

આમાં સંયુક્ત કુટુંબ ન હતે તો આપણા સમજાને આને ડીરટીક્ટ કોર્ટમાં અર્ધ કામ ન હતે! હોંદુ કાપદો પશુ બહુ નાનો, ટુંકો અને સાદો યઇ ગયો હતો! જેમ વહેતા જુદા પડે છે તેમ ઉચ્ચો સત્તાહસંધ જળવાઇ રહે છે, અને અચ્ચા અચ્ચાનો સંભવ લવિષ્યને માટે રહેતોજ નથી. જેમ સંયુક્ત કુટુંબમાં માણસો બધે તેમ તેમ પરસ્પર સંબંધ-સમપણું છેડું વધે, જેથી એક બીજા માટે આત્મભોમ આપવાની લાગણી કુદરતી રીતે ઝાઝી થાય, છતાં કુદરતી લાગણીની વિરુદ્ધ બધા સાથે એક સરખી રીતે વર્તવું તો પડેજ; તેથી સંયુક્ત કુટુંબીઓના આવૃણાવમાં દંભતું: મિત્રિયુ થવાનો સંભવ હોય છે. અંતરની લાગણી તો બીજા જુદા રહેનાર કરતાં તેમને પશુ વારંવાર ઝાઝી હોય છે.

જે સંયુક્ત બપરથા સારીજ હતે તો તેજ કુટુંબ મોટું થતાં તેના નાસ કે ભંગના સંભવ ઝાઝા થતા જવા નોંઘ્યો. જે પશુ બીજાની શ્રદ્ધિ થાય તેનું બળ વધે એ કુદરતી નિયમ છે. પશુ અહીં તો હવે તો ત્રણ પેઢીએ બધું ગળાડી પડે છે. અને આ મીનારો ઈંટ ઈંટ વધતાં હાલું હાલું થઈને ગળાડી પડે છે તે કુદરતી નિયમના પાટા ઉપર નહીં પશુ પાયા વગર: રચાયેલો હોવાથીજ, આટલો જલ્દી ગળાડી પડે છે. જે તે કુદરતી હોય, જે તે લાલસાથી હોય, તો જેમ કુટુંબની પેઢી વધે તેમ તેમાં કસ તથા લાલ વધેજ નોંઘ્યો. પશુ જે ત્રણ પેઢી થતાં તો તે વ્યવસ્થા સધળાને ઝેટલી અસહ્ય યઇ પડે છે કે તેમાંથી છુટકરો પામવાની બાબતમાં બીજા દરેક બાબતમાં મતભેદ હોવા છતાં, એકમત મધ્ય જાય છે. જે ખરે લાલ હોય તો કોષપશુ જુદો રહેવાનો સંકલ્પ પશુ નહીં કરે, કારણ કે જેથી તેમનો સ્વાર્થ મુકરતો હોય તે કરવા અવશ્ય થુકે નહીં. મોટા ભાગના દહને હાનિ થતી હશે, અને અયોગ્યોનેજ હાસ થતો હશે ત્યારેજ જુદા પડવાની હિતચાલ રાદ યઇ શકે છે.

સગીરોને સંયુક્ત વ્યવસ્થાથી મળતો અન્યાય.

એક સૌથી ગંભીર અને ભયંકર હાનિ તો એ છે કે, સંયુક્ત કુટુંબમાં જે વડિલો લુચ્ચા થાય છે તો તેઓ સગીરાનું સદ્ગત અભવત અદિત કરી શકે છે. ધારો કે ચાર પાંચ ભાઈઓ સાથે રહેલે, તેમાંના ૩ કે ૪ ભાઈઓ નાનાં નાનાં બાળકો છોડીને મરણ પામે છે. સંયુક્ત કુટુંબમાંના એવો કાપદો છે કે સ્ત્રીને ભરણપોષણ સિવાય મીલકતમાં બીજા કશો ભાગ જાગ નથી. તે તો લગભગ ખરની દાસી છે; એટલુંજ નહીં પણ પતિની મીલકતનો સગીર વધના પુત તરફથી વહીવટ કરવાનો પણ તેને હક નથી. સગીર ભગીજાઓના ભાગની મીલકતનો ફળને, વહીવટ તેમજ ભોગવટો કાઢના દસમાં હોવાથી, સોમાં પોણેસો, અને ઝાઝામાં ઝાઝા પચાસ, દાખલાઓમાં તેમની દાનત જગડે છે. તેમને રોકનાર રોકનાર કાઠ હોતું નથી, તેથી તેઓ અનાય ભવિષ્યોની મીલકત હોઇઆં કરવાનીજ શીકરમંદીમાં પડી જાય છે. જેવર પગે જગમ મીલકત રહેંદે કરી દે છે તેથી ન ધરાતાં સ્થાવર મીલકતનું વેચાણ પશુ વારંવાર સગીરા ઉમરના થતાં પહેલાં, ગમે તે બહાનું કાઢી, તમ્બીલું કરી, દેની નાંખે છે. ભગીજાઓ માઝીયાની મીલકત વડે ગમે તેવો ઉદ્યા વેપાર કરે છે, નદી ચોનાને ખાને જમે કરે છે, અને ઝાટ તેમને ખાને ઉધારે છે. ગમે તેમ સદો કરે છે અથવા અગિયારદિમાં ઉગરી દે છે. આ બધું મૂત મીનાની પદ્ધતી રાજ જેવી હોય તોપણ સંયુક્ત

કુટુંબની વ્યવસ્થાની જામિદારીને લીધે પોતાનો કસો જુવાન કરી રાકતી નથી. જ્યતાં સુધી સાસુ અને ધણીના ધાકમાં અને સાસુ મર્થા પછી પણ અનેક પરવરાતા તથા બંધનોના પાસોમાં રહેતી, તેવી સ્ત્રીમાં વાંધા ઉદ્ભવવાના કે પોકાર કરવાની શક્તિજ હોતી નથી. વહીવટ હુમ્મ્યા જેઠ કે બદમાશ દેવરના હાથમાં હોવાથી, દ્રવ્ય માટે તેજેજ કાઢે ચંદુ જેઠજી અને પોતે તો જેઠ-દીવેરના કાળમાં તે ક્યાંથી કાઢેના લાલ લાઇ રાકે ? અને પીયે-રીવાઓના જોરથી કદાચ ગર્ભ તોપણ જેઠ-દેવરની ઢોંગાઈ સામીત કરવી કાંઈ સહેજ નથી ! અને કદાચ જેઠતો હુકમ થયો તોપણ તેમાં શું વચ્ચું ? બધું સાચવના જેવું સાદું થઈ ગયા પછી, સાચવવાનો હક મળે તેથી શો કામદો ? પરિણામ એ આવે છે કે, બીયારા અનાય પણ હકદાર બાળકો વધે આવતાં પોતાને, જન્મતી વખત જેવાજ નજ તેમના રાંઠ ધૂત કાઢાઓએ તેમને કરી નાંખેલા પોતાને જોય છે. પરોષકાર્ય જીવન ધારણ કરનારા સન્યાસી જેવા પોતે હોવાનો ઢોંગ કરીને સંયુક્ત કુટુંબના કાકાઓ પોતાના લાતીજીઓને તો ખરેજ સન્યાસી બનાવીને લંગોડી ધારણ કરાવે છે ! સંયુક્ત વ્યવસ્થામાં એક બીજા ઉપર અત્યંત વિશ્વાસ મેલવેજ પડે છે. નહીં તો અપમાન પણ સમજવામાં આવે છે. આથી એ વિશ્વાસનો ગેરઉપયોગ કરીને જ્યતા લાઇનો પણ હુમ્મ્યા લાઇ વારંવાર વિશ્વાસઘાત કરે છે તો મરેલા લાઇના કાચી વપ ને કાચી સમજના પુત્રોને કમી જાય તેમાં શીજ નવાઇ ? રાંઠ તે લાઇની આખી પુંછ જાડુગરની પેઠે જોતજોતામાં હાથની હથેલીમાંથી ઉડાવી જાય છે. “ એક હુમ્મ્યા થયો તેથી કાંઈ બધાજ થોડા હુમ્મ્યા હોય છે ? ”—એવો કદાચ પ્રયુત્તર આપવામાં આવશે. તેમને એ ઉત્તર છે કે એ આવે તો કાકાએ તાણું પણ ન દેવું જોઈએ ! હુમ્મ્યાઇનો ભય તો હમેશાં છે, તેના દાંખલા વારંવાર બને છે અને જે દાખલા નથી બનતા તેથી શું ? તેથી કાંઈ લાલ નથી ! હુમ્મ્યાઈ ન થવામાં કાંઈ લાલ નથી—હકદારને તેવું મળે એ કાંઈ લાલ કે અમ્મકાર જે ઉપકાર નથી. શા માટે લાઇની નકામી દવા ઉપર રહેવું જોઈએ ? શા માટે લાલરહિત ભયમાં રહેવું જોઈએ ?

જો સંયુક્ત વ્યવસ્થા ન હોય તો સગીરો હાલમાં જેમ માટે લાગે ગરબ મરાય છે તે મરાતા અવસ્થા બચે. તે સ્થિતિમાં ખાતાના હાથમાં મીઠકતનો વહીવટ રહેશે અને તે તો કદાપિ પણ તેના દુરુપયોગ થાય એવું કલ્પ કરે એ કલ્પ પણ નથી. કાંઈ કદાચ કહેશે કે તે પીયેરના પોતાના હુમ્મ્યા-લાઇઓના હાથમાં વહીવટ સાદું મીઠકત મુકશે ને તેઓ પણ હુમ્મ્યાઈ નહીં કરે તેની શા ખાતરી ! તેના ઉત્તર એ છે કે, તે જે સાચી વિશ્વાસપાત્ર હશે તેનેજ વહીવટ આપશે. વળી, વહીવટ સ્ત્રીઓ તો પોતે ચહેલે જાણે વહીવટ કરી રહ્યાં જોઈશે. સુશીલતા સુલ છે. વળી જો પીયર તરફનો કે પોતાનો પ્રતિનિધિ કાંઈ હુમ્મ્યાઈ કરતો-માલમ પડે તો તેને તરત તે રજા આપી રાકે છે, તેના હાથમાંથી સંતા એક પગમાં છીનવી લઇ રાકે છે. તેવી કરી જતા કે સંગતક સંયુક્ત વ્યવસ્થામાં ન હોવાથી તેમાંજ ગોંટાળો થવાનો સંભાવ છે, જ્યારે જો વિધવા સલાધિકારી હોય (કે જેમ વિલકત કુટુંબમાં કાવત્રા પ્રમાણે હમેશાં હોય છે) તો તેમ ગોંટાળા સહેલાઈથી થઇ શકતા નથી.

પરસ્પર સ્વાર્થનો વિરોધ.

સંયુક્ત કુટુંબમાં એક વિધવા જાતું છે, જે તેને અંદરથી હમેશાં કાપતોજ રહે છે, તે

જનુ તે પરસ્પર સ્વાર્થનો વિરોધ છે (Conflict of interest) છે. એક ભાઈ બાળે છે કે મારા પુત્રોના પુત્રો તો અવસ્થા, મારા ભાઈના પુત્રોથી નહીં તો તેમના પુત્રોથી જુદા પડશે અને ભાઈ કરતાં પોતાના પુત્રને કુમારે તેને અવસ્થા વધારે લાગે, તેથી એક ભાઈ પોતાના પુત્રને વિશેષ લાલ અને તેને વિભાજ્ય પડ્યાં અને તેટલા સૌથી મોટા હીરણ મળે એમ ચાહવા વગર તેનાથી રહેી સમગ્ર જનથી. તે એમ કંઈક નારાજ હોય પણ કુદરત તેને જમર-જમરી હેમજ ચાહવા બસાતકાર કરે છે. કુદરતના તો નેપોલીયન, એલેક્ઝાંડર, યુધિષ્ઠિર તથા રામચંદ્ર જેવા પણ કુલુકામ હતા તો આગ્રહાતના સંયુક્ત કુટુંબના ભાઈઓનાં રાા આચારા ? જે મનમાં પોતાના પુત્ર પૌત્ર માટે લાંબના પુત્ર પૌત્ર કરતાં વધારે લાગણી થાય તો વર્તનમાં થોડી લાગણી પણ થવા વગર કેમજ રહે ? આથી ભાઈઓના પુત્રોને વારંવાર ગેરલાભ થવા વગર સ્વપુત્રને લાભ થવો અસંભવ છે, તેથી જરૂર ગુપ્ત રીતે, આક્રમક રીતે, મોંઘમમાં દરેક ભાઈ બહારથી દસી અંદરથી ગાંઠ મારીને પોત પોતાના પુત્રનું કલ્યાણ કરવા-જેનો અર્થ બીજાના પુત્રનું અકલ્યાણ કરવા સીવાય બીજો યતો નથી-પ્રયત્ન કરી રહે છે. હવે તેમાં તેના કચુર કાઢતા નથી. તેઓ કુદરતના કાલદાને વસ થાય છે. તેમની પાસેથી બ્યાબાબી કરતાં અત્યંત વિશેષ નીતિમતાની આશા રાખવામાં આવે છે. તે આશા રાખનારાઓ નિષ્ફળ થાય છે. તેમાં 'કચુર' ખોટી આશા રાખનારાઓના છે. પુત્રને ભોગે પરપુત્રનો-પછી ભાઈના હોય તોયે પરપુત્ર તે પરપુત્ર-સરખો રનેદ કરવાની અસંભવ, અસંભવિત નીતિની સંયુક્તવાદીઓ આશા રાખવા સિવાય બીજું તેઓ શું કરે છે ? નીતિમાનોને ડાઘ પણ ફરજિયાત અનીતિમાન બનાવનાર જે ડાઘ પણ બધારણ હોય તો તે સંયુક્ત કુટુંબનું બધારણ છે. તેમાં અગ્નિ પાસે ધી મુકાને, તે ધીને દેહનું સખત રહેવાની આશા કરવામાં આવે છે. પણ ધી તો આગળથી જ જાણ છે તેમાં બીજાના ધીનો શો અપરાધ ? ઉત્તમ ઉપાય તો ધીને અગ્નિથી દુરજ રાખવાનો હતો. તેમજ ભાઈ ભાઈ વચ્ચે, કાકા ભત્રીજા વચ્ચે, પિત્રાઈ પિત્રાઈ વચ્ચે ભુલ્યાઈ લડાઈ ન થાય તેનો એક, એકનો પરમ ઉપાય એજ છે કે, જે પણ પુત્ર લગ્ન કરે તેને પિતાએ આશીર્વાદ આપીને પ્રથમથીજ : સર્વથા સ્વતંત્ર અને વિમુક્ત કરી દેવો. આતું નામજ વિવેકદારક ગણેશનું મંગલાચરણમાં પૂજન છે. જડથી અને મૂળથીજ મનનો તથા ધનના કંઠસનો નાશ કરવાનો આ કરતાં ઉત્તમ ઉપાય મળવો મુશ્કેલ છે. લડીને, હેતુસાધને છુટા પડ્યું તે કરતાં, મિત્રતાથી, પ્રીતિથી અને સમ્મતિથી છુટા પડ્યું વધારે ઈચ્છ ન હોય તો તો ઘેરાક સંયુક્ત વ્યવસ્થા લાગે રહેવા લો, નહીં તો તો વિમુક્ત વ્યવસ્થાજ ઉત્તમ છે.

સંયુક્ત કુટુંબના વર્ણવવામાં આવતાં લાભો.

કાંઈ કહેશે કે " જેમ સંયુક્ત વ્યવસ્થામાં સગીર ભત્રીજાની કે ત્રિધાસ ભાઈની મીલકત ' સ્વાધિન્ય' જવાનો, લાય છે તેમ બીજા હાય પર લાગેનો જે સંભવ છે તે તરફ કેમ દ્રષ્ટિપાત કરતા નથી ? તમારી દ્રષ્ટિ તો માત્ર પેસાદાર કુટુંબોને જ લાયક પડે છે અને દુન્યામાં પેસાદાર તો આગળ હોય છે. મોટા ભાગના ગરીબ હોય છે. તેથી સંયુક્ત કુટુંબમાં એક ભાઈ મરણ પામે તો તેની વિધવા તથા આગ્રહાતું શેષ ભાઈઓ પોષણ કરે છે. નહીં તો તેઓ રખડો થાય અને બીજા માગતાં પણ પેતા ન લાગે. સંયુક્ત કુટુંબ ગરીબ વર્ગ માટે, ચોંટા પેસાદાર સિવાય મધ્ય માટે, આ દ્રષ્ટિથી એક પરમ આશીર્વાદ રૂપ છે. "

રામાયણના યુગમાં પણ જેવા ભણા આદમીઓ હોવા અશક્ય છે તેથી પણ ભણા આદમીઓ દ્વારા ઉભરાઇ જતા હોયને તેવી આ વાત છે. શું તમે દરરોજ જેતા નથી કે ગરીબ ભાઈ પાસે મીલકત જેવું કશું હોતું નથી તો તેની વિધવા ને પુત્રોને થોડાજ સંગ્રહે છે? જો મીલકત જેવું હોતું નથી તો તેા જીવનો ભાઈ મરેલા ભાઈના કુટુંબને વારંવાર જુદા પાડી નાંખે છે અને તેમ કરતાં અટકાવવાનો કોઈનું દક્ષ નથી. વળી ગરીબ માણસ કે જે ભાઈની દયાળી દરમ્યાન પણ તથા તેના ખર્ચ તે પોતે ઉપાડતો હોવા છતાં, અચાની શક્યો નથી, અર્થાત્ જે મળે તેમાં પોતાનું પોપણજ જેમ તેમ કરે છે તે એકને બદલે બેનું પોપણ કરી પણ કેવી રીતેજ શકે ? એ પ્રસિદ્ધ છે કે ગમે તેવો સારો માણસ, જે ખરચ કરવાની તેને ટેવ પડી ગઇ હોય છે તેમાં ખાસ ઘટારો કરી શકતો નથી અને ગરીબ આદમી એવા તો થોડાજ ખર્ચ કરતો હોય છે કે જેમાં તે ઘટારો કરી શકે. તેથી તે બીજાનાં બીજા કુટુંબનું પોપણ કરવા અર્ધી અર્ધી કમાઈ કાઢતી પડી શકે એ અસંભવિતજ છે. ગરીબ વર્ગમાં બહુજ થોડા વિધવા ભોળાં તથા તેમના કુટુંબનું પોપણ કરે છે. કારીગર તથા શરૂ વર્ગોમાં તો વિધવા ભોળાંઓ પુનર્જન્ન કરી લે છે અથવા મોટી વયની હોય તો પુત્ર કુટુંબનું પોપણ કરે છે. દિન વર્ગમાં બહુ ભાગને તો એવી આશા રાખવાની જરૂર હોતી નથી. પદ્મ, પનિએ કરેલા ધન સંગ્રહ, વીમાની રકમ વગેરેથી વિધવા કુટુંબનિર્વાહ કરી શકે છે. થોડીકજ સર્વથા પરતંત્ર થઇ રહે છે અને તેમના નિર્વાહ કરવો એ તેમના કૌથી નજદીકના સંબંધીઓનો નિરસદેહ મદાન ધર્મ છે. જો ભાઈઓ વિભક્ત બહેનનું તથા તેનાં પુત્રોનું પણ તેની વૈધવ્યાવસ્થામાં પોપણ કરે છે તો મૂન ભાઈના કુટુંબનું પોપણ વિવિધભાનભાઈઓ કેમજ નહીં કરે ? સંયુક્ત કુટુંબમાં ભાઈને કાલદા સંબંધી વધું હક મળે છે તેથી તેના દુરપયોગ કરવાની, ઉપર વર્જ્યું તેમ, તેને લાગ્ય ધાય છે. વિભક્ત કુટુંબમાં તેને તેવી કચી સત્તા ન હોવાથી માત્ર પરેષકાર કરવાનોજ પ્રસંગ તેને રહે છે. ભાઈ તરીકેની ફરજ, વિભક્ત રહીને તો, વધારે સારી રીતે નહીં તો સંયુક્ત જેટલીજ સારી રીતે શા સાર નહીં બળતી શકે ! જો ભાઈ મરે તો તેનાં કુટુંબને પોતા સાથે સંયુક્ત રાખવામાં આગલી (ભાઈ જીવતા વખતની) વિભક્તતા કરી બાધા નાંખતી નથી. એવાં છુટેલાં અર્ધાં કુટુંબોને સાથે રાખવાની હમે વિરદ છીએ નહીં. તેને હમે સંયુક્ત કુટુંબજ કહેતા નથી. સંપૂર્ણ કુટુંબ હોય, જેમાં પાત્રો તથા પાલ્યો હોય તેનેજ વિભક્ત રહેવાની હમારી બચામણ છે. અપૂર્ણાંક સંપૂર્ણાંક સાથે ભમે રહે. તેમાં પણ જો વિધવા ભોળાં તથા તેના બાળકોને જુદાજ રાખી શકાય તો તે વધુ ઉત્તમ છે. પણ જો સાથે રાખવાથી ખર્ચમાં ઉગારો થતો હોય, અને એવો ઉગારો કરવા વગર છુટકો કે તેમ કરવાની જનિ ન હોય તોજ સંયુક્ત રાખવા જોઈએ. વિભક્ત કુટુંબની બ્યવસ્થામાં, ત્યારે આ પ્રમાણે સંબંધીઓને સદાપના કરવાની છુટ એકજ કુટુંબ હોય તે વખત કરતાં સહેજ પણ ઝોાછી નથી, ત્યારે, બીજા દ્વાય ઉપર એકજ કુટુંબમાં વિશ્વાસુ, નિર્બળ, અનાથ, સગીર તથા અજ્ઞાન સંબંધીઓને છુટી લેવાની દરેક લાલચ હોય છે. સંયુક્ત કુટુંબમાં છુટ વાસનાનો સેતાન વાસ કરે છે, જે દુઃખેશ મના કરેજુ ફળ ખાવા લગ્યાગ્યા કરે છે ! વિભક્ત કુટુંબ તો એક પીપળો છે, જેમાં વિષજન (પૌરાણિક કથના પ્રમાણે) વાસ કરે છે, તેથી તેમાં એ સેતાન આવી શકતો નથી. વિભક્ત કુટુંબમાં બહુ ખરાબ તો લાલ નથી, સંયુક્ત કુટુંબમાં બહુ સાફ

તો હાનિ નથી. અર્થાત્ વિભક્ત કુટુંબનું સૌથી દાનિકારક વાત પણ સંયુક્ત કુટુંબના સૌથી લાભદાયી વાત બનેલ છે. વિભક્ત કુટુંબમાં દરેક સભ્યની રહે છે. સંયુક્તમાં બધા ફરેલ હાથ છે. એકલામાં આ કારણે જેમ જન્મથી સાંકળવા આવેલા તેમ, વગર વિચારે (ખરૂં માનના આવેલા સંયુક્ત કુટુંબીઓ ૨૫૫૮ સભ્યતા નથી તેપણુ તે અંચલિકા આકારમાં તેમની દૃષ્ટિએ પડે છે, તેનીજ સંસ્કારાધીન થઈ શ્રુતિપરંપરા પ્રમાણે હોરેથી સંયુક્ત વ્યવસ્થાનાં વર્તમાનના સ્થિતિ લાચુતાં ભાચુતાં પણ તેઓ વ્યવહારમાં તો વિભક્તજ થતા જાય છે. એ સંયુક્ત વ્યવસ્થા ખરે ઉત્તમ હતે તો દુન્યામાં આજે પણ ચારજ કુટુંબ હતે ! કારણ કે, કહે છે કે સ્મિતના આદિના આર યપિઓ જૂન ઉત્પન્ન થયા તેનીજ સંતતિપરંપરાજી આપણે જોએ, તો ખાલા આદમ અને ખીબી દબાને ખુલા તાઆજાએ દુન્યાની શિરમાં, પેદા કરવાનો ખીરની તથા મુસલમાની કીરસી ખરો હોય તો તો ચાર કુટુંબ પણ નહીં પણ એકજ કુટુંબ હતે. મોસીએલીમની ઉત્પત્તિ અશક્ય હતે ! એક કુટુંબના હોવાથી પરગેઝમાંથી કન્યા પણ લાવવાનું કથાંથી જાણે અને દુન્યામાં જન્મનારાઓને પરરથા વગરજ પરવારી જવું પડે ! ચારથી પંચમું અથવા એકથી બીજું કુટુંબ હાથ છે તે મનુષ્યના રથાર્થ તથા દુષ્ટતાપીજ -ખમ્બુ એકો દોષ જ્યારણ મુકવા વગર સંયુક્ત વાંદીઓને છૂટકા નથી; છતાં તે, દોષ, અણિપણ કરતાં તેઓ પોતે ભવભીત થશે. ભવભીત થવાનું કારણ બીજું કંઈ નહીં પણ તેમણે મનુષ્યોને પાળખી રથાર્થ, પુનરુદ્ધ આદિ કુરતી લામણીઓની વિરૂદ્ધ નિરંતર પર્તન કરવું જોઈએ (સંયુક્ત વ્યવસ્થા થીનું શું છે?) એમ માની લેવાનું છે.

(અપૂર્વ.)

જૂનાગઢ તથા ગિરનારનું વર્ણન.

(પ્રસંગાવશાત્ જૂનાગઢ જવાનું યત્ન, એ અભિપ્રાયની સ્થિતિમાં આવેલાં ધાર્મિક, ઐતિહાસિક તથા ભૌગોલિક પ્રસિદ્ધિનાં રમ તથા જોવાલાયક રમણોનાં સંસ્કાર દર્શન કરવાનો પ્રસંગ પણ હમને પ્રાપ્ત થયો હતો. પ્રવાસનું વર્ણન પ્રવાસી પોતે આરે ઉઠશે, સૂશે, નાહશે, પીશે, કાનદિ રવજનન અનિશ્ચયક વીગજોથી, તે લાગે છે ત્યારે માખા કરતાં પાણી મોટી યાદને, વર્ણન અતિ નીરસ અને નિર્જીવ બનેલો લાગે રહે છે તેથી હમ અત્રે માત્ર રાજ્યનું ઉપયોગની વીગજોજ આપીશું. તે વીગજો, શા તો પ્રવસ, અથવા ઐતિહાસિક ગ્રંથોના અવલોકનનું પરિણામ છે.)

જૂનાગઢ આઘાવર્તના પશ્ચિમ પ્રદેશનું એક સૌથી નદી તો અવંચ, અતિ પ્રાચીન નગર છે. “અર્ધકુમ્ભ” તો “જૂનાગઢ” અપરજીત સમ્બ છે. નામજ તેની પ્રાચીનતા સિદ્ધ કરે છે. લાપતાન કૃષ્ણચંદ્ર, મહાદેવ જલદિવ નથા કૃષ્ણની જ્યેષ્ઠ દેવી સુરભાનાં પગલાંથી એ પ્રદેશ પંચિવ થયો છે. ત્યારે અર્જુન અપરાન્ત (પશ્ચિમ આધારન) દેહની શાખાથી આવ્યો હતો ત્યારે સૌરાષ્ટ્રના મુકુટજ પર્વતજી ગિરનારથીજ તે તથા કૃષ્ણ એક સાથે મુચ્છનાં રથમાં હંકારીને

કૃષ્ણની પાટનગરી દારિકાપુરી ગયા હતા. * તથા અને શુદ્ધ પ્રાચીન સૈરાષ્ટ્ર ને જુનાગઢ તથા ગિરનારનેજ પ્રદેશ છે. અશોકના અક્ષય લેખથી અવકાશ, પરંતુની દારમાળાથી મુશોસિત, તેના પ્રખર વિજ્ઞાસી વનો અને વનરાજ્યો વિશ્વપિત, ભક્તરાજ નરસિંહ મહેતાના જન્મથી સંકલિત એવા જુનાગઢની કીર્તિ અમરજ રહેવાની. દ્વયે ત્યાં રાજ્ય મુસલમાની છે, પરંતુ પ્રાચીનતા રોધકને પ્રાચીન સાથે સંબંધ કરવાનું સાદિત્ય તેઓથી નષ્ટ થયું નથી. મહમદ બેગડાના આત્મચરિત્રમાં, સદ્માએ અનેકાનેક પ્રાચીન વસ્તુઓ એ પ્રાંતમાં દૃશ્ય જળવાઈ રહી છે. પત્થરની મુઝિમ મૂર્તિઓનું ઉચ્છેદન ભણે મુસલમાન જનુનીઓએ કીધું પરંતુ તે મૂર્તિ બનાવવાના પથરના કુદરતી પદારો તે દૃશ્ય જોઈને તેમ જ્ઞાના ત્યાં કાયમજ રહ્યા છે ! ગિરનાર ઉપરનાં દેવાલયોમાં મુસલમાનોએ ખોદી કાઢી દર મૂર્તિ દીઠ, તેનાથી મોગણી નવી મૂર્તિઓ આજે પૌરાણિક મહત્ત્વ રક્તજિહ્વાનાં રક્તનું દેરેક ખિંદુ પડતાં તેમાંથી અનેક નવીન રાક્ષસો ઉત્પન્ન થયા તેમ, ઉપરિથત થઈ છે ! આ બનાવ સિદ્ધ કરે છે કે મુસલમાનોએ મૂર્તિ ખોદે દેશોથી ખસેડવાને પ્રયત્ન કીધા ! તેથી તે બગીચ પ્રયત્ન નિષ્ફળ ગયો. ખરી રીતે મૂર્તિ તો હાથમાં છે, અને બાલ પાયાજીમૂર્તિ તેના પ્રાકૃતિક છાયા માત્ર છે હાથમાં દસેડી અને આમેથી મૂર્તિ ખસેડવાને બદલે તેઓએ છાયા ખસેડવાને મિથ્યા પ્રયત્ન કર્યો ખાજે દુસા મારી કરવાજી ખુદા કીધા. એમ તો તેઓએ મૂર્તિની કાળી ખાજી રૂપ પડાડી પણ ઉછેરી નાખવા દતા ! અસત્ય સિદ્ધાંત પ્રમાણે ગમે તેટલા જ્વરજ્યેષ્ઠી વર્તન કરવાથી, જોઈતું પરિણામ આવતું નથીજ, તેનું ગિરનારના દેવાલયોમાંની મૂર્તિની સ્થિતિનું અવલોકન કરવાથી જોટલું પ્રત્યક્ષ થાય છે તેટલું બીજા કશાથી લાગેજ નરો. '

જુનાગઢનો પ્રદેશ, કાઠીયાવાડના ધણા મોટા ભાગ પેઠે પત્થરનો છે. તેની પશ્ચિમમાં પદારોજ છે. જમીનનાં સ્તરોજ પત્થરનાં છે તેથી દુવો જોઈતાં પત્થરનું ઘર બાંધી દેવાય છે ! જુનાગઢમાં આથી સઘળાં નાનાં મોટાં ઘર પથરનાંજ છે. નગરમાં કાંઈ વિશેષ જ્વેલાલયક નથી. મોટા રસ્તાઓ વિશાળ છે. નવાજનાં તથા સરકારી મકાનો મહેલ જેવાં છે અને તેટલો ભાગ મુંબઈના હોર્નબી રોડ જેવા ફેશનમત્ત લત્તાને પણ ઘડીમર આજે એવો છે. પ્રજા સામાન્ય રીતે દરિદ્ર છે, અને નવા વિચારનો પ્રકાશ અતિ અદ્ય છે. વાતાવરણને લઈને પ્રેમયુજોટા પણ કુંડિત વિચારના, અને શ્રીકૃષ્ણ દિંડુસ્તાનનાં મોટાં નગરોના મેટ્રીકો કરતાં પણ વિચારની ઉદારતામાં કદાચ સરેરાસ ઉતરતા આવશે. જે ખર્ચ જોવાનું છે તે નગર બહાર છે. નગરની આસપાસ ફરતોકાટ છે જે નવા કોટને નામે ઓળખાય છે. પ્રાચીન કોટ તે ઉપરકોટ કહેવાય છે. નગરની પશ્ચિમે તે આવ્યો છે અને એક વિશાળ પહાડ ને સપાટ મેદાન દરી લીધેલા જેવા તે લાગે છે. પ્રાચીનકાળના આર્ષ રામજોનું તેજ નિવાસસ્થાન દરો. દોળાવથી તે પર ચડાય છે. પ્રારંભમાંજ કુંગરની પાંખો આવે છે. અર્ધાત્ જન્ને દાષપર કચા રુંગેરા ઘસી રહેલા છે. દાષજ થનાંજ રસ્તાની એક બાજુએ, રસ્તા મારે પહાડ કાપતી વખતેજ એક પડાજે પહાડમાંયોજ દનુમાન તથા ગણપતિની અતિ પ્રચંડ મૂર્તિઓ જોરી કાઢી છે. તે પછી તરત ઉપર જવાય છે. ઉપર પથરની ખાજી પણ છે અને તે કાષ્ઠનાં ઘણી ઉંડી ગણ છે. " નીલમ " અને " મારોક " નામની બે જૂની તોપો પણ આ રથજે ગોઠવી છે. નીલમ અસાધારણ મોટા કરની (આસરે

૧૦-૧૨ કુટ) લાંબી છે અને એ જાને જાહેરાને આગામીએ ફરી તરિકે પૂજે છે અને સિંદુ-
રથી તે સુશોભિત છે, તે પર અરબી લેખ છે.

“અરીયદીનીવાર” એવાશ્લોક છે. ઠેઠ મુઠી તેને પચાસીમાં છે, આશરે ૬૦૦ ફરો
અને ઉપરથી સીંધું પાણી ભરવાની પદ્ધતિ બસ છે. આશરે ૩૦ કુટ પહોળો તેનો વ્યાસ
ફરો. બીજા દિશાએ એક ફરો છે તે અદ્ભુત છે. તે આશરે ૫૦૦ કુટ ઊંડો છે અને મીના-
રાની પેઠે ઠેઠ નીચેથી તે ઉપર સુધી માંભરા જેવી ફરતી પથ્થરની નરદમ કાપી કાઢેલી સીંદી
તેને લગાવી દીધી છે. પાણી નરી નખરે દેખણું નથી એટલો તે ઊંડો છે. પાસે ૧૫ મોટા
ખાડાઓ છે, જે મુત તથા પૂરેલા દવા. ચોક્કસ વર્ષ ઉપર તે ખોદવાં દરેકમાંથી જુદી જુદી
જાતુઓ તથા અનના ભંડાર નીકળ્યા હતા. તેમાંથી જોડેલા રૂપાના તથા બીજાં તપ્તાના ભૂનામકના
સંપ્રદરપાનમાં સાચવી રાખ્યા છે. સંકેતો વર્ણના તે હોવા જોઈએ.

અને સૌથી જોવાલાયક વસ્તુ પદ્મામાંથી કાઢી કાઢેલી મંસજી છે. ‘પૂર્વ’ તે મહારેવનું દેવાલય
હતું; પરંતુ મુસલમાનો રાજ્ય થતાં તેને મસજીદનું રૂપ આપવામાં આવ્યું છે. સ્પર્શિતા દેખાત
સોરેથી આ પરિવર્તન રજૂ છે. તેની પાસે એક ખડીવેર છે, અને તેનાં જમીનની અંદર ત્રણ માળ
કે. સૌથી હેરાન નીચે એક કુંડળ જનાવવામાં આવે છે, કે ત્યાં જ એકાદ અને રાખી રાજાકેવીનું
પ્રાણ મરુતું હતું. તે શાકતોનું મંદિર હોવાનું અનુમાન થાય છે. ઠેઠ નીચે કાતરેલી પથ્થરની
પૂજી છે જે ૬૪ આંગળાં રિયનમાં છે. છતાં જોડેલી મૂર્તિઓ કેવલ ખડિન છે અને બી
રૂપનાં જોડાંઓની છે.

અશોકના શીલા લેખ-તેની પૂજા.

નગરની બહાર બતાં સૌથી પ્રથમ દ્રશ્ય વસ્તુ તે અશોકનો પ્રખ્યાત શિલા લેખ છે. અનેક વર્ષ
તેની ક્ષતિ કરવાનો પ્રયત્ન પ્રાપ્ત થયો. ઇસ્લામ પરાંત શહેરથી માત્ર ૨-૩ માઈલ દૂર છે
અને સંધ્યામ રસ્તા પરજ આ શિલા આવી છે, એ શિલા ઘણી અનિયમિત સંબોજાગારની
છે. આશરે ૧૫ કુટ લાંબી, ૬ કુટ પહોળી તથા મધ્યમાં ૧૦ કુટ ઊંચી તે છે. સમસ્ત પ્રા-
ચીન શિલા લેખોમાં તેની વિશેષતા એ છે કે ત્રણ આર્ષ મહારાજના લેખો સંકેતો વર્ણને
અંદરે તે પર એક પછી એક એમ કાલરાખા છે. એ ત્રણમાં વિવિધેદ જણી છે. તે પરના અક્ષરો
ઉંડા નથી, છાંયે ન હય ઉંડા અને રાઝા છાંયે લાગ્યા છે. ઘણાં છેડેના તથા બાં પથ્થરજોળામૂતિ
કાઢી બીજા બાજુએ આવે છે ત્યાં તેા ઘસાઈ જઈ ગયા છે. છતાં શીત તાપ અને વર્ષાનું ત્રિવિધ
તપ જે દળર વર્ષ તેણે તપ્યું છે. દરે તેની આસપાસ એક કામરત જેવું સરકાર ૧૮૮૯
માં કરીને તેનાં તપ તથા ધસારામાં બુનના કરી છે એ ધનવાદ લેવા જેવી બીના છે. અહીં છે તે
૨૫૫ છે. કેટલાક ભાગ તેા ઉપાના અગ્રેજ કૃષીટલ અક્ષરોને તદ્દન મળતા આવે છે. અશર
કાતરના શિલાઓએ પેલાનું કામ જોઈએ તેવું કષિતું લાગતું નથી. સીધી લીટી દોરવાની કે
મોડાકાર સિવા નિષ્ક્રિય અશર પદ્ધતિ દોરવાનો શ્રમ લીધો નથી. આશરે ૨૫ કુટ લાંબી
એક લીટી લાખી પડી નીચે બીજા રાઈ કરી છે અને ૧-૦૦ લીટી થતાં બીજા પ્રકારનું તેની
વિ રાઈ કર્યું છે. પ્રથમ લેખ આર્ષાવર્ણના આ કુળના પ્રથમ ચક્રવર્તી, મૈવ મહારાજ અશોક
ઇ. સ. પૂ. ૨૫૦)નો છે. બીજો લેખ સૌરાષ્ટ્રના પાદેથી ચારૂપૂજક દાનપ્રશમના વંશના ચોથા
રામન (ઇ. સ. ૧૫૦) નો, અને ત્રીજો લેખ આર્ષાવિરતીનું રાજ્ય પર રાજા કરનાર ૨૬૬૫૫૫

(ઇ. સ. ૪૫૪-૪૭૦) નો છે. આ લેખનાં લાક્ષણિક રેખાંશદત્ત-કૃત ઇતિહાસ આદિ ગ્રંથોમાં પ્રગટ થયાં છે. જાણીને આશ્ચર્ય થાય છે કે, આ લિખિત પત્રધરને “ દ્રવ્યધર ” નામ આપીને તેની પૂજા પ્રચલિત થઈ છે ! જે તે વાંચે ત્યારે પત્રધર એની મેળે ઉપડે અને નીચેથી અઢળક ધન મેળે એવી એ ભોળાઓની માન્યતા છે. સારું છે કે એ અજ્ઞાનોને આત્મા સુધી ઉકેલ્યું નહીં, નહીં તો પત્રધર ઉખેડી મારતે તો ભારત વર્ષનું એક રત્ન હમેશ માટે હુમ થઈ જતે.

નરસિંહ મહેતાની મૂર્તિ.

આગળ ચાલતાં ઘમોદર તીર્થ આવે છે. તેમાં ઘમોદર, કથાશુભચંદ્ર, લક્ષ્મીનારાયણ તથા રાધાચંદ્ર એ પ્રમાણે ચાર મૂર્તિઓ છે. આ તીર્થ પ્રાચીન છે, અને ગિરનારા (નાગર) આ-લણે તેના વંશપરંપરાની પૂજારીઓ છે. તે નિરસદેહ પ્રાચીન સંસ્થા છે; કારણ કે તેની દિ-વાલપરંની મૂર્તિઓ ખંડિત કરવામાં આવી છે અને ઘટના પણ પ્રાચીન છે. ઉક્ત મૂર્તિ પણ પ્રાચીન કહેવામાં આવે છે, પરંતુ અતે એવી વાર્તા. કરવામાં આવે છે કે અક્ષાઉદીન-ખીર-છંથી માત્ર બહારની મૂર્તિ લાંગી, અને દેવદાર તો ઉદ્યાનમાં નહીં. પરંતુ દેવોનું ચાલતું હતે તો બહારની પણ કેમજ લાંગવા દેતે; તેથી એ કથા સત્ય માનવી અશક્ય છે. એક લેખક સવત્ ૧૪૭૩ છે. તેથી તે કમમાં કમ ૫૦૦ વર્ષ જુનું સિદ્ધ થાય છે. વળી નરસિંહ મહેતાની મૂર્તિ પણ એક નાનાં દેવગૃહમાં ત્યાં પધરાતી છે તેની સાથે તેની પુત્રી કુંવરબાઈની પણ પત્રધરની નાની મૂર્તિ છે. સહેરમાં નરસિંહ મહેતાના ચેરામાં પણ નર-સિંહ મહેતાની આશરે ૩ ફુટ જેટલી લાંબી મૂર્તિ છે, જેને કૃષ્ણની બે મૂર્તિઓની ઉંડે ગોઠવી છે. નરસિંહ મહેતાનીજ મૂર્તિનું ત્યાં મુખ્ય કરીને પૂજન થાય છે. બહાર ચોરા છે, જ્યાં નરસિંહ મહેતાના રાખનાં ડુલ્લ થઈ ગયાં હતાં ! જે શામળીયાએ નરસિંહ મહેતાની હુડી સુકવી હતી તેની પણ નાની મૂર્તિ આ સ્થળે છે.

“ સૌરાષ્ટ્રનો મુકુટ ”—ગિરનાર રાજ.

પરંતુ આ સર્વે ઉપરોક્ત વર્ણનો ગિરનાર આગળ કાંઈજ નથી. ઉપરોક્ત પરંતુ પૂર્વમાં આ પહાડનું શિખર દેખાય છે. ત્યાંથી ઉંચે આવેલાં અંખાણતું દેવાલય માત્ર સદેર ગોખલા જેટલું લાગે છે. પૂર્વે આ જગલા મુખી પરંતુ દોલો જેમણે અને હવેરા કે લાખો વધે ઉપર અહીં સમુદ્ર પણ દરો. હવે સમુદ્ર આસરીને ૪૦ માઇલ દૂર પશ્ચિમમાં ગંગે છે. (મુખ્યથી માત્ર મોટે ભાગે સમુદ્ર તથા વેરાવળ બંદર યદનજ જુનાગઢ આવે છે). તે સમુદ્રની સપાટીથી ૩,૫૦૦ ફુટ ઉંચે છે. હવે તે બેનોના દેવાલયોથી પ્રસિદ્ધ છે. પરંતુ તેમની પણ પૂર્વે અહીં હોંદુ દેવાલયો હતાં અને સૌથી ઉંચેની ત્રણ શિખરો (અંખાણ, ગોર-ખનાથ તથા યુર દત્તાત્રેયની) પરનાં દેવાલયો હોંદુ દેવાલયો છે. અને સૌથી પ્રાચીન કાળમાં તે આવી યોગીઓનું પરમપ્રિય સ્થાન હોતું જોઈએ. ત્યાં અનેક કુરતી શુદ્ધાઓ છે અને તેમાં હઠ યોગ આદિ કરતા યોગીઓ અત્યાર સુધી હતા. હજી પણ ત્યાં નિરંતર સાધુઓ મોટી સંખ્યામાં રહે છે. એક સાધુના કથન પ્રમાણે સાધુઓનું મહાજન જમાડતાં ૧૫૦ પત્રાવલીઓ થાય છે, મોટે ભાગે સાધુઓ રામાનુજસ્વામીના સંપ્રદાયના છે. તેઓ હવે તો માત્ર યાત્રીઓ માટે માત્ર વીરી ચલાવનારા જેવા થઈ પડ્યા છે. તેઓ સદાગત પણ ચલાવે છે, અને મોટે

ભાગે વર્ષમાં ૩-૪ માસ મુંઝવળ જીવને પોતાના તથા કહેરાતા સદાવતના નિર્વોહ સાર લિપ્ત મોંગી લાગે છે. આ સાધુઓ વિદ્વાન નહોં તેો નિરસદેહ, ભક્ત તથા નિર્દોષ છે. સાધુઓએ પદારોપર જુદી જુદી જગ્યાએ પોતાનાં મકાનો બંધાવી દીધાં છે જ્યાં યાત્રીઓને ઉતરવા તથા બોજનની ધણી સ્થાપ થઇ છે. એ સ્થાના આવકારને સ્વીકારીને વિશેષ વાત કરશે તેાં જરૂર તમને દ્રીષ બતાવી યથાશક્તિ તેમાં ભરવા આગ્રહ કરશે અને મુંઝવળના દરો તેાં તેા બાર વાગ્યાં જરૂર તમારે નામ દામ લખી લખને તમને, પધારે તારે મળ્યા આવવાનું વચન આપશે.

ગિરનારપર ઝાડી માંચેશન જેવી ઘટ નથી. તેમજ નીચલા સ્તરોથી ઉપલા સ્તરોની ઝાડી જુદાંજ વૃક્ષોની છે. સાગની ઉંચ એ પ્રદેશમાં અતિસય છે. ઉપલા ભાગના પાથરો આખા અને દોળાવ વગરના છે, તેમજ ઘણા પ્રચંડ છે. ઢેક ગુરુદત્તાત્રેયની પાંચમી શિખરે જતાં લગભગ દસ દુનર પગથીયાં થાય છે. “ ગિરનાર લોટરી ”ની કૃપાથી પાકી પગથી ઢેક સુધી બંધાઈ છે, અને આ પ્રચંડ બાધકામ માન પા લાખ જેટલા ખર્ચમાં થયું છે એજ આશ્ચર્ય છે. તેજ સ્થળના પાથર, રાખ્ય તરફની સગવડ, ખાઇડીની ગેરદાજરો તથા પ્રજાંધકર્તાઓની કરકસરનું એ સંયુક્ત પરિણામ છે. હજુ પણ જુદા જુદા સ્થળોએ જવા માટે પગથીયાં કરવાનું કામ બધ થયું નથી. ગિરનારપર ચડવાની રાખ્ય તરફથી ૧ આનાની ‘ટીકીટ’ માથાદિ લેવી પડે છે, પણ જુનાગઢીવાને અધુજ દામ આપવાનું છે, તથા બ્રાહ્મણ સાધુને મફત જવા દેવામાં આવે છે. દમારી સાથેના મિત્રો ગુણકર્મથી બ્રાહ્મણ્ય માનતા હોવા છતાં, તેમણે આ પ્રસંગે જન્મને લાભ લીધા.

ગિરનારના પર્વત તથા ત્યાંના દેવાલયોના ઇતિહાસ તથા વર્ણન અગામી અંકમાં પ્રકટ કરીશું.

(અપુર્ણ).

નરસિંહ મહેતાની ધાર્મિક સાવનાઓ.

(લેખક:—૨૧. મંજુલાલ જમનાદાસ દવે. ખી. એ. અંકલેશ્વર.)

“ જગતના મદાધરોની ધારી

પૃથ્વીના વલ્લભની જાળી ”

“ શ્રીગુરુની પાડસાળા; ધર્મનું મંદિર: ”

દેવોનો મિલનમ વાસ

નથી અવનિને દર.....

બારડસરો બીજે અધ્યાત્મખંડ:

“ જેવાં તેનાં અદ્વિતીય ગિરિ શિખરો છે

પૃથ્વીથી પડને નજી મંડળની નજી,

કલ્પન ને સુચુરથી વર્ષાંડ ધોતપાટી

તેવા છે તેના અદ્વિતીય માનવ સુમોલ

“ એના વિજય દેંકર રક્ષારંગી નથી
દેહના નહિ, પાનુ દેવી છે.
આત્માની પરમ શાન્તિના છે
જડના નથી ચેતનના છે
મદિન દશ્ય છે ચેતનદ્રશ્યને:—”

જ્ઞાનાસાગર.

સમસ્ત વિધિનું કલ્યાણ કરવાની અનુગ્રહ ભાવના ધારણ કરનારા મહાન નરસિંહ—ધર્મવીરો અનેકારો આ તથા પરલોકના પય—પ્રદર્શક છે. એમના એ સાક્ષર—અવનની સફળતા વાંચવાથી, અને અનેક રીતે આનંદ અને બોધ ઉભય પ્રાપ્ત થઈ શકે છે.

આપણી ભારતભૂમિ આવાં આવાં અનેકાનેક સત્તોની પ્રસાદિની ભૂમિ છે, તે અનેક પુરુષાર્થોની જનેતા—માતા છે. જે સમયે શ્રદ્ધાનિષ્ઠ મહર્ષિઓએ જંગલો વેદજાનથી આકાશ અને પાતાળ જંગલી ભૂક્યાં હતાં, જે સમયે વ્યાસ અને વાલ્મીકી, કલિદાસ અને ભવભૂતિ પોતાની મનમોહક વાણીથી રસ અને અર્થનું અપૂર્વ ભાષાદર્શન કરાવી રહ્યા હતા, જે સમયે કવિશ્ર અને ગૌતમ દર્શન શાસ્ત્રનાં સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ તત્ત્વો—માનવ બુદ્ધિને અગ્રગ્ય એવાં અપ્રતિમ તત્ત્વોનાં દ્રશ્યત હેખાણી ગયા છે; અને જે સમયે આર્યભટ્ટ ભારતસાધાર્ણ ઈત્યાદિ નરસિંહો પ્રાકૃતિક તત્ત્વોનાં જ્ઞાન—ધિષાંસુ ઘણે ગગનમંડળનું યથાસ્થિત અવલોકન કરી રહ્યા હતા—આ સર્વ પ્રભાવન સમયની આપણી આર્યભૂમિની સંસ્કૃતિ (Civilization) વિષે આના ઉદ્ગારો સ્વાભાવિક રીતે હૃદયમંદિરમાંથી નીકળવા પામે છે.

“ સમસ્ત દુનિયાના ઇતિહાસનું
મધ્યખિંદુ એશિયા છે.
ને એશિયાના ઇતિહાસનું કેન્દ્ર
ભરતખંડની મહાકથા છે. ”
પ્રાચિનોમાં યે પ્રાચિન
પૃથ્વીની ખેલી પુત્રી
આર્યાવર્તની આર્ય પ્રભ છે. ”

જ્ઞાનાસાગર.

તે સમય વિષે બોલવાની ખાસ કંઈ જરૂર નથી પરંતુ તે સમયે ભારતનો ગૌરવ રવિ અસ્તગત થયો, સૂર્ય અંદ્રવરો નાશીપારા થયો, અને યુગતમાનોના ધર્મોધપણથી દિંદ છિન્નભિન્ન સ્થિતિમાં આવી પડ્યું. તે સમયે પણ પ્રસ્તુત લેખના નાયક શ્રી નરસિંહ મહેતા વિગેરે જ્ઞાની—કવિઓએ પોતાની ઉંડી ધર્મભાવના જ્વલંત અને કીર્તિકર કરી છે.

અને નરસિંહ મહેતાની એક કવિ તરીકે ગણના કરવા કરતાં રામાનુજ, ચૈતન્યદેવ, વલ્લભ, નાનક અને ગુરુગોવિંદ, દાદુ અને કબીર વિગેરે ધર્મ પ્રચારકો અને સમાજ કર્તાઓની માફક ગણના કરવાની છે, કારણ કે તેમનાં ધાર્મિક પદોમાં, જેનું માત્ર અગ્રે અવલોકન કરવાનું છે—એવી તેા અજબ મોહની વિશાળ રહી છે, એવી તેા પ્રાણ પ્રકાશિની મિડાસ અને કલ્યાણભાવના વિશાળ રહી છે કે તેમાં ઉપર લખ્યા પ્રમાણે અને તેના સારસ્વ ઇંગ્લેન્ડના મહાકવિ Longfellow ની આંકેલી નીચેની પંક્તિઓ સંપૂર્ણ સમજણ માફકમ પડે છે:

Lines of Great men all remind us.

ઉપરોક્ત વિવેચનને વધારે સદૃશ કરવાને નૃસિંહ મહેતાનું 'The Paritan of the Puri-
gans' તરીકે એનાં જાણીતા દર્શન કરાવવાને હવે ચલ કરીએ છીએ.

એક પદમાં એઓ લખે છે કે,

જ્ઞાંસગી આત્મા તત્ત્વ ચિન્ત્યો નહિ, ત્યાંસગી સત્ત્વના સર્વં ભૂદી.

આ પદની આ પ્રથમની પંક્તિ અને શ્રી મિતાજના જે શ્લોકો:-

" તારનો આત્મ આત્માથી આત્માને ન દુખાડવો

આત્માજ આત્માનો જંધુ આત્મજ રાતુ આત્મનો.

જેણે જિત્યો અપમને આત્મથીજ

તેનો આત્મા જંધુ છે આત્મ કેરો

જેણે જિત્યો ના નિજ આત્મ તેવો તો

વર્તે આત્મ રાતુ શો રાતુનામાં. "

અને ઇંગ્લીશ કવિ 'પોપ'નું 'Know thyself' નું પુરાણ મહા વાક્ય એ સર્વ એકજ વિચારના આંદોલનો સર્વજ એકજ પ્રકારનું ધુમે છે તેનું આ અનુચિત દર્શાવે છે. વિચારગળ અમુક એકજ દેશનું' વા અમુક એકજ મનુષ્યનું' નથી પરંતુ તે સર્વવ્યાપી અને સર્વ કાળનું છે,

જ્યાં સુધી અત્મામાં વ્યાપતા પરમાત્માના અતિમ તત્ત્વનું જ્ઞાન થયું નથી.—તેનું જ્ઞાન વા તેનો જ્ઞાસ સુદ્ધ પણ જ્યાં સુધી થયો નથી, અથવા તેથી પણ નિજે ઉતરનાં પરમાત્મા કઈ પદ્ધતિ પર આ જગત તંત્રના ' પ્રેરક, આલક, સાસક, ' બની તેને કેવી રીતે યોગ્ય રાખ્યા છે. And what is that work which God worketh from the beginning to the end—The summary law of nature on which all primary qualities of matters ultimately depend—આનું' પણ જ્ઞાન વા જ્ઞાસ મનુષ્ય—હૃદયમાં થયો નથી—થવાનો સંભવ પણ નથી, ત્યાં સુધી મહાત્મા નરસિંહ કહે છે કે સર્વ સાધનાઓ—સર્વ પૂજાપાત્રોના દેખાવો, દેગો ધર્તીઓ—સર્વ ભૂદી છે અને તે એટલે સુધી કે,

આ મનુષ્ય દેહ તદિદ એમ એજે ગયો:-

આ મનુષ્ય દેહનું શું કર્તવ્ય કર્મ હતું ? સુખ દુઃખ, કુદરતની અને મનુષ્યની સંધીતિની તુલના, ભૂમિનો 'ઈતિહાસ, ' અને ઉપર આપણે જે ભૂમિ પર વસીએ છીએ તે ભૂમિનો ઇતિહાસ એ પાંચનો વિચારોથી ઉદ્ભૂત થતો હૃદયનો એક મહાપ્રશ્ન કે આપણે કેમ આવેલ છીએ ? આપણી ગતિ કૃતિનો અર્થ આ પૃથ્વીપર શો 'અર્થ' છે ?—પ્રશ્નજીએ આપણને અર્થો કેમ યોજ્યા છે ? એ સર્વ પ્રશ્નો અને મહાપ્રશ્નો એવા તો હૃદયતંત્રને ગુંથે છે કે હૃદય તરલ સુખ થઈ નય છે. અને આપણો મનુષ્ય જન્મ કેવળ નકલો ગયો એમ જ્ઞાસ થાય છે. આને સમે કંઈક એકું છાતું છાતું મંદ કમળ રેલન હૃદયમંદિરમાં આવતું સંભળાય છે—

" તાતે મને જીવન ઉચ્ચ અર્થોજ આપું:

સાધ્ય એ જીવનનું કરી ના રાક્યો છું

હવે ભૂમિ પર કરી ભૂમિ સુખ જીવ્યાં

ને દિવ્ય સુખ નરિયે કર ના પ્રમાણ્યો: "

મનુષ્યની જે ભતિ સી અને પુરુષ—સૌનું જ્ઞાન પ્રેમ Love દેવાવવાને માટે અને પુરુષનું જીવન જ્ઞાન Knowledge દેવાવવાને માટે—આ Divine Love and Divine Knowledge તે શું છે, અને તે કેવી રીતે જગતમાં દેવાવવામાં છે, તેમની મધુરી વાંસરી જગત—જગતમાં કેવી રીતે ફેલાવાની

છે અને જ્યતને તે દ્વારા કેવી રીતે બચત કરવાનું છે, એ સર્વે જ્યાં સુધી આત્મા ન જાણે અથવા જાણીતા અજ્ઞાનજની અન્ય કર્મોમાં દોષાય તો ખરેખર:—

મનુષ્ય દેહ, તદ્વાસે એણે એણે

એમ માવડાની રૂઢિ પુડી.

શ્રી નરસિંહ મહેતાને Lifeless formalism નરિયે પસંદ નથી અને નજ દોષ, કારણ કે જેણે અને તાવ શું છે તે જાણી અનુભવ્યું છે તેને નરિયે formalism સાધનાઓ પસંદ નજ દોષ: અને તેનીજ એઓ કહે છે કે,

“ શું થયું સ્નાન સેવા ને પૂજ થયી ?

શું થયું ઘેર સહી દાન દીધે ?

શું થયું ધરી જરા બરમ લેપન કરે ?

શું થયું હાથ લોચન કરે ?

શું થયું તપ ને તિરથ ગ્રાધા થયી ?

શું થયું ગાળ મહી નામ લીધે ?

શું થયું તિલક ને તુલસી ધર્મા થયી ?

શું થયું ગંગજલ પાન કીધે ?

શું થયું વેદ વ્યાકરણ વાણી વહે ?

શું થયું રાજ ને રજ બાળે.

શું થયું ખટ દર્શન સેવા થયી—

શું થયું વરણના બેઠ આણે:

એ ઇ પરપંથ સદુ પેટ બરવા તાણા

આત્માત્મ પરિચય ન જોયે:

બાણે નરસેવા કે તાવ દર્શન પિના

રાત ચિંતામણી જન્મ જોયે: ”

આ અને એવીજ બાવતાઓ એક સરખી રીતે આ પ્રસંગે એક સુધારકના મુખમાં શોભે એવી છે; અને વસ્તુતઃ નરસિંહ મહેતા પણ એક સુધારક છે. જગતના અને આપણા દિંદ બહિના મુરી જુદી ભંતના તમામ ધર્મવીરો સુધારકજ હતા-છે. જેણે મતસદિષ્ટતા અને સર્વજ્ઞાણી સાર્વભૌમી તત્ત્વજ્ઞાવનું પ્રદણ કીધેલું છે, મનન કીધેલું છે, અને જીવનક્રમમાં તેને પરાયું છે; તેને મહે તો ખરેખર ઉપરની પંક્તિઓ યામ્યજ હતા-છે.

એમજ દયિત દદય, એમના મહુમાન શુન્નતા આત્મા, ગમે તેના સ્થોતિમાં ગમે તેવા સમયે પણ પોતાનો સ્વાધીમાવ કાયમજ રાખી છકયાં છે.

માંડાળને ત્યાંથી આગંજણ આવતાં પેલે તેને સ્વીકાર્યું છે અને ગણ્યું છે કે:—

પ્રેમ પદારથ મંગો ખમીએ, વાંધીએ જન્મ મરણ જન્મજ,

કર નેહતામાં કરણ ઉપજ, મહેતોજ પરમ લેજુવ દયાળ.

ખરેખર, આવી માગણી-મણજના ઠંડા મંજાર પ્રેમતત્ત્વની માગણી-નો નો મહેતાજીએ અનહર કર્યો હોત—એ “ લેજુવ પરમ દયાળ ” ના દદયમાં તે સમયે કંઈ ‘ પક્ષાપક્ષી ’ નું વા લેતાલેવનું આવજણ સહી ગયું હોત અને યોગ્ય સમયે, લોક સંજ્ઞદાર્થ કાર્ય કરવા—

“ In the Service of mankind to be

A guardian God below

x

x

x

x

x

That is Life:—

એ જીવનમર્મ એએ શણે બૂટી ગયા હોય તો મું થાન ? અને એ પ્રશ્ન વધુ આદિક છે તોપણ સાર્થ છે, જેનો ઉત્તર વાંચકે અને વિચારેએ આપવો એમ હચિત ગણીએ છીએ. નરસિંહ મહેતા જેવા પરમ જ્ઞાનિ મનુકેવ વર્ણવણના બાહ્ય અવશને સ્વીકારનાર નહતા. પરંતુ તેઓએ તો માત્ર હૃદયના ઉંડા વર્ણને પારખ્યો હતો અને જેનો તે વર્ણ વધારે વિશુદ્ધ, વધારે ભક્તિમય, વધારે જ્ઞાનપૂર્ણ તેને તેઓ વધારે પસંદ કરતા. તેમનીજ તેઓ સંગતી કરતા, તેમનામાંજ તેઓ તન્મય બની નૃધ એકતાન ગચવતા અને પરમાત્માને વધુ ને વધુ પધારા બની રહેતા. આ સમયે એમણે ગાયું છે કે:—

પદ્માપકી ત્યાં નહિ પરમેશ્વર

સમદ્રષ્ટિ ને સર્વ સમાન:

વળી આ સમયનો આનંદ અનુભવતાં પોતે કહે છે કે,

ઘેર ઘેર પદાર્થો દરિજા આતા

વાતા તાજ ને રાખ મુદંગ:

આ સમયે—

હસી હસી નાગર તાળીઓ લે છે

આ રા રે, જાદાબુના દંમ.

પરંતુ—

મોનમહી મહેતાજી આજ્યા, અપવધરાને રોડ ઉતરે દડે

મોનની ખાસ નર હતી. અનધિકારી મનુષ્યપ્રતિ મહેતાજી જેવા પરમજ્ઞાનિ મહાત્મા કપડો

વા ફર દૃષ્ટિપાત પણ ન ફેકે અને તેજગાજ મારે તેઓએ મોન એવરકર ગાયું:

આમજી પર, તેમના જ્ઞાતિ બધુઓ કહે છે કે,

નાત ન ભણો ને ભત ન ભણો, ન ભણો કંઈ વિવેક વિચાર.

કર જોડીને કહે નરસિંહો, વૈષ્ણવ તથો મને છે આધાર:

અને બદેખર—એમના જ્ઞાતિબધુઓ તે કાણુ ? સુમરન વિશ્વ એમની જ્ઞાતિ અને જાનિ અને

એમના આધારમાં, આશ્રયમાં સમસ્ત વિશ્વની કલ્પતિ, સ્થિતિ અને પ્રગતિનો પ્રચારક પિતા.

(અપૂર્ણ).

સત્યજીત.

(એક ' એરીજનુષ ' સાંસદીક વાર્તા.)

લખનાર-પ્રવાસી.

મુંડરણ ૧૦.

(અનુસંધાન).

કેકડાએ પ્રમાણ ગણવવા માંડ્યું. લોકોને લાંબી નિદ્રામાંથી જાગાવવા મેલેથી એ બમ પાંચના કામો, પડાઓ ફાલક કરવા બદલ નીકળી પડ્યાં અને ખેડાકની શોધમાં આમ તેમ ફર્યા પડી ગયાં. પૂર્વ દિશા વધારે ને વધારે મુવર્ણમય થવા લાગી અને તેથી કરીને તારાઓ ધીરે ધીરે અદૃશ્ય થવા લાગ્યા. પૂર્વનીને છવન આપનાર સૂર્ય કબો, નવુ છવન મજાતથી પૃથ્વી તેજોમય થઇ અને તેથી પૃથ્વીના અણ્યો લેમાં અત્યંત શુદ્ધ દેશને પામેલા છે એવા મનુષ્યો નવીન બળ પ્રાપ્ત થવાથી હર્ષ પામતા આમતેમ ફરવા લાગ્યા.

નીચ-પર્વતની ખીણમાં આને વધારે ધામધૂમ માતમ પડતી હતી. " સત્યજીતને આતે રાત્ર્યભિષેક છે " એ વિચારથી ત્યાંના લોકો સૂઈના ઉઠવા સાથે ઉત્સાહપૂર્વક ઉઠવા હતા. બાળક, યુવાન અને વૃદ્ધ આને મનની સર્વોત્તમ સ્થિતિ લેખવતા હતા. નવાં વસ્ત્રો પહેરી એક બાસે તેઓ શરીર-મંડપ તરફ ચાલ્યા જતા હતા. આથી થોડા વખતમાં આખો શરીર-મંડપ મનુષ્યોથી ઉભરાઈ ગયો.

મંડપ પર બાંધેલા વાવડાઓ રાત્રીની પ્રીતિ વારે દિશાઓમાં વિસ્તારવા તૈયાર થવા હોય એમ લાગતું હતું. અનેક રંગબેરંગી પદાર્થોને લીધે શરીર-મંડપ પોતાની શોભાથી ગર્વિષ્ઠ બની મનુષ્યનું હૃદય કરતો હતો. મંડપમાં થતા અવાજને લીધે તે જાણે મરમીને લીધે અકળાતો હોય એમ લાગતું હતું. મંડપના અંધારાના દરવાજા ઉપર આયનાની મા શરીરની છબી ચૂકવામાં આવી હતી અને તેથીજ તે મંડપનું નામ શરીર-મંડપ રાખવામાં આવ્યું હતું.

થોડા વખતમાં અખડરી, મુકેનવા, પ્રમેદનખાન વિગેરે મુખ્ય માણસો સાથે સત્યજીત મંડપ નજીક આવી પહોંચ્યા. મંડપના મનુષ્યોએ ઉભા થઇ પોતાના સભને ત્યાંના રીવાજ મુજબ માન આપ્યું. સત્યજીત અખડરીની સૂચના મુજબ સીર-આસન પર બેઠો અને બીજા સરદારો યોગ્ય આસનો પર બેઠા.

સર્વ મનુષ્યોના આનંદશોષ વચ્ચે ઉભા થઇ-અખડરીએ ત્યાંની વિધિ પ્રમાણે સત્યજીતને રાત્ર્યભિષેક કર્યો. ત્યાર પછી એ નીચેનાં વચનો બોલ્યા:—

" બહુઓ ! આજે આપણે સત્યજીતને આ ખીણનું રાત્ર્ય સોંપીએ છીએ. આ રાત્ર્ય એમને સોંપવામાં આપણે હેતુ એ છે કે આપણી ઉન્નતિ યોગ્ય રીતે થાય. રાત્ર્યોમાં સભની જરૂર વર્ણવેલી છે અને તેજ આજ્ઞાનુસાર એમને રાત્રીની બારે પહોળી આપણે છીએ. રાત્ર્યે રાત્ર મેજવીને એકલા પોતે સુખી થવાનું નથી પણ સાથે પોતાની પ્રજાને પણ સુખી કરવાની છે. આ હર્ષ પ્યાનમાં રાત્રી સત્યજીતને રાત્ર્યની કુંસડી ગણાવે તેજ આજેના પ્રસંગ આ ખીણમાં હમેશને માટે યાદગાર થઇ જશે. આપણે વિશ્વાસ છે કે સત્યજીત આપણી આમાને ચરિત્રી કરશે. "

" આજથી હું સત્યજીતના મંત્રી તરીકે કામ કરીશ અને મહારા પછી મહારા વાસેરો એ પદના અધિકારી થશે. મુકેનવા, પ્રમેદનખાન આદિ આપણા સભને રાત્ર્ય ચલાવવામાં મદદ કરશે. "

“આવનીકાલે આપની આયના સાથે સત્યજીતજીનાં લગ્ન થશે; એ તો તમને—”

સત્યજીત—“હવે મહેને ખુશાસો કરવા તક આંચો.”

અબકરી—“સત્તન ! જે ખુશાસો કરવો હોય તે આપ પછીથી કરજો. હાલ મહારે જે કહેવાનું છે તે કહેવું જોઈએ. સુભાગી બંધુઓ ! તમારી અનુમતિથી આ કાર્ય નહીં થયું છે તેથી આજની માફક આવની કાલના કાર્યમાં તમે સર્વ અંતઃકરણપૂર્વક ભાગ લેશો એવી માત્રી વિનંતિ છે.”

આપણું બોલી અબકરી જેસી ગયો અને “સત્યજીતજીની નવ ધામો” એ આણુ યોગ સાથે આપની સમા અબકરીની ઝાંઝણ મુજબ હઠી ગઈ. અનેક રીતે રાખનાં વખાણ કરતા સમાજનો મંડપ છેડી ચાલી ગયા. સત્યજીતે તરત બોલવાનું શરૂ કર્યું પણ એવું બોલવું મહાકાશમાં વેરાઈ ગયું.

પ્રકરણ ૧૧.

આયના.

દુર્લભતા દૈવ્ય જેવી કાળી રાત્રી રાત્રે થઈ. લોકોને અધિકારના ગેરલાસો સમજાવવા સૂઈ અસ્ત થયો. પૂરતી પોતાના જીવનના પીઠા પ્રદેશમાં જવાથી રોકાતુર થઈ, સૂઈના તાપથી રોકાઈ પડેલા કીડાં પડી ગયાં. લોકો અધિકારથી બચવા પોત પોતાને ઘેર જવા લાગ્યા. સત્યજીતે પણ કાચ-જુવન જવાની દિશા લીધી.

દિવસના વખતમાં અનેક પ્રકારના ઉત્સવો થયા હતા. સત્યજીતે ધયારાગ્નિ એ ઉત્સવોમાં ભાગ લીધો હતો; તેથી એને કાચ-જુવન જવાને દિવસે વખત પણ મળ્યો નહતો. ખીજામાં કઈ રીતે વ્યવસ્થા ચાલતી હતી તેનાથી વાકેફ થવા સત્યજીત આખો દિવસ સુઈનવા સાથે ફર્યો હતો અને તેથી એ સાંજના થાકી ગયો હતો. દરેક પગલે નૂતો વિચાર કરતો સત્યજીત કાચ-જુવન આગળ આતી પહોંચ્યો અને આયના જે કાચની ત્યાં આવી હતી તેના તરફથી ચોખ્ખ સન્માન પામી અંદર ગયો.

આજે સાંજના કોઈને જમવાની ખટપટ નહોતી. દિવસના બનેલા પ્રસંગોપર વાત કરવા તેઓ ટેબલ આગળ બેઠાં બંનેનાં મુખો બહારથી આનંદમાં હતાં.

“અબકરીની સાથે ફરે છે તે એમના પુત્ર થાય કે ?” સત્યજીતે પૂછ્યું.

“હાજી, એવું નામ કુંજલ છે. એવું દૈવ્ય બહુ કષ્ટી છે; મારે એનાથી સાવધ રહેવાનું છે તમને ખાસ આશ્ચર્ય કરું છું.” આયનાએ જવાબ આપ્યો.

“હા, મને એની આંખોપરથી એ કષ્ટી હોય એમ લાગે છે.”

“અરે, પછી, પછી, પાતળાં ફરીફરી નિષ્પત્તિ પૂર્વે, કે ?” આયનાએ અચ્છન્ન અને પૂછ્યું.

“કઈ વાતને ?”

“કેમ આપ બહી જાઓ છો. આવની કાલે આપનાં લગ્ન થવાનાં છે તેની આંખને ખબર નથી કે ?”

“હા, એ તો મને ખબર છે. એ લગ્ન તમારા પિતાની હકતું પરિણામ છે. મેં મહારી અનુમતિ આપી નથી અને તેથી એ લગ્ન મને કજીલ નથી.”

“સત્યજીત ! આપ આ શું બોલો છો ? આપનાં આંખોં વચનોથી મહારું દૈવ્ય ખીરાઈ જાય છે; શું આ અમળા પ્રતિ આપ એટલી કૃપા ન દર્શાવશો ?”

“મિત્ર આયના ! તારા પ્રતિ મહારો સ્નેહ બોલે નથી. તમારી સંગતે અત્યંતમાં મહેને

જળકપ થઈ પડી છે. તમારો હાથકાર ભેટકો હું આનું તેણે એણે છે; પણ આપની ઇચ્છા મુજબ થશે નહિ. કારણ કે મેં તમને ધમ્મીવાર કહ્યું છે કે મહામાં લગ્ન અન્ય રૂપે થઈ ગયાં છે. ”

“ એ મહારી જાણમાં છે; પણ સ્વત્રિયેને એક સ્ત્રીથી વધારે સ્ત્રીઓ કરવામાં કોઈ પણ ભવનો પ્રતિબંધ નથી. આથી કરીને મહારી સાથે લગ્ન કરવામાં આપને કોઈ પણ ભવનો બાધ હોવા સંભવ નથી. ”

“ આપના! મનુષ્યનું જન્મનું અનેક કન્યાઓ સાથે લગ્નનો સંબંધ બાંધવા મદિ નથી પણ અનેક સહાયો કરવા મદિ છે. મનુષ્યો જો મોટી દુઝામાં પડે છે તો તેઓ પોતાનું કર્તવ્ય ભૂલે છે અને અતિ તેવા આ દુનીયામાં આભવા હોય તેવા આ દુનીયામાંથી ખાજ લેવ છે. મહારે એક જ સ્ત્રીની તરફ છે અને તે મહુને પ્રાપ્ત છે. ”

“ આપની વાત હું સમજી શકતી નથી. તમે પુરુષો ત્યારે કંઈ કરાવે તત્તર થાઓ છો ત્યારે અનેક પ્રતિબંધો છતાં સાક્ષની આજ્ઞાના જુગ જુગ અર્થો કરીને તે કાર્ય કરો છો. ત્યારે તે તમે નહિ કરવાની મરજવાળા થાઓ છો ત્યારે મહારી અર્થાઓ કરી તે વાતને કહાવી દો છો. હું સાક્ષની અંદર એમ કહું છું કે કોઈ નિરાધાર પ્રાણી પાણી પિના મરી જતું હોય તો તેની માથુસે દયા ન ખાતી. ”

“ ત્યારે શું સાક્ષકોએ એવી પણ આજ્ઞા કરી છે કે પુરુષ પોતાની મરજ ન હોવા છતાં અમુક સ્ત્રીની મરજ હોવાથી એની સાથે અવરજ વાજ કરવાં ? ”

“ તે કણ જાણે; પણ પુરુષોને સ્ત્રીઓની દરમર હોય છે ક્યારે કે તેઓ એમ લેખે. સમજારો પુરુષો હોવાથી હું કામ તેઓ હાથે કરીને પોતાના હાથમાં પ્રતિબંધ રૂપી બેડી નાંખે કે પ્રિય સત્ય! પુરુષોને સ્ત્રીઓના પ્રેમની દરમરજ હોતી નથી. જુઓ એ વિષે હું તમને એક દર્શાવું. મહું છું તે સાંભળો.

“ એક ઈન્કશ નામનો જુવાન માલુસ હતો. નાનપણથી એના બાપે એને પૈસા કેમ કમાવવા એ શીખવ્યું હતું; તેથી એ મોટી ઉંમરે ધણે લોભી થયો હતો. એક વખતે એકોટીસ નામનાં પદાણુમાં એકી એ પોતાના કેટલાક મિત્રો સાથે પોતાનું નરીંગ અજમાવવા. ફરીયાની મુસફરીએ ગયા. જરતામાં બાપુ ખુલાશી એના વડાજીને એક કીનાસ આપી લગ્ન કરવું પડ્યું. તમા ટાપુમાં તપીવ થોડે જોવાની ઇચ્છાથી ઈન્કશ અને એના મિત્રો તે ટાપુપર ઉતર્યા, અને ટેકરા ઉપર ચઢવા લાગ્યા. આ અરસામાં તે ટાપુના વાનીઓ એઓ જંગલી હતા, તેઓએ પરદેશીઓને જોયા, અને તેઓને કુટંબા નિષ્કપ કર્યો. પોતાનો હેતુ પાર પાડવા જંગલોમાં આગળપાછળના જંગલીઓ સંતાઈ ગયા; અને જેવા પરદેશીઓ ટાપુના મધ્ય ભાગમાં આવી પહોંચ્યા કે તેઓએ એક અનુભવી હુમલો કર્યો. કેટલાક મરણ પામ્યા અને કેટલાક નારી થયા. આ નારી જતાર મનુષ્યોમાં ઇન્કશ હતો અને તે પશુ ગમે તે રહેને દોડવા લાગ્યો. તે દોડતાં દોડતાં હાંસી ચડો અને મોટા વખતમાં ધણે દૂર જઈ પહોંચ્યો. આખરે ઇન્કશમાં શક્તિ રહી નહિ. જંગલીઓ પરદેશીઓની રોધમાં હતા. ત્યારે ઈન્કશ તરફ ચાલી ગયા ત્યારે એ એક ઝાડ નીચે લોથપોથ પડ્યો. આ વખતે ઇશ્વર સિવાય એની સંભાળ લેતાર કોઈ નહોતું. એના મિત્રો ફરિ ત્યાં નારી થયા હતા. આ સમયે એક તરણ બાજો ત્યાં દોડતી આવી પહોંચી. તેણે વસ્ત્રો પહેર્યાં નહોતાં. તેના હાવચાલથી એ બાજો ફેઈ જંગલીની ઊંડરી દશે એમ અનુયાન થતું હતું. પહેરી સાણે બંને આશ્ચર્ય પામ્યાં; પણ બીજી ફરિ બંને એક બીજાને અનુદાન હેલ એમ લાગવા માંડ્યું. તે ‘ઊંડરી એતું’ નામ થેરીકો હતું તે ઈન્કશનાં વસ્ત્ર, સુખ, અને સગરથી મોહ પામી; અને ઇન્કશ થેરીકોના નાલુક અવધવાથી જોવાયો. થેરીકો મોહવશ વધારી ઇન્કશના રજાગુની ચિંતામાં પડી. સ્ત્રીઓને બીલું શું ભેઈએ ? એક આશયનું સ્થાન મળે કે તરત વેરી એમ વજીને વળગી જાય તેમ પુરુષ સાથે તેઓ હળી લય છે. થેરીકો ઇન્કશને એક નાની રુકા આગળ લઈ ગઈ, અને ત્યાં કેટલાંક કૂચો લઈ આવી ઇન્કશને ખવડાવ્યાં અને જીરણું ઠંડું પામી પાપું. થેરીકો એક વજીર કુટુંબની હોય એમ લાગતું હતું; કારણ કે દરરોજ એ ઇન્કશ અને નવાં ધંધણું પહેરીને આવતી અને એ સ્ત્રીઓ એના બીજા વખાણવાસાઓ તરફથી ભક્તિસ મળતી

તે ઇન્કસની ગુફામાં લાવતી. આથી થોડા વખતમાં તે નાની ગુફા વિચિત્ર શાણગારોથી શાણગારાઈ ગઈ. કોઈવાર ચેરીકો ઇન્કસના બાસ સાથે રમતી, કોઈ વાર ઇન્કસના મ્થેત રંગ સાથે પોતાનો કાળો રંગ સરખાવતી. અને આ રીતે ખુશ થતી હતી. સાંજની વખતે ચેરીકો પોતાના મનના માનેલા પતિને ભૂરી ભૂરી ખાનગી જગ્યાઓ બતાવવા લાઈ જતી. બચવા વખતમાં કઈ ગુફાઓમાં સંતાવણું એ ચેરીકો ઇન્કસને વારંવાર બતાવતી હતી. જ્યારે ઇન્કસ સુઈ જતો હતો, ત્યારે ચેરીકો ઇન્કસનું માથું પોતાનાં બોળામાં મૂકી એનું રક્ષણ કરતી અને કોઈ કોઈ વખતે બચવા પ્રસંગોમાં આખી રાત જાગતી હતી. આ રીતે ચેરીકો અને ઇન્કસ પોતાની સુખમય છાંદોનો દહાવો લેતાં હતાં.

“ થોડા વખતમાં બંને એક બીજાની બાપા સીખી ગયાં. એક દીવસ પાત કરતાં કરતાં ઇન્કસના દેશની વાત નીકળી. ઇન્કસે ચેરીકોને કહ્યું કે જો તું આમારા દેશમાં આવે તો તને દેશમાંનાં કપડાં પહેરવાનાં મળે અને થોડાઓથી ખેંચાતી ગાદીઓમાં બેસવાનું મળે. આ વાતથી બોળો ચેરીકો લજ્યાઈ અને તે દેશ ને બારબેરોઝ નામે બોળખાતો હતો ત્યાં જવનું ઇન્કસને વચન આપ્યું. ચેરીકોએ બારબેરોઝ જતું એક વડાણુ રોધી કાઢ્યું અને એક શ્યામ સરીએ બંને જણાં તેમાં બેસીને ધૂપા નવા તરંગોમાં હોંકતાં નિસર્યાં. થોડા દીવસોમાં તેઓ ધારેલે સ્થળે જઈ પહોંચ્યાં.

“ બારબેરોઝમાં માણસ વેચવા લેવાનો ધંધો ચાલતો હતો. ત્યાંના મનુષ્યો બેકે પૈસાવાળા હતા તોપણ લોખંડા માર્યા ગમે તેવાં કમી કરવા અચકાતા નહિ. તેઓ માણસને સોંધા બાંધે ખરીદતા અને ધણી નફો ખાઈ બીજાને વેચી દેતા.

“ આથી ઇન્કસનું વડાણુ આવી પહોંચ્યું કે તરત કેટલાક પૈસાના પૂલરીઓ ફોડતા આવ્યા અને પોતાને બરેનો માલ આવ્યો છે કે નહિ તેની તપાસ કરવા લાગ્યા.

“ આજ વખતે ઇન્કસને ચેરીકો સાથે રહેવાથી ને નકામો વખત ગયો તેનો વિચાર આવ્યો. આઠઠો વખત શમાવવાથી પૈસાનું મ્દોટું નુકસાન થયું. એ વિચારે ઇન્કસને મમળીન બનાવી દીધે. ધણી લોખંડી ગણતી ધણી ચયડી ખોટ પૂરવા ઇન્કસે ને સ્ત્રીએ જગલીઓના પંડાઓમાંથી પોતાને બચાવ્યો હતો, ને સ્ત્રીએ બધા બધા માથે વહોરી પોતાના મિયતમને અંતઃકરણપૂર્વક લાડ લડાવ્યાં હતાં અને ને સ્ત્રીએ પ્રેમ ખાતર પોતાનો વ્હાલો દેશ અને સગાં બેડયાં હતાં—તે ચેરીકોને એક બારબેરોઝના વેપારીને દ્રવ્ય રૂપ માંડીને માટે વેચી દીધો—પ્રેમ પૈસાને માટે વેચી દીધો. અહા ! પુરુષ ! શું તારી બેદરકારી ! પ્રિય સત્ય ! પુરુષોની ખૂબી તો હજી આવે છે. જ્યારે ચેરીકોએ પોતાની સ્થિતિ પર દયા લાવવા સાફ ઇન્કસને કહ્યું કે હું તમારા સંબંધથી ગર્ભવાળી થઈ છું માટે મને ન તરછોડો ત્યારે ઇન્કસે પોતાના માંડળી કૌમત વધારી દીધી અને ને વેપારીએ ચેરીકોની વધારે કૌમત આપી તેમને તે અળગાને વેચી દીધી. બુઓ સત્યજીતજી ! હવે તમને વિચાર આવશે કે પુરુષો સ્ત્રીઓ તરફ કેવા બેદરકાર હોય છે જ્યારે સ્ત્રીઓ પુરુષો માટે મરી ફીટ છે ત્યારે પુરુષોને સ્ત્રીઓના હીસાબ પણ નથી. ખરેખર બધેજ આડું માત્રમ પડે છે.

સત્યજીત કંપંડી વાત સાંભળી રહેજ હસ્યો. આપનાનું દીન વદન જોઈ એને દયા આવી પણ એ દયાએ એના મનરથી કોતલાની એક કંકરી ધણુ એરવી નહીં. આપનાના દજાંતના જગાળ તરીકે એણે નોંધે પ્રમાણે એક દજાંત કહ્યું—

(અપૂર્ણ).

આ વખતની ઇંડીયન નેશનલ કોન્ગ્રેસના પ્રમુખ

રાવ બહાદુર રંગનાથ તૃસિંહ મુધોળકરનું સંક્ષિપ્ત જીવનચરિત્ર.

(લખનાર—રા. મગનલાલ મા. ઝવેરી).

ત્યાં ગયા કેટલાક અઢામાં પાંચ લાગમાં બેઠાપણું જરૂરીસ રાનડેનું ચરિત્ર આપણે જોઈ ગયા. એ પરથી આપણે એટલું બહુ ગયા કે જરૂરીસ રાનડેનું સંસાર મુધારા પર બહુ ભાર મેલ્યો હતો; એટલુંજ નહીં પણ તેમનું પેતાનું ચરિત્ર પણ આદર્શ બનાવ્યું હતું ! જોલે તેવું આલે જિવા જીવ પુરોષાર્થના એ એક દત્તા. ઔદ્યોગિક વિષયમાં પણ એ સારા ભાગ લેતા અને એમનાં તે સિદ્ધાંતજ હતો કે દેશની ઔદ્યોગિક રિથિ પર તેની ઉન્નતિનો આધાર રહેલો છે—The rise of a country depends upon its industrial development. આજના આપણા ચરિત્ર નાવક પણ ઔદ્યોગિક બાબત, અને શીટ (સંસાર મુધારાની ક્ષીણતાસ બાદ કરતાં) બાબતોમાં રાજ્યપ્રજા માન્ય દેશમકત છે, તેથી તેમના ચરિત્રમાંથી પણ કેંઈક શીખવાનું મળશે.

એમનું ઉપનામ ' મુધોળકર ' કેમ પડ્યું ?

એમના વડિલોનું મૂળ વસિરચાલ જમખંડી હતું, પરંતુ સામ્યિક વર્ષથી તેઓ તે છોડી મુધોળ આવી વસ્યા હતા. એમના પૂર્વજો મુધોળ દરબારમાં બહુ ભરોસાપાત્ર ઔદ્યોગી ભોગવના હતા અને પેલાના દરબારમાં મુધોળ જાગીર તરફના એ વકીલ હતા. આથી તેમનું રહેવાનું ઘણું ખર્ચ પુના મુકામેજ થતું. બાદ રાજ્યાશની કારણદિંમાં પેશવાઇના અંતં થતાં મુધોળકર કુટુંબને પુના છોડવું પડ્યું અને ઇંગ્લેન્ડ સરકારનાં રાજ્યમાં નોકરી કરવાની ફરજ પડી. આથી એમના પૂર્વજોને ધૂળીયા મુકામે રહેવું પડ્યું. આપણા ચરિત્ર નાવકના પિતા પોતાના પિત્રાઈ બાપ્તાઇપંત અને કૃષ્ણરાવની સાથે ધૂળીયા આવી વસ્યા અને પછી ત્યાંજ હમેશને વારતે મુકામ થયા પછી આપણા ચરિત્ર નાવકનો જન્મ થયો. એમનું મૂળ વસતી સ્થાન છોડ્યા પછી ઘણા વખત સુધી આ મુજબ થયેલા મુધોળના એ વતની હોવાથી એમના કુટુંબનું ઉપનામ દક્ષિણીઓની પ્રથાનુસાર ' મુધોળકર ' પડ્યું.

જન્મ.

રંગનાથ ઉર્ફે રંગરાવનો જન્મ વરુલીસ રાનડે પછી લગભગ ૧૫ વર્ષ, પેમા પ્રખ્યાત લશ્કરી બળવાના વર્ષમાં ઇ. સ. ૧૮૫૭ ના એ માસની ૧૬ મી તારીખે આપણે ઉપર જોઈ ગયા તેમ ધૂળીયા મુકામે થયો હતો. એમના પિતા તૃસિંહરાવ ધૂળીયા આગ્યા પછી ત્યાંના ટીસ્ટ્રીકટ જજની કોર્ટમાં ઝેંકોડ કીપર તરીકે રહ્યા. આથી એમની પ્રાપ્તિ સાધારણજ હતી; પણ હાલના જેટલી મોકલારી તે વખતે ન હોવાથી તેઓ પેતાનું મુકદ્દમા ગરીબાઈથી

પણ સુખરૂપ ચલાવતા હતા, એકે નૃસિંહરાવનું કુટુંબ પૂરા એક ડઝન માણસોનું બનેલું હતું. તેમણે કાઠની એક રાતી પાઈ સરખી પણ કર્જે લીધી નહોતી. છતાં ખૂબી એ કે તેઓ આતિથ્ય બરાબર કરતા અને શિવ પૂજન વગેરે પર્વોના અર્ચ પણ કરતા. સાધારણ રીતે આપણે જોઈએ છીએ કે જ્યાં પૈસાની મારામાર ત્યાં પરિવાર હોય છે ! આ મુજબ નૃસિંહરાવને સૌથી નાના આપણા ચરિત્ર નાયક ઉપરાંત ઇશવંતરાવ અને શ્રીનિવાસ નામના બે પુત્રો હતા. રંગ-રાવનો જન્મ થયો તે વખતે એમની પાંચ બહેનો પરણી ચૂકી હતી અને બે પરણ્યાની ઉમ્મરની-ઉપર-ચર્ધ હતી ! આ મુજબ સાત બહેનો, માતા પિતા, અને ત્રણ ભાઈઓ સાથે ગણનાં રંગનાથ ચાર માણસોનાં એક કુટુંબના સભાસદ હતા !

બાલ્યાવસ્થા અને શિક્ષણ.

બાલ્યાવસ્થામાં રંગરાવ બહુ અચકત રહેતા. નાનપણમાં એમની અનેક 'ઘાતો' ગઈ છે. ઇશ્વરે એમને તે દરેકમાંથી બચાવ્યા છે. એમનાં શિક્ષણનો આરંભ પાંચમે વર્ષે જ થયો હતો. ચાર પાંચ વર્ષમાં—દશ વર્ષની ઉંમર થતાં મુધીમાં—મરાઠી શિક્ષણ પૂરું કરી ઇ. સ. ૧૮૬૭ ના જુન માસમાં ઇંગ્લેંડ વિદ્યાભ્યાસની સરચાલ કરી. એ વખતે એમના વંદિતમંત્ર બ્રજવંતરાવ બીરાર પ્રાંતમાં અકોટ મુકામે આવેલી ઇંગ્લેંડ ગુજરાતી શાળાના 'હેડ માસ્ટર' હતા. તેથી ધૂળીયા દાહરદૂતમાં જ એમણે પણ પોતાનો સરચાલનો ઇંગ્લેંડ અભ્યાસ શરૂ કર્યો. તે વખતેના ત્યાંના કમેન્ટર મી. મૂર એમની હોશિયારીથી અત્યંત ખુશ થયા હતા. આથી કુદરતી રીતે જ એમના પર શિક્ષકોનો પણ બહુ પ્રેમ હતો. ઇ. સ. ૧૮૭૩ માં એટલે પોતાની ઉંમરના ૧૬ મે વર્ષે, એમણે 'એન્ડ્રુસ' ની પરીક્ષા 'પાસ' કરી. બીજાજ વર્ષે મુંબઈની, ફેશનકોતોની ખાણ રૂપ, એક્ઝર્સિટન્ટ કોલેજમાં દાખલ થઈ પોતાનો અભ્યાસ એમણે આગળ વધારવા માંડ્યો.

સહાધ્યાયીઓ.

એ વખતના એમના સહાધ્યાયીઓમાં હામના આપણા નામદાર સર જસ્ટીસ ચંદા-વરકર, સ્વ.રા. વિશ્વજીજી ભાટ્ટાચાર્ય વગેરે [ડૉ. સર ભાટ્ટાચાર્યના વડિતમંત્ર જ્યોત્સના ગાયે વર્ષે 'કોરોનેશન ડે' ને દિવસે અચાનક આ દુનિયા છોડી ગયા છે તે], કોન્ટાપુરના દિવાન રા. સગનીસ, વડોદરાના દી. બા. સમર્થ, ઉમરાવતીવાળા ગણપરાવ ખાપડે, અને હાલમાં વાનગ્રસ્થાશ્રમ ભોગવતા નિરુવાચી સાધુ પુરૂષ દવારામ ગીડુમજ દતા. અભ્યાસમાં દવારામ ગીડુમજ અને રંગરાવ મુશીકરં એ બેઉ પ્રતિસ્પર્ધી હતા, અને તેથી પહેલો અને બીજો નંબર તો એમને વાસ્તે 'રીઝર્વ' જ રહેતો ! કહેવાના તે વખતના સજ્જા પ્રોફેસર એમની હોશિયારીથી બહુ પ્રસન્ન રહેતા અને પ્રીન્સીપલ વર્ડસવર્થે તો લાલિષ્યજ લાખી મેથ્યું હતું કે 'એ કાંઈ માનનીય પુરૂષ થશે.' ઇ. સ. ૧૮૭૫ માં એમણે એફ. એ. ની પરીક્ષા 'પાસ' કરી. બીજા વર્ષે બી. એ. ની પરીક્ષા આપવાની હતી પણ આગવી રહેવાથી ન અપાઈ-એક વર્ષે ફોક્સ ગયું.

બી. એ., એલ. એલ. બી.

આજ વર્ષના જુન માસમાં ગણતપરાવ કિંગની બક્ષીસ સાર એમણે એક નિમંત્ર લખ્યો, જેમાં તેમને મુકરર કરેલી બક્ષીસ મળી. ઇ. સ. ૧૮૭૭ માં એમણે બી. એ. ની પરીક્ષા પસાર કરી 'પણ' કમનસીબે એમના પીતા નરસિંહરાવ મોરંગી બેળવી પરતીક નિવાર્યા,

રંગરાવને પરીક્ષા દરમ્યાનજ પિતાની માંદગીના સમાચાર મળ્યા હતા તેથી ચિત્તની અસ્વસ્થતાને લીધે પરીક્ષામાં સમાધાનકારક ઉત્તરો એમનાથી આપી શકાયા નહીં. આથી તે માટેની બે બક્ષીઓમાંની એકે એમને મળી નહીં. એમના પિતાનાં મૃત્યુની સદાનુશ્રુતિ દર્શાવતાં 'પ્રિં. વ. ફર્ડિનેન્ડે' આ સંબંધી રંગરાવને લખ્યું કે " તમારા ઉત્તરો બહુજ સરસ હતા. આર પાંચ માર્કે આછી મળવાને લાગે. ત્રીંમાંથી એકે બક્ષીસ તમને મળી નહીં તે બદલ પરીક્ષકોને દિલગીરી ઉપજે છે. ' બી. એ. ની પરીક્ષા પસાર કરતાંજ એક ટેલેગ્રામમાં એમને ગ્રોફેસરનો જગ્યા મળી અને ઇતિહાસ, અર્થશાસ્ત્ર, અને ન્યાય, એ શીખવવા લાગ્યા. ખાનગી સમયમાં એમ એલ. બી. નો અભ્યાસ કરી ઇ. સ. ૧૮૮૦ માં એમણે તે પરીક્ષા પણ પસાર કરી. ત્યાર બાદ કેટલોક સમય એમણે બીરારના આકેલા નગરમાં વકીલાત કરી અને ત્યાર બાદ ઇ. સ. ૧૮૮૩ ના ઓગસ્ટ માસમાં જ્યુડીશીયલ કમીશનરની કાર્ટ આકેલાથી ઉમરાવતી જવાથી એ પણ ત્યાં જઈ વકીલાત કરવા લાગ્યા.

બહેરેશ્વરન.

'રાજનીતિ અને અર્થશાસ્ત્ર વચ્ચે બાદ સંબંધ છે ' એ શૂરને લક્ષમાં રાખી એમણે પોતાની બહેરેશ્વરની રાજઆત કરી. જરૂરીસ રાનડેની માફક એમનો એવો દૃઢ વિશ્વાસ છે કે ઔદ્યોગિક રિપતિ મુધર્પા વગર અને તે દ્વારા આર્થિક રિપતિ મુધર્પા વગર કોઈપણ દેશની રાજનૈતિક ઉન્નતિ યથ શકે નહીં; આથી તેણે ઔદ્યોગિક આદિલનેમાં ભાગ લેવા માંડ્યા, એ ટકુંજ નહીં પણ પોતે પણ વ્યાપાર કરવા લાગ્યા. વર્ષે મુધી નુકશાન વેડી વ્યાપાર કરવાથી લોકોએ એમની મસ્કરી કરવા માંડી પણ તેની પરવા કર્યા વગર ખતંધી એ પોતાના ઉદ્દેશને અને વ્યાપાર કરવાની પાશ્ચાત્ય રીતિને વળગી રહ્યા. ઇ. સ. ૧૮૮૧ માં જ્યારે આકેલા મુકામે એ વકીલાત કરતા હતા ત્યારે એમણે ત્યાં " ધી બીરાર ટ્રેડિંગ કું. " નામની એક વ્યાપારી કં. પનીની પોતાના સાળા બજાવંતરાજ દિવેક્કરીસદાપતાથી સ્થાપના કરી, એજ કંપનીદ્વારા પાશ્ચાત્ય વ્યાપારી પદ્ધતિનું શિક્ષણ ઉદ્યોગ મધ્યાવાળાઓને મળે એવી મુખ્ય બ્યવસ્થા કરવામાં આવી હતી. ત્યાર બાદ ઉક્ત કંપનીનાજ આચારા હેઠે એક ઠાપડની દુકાન એમણે ખોલી અને દરેક પ્રકારની દેખરેખ પોતેજ કરવા માંડી, એ સંસ્થાના નિયમો નક્કી કરવા હોવાથી રંગરાવના એ સહેરે જોડી જવા પછી પણ એ સંસ્થાની બધી દુકાનો સારી પેઠે ચાલતી.

ઈંડીયન ઇંડસ્ટ્રીયલ કોન્ફેડરેસની સ્થાપના.

મુધાળકર વ્યાપાર કરીનેજ સુખ બેઠા નહીં. બહુ પ્રયત્નો કરી એમણે રાજમાતા વિમલેશ્વરિયાનાં રમારકરપ શિદ્ધપકલ્પાનું એક સારું વિદ્યાલય બીરારમાં સ્થાપિત કરાવ્યું. એવુંજ એક વિદ્યાલય આખા હિંદને સારું સ્થાપિત કરવું બ્રહ્મચર્ય એ બાબતપર એમણે બહુ ભાર મેલ્યો. ઇ. સ. ૧૯૧૦ ના અંતમાં વાઇસરોયની લેજિસ્લેટિવ કાઉન્સીલમાં એમણે એવો એક પ્રસ્તાવ કર્યો કે કાનપુરમાં એક શિક્ષણવિદ્યાનું એવું મહાવિદ્યાલય સ્થાપવામાં આવવું બ્રહ્મચર્ય કે બપાં ઉચ્ચ કક્ષાની ઔદ્યોગિક શિક્ષાના સર્વે રીતે પ્રગ્રમ થાય. એ પ્રસ્તાવ તે વખતે તો પાસ ન થયો પણ હવે ગવર્નમેન્ટ કાનપુરમાં એક એવું વિદ્યાલય જોડવાની ઇચ્છા ધરાવે છે. મુધાળકરનાજ પ્રયત્નોથી ઇ. સ. ૧૯૦૬ માં ' ઇંડીયન ઇંડસ્ટ્રીયલ કોન્ફેડરેસ ' નો જન્મ થયો હતો અને આજ દિન સુધી એ કોન્ફેડરેસનું મંત્રીપદ મુધાળકરજ ભોગવે છે-એજ એના પ્રાણવત છે,

સાહિત્ય તરફ દ્રષ્ટિ.

વ્યાપાર કરીનેજ એ બેસી રહ્યા નહીં પણ લોકમતને ટેળવવા સારૂ એક પત્ર કાઢતું એવી પ્રયત્ન એમને ધણા વખતથી હતી; પણ એમના જામણા હાથરૂપ એમના માળા બળ-વંતરાવ દિવેકરતું અકાસ મૃત્યુ થવાથી આ હેતુ સિધ્ધ કરવામાં બહુ વિતરંબ થયો. બચુ ઇ. સ. ૧૮૮૪ માં રા. દેવરાય બાબા, રા. બ. અણ્ણસાહેબ મહાજનિ અને દત્તોપંત. ભાગવતની સહાયતાથી “વૈદર્ભ” નામનું એક સાપ્તાહિક કાઢ્યું અને તેનું તંત્રીપણું પોતે સ્વીકાર્યું. ઘણું ખર્ચ તેના ઇંગ્લીશ લેખો રંગરાવજી લખતા. જ્યારથી એ પત્ર બંધ થયું ત્યારથી હવે ઘણું ખર્ચ એ મુંબઈના “ઈન્ડુ પ્રકાશ”માં લખાણ કરે છે.

પરોપકારી બાબત તરફ લક્ષ.

એજ અરસામાં લેડી ડરીન ફ્રાંઝી હિંદુ સ્ત્રીઓને સ્ત્રી યૌવનો તરફથીજ આપઘાત મળે એ ઉદ્દેશથી સ્થાપના થઈ. વૈધવ્યસાગરમાં દુર્ગેશી સ્ત્રીઓને વિરોધના આ સંસ્થાથી બહુ લાભ થશે એમ લાગવાથી આ ફ્રાંઝી બીરારની જે કમીટી હતી તેના રંગરાવ જીંદગી સુધીના સલાહદાર થયા અને પોતે આ ફ્રાંઝે રૂ. ૫૦૦ ૫ આપી પુષ્ટ કર્યું. આ ફ્રાંઝી સ્થાપના એટલે હાલનાં ‘સેવાસદન’ જેવી સંસ્થાનીજ નાના પાયા ઉપર સ્થાપના કહીએ તો ખોટું કહેવાશે નહીં.

રાજકીય બાબતોમાં પ્રવૃત્તિ.

રાજકીય બાબતોમાં લોકમત સરકારને જરૂર જણાવવો જોઈએ, એ વિચારથી એમણે ઇ. સ. ૧૮૮૬માં “બીરાર સાર્વજનિક સભા” સ્થાપન કરી. મોરોપંત જોશી અને યેશવંત-રાવ કેસકર એ બે મુદરથોએ તેમાં ખાસ મદદ કરી. ત્રણે જણ ‘સિકેટરી’ તરીકે કામ કરતા. એ સભા માર્હત સરકારને જેટલી અર્જીઓ ગઈ તેમાંની ઘણીખરી રૂ. રંગનાથજી કબજેલી હતી. થોડાજ વખતમાં એ સભાની મદદતા એટલી બધી વધી પડી કે નવા કાયદા કાનુન સંબંધી આ સભાને પણ સરકાર તરફથી અભિપ્રાય પૂછવામાં આવતો ! એ સભાનો અભિપ્રાય એટલે લગભગ રંગરાવનોજ અભિપ્રાય ! દક્ષીણના ખેડુતોના દ્વિતાર્થ કરા-યુક્ત કાયદા (The Deccan Agriculturists' Relief Act) હિંદુસ્થાનના બીજા પ્રાંતોને પણ લાગુ પાડવામાં આવવો જોઈએ, એવા વિચારનો એક લેખ રંગરાવે લખી સરકારને મોકલી આપ્યો હતો. એ લેખની સરકાર પર એટલી બધી અસર થઈ હતી કે તે બદલ સરકારે રંગરાવનો આભાર માન્યો હતો.

ખેડુતો તરફ નજર.

દેશદિન તરફ આવી રીતે જુદા જુદા પ્રકારે લક્ષ જવાથી એમને રાજકીય બાબતો સંબંધી અનેક વિષયોમાં પરિક્ષાગ્રન કરતું પડ્યું. તેમાં જે વિષયનો એમણે ખાસ ધ્યાનસ ક્યો હતો, તે વિષય “જમીનધારાની પદ્ધતિ.” એક હતો. એ સંબંધી બહુ વિચાર કરી એમણે ‘રીવીઝન સંબંધી લોકમત’ એ નામનો એક ૮૦ પાનાનો નિબંધ લખ્યો. એટલુંજ નહીં પણ રાત દિવસ ખેડુતોની રિયતિ સુધારવાની બાબતોમાં આપણા “ખેડુન પિતા” કહેવાતા આ. ગોકળદાસ કહાનદાસ પારેખની માફક અનેક પ્રયત્નો કર્યા. બીરારનો ‘લેડ રેવેન્યુ કોમિટી’ તૈયાર કરવામાં પણ એમણે બહુ મદદ કરી હતી,

આપણી સાર્વજનિક સંસ્થાઓનાં કમનસીબ !

આપણે ત્યાંની સાર્વજનિક સંસ્થાઓનાં-આપણાં-કમનસીબ જેમ કોઈ બિચારા પહેલાંથીજ ભક્ષમનસાથ વાપરી મરડું ડિંચ્યા હાથે તો સ્મશાન સુધી તેને તે હાથ જવા વચર છુટકો નથી થતો, તેમ આપણે હાથે સ્થપાયેલી સાર્વજનિક સંસ્થાઓને આપણનેજ એકઠે હાથે પોપરી પડે છે. નવા માણસો અદાર પડતા નથી કે ધણીખરી વખત આપણે પોતે આપણું કામ-અધિકાર-કામ ન થતું હોય તોયે-છોડવા રાજ્ય હેડતા નથી ! આથી જેમ આપણી અનેક સંસ્થાઓ તારા પામે છે તેમજ રા. જોશી અને મુશાળકર બીજાં વધુ ઉપયોગી કામમાં ગુંચાતાં ઇ. સ. ૧૮૯૬થી “ બીરાર સાર્વજનિક સભાને પણ કોઈ ઉત્તમ આલક ન મળવાથી માંદી પડી મરી ગઈ ! લોકહિતનું કામ દરનારાઓએ પોતાની દુરસદના વખતમાંજ ભવિષ્યનો વિચાર કરી પોતાની જગ્યા લઈ રોકે એવા યુવાનો તૈયાર કરી રાખવા જેમણે કે જેથી પોતે સ્થાપેલું કાર્ય અધુરું ન રહી જાય અને રખડી ન પડે.

પરદેશગમન.

ઇ. સ. ૧૮૮૫ માં રાષ્ટ્રીય સભા-કોંગ્રેસ-ની સ્થાપના થઈ અને ૧૮૮૮થી રંગરાવ એક પ્રયુષ્ઠ કાર્યકર્તા તરીકે તેમાં કામ કરવા લાગ્યા. હિંદુસ્થાનની રાજકીય સ્થિતિ સુધારવા સારૂ હિંદુસ્થાનમાંજ પ્રવેશ કરવા કરતાં વિદ્યાપત જઈ ત્યાંના લોકમત પણ જાણત કરવો, એ કલ્પના પ્રથમ ઇ. સ. ૧૮૮૯ માં નીકળી. જહુમતે એ વિચારને પ્રુષ્ટિ મળતાં નેડલાક પ્રતિનિધિ મોકલવાનું નક્કી કરવામાં આવ્યું; પણ રંગરાવ, મોરિપંત જોશી અને મુરેંદ્ર બાણુ શિવાય તે વખતે કોઈ ખ્હાર પડ્યું નહીં ! ઇ. સ. ૧૮૯૦ ના એપ્રિલ માસમાં આ ત્રિપુરી હિંદોના કીનારો છોડી ઈશ્વંડ વિદાય થઈ; ૧૧ મી મેએ ત્યાં પહોંચી. લંડન પહોંચ્યા પછી બાબન કલાકની ટુંક મુદતમાંજ એ ત્રિપુરીનાં ‘ રીડીંગ ’ મુકામે વ્યાખ્યાન થયાં. એ શિવાય બીજે અનેક સ્થળે એમનાં વ્યાખ્યાનો થયાં જે ધણાં અસરકારક નીવડ્યાં.

બેંગલોરનું ફેકલોનવાળાં રહેઠાણમાંજ ઉતારો !

આ વિદ્યાપતના પ્રવાસમાં એક મનોરંજક અને મહત્વની વાત એ બની કે શુભરે સ્ત્રી એક વર્ષ પૂર્વે અમેરિકાનો પ્રતિનિધિ પ્રસિદ્ધ બેંગલમિન ફેકલોન જ્યારે ઈંગ્લંડ ગયો હતો ત્યારે લંડન મુકામે જે ઘરમાં રહ્યો હતો તેજ ઘર કમ્પર્સ સંજોગે મુશાળકર અને જોશીને ઉતારા સારૂ મળ્યું ! પરિસ્થિતિના પ્રમાણમાં જોતાં એમના હાથે જે ઉપયોગી કામ આજે થાય છે તેવું એ શુભ શકનજ માનવું જોઈએ !

ઈંગ્લંડના અને હિંદના ઇંગ્રેજો.

એમનો ત્યાંની જનસમાજ તરફથી સ્વજો સ્વજો જે સત્કાર થયો તેથી એમના મનમાં સહજ એમ લાગી આવ્યું કે હિંદના અધિકારારૂઢ ઇંગ્રેજો તે ત્યાંના ઇંગ્રેજોથી તદ્દન ભુદાજ ! આથી હિંદુસ્થાનના આ પ્રતિનિધિઓના અભિનંદનાર્થ મી. અને મીસીસ સ્વેન તરફથી જે મોટી પાર્ટી આપવામાં આવી તેમાં રંગનાથે બોખ્યું કહો દીધું કે “ તમે જેવી રીતે અમારી સાથે નહોં છો તેવીજ રીતે વર્તવાની તમારા હિંદુસ્થાનના બધાંજોને ટેવ નથી. મમતા

તો હજી રહી, પરંતુ સાદો શિષ્ટાચાર પણ કેટલાકમાં અમારે કર્મે લાખાયો જણાતો નથી. અને તેથીજ તમારા આ સત્કારની અમને વિશેષ મહત્તા લાગે છે.

હિંદની અવનતિ કેમ થઈ ?

ખ્રીષ્ટીય રાજ્યથી હિંદને અનેક પ્રકારે ફાયદો થયો છે પણ આગળના વખતમાં અનેક લૂંટો અને લગાઇઓ, ધનને સાફ થતી પણ તે સવચ્છ હિંદની જહાર ગતું નહોતું એ દેર ધ્યાનમાં રાખવા જોયો છે. ઇંગ્લેન્ડમાં દર માણસથી પેદાશ રૂ. ૧૫૦૭ છે અને હિંદીઓની માત્ર રૂ. ૨૭ છે. સર વીલ્યમ હન્ટરના મત મુજબ હિંદુસ્થાનમાં ચાલીશ લાખ માણસોને તો પેટ ભરવાની પણ પંચાત પડે છે. આસામના ચીફ કમીશનર ઇલીયટ સાહેબના મત મુજબ તો યુમારે સાત કરોડ માણસોને 'પેટ ભરીને અન્ન ખાવું' તે શું ?' એ આખા જનમમાં ખર્ચરજ હોતું નથી ! ઇ. સ. ૧૮૭૮ માં ખાસ એક કર નાંખી એક માત્ર દુષ્કાળ નિવારક ફંડ રચાવવામાં આવ્યું. એ કરથી ઉત્પન્ન થયેલા ફંડનો વિનિયોગ દુષ્કાળ નિવારણાર્થેજ થયો નોંધતો હતો પણ તેમ ન થતાં તેનો ઉપયોગ અફધાન યુધ્ધમાં કરવામાં આવ્યો અને એકંદરે બાનીશ કરોડમાંથી બહુ બહુ તો અહીં લાખ રૂપિયાજ દુષ્કાળ નિવારણાર્થે ખર્ચવામાં આવ્યા એ વગેરે અનેક બાજો રંગરાવે ઇંગ્લેન્ડની પ્રજા સમુખ સમગ્રમાણે કહી દિંદેનો બ્યાપાર રસાતળે કેમ પહોંચ્યો તે બતાવી આપ્યું. એકંદરે ઇંગ્લેન્ડની પ્રજાને હિંદના રાજકરિબારના સંબંધની બધી ફરીઆદોથી અસરકારક રીતે વોકેફ કરી, અને બતાવી આપ્યું કે જેમ ખેતરને ખાતર આપવું નોંધ્યો તેમ હિંદમાંથી કમાવા સાફ પહેલાં હિંદને સંયુધ્ધ કરવું એ ઇંગ્લેન્ડનો ધર્મ છે.

સરકારમાં વજન-રાવ બહાદુરનો ઇલકાબ.

મુદ્રાગકરનું સરકારમાં પણ બહુ વજન છે. બીરાર પ્રાંતની બાબતોમાં સરકાર એમનો મત હમેશાં લે છે. ઇ. સ. ૧૯૧૦ માં એ વાઘસરોયની વ્યવસ્થાપક સભાના સભાસદ નિર્વાચિત થયા અને ત્યાં સારું કામ બજાવ્યું. પણ જો એ પ્રેસ-એક્ટની તદ્દેશમાં પોતાનો મન પ્રકટ ન કરતો તો જનસમાજ એમની એ સુટણીયી વધુ ગણે યાત.

ઇ. સ. ૧૮૮૬ માં બીરાર પ્રાંતમાં સખન દુષ્કાળ પડ્યો હતો તે વખતે એમણે એક ફંડ રચાવી, રથજે રથજે ફરી, દુર્લિપ્ત પીડિત મનુષ્યોની સહાયતા કરી હતી. બહુ દુર્બલોને બોજનની અને બીજાંઓને સરતે ભાવે અનાજ આપવાની એમણે યોજના કરી હતી. ૧૮૯૬ માં પણ પાછો એવોજ દુષ્કાળ પડવાથી એમણે ખૂબ મહેનત લીધી. એ કામોથી ખુશ થઈ નામતાર ખ્રીષ્ટીય સરકારે એમને રાવબહાદુરની માનવંતી ઉપાધિ આપી.

સંસાર મુદ્રારક તરિકે.

શીયુન મુદ્રાગકરની આ બધી પ્રવૃત્તિઓ છતાં સંસાર મુદ્રારની આજ્ઞામાં નેઓ બહુ આગળ પડતો ભાગ લેતા નથી. એમને વિશે એમ કહેવાય છે કે એ શાસ્ત્રસંમન નેટકા મુદ્રાર છે, નેટકા કરવા શક્ત છે. બાલ-વિધવા-વિવાહના એ પદાપાત્રી છે પણ તેમનાની વિરૂધ્ધ છે, એમ કહેવાય છે. બાલ-વિધવા-વિવાહને ચોગ્ય માનવા છતાં-સાચ સમગ્ર માનવા

છતાં-એમણે પોતે ઘોડાંજ વર્ષ પૂર્વે એક નાની બાળકી એકે લગન કર્યું હતું એ રહેજ વિચિત્ર લાગે છે.

ઉપસંહાર.

શ્રીયુત મુધાગકરના આ મુગ્ધ આપણે જામી રીતે પરીક્ષા લીધી જેમાંની માત્ર છેલ્લી માંગ તેઓ બહુ સારા માટે મેળવી શક્યા નથી. પણ બીજી બાબતોમાં એમણે બહુ સારા માટે મેળવ્યા છે એમ બેશક કહી શકાય. અનેક વર્ષો પૂર્વે જ્યારે સ્વદેશી આદિભવની ગ્રંથ પણ નહોતો ત્યારથી એ સારી પેઢે બલુતા હતા કે દેશોધ્યાર માત્ર મેટિની વાતોથીજ ચંપ શકેલા નથી. તેને સારૂ તન, મન, ધનથી કામ પણ કરવું બેઠ્યે છીએ. સ્વદેશીગતિનાં કામોમાં આ પ્રકારે દરેક રીતે કામ કરતા શ્રીયુત મુધાગકર આપણા બીજા અકર્મણ્ય દેશભાષ્યોને, સંસ્કાર સુધારાની હીલચાલ શિવાયની દરેક હીલચાલમાં, એક ધગરૂપ છે, અને તેથી કેમિસના પ્રમુખ થવાને દરેક રીતે લાયક છે. કંઈવર તેમને વધુ ઉત્સાહિત કરો !

ગ્રંથાવલોકન.

શ્રી જ્ઞાનેશ્વરી ભગવદ્ગીતા:—પ્રકટકતાં, સરતું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય, કાશ્વના-દેવી—મુબંબ. ભાર્યાતર કતાં, ડા. રત્નસિંહ દીપસિંહ પરમાર, ડોહોલી (સુરત): પ્રથમાવૃત્તિ. ૧૯૧૨ પાકું કોનેરી પૂઠું, ફેપરવેટ ઉંચા કાગળ. કીમત રૂ. ૨૭ તથા જ્ઞાનપટ અને કો-પાન પટ—જ્ઞાનેશ્વર મહારાજ રચિત એક રમતનાં ચિત્રપટ. કી. દરેક ગુલા.

દાયક આઠ પેટા કુલે પંચર પાનાંનું ઉપરું પુસ્તક સમાલોચનાથે અમારી ઉપર ધણી વખતથી મોકલવામાં આવેલું, પણ સમયાભાવને લીધે તેનું અવલોકન અમે અત્યાર અગાઉ કરી શક્યા નહોતા. સરતું સાહિત્યવર્ધક કાર્યાલયને અમારાથી બનતું ઉત્તેજન-ઉત્સાહ-આપવાને આ પ્રકારે દીક્ષ મળે તેને માટે અમે દીક્ષગીર છીએ. સરતાં સાહિત્યનું દરેક નવું પુસ્તક આ મલાંથી વધુ સરતું જણાઈ આવે છે અને અમને બહુ રહે છે કે જ્યારે અમે પાછલાં પુસ્તકની કીમત બેઠ અગાધાને તેના કરતાં રહેજ મોંધું જણાવીએ તો અમારું પ્રથમ સમાલોચના કરતી વખતનું વચન અસત્ય હશે ! હજી તો ગયા નવેંબરના અંકમાંજ અમે “ ભારતનાં સ્ત્રી રત્નો, ભાગ-૨ ” ની સમાલોચનામાં તેની કીમતનાં સરતાપણા વિશે જણાવી ગયા, તેટલામાં ભિલ્લુ અખંડાનદે આ પુસ્તક મોકલી અમારી ઉપર બીજું ધર્મસંકટ ઉભું કર્યું ! કારણકે તેમણે સ્થાપેલી આ નવિન ‘ વેદાંત ગ્રંથમાલા’નું આ પ્રથમ અતિ ઉપયોગી પંચર પાનાંનું દળદાર, સુંદર કાગળ અને ‘ ગ્રંથમંડલ’નું બીજી પ્રેક્ષની ઉત્તમ ગણાતના નમૂના રૂપ, કોનેરી પાકી બાંધણીનું, એક-પુસ્તક જે રૂપિયાની કીમતમાં પ્રકટ કરવાથી સ્ત્રી રત્નોની બહુ સરતી કીમતના અમારા રાષ્ટ્રે અમારે પાછા એથી લેવા પડે તેથી ફરજ પાડવાની એણી ઉપર અમને લાવી મેળ્યા છે ! મનવ્રજ કે ધાર્મિક ઉકત પુસ્તકો બીજા પુસ્તકો કરતાં બહુ સરતી કીમતે વેચવાનો મંત્રીના વિચાર અતિ ચતુર છે. સરતાં સાહિત્યનાં આગદિન

મુંઘીનાં બંધાં પુસ્તકમાં સુંદરતા, ઉત્તમ કામગીરી અને છપાઇ, તેમજ સસ્તાપણમાં આ પુસ્તક પહેલો નંબર લાવે છે.

પ્રસ્તુત પુસ્તકના ત્રણ વિભાગ છે:—ઉપોદ્ધાત; જ્ઞાનેશ્વરી મહારાજનું જીવનચરિત્ર; ગીતાના શ્લોક, શ્લોકાર્થ, ઓવા, અર્થ. ઉપોદ્ધાત એક સુંદર લેખનું લાખાંતર છે. જ્ઞાનેશ્વરી મહારાજનું જીવનચરિત્ર જુદા જુદા લેખોપરથી લીધું છે. જે જે મુખ્ય સંભોપર એ ચરિત લખાયું છે; તેમાંના એક સ્તંભ-સેખ-મુમુક્ષુ નામનાં પુનાથી નીકળતાં એક માસિકનાં અધિપતિ રા. લક્ષ્મણ રામચંદ્ર પાંગારકરની કવચથી લખાયેલો છે. રા. લક્ષ્મણને ગુજરાતી વાંચકો ભાગ્યેજ ઓળખતા હશે, તેથી તેમનો સહેજસાજ પરિચય અમે કરાવીએ તો અરથાને કહેવાશે નહીં. રા. પાંગારકર દક્ષિણમાં એક સુપ્રસિદ્ધ કીર્તનકાર મનાય છે. એમની પકિતના કીર્તનકાર બીજા ભાગ્યેજ મળી આવે. ખૂબી તો એ છે કે એ એક એન્ક્યુએટ છે અને એમનાં કીર્તનાદિગાં આ જૂમિનાં સંતોનાં વચનો સાથે પાશ્વર્ય વિદ્વજનોનાં વચનોની લક્ષી વખતે તુલના થયેલી હોવાથી વાંચકને એ ખીચરી બહુ સ્વાદિષ્ટ લાગે છે. તેમની સાદાઇ વિશે એટલું જ કહેવું બસ યશે કે એન્ક્યુએટ હોવા છતાં એમને પ્રથમ દર્શને તો કાઠ મટજીવુવા જ કહી સંજોધે ! દિવસે દિવસે આપણો હરિકીર્તનોપરનો પ્રેમ ઓછો થતો જાય છે ને તેથી કુદરતી રીતેજ હરિકીર્તનકારો પણ ઓછા થાય તેમાં નવાઇ નથી. ઉપરાંત જુના સાધારણ પ્રતિભા, કથાકારો હામની પ્રજને સંતોષ આપી શકતા નથી; તેવે પ્રસંગે ઉત્તમ, વિદ્વાન, કથાકાર-કીર્તનકાર બહાર પડી આપણી નજર પોતા તરફ જોડે તો આપણને તેથી બહુ જાણવાનું મળી શકે. પ્રાર્થના સમાજના ઉત્સવ નિમિત્તે યનાં શ્રીયુત ડો. ભાંગારકર અને નરસિંહરાવ ભોળાનાય જેવાનાં કીર્તનોના મેળાવડામાં જેમણે હાજરી આપી હશે તેમને તે કીર્તનોની સફળતા વિશે કશે શકે ભાગ્યેજ રહેા હશે. મધ તા. ૧૪-૧૫ ડીસેમ્બરે માધવઆગમાં શ્રી ધર્મ સંજીવની સભાદ્વારા શ્રીયુત પાંગારકરનું તુકારામનાં જીવનચરિત્રપર જે કીર્તન થયું હતું તે શ્રવણ કરનાર દરેકને એમની ચોગ્યતાની ખાત્રી થઇ હતી. શ્રીયુત પાંગારકર, અમે જાણીએ છીએ ત્યાં સુધી, તુકારામ અને જ્ઞાનદેવનાં ચરિત્ર અને મતના ખાસ અભ્યાસક છે. અને તેથી તેમને હાથે ઉત્તમ રીતે પ્રતિપાદન થયેલાં એ ચરિત્રનું લાખાંતર પણ સુંદર હોય તેમાં નવાઇ નથી.

મૂળ ગીતાના ૭૦૦ શ્લોકપર જ્ઞાનેશ્વર મહારાજે આશરે ૧૦૦૦ 'ઓવી' ઓ લખી શ્લોકાર્થ લાંબી ટીકા કરી અતિ સ્પષ્ટ રીતે સમજાવ્યો છે. લેખકનો એવી રોગ એને પણ લાગુ પડ્યા વિના રહેતો ન હોવાથી લેખકમાં એ ઓવીઓની સંખ્યા વિશે મતભેદ છે. પણ સારા આધારે ૯૦૦૩ ઓવીઓ શ્રી જ્ઞાનદેવજીએ લખેલી મનાય છે. અસક્ષનાં પુસ્તકોમાં પ્રસ્તાવના કે જૂમિકા લખવાનો રિવાજ નહોતો અને તેથી કવિએને ઘણીખરી વખત અતિશયોક્તિથી અને કેટલાંક પ્રકરણોની નકામી લખાણુ વિગેરેથી પોતાનો ઉદ્દેશ સમજાવવો પડતો પણ શ્રી જ્ઞાનદેવજીએ દરેક અધ્યાયને વિસ્તૃત પ્રસ્તાવના લખી તે તે અધ્યાયના શ્લોકોનો ભાવાર્થ સરસાનથીજ આપી દઇ નકામી લખાણુ કરી નથી એ એમની પ્રથમ ખૂબી છે.

મીસ હેલન કેલરનું સ્વછવનચરિત્ર.

એક જન્મથી બહેરી, મુગી અને આંધળી કન્યા બી. એ. છે ! તેનું જન્મઘર નામ મીસ હેલન કેલર છે. પૃથ્વીમાં થેડાતુંજ છવન આ અમેરિકન બાલુથી વિશેષ વિચિત્ર હશે. નવજાયાની અદ્ભુત વસ્તુઓ પણ એના છવન સન્મુખ નિરસ અને ઝાંખી પડી જાય છે. એ વિદુષી પ્રતાપ્યશુએ હાલમાં પોતાનું સ્વછવનચરિત્ર પ્રગટ કર્યું છે, તે સ્વછવન ચરિત્રોમાં વર્તમાન સદીનું નહીં તો દરીદ્રનું સર્વોત્તમ અને સૌથી રસિક છવનચરિત્ર અવસર ગણાશે.

આ સ્વછવન ચરિત્રનું નામ “ જે કુન્યામાં હું રહું છું તે ” એનું અર્થદર્શક આપ્યું છે. તે પુસ્તકનો સારાંશ અત્ર આપવો એ કરતાં સત્યના વાચકોની વિશેષ સેવા હમે કરી શકીશું નહીં. આ કન્યાનાં અનેક છવનચરિત્રો અद्याપિ પૂર્વે ગુજરાતી ભાષામાં પ્રગટ થયાં છે પરંતુ તેનાથી નવીજ બાબતો “ The world I live In ” માં વાંચવામાં આવે છે. મીસ હેલન કેલરનો જન્મ આજથી બરાબર જત્રીસ વર્ષ ઉપર યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સના અલબામા પ્રાંતમાં થયો હતો. જન્મથી બહેરાં મુગાં જન્મમાં તો અત્યંત અસાધારણ નથી; કેટલાંક આખાં કુટુંબો ભાષા બહેનો-બહેરાં મુગાં જન્મે છે. વિધાતાનો આ કોપ થોડો કુર નથી; પરંતુ તે જાણે એાણું હોય તેમ કેલર કન્યા તો સાથે અપંગ પણ હતી. આ કન્યા આ પ્રમાણે પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયમાંથી જે જ્ઞાનેન્દ્રિય વાળી હોવાથી તેને જગતમાં કોઇ પણ રીતે નિર્વાહ કરવો અશક્યવત્ હતો, અને નંકામીથી પણ ખરાબ, પોતા તેમજ બીજાને કેવલ ભાર રૂપ ઘણ પડી. કોઇ પણ જ્યોતિષી તેને પ્રત્યક્ષ જોય તો તેનાં મૂંઢેનો ખરાબમાં ખરાબ સંધાગ કરી તે પ્રમાણે કુંડળી કરે; પરંતુ મનુષ્યોનો આત્મા જડ, કુદરત તેમજ જ્યોતિષનું પણ ઉત્સંધત કરે છે તે મીસ હેલન અને તેના ગુરુઓએ પોતાના સંયુક્ત પુરુષાર્થથી જગતને એક વખત પણ હમેશને માટે સિદ્ધ કરી આપ્યું છે.

૯

સ્વછવન પદાંતમાં મીસ હેલન કહે છે, “ હું સાત વર્ષની થઈ ત્યારે મારી અધ્યાપિકા મીસ સલીવાને મારા શિક્ષણને પ્રારંભ કરી. તે મને પાણીના નળ આગળ લઇ ગઈ. નળનાં ઊદ્ગ પર મારો હાથ મુકાવ્યો. પછી હાથો ફેરવ્યા એટલે હું પાણીએ મારો હાથ લાંબાઈ ગયો. હંડકના ગુણનું મને દુઃખદાયકરીતે જ્ઞાન થયું. તરતજ બાદ મીસ સલીવાને મારી હથેલી ઉપર પા-ણી (૫-૩-૮-૮) એમ છુદ્ડા અક્ષરો અનેકવાર લખ્યા. તે મારા મને ગોખ્યા. પછી મેં તે આજનું નામ સંજ્ઞાથી પૂછ્યું, અને તેણે “ શિક્ષક ” એમ મારી હથેલીમાં લખ્યું. બાદ આંધળી પકડી મને પાછી ઘેર લઈ જતાં, જે પણ વક્ષ આદિ વસ્તુઓ રસ્તે આવતાં તેનો સ્પર્શ મારી પાસે કરાવીને પછી તેનું નામ હથેલી પર આંધળી વતી કદિપન રીતે તે લખતી. આ પ્રમાણે મારો કોપ ૩૦ સંજ્ઞેનો ધરતી જતાં અને પાછા ફરવા દરમીયાન મધ ગયો. ”

જેમની આંખ આદિ જ્ઞાનેન્દ્રિય જન્મથી નષ્ટ હોય છે તેમની તત્કાલ ઇન્દ્રિય અતિ તીવ્ર અને જાગૃત હોય છે, નષ્ટ જ્ઞાનેન્દ્રિયની શક્તિ જાણે તત્કાલીન સર્વ શક્તિમાં લય ઘણ મળ હોય

તેમ યજ્ઞ ગયજ્ઞ હોય છે. તેની રમરણ શક્તિ પણ અદ્ભુત હોય છે. મીસ હેલન કેલરનું પણ એમજ હતું. આંગળીના સ્પર્શદ્વારા ૭ વર્ષની વયથી અગ્નિશાસ્ત્ર આલેખો તે પંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયવાળાઓ કરતાં પણ વધુ ઝડપથી અને સરળ આલેખો. તેની આંગળીની અણી જાડુગરની જાડુઈ લાકડી હતી. તે વડે તે ૨ વર્ષમાં ફ્રેન્ચ, જર્મન, લૅટીન, અને ગ્રીક; અંગ્રેજી, સ્પાનિશ અને સાહિત્ય, બહુ ગદ્ય, શું અદ્ભુત હાથજાડુ હતું કે દુઃખી કન્યા તેના શિક્ષક જે બોલતો તેના મુંખમાંથી નીકળતા શબ્દોનું જ્ઞાન કરવા માત્ર તેના મુખ સમીપ હાથ ધરતી ને હાથ પર હવાનાં આલેખો (Vibrations) પડતા; તે જાણે જાણ કેલરના અંતઃકરણમાં ફોનોગ્રાફની સુડીમાં ગોંધાઈ જતા. આથી શિક્ષકને તેના હાથ ઉપર બહુવિધ હોય તે વારંવાર લખવું પણ ન પડતું.

હવે તે બોલતી થય !

જાહેરાં હોય છે તે મુગાં પણ હોય છે. તેનું કારણ જન્મથી જન્મ લુપ્ત હોવાનું નથી પરંતુ જુદુંજ છે. મનુષ્ય ત્રણજુ કરે છે તેટલુંજ બોલી શકે છે. બાલકને બોલી સંભળવાના ત્યારેજ તે તે પ્રમાણે બોલી બતાવે છે. હેલન કેલરના કાનમાં સાંભળવાના પડોજ નહોતો. તે સાંભળે તો બોલેકની ? આ પ્રમાણે વસ્તુ રિયલિટી હોવાથી બોલવામાં કુદરતનો કાંઈ વાંધો નથી એ મીસ હેલરે ધાર્યું. જન્મ ગમે તેમ આશરે ઉપાડી જોડાયે, એજ જરૂરી હતી. ડોક્ટરે ધારતા કે તે અશક્ય હતું; પરંતુ ન માની શકાય એવા ઉદ્ઘોષ, પુરુષાર્થ-અથવા પુરુષાર્થ કરી શકતી હોય તો શક્તિઓ અને પ્રયોગોથી તે જન્મ વડે વગર સાંભળે ઉચ્ચારણ કરતાં જાને શીખી. સાયેંટીસ્ટો આ વાન સાંભળી ચક્રિત થયા અને તેમને તે અમાન્ય લાગી. તેથી બોલનનગરની મેડીકલ સ્કૂલના કાનના સ્પેસીએસીસ્ટોની સત્તા મેળવવામાં આવી, જેમાં મીસ કેલરે અંગ્રેજી, ફ્રેન્ચ અને જર્મન એ ભાષાઓમાં સ્વમુખે સુંદર બોલણે કરીને તેમને ચક્રિત કીધા અને તેમને પોતાની સ્વેચ્છી ટેકસ છુટકની અંદર પ્રવાંવેશ સિદ્ધિતા ફેરવવાની ફરજ પડી. પોતાનું બોલેલું પોતે સાંભળનાર મીસ કેલર જગતમાં એકજ છે. એકે પોતાનું બોલેલું ન સમજનાર તો અનેક છે !

પશુભાષા પણ જાણે છે !

અપંગ અને જાહેરી મીસ કેલર સાંગ-સાંભળતા મનુષ્યો કરતાં પણ વિશેષ બહુ ભાષા જ્ઞાની (polyglot) છે, કારણ કે મનુષ્યોને ગમે તેટલી પ્રાચીન અને અર્વાચીન ભાષા અને પાશ્વર્ય, ભાષાઓ આવડતી હોય પરંતુ મીસ કેલરને તો પશુઓની ભાષા પણ આવડે છે; જે મનુષ્યોને આવડવાની શુદ્ધિજ છત્વરે સામાન્ય રીતે આપી નથી. ફતરણું ભસવું, ગધેડાનું જુકવું, બીકાડીનું મીઆઈ-મીઆઈ, કાગડનું કા-કા, તથા મરઘાનું કુકરે-કુકર, એ સઘળા અવાજો મીસ કેલર તેમના હોઠ તથા ગળા ઉપર સાંભળી શકે છે. અને એ પશુઓ તથા પક્ષીઓ એ અલગચાલિણીના હાથમાં પંજ અથવા ચાંચથી જે લખે છે તે પરથી તેમના કથનનો આશય તે વિદ્યુથી અપંગ સદૃશ સમજી જઈ શકે છે. માણસના હાથના સ્પર્શથીજ તે તેના સ્વભાવ પામી જાય છે—તેનું અંતર એવું જાણ્યું છે. તેનામાં વરમાત્રા એટલો સમીપ છે. અમુકના હાથ સ્પર્શથી તે મૂર્ખ છે કે મરડો છે કે દાંભિષ છે કે દવાજી છે એવું જ્ઞાન આપો આપ કેલરને પોતાનાં દિવ્યચક્ષુથી થાય છે ! કાનને સંભળીય છે તે હવાનાં મોળ પડતા

પર અથકાવાથી. મીસ કેસરને દેખીતી રીતે કાનની જરૂર નથી, કારણ કે તેની સમગ્ર ત્વચા કાનના પડદા રૂપ છે. ચામડી પર હવાનાં મોળાં અથકાતાં મોળાંના પ્રકારથી મોળાં ઉત્પન્ન કરતો મનુષ્ય શું કરે છે અને કેવો છે તે સિદ્ધાંત તે સમગ્ર જાણ છે. પગલાંના ધમકારાનાં હવામાં થતાં આદોલનનો ત્વચાને સ્પર્શ થતાં પગલાં ભરતો મનુષ્ય બાહ્ય, મધ્યમ વયનો કે વૃદ્ધ વયનો છે તે પણ તે કહી શકે છે ! તેની ત્વચામાં આંખ તેમજ કાનના ગુંચ સંયુક્ત છે. ત્વચા ત્રણ ઇન્દ્રિયમય છે.

અદ્ભૂત દ્રાણશક્તિ.

મીસ કેસરના નાકની શક્તિ પણ ચામડી જેવીજ દિવ્ય છે. કોડીને બે ગાઉ દૂરથી વાસ આવે છે તે માત્ર દ્રાણશક્તિની અધિકતા છે. પરંતુ કેસરની દ્રાણશક્તિમાં તે ગુણ વિશેષના છે. મનુષ્યનો ગંધ સ્વાનન્નતિમાં છે તેથી. તેનાં પગલાં સુધી તે પોતાના શેઠ તથા ખીભને લિપ્ત પાડી શકે છે. તેથીએ ચમત્કારિક મીસ કેસરની શક્તિ છે. મનુષ્યની ગંધ પરથી તે કોઈ ધંધો કરે છે તે તે કહી શકે છે. વૈતો, ચિતારા, સિદ્ધીઓ, ગવૈયાઓ, મુથારો, ગંધીઓ, અને રસોયા તેણે એ ધંધાધારી છે એમ નાકદ્વારા વિવેક કરી શકી છે. વળી વાવાઝોડુ થવાનું હોય ત્યારે વાતાવરણની સુગંધમાં ફેરફાર થાય છે. તે ગંધજેદથી અનેક કમાક આગમ્ય તે તોફાન થવાની અગમચેતી કરી શકે છે. મીટોથોક્સીનનાં યંત્રો અને તેના આમકો ! તમે જરા લજવાઓ !

ગાયન.

એક અક્ષર સંભળાતો નથી; છતાં મીસ હેલન કેસરને ગાયનનો આનંદ ધણા ગાંધનના રસીકાથી વિશેષ આવે છે ! તે તે સંભળતી નથી પણ તેને “ લાગે છે. ” “ તત્પ્રસાદા અથા જનાં મોળાં મને છાતીથી તે “ ખસના નાક સુધી હયમચાવી મુકે છે. મારાં શરીરનાં “ પરમાણુ પરમાણુ (હવાનાં મોળાં નોંધનારા) વાઈબ્રેશન રૂપ છે. ” દરેક વાણું વાદનયંત્ર જુદાજુદા પ્રકારનાં મોળાં ઉત્પન્ન કરે છે; તે મોળાંદ્વારા તે બાહ્ય ગાયનવાદનનો સંપૂર્ણ આનંદ અનુભવે છે, એટલુંજ નહીં પણ કંઈ વાદન વગાડે છે તે પણ કહી શકે છે.

આ બાઈ દરે બોલતી યદ્ય છે, અને બી. એ. માન સહિત (With Honours) પરીક્ષા પણ પસાર થઇ છે. અપંગ છતાં ગૃહવિદ્યામાં નિપુણ છે. જન્મે મૂળી છતાં દેવી પ્રપન્નથી એક સુંદર વક્ત્રી થઇ છે. એક પ્રસિદ્ધ ગ્રંથકર્તા તરીકે તેણે નામના મેળવી છે, અને એક મિત્ર તરીકે પણ પોતાના સુરવખાવ અને મીલનસારપણાથી આનંદ આપે છે. દેખતા નિરર્થકે જન્મવા કરતાં આવા અપંગ સાર્થક જન્મવું બહેતર.

(સામાન્ય લોકોને તેનાં આજ્ઞાંકો ટવન વિષેનું યોગ છે; પરંતુ ગ્રીઠ વયમાં આવ્યા પછી તેના જ્ઞાન તથા શક્તિમાં યથાથી વૃદ્ધિ સંજંધી મહિતી થોડાજેઠ હોવાથી તેની પૂર્તિ સાઠ આ લઘુ લેખ લખ્યો છે. મીસ હેલનના જીવનચરિત્ર રૂપ આ લેખ સમજવાના નથી, તે તો પ્રસિદ્ધ છે.)

સાવનસ પદાર્થવિદ્યા વિભાગ.

વિજ્ઞાનીથી લેખે ત્યારે નિદ્રા તથા જાગૃતિ આણવાની શોધ સંપૂર્ણ કરવાની અણી ઉપર જર્મન ડૉક્ટર દૌર નેજરમીટ છે. પ્રયોગથી ડૉ. નેજરમીટ દ્વિતર તથા સસલાં " વિજ્ઞાનિક સમાવિ " માં આણી સકયો છે, અને ડૉ. ના મન મુજબ મનુષ્ય પણ વીજ્ઞાનિક સ્પર્શથી તે દરમિયાન નિદ્રાવશ રહી શકશે. વળી એ નિદ્રાની અસર ચાલુ રહેશે ત્યાં સુધી વિશેષ લાભ એ થશે કે નિદ્રાવશ પુરુષને ટાંચણી તો શું પણ અંત વૈદ્યની છરીના પ્રયોગથી પણ નિદ્રાવશ થશે નહીં. પછી કૌરોદોશમાં તથા ક્રેડનના બાપ જરૂર થકી જશે.

શસ્ત્રવૈદ્યની એક ખીણ ક્ષતેલુ-એલદહામની એક દૌરખીટલામાં વીજીયમ કાપર નામનો દારી દાખલ થયો હતો. તેની આંખમાં આશરે એક ધંધ (સાન અટમાંસ) લાંબી લાખંદની ખીણી પેસી ગઈ હતી. શસ્ત્રવૈદ્યે એક જલવાન લોહચુંબક અંગ આગળ મરવાથી તે ખીણી ખેંચાઈને જદાર આવી હતી અને આંખ સ્વીસલામન રહી હતી !

ગોળીનો ખુદાર !—શું અને કેવો છે તેની કથના પણ ધણાને નહીં હોય-દરે નવોન શોધની ખંડુકની ગોળીની વાત કરીએ છીએ. તે જે માણસથી ધણી વધારે દૂર વેર જાય છે, અને તે છેડે વળી એક માથુસ તથા એક ઝાડને પણ આરપાર વીંધી નાંખશે. દરે નવી ગોળીની ગોળી દવામાં ફરફર જતી કે ઉઘેલી નીચી થતી નથી. તે એકદમ સીધીજ જાય છે, તે માત્ર જમીનથી પાંચ ફુટ ઉઘેલી ધસી જાય છે-અને રસ્તામાં ૧૨ માથુસોને પણ આરપાર વીંધવા છતાં તેનું જોશ ખાસ નરમ પડતું નથી. આ ગોળીએએ મોરો અને રામ મૂર્તિઓની કામત થકી નાંખી છે. કારણ કે તેની આગળ તો તેણે અનગુણ આગળ ચિવાદિ દેવા હતા તેમ નિર્જલ ખાસક સમાનજ છે.

મોટરની અત્યંત ઝડપ પકડનાર " પોલીસમેન " યંત્ર—આ યંત્ર મોટરના ડાપરા ઉપર મુકવાનું હોય છે અને એક નાના પત્રાના ઝાળા જેવું માત્ર દેખાય છે. ફરવેલી દર મુઠીમાં મોટર હોડે ત્યાં મુઠીમાં આ " પોલીસમેન " નામક યંત્ર શપથુપ બેઠું રહે છે પણ તેથી વધુ દરે મોટર હોડવા મોટે તો યંત્રમાંથી થઈ જાય છે. તેને મચક ન આપે તો પછી તેમાંથી પત્રાના કટકા નીકળવા મોટે છે; જે રસ્તે વેરાત જાય છે. આ કટકા ઉપર તે મોટરના નજર લખ્યા હોય છે, જેપરથી ઝડપથી હોડતી ગાડી આપોઆપ પકડાઈ આવે છે, ખાદ તેનો દાંકનાર દંડાઈ જાય છે. આથી એટાખરા સાદીની પણ જરૂર પડતી નથી ! ચીકાગોની મ્યુનીસીપાલ કોર્પોરેશન આ શોધનો લાભ લઈને તે યંત્ર વાપરવાની મોટરીસ્ટોને ફરજ પાડવાનો કાયદો બહુવાન સંજ્ઞામાં ચિત્તાર ચલાવે છે. મુજબમાં આણી જરૂર નથી. ડરથીજ પોણું કામ સિદ્ધ થશે અને પોલીસ તેમજ મેટ્રોપોલિટાન કરતાં એ યંત્ર વધારે કામ કરશે. તેમના કરતાં મોટરગાડીના યંત્રથી વધારે ડરશે !

એકજ શરીરનાં બે આદમીઓ !—એ લોકોની કહાણી—કુચાનું સૌથી ચિચિત

સંયુક્ત શરીરનું 'જેકું' હાલમાં સાઠ વર્ષની જુદા પડે મુનાઈટેડસ્ટેટ્સનાં ચોરીઓ રાજ્યનાં બહાઈલીસ ખાતે મરણ પામ્યું છે, એ જાણીને અતિ શોક થાય છે. તે બે બહેનો હતી, અને અમેરિકાના આફ્રીકન ગુલામોની પુત્રીઓ હતી. સીયામનું પ્રખ્યાત 'આણું' બાઈ બાઈઓનું 'જેકું' હતું. જે મહારાણી વિક્ટોરીયાને ખતાવવા વારતે તે ખાસ ઈશ્વરે હાથ જવામાં આવ્યું હતું. તે પછી દુનિયામાં આણું એકજ જેકું હોવાનું જાણવામાં હતું. આ આફ્રીકન જેડાનાં નામ 'મીલી' તથા ફીરટાઇન હતાં. તેઓ ગુલામચિંદમાં જન્મેલાં હોવાથી તેમને પ્રદર્શનના કામ સાથે આઠ હમર પાઉંની કીમતે વેચવામાં આવ્યું હતું. બાદ શીશાકાશીયામાં તેમને પ્રાપ્ત ચોરી ગયું, માલિકને અનેક વર્ષે હડનમાં તેમની લાજ ચામી, અને તેમનો કબજો મેળવી તેણે બાદ સુરોપમાં તેમનું પ્રદર્શન કીધું. મીલી તથા ફીરટાઇને માથાં તથા નીચલા પગ બુદ્ધા બુદ્ધા પરંતુ પગ શિવાયનું ધડ, જાગે સુધી એકજ હતું. તેઓની રૂચિ અરૂચિ હમેશ એકજ હતી, તેઓ એકજ ચીજથી સામટાં માંદાં પડતાં. છતાં કેટલીકવાર તેઓને મોઢિમોઢિ મતભેદ પડતા અને એકજ હોજરી હોવા છતાં આમનસામન હડતાં! તેઓથી કેટકેટલાં ચકિત થતા અને આશ્ચર્યથી તેમનું અવલોકન કરતા. તેઓ રંગબૂમી પર સાથે નાચતા તથા ગાતા; તેથી આત્માનંદ થતા, ગાથાં બુદ્ધાં હોવાથી એક માથું એક તો બીજું બીજા સાથે વાત કરવામાં શું થાયું. મીયામનાં જેડાથી પણ આ વધારે વિચિત્ર હતું; કારણ કે, હમને ખબર છે ત્યાં સુધી, તેમને સ્વતંત્ર શરીર હતાં, માત્ર તે સંયુક્ત હતાં. સીયામમાંથી રાધિકા તથા દુષિકા નામની બહેનોનું જેડાપણું 'જેકું' પણ દસ વર્ષની વાત ઉપર મળી આવ્યું હતું. પરંતુ એકને કાપરોગ-લાગ પડવાથી એવો લાષ ખન્યો હતો કે બીજાને પણ તે રોગનો એપ લાગશે; તેથી પેરીસમાં તેમને જૂથ પાડવા માટે સરુવેલકેનો પ્રયોગ કરવા લાઈ જવામાં આવ્યાં, પરંતુ તેઓનું મરણ થયું હતું. એક શરીરધારી બે માથાંઓને પણ મતભેદ ઉભો થાય છે તો બે સ્વતંત્ર શરીરધારી બાઈ બહેને હમેશ અનુજન રહેવું જોઈએ એવી આશા રાખતી કેટલી બધી ?

કુતરાઓ શું ભારવાહકો ન થઈ શકે ?-એક ઘોડાને કાઢ્યે પૂછ્યું કે કુતરો હોણીયાર કેમ ? તેણે જવાબ આપ્યો કે, વગર કામ કાઢે કેમ આનંદ કરવો એનાજ તે વિચાર કરે છે, તેથી આ હાલમાં મર્મ છે. લોહા ધારે છે કે બળદ, ઘોડા આદિ ભારવાહકો પેઠે કુતરો લધાવા લાયક નથી; પરંતુ તે જૂલ છે. ઇંગ્લંડમાં ૧૮૬૩ સુધી તેઓને ગાડીમાં જોડવામાં આવતા ! અને હાલમાં 'ડોગકાર્ટ' નામક જે બે પંડાંની દલકી ગાડીઓ જોડવામાં આવે છે તેનું મરણ, કુતરાઓને જોડી. અડીમાં જોડવામાં આવતા તે છે. ખડીમાં લિસાપતી કુતરાઓ પોતાના શેઠને એક દિનમાં ૫૦ થી ૬૦ માઇલ જેટલે દૂર ખેંચી જતા. અને બિચારાને ખાવામાં માત્ર 'બીર' થી પચાજેલી રોડીજ મળતી. ૧૮૩૬ માં પાર્લામેન્ટે એવો કાયદો કીધો કે કુતરાને ગાડીમાં જોડવા નહીં, ત્યારથીજ એ પૃથા બધ પડી. દોલેન્ડ અને બેલ્ડપમમાં દહજે દૂધવાળાં તથા રોડીવાળાં દુધ તથા રોડી બેરબેર પુગાડવાતી ગાડીઓ કુતરાઓજ ખેંચતા બેવામાં આવે છે, એમને લસવાનો ઝાઝો વખત રહે તે સાડ તેમને જોતરા એજ કીડ છે.

છ ફીટ બે ઇંચ જેટલી લાંબી કહારીનો નસીખવતો ધારક, દહિજુ રેરા-

લીના (અમેરીકા) નો મી. એસ. ડી. ઓક્સે છે. પોતાથી પણ તે લાંબી હોવાથી તેની આંટ તે રૂબેરૂ શુદ્ધાંત ખાવ એ લખથી કપાનીને દાઢ તેણે તે માત્ર પાંચ શીટ ચાર ઇંચ જેટલી નાની કરી દીધી છે. ૭ પુટની દહાડી તે બદાર નહીં પણ 'સર્ટ' ની અંદર રાખે છે ! દાઢ તે પર વર્ગનો છે, પરંતુ ૨૫ વર્ગનો હતો ત્યારથી તેની આટલી લાંબી દાઢી છે. પ્રથમ તે હમેશ દાઢી મજ મુગાવતો પણ એક અકવાડીવામાં એટલી ઘાસ પેડે વધી જતી કે અતે કંટાળી ગયો અને વધતો દીધો. આટલી લાંબી દહાડી છતાં, તેને કાંઈ દુખાના સોથી દહાડોદાર માણસની ઉપમા-ઉપાધિ મળી શકતી નથી. કારણકે ૧૮૦૩ માં પર્થ (સ્કોટલેન્ડ) ના મી. એલેક્ઝાન્ડર કેંગીને ૭ શીટ ૨૧ ઇંચની સોથી લાંબી દહાડી મારેલું ફરીક્ષાઈતું ખાસ છનામ યંત્રી ગયો હતો. ઇંગ્લેન્ડના રોબર્ટ લેટરની દહાડી તો ૧૬ શીટ લાંબી હતી અને તે તે કમરપટા તરીકે કમરની આસપાસ વીણાળતો. તે કહેતો કે એના જેવો કમરપટો બીજા ગમે તેવા ખર્ચાળ કમરપટાથી મળે એમ નથી !

યુરોપમાં દીર્ઘાયુષી કેટલા છે ?—જર્મન આંકડાઓ પ્રમાણે યુરોપમાં હાલમાં ૭૦૦૦ થી અધિક સતાયુષી (centenarians) છે. સર્વે યુરોપીયન દેશોમાં બહુગણી પ્રથમ આવે છે. તેની વસ્તી થોડાજ લાખની છે છતાં, સતાયુષીની સંખ્યા બાકીના આખા યુરોપના ૪૦ કરોડ મનુષ્યોમાં છે તેથી અધિક, અર્થાત ૩૮૮૮ છે ! બાર્કન દ્વીપકલ્પ એ સતાયુષી તથા દીર્ઘાયુ જટાયુઓની ખાણ છે. રમાનીયામાં ૧૭૦૪ છે, અને સર્વિયામાં ૫૭૩ છે. રૂમની ઝોઝી વસ્તી તથા દુર્ગેષ છતાં ૪૧૦; ક્રોસમાં ૨૧૩, ઇટલીમાં ૧૯૭; ઓસ્ટ્રીયા હંગેરીમાં ૧૧૩; ઇંગ્લેન્ડમાં ૬૨ છે. બાર્કનમાં રહેલા મનુષ્યો ઝાડ તથા વાસી દુધના પ્રિય છે તેથી જ દીર્ઘાયુની યાવ છે એમ માનીને પેરિસનાં પેસ્ચુ ઇન્સ્ટીટ્યુટનો વડો ડૉ. મેનની કાઢ બધાને હાલમાં ખાટું દુધ પીવાનો ઉપદેશ કરે છે, અને તેના વચનપર શ્રદ્ધા રાખીને આખું યુરોપ તેમ કરવા લાગ્યું છે !

કોણ વધારે અક્ષલવાળું ?—પંજાબમાં એક તરફ હિંદુઓ તથા બીજી તરફ મુસલમાનો વચ્ચે પંમનરવનું એક મહાન કારણ ઉત્પન્ન થયું છે. ત્યાંના માંસાદારી શીખો-હિંદુઓ બકરાઓનું 'જટકાથી' માથું ધડથી જુદું પાડીને પછી તેનો ઉપયોગ કરે છે. દરે મુસલમાનો, રક્તસાવનો વિધિ કરે છે જેનેજ તેઓ 'હલાલ' કહે છે. 'હલાલ' થી વિપરીત કિયાથી મારેલા પશુનું માંસ ખાવું તેઓ 'હરામ' ગણે છે. દરે મુસલમાનો તથા તેમના ખાટકીઓ કહે છે 'જટકા'નું માંસ ખાનરમાં વેચવાથી તેમની સામગ્રી દુખાવ છે માટે તે વેચતા અટકાયું. જો કે તેમને તે સેવા કોઈ ફરજ ખાટું નથી. આનો એક ઉપાય એ છે કે માંસાદારી હિંદુઓએ રોંગ કરવો કે હમણી 'હલાલ' કિયાથી સામગ્રી દુખાવ છે માટે તે ન વેચવા દેવું ! વિવિધતા વાત એ છે કે મને વિપરીત એકમત એ વિષે છે કે મનવરને મારવામાં પાપ નથી પણ તેને અમુક પદ્ધતિથી ન મારવામાંજ પાપ છે ! એ ઉભય માંસાદારીઓને પરમાત્મા પુષ્કળ હૃદય તથા થોડું મગજ આપો !

પવિત્ર ગ્રેમ સદીના વિભાગોરૂપી છરીથી પણ આકાટય છે !—તેનો એક દૃષ્ટાંત હમે આ પત્રમાં આપ્યો હતો. એકબીજાના ખાસમાં પડતા પડી, ઊભે માનને વચન આપું

હવે કે તેના દુઃખી ભાઈની સુધુષા તેના જીવનપર્યંત તે કરશે. આથી લગ્ન અશક્ય હતું. બાદ ચાંળીસ વર્ષે તે ભાઈ મરતાંજ તે બાઈએ લગ્ન કીધાં હતાં, અને દરમીયાન પ્રેમપ્રતિજ્ઞા સ્વીકૃતિ માત્ર અકવાડીએ એકવાર મળીને સંતુષ્ટ થતાં. એ દાખલા ઉપરાંત હાલમાં પ્રગટ થયેલાં બીજા દાખલાઓ બતાવે છે કે, યુરોપમાં પ્રેમ જોડું હવે રહ્યું નથી એવી કહેવામાં આવતી વાતોના ટેકામાં ધૂરાછેડાના આપવામાં આવતા દાખલા હજી અપવાદરૂપ છે. ૫૮ વર્ષની વયે હાલમાં હેસઅર્ન નામનો એક મોથી પરણ્યો છે. જે કન્યા સાથે તેણે લગ્ન થયું તેની સાથે તે પ્યારમાં પડ્યો ત્યારે તે માત્ર ૨૮ વર્ષનો હતો. લગ્ન તરત નોકીયામાં પથ્ય તેની ધનાઢ્ય કાકીએ તે વખતે વીસમાં એ લશ્ચીળને વારસો આપતાં એવી શરત કીધી હતી કે જો ૩૦ વર્ષ દરમીયાન તે પરણે તો તેને વારસો ન મળે. એક પત્નીપ્રેમના નૃત્યારી મોથીએ ૩૦ વર્ષ સુધી અલગથર્મ પાળ્યું. કન્યા પણ સદમત થઈ અને ૩૧ વર્ષની મુદત ખસાસ થતાંજ લગ્ન કર્યું ! હવે જન્મે રક્ષ થયાં હતાં પણ પવિત્રપ્રેમની જ્યોતિ તે મૂળ હતી તેથીજ શુદ્ધ જ્વલતી હતી ! (૨) આથી પણ વધારે લાંબી મુદત સુધી એક સ્ત્રીસ જોડાનો પ્રેમ દર્શાવેલો. ૨૦ વર્ષનો યુવાન, નામે હેઝ્ડફેલ્ડ એક સ્વરૂપવતિ યુવતિ સાથે પ્યારમાં પડ્યો. બાદ તેણે પ્રતિજ્ઞા કરી કે ૩. ૩ સાપ્તને સ્વામી હું ન થાઉં ત્યાં સુધી કન્યાનું પાશ્વિગ્રહણ કરવા હું હાથો કરીશ નહીં, તે અમેરિકા ધનત્રાભાર્યે ઉપડ્યો, અને કન્યાએ તેના પાછા ફરવા માટે ૪૫ વર્ષ તપ તપ્યું. પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરી તે પાછો માતૃભૂમિ આવ્યો છે. દરમીયાન ચતિ તથા પત્ની યવા પ્રતિજ્ઞા કરનારાઓ વચ્ચે માત્ર પ્રેમાશુધી અંકિત પત્રવ્યવહાર, ચાલતો તે પત્રોની સંખ્યા ૩૦૦૦ તથા પરસ્પર માંડલસા ફોટોગ્રાફની સંખ્યા ૫૦ થઈ છે. હવે તેઓએ પ્રતિજ્ઞાની લગ્નરૂપી પૂર્ણાંક દુનિ કરી છે ! જ્યાં સુધી યુરોપમાં આવો પવિત્ર અને હૃદ પ્રેમ પથર્તે છે ત્યાં સુધી તેની અનીતિનાં દ્રષ્ટિાંધી તેમની સામાન્ય નીતિ પર ઝાઝો કક્કે આપશે નહીં.

દુન્યાની સૌથી પ્રચંડ વસ્તુઓ.

ઝાડ—સૌથી પ્રચંડ ઝાડા ડેલીઝિનીયા (યુનાઇટેડસ્ટેટ્સ) નો જંગલોમાં છે. ત્યાંના હુસેન નામનો પરણ્યામાં એક રાત્રું ઝાડ છે તેના ઘેરોવા ૧૦૮ ફુટ તેના મૂળ આગળ છે. અને ૧૨ ફુટ ઉંચે તે ૭૬ ફુટ છે.

રહ્યું—સૌથી મોટું રહ્યું આફ્રોઝાનું સદારાનું છે. સદારાનો અર્થજ રહ્યું યાવ છે, તેની લંબાઈ ૩૦૦૦ તથા પહોળાઈ સરેરાસ ૬૦૦ માઇલ છે. ત્યાં વરસાદ ૧૦ કે ૨૦ વર્ષે એકાદ વાર પડ્યો તો ગનીમત ! ઉંઢાળામાં ત્યાં ગરમીનું તો પુછવુંજ શું ? જ્યાં શિયાળામાં થર્મો-મીટરમાં પાંચે એક પણ ડીગ્રી ચડતો નથી !

જવાહરમુખી—મૅક્સિકોમાં પુખ્તો નજદીક આવેલાં ધોપો કાટેપેટલ નામક જવાહર.

મુખી જવાબામુખીઓનો રાજ છે. તે સમુદ્રની સપાટીથી ૧૭૫૫૦ ફુટ ઉંચો છે, અને જવા-
લામુખ ૨,૦૦૦ ફુટ પહોળું છે !

રેલ્વેની ટનલ—સ્વીટઝર્લેન્ડના પહાડી દેશમાં પહાડમાંથી રેલ્વે ડારી કાઢી છે. એક
શુગડો (ટનલ) ચાલુ હા માનસ લાંબો છે. તે ૨૬૫ ફુટ પહોળો તથા ૧૯ ફુટ ઉંચો છે.
આટલો લાંબો બીજો કોઈ શુગડો નથી.

દિવાલ—ચીનની દિવાલ ૧૫૦૦ માઇલ લાંબી ૨૦ ફુટ ઉંચી ૨૫ ફુટ ભોંયે તથા
૧૫ ફુટ ટોચે પહોળી છે. પહાડોનાં શિખરો અને ખીણો, અને નદીઓ તથા નાળાંઓનું
પણ તે વિસ્તંધન કરી ગઈ છે. ઇ. સ. પૂર્વે ૨૦૪ ના વર્ષમાં તે ટાટર દુર્મત્તા કરનારાઓથી
દેશનો બચાવ કરવા બાંધવામાં આવી હતી. હવે જલ્દી રથો તે ખંડીયર જેવી થઈ ગઈ છે,
જતાં આગલી મરામતને લીધે એકંદરે ૬૭ મણી સારી રિયનિમાં છે.

ધંદ—સૌથી મોટો ધંદ મોરકામાં છે. તેનો ઘેરાવો છે ૮૬ ફુટ છે. તે ૨૧ ફુટ ઉંચો
અને ટોચે ૨૩ ધંધ જ્યાં પગાનો છે. તેનું વજન ૨૧૭ ટન છે. આવો મોટો ધંદ લટકા-
વાય ક્યાં ? તેથી લટકાવાયોજ નથી ! અને લટકાવ્યા વિના વગાડાય કેમ ? તેથી વગાડા-
યોજ નથી ! ! જનાવનારની દીર્ઘદ્રષ્ટિને ધન્ય છે !

કેટલાક ઉત્તમ માસિકોના ઉત્તમ લેખોનો

સારાંશ.

ઑસ્ટ્રેલીયામાં હિંદીઓ-ગોરી સાથે ફરજિયાત લગ્ન !—ગોરીલીપસના પ્રખ્યાત
હોકુ દેશાભિમાની બેરીસ્ટર મી. મણીલાલ એમ. ડાક્ટર, એમ. એ; એલ એમ. બી. એ
ગયા ડિસેમ્બરના મોર્નિંગ ટીમ્સ (કલકત્તા)માં જનીના પાંચમાખંડ ઑસ્ટ્રેલીસીયના સૌથી મોટા
બેટ ઑસ્ટ્રેલીયામાં વસતા હિંદીઓની રિયનિપર કેટલોક સારા પ્રકાર પાડ્યો છે. ત્યાંના એડીલડ
નગરમાં પંજબીઓ, કાશ્મીરિયા તથા પઞ્જો વસી ગયા છે ! મી. મણીલાલ ત્યાં એગરટમાં
હતા ત્યારે ત્યાં મુસલમાનો રમજનના રોજ પાળતા હતા તેમની ત્યાં મસજદ પણ છે. સિંચો
નગરમાં નહીં પણ દૂર ગામડાંઓમાં રહે છે અને ધડે વગેરેની ખેતી કરે છે. અધ્યાત્મ તથા
પઞ્જો ઉંટ રાખતા, ચલાવતાના ધંધા કરે છે. આખા ઑસ્ટ્રેલીયામાં આશરે ૫૦૦ હિંદીઓ
હશે. ઉંટનો ઉપયોગ ઑસ્ટ્રેલીયનોને પ્રથમજ વાર હિંદીઓએ જતાઓ, જેઓ હવે હિંદીઓને
તેઓ તે કામ સારું રાખતા રાખ નથી. અનેક રથો ઉંટથીજ ટપાસ ધાય લઈ જાય થઈ શકે
છે, જેનાં સરકાર પાસેથી હિંદીઓને કંટ્રાક્ટ મળ્યાં છે. ૬૭ એ દેશમાં રેલ્વે જડુ આપી છે.
ઑસ્ટ્રેલીયામાં હિંદીઓને ગોરાઓ જેટલાજ સખદારી તથા મ્યુનીસીપલ (નાગરિક) હશે છે.
ત્યાં બેલબાય કે અસબ્યતા પણ નથી. મેલ્બોર્ન નગરમાં હિંદીઓનું કેંડ મુકવાનના અમુકમતની

હીંદની નવાઇની ચીજોની ખુબર દુકાન છે. અહીં પણ ખુબસૂરતી માનોની મરીદ છે. સીડનીમાં પણ ઉક્ત મુશ્કતાનીનોજ શાખા છે. એ એ નગરોમાં ગરીબ હોદી વર્ગ શર્ટ બનાવીને ચુંગરા કરે છે. કાઠીયાવાડનો એક બાટીયો પણ ત્યાં છે. અનેક પઠાણોએ આસ્ટ્રેલીયન ગોરી કન્યાઓ સાથે લગ્ન કર્યાં છે. તેઓએ કાંઇ તે આનંદથી નથી કર્યાં; પણ આસ્ટ્રેલીયન સર્કારે એવો કાયદો કર્યો છે કે, તેઓથી સ્વદેશની સ્ત્રીઓ આણી શકાયજ નહીં, અને ગોરી મઝમે પરણવાને તેઓ ઉત્તેજન આપે છે. આ દેશમાં એક ન્યાતની કન્યા તેજ ગામમાં તેનાજ જેવા, તેજ વર્ણના પુરૂષ સાથે પણ પરણે તો પણ ન્યાતોમાં ધર્તિકંથ થાય છે, ત્યારે આસ્ટ્રેલીયાની સરકાર નાન-જાતના નહીં અને વળી પરદેશી સાથે સ્વકન્યાઓને પરણવા ઉત્તું ઉત્તેજન આપે છે. તેના રાજદ્વારી હેતુ છે. સ્વાર્થા પરંતુ દીર્ઘદ્રષ્ટિથી તે સરકાર જોય છે કે જે આસ્ટ્રેલીયન કન્યા સાથે હોદીઓ પરણશે તો તેમની સંતતિ આસ્ટ્રેલીયામાંજ રહેશે અને તેઓ શુદ્ધ આસ્ટ્રેલીયા બિમાની સ્વદેશીઓ રહેશે. સરકારને વર્ણસંસ્કરતાનો કાર્યનિક લાય નથી. આવાં લગ્નના બીજે હેતુ પ્રભરદ્ધિ ઉપરાંત અર્થશાસ્ત્રીય એ છે કે, તેથી હોદીઓને આસ્ટ્રેલીયામાંજ વસવું થાય છે અને જે દેશમાં રજેલા તેજ દેશમાં ખર્ચવું પણ પડે છે. અલગત પઠાણો સાથે ઉચ્ચવર્ગની કન્યાઓ પરણી નથી, તેમજ આલે તો પઠાણો પણ પરણે નહીં, કારણ કે તેમને સ્વદેશી પઠાણી ધણી સોંપી પડે છે ને મઝમ સાહેબ ખર્ચાળ હોય છે. પરંતુ તેથી એક લાભ એ થયો છે કે તેઓ નીતિમાન છે. ઇસ્લામ ધર્મમાં પરધર્મી (મુર્તિપૂજક શિવાય) સ્ત્રી સાથે લગ્ન કરવાની છુટ છે—એ પણ મહમદની જેવી તેવી શુદ્ધિમત્તા નથી. હોદીઓને તે પરણવાની છુટ ન હોવાથી મી. મણીલાલ કહે છે કે, તેઓની નીતિ બદ થઇ છે અને દારૂ તરફ પણ તેઓ ચડી ગયા છે. દક્ષિણ આફ્રિકામાં આથી ઉલટુંજ છે. ત્યાં કાળા સાથે ગોરીનાં લગ્ન કાયદા વિરૂધ્ધ ઠરાવવામાં આવી છે તેનું કારણ એ દેશમાં કાળી ચામડીઓ માટે આસ્ટ્રેલીયા જેટલું માન ન હોવાનું છે.

અમેરિકામાં કન્યાઓને શિક્ષણ કેવી રીતે અપાય છે તેના સંબંધમાં મી. રફીદીન અહુમદ, નવેંબરના “ઇન્ડિયન રિવ્યુ” (મગસ) માં કહે છે કે, ત્યાંની કોલેજોમાં તથા યુની-વર્સિટીઓમાં હવે ધણખંડે કન્યાઓ તથા બ્રહ્મચારીઓ સાથેજ, એકજ વર્ગોમાં લાણે છે. યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં કુલ પાંચસો કોલેજો છે, તેમાંથી ૭૦ ટકા જેટલીમાં (૩૫૦ માં) કન્યાઓને પુરૂષ વિદ્યાર્થી સાથે ભણવાની છુટ આપવામાં આવી છે. (અમેરિકામાં શિક્ષણ લગ્ન આવેલા મી. સત્યદેવનો પણ એવો અભિપ્રાય છે કે એવાં “સહશિક્ષણ” થી લાભ છે. પરંતુ તે ઉચ્ચ-તમ વર્ગોમાંજ હોવું જોઇએ. બી. એ. થવા પૂર્વે નહીં. તેઓએ દમને કહ્યું હતું કે કોલેજમાં શિષ્યતા વિદ્યાર્થીઓ તથા વિદ્યાર્થીઓની નીતિ એકદર ઘણા ઉત્તમ પ્રકારની છે, અને સહ શિક્ષણથી બગડવાને બદલે ઊંચી મુશ્કરવાનો સંભવ છે.)

વિક્રમ સંવત હ્યારે થયો ?—એ સંબંધી, ઇંદાના વાનપ્રસ્થ નીક ૧૮૮૪, ૨૦ બા. ચિંતામણું પિ. વૈદ્ય, એક વિદ્વાતુક્ત લેખ ઈન્ડિયન રિવ્યુ (નવેંબર) માં લખે છે. હોદુસ્તાનના પ્રાચીન ઇતિહાસનો યુરોપીયન અભ્યાસીઓએ અગલગ સર્વાનુમતે એવો સિદ્ધાંત સ્થાપ્યો છે કે, “વિક્રમ સંવત રચાયેલો ત્યારે કોઇ વિક્રમ એ નામક પુરૂષ જ નહોતો !

‘ અને તેની ચક્રવર્તી સ્થાપના અર્થાત્ સાર્વભૌમ પ્રચાર તો અનેક સત્તામિથ્યા પછી થયો. ‘ તે પૂર્વે કેવળ માળવામાંજ એ સંવત ચાલતો-અને વિક્રમ જેવું તો કોઇ-થયુંજ નથી. અને ‘ હોય તો તે ગુપ્ત વંશનો રાજ સમુદાયુત હતો. ” ડૉ. ક્રીસ્ટોન, મી. વીન્સેટ સ્મીથ, મી. કેનેડી વગેરેના આ મતનું સમર્થ ખંડન કરતાં મી. વૈદ્ય કહે છે કે ડૉ. ક્રીસ્ટોન વિક્રમ નામક પુરુષનું અસ્તિત્વજ એક ગપ છે અને એ સંવત પાછળથી પ્રચલિત થયો એવા સિદ્ધાંતના ટેકામાં કહે છે કે જે પ્રાચીન લેખો મળ્યા છે અને જેમાં વિક્રમ સંવત આપ્યો છે તેમાંના સૌથી પ્રાચીનમાં માત્ર સંવત્ લખ્યું છે પણ કોનો તે લખ્યું નથી. તેનાથી ઓછા પ્રાચીનમાં માત્ર સંવત્ લખ્યું છે અને છેક તે પછીનામાંજ વિક્રમ સંવત્ એમ લખ્યું છે. આ દલીલનું ખંડન કરતાં મી. વૈદ્ય કહે છે કે પ્રારંભમાં લોકોને કોનો સંવત્ એ તે તાલું હોવાથી ન લખે તેમાં શું આશ્ચર્ય ? ઉચ્છૃંસોને ને બદ્ધ અંધો રીતે મળ્યતા હોવાની સાખીતીનું તે પરથી તો અનુમાન કરવું જોઈએ શિવાજીએ પોતાનો રાજ્યારોહણનો સમારક તરીકે નવો સંવત્ ચલાવ્યો ‘હતો-જેનું’ નામ “ રાજ્યારોહણ સંવત્ ” પડ્યું છે. પરંતુ જૂના મરાઠી દસ્તરામાં માત્ર સંવત લખનાં કેનું રાજ્યારોહણ તે લખ્યું નથી. તેથી શું શિવાજી વિષે શંકા લઇ જવાશે ? વિક્રમ રાજ આખરથી ૧૯૧૬ વર્ષ (ઇ. સ. પૂર્વે) પૂર્વે થઇ ગયલા હોવાજ જોઈએ, અને તેજોજ તે યુગ પ્રવર્તીવેલો હશે; પણ પ્રાચીનકાળમાં ચાલુ સંવત લખવાની પદ્ધતિ નહોતી. સમગ્રત એશીયા માત્રમાં રાજના રાજ્ય કરવાનું વર્ષજ લખાતું અને તેના મરણ પછી નવા રાજ્યથી ૧ છું વર્ષ પાછું મંડાતું ! પણ વિક્રમ સંવત ચાલુ રહ્યો, અને તે એકજ હોવાથી તેનું નામ લખાતું નહીં. બાદ ગ્રીક સંવતની દરિયાઇ યવાથી ગ્રેક પાડવાજ વિક્રમ એમ પાછળ લખવાની જરૂર ઉભી થયલી. ઇતિહાસથી સિદ્ધ છે કે, માલવાનું મધ્યમિંદુ ઉજ્જયની. વિક્રમ પછી, અર્થાત્ ઇ. સ. ૭૮ થી તે લગભગ ૪૦૦ સુધી શાક નામક પરદેશીઓના હાથમાં હતી. આથી માળવામાં એ અરસામાં શાક સંવત ચાલતો હશે. વિક્રમે ઇ. સ. પૂર્વે ૫૭ (સંવત ૧૯૬૯) માં હિંદની વાયવ્યમાં હિંદના દાર આગળ ત્રાસ આપતા શાક પરદેશીઓને રજુસંભા-મમાં સખત દાર આપેલી, આથી ભારત બપમુક્ત તતકાલ તો થયું તેથી દર્શિત આર્થ માને તે મંગલવર્ષથી નવા સંવતેના પ્રારંભ કર્યો. કાસ્મીરનો ઐતિહાસિક કદ્દણ આ વાત ન માને પરંતુ મદમદ ગજનવીના સમયમાં હિંદની યાત્રાએ આવેલા તથા આ દેશના ઇતિહાસ તથા શાસ્ત્રોનું જ્ઞાનસંપાદન કરનાર તથા તેનું પુસ્તક લખનાર અરબ વિદ્વાન્ અલખરૂની કહે છે કે, કાસ્મીરની લગાઇમાં વિક્રમેજ શોકોનો નાશ કર્યો હતો અને તે કાસ્મીરના રાજ પ્રતાપાદિત્યનો સંબંધી થતો હતો. મી. વૈદ્ય કહે છે કે શાકાર વિક્રમની જન તથા દેહાંત બાદ પાછા પશ્ચિમના શોકોએ વિક્રમ વંશનો નાશ કર્યો, તે પછી તેઓએ માલવામાં રાજ્ય કર્યું-અને બાદ ૧૩૫ વર્ષે ગ્રીક રાજ્યોએ ફરીથી શોકોને હરાવ્યા; પરંતુ તે તો એક નાની જીત હતી તે પરથી વિક્રમજ નહોતો અને હોય તો તે ૮૦૦ વર્ષ પછીનો કોઇ ગુપ્ત રાજ્ય એ નામ લઇ ચલાવ્યું એવું અનુમાન કરવું ઇતિહાસપૂર્વક નથી. વિક્રમ તેજ સંવતના વર્ષમાંજ હતો તેની સાખીતીઓ મી. વૈદ્ય એ માસિકના એક અંકમાં આપી છે.

જેકોકાબાદની ઠંડી કરતાં ગરમી વધારે પડતું છે !—“ સિંધ ” જેવા શુભ વિષયને પણ રસીસો કરવાનો પ્રો. જી. નેલ્સન ફેરાર્ડી કલમમાં કસ છે. હિંદુસ્તાન સીવ્યું

(અદલાખાદ) ના અકટોખર-નવેખરના ડિસેખરમાં હમને મળેલા સંયુક્ત અંકમાં તે કહે છે કે સિંધના જોડાખાખાદ નગરમાં ઉન્દાળો આખી દુન્યામાં સૌથી ગરમ અને લાંબો છે ! તે નવું વસાયલું નગર છે. કર્નલ જેકુએ તે નગર ૧૮૪૦ માં વસાવ્યું ને પોતાનું નામ તેને ઉછીનું આપ્યું. ત્યાં હજી છાવણી છે. નગર છાવાણું કરવા જેકુએ દસ લાખ ઝાડ ત્યાં રોપાવ્યાં હતાં ! ત્યાં ૧૩૦ ડીગ્રી જેટલો પારો ઉન્દાળામાં ચડી જાય છે. લોહાની ચી. ફેઝરને દવા આપી, અને તેમને તેણે વિદ્યાર્થીઓને પૂછ્યું કે આવા ઉન્દાળા કરતાં શિયાળો તમને પસંદ નથી ? તેઓએ કહ્યું કે ઉન્દાળો વધારે સારો !! ઉન્દાળામાં તવંગર લોહ પછી ઠંડા પ્રદેશમાં જતા નથી, ચર્મેન્ટરની કમખખતી !

રાજા રામમોહનરાયનાં પરાક્રમનું રસીકું વર્ણન હીંદુસ્તાન રીવ્યુના ગતાંકમાં મી. શંભુચંદ્રે બી. એ. આપે છે. તેમાંથી નવીન અઘાપિ અદ્યક્ષાત પાત્રિજ આપીયું. રામમોહનરાય પ્રથમ રંગપુરના કલેક્ટરના દિવાન હતા, અને તે કલેક્ટર આજસુ હોવાથી હરોડો મુઝી રામમોહનરાયનેજ ખર્ચ કામ કરવા દેતો. છતાં તેણે કંઈપિ અપ્રામાણિક રીતે દ્રવ્ય પ્રાપ્ત કર્યું નહોતું. એની જે નાસેથી કરવામાં આવે છે તે હીયકારપણું છે, તે ધનાઢ્ય હતા એ ખરું-ખરું સ્વચ્છ અને પુરવાર્થથી તથા પોતાના પિતા રામકાંન તરફના વારસાથીજ તેની પ્રાપ્તિ તેમને થઈ હતી. “ સતી ” યવાના ચાલને નાશુદ કરવા, તે વખતના ગવર્નર-જનરલ લોર્ડ વીલીયમ બેટીકને પ્રેરનાર તરીકે અલક્ષમાજના આ સ્થાપકનું નામ પ્રખ્યાત છે, પરંતુ તેવાજ બીએ કુષ્ટ રીવાજ પછી તે વખતે હતો. તેના નાશનું માન પછી મહાન રામમોહનને ધટે છે, ખંજાં જના અખાતમાં ખાલકાની ખરીદાન તરીકે અદ્વનિએ આપવામાં આવતી ! તે પછી સુન્દો કા-વવાનો ૧૮૨૬માં તેણેજ કાયદો કરાવ્યો હતો, કુલીન બ્રાહ્મણોમાં અનેક સ્ત્રી કરવાનો રીવાજ તેના સમયમાં હતો, પરંતુ તેને તેઓ એટલાજ માટે નહોતા અડક્યા કે તેમણે સમય તેની વિરુદ્ધ હોવાનું જોયું હતું. સાંપ્રત સુંદર ખંજાળી મલનો પછી તેજ પિતા હતો. પ્રથમજ વાર તેણે સુંદર ખંજાળીમાં ગયો લખ્યા. અંગ્રેજ, ફાર્સી તથા સંસ્કૃત ભાષામાં પછી તેઓ પ્રવીણ નહોતા. જ્ઞેન રુઝ્મટ્ મીલ જેવા રિફસુફના પછી સુર, જેરેથી બેન્દામ રામમોહનરાયનો પરમમિત્ર થાય, અને તેઓ વચ્ચે ચાલુ પત્રવ્યવહાર હતો. બેન્દામ પોતાના એક પત્રમાં કહે છે કે રામ-મોહનરાય અનેક વિદ્વાન અંગ્રેજીથી પછી સારું અંગ્રેજી લખે છે એમ કહે છે અને વળી કહે છે કે, જ્ઞેન રુઝ્મટ્ મીલના પ્રખ્યાત વિદ્વાન પિતા જેમ્સ મિલ પછી રામમોહનરાય જેવું સુંદર અંગ્રેજી લખી શકતા નથી.

ફાહાદારી છુથ કુટુંબ—અકટોખરની અતે પ્રગટ થયેલાં હૈરદક ઓફ ધી ગોર્સન એજ (લંડન) ત્રિમાસિકમાંથી સ્વચ્છાખાવને લીધે કાંઈ સારાંશ અત્યાર પૂર્વે ન આપી શકવા માટે વાંચકાની હામા માગીએ છીએ. તે પત્રના તંત્રી લખે છે કે, મુક્તિશેખરનો વડો પાછલા વર્ષા વર્ષોમાં ફાહાદારીજ હતો. તેના જેટલું કામ એ વરે થોડાએજ કરીયું હશે. ફક્ત ૧૯૦૭ અને ૧૯૦૮ ના વર્ષોમાં તેણે ૧૩,૦૦૦ માછલની મુસાફરી કરી હતી. સેન્ટ પૉલ (ઇસુ ખ્રીસ્તના પદ શિષ્ય અને પોપની ગાદીનો પ્રથમાચાર્ય) પછી આવેલો ધર્મપ્રવર્તક મીશનરી તે જનરલ છુથજ થયો છે. તેણે મંથમાંસનો કેવલ ત્યાગ કર્યો હતો, અને તેમ કરવાનો હમણાં

પોતાની ફાજના અમલદારોને ઉપદેશતો. તેના પુત્ર મી. એમવેલ, કુચ જે હવે મુક્તિદેશનો વડો છે તેણે તો પોતાના બાળકોને પ્રારંભથીજ વનસ્પતિ આધારી બનાવ્યા છે, અને તેની પાસેથી મીસીસ એમવેલ કુચ તો ફલાદારી માત્રજ નથી, પરંતુ તે સંબંધી લેખો અને લાખણો પણ આપે છે. સિદ્ધાંત પ્રમાણે વર્તનારા આવા સીપરથોની આ દેશમાં જેવી તેવી ખેલ નથી.

જર્મનીના આધુનિક વિદ્યાર્થીઓનું જીવન.

(અનુવાદક:—ડૉ. માયલ દામલ શાહ.)

યુરોપમાં આજકાલ સૌથી અધિક વિદ્વાન જર્મનો ગણવામાં આવે છે. મૂલ વિચાર, ગંભીર વિષય, દર્શનશાસ્ત્ર અને વિજ્ઞાનશાસ્ત્રમાં જર્મની યુરોપથી સર્વદેશોમાં શિરોમણિ છે. દર્શનશાસ્ત્ર તો જર્મનીવાળાઓની ગળદૂતી છે, આધુનિક સંમયમાં સર્વથી મોટા દર્શનિકો જર્મનીમાં જન્મ્યા છે. ત્યાંના સ્કોળની વિચારસૈધ્ધી ભારતવર્ષની વિચારપદ્ધતિને ઘણી ખરી મળતી છે. તેઓનાં તત્ત્વશાસ્ત્રમાં અમારા દર્શનોની ઓંખા દેખાઈ આવે છે. જર્મનીનાં વિદ્વાનોને સંસ્કૃતનો ધણો પ્રેમ છે. તે લોકો સંસ્કૃત શિખવામાં ધણો પ્રયત્ન કરે છે. તેઓ સંસ્કૃત સાહિત્યના વિષયમાં ઘણી શોધખોળ કરે છે. મોક્ષ મૂલરે તો સંપૂર્ણ જીવનજ સંસ્કૃત બાપાનું અધ્યયન તેમજ તેના ગ્રંથોનાં અનુવાદ કરવામાંજ પસાર કર્યું. એટલા માટે આપું જગત તેનું ઝાણી છે. એ બધી વિદ્વાતા અને વિદ્યોત્સાહનું કારણ ત્યાંના વિચારસ્વાતંત્ર્ય તેમજ શિક્ષાપદ્ધતિ છે. અહિં આ બનાવવાનો અભિપ્રાય એ છે કે પ્રારંભિક તેમજ ઉચ્ચ શિક્ષા પ્રાપ્ત કરતી વખતે જર્મનીનાં સાધારણ વિદ્યાર્થીઓનું જીવન કેવી રીતે બનીત યાવ છે. અર્થાત્ ત્યાંના વિદ્યાર્થીઓ એટલા શી રીતે પુરુષાર્થપૂર્ણ તેમજ વિદ્વાન અને વિચારશીલ હોય છે?

વિદ્યાર્થીઓનાં બંધનો તથા સ્વતંત્રતા.

જર્મનીમાં વિદ્યાર્થીઓનું જીવન બે ભાગમાં વહેંચાયેલું છે. સ્કૂલ અને કોલેજ, આ બંને શિક્ષણ દેનારી સંસ્થાઓમાં જર્મનીમાં જેટલો ભેદ છે, તેટલો અન્ય દેશમાં નથી. આ ભેદનું અનુમાન અમે સારી રીતે કરી શકતા નથી. સ્કૂલ શિક્ષણનું મુખ્ય ઉદ્દેશ વિદ્યાર્થીઓની બુદ્ધિ વધારવી અને તેઓને માનસિક તથા શારીરિક શિક્ષણ દેવાનો છે. આ અવસ્થામાં વિદ્યાર્થીઓને પોતાની પાઠશાળા જીવન છે. તેના પર ઘણી કાળજી રહે છે. એથી સ્વેચ્છાપૂર્વક શહેરમાં ફરવાની સ્વાધીનતા હોતી નથી તેમજ તેઓ મનમગ્નતાં પુસ્તકો વાંચી શકતા નથી. જેઓનાં ચારિત્ર્યવધારણ, શારીરિક પુષ્ટતા અને બુદ્ધિવિકાસના માટે શિક્ષકો ઘણું બાન

* આ ઉપયોગો લેખ સરવતી નિર્માણ અગ્રહાવાદથી પ્રકટ થયા, હિંદુ માસિકમાં આવેલ હોય જેનો અનુવાદ કરી અહિં આપેલ છે.

લી. અનુવાદક.

એવે છે. સ્ટુડન્ટો આખર ઉદ્દેશ પાસે પહોંચે તે સુધી જે કે વિદ્યાર્થીઓ તરફ નવીન જીવનમાં પ્રવેશ કરે છે એટલે એન્ડ્રુસનું સર્ટિફિકેટ એટલે માનવી તત્વોનું રહસ્ય તેમજ પુરુષત્વનું યદ મહત્ત્વ, આખ્યાપનું હવે તેના પર કન્ટ્રી બેર નહિ. શિક્ષકની સલાહની હવે તેને કશી અગત્ય નહિ. જર્મનીના રાજ્યના જે વિશ્વવિદ્યાલયમાં પછી ગમે તેમાં તે પોતાનું નામ લખાવી શકે છે. દરવરસે ૪૦૦ રૂપિયા વિશ્વવિદ્યાલયને ભેટ કરવા પડે છે. જે કેસ હવે તે લાઇ શકે છે નામ લખાવ્યા બાદ મનમાં આવે તો કોલેજમાં જાય, ન આવે તો ન જાય, આખા વર્ષ પૂર્વે તે કેટલાક વિશ્વવિદ્યાલયોમાં તેમજ કોલેજોમાં અવગણ મારે મરજી મુજબ જઈ શકે છે. એમ નહિ કે એકજ કોલેજના વિદ્યાર્થી સર્ટિફિકેટ (પ્રમાણપત્ર) લઈ જાય છતાં તે અન્ય કોલેજોમાં ન લેવામાં આવે. ત્યાં વિદ્યાર્થીઓને કોલેજ બદલાવવાની સ્વતંત્રતા એ અભિગ્રાહ્ય આપવામાં આવે છે કે તેઓ જુદા જુદા શિક્ષકોના વિચાર, વિદ્વતા તેમજ વિદ્યાભંગરથી રાપદો ઉઠાવે.

આ વિષયમાં ત્યાંના શિક્ષણ વિભાગના કાર્યકર્તા અદિની માફક રોક ટોક કરતા નથી પરંતુ વર્ષભરમાં કેટલીક કોલેજો બદલવા માટે વિદ્યાર્થીઓને ઉત્તેજિત કરતા રહે છે. ત્યાં ઇંગ્લંડની માફક વિદ્યાર્થીઓને રહેવાને માટે કોઈ ખાસ મકાન કે યોડીંગ હાઉસ નથી. દરેક વિદ્યાર્થી રહેવાને પ્રાથમિક પોતેજ કરે છે. વિદ્યાર્થી બાકાત મકાનમાં રહે છે. પ્રત્યેક વિદ્યાર્થીને ખાન પાનનો ખર્ચ પ્રતિવર્ષ સાધારણ રીતે ૫૦૦ રૂપિયાનો લગભગ આવે છે. વિદ્યાર્થીઓ પોતાની કક્ષો (સમિતિઓ) ઉભી કરે છે. પહેલાં એ વિદ્યાર્થીઓની મંડળીના મુખ્ય ઉદ્દેશ રાજકીય રહેતો હતો. ત્યાં તેઓ પોતાની કક્ષોમાં એકમિત થઈને રાજકીય વિષયો તેમજ પોતાનાં દેશની સ્થિતિ પર વિચાર કરતા હતા. પરંતુ હવે તો દેશમાં રામરાજ્ય થઈ જવાથી તેઓ એ કક્ષોમાં મનોરંજક અને દંડપૂર્ણ (Dope) પ્રત્યાહિક વિષયોની ચર્ચા કરે છે. તેમજ પરસ્પરના સમાગમથી લાભ ઉઠાવે છે. કોલેજમાં ઉચ્ચ તેમજ નીચ, ધનિક તેમજ દરિદ્ર સમદૃષ્ટિથી જોવામાં આવે છે.

સ્ટ્રીપુડપ વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા.

ગયા વર્ષમાં જર્મનીનાં વિશ્વવિદ્યાલયમાં વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા* ૫૭૦૦૦ હતી એમાંથી ૨૫૦૦ સ્ત્રીઓ હતી. ચાલીસ વર્ષ પહેલાં ત્યાં વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા માત્ર ૧૩૦૦૦ની હતી. ગયા વરસ ઉદાહરણને માટે બર્લિનના વિશ્વવિદ્યાલયમાં ૮૪૨૫ પુરુષ તેમજ ૭૭૭ સ્ત્રીઓ ભણતી હતી. સ્ત્રીઓમાં ૬૧૩ દર્શનશાસ્ત્ર, ૨૫૨ ડાક્ટરી, ૧૦ કાનુન, તેમજ ૨ અધ્યાત્મવિદ્યા ભણતી હતી. આ નાનકડા + દેશમાં ૨૧ વિશ્વવિદ્યાલયો છે. ત્યાં ઇંગ્લંડ કે ભારતવર્ષની માફક કંઈ વધારે પુસ્તકો ભણવાથીજ ડોમી નથી મળી જતી. પ્રત્યેક વિદ્યાર્થીનું વિચાર સ્વાતંત્ર્ય તેમજ નિજ શુદ્ધવિકાસનું પ્રમાણ આપીને અભાવીને શિક્ષકોને સંતુષ્ટ કરવા પડે છે. જર્મનીવાળાઓનું કથન છે કે અમેરિકા ઇન્ડ્રુસ ઇંગ્લંડની ખી. એ. ની બરાબર છે. ત્યાં ડાક્ટરની ઉપાધિ (L. L. D.) ત્યારેજ મળી શકે છે કે જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ નવુંજ પુસ્તક (જેમાં

* જર્મનીની જન સંખ્યા ૬૫૦૦૦૦૦ છે. જર્મનીનાં ક્ષેત્રફળ (Area) ૨૮૫૦૦૦

એજ અયોગ્ય છે. ભાઈએ તો શું પણ સ્વમાની પુત્રે પણ પિતાની સંપત્તિના ભાગ મેળવવાની આશા સુધ્ધાં ન કરવી એજ ઉત્તમ રહે છે. જે કે સંબંધીઓ આજા પૈસાદાર હોવા છતાં સ્વમાની હોવાથી સહાયતાની અપેક્ષા પણ ન કરતા હોય તેથી કાંઈ ધનાઢ્યને સહાયતા કરવાની રહેતી નથી એમ નથી. ઉપર કહ્યું તેમ તેણે સદ્મ રીતે, આડકતરી રીતે સહાયતા કરવી જોઈએ. તેમની અપેક્ષાના કાલ લેવો એ તેની નીચતા છે. વળી ભાઈ તથા પિતૃ પક્ષનાજ ગરીબ વર્ગને તેણે પૂછીને ન બેસી રહેવું જોઈએ, પરંતુ તેથી દૂરના સંબંધીઓને તેમજ સ્ત્રીપક્ષના સંબંધીઓને પણ તેમની દરિદ્રતા તથા પાત્રતા તેમજ સંબંધની નિકટતા તથા પોતાની શ્રીમંતતા એ ચાર ચોક્કસ પ્રમાણમાં સહાયતા કરવી જોઈએ. એવી વ્યાપક, નિષ્પક્ષ, આવશ્યકતાને અનુકૂલ તથા આવશ્યકતાના યોગ્ય પ્રમાણમાં સહાયતા તો વિભાજન કુટુંબની વ્યવસ્થાથીજ થઈ શકે છે. સંયુક્ત વ્યવસ્થામાં તો માત્ર આગસુ, અભિમાની, સહોદર કે પિત્રાદ્ય ભાઈઓનેજ કાલ થાય છે, અને બીજા બધા સગા તેમનાથી દુગ્ગર ગણા પાત્ર કેમ ન હોય છતાં રખડી ભય છે. લક્ષ્યાધિપતિ હોઈએની પગ ધસતી અને ઘડી ફળતી બહેનો તથા પુત્રીઓ, અપવાદ રૂપ કરતાં સામાન્ય વધારે છે. તેમની ગમે તેવી દરિદ્રતાથી તો તેઓ ચરમાતાજ નથી. ભાઈ ગમે તેવો સટાગીષો હોય તેની સદામાં ગવડી દુગ્ગરોની ખોટી શ્રીમંત ભાઈ આપશે; પરંતુ તેના પ્રમાણમાં ગરીબ વરને પરણેલી બહેનને સદાય આપવાનો તેને કદાપિ સંકેપ પણ નહીં થાય. એ સંયુક્ત કુટુંબની ગાંઠગાંઠ છે. સંયુક્ત કુટુંબમાંથી મુક્ત થઈ ગયા પછી પણ ભાઈના પોતા પર ખાસ દૃષ્ટિ એવો સાંકડા રનેદને સંસ્કાર તેને હાથ પેટ ચોંટીજ રહે છે. સંયુક્ત કુટુંબમાં ઓના તો મરોજ છે. તેમની કંગાળ દાહતથી પિત્રાધની ગરીબાઈ કરતાં શ્રીમંતોએ સોગણું અધોમુખ કરવા જેવું છે.

કદાચ ધનની કૃત્રિમ મદદથી તમે તમારા બંધુ આદિ સંબંધીઓ વચ્ચેના સ્થિતિ બેઠ પછી પછી શકો, અને તે રીતે તેમની જન્મોત્તરીમાં કરેલી ગણતરી ખોટી પાડી પણ શકો તોપણ તેમના તથા તમારા માન મરતજામાં જે મહાન અંતર છે તે તો કદાપિ વિશેષ આજો કરી શકશો નહીં. શું સરકારમાં કે શું જાહેર સભામાં કે પ્રતિષ્ઠિત તથા અન્ય બ્યક્તિઓ આગળ તમારી વિદ્યા વિશેષતા, શુધ્ધિ વિશેષતા કે ધન વિશેષતા આદિથી તેમને જે માન મળતું હશે, જે આદરસન્માન યોગ્ય હશે તેથી અર્ધું પણ તમારા પુત્ર કે જામાતા કે પિતાને પણ પ્રાપ્ત થશે નહીં. તમે તમારા સંબંધીઓને પક્ષપાત કરો તેથી બીજાને પણ તેમ કરવાની ફરજ પાડી શકશો નહીં. અને ધન કરતાં માન મરતજામાં અંતર ન હોવાની આજો જરૂર નથી. માન મળતાં સારું ધન ખર્ચવામાં લોભા સૌથી ઉદાર હોય છે. સંયુક્ત કુટુંબની વ્યવસ્થા પણ તે અંતર દૂર કરી શકી નથી. ધનની હીનતાનો નાશ કાંઈ પ્રમાણમાં ખોટી વાત નથી.

સદી રાણકદેવીની પ્રાપ્તિ સાર તે દેવીના પતિ, સૌરાષ્ટ્ર અને ગિરનારરાજા રવામી રાજેશ્વર ઉપર, મુજબ રાજેશ્વર સિદ્ધરાજ અપસિદ્ધે (ઇ. સ. ૧૦૬૪-૧૧૪૩) ચલાઈ હતી અને તેને કેટલાક કહેતા હતા, એ પ્રસિદ્ધ ઐતિહાસિક બીજા છે. અને રાણકદેવી પૈતાના સતીત્વનાં સ્તંભ સાર જે અંતિમ પથમાં બરતણ પણ તે અચકાઈ હતી. તે બીનાએ તો કાઠિયાવાડમાં ધર્મનું સ્વરૂપ લીધું છે, અને એ મહાન સતીની દેવી રૂપે કાઠિયાવાડમાં સ્થિતિ પૂજા પણ પ્રચલિત છે.

ગિરનાર પથનાં દેવાલય કેવી રીતે બધામાં ?—કોના બાપની દિવાળી!

રાજેશ્વરની રાખબની જૂનાગઢ હતી. દબે જૂનાગઢ અને સૌરાષ્ટ્રમાંથી ચોતન ચાલ્યું જાય છે. કામોંધ સિદ્ધરાજ મહેવાડીની કુંભાર પુત્રી રાણકદેવીને તો કુમારી કે વિધવા હરતકત કરવા નિષ્ફળ થયો—દિવાસામાં તેને તેના રવામીનો દેશ મળ્યો. પુત્રીથી તેણે જીવનવનનાં ૩૨૮૪ ચોરસ માઈલનાં સૌરાષ્ટ્ર એવી બધાં ચોરસ ઇંચના સૌન્દર્યની સ્તીરૂપ પુતળીના બદલામાં રાન કીધું હતું ! પરંતુ કામોંધતાને કુદરતના રવામી પ્રત્યુત્તરથી ઉત્તેજન નથી. ગિરનાર થયેલા “રાજ પોતાની રાજનગરી અણુદિલવાડ ચામી ગયો, અને “અર્ધ ચિંતામણિ” નો તત્સમપનો જૈન કર્તા કહે છે કે, સત્જનને તેણે સૌરાષ્ટ્ર દેશના દંડધિપતિ (સુગા-વાઘસરોઈ) તરીકે નીમ્યો. હવે સત્જનને કાંઈ સત્જનની સાધારણ વ્યાખ્યામાં સમાવેશ થતો નહોતો. એ કાંઈ ધર્મીય જૈન હતો. એણે તો સૌરાષ્ટ્ર દેશની તમામ મહેશ્વલ ગિરનાર રાજ ઉપર તિર્થંકર નેમીતાલનાં પત્નરવાં બધા દેવાલયો બાંધવામાં લેધક, વચ્ચે પછેગણે વાપરી કાઢી ! આપણા અંતરથી રાજાઓ પણ કેવા બેાળીયા સજત હશે તેને તો સુખદના બારમાં આવતા રજવાડાના માનમાં છોટીસં સર-કાર તરફથી કુદતી લોપડું બીજા તે રજવાડાનેજ સુખવું પડે છે એ પ્રકારેના વર્તમાન સુખમાં ખ્યાલ પણ આવવો થજો કઠિન છે. પણ વધે સુધી તો સિદ્ધરાજને સૌરાષ્ટ્રની મહેસુલવું મહા-શયુ દંડધિપતિ થું કરે છે તેની ખચ સરખી પડી નહીં ! દર વર્ષે મહેસુલ જિજ્ઞેસીમાં ન આવવા છતાં, તથા વર્ષે તો જોગ્યા પેઠે ગણડી ગણે. સુખરાતની તત્સમપની સરકારમાં, મહેસુલ ‘ઝોટિ પાણી’ ન નહીં એટલે કાંઈ થું કરે ! આપણા રાજાઓ આમ તો પૈતાના રાજા-રાજાઓ અધવા સુખરની કાંઈક દબ વચ્ચેની છાતના મહાસરોઈ રૂપે, પૈતાના નામના નવા સંવત્સરો ચલાવતા—એટલા મહા મિથાલિમાની હતા. સુખરાતના સમસ્ત રાજાઓમાં શિરોમણી તથા ચક્રવર્તી ગણાતો સિદ્ધરાજ પણ એ મિથાલિમાનવી સરના મુકત નહોતો; પરંતુ નવા સંવત્સરો કરતાં હીસાબની પરાતાલ આદિ સદસ જણા આવરણક પ્રત્યક્ષના તેઓએ સ્વેચ્છ પણ કર્યો નહોતો. મિથાલિમાનમાં મરત મનુષ્યોને સ્વચ્છ આવરણક વાર્તા સુઝતીજ નથી. એ કુદરતને કેવ

* આ લેખમાં ઇતિહાસના કેટલાક સ્તંભો રાજાના પણ સમાવેશ છે.

છે જે તેમનો અતેનારા કુર છે. સિદ્ધરાજને ખમર પડતાં તેણે સજ્જનને ચાર અમંદારો મોકલીને અશ્વિલંવાડ બોલાવી મંગાવે. દરબારમાં તેના પાસે સિદ્ધરાજ ખુલાસો માંગે. સજ્જને તેને પ્રતિબ્રજ કીધો કે મહારાજ ! આપને માત્ર નગદ મહેસુલ જોઇએ છે કે દેવાલય બાંધવાથી જે અલંકાર પુરવ પ્રાપ્ત થયું છે તે જોઇએ છે ?—જાણે કે સજ્જના પાસે ૩ વર્ષની મહેસુલનું નાણું એના કપાટના ખાનોમાં પડ્યું હોયને ! આ સંભળતાંજ સજ્જ આગળી ગયો ! ધર્મના રહેરપને બદલે તેના વહેમમાં ચકચૂર રાગએ પુરવ પછુ જાણે સાટોનો વિષય હોય, તેમ માનીને પોતે તરત મહેસુલ માફ કરી અને દેવાલયનું પુરવ પાંપણના પક્ષકારમાં ખરીદી લીધું ! આશ્ચર્ય છે કે સિદ્ધરાજ કાંઈ જૈન નહોતો, છતાં જૈન દેવાલયની સ્થાપનામાં તેણે પુરવ માન્યું. એથી પણ વિશેષ આશ્ચર્ય એ છે કે, ત્રણ વર્ષની મહેસુલના દુરુપયોગ કરનારને સિદ્ધરાજે ફરીથી સ્ત્રોત પ્રાપ્તિના દંડાધિપતિ નીચે અને વળી હવે તો વધુ દેવાલયો બાંધવાની પોતેજ મંજૂરી આપી ! નેમીનાથનું દેવાલય હાલ છે તેની પૂર્વે કાષ્ઠનું મંદિર હતું અને ઘણું કરીને હાંફાવેલું હતું જે સજ્જને નુષ્ટ કર્યું હતું. પ્રાચીન દેવાલયો ગિરનાર ઉપર હાંફાવેલાંજ હતાં. ગિરનારની પહેલી હુક ઉપર નેમીનાથનું જે સૌથી ભવ્ય દેવાલય છે, અને જેથીજ ગિરનારની શોભા છે તે આજ સજ્જનકૃત દેવાલય છે. તેમાં સજ્જનનો શિખાલેખ હતો છે. તે પર સં. ૧૩૭૬ (ઇ. સં. ૧૧૨૦) છે. દેવાલયમાં દક્ષિણ દરવાજે જમણે દાથે તે છે. હવે તે શિખાલેખ જ્વળે છે, અને તે હતો ઘણી સારી હાલતમાં છે. તેમાં સજ્જનના સાધુ યજ્ઞનાં નામ શિવાય વિશેષ કશું નથી.

સિદ્ધરાજને જીતવાની ધ્યાંધાણ તથા જૈનોની સ્પર્ધા.

પ્રખ્યાત જૈન મહાત્મા હેમચંદ્ર સુરી સિધ્ધરાજના પરમ મિત્ર થતા. તેમની યુક્તિ તથા બોધને લીધે સિધ્ધરાજ ગોબ્રાહ્મણપ્રતિપાળ સ્માર્તધર્માતુલ્યોથી છતાં જૈનો તથા જૈનદેવો પ્રત્યે મમતા રાખતો. સૌમનાથની બીજી યાત્રાએથી પાછા ફરતાં રૈતર્તક અર્થાત્ ગિરનાર પર તેણે જીવેણી કરી હતી. તેને સ્વાભાવિક રીતે સજ્જને બધાવેલાં દેવાલયનાં દર્શન કરવાની ઇચ્છા થઈ પરંતુ તેમના નિકટવર્તી બ્રાહ્મણ સંસારદંડારીએ જોયું કે આવા સુંદર દેવાલય તથા તેની અંદરની સુંદર મૂર્તિઓની રાંતક જોઇને, બોળો રાખને જૈન ધર્મ પર આરથા થયા વિના રહેશે નહીં. બ્રાહ્મણોનાં ના પાડવાની તો હીમમત નહોતી; તેથી તેઓએ એક અજન્મ યુક્ત કીધી, જે હાલ તો હોસળ ઉપજાવે છે. તેઓએ રાંતને કહ્યું કે “ મહારાજ ! આપ જાણો તેમાં મૂકતે તો. યેશ પંજુ વાંધો નથી—પરંતુ—આપને જાત છે કે ગિરનાર તો શિખાકાર છે, અને તેના પર ચરશે તો સાક્ષાત્ ચંકર લગવાનું પર પણ અડવાનો મહામહા પાતકના આપ ભાગી થશો ! માલવાના પરમાર રાંતઓને, કાડીવાવાડના રાંતઓને અને બાંબરીયાઓને જીતનાર મહાપરાક્રમી રાજા જે કરોડ તરવારથી ન બીજે તે આ બ્રાહ્મણ રાજાની એક કોહેલી કલમથી ભયમૂઠ બની ગયો ! ” સુરા વાંચકો જાણીને આશ્ચર્યમૂઠ થશે કે આ વાંધાથી સિધ્ધરાજે ઉપર જવાનું માંડી વાળી, પર્વતની તળેટીએજ તિથિકરોની પૂજા કરી સંતોષ માનીને તે રવાના થઇ ગયો. મહા આશ્ચર્ય છે કે, વરતુ માત્ર ગોળ અથવા નહીં ગોળ અર્થાત્ ચોખડી થોડી કે વત્તી છેજ. અને ગોળ એટલા જિગે તથા નહીં ગોળ એટલા વિશ્ણુ કે બ્રહ્મા માન્યા પછી તો ધરતી પર પણ મૂકવો પણ ભારે પડે ! પૃથ્વી પણ શિખાકાર હોવાથી અધધર ચાલતું પડે, અને

પક્ષીઓજ સર્વો જન્મ શકે ! પરંતુ એ સમયનું વાતાવરણ વહેમ તથા અધર્મદામય હતું, અને સિદ્ધરાજ પશુ અતે મનુષ્યજ હતો. હાંદુશાસની દશા હાલ થઇ છે તે કાંઈ એમને એમ જોવી થઈ નથી.

“ કુમારપાલ ચરિત ” ના કર્તા કહે છે કે નેમીનાથનું મંદિર બંધાઇ રહેવા પૂર્વે સભ્ય નનો દેહાંત થયો હતો; અને તેના પુત્ર પરશુરામે તે સમાધિ કંપું હતું. તે પક્ષી સિદ્ધરાજ સામનાથઆગ્યે અને પરશુરામ ને પોતાના પિતાના પદપર આવેલા, તેના પાસેથી સાતકુંતી મહેસુલ મંગેલી. પશુ તેનામાં લોભ કરતાં પશુ પુણ્ય પ્રાપ્તિની આકાંક્ષા વધારે પ્રગટ હતી. ગિરનારના દેવાલયો જ્યાં તેની આંખ ફરી ગઈ, તે પ્રસન્ન થઈ ગયો અને તે દેવાલયનું નામ પોતાના પિતાના નામપરથી “ કણ્ઠવિહાર ” પાડ્યું હતું. એટલી ખબર પડતાં તેણે થઈ ગયલા ખરચની મંજુરી પણ આપી દીધી હતી; ગિરનારની તથેટીપર પૂજા કરીને તે સત્સંજ્ય ગયો હતો, અને આઠી પશુ બ્રાહ્મણોએ તેને ઉપરોક્ત કારણથી હુમ્મરપર ચડાવ ન દીધો. કહે છે કે બ્રાહ્મણોએ આ વખતે રાજને બંધાતારથી જતાં અટકાવેા હતા. નાગી તરવાર લઈને જતાં અટકાવજર હિંમત હારી અસખર કોઈ દર્શનરાજ તેઓએ તરવાર ઝાલેલી અને રાજ બચાવવા કરવાના બખેને પ્રમતજ નહોતો; પરંતુ સિદ્ધરાજ હૃદયથી જૈન પશુ હતો તેથી રાત્રીએ તેપર છૂપા વેશે ચડ્યો, અને ગંગાના પવિત્ર જળથી આદીચર ભગવાનની મૂર્તિની પૂજા કરી અને ઘણી દેવને ધાનમાં પાસેનાં બાર ગામમાં કૃષ્ણાપશુ દર્શાવે, હાંદુ તથા જૈનોની પરસ્પર વિરૂદ્ધ માન્યતાઓનું આ ચિત્ર વિચારણીય છે.

નેમીનાથનું દેવાલય.

પ્રથમ હુંક ઉપર જે દેવાલય આવે છે તે સૌથી બખ અને વિશાલ છે. નેમીનાથનીજ મૂર્તિ તેમાં છે એમ કાંઈ નથી, અનેક તીર્થંકરોની છે, અને સધળી મૂર્તિનાં સ્વરૂપ બાવદારિક રીતે ચોક્કસ છે. તે જુદાજુદા મંદિરોમાં રચાપી છે, અને મંદિરો પર્વતના જુદાજુદા શિખરો પર છે, જેની આસપાસ એક કંપાઉંડ કરી લીધો છે. આમ હોવાથી, જુદાજુદા મંદિરોમાં જવા આવવા માટે પહોડોનાજ પથરોની નાળી મોટી સીડીઓ ઉતરવી ચડવી પડે છે. એક મૂર્તિ તો મનુષ્યથી પણ ધાંચ સાત ગણા મોટા કદની છે, અને મોટામાંની બધી ખરી અર્ધી કદની છે. સર્વોત્તમ આરસપહાણની તે છે, કેટલાક કાળા છે. મૂર્તિઓ સુંદર, તેજસ્વી અને મોહક છે. આ ઉપરાંત નાની મૂર્તિઓને તો પારજ નથી. મુગધની સૌથી ઢાંખી ચાલીઓથી પણ વધારે ઢાંખી ચાલી જેવો માર્ગ કરીને, તેની સામે દિવાલ કરીને અંદર દારદાર સંકેદો મૂર્તિઓ પધરાવી છે. તે સર્વે સફેદ આરસની છે. અને કુલ મૂર્તિઓની સંખ્યા ૫૫૦ કહેવાય છે. અનેક મંદિરોના ધુમટો ધણુજ સુંદર છે અને તેપર ચિત્રકામ પણ તેવુંજ ઉમદા છે. મંદિરો અત્યંત સ્વચ્છ રાખવામાં આવે છે. હાંદુ દેવતાઓ પણ એક બે સ્વયં બહાર મુકેલા જોવામાં આવ્યા.

અન્યમંદિરો.

આ ઉપરાંત પ્રથમ તથા બીજી હુંકપર અનેક જૈન મંદિરો છે. તેમાંના કેટલાંક નવીન છે બપારે બીજાં પ્રાચીન છે, તેમાં જેજ સૌથી સુંદર મંદિરો છે. તે પૂર્વે રાખેઆર તથા રાણી

રાણકદેવીના મહેલો હતા. આ વાત હમે સાંઝળી પણ પ્રથમ ત્યાંના સેવકોએ તેની ના પાડી પણ પછીથી કબુલ કર્યું. રાણેગારનો મહેલ તે હતો તે વિષે કશો સંદેહ નથી. તેની, મંદિરની નહીં પરંતુ મહેલનોજ આકૃતિ છે, અને તેને બે માળપણ છે. કોતર કામ ધણુંજ સુંદર છે, અને એકંદરે તે ધણે રમણીય છે. એમ કહેવાય છે કે રાણેગાર અંદોં અવર-નવર આવીને રહેતો, અને હમેશ નહીં રહેતો હોય તેથીજ તે ખીખ જાણકતા મહેલ જેવડો મોટો નથી. જૈનોના કબજામાં તે કેમ આવ્યો તેની ખબર નથી. આ જૈન મંદિરની બવરત્યા અમદાવાદની આણંદજી કલ્યાણજીની પેઠી કરે છે.

ગિરનાર મૂર્તિઓનું સંગ્રહસ્થાન છે.

ગિરનાર મૂર્તિઓનું પ્રદર્શન છે. હજારો અને હાથો મૂર્તિઓ દરો, શિંત, જત, અને થાંઝાપર પણ મૂર્તિજ મૂર્તિજ જોવામાં આવે છે. ખાસી જગ્યા પર મૂર્તિ ઉપસાવવા વગર કારિગરથી રહેવાયું નથી. ગિરનારની વાતાવરણ જ મૂર્તિમય છે. ગિરનારના પહાડના સમીપના છેડેકા પત્થરો પણ નસીમદાર છે. પાસેના પ્રચંડ લાંબા પત્થરોપર પણ સિંદુર લગાડીને તેને દેવસ્વરૂપ કર્યા છે. ખડુ દુરના કમનસીય પત્થરોજ એ માનને પામના રહી ગયા છે. કહેવાની જરૂર નથી કે મંદિર બહારના તો હિંદુ દેવતાઓજ છે. વળી પગને પગને મહામાઓનાં પગનાં પણ પાડ્યાં છે, અને તે પણ પૂજાય છે. પત્થરપર પગનાં કેવી રીતે પડે? પણ એ પૂજની પૃથા થઈ છે, અને પત્થર પગલાકાર કાપીને તેની પૂજ પ્રમશિત થઈ છે; વળી રથને રથને મહાદેવનાં સિંઘની પણ સ્થાપના છે. જ્યાં ઝરણું પાણી ટપકતું હોય છે ત્યાં તો મહાદેવ સિંઘરૂપે જલસિંચનની અનુકૂલતાને લઈને પ્રગટ થયા હોય છેજ. દેવીઓ પણ અનેક છે, તથા અંબાજીનું દેવાલય તો પ્રસિદ્ધ છે. તે સૌથી ઉંચે છે. જો કે દત્તાત્રેયનાં વચાંચણુ સ્થળ તેથીએ ઘણું દૂર છે. અંબાજીની મૂર્તિ સાવંઝાલના ચૂર્ચ જટણી મોટી તેમજ તેરીજ ગેજ છે. આ દેવાલય ખંડીવેર જેવું થઈ ગયું હતું. તેનો ૧૮૮૦ માં “રાવજી” ની સહાયતાથી જીજીદાર થયો હતો. ગેરખનાય તથા ઘર દત્તાત્રેયનાં શિખર સુધી જનાનો શ્રમ લેવો એ કુંગર ખેત્રોને ઉદર કાઢવા જેવું છે. રસ્તો અતિ નિકટ છે અને કાલ પગથી માં થયાં કે. ને પૂરો તો ધણાને દરોન પૂર્વે મુક્તિ મળતી. ટોળાન વજીજ ખસાય કે; ત્યાં માત્ર ધંદ છે, નેજ જોવાલાયક છે. તે અતિ પ્રચંડ છે અને ત્યાં ક્યાંથી આવ્યો એજ આશ્ચર્ય છે.

ખંડિત મૂર્તિઓ-મુસલમાનોનું આક્રમણ.

સૌથી લક્ષ જોવાની બીતા એ છે કે, હોંદુ તેમજ જૈન દેવાલયોમાં જે પથરાવેલી છુટી મૂર્તિઓ છે તે અખંડિત છે તથા બહારની તેમજ અંદરની દિવાલ, ફરજ, છત્ર વગેરે સ્થળે જે વળગાડેલી ઉપસાવેલી મૂર્તિઓ છે તે સવળી ખંડિત છે! આ ખંડિતનાજ તેની પ્રાચીનતા સૂચવે છે. સત્ય એ છે કે, એક પણ પ્રાચીન અખંડિત મૂર્તિ મુસલમાનોએ તંગરૂ રહેવા દીધી છે. અંબાજીના સાધુ મદારાજે તેનો એવો ખુલાસો ગાંભીની ચક્ષમ પીગાં પીતા કર્યો હતો કે મુસલમાનોને મહાદેવ તરફથી મૂર્તિખંડનનું વરદાન મળ્યું હતું; કારણ કે નેમના તપથી મહાદેવ પ્રસન્ન થઈ ગયા હતા અને તેની સામિતીમાં કર્યું કે એ ન હોય નો નોડીજ કેમ શકાય? ઇતિહાસમાં નહીં તો આનંદમાં તો આ આખ્યાયિકા સગીત વૃદ્ધિ કરે છેજ.

સોરઠ પર ચઢાઇ કરનાર પ્રથમ મુસલમાન દિલ્હીનો આદલશાહ મહમદ તંગલખ હતો. ગિરનારના ગઢને વશ કરીને ખેંગાર રાજ પાસેથી ખંડણી કીધી (ઇ. સ. ૧૩૫૦). સોરઠની સ્વતંત્રતાનો અહીં નાશ થાય છે; પરંતુ હજી મુર્તિઓ સન્નિવાસે છે. અમદાવાદમાં રહેતા મુસ-માન સુબાશીજી ૧૫ મી સદીમાં ધર્માધિતા ધારણ કરવા લાગ્યા હતા. અદમદશાહે પ્રાંતોના પ્રાંતો મુસલમાન કરી નાંખ્યા હતા. તેણે ૧૪૧૪માં જૂનાગઢના રાવને હરાવ્યો. તે ગિરનાર નાઠો. ત્યાં તો અદમદશાહ ન જઈ રાક્યો પણ ઉપર કોટનો કિલ્લો હાથ કીધો. અતે રાય રાજ્ય થયો, અને જૂનાગઢ અમદાવાદને ખંડણી આપતું થયું.

મહમદ બેગડાની ધર્માધિતા.

જૂનાગઢ અને ગિરનારનું સત્યાનાશ કાઢનાર તો અમદાવાદનો સુન્નતાન મહમદ બેગડો હતો. એ મહા ન્યાયી હતો, પરંતુ ધર્માધિ હતો. ૧૪૬૭માં જૂનાગઢના કીલ્લા પર તેણે હલ્લો કર્યો, અને રાવ માંડલિક તાબે થવાથી પાછો ફર્યો. પણ વળતે વરસે તેને ખંચર પડી કે, રાવ હજીએ સુવર્ણની છત્રી આદિ રાજવંશી કાઢમાઢ કરીને મુર્તિનાં દર્શન કરવા જાય છે. તેરતજે લશ્કર મોકલ્યું. વાંધાવાળી છત્રી વગેરે ભેટ રાવે મોકલી પણ મહમદે તો હવે પ્રાંત લઈ લેવાનોજ નિશ્ચય કીધો હતો. પોતે ચઢાઇએ નીકળ્યો. માર્ગમાં રાવ સામે મળ્યો અને શું અપરાધ પોતે કર્યો તે નિવેદન કરવા માગ્યા કરી. મહમદે ભવાં ચઢાવી કહ્યું કે, મુર્તિપૂજન અને પાખંડ ધર્મ માનવો એ કરતાં ઘોર અપરાધ શું હોય શકે ? માટે જયવું. હોય તો મુસલમાન ધર્મ અપત્યાર કરવો. રાવ તો બડક્યો અને રાતોરાંત નાઠો તથા ગિરનારમાં બસણો. ૧૪૭૨-૩ એ બે વર્ષ તેણે કીલ્લામાં રહીને જયાવ કર્યો. અતે ખિરાકી ખુટી ત્યારે લાચારીએ મહમદને કીલ્લાની કુંચી સીપુર્ફ કરી અને નીમાજ બધ્યો. પરંતુ રાજાને સોજ તો નજ મળ્યું, માત્ર જીવન મળ્યું. જૂનાગઢને બેગડાએ મુસ્લમાન નામ આપ્યું અને ની સુદરતાથી આકર્ષાઈ મુસ્લા તથા મોલવીઓને ત્યાં રહેવા બોલાવ્યા. ગિરનાર પર મુર્તિખંડન આજ અરસામાં થયલું છે. જેણે જાન અને જિંત પરની, પૂજા માટેની નહીં પરંતુ માત્ર કીલ્લાની મુર્તિ પણ સહન ન કીધી, તે ખાસ પથરાવેલી મુર્તિઓ તો કેમજ રહેવા દે ? જાન પરની તથા માંડલા પરની મુર્તિનાં ડોર્કાં તથા એકાદ હાથ પગ ભાંગી નાંખ્યા છે. આંખોની મુર્તિમાંથી સ્તન ભાગ અવસ્થા હિંગવો હોય છે. હાલ-જે મુર્તિઓ મંદિરમાં પથરાવેલી છે તેમાંની કોઇપણ પ્રાચીન હોવાનો સંભવ નથી. કેટલીક તો ૧૦૦-૫૦ વર્ષનીજ છે. અને કોઈજ અંગ્રેજ રાજ્ય પછી ધણપણે મુસ્લમ પડે છે. મંદિરોની અંદર પ્રભુદાર પર કાઠની જે ગ્રીણી ગ્રીણી મુર્તિઓ છે તે પણ મુસલમાની કુહાડાથી બચી નથી. હાલ તે રંગીને જાણે છેજ નહીં તેમ જનાવવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે. તેમજ અતિખંડિત મુર્તિઓ કેટલેક સ્થળેથી તદ્દન કાઢી નાંખી છે, પરંતુ અત્યાચારનાં ક્રોધકારક ચિન્હો તો ડગલે ડગલે નગરે પડે છે. અને ખંડિત મુર્તિએ ૧૬ ડગા પ્રજાઓમાં પડેલી હમારા જીવામાં આવી હતી.

નરસિંહ મહેતાની ધાર્મિક ભાવનાઓ.

(ગદ્યા અંકથી ચાલુ).

૨.

(લેખક:—રા. મંજુલાલ જમનાદાસ દવે, બી. એ., અ.કે.એચ.૨.)

આનો જવાબ આપતાં મહેતાજી લખે છે કે,

એવા રે એવા રે એમો એમાં તમે કહો છો વળી તેવા રે,
ભક્તિ કરતાં ને જાલ કહેયો તો કમળ દામિદરની સેવા રે,

તેવું ચિત્ત એક અનન્ય ભક્તિમાં પરોવાયલું છે, જેને શ્રીહરિની એક જ ધુન લાગી રહેલી છે:—

અખિલ બ્રહ્માંડમાં એક તું શ્રીહરિ, જુલવે રૂપે અનંત ભારો
દેહમાં દેવ તું તેજમાં તત્ત્વ તું, શૂન્યમાં રાખે યે વેદ વારો;
પવન તું માણી તું ભૂમિ તું ભૂધરા, વૃક્ષ યે ફુલી રહ્યો અપારો,
વિવિધ રચના કરી અનેક રસ લેવાને શિવ યજી છવ ધરો એ જ્યારે,
વૃક્ષમાં વીજ તું બીજમાં વૃક્ષ તું
બધે નરસંયો એ મન તણી સોધના પ્રીત કરી પ્રેમથી પ્રકટ ધારો.

તે પરમ બ્રહ્મને જાણતા શી ? ત્યાં સર્વ પવિત્રતા, ત્યાં સર્વ પ્રેમાગતા, ત્યાં સર્વ સ્વચ્છતા, અને પરમાનંદ પ્રકાશિત યજી રહ્યા છે તે પુનિત હૃદયમંદિરમાં બ્રહ્માનો વાસ કેમ સંભવે ? હવે વળી આગળ લખે છે કે:—

તેવું મન ને સાથે બંધાણું જેહું હવું ધર રાહરે,
હવે યજી છે હરિસ માતું ઘેર ઘેર હીડે છે જાતરે;

‘કેમ ન હીડે ?’ ‘હરિસ માતું’ હૃદય ઘેર ઘેર હરિસ પાતું પાતું કેમ ન હીડે સમસ્ત જાતની કલ્યાણવાસનાથી પરિપૂર્ણ હૃદય એ કલ્યાણમંત્રે, કુમળું કુમળું કેમ ન વિચરે ? ને તેમાં શ્રાદ્ધાણું, સર્વેનું સુત્રી વૈશ્ય અને શૂદ્ર નેવડ તથા touchableness અને untouchableness એવા દૃઢિમં બાણે ક્યાંથી હોય ? એવા kshaintak (‘સીકમ્-એદ’) એમાં વિભાગ ક્યાંથી સંભવે ? અને આગળ કહે છે કે,

સધળા સાયમાં હું એક બુડા

બુડાથી વળી બુડારે

તમારે મન માને તે કહેતે

નેહ લાગ્યો છે રહેને જાડા રે.

“તમારી લોકવાણી બધે મન બુડા કહે તોપણ મદાર તો હૃદય એક એવા તો જડા નેહમાં છે, એવા તો જડા ભક્તિભાવમાં મગ્ન છે કે તેને તમારી બુડાયા, કડવાશ અને કઠોરતાના જ્વાળા ઘાંઘા લાગવાના નથી.” પરમ સુધારક ‘પરોપદેશો પાંડિત્યમ્’ ની જડા અંતઃકરણથી અંવગણના કરે છે અને પ્રથમ આત્મસુધારણા કરી પછી પરસુધારણાની અપેક્ષા રાખે છે. તેવું શુદ્ધતમ દૃષ્ટાન્ત નિરખવું હોય તો અત્રે મહેતાજીના આં રાખોમાં આજેટલુ હરેમાનુ યાચું છે. લોકવાણી ગમે તે વડે તેની દરકાર ન કરી હૃદયે ને પરમ સત્યો શ્રદ્ધાં હોય તેને વર્તનમાં યોગ સામાને જાણવતો જરિયે તેના સંકોચ ન રાખવો તે સર્વ સુધારાનું મુળ છે. પોતે એ સત્યો છવજાંબમાં યોગ સદામાં કને યોજવવા સમર્થ થવું એજ સર્વ સુ-

ધારણું જીવનબળ છે અને સર્વ સુધારકોનું પોષક અમી છે. નરસિંહ મહેતા આના અપૂર્વ સુધારાને અવલંબતા હતા, આવી મંદાત્મતાને સ્વીકારતા હતા અને આવા દૃઢ આગ્રહી હોવાને ક્ષીમે જ અમર પ્રીતિ પ્રાપ્ત કરી ગયા છે.

આગળ પોતે લખે છે કે:—

કર્મ ધરમની વાત છે નેટલી તે મુજને નવ આવે રે,

૭ સધળા પદારથ ને યજી પામે મારા પ્રભુની તોલે ના આવે રે.

ખરેખર આ પંક્તિઓમાં કેટલું સત્ય સમાયેલું છે તે સહજ તેનું નિરૂપણ કરવાથી માહુમ પડશે. અત્રે કાંઈ જ ભય નથી. કાંઈ જ સુકાય નથી. ને સત્ય છે તે કહેવામાં કોઈ ન્યાત ભત પ્રતિ આશ્ચર્ય કરવાનો હેતુ નથી. તેમનાં કર્મો વિષે જતાએ ઉદાપોહ કરવાની ઇચ્છા નથી; પરંતુ અન્ય સાપેક્ષ દૃષ્ટિએ હાલનાં જ્ઞાતિ બંધારણોનું યથાશક્તિ યથાભિતિ ને કંઈ અવલોકન થઈ શકે છે તેને વિચારતાં આ ઉપરોક્ત પંક્તિઓમાં કેટલું અલ્પર સત્ય સમાયેલું છે? હાલની જ્ઞાતિઓને કેટલાક પ્રાચિન જ્ઞાતિઓ સાથે સરખાવવાની-કરારીસ કરે છે તો તેમાં તેઓ કેટલાક સફળ થાય છે તે જોઈએ. ગ્રીતાજીમાં ભગવાન કહે છે કે:—

‘શમ દમો દામા સત્ય જ્ઞાન વિજ્ઞાન આર્જવ,’

‘તપ આરિતકતા; સૌ તે બ્રાહ્મ કર્મ સ્વભાવથી:’

‘દક્ષતા દાન ઐશ્વર્ય યુદ્ધમાં નવ ન્દાસિલ્લ,’

‘શૌર્ધ ધૈર્ય પ્રભા સૌ તે ક્ષાંત કર્મ સ્વભાવથી,’

‘ચેતી વ્યાપાર ગોરક્ષા વૈરથ કરા સ્વભાવથી,’

‘સેવા ભાવી તેમ કર્મો શુદ્ધનાં થે સ્વભાવથી.’

શ્રીકૃષ્ણના આ વાક્યોપર વિશ્વાસ હોય અને પ્રાચીન હિંદના જગતની રહેણી કરણી કંઈક આવા પાયા પર ચાલતી હોય એમ પૂર્વ પશ્ચિમના લેખકોએ આલેખેલી હિંદના પ્રાચીન અર્ચાતીત ઇતિહાસ ઉપરથી પ્રતીતિ થતી હોય તો સામાન્યતઃ ઉપરોક્ત પંક્તિઓના પ્રથમજ દર્શને અને તેમના પ્રથમજ, વાંચન હૃદયસ્પર્શ પર એમ છાપ પાડવા વિના નથી રહેતા કે હાલમાં નથી કોઈ બ્રાહ્મણ વા ક્ષત્રિ અને ને છે તેમાં પણ છૂટા છૂટા છવાયલા આમ તેમ ફરતા વેરથો અને બહુમા તો સેવાભાવી શુદ્ધે દૃષ્ટિગોચર થાય છે. મહિને પાંચ હજાર રૂપિયાનો પગારદાર એક વડનગરો નાગર મહારથ—હાલમાં ગણાતી ઉચ્ચતમ જ્ઞાતિ—અને આસિક રૂપિયા અડધી મેળવતો એક નીચ કાર્ય કરનાર અસ્પૃશ્ય ચાંદાળ—હિંદમાં ગણાતી સૌથી નિચી નત-આ ઉભય હાલમાં તો એકલ ભાવથી ધેરાયલા માહુમ પડે છે. પાંચ હજાર વાળો પણ સેવક છે અને અડધાવાળો પણ સેવકજ છે. ઉભય નિચા ઉંચા પ્રમાણમાં શુદ્ધ છે. આમ છે ત્યારે તો ‘કર્મધર્મની વાત’ ઉંચા નિચા કર્મોથી પડેલી ભતો શુદ્ધ, સરળ ભાવવાળા મહેતાજીને ન રહે એ છેક નવાઇ નેહું નથી. માત્ર પોતાનો સ્વધર્મ One's own duty towards nature, God and man—સમજનાર સર્વ કોઈ શુભેચ્છકોને તો મહેતાજીની ઉપરોક્ત પંક્તિઓ ઉંડી રામચાણુની દવાની અસર કરશે.

‘મનમાં શમ બગલમે’ ફરી.

બગલ ભર્યા પણ દાનત બૂરી.’

એવા એવા જગતને ઈગતારા બાવાઓ, સાંઈઓ અને સન્યાસીઓને આ વાત કદી રચિતર નહિ લાગે; પરંતુ સ્વામી શ્રી વિવેકાનંદજી જણાવે છે તેમ:—

“The real spiritual man is broad everywhere. His love forces him to be. Those to whom religion is a trade are forced to become narrow &

અર્થ—સત્ય ધર્મભાવનાવાળો મનુષ્ય સર્વત્ર વ્યાપક દૃષ્ટિવાળો હોય છે. પ્રીતિજ તેને તેમ કરવા બધાકાર કરે છે. જોમને ધર્મ એક ધંધો થઈ પડ્યો છે, તેઓને સાંકડા મનના થઈ જવાની, તેમજ

mischievous by their introduction into religion of the competitive, fighting selfish methods of the world : " અને આથી કરીને એઓશ્રી એક પતમાં લખે છે કે,

" I have friends in this country amongst the clergy of the Episcopal and even Presbyterian churches who are as broad, as liberal as sincere as you are in your own religion :—જેવું પશ્ચિમના કેટલાક પાદરીઓનું અત્ર વર્ણવ્યું તેવું સમદર્શી વર્તન છે તેવુંજ અહીંના ધર્મના સુરત દિશાયતીઓનું હોય તો કેટલું સારું ? જ્યારેયો ને ધર્મપ્રચારકો આવીજ મત-સંદિષ્ણતાથી વર્તતા હોય તો જનસમાજનું કેટલું કલ્યાણ થવા સંભવે ? તેને શુદ્ધ સત્ય અને સરસ માર્ગ પર દોરવાને તેઓ કેટલા સફળ થઇ શકે ! અને ત્યાં ત્યાં કહેવાતા ધર્મના અને ધર્મપ્રચારકોના અવાઝા થાય છે તે કેટલા ઓછા પડ જાય ?—તદન નિર્મૂળ થઇ જાય.

નરસિંહ મહેતા ' Real Spiritual man ' હતા અને તેથીજ તેમના દૃષ્ટ્યમાં 'પદ્માવતી' અને ' ભેદભેદ ' જેવા Hair Splitting differences ને રચાવ નહોતું. એઓ ઉપરોક્ત કાવ્ય સમાપ્ત કરતાં જણાવે છે કે

‘ હજવા કર્મના હું નરસેયો મુજને તો વૈધવ્ય બહાણે રે.

‘ હરિજનથી જે અંતર મળ્યો તેના ફોગટ ફેરા ટાળા રે.

સ્વ. મણિલાલ પોતાના ' જાગૃતિકામ ' માં ' ધર્મ ' ના પ્રકરણમાં સામાન્ય ધર્મ અને વિશેષ ધર્મના ઉદાપેદ કરતાં જણાવે છે કે " એઓ કંઈ ધર્મના ભર્તૃ નહોંએ કે તે બ્રહ્મા સરળ, સમ-વડતા બરેણો અને સિધા હોય, કાશ્યુ કે તે સત્ય છે, જેમ સિધા અને સરળ તેમ તેમાં વિષ્ણુ એણાં તેમ તેમાં શંકુ થવાનો સંભવ એણે. જગત્તે જે કર્મ ધર્મનાં માણખાં વધારે વધારાય તો તો તરતજ તેના ચેપ લાગે અને એ ચેપથી અણે કવિ લખે છે તેમ ચિત્ત રંજાય અને અદંભાવ પ્રાપ્ત થાય તેથી અતિ 'Pride goeth before destruction' (નારાની પૂર્વે ગર્વ) જેવું થાય. આગાનો પરમ અદ્વૈતભાવ જઈ થાય અને તેને સ્થાને દૃષ્ટને સત્તાવતાર ઉઠા વિશ્વાજો ભરાય દૃષ્ટમાં જડી નિરા પંથરાઇ રહે. "

પરમ જ્ઞાનરૂપ પરામગ્ધની—એક અખંડ અનંત અગોચર અદ્વિતીય પ્રભુની ઉપાસના છોડી ને માત્ર કર્મધર્મની જાળમાં વધાર્યા કરે છે તેને અણે અણે પણ નરસિંહ મહેતાના જેવુંજ પરદે તેનાથી વધુ કમ્પાણીકત કવે છે કે:—

તિલક કરતાં ત્રેપન ગણાં

જપ માળાનાં નાકાં મયાં.

તિરથ કરી કરી ચાકવા ચણું, તોય ન ચોતા હરિને રાણું.

કથા સૂણી સૂણી કુટયા કાન, અખા તોય નાંવ્યું બ્રહ્મજ્ઞાન.

એક મૂરખને એવી દેવ, પવર એટલા પૂજે દેવ.

પાણીને દેખી કરે સ્નાન, દુગ્ધશી દેખી તેણે પાન.

એતો અખા બહુ ઉત્પાત, ધણા પરમેશ્વર એ કયાંની વાત ?

×

×

×

કણું કાંઈ ને સત્યન્યા કણું, આંખનું કાન્ય ગણે ધરણું

ઉઠા ફેરા ને ફાડી જાણ, રાખું સાંભળું સર્વે ફોક !

દુન્યાની સ્પર્ધાશુકત તથા લડાઇકાર પદ્ધતિઓ ધર્મમાં તેઓ દાખલ કરવાથી તેઓને દાનિકતાં યવાની ફરજ ન પડે છે.

મારે આ દેશમાં ખ્રીસ્તીઓના અનેક પશ્ચિમી એવા પાદરીઓ સાથે મેત્રી છે કે જેઓ એટલા વ્યાપક તથા ઉદાર વિચારના તેમજ ચોક્કસ ધર્મ અંતઃકરણી માનનારા છે કે જેટલા અંતઃકરણ વર્ધે પેલે તમારો ધર્મ આનો છે.

અને નરસિંહ મહેતાં જેમ વરે છે કે 'જ્યાં' લગી આત્મા તત્ત્વ જોત્યા 'મહી' ત્યાં લગી સાધના સર્વે 'મહી' તેજ પ્રમાણે અષો પછી અને એવું 'હું' જ્ઞાન થીને છે કે,

“ બળદંતી તે કેમ થાયે માથ, મુરખં નિશ્ચ કરે ઉપાય.

જ્ઞાનપિના તે કાપીને એવાં અંખા હેમાં ન લેવાં દેવાં: ”

આથી વિરોધ એ ઉભય પરમજ્ઞાન કવિઓમાં વિચારોનો સામ્ય થયો. અદ્વૈતજ્ઞતાથી દર્શાવેલાં જ્ઞાનમાં છે પરંતુ તે અને અસ્થાને હોય અન્ય કોઈ પ્રસંગે આત્મા અને નરસિંહની તુલના કરીશું ત્યારે થઈ રહેશે.

હવે આપણે મહેતાજીની મતસદિષ્ટતાનું એમતાજ સંપ્રદામાં નિરૂપણ કરીએ. એઓ એક પ્રસંગે લખે છે કે,

“ વૈષ્ણવ જન તો તેને કહીએ ને પીઠ પરાધ ભણે રે.

પરદુઃખે ઉપકાર કરે ને મન અગિમાન ન આણે રે.

આ પ્રમાણે એમની આ ઉત્તમ વૈષ્ણવ જનની ભાવનામાં એવી તો આત્મચર્ચાકરતા રહેલી છે એવી તો કંઈ પ્રભુભીતની પરમ પુનિત આંમં પ્રજાનો સ્વીકાર થયેલો છે કે આ આત્મ પદ ભણે પ્રભુપ્રેરિત ન હોય એમ સ્વાભાવિક હૃદયમાં સમન છાપ પડી રહે છે. નરસિંહ મહેતાની આ વૈષ્ણવજનની ભાવના એકદરથી નથી પરંતુ સર્વદેશીય અને સર્વ વ્યાપી છે. જેનું વૈષ્ણવ રાજ્યનું શુભ છે. (વિષ્ણુ to pervade-વ્યાપક હોય) તેટલું તેટલું અર્થગાંભીર મહેતાજીએ અને સાચવ્યું છે.

સર્વદેશીયત્વ અને સર્વવ્યાપીત્વ: અને આથી કરી એ ભાવના 'પરાપકારાય સંતાં વિશ્વંદયા' ની સમાન ભાવનાને વિરોધ સંતેજ કરે છે.

સામાન્ય દુઃખ નિવારણ કરતું પછી તે ગમે તે ભક્તનો અને ગમે તે ન્યાતનો હોય અને એવા હુંખોનું દુઃખ નિવારણ કરી તે કાર્યને માટે જરૂરિયાત બિંદમાં અભિમાન ન ધરતું તેને સર્વને નરસિંહ મહેતા વૈષ્ણવ જન જણે છે. હાથમાં ને એક ભતની અંધકાદા વ્યાપી રહી છે તેનો અને મહેતાજી એનાંદર કર્તા હોય એમ સ્પષ્ટભવ છે. પ્રાકરણને દાન કરે, સ્વર્ગ પામે પંચાય અને સુખ્ય થયું ગણાય. આચાર્યની દુઃખમાં નેમ વધુ દર્શાવાય તેમ વધુ દાન કયું ગણાય એવી ને દાન ધર્મની પાલમપોલ આવી રહી છે તેનો અને ધારો ધીકાર થયેલો બારે છે પરંતુ તેને બદલે ગમે તે જ્ઞાતિનો ગમે તે જ્ઞાતિ વાળો—

“ પ્રજાંડ આ તો શુંહ તાતું છે:

‘ દે છે સહુને સહુ કોઈ લે છે

‘ આધાર સૌનો સૌ ઉપર છે. ”

‘ આધાર સૌનો સૌ ઉપર છે. ”

આવી જ્ઞાત્યત્તમ ભાવનાથી તેના કાર્યમાં જોડી Social Helpfulness દર્શાવી રહે, અને એના પંથમાં પડેલાં વિધો અઠકાત્તવા સમર્થ યાય-તનથી મનથી, વા ધનથી-તો તેવા નરને વૈષ્ણવ જન કહેશે.

શુદ્ધતમ કેળવણી તે આજ કે જોયો ઉપયોગ મંદાત્મા બેઠાના સંપ્રદામાં કહીએ તો ‘Glorious of God and relief of man's estate માં યાય અને વાસ્તવિક રીતે અનુવાદ કરતાં જાણારો કે નરસિંહ મહેતાનું સર્વવ્યાપીત્વ આ ઉગ્ર સિદ્ધાંતનું પ્રદર્શ કરી રહ્યું હતું અને એના પરિણામેજ ઉપરોક્ત સરળ પરંતુ સચોટ ન્યાયનું દર્શન એઓ આપજીને કરાવી ગયા છે. આત્મ આત્મ મધુર; સુંદર અને મનોહર આપણી દષ્ટિએ પડે છે ત્યારે સ્વાભાવિક એમ થઈ આવે છે કે જોયો રીતે ગીતાજી સંસ્કૃતમાં પ્રભુ પ્રેરિત કહેવાય છે તેમજ નરસિંહનાં પદો શુભચિંતામાં પણ પ્રભુપ્રેરિત ગણાઈ શકાય; કારણ કે ઉભયમાં આલેખાયેલાં જગતના કલ્યાણનાં સૂત્રો યથાં પડ્યાં પરંતુ સરખાં સર્વોદ્દેશ લાગે છે. નરસિંહની ઉપસી પ્રતિજ્ઞા એવી તો મીઠી લાગે છે કે તે પદથી સ્વભાવિક એમ વદાય છે કે એની કલ્યાણપ્રાપ્તિના કેદશી સમય હોવી જોઈએ.

મહાત્મા જ્ઞાનદેવનું જીવન ચરિત્ર.

(લેખક-રા. મગનલાલ મા. ઝવેરી 'સુ'બઈ).

શ્રીયુત ગોવર્ધનરામના સરસ્વતીચંદ્રને સંન્યાસાશ્રમી બનાવી પાછો ગૃહસ્થાશ્રમી બનાવવાનો નવિને કલ્પના શિવાય બીજી બહુ શોડાજ દૃષ્ટિતા. એવાં મળી આવશે કે એક સંન્યાસી થયેલો પાછો ગૃહસ્થાશ્રમી થયેલો હોય. આપણાં શાસ્ત્રો મુજબ વગરનાને અને સ્ત્રીની પરવાનગી વગર સંન્યાસાશ્રમ ધારણ કરનારને તેમ કરવાની છુટ આપતાં નથી. આથી ઉલટું વર્તન કરનારને સમાજનો બારેમાં બારે દંડ-જાતિ બદ્ધિષ્ટ કરવાનો-આપવામાં આવે છે. ઇંગ્લેન્ડ સરકારની દેશનિકાલની સત્તા અને જાતિ બદ્ધિષ્ટત યવાની જાતિ સરકારની સત્તા એ બેઉ બરાબર. શ્રી જ્ઞાનદેવનાં પિતા વિદુલપતે ગુરુને ' મને સ્ત્રી પુત્રાદિ કાઈ નથી ' કહી ડોંગ્રા. ગુરુજી એક સમયે આશ્ચર્યતા વિદુલપતને ગામ ગયા અને વિદુલપતની સ્ત્રી જે ધ્રુવર બજનમાં રાત દિવસ રત્ન રહેલી, તે તેમને દર્શાવે જતાં ગુરુજીએ તેને ' પુત્રવતી ભવ ' કહી આશીર્વાદીધી. આથી સાધ્વી રૂકિમણી બાપજી કહ્યું કે " ગુરુજી, મારા પતિએ સંન્યાસાશ્રમ યદ્યપ્ય કરેલો હોવાથી આપણું વચન શી રીતે સિદ્ધ થશે ? " આથી ગુરુ રામાનંદ સ્વામીએ તે વિશે તપાસ કરી અને તેમને જણાવ્યું કે પોતાનો શિષ્ય વિદુલપત તેજ એ બાપનો પતિ. આથી ગુરુજીએ વિદુલપતને ગૃહસ્થાશ્રમી થવા આજ્ઞા કરી જે તેણે ગુરુ આજ્ઞાપાત્રનાર્થે સ્વીકારી. બાર વર્ષનાં બ્રહ્મચર્ય અને બીજાં વ્રતોને લીધે શુદ્ધ થયેલાં આ જ્ઞેષ્ઠાના આત્માથી નિરૂપિતાયઃ જ્ઞાનદેવ, સ્ત્રી પાનદેવ, અને મુક્તબાઈ નામના ચાર ઉત્તમ દીપક પ્રકટયા.

જ્ઞાતિએ માતાપિતાનો કરાવેલો આત્મધાત !

ઉત્તમ ચારેની ઉમરમાં બળ્યે વર્ષનો ફેર હતો. જાતિ બદ્ધિષ્ટત હોવાથી વિદુલપતને એમને યજ્ઞોપવીત આપવાની ફીકર થવા માંડી. બ્રાહ્મણોની સભા બોલાવવા પેલું કયો પંથુ પ્રથમ તો બ્રાહ્મણો એમની સાથે વાતચિત કરવી પશું પાપજી લેખતા, તેથી બીજકુલ દાસજી દીધી નહીં ! બહુ આજીજી કરતાં બ્રાહ્મણોની સભા મળી. બ્રાહ્મણો અને દેવાના તુંડ મિલસીને પૂછાના દાખલાઓ આપણા ધાર્મિક ઇતિહાસમાંથી પુછાજી મળી આવતા હોવાથી તેમના એ વર્તન સાધ્વી કોષ્ટક આશ્ચર્ય-લાગશે નહીં. બ્રાહ્મણોએ જણાવ્યું કે " તમારા અપરાધને માટે શાસ્ત્રમાં કથાય પશુ પ્રાયશ્ચિત લખેલું જણાવું નથી. તેથી તમારા બાલકોને યજ્ઞોપવીત ધારણ કરવાની શાસ્ત્રની અનુજા નથી. તમારા અપરાધ એવા છે કે દેહાંત દંડના પ્રાયશ્ચિત શિવાય અન્ય કાંઈ પશુ પ્રાયશ્ચિત તેને લાગુ પડતું નથી. " જેમ એ અપરાધવતુ પ્રાયશ્ચિત જડ્યું નહોતું તેમ એ અપરાધને સાર દેહાંત દંડવતુ પ્રાયશ્ચિત પશુ ક્રિયા શાસ્ત્રાધારે બ્રહ્મદેવોએ શોધી કાઢ્યું તે તેઓજ જાણે ! આથી પતિપત્ની બેઉએ નાનાં નાનાં બાલકોને નિરાધાર છોડી જળ સમાધિ કરી ! બ્રાહ્મણોને એ આપધાત કરાવ્યાવતું પાપ લાગે નહીં. કારણ કે જાતિને અધિકાર હોય છે નાસ્તે અધિકારાનુસાર તે ચાહે તે કરી શકે. તે પર કશો અંકુશ હોતો નથી. કે વરિષ્ઠ કોટની માફક ત્યાં કેઈ પશુ પ્રકારનો ' અપીલ ' યદ્ય-સક્તી નથી. વળી જાતિમાં ' ક્યોજીવ ' નેમણી !

પણ હોય છે! મર્યાદા પુરૂષોત્તમ ગણતા શ્રી કૃષ્ણચરિત્રને પ્રણીત પોતાની જાતની કૃપાને લીધે તોના પાકારવી પડી છે, જેનો એક દાખલો ખુદ શ્રી કૃષ્ણના શબ્દોમાં જ અમે આપીએ છીએ. એ કૃષ્ણ નારદ આગળ શ્રીકૃષ્ણે રડી જતાવેલું તેજ સુધિકરને લીધે શાંતિપર્વમાં કહી સંભળાવેલું. શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે: "મારા શાંતિજન્યોને મારા એશ્વર્યનો અર્ધો ભાગ આપ્યા છતાં પણ તેમનાં કંઠમાં વેણુ સંભળી તેમના દાસ તરીકે મારે વર્તવું પડે છે. અગ્નિ પાડનાર માણસ જેમ આખો વખત ચારણીનાં હાકડાંને ધર્યા કરે છે તેમ શાંતિવર્ગનાં દુર્વાક્યથી મારું મન હંમેશા બળથરા કરે છે." આવી કૃપાવાળી જાતિ તરફથી કયા પ્રકારના સ્વતંત્ર ન્યાયની આશા રાખી શકાય તે કળાનું નથી.

આ મુજબ એ બેકેએ આપઘાત કર્યા પછી આતિથ્યોએ તે મિત્રાશ્રમ અનોથ ખાંડકાને પોતાના આપઘાતના ઘરમાં સુંઘાં દાખલ થવા દીધાં નહીં. તેમની બધી મોટકત જાગેતે કરી લીધી. મિત્રાશ્રમોએ ફરી બાંહેજોને પ્રાર્થના કરી કે, "અમે અનાથ, પતિત, શરણાગત, દીન છીએ. તેથી અમને કૃપાદષ્ટિયા સનાથ ફરીને જોખે લ્યો." (અમને યજ્ઞોર્પિન ધારણ કરાવો.) કેવી નજ અરહ? પણ શરણાગતને કૃષ્ણ ન દેવાનું તો માત્ર ક્ષત્રિયોનેજ માટે લખાયેલું છે. બ્રાહ્મણોને તે ધર્મ પાગવાની આપરપકતા નથી! આથી બ્રાહ્મણોએ નિશ્ચય આપ્યો કે "સન્યાસીનાં બળકાને યજ્ઞોર્પિત ધારણ કરાવવાની ત્રિપિ શાસ્ત્રમાં કયાંય પણ દ્રષ્ટિએયર થતી નથી, માટે તમને યજ્ઞોર્પિન ધારણ કરવાની શાસ્ત્રાત્તા નથી, પ્રાપ્તિનથી તમને પાવન કરી શકાય નહિ, માટે તમે કેવી દશામાં હાલ છો તેવીજ દશામાં દરિયિંતન કયાં કરો. સર્વ જૂનોમાં ભગવદ્ભાવ ધારણ કરી દિગ્ધી લઇને યાંડાતપ્પત સર્વને વદન કરતા રહો. સર્વ જગતને કૃષ્ણ સ્વરૂપે જુઓ. છોતેદિ, થનાથી રહો. લંઘ કરીને સંસારની શલ્ક કરશો મા. દેહ છે ત્યાંસુધી વૈરાગ્ય વૃત્તિથી રૂઢી, શ્રી હરીનું ભજન અનન્ય ભક્તિથી કરો કે જેથી સર્વ પાપનો નાશ થઇ તેમને શુદ્ધ અંધને પવિત્ર થશે." શાંતિજનોનો આ ઉદાર (૧) નિશ્ચય સંભળી મિત્રાશ્રમ બાંહેજો દરિયજનન કરવા સાર નીકળી પડ્યાં અને મહુપયોગી બધાં કુંવારાંજ, રત્નાં—શાસ્ત્રાત્તા કહેવાની બાંહેજાંજાનું પાલન કર્યું, પણ બાંહેજોને કેટલાક અમકાર જતાવો પોતાની મદતા સિદ્ધ કરી આપી. બાંહેજોએ પોતાથી બનતું એમને સતાવવા સાર કહેલું—જેને ત્યાં એ ઉતરેલા તેને ન્યાત બદાર કથો! કુંવારને ત્યાંથી એકે વાસણ પણ તેમને ન ખરીદવા દીધું!

પૂજ્યને યત્રમાં અમુખનું માન આપવું એ પ્રાચીન પ્રત્તા છે. મહાભારતનો સમયમાં શ્રીકૃષ્ણને તેવું માન આપવાની દરખાસ્ત મેલનાં બીજાને તોમ્રી પાડનાં સિથુપાલે કૃષ્ણને અનેક કુવેણુ કયાં દતાં અને પરિણામે કૃષ્ણને સિથુપાલને ચત્તી શાંતિ અર્થે વધ કરવો પડ્યો હતો. એ સર્વશૂન છે. તેજ મુજબ એક યત્રમાં આવી તકરાર થતાં મધ્યમ રસ્તો—સાધારણ રીતે ધાર્મિક-કથાઓમાં વાંચવામાં આવે છે તેમ—દરિયની એક દાર આપી તે જોને અર્પણ કરે તેને તે માન આપવાનું—નકા કહ્યું. સર્વેને પોતાને તે માન મળે એવી અંભિજા પા દત્તી. પણ તેવી અભિજા પા વગરના શાંતિવર્ગને હસિનીએ આવી માથા અર્પી!

૬. ૬૬ વર્ષની વય તે વખતે જ્ઞાનદેવની હતી, જ્યારે ચાંગદેવ નામના એક બીજા મદતે સાધુની ૧૪૦૦ વર્ષની હતી! પણ જ્ઞાનદેવ કરતાં ચાંગદેવનું યોગ વિવાનું બળ મદતે ઉત્તરતી પોતેજ, દત્તે ચાંગદેવ વર્ષપર સવારી કરી સર્જન-દાયમાં અમુક તરીકે લઇને અનિચ્છાસરે

જ્ઞાનદેવ જે ઓટલા પર બેઠા હતા તે ઓટલાનેજ યોગ મઠથી ચલાવી તેને સામે લેવા ગયા ! આ કથામાં અમને તો એટલુંજ સત્ય લાગે છે કે જ્ઞાનદેવનું બલ ચાંગદેવ કરતાં બહુ વધારે હતું. ૧૪૦૦ વર્ષ જીવવાની વાત અને ઓટલા ચલાવવા જેવી વાત એક નિકળવા નું ! ઉદ્દેશ સમજાવવા અર્થે કરવી પડેલી અતિશયોક્તિનજ.

ચાંગદેવને અનેક ચેલા હતા જે હમણાના ચેલાઓની માફક રાતાચોગ જેવા, ફેકટના મીસ-પાણી ઉડાવી, ચપેલા હતા. જ્ઞાનદેવને આ બધું ન ગમવાથી તેમને દુર કરવાની એક સુઙ્ગિન ધડી “ એક જીવો બલિ આપો તો પાસઙ્ગિનો અર્થ સમજાવું ” એમ ચાંગદેવને કહ્યું. આથી ચાંગદેવ પોતાના શિષ્યોને કહ્યું કે “ તમારામાંથી મારે સાર પોતાના પ્રાણનો બેગ આપવા કોણ તૈયાર છે ? ” શિષ્યો મહાત્મા કશીરજીના નીચલા દોઢા પ્રમાણેના હતા તેથી ધીમે ધીમે એક પછી એક વળે માપી ગયા:—

સંત મિતતકે તીન ગુન, દર કોઇ લાગે પાવ;

ખાનેકો મિદ્યાન્ત મિત્રે, અગર વૈકુંઠ જતવ ।

આથી ચાંગદેવ પોતે પોતાના પ્રાણની આહતિ આપવાનું જ્ઞાનદેવને કહ્યું પણ જ્ઞાનદેવ તેમ કરવાનું કારણ સમજી ની કહ્યું કે “ તું મરણ પામશે તો પાસઙ્ગિનો અર્થ તને શી રીતે સમજશે ? ”

આખરે પાસઙ્ગિનો ચાંગદેવને અર્થ સમજાવવાનું કામ જ્ઞાનેશ્વરે મુકનાજાણને શાંખ્યુ. અને તે તેણે બળવ્યું. આથી મુકનાજાણનાં જાનપર પણ સાર અજવાળું પડે છે. જ્ઞાનદેવે પંદરમે વર્ષે ગીતાપર ભાવાર્થ દીપિકા ટીકા લખી અને તેને વિશે કંઈ પણ કહેવું એ જોનાપર ટોળ ચલાવવા બરાબર હોવાથી અમે તેનું સાદસ કરતા નથી. જ્ઞાનેશ્વરી નીચેના મહારાષ્ટ્રમાં સૌથી પ્રથમ છે એટલુંજ કહેવું બસ છે. બાવીસમે વર્ષે એમણે સમાધિ કરી. એમને “ મહારાષ્ટ્રી વેદવ્યાસ ” ની ઉપમા અપાય છે.

એમનાં તથા એમના બાપ રોપાનદેવનો રચિત જ્ઞાનપટ તથા રોપાનપટ ખાસ ધ્યાન આપવા જેવા છે. આપણાં સાધારણ પાનાં રમવામાંએ જેમ ઉડે ઉડ્ય હેતુ સમાવસો. છે (દાખલા તરીકે એક બાદશાહને પણ એકઠા એક સપથી મારી દલાવે-જીતી લે તેથી એક સપ કરવો વિગેરે) તેના કરતાં રાત ગણો અર્થ આમાં સમાવસો છે. એ પટો ચોખ્ખું પાસવું છે કે અડકાર, દોષ, અવિચેક, દુષ્ટ મોહ, વિસ્રા, દેવ, દુષ્ટોદ્ધિ, વગેરેથી અધિભરિ યાવ છે. એ પટો અત્યંત બોધદાયક છે અને ગમન સાથે રાત બાળનારો છે. ખીછ રમતા કરતાં એ રમવામાં અમને વધુ મજાદ પડે છે એમ કહેવામાં હમને કશો રાક નથી, અને અમે દરેક જગ્યાને કંઈ નહીં તો એ પટો લઈ એ બોધદાયક રમન શીખવાની બજામણ કરીશું.

બૌદ્ધધર્મ પ્રસારક કાર્યો. *

(લેખ-૨૧ નંબરના સહારિય ત્રિવેદી.)

હરિશચન-૫ માથી ૧૦ માં લેખ સુધી અર્ધ જગત બૌદ્ધધર્મના બહુ હંદુ દેશોએ તેમની સંખ્યા પૂર્વ કરતાં ઘટી ગઇ છે, તથાપિ હજારો બૌદ્ધોની જન્મ-સંખ્યા સૌથી અધિક છે. ત્રિવેદીના ધર્મ માનનારાની ગણતરી નીચે પ્રમાણે થઇ છે.

પારસી	૧,૫૦,૦૦૦	રોમન કેથોલિક	૧૫૨,૦૦૦,૦૦૦
શિખ	૧૮,૬૨, ૭૨૩	રોષ ક્રિશ્ચિયન	૧૦,૦૦૦,૦૦૦
ચલુદી	૭૦,૦૦, ૦૦૦	હિંદુ	૨૦૦,૦૦૦, ૦૦૦
ગ્રીક કેથોલિક	૭૫,૦૦૦,૦૦૦	મુસલમાન	૧,૫૫૦,૦૦, ૦૦૦

બૌદ્ધ ૫૦૦૦,૦૦,૦૦૦ (પચાસ કરોડ).

એ મહાત્મ બૌદ્ધ ધર્મના ઉદયસ્થાને ઉત્પત્તિદાસ મહા આશ્વર્થજનક છે. પચાસ કરોડમાં અન્ય કોઇ ધર્મ નથી કે જેના ઉત્પત્તિદાસની સમાનતા, બૌદ્ધ ધર્મની ઉત્પત્તિ અને અવગતિના ઉત્પત્તિદાસની સાથે કરવામાં આવે. આપણને એવો ખ્યાલ થયો કે ધર્મ મળી રાત્રે છે એને ઉદય અને વિસ્તાર આટલો શીઘ્ર અને આટલી રાત્રિથી થયો હોય ? આજથી ચોવીસસો વર્ષ પુર્વે કે પિંચવસતુંની કેમલમિમાં એક મહાન આશ્વાને ઉદય થયો. આપણા દેશના ઉત્પત્તિદાસમાં એ સમયે મહાન અધ્યક્ષાત પચેસો કરોડ એ વખતે મહાદેવ અધર્મ અને દુરાચારનું શબ્દ હતું. લોકો પોતાના પ્રાચીન હિંદુ ધર્મ અને સદાચારને સ્વીકારી શકુનું સંસારિક વિષય ભોગમાં હવે થઇ રહ્યો હતો. બુદ્ધે લોકોની આ અધીનતા દૂર કરી તે તેમની સદન થઇ શક્યું નહિ. તેણે લોકોને શીઘ્ર અને સદાચારને ઉપદેશ આપ્યો તેઓને પ્રવૃત્તિ માર્ગ આપી પાછા હાથની નિર્વાણને વસ્તો દેખાડ્યો. સંસારે આ તમા ધર્મોપદેશના ચરણમાં શિર ઝુકાવ્યું અને એ દિવસથી બૌદ્ધ ધર્મના પ્રસાર આરંભ થયો. હસાઇ (ખ્રિસ્ત) અને મુસલમાની ધર્મોની જે એ ધર્મને રૂપિતની નદીઓ વહેવડાવવા થઇ નથી. બૌદ્ધ ધર્મોની જે એ ધર્મને પોતાના અનુયાયિઓમાં સિરે કપાવવા થયાં નથી; તે પણ ચોક્કસ સત્યાગ્રહોમાં એ ધર્મ ભારત વેપારમાં નહિ, કિન્તુ આખા એશિયાખંડમાં ફેલાઇને પૃથ્વીની બીજી બાજુ અમેરિકા આદિ દેશોમાં પણ વ્યાપ્ત થઇ. મયેદ એ રીતે યોગ્ય કાળમાં એ ધર્મનું આદ્ય અધિક ફેલાઇ નહું, ધાર્મિક ઉત્પત્તિદાસમાં પણ આશ્ચર્યજનક બતાવે છે, અને એની આટલી ત્વરિતોત્પત્તિમાં કાળેા મેળવવાં એ ઉત્પત્તિદાસનો એક ચિહ્ન મળે છે. કિન્તુ ઉત્પત્તિદાસ લોકો હતું એ વિષયમાં કોઇ નિમિત્ત પરિણામજર આવ્યા નથી. એ ધર્મનું સાહિત્ય એટલું વિસ્તૃત છે અને હાલ તેમાં એટલા યોગ્ય મૂલ્યો સંગ્રહિત અને પ્રકાશિત થયા છે કે તેના આધારપર ઉત્પત્તિદાસ બૌદ્ધ ધર્મનો ઉત્પત્તિ અને આશ્વાના વિષયમાં પોતાનો અંતિમ ફેરવો આપી શકે નથી. મુજ બૌદ્ધ ધર્મ કેવલદેવે તેવું આશ્વાના ફેરવે છે' હતું કે બુદ્ધ નાસ્તિક હતો કે આદિકે? એલે પચાસ ધર્મને પ્રતિનિધિત્વ કર્યા કે એ એક નવા ધર્મનો પ્રચાર

અર્થણ કરી લીધું છે, તેથી એ વિષયના અન્ય અતિ સીધા પ્રકાશિત થઈ રહ્યા છે. જૈન સાહિત્યનું અનુસીલન કરવા માટે, અને જૈન ધર્મના પ્રકાશન કરવા માટે આ દેશ અને વિદેશમાં કેટલીક નવી સભાઓ સ્થાપિત થઈ છે, જે મહા પ્રાર્થના અને તેજથી ચોતાવું કાર્ય કરી રહી છે. જૈન ધર્મ અને જૈન ધર્મ સંબંધી પ્રાચીન અને પ્રમાણિક અન્ય તિબેટ, ચીન, સીચીન આદિ દેશોમાંથી લઈ આવી થોડાં સીતે સંપાદિત અને પ્રકાશિત કાવ્યાંમાં આવે છે. જે એ પ્રયત્ન આ રીતે આવડે તેવો તો યોગ્ય વર્ષોમાં એટલું સાહિત્ય પ્રકાશિત થયે કે વિદ્યાર્થી ઇતિહાસજ્ઞો વિવિધરૂપે વિષય ઉપર કોઈ નિશ્ચિત સમમતિ આપી શકે. તે વખતે જો કોઈ પ્રતિભાસાથી લેખક જૈનધર્મની ઉત્પત્તિ અને અવનતિને ઇતિહાસ સંબંધી તે તે અન્ય Gibbon ના Decline and Fall of the Roman Empire નામક પ્રસિદ્ધ અન્યથી ન્યૂન મનોરંજક અને મહત્વ યુક્ત થયે નહિ. પરંતુ તે સમય હજી દૂર છે. તદ્વતર ઉપવંશ સામ્રાજીના આધાર પર જૈન ધર્મના પ્રસારનાં કારણોની સરૂપમાં. આદિત્યના કરી નિરર્થક નહિ ગણાયે; કેમકે એ વિષય ધણે મનોરંજક હોયને આનંદ આપણા દેશમાં આવડી ધાર્મિક દિલ્લયાલે ઉપર પણ ધણેપરે પ્રકાર પાડી શકે છે, અને એ દિલ્લયાલેમાં જોડાનારાઓને કેટલીક ઉપવંશી શિક્ષા આપી શકે છે. શિક્ષક વર્ગને એ ઇતિહાસ શિક્ષણના વિષયમાં કેટલે ઉપયુક્ત છે તે કેહેવું વ્યર્થ છે.

જૈનના સમયમાં ધર્મની સ્થિતિ કેવી થઈ પડી હતી?

૧. જૈન ધર્મના વહણનાં કારણો નજીક માટે સૌથી પહેલાં આપણે તે સમયની ધાર્મિક અને સામાજિક અવસ્થા તરફ ધ્યાન આપવું જોઈએ. જે ધાર્મિક અવસ્થા પ્રતિ પંથાન આપીશું, તો જ્ઞાત થાય છે કે તે વખતે પ્રાચીન વેદિક ધર્મનું શક ૩૫ નજીક થઈ ચુક્યું હતું, અને તેને સ્થાને તેનું અતિ વિકૃત રૂપ પ્રચલિત થયું હતું. યદ્યપિ વર્તમાન સમયના પૌરાણિક મતની ઉત્પત્તિ જૈન ધર્મની પછી થઈને આપણે મુશ્કેલીથી સિંધાનોત્તમાં પૌરાણિક ધર્મને જૈન ધર્મનોત્ત પુનઃ કહીએ તો કંઈ હાનિ નથી. તથાપિ કંઈ અંશમાં જોની સાથે મળતો એક બીજો મત ભુષણના નમ્રથી ઠાડી શકાયોએ પૂર્વેથી આ દેશમાં પ્રચલિત થઈ ચુકી હતો. જે આપણે એથી પણ આગળ વધીને કહીએ કે તે વખતે અધિક ભાગ સંખ્યાનો કોઈ ધર્મને નહોતો, તો તેમાં કંઈ અલુકિત કહેવાતો નહિ. કેમકે તે સમયે ધર્મનું અસહ સ્વરૂપ નજીક થઈ ચુક્યું હતું, તેમાં બાહ્ય ચિન્હોને લોકો ધર્મ સમજવા લાગી ગયા હતા. ધર્મનો પ્રામાણ્ય નજીક થઈ ચુક્યો હતો, માન તેનું બાહ્ય શરીરનું સેવું રહી ગયું હતું. પ્રાચીન ઋષિઓની ઉચ્ચ ભક્તિ નજીક થઈ હતી. પ્રાચીન સર્વવ્યાપક ઉચ્ચરૂપે સ્થાન કહેવાતા નાનાવિધ સ્વર્ગમાં વસનારા મનુષ્ય સદા દેવતાઓએ લઈ લીધું હતું. ઉદા. વસ્ત્ર, આદિત્ય આદિ નામોત્ત આત્મિક ભાવે ન સમજીને તે સમયના લોકો નડ-પ્રવૃત્તિમાં વસ્ત્રોત્ત પૂજક થઈ ગયા હતા. અનેક પ્રકારના રજા અને તરંગમંધી રમોત્ત લોકોએ ધર્મ સમજી લીધો હતો, કે જે પ્રાચીન ધર્મનું કેવળ બાહ્ય શરીર હતું; જાહેર ભવ્ય હતી. લોકોને શિખવવામાં આવતું કે યજ્ઞના વિશેષ મંત્રો બહુને અર્ચનામાં આહુતિ આપવાથી સ્વર્ગ (જેને તેઓ પ્રાણ સમજતા હતા) મળી જાય છે. આ પ્રકારે પરિમિત સંજોમાં સુખ મળે છે, પણ સ્વર્ગમાં એ કોઈ કપવાથી તેનું સુખ અનંત સંજોમાં મળવાની આશા લોકોને આપવામાં આવતી હતી, એનો પ્રમાણ લોકોની પ્રવૃત્તિઓ ઉપર ધણે નહારી પડ્યો. લોકો સુખેચ્છુ બની ગયા; વિષયોત્તની કામના તેમને ઉદ્દેશ થઈ, અને એ સુખેચ્છની ભવમાં ફરીને તેઓ સરાવાર અને નિરુપાઈ કર્મના મહત્તને ભૂલી ગયા. ઉપનિષદકર્તા ઋષિઓએ તદ્વિરુદ્ધ રાખે ઉગાથ્યા, પરંતુ તેમના રાજા એ પ્રચારને સર્વથા રોકી ન શક્યા.

થથા પ્લવા હોતે અંદા યંજ્ઞસાં અન્દદશોક્તમવરં ચેપુ કર્મ ॥

एतच्छ्रेयो येऽभिनन्दन्ति मृदानमृत्युं ते पुनरवापि यन्ति ॥

मुण्डकोपनिषत् ॥ ૧. ૨ ॥

એજ પ્રકારે તપ અને યોગના પણ આંતરિક અર્થો ભૂવાની દીધા; કેવળ બહિર્ગાંધાર માત્ર એજ રહી ગયેા રહી તથા ગરમીમાં શરીરને કંઈ આપતું, નહીં નહીં. પ્રકારનાં પ્રત્યેક રાખવાં, એવેજ લોકો યોગ અને તપ સમજતા. અર્થપિ એ ધર્મ સર્વ માટે આવશ્યક બતાવવામાં આવતો, તથાપિ ચક્ષોમાં એટલો વર્ષન અને ધનનો વ્યય થતો હતો, તથા “તપ” કરવામાં એટલું કંઈ લોકાવતું પડતું હતું કે સર્વ સાધારણને માટે તેનું પાલન અત્યંત હવ હતું. તેથી જ્યાં એક તરફ એવો એક લોક સમૂહ લેખન થયો કે જે ઉપવાસોથી શરીર સુકાવવામાં અને આખો દિવસ યજ્ઞાતુંદાનમાં લાગ્યો રહેતો હતો, ત્યાં બીજી તરફ સર્વ સાધારણ લોકો એ વાતોથી બેપરવાહ થઈ ગયા, અને વિષયસુખોમાં સિપ્ત થઈને સર્વથા ધર્મશૂન્ય થઈ ગયા.

હુદના સમયની સામાજિક દશા.

તે સમયે સામાજિક દશા પણ ધાર્મિક દશાથી કોઈ રીતે સારી નહોતી. પ્રાચીન સમયમાં જે વર્ણુ વિભાગ શુભ અને કર્મથી મનાતો, તે હવે જન્મથી માનવા લાગી ગયા. આશ્વલેયે પોતાનું આસન સર્વથી ઉચ્ચ સ્થાનપર જમાવ્યું, અને બિલ્લ વર્ણુવાળાનો ત્યાં પહોંચવાનો અધિકાર બંધ કરી દીધો. યજ્ઞાદિ સર્વ ધાર્મિક કાર્યોમાં આશ્વલેયનું પ્રધાનત્વ થયું, અને રોમના પોપની પેઠે તેઓ સર્વના પ્રતિનિધિ બની ગયા. વિદ્યાર્થયત્રમાં આશ્વલેયનેજ અધિકાર બતાવતો. અને રોષ વર્ણુવાળા તેના આધીન સમજવામાં આવતા. શુદ્ધ ઉપર અત્યાચાર થવા લાગ્યો, અને તેમની ઉન્નતિ અટકાવવામાં આવી. આશ્વલેયો લોક અને ધનેશ્વ * બહુ વધી ગઈ અને તેમણે લોકોને કમવાનો આદેશ કર્યો.

તે સમયે આ રીતે ધાર્મિક અને સામાજિક દશાની અવનતિ હતી. વસ્તુતઃ ધર્મની છાયાં માત્ર રહી હતી, ને તેનો આત્મા નષ્ટમાયઃ પડ્યો હતો. એ રીતની અવનત ધવેડી દશા કોઈ નવા ધર્મોપદેશની પ્રતીક્ષા કરી રહી હતી, કે જે એ બાહ્યદેશોનો નારા કરીને મૂળ ધર્મનું રાત્ત્ય સ્થાપિત કરે. કાર્લાઇલ (Carlyle)નું કથન છે કે “તે સમયે જ્યાં ધર્મનો આત્મા નષ્ટ થાય છે, અને તેનું કેવળ બાહ્ય રૂપ (Form) રહી જાય છે, તે વખતે ત્યાં પવનપ્રભા કોઈ એક મહાન આત્માને ધર્મસુધારકના રૂપમાં મોકલે છે.” એજ રીતે બીતામાં પણ “ચત્વાવદા ધ. કહ્યું છે.

હુદના સામાન્ય સિદ્ધાંતો.

એ નવો ધર્મોપદેશક વા ધર્મ સુધારક હુદના રૂપમાં પ્રાદુર્ભૂત થયો. તેણે શીલ અને સદાચારનો લોકોને ઉપદેશ આપ્યો. તેણે લોકોને દસાંયું કે યજ્ઞ, તપ અને ઉપવાસ કરવા માનથી સુખિ મળતી નથી; નિર્વાણ અર્થાત માનસિક શાન્તિ, સદા સદાચાર, મનની શુદ્ધિ અને ઇચ્છાઓ એાછી કરવાથી મળી શકે છે. જ્યારે એણે એક તરફ સુખેશ્વર, ત્રિપતંગ, અને લોકાત્મલુની નિન્દા કરી, ત્યારે બીજી તરફ તેણે શરીરને મત અને ઉપવાસોથી પણ કંઈ આપવાનું નિરર્થક જણાવ્યું. * એ બન્ને અભા-

* જુઓ છાન્દોગ્ય ૧ અધ્યાય, ૧૧ ખંડ, લૈમિનીવમીમાં ૧૧ અધ્યાય, ૩ પાદ, ૩ શ્લોક તથા ૪ શ્લોક સુત.

* “હે બિશ્વકો, જે એવી અંતર્ગામી વાતો છે કે જેમણે સંસાર ત્યોગ કર્યો હોય, તેમણે તે કરી ન ભેદ્યે; અર્થાત એક તો જે વિકાર અને કામસકિત લેખન કરનાર વસ્તુઓ છે તેની આજ્ઞાન પાણી ભેદ્યે, કેમકે એ માર્ગ નીચ, મિથ્યા, અચોગ્ય અને અલાભદાયક છે, જે કેવળ સંસારી મનુષ્યોને ચોત્ત છે. બીજું તપસ્યોને નિર્દા કરવી ભેદ્યે કેમકે તે દુઃખદાયી, અચોગ્ય અને નિરર્થક છે.”

“હે બિશ્વકો એ બન્ને અંતર્ગામી માર્ગો ત્યાંની એક વચ્ચે માર્ગ છે, જેને તથાગતે (બુદ્ધ) પ્રકટ કર્યો છે, તે માર્ગ તેજોને ઉઘાટે છે, અને જ્ઞાન આપે છે, જેથી મનની શાન્તિ, ઉચ્ચતમ જ્ઞાન અને પુરુષપ્રભા અર્થાત નિર્વાણ પ્રાપ્ત થાય છે.” ધર્મ ચક્ર પ્રવર્તન

ગાંધી માર્ગો હોવાને એણે મધ્યમ અપદાંતક માર્ગની નકલેશ આપ્યો કે નેથી ખરું નિર્વાણ મળી શકે છે. લોકો એ વાતોથી પ્રયમજ ગમતાછારણા હતા; તેથી તેમણે આ નવા ધર્મોપદેશાને સદર્શ આદર સહાર-ને રવાગત કર્યું. સમય બૌદ્ધ ધર્મને અનુકૂલ હતો એટલું નહિ પણ તે તેની પરીશાન કરી રહ્યો હતો. જે વખતે જુધે નાતમતવું બંધન તોડી સર્વને સમાનતા (Equality) નો ઉપદેશ આપ્યો; જ્યારે એણે કહ્યું કે મનુષ્ય શ્રાદ્ધાણુ, જન્મથી નહિ કિંતુ કર્મથીજ બની શકે છે; જ્યારે એમણે નીચમાં નીચ જાતના લોકોને માટે પોતાના સુખકારી ધર્મનો માર્ગ ઉપાડી આપ્યો, નતે વખતે સર્વ આધારણુ લોકોમાં એ ધર્મ શીઘ્રજ અગ્નિવત ફેલાઈ ગયો. લોકોને જે વાતની જરૂર હતી તે જુધે તેમને શીખતી. સમયની અનુકૂલતાજ બૌદ્ધ ધર્મ ફેલાવાનું પ્રયમ કારણ છે.

બૌદ્ધ ધર્મના પ્રચારની અનુકૂલતાનાં કારણો.

૨-બૌદ્ધ ધર્મનું ભારતવર્ષની પ્રકૃતિ અનુકૂલ થવું, અને સાથે સાથે તેનું અર્થત સુગ્રાધ અને સરલ હોવું એ તેના ફેલાવાનું બીજું કારણ હતું. આપણે વીશમી શતાબ્દીમાં રહેનારા આદે તે એ વાતની પ્રશંસા કરો અથવા નિન્દા, પરંતુ એમ બિવકુલ સદેહ નથી કે ભારતવાસિઓની પ્રકૃતિ સંસારને સદા દુઃખ અને હેય સમજાતી રહી છે. ભારતવાસિઓએ સંસારને કદી પોતાનો ઉદ્દેશ માન્યો નથી; તેઓ તેને હવ્ય અવસ્થાને પ્રાપ્ત થવાનું એક સાધન માત્ર સમજતા રહ્યા છે. તેથી તેઓ એ મત હતો કે જ્યાં સુધી બની શકે ત્યાં સુધી આ દુઃખમય સંસારમાંથી શીઘ્ર છુટકારો થવો જોઈએ. જુધ ધર્મ ભારતવાસિઓની પ્રકૃતિને સર્વથા અનુકૂલ હતો કેમકે તે સિંધાન્તનો પ્રગલ રીતે પ્રચાર કરતો હતો. એ ધર્મ સંસારને 'દુઃખ' અને 'મુખમુલ' સમાન જાણવતો, અને એનાથી સદા જૂદા રહેવાનો ઉપદેશ કરતો હતો. જેમકે-ધમ્મપાદ નામક ગ્રન્થમાં લખે છે કે " સંસારને પાળીના પરપોણા સમાન અથવા મૃગઃ મુજાવવડ સમજો. જે એ રીતે સમજે છે તેની તરફ વધરાજ આંખ પણ કરી શકતો નથી. " " સંસાર અધકારમય છે. " એવા ધર્મને ભારતવાસિઓ જલદી પ્રકળ કરી લે તો તેમાં આશ્ચર્ય શું છે ? " પુનર્જન્મ અને કર્મસિંધાન્ત આદિ બીજા પણ એ ધર્મના દાર્શનિક સિંધાન્તો એવા હતા કે જેને ભારતવાસી પ્રાથમ પ્રયમથીજ માનતા આવ્યા હતા. બૌદ્ધોનાં આર મહા સત્યો-દુઃખ, દુઃખની ઉત્પત્તિ, દુઃખનો નાશ, દુઃખના નાશનો ઉપાય-મરિજના સિદ્ધાંત સાથે મળતાં છે. દુઃખનારાનો ઉપાય કયો છે ? એ વિષયમાં કંપિલ અને જુધનો જલુ મતભેદ છે, પરંતુ એજ મતભેદ બૌદ્ધધર્મ ફેલાવવાનું મહા કારણ હતું. કંપિલ દાર્શનિક હતા, તત્ત્વવેત્તા હતા; તેથી એના સિંધાન્ત જ્ઞાન પ્રધાન છે. તે પ્રકૃતિના સ્વરૂપ જ્ઞાનથી મુક્તિ માને છે, કિન્તુ જુધનો ધર્મ સધારણુ લોકોનો ધર્મ છે, તેથી તે પ્રેમ, કરુણા, અને શીલ ઉપર અવરૂપિત છે. જ્યારે કંપિલના દર્શનને કોઈકજ લોકો સમજી શકતા, જ્યારે જુધના બતલિલા સરલ ધર્મ માર્ગને સમજીને સદેશો લોકો તેના અનુયાયી થઈ શકતા હતા, એ ઐતિહાસિક ઘટનાએ પુનઃ સંસારને :

* અપદાંતક માર્ગ આ છે- (૧) સમ્યક્ દૃષ્ટિ (૨) સમ્યક્ સંકલ્પ (૩) સમ્યક્ વાક્ય (૪) સમ્યક્ કર્મ (૫) સમ્યક્ જીવન. (૬) સમ્યક્ વ્યાયામ (૭) સમ્યક્ સ્મૃતિ અને (૮) સમ્યક્ સમ્પદિ.

x " જ્યાં વધારવાથી, હવ્ય કુદમાં પેદા થવાથી, અથવા જન્મ સરકારથી મનુષ્ય શ્રાદ્ધાણુ થતો નથી. જે સત્યાચારી અને સાચો છે તેજ સુખી, તેજ શ્રાદ્ધાણુ છે.

" જન્મથી અથવા અમુક માતાના પેટથી પેદા થવો છે એજ જાણીને કું કોઈને શ્રાદ્ધાણુ કહેતો નથી. " ધમ્મપાદ. (જુદકેત મુખ્ય ધર્મ પુસ્તક.)

+ જુધે પોતાના સંધમાં જાતિ બંધન સર્વથા તોડી નાખ્યું હતું. એવું કોઈ મોહું પ્રમાણુ એ છે કે એ સમયે જીવ્ય સમજવામાં આવનાર જાતિયોને પણ પોતાના સંધમાં લઈ લેતા હતા. (જૂલો, 'વિરમયા' માં સુનીતલું જ્ઞાન્તા). ઉપાની પણ જે બૌદ્ધોનો પૂજનીવ વિદ્વાન ગણાય છે, તે નીચ ગણતરી જાતિનો હતો.

મિશનરીઓનો નિસ્સ્વાર્થ પ્રયત્ન સૌથી મોટું કારણ છે. દુરદૂરનાં દેશોમાં બૌદ્ધધર્મના ફેલાવાનું કારણ પણ તેના બિશુઓનાં હતાં; બૌધ્ધિદક્ષ નીચે જ્ઞાનમર્ષિના દિવસથી તે મૃત્યુપર્યંત જુદા સ્વયં ધૂમને પોતાના ધર્મનો પ્રચાર કરતો રહ્યો. ધર્મપ્રચાર શરૂ કર્યા થઈ હા માસ બાદ જુદા પોતાના ૬૦ સિંધ્યેને બેઠકા કરીને એ આદેશ કર્યો કે—“ હે બિશુકો ! તમે જાઓ, અને લોકોની બહાઈ માટે, લોકોના કુશળ કલ્યાણ માટે પ્રયત્ન કરો. સંસાર પર કબજો કરો, અને દેવતા તથા મનુષ્યોની બહાઈ માટે ધર્મનો પ્રચાર કરો. તમારામાંથી કોઈ પણ બે જાણ એક રસ્તેથી જતા નહિ. હે બિશુકો ! ને આદિ, મધ્ય અને અંતમાં ઉત્તમ છે એવા ધર્મનો તમે પ્રચાર કરો. ”

તે બિશુકો ગ્રાયા અને તેમણે પોતાના આત્માર્થના આદેશાનુસાર સેંકડોની સંખ્યામાં લોકોને બૌદ્ધ ધર્મના અનુયાયી બનાવવાનું આરંભ કરી દીધું. જુદાના જીવન કાલમાં સેંકડો એવા બિશુકો હતા, કે જેનો જીવનદેશ જુદા ધર્મનો પ્રચાર કરવાનો જ હતો. તેઓ આજકાલના ધર્મ પ્રચારકોની જેમ વૈતનિક ઉપદેશક નહોતા, પરંતુ તેમને પોતાના આત્માર્થમાં પૂર્ણ શ્રદ્ધા હતી, અને પોતાના ધર્મ માટે જીવંતો હોવા એ બિશુકોની રહેલી કલ્પી પણ બહુ જ સાદી હતી. આવશ્યકતાથી અધિક કોઈ પણ વસ્તુ રાખવાની તેમને આજ્ઞા નહોતી. બિશુ માગીને તેઓ પેટ ભરતા. જુદાને એવાજ આદેશ હતો. જુદા વારંવાર તેમને લોકોની દુઃખિતાવસ્થા દેખાડીને શાન્તિકારી બૌદ્ધધર્મ ફેલાવવા માટે તેમને મોત્સાદિત કર્યા કરતો. બિશુકો માટે તેનાં અંતિમ વચન પણ આજ હતાં, કે—“ બિશુકો ! ને સત્યતાઓ મને જાણી હતી, તે મેં તમને બતાવી દીધી છે. તમે એ સ્વયં સમજો, તેપર આચરણ કરો, તેપર વિચાર કરો, અને એને દુર દેશોમાં ફેલાવો. ” જુદા એ સંખ્યા વિદેશીઓના કલ્પમાં પડોંચ્યા નહોતા; પણ તેના મૃત્યુ પશ્ચાત્ તેની આજ્ઞાનુસાર તેના શિષ્યોએ “ સંસાર અને લોકોના કલ્યાણ ” બૌદ્ધ ધર્મના સદેશો દુરદૂર દેશોમાં રહેનારા લોકોના ઈર્ષુવિવર મુખી પડોંચાડ્યો. જુદા પશ્ચાત્ જોઈ જોઈ રાજ યથા તેઓ વિદેશમાં ઉપદેશકો મોકલવાનું સ્વકર્તવ્ય સમજી મોકલતા રહ્યા પ્રસિદ્ધ બૌદ્ધ રાજ મિગદશી અશોકે પોતાના પુત્ર મહેન્દ્ર અને પુત્રી સંઘમિત્રાને ધર્મ પ્રચાર માટે વિદેશ મોકલીને સદાને માટે સ્વાર્થ ત્યાગનું એક ઉચ્ચત્વ દર્શાવત રચાપિત કરી આપ્યું. એ એવી રીતે જુદા અને પોતાના ધર્મ પર શ્રદ્ધા રાખનારા, નિસ્સ્વાર્થ, પરિશ્રમી, અધ્યવસાયી, અને ત્યાગી ધર્મ પ્રચારક બિશુકોના પ્રયત્નોનું ફલ હતું કે મોટા સેનામાં અર્ધી સંસાર બૌદ્ધ ધર્મના અનુયાયી બની ગયા.

સત્યજીત

(એક ' એરીઝનલ ' વાર્તા-નવલેથી અનુસંધાન.)

લખનાર-મવાંસી.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

આયનાનો આત્મધાત !

“ એક રાષ્ટ્રીય નામનો બ્રાહ્મણ હતો. તે પોતાની સ્ત્રી રાહુમુખી પ્રતિ અત્યંત આસક્તિ વાળો હતો. રાહુમુખી પોતાના સાસરાના સમક્ષે સાથે હંમેશા કંઠસ કરતી હતી તો પણ પ્રેમજન્ય રાષ્ટ્રીય પોતાની સ્ત્રીને એક સમય કહેતો નહોતો. એક દીવસે ધરમાં ચાલતા નિત્ય કલહથી, રાષ્ટ્રીય કંઠસ ગયો અને તેથી પોતાનું કુટુંબ છોડી રાહુમુખી સાથે દુર દેસ ન્યા નીકળ્યા. એણે અરણ્યમાં તેઓ આવી પહોંચ્યા. આ વખતે રાહુ મુખીએ રાષ્ટ્રીયને કહ્યું કે મને તુમા બહુ લાગી છે મારે મને મને ત્યાંથી જળ આણી આપો. રાષ્ટ્રીય જળ લેવા ગયો. ત્યારે એ જળ લઈને જાણે ક્યો ત્યારે એણે રાહુમુખીને મગજ પામેલી જોઈ. અનાથ સ્નેહને લીધે એ રોષ કરવા લાગ્યો. એટલામાં આકાશવાણી થઈ કે હે બ્રાહ્મણ ! ને તું તારું અર્ધું અભુજ તારી સ્ત્રીને આપશે તો તારી સ્ત્રી જીવતી થશે. રાષ્ટ્રીયે પુરાણી રાહુમુખીને મોતાવું અર્ધું અભુજ આપ્યું અને તેથી તે સ્ત્રી જીવતી થઈ. કુળકુળારિ ખાઈ, પાણી પી તેઓ અગાડી ચાલવાં લાગ્યાં અને થોડા વખતમાં એક ગામની ધર્મશાળા આવળ આવી પહોંચ્યાં. રાષ્ટ્રીયે કહ્યું કે મિત્રે ! હું ગામમાંથી ખાવાનું લઈ આવું ત્યાં સુધી તું અર્ધજીવ બેસને. આ પ્રમાણે કહી રાષ્ટ્રીય ગામમાં ગયો અને રાહુમુખી આમ તેમ ફરવા નીકળી. એટલામાં તે સ્ત્રીએ એક પંચને મધુર સ્વરે લલકારતો સાંભળ્યો. પવનની ક્લેદીથી જેમ તણખડું અસ્થિરતા પામે તેમ રાહુમુખીનું અંતઃકરણ તે મધુર સ્વરથી ડોલાયમાન થયું. રાહુમુખી પંચને મળ અને કહ્યું કે મિત્રમ ! ને તમે મારી સાથે સ્નેહ ન બાંધો તો હું આપણા કરીશ, અને, સ્ત્રી હતાવું ખાપ વમને લાગશે. તે પંચ બાંધી કે તું મારા સ્નેહ મેળવી શો લાભ પામશે ? હું વહન વ્યાધિથી પીડાયેલો છું. તે સ્ત્રીએ જવાબ આપ્યો કે બજવાન ! હું ત્યાં સુધી છડું ત્યાં સુધી મેં આ કાયા આપને અર્પણ કરી છે મારે અપ મારી સાથે ચાલો. તે પંચ કુણ્ણ ગયો અને રાહુમુખી સાથે ચાલવા લાગ્યો. પેલા રાષ્ટ્રીય આવી પહોંચ્યો. રાહુમુખીએ તે પંચ જૂથો હોવાથી તેમને શેકું ખાવાનું આપવા રાષ્ટ્રીયને આગ્રહ કર્યો એણે રાષ્ટ્રીય કંઠ સમજ્યો નહિ. એણે તે પંચને ખાવાનું આપ્યું ત્યાર પછી તે બ્રાહ્મણી બોલી કે હે પતિ ! આપ ત્યારે મને ખૂણને જહાર નવો છે ત્યારે મારા સાથી તરીકે મારી સાથે કોઈ હોવું નથી, મારે ને આપણે આ ગરીબ પંચને સાથે રાખીશું તો કીક પડશે. રાષ્ટ્રીયે કહ્યું કે એ ચાલવાને અશક્તિવાન છે; તેથી એમને આપણે સાથે શી નીતે:લઈ નઈ રાખાશું ? તે અર્થજાએ ઉત્તર દીધો કે હું એમને પેડીમાં મૂકી, તે પેડી માથે લઈ આવી રાષ્ટ્રીય. રાષ્ટ્રીયને રાહુમુખી મોટા ભેદ પ્રેમ હોનો; તેથી પોતાની મરજ ન હોવા છતાં એણે તેમ કરવા રાહુમુખીને રાજ આપી. બીજા દીવસે તેઓ એક ફાસ નમ્મદીક આવી પહોંચ્યાં. એવો રાષ્ટ્રીય ફાસ પર વિશ્રાંતિ લેવા બેઠો કે રાહુમુખીએ એક ધકડો મારી તે બ્રાહ્મણને કુવામાં નાખી દીધો ત્યારે પછી રાહુમુખી તે પંચને સાથે લઈને બીજા કોઈ ગામે ચાલી ગઈ. ત્યાંના રાષ્ટ્રીયે ને સ્ત્રીને પેડી સાથે જોઈ તેથી સડ પડાણી તેઓ તે સ્ત્રીને ત્યાંના રાજ કરે લઈ ગયા. રાજ સમક્ષ પેડી ઉપાડવામાં આવી અને તેમાંથી પેડો પંચ બહાર નીકળ્યો. રાજએ આ સર્વઈ તપ્યું પૂછ્યું ત્યારે રાજાં રાજાં રાહુમુખીએ જવાબ દીધો કે, હે નૃપતિ ! મારો પતિ વ્યાધિમસ્ત હોવાથી તેમને એના સમાજો બહુ કુળ દેતા હતા. આથી હું તેમને પેડીમાં લાવીને આ-ગામમાં લઈ આવી. તે

સીનો પોતાના પતિ પ્રતિ આવે. અગાધ પ્રેમ જોઈ રાત્રી પૂરી થશે અને રાત્રીપૂર્ણીને એ ગામોની ઉપજ આપી અને તેમને ત્યાં રહેવા આજ્ઞા કરી.

“ નરીય જોયે કોઈ સાધુએ પેલા રાત્રીને કુવાની બહાર કાઢ્યો. તે વાકાણુ રખડો. રખડો પેલાજ ગામમાં આવી પહોંચે. રાત્રીપૂર્ણીએ પોતાના પતિને જોયો. એ રાત્રીને ગઈ અને કહ્યું કે મહારા પતિનો બેરી આ ગામમાં આવ્યો છે. રાત્રીએ તે માણસને વધ કરવા પોતાના માણસને હુકમ કર્યો. રાત્રીએ રાત્રીને “વિનતિપૂર્વક કહ્યું કે હે દેવ ! એ સીએ મારું કંઈ લીધું છે; આપ ધર્મવત્સલ છે તો મહારા ને એણે લીધું છે તે એની કનેથી પાછું ચૂપાવો. તે સી બોલી કે મેં કંઈ લીધું નથી. રાત્રીએ કહ્યું કે—હે સી ! મેં મહારા અર્ધ છવન તને આપ્યું છે તે તું મને પાછું આપ. રાત્રીપૂર્ણીએ અર્ધ છવન પાછું આપ્યું અને તરત મરી ગઈ. રાત્રી વિસ્મય પામ્યો, પણ તે વિસ્મયતાને રાત્રીએ ખરો જતાંત કહીને મહારા લીધી.

“ જોણે, હવે હે સી વર્ગના વર્ગીય ! દુનિયામાં સીએ પુરોના પ્રેમની કેટલી દરકાર રાખે છે ?

“ હે અંદ્રપૂર્ણી આવના ! આથીંદુ એમ કહેવા નથી મંગિને કે બધીજ સીએ રાત્રીપૂર્ણી જેની બેદરકાર હોય છે, તેમજ એમ પણ કોઈ રીતે સિદ્ધ થવું નથી કે બધા પુરોના ઇત્કાના જેવા હોય છે. એક નતિમાં એકાદ મનુષ્ય અંગાર રૂપ નીકળે તેથી આખી નતિને નિંદવી એ અયોગ્ય છે. માત્ર સીતાજીવું નામ આખો સી નતિને અવકાર રૂપ છે અને શ્રી રામજી નામ આખા પુરુષ વર્ગને રોખા રૂપ છે. એક સી દુનિયામાં ફેરી હોઈ રાત્રી છે તેવું દિવસના સીતાજીએ આપણને કરાવ્યું છે અને એક પુરુષ ફેરો હોઈ રાત્રી છે તેનો ખ્યાલ શ્રીરામે આપણને આપ્યો છે. આ કાળને લીધેજ આખા આખા દેશના સી-પુરોના સીતા-રામજી ગાન ગાયા કરે છે કે જેથી સીઓમાં સીતાજીના જેવા શુભો આવે અને પુરોનામાં શ્રીરામના જેવા શુભો આવે. આવના ! તમને નેટલું તમારી નતિને માટે માન છે તેના કરનાં વધારે માન મને છે. ”

“ ત્યારે આપ એક સી પ્રતિ આટલા કહ્યું હૃદયના કાં યાઓ છે ? ” આવનાએ કરમીને પૂછ્યું.

“ હું, તમને તેવું કાલુ કહું છું. એક રાત્રી પોતાની પ્રતિ તરફ સ્નેહની લાગણીથી વર્તવાના સ્વભાવવાળો હોય છે તો એ પોતાની પ્રતિ તરફ નેટલો સ્નેહ દર્શાવે છે તેટલો સ્નેહ અન્ય પ્રતિ તરફ દર્શાવી શકતો નથી. આજ પ્રમાણે તમે ને સ્નેહ છજો છે તે હું તમારા પ્રતિ દર્શાવી શકતો નથી. ત્યાં આવા સ્નેહની ન્યૂનતા હોય છે ત્યાં કંઈક કહ્યુંતા માલમ પડતી સંભવે છે. ”

“ શું ત્યારે હજી પણ આપ આપનો નિયમ બદલવા માંગતા નથી ? ”

“ નહિ. ”

“ નકી ? ”

“ હા. ”

“ બહે, જેવી આપની મરજી. ધણી કોઈ ધણી નથી. ” આમ કહી આવના પુરોનાપરથી દડી ગઈ અને પાસેના પવનપર ચા...છ...ગ...અંદ્ર વાળો પાછળ અડધે થઈ ગયો.

સત્યજીત પાસેના બોરડામાં ગયો. રાત્રી સમુદ્રમાં પવન આવવાથી નેટલા તરંગો ઉભા થાય તેટલા તરંગો એના મનમાં આવવા લાગ્યા. દેવો એવી વચલી ખારી ઉપાવી એ વિચાર-સાગરમાં વિચારરૂપ નિદ્રા લેવા નમીનપર સેતો.

પણ ચાર કલાક પછી એના મુખપર અનેક તરેહના બાવનુચક દેખાવો નજારવા લાગ્યા. ધણી કાં એનો મહેરો ફીકા પડી જતો, અને ધણીકાં લાલ થઈ જતો અને ધણીકાં રૂધામ થઈ જતો. કેટલી-

રસ્તામાં રહેજેદહાન આવત હતી. પછીઓ ફરી છવાયો અવાજ ક્યાં કરતો હતા. એવામાં નશીબ ભેગો અબકરી નીમકના ઘર આગળથી પોતાના વિચારની ધુનમાં માલ્યો જતો જણાયો.

“કેણ અબકરી ! અહો ! ત્તર અહીં પધારીને. હું આપની રાહ જોતો હતો.” નીમકે પ્રદેશ માળની બારીમાંથી હસ્તેયુગે ઉપલાં વચ્ચે કહ્યાં.

“રહારી રાહ જોવાનું શું પ્રયત્ન હતું ?” અબકરીએ ચમકીને પૂછ્યું.

“અને ! જુઓની આપણી ખીણમાં હાલ ઘણું અવનવા બનાવો બને છે. આવી સ્થિતિમાં આપણે શું રસ્તો લેવો એ વિષે હું વિચાર કરતો હતો. આપ હો તો આવી બાબતનો નિર્ણય કંઈ થઈ નય એ વિચારથી હું આપની રાહ જોતો હતો. એટલામાં આપનાં દરન વચાં. નિરસાય, આપનું આશ્ચર્ય તો બહુ લાંબુ છે !”

“એ બાબતનો વિચાર પછીથી થયો હાલ શી ઉતાવળ છે ? રહારે વેળાસર ઘર જતું જોઈએ. ત્યાં રહારો પુત્ર રહારે મટે ખેડી થતો હતો.”

“બહારા સરદાર ! શું અહીં મારે ઘર આવતાં આપને બધ લાગે છે કે આપ આમ અર્ધ પગમાં બહાર કાઢો છો ?”

“નહિ. નહિ. એમ તે હોય ? તારે ત્યાં આવવાનો બધ શો ?”

“ત્યારે અબો, તમારે બહુ વાર ખેડી થવું પડ્યો નહિ.” એમ કહી નીમકે નીચે હતરી બારણું ઉપાડી અબકરીનો સંકાર કર્યો અને હાથ ઝાલી ઉપર લઈ ગયો. પહારના બોરડામાં બેસવાને બદલે તેઓ અંદરના બોરડામાં ગયા અને ધડ ફડને વચકું બારણું નીચે પડ્યું. તે અવાજે અબકરીના હૃદય અને બોરડાનું વક્તવ્યો ફેરવી નાંખ્યું અને બોરડો જાણે ખાવા ધોતો હોય એમ જણાવા લાગ્યો.

બોરડામાં વચ્ચે એક ન્હાનું ટેબલ પડેલું હતું. તેના પર બે ન્હાની શીશીઓ પડેલી હતી. ટેબલની આગળ પાછળ ચાર ખુસીઓ મુકેલી હતી. આ સર્વ જોઈ અબકરી અસ્થાય વિચારોના બળથી લ્પિતો ત્યાં જ રી ગયો.

એટલામાં નીમક, પ્રમોદ અને સુફેનશ ખુસી તરવાર હાથમાં રાખી આવ્યા અને અબકરીને એક ખુસી પર બેસી જવા દુકમ કીધો.

“મિત્ર નીમક ! આ હું શું લેકું છું ?” અબકરીએ આંખ ફેરવીને પૂછ્યું.

“તમારા કર્મનું ફળ !” નીમકે વટે જેટ જવાબ કીધો.

“અબકરી ! હવે ત્તર પછી તમે બોલચાલ કરીશો તો આજ દાણે તમારું મણું તમારા ધાંધી નહીં કરવામાં આવશે. આ ખુસી પર મૂકા મૂકા બેસી નહો.” સુફેનશએ કહ્યું.

શું તમે મને મારી નાંખવા અહીં બોલાવ્યો છે ?” અબકરીએ સરસામાં ને સરસામાં ખુસીપાં બેસતાં પૂછ્યું.

“તે પછીથી જાણીશો; પણ અત્યે પૂછીએ તેનો જવાબ આપો. સત્યજીવને કેણે મારી નાંખ્યા ?”

“એ તો ખાલી ગપ છે. શું તમે એજ ગપથી ઉક્તિગ્રહ ગયા છો ? એ ગપ તો સત્યનો તરફથી ઉગવવામાં આવે છે. આથી, હવે મને જવાબ દો, તમારા મનમાં કે કંઈ અનિશ્ચય કામ હતો.” કહી એમ અબકરી ઉભો થયો.

૧

“અબકરી ! તમારી તત્ત્વા પર બેસી નહો. તમારે એ તત્ત્વા પરથી ઉઠવાનું નથી. હાલ ત્યારે કુત્ર ક્યાં છે ?”

“એ કાચ-સુવનમાં દરો.”

સુદૈનવચ્ચે બહાર જઈ કાચ-બુવનમાં સત્યજી છે કે નહિ તેની ખબર કાઢવા એક માણસને મોકલ્યો. થોડા વખતમાં સમાચાર મળ્યા કે કાચ-બુવનમાં કોઈ નથી.

“અમરી તમે ભૂંડું બોલી અને બતાવો છે. સાચું હોય તે કહી દો છો કે નહિ. સ્ટેન પણ સંશય રહે એવું બોલ્યો તો આ તરતાર દમભૂંજ તમણે માથાપર પડ્યો.” સુદૈનવચ્ચે ગુસ્સાથી કહ્યું.

“સુદૈનવા ! સ્ટેન બોલો. આ કહેવું સાંભળો, સત્યજીને કાચ-બુવનની નીચેના કોંવરામાં સંતાડવામાં આવ્યા છે. મ્હારે ઘેર જવાનો વખત થવા આવ્યો છે; માટે દલે અને રત્ન આપો. અમરી ચિંતે કરમરીને કંહી.”

“તમારે એમને સંતાડવાની શી જરૂર હતી ? ત્યાંથી તમારી સત્તા સત્યજીને બાંધવામાં આવી છે ત્યાંથી તમારી આંખ સત્યજીપર છે. આજે તમે એમને સંતાડ્યા કાંઈ તમે એમને મારી નાંખવા તાપર યશો એમાં શો સંદેહ ? મઠિ દે સંદેહ ! આપના મનમાં બરાઈ રહેલા વેરથી મુક્ત થવા આ શીશીમાંની દવા પી લેજો. વેરથી બચી રહેલા તમારા હૃદયને એથી સાંતિ થશે.” એમ કહી સુદૈનવચ્ચે ટેબલ પરની એક શીશી અમરીની નજીક ખસેડી.

“એ શીશીમાં હેર દરો તો ?” અમરીએ પૂછ્યું.

“હેર દરો તો તમે આ જાતમાંથી મુક્તિ મેળવશો અને કુમળ દરો તો તમારી કાષા અમર થશે; મઠિ દલે એ દવા પીવા તમે વિશ્વ ન કરો.” નીમકે પ્રવચ્ચે કહ્યું.

અમરીએ નીમકને પોતાની છાંદશી બચાવવા ધણી કાઢાવાણા કર્યા; અને પ્રકાશની લાકડી આપી તે છતાં કેમકે દૃશ્ય પીનમ્બુ નહિ. સત્યજીપર વફાઈ જાખનાર કોઈ પણ મનુષ્ય ખીણમાં દશા ન રહે એવા તેમણે નિયમ હતો. તેમણે તેથી અમરીની જાણ દવા આપી નહિ.

“શું મારી છાંદશી બચાવવાને કોઈ પણ ઉપાય નથી ?” અમરીએ ફેટલી વાર વિચાર કરીને પૂછ્યું.

“જી ના આપ વિચારવાને ફેટલીવાર કહેવું પડે !”

આ જવાબથી નિરાશ થઈ અમરી શીશીમાંની દવા પી ગયો અને.....

અમરીના કહેવા પ્રમાણે સત્યજીને કાચ-બુવનના કોંવરા નીચે સંતાડવામાં આવ્યા હતા, એ વાત જો ખરી હોય તો એની છાંદશી ધાસ્તીમાં કોઈ રાત્રે નહિ; પણ જો અમરીના મરણ સમાચાર ખીણમાં મંચરે તો અમરીના સાથીઓ કાચ કાંધના આવેશમાં સત્યજીને પ્રમુખ છે. આથી બનતી તરતજ સત્યજીને ત્યાં હોય ત્યાંથી ચોથી કાઢવા સુદૈનવચ્ચે નિમય કર્યો અને નીમક અને પ્રમેદે તેમાં અનુમતિ આપી. તેઓ પહેલા કાચ-બુવન તરફ ગયા. નીમક અને સુદૈનવા છે અંદરના જોરશમાં થવા બચતા જોરશમાં આવતાવતું યજ્ઞ પત્રગર પડી રહ્યું હતું પણ તે જોવાની તેઓએ દરાર દુરાખી નહિ. જોરશમાં બેસાડેલી માટીઓ તેઓએ ઉમેલી નાંખી. પહેલાં કેમકે જોરશ ઉપાડ્યું હોય એમ પાણીપરની પૂળવાળી નમ્યાપર પડેલાં પત્રવાંધી જણાવ્યું હતું. આ પાણીમાં અંદરની માણસ ખસેડી દેવામાં આવ્યાં. અંદરથી એક લોહાનું કડું પાણીમાં નરેકું હતું અને તેની સાથે એક નકું તોરડું ખાવેકું હતું અને તે છેક નીચે પહોંચતું જણાવ્યું હતું. જોકે ઉપરથી પ્રકાશ સ્ટેન થઈ નીમકે જોતાં નહોતો તે છતાં કોંવરામાં અજાણ્યું હતું. નીમક ઉપર રસો અને સુદૈનવા તોરડું કાઢી નીચે ઉતરી પાડ્યો.

સુદૈનવા અંધમ બાંધાનો માણસ હતો. એના માંથાના વાગ મોટી વધને લીધે સુદૈન થઈ ગયા હતા તે છતાં એવું બગ થયું નહોતું. ત્યારે એ જાણેશમાં હોય ત્યારે એ દમેરા વિગત લખતો અને ત્યાંથી એ આવેશનું કારણ સમે નહિ ત્યાં સુધી એ કહી નહા થયો નહિ એ માત્ર કરવાનું પૂરામાં આવ્યું તે કોઈપણ નવના લેખને પૂરા કરવું એ તેનો સિદ્ધાંત હતો. ફુનોશમાં બધું થઈ છે એની એ

જનર નહોતી. કાળી કોઠાની રાત્રી જેવું અંધારું હોય તો પણ એ પ્રાણીઓમાં ત્યાં જઈતો નહિ. બેના વિચારવાન મિત્રો એને ઉદ્ધવ કરેલા તેના લંબાજમાં એ તેમને બાથવા કરેતો આથી તેમણેના છે નીચેના બાજમાં એકવા પગ મૂકતાં એ બીજા દરિદ્ર એવું નિયતે ચોરડાની બારીક તપાસ કરવા મીઠી.

(અપૂર્ણ)

પ્રાચીન્ય (વિજ્ઞાન) ની નવીન શોધો તથા વિચારો (સરિક.)

લાઠકાનો વ્હેર કે ખાંડ?—મી. જી. ખરમને “રોષલ સોસાયટી ઓફ આર્ટ્સ” સમક્ષ દાવમાં એક રાસાયણિક નિર્મણ દર્શાવ્યો હતો. તેમાં તે કહે છે કે, કાચમાં મિશ્ર તરલ કુસ્તી રીતે તો નથી; પરંતુ તેને શરમી આપીને માળીને શુદ્ધ કરવાની ભૂમિ પર ચલાવવામાં આવે અને વાતાવરણના અચુક વાર હેઠળ તેમાં જાતી રીતે અંધારું એસીડ મેળવવામાં આવે તો તેથી વ્હેરનાં તરલોમાં ધણું વિચિત્ર પરિવર્તન થાય છે—અરે! કીમીયા જેવા બનાવ બને છે! જેટલો જૂનો હોય તેવો પા લાગ ખાંડ બની જાય છે! જેટલો દલ તે જ લાગ ખાંડની જૂનાથી કેમ છુટો પડી શકે એવો એટલીજ પીડા રહે છે. આ મિશ્ર જૂના માણસોને નહિ તો ઠોરોને ખાવા લાગે તો જરૂર બને છે. બોજ, બોજ વગેરે અવગણવાને ખાંડે મળેથી વ્હેર પશુઓને અવગણી જોતાં તેમની તબીબતમાં ધણો સુધારો તથા માંસમાં શક્તિ થઈ છે. કાચકાની ખાંડના ઘોડાઓને તે અવગણવાનું તો ચાલુ થઈ ચુક્યું છે. રાસાયણિક મેળવણીવાળી કાચની ખાંડ ધૂળ, રંગર વગેરે ચીજો બનાવવામાં પણ કામ આવી શકે છે.

માપ તથા વજનનાં સાધનોને સરખાં રાખવાની વિચિત્ર શક્તિ અને ક્રિયા—ચાલુ વપરાસ દરમ્યાન અચુક માપ અથવા વજનનું ઘેરણું વધેલું ન થાય તેની સંભાળ રાખવી એ પણ સરકારની એક નિર્ણય બેખમતારી નથી. સ્વાભાવિક રીતે તેમાં લેણાના બહેનના જવલારને લીધે વધેલું થાયજ. સરકારે કાચના વરીકે, આટલી લંબાઈના એક વાર દર્શાવ્યો; પરંતુ તે લંબાઈ કેવી રીતે બજારી રાખવી? એ પ્રશ્નને વાર દેવા એથી મુશ્કેલીના અંત આવેલો નથી, કેમકે પ્રચલિત લંબાઈની વધેલું ચલી કેમ અટકાવાય? હજારોમાં પુટ એ મુખ્ય માપ છે, અને તેનો મૂક અર્થ પણ થાય છે. રાખને પણ તે પુટનું માપ મળ્યું. પણ નવા રાખ આવે તેવો પણ નાનોમોટો હોય તેમજ ચાલુ રાખને પણ પણ દર વર્ષે આગિને લઈને નાનો મોટો થાય! માપની અચ્ચરતા ન થાય તે સ્પષ્ટ, અમેજ સરકારે આજથી ૧૦ વર્ષની વાત ઉપર એક મુક્તિ કરી હતી આમની સમગ્રી કચેરી કેમ આજના દીવાલમાં એક બોક્સ પાડવામાં આવ્યું તેમાં નમુના તરીકે એક ચાંડ તથા એક સ્તંભ એમ બે ચીજો મુકવામાં આવી છે. સમગ્ર અમેજ રાજ્યમાં રાખનાં માપો તથા તેઓનાં કાટલાંઓના એ બોક્સમાં બેઠેલા દૈનિક ચાંડ તથા પાંચેડ રાખલાણી છે! તે “સ્ટાન્ડ” માપ તથા વજન છે. બધા ખોટા પણ આજ ખરા, તેજ સ્વર્ગ પ્રમાણ, અને પોષ જેવા અચુક (infallible) છે. પણ સાયેંટીસ્ટોને દલબે નિર્ભર નથી; કાચ કે એ જ ચીજો પણ અતે પ્રમાણમાં, પરમાણુઓની બનેલી છે, અને

પ્રકૃતિ નાશવંત છે, તેના પર ગરમી વર્ષોની ખાસ અસર થાય છે. તેથી તે પોતે - ખંચ - માં પ તેમજ વજનમાં વધવટ થવાનો ખારીક ભવ રહે છે । ગરમીનો પ્રચ્છન્ન ચીજનો પુષ્કળતાનો તથા મોટી કરવાનો છે તેથી વારને પણ ગરમી સાથે તે તે બેડું બેડું એમને એમજ નોંધે છે । જેટલું બધું વધુ થયે ત્યજ અને .૦૦૦૧ જેટલું થંડીથી તે મટી પથ જાય । અને માણસોના માંખેમાં તેથી થોડા આખા ઈચનો ફેર આવી જાય । આવે અન્યથા ન થાય અને તેમની તમીષને ન બગડે તે સાર જે ઓરડાની દિવાલમાં થીમાન થાઈ તથા થીમાન રત્ન પધારા છે ત્યાં થયું નાંજુક થતો હવા-ગરમ કે ઠંડી ન થાય તે સાર ગોઠવી દેવામાં આવ્યા છે । જ્ય પથ ત્યાં ગરમી વધે તો થંડીમાંથી ચેતવણી તરોકે એક દીવો સગળી ઉઠે છે અને તે થતો એવા નાંજુક તથા ખજરદાર છે કે એક માણસ પણ તે ઓરડામાં દાખલ થાય છે તો તેની ગરમીની અસર પણ અમુક થંડી પર થાય છે અને તરત દીવો ઝગળી ઉઠે છે । એકના એક રાગકુંવર કરતાં પણ આ થાઈ તથા રત્નદેવની વધારે રક્ષા-સેવા કરવા છતાં પણ તેનાં માંખ વજનમાં થયે વર્ષે તેમાં કિંચિત્ પણ વધવટ થવાનો ભવ રહે છે તેથી દર થોડે વરસે પછી સંભાળથી તેને ઈચછાને આમની સમામાં જે બીજાં વાર તથા રત્ન છે તેની સાથે તે સરખાવી જોવામાં આવે છે । દર દસ વરસે આમની સમાના અગુક અમલદારોનું ડેપુટેશન આવે થાઈ તથા રત્ન પાસે જઈને, બીજાં થાઈ તથા રત્નને તેની સાથે સરખાવીને, તે જાજ ખર્ચા માંનીને બીજાં બધામાં જે વધવટ થઇ દેખ તે પાંસરી કરે છે. આવી સૂક્ષ્માધીજ સુરો પના સાથે-દીરો મનુષ્ય માત્રની શુદ્ધિના આલક મદો (Guiding stars) થઇ પધારા છે એમ કાણ ના કહેશે ?

અમેરીકાનાં વિદ્વાન જુલોતો !—અહીંના ત્રિયાસ ચીધર દામ જુલોતો સાથેની અને રીકન જુલોતોની ત્રણના તે પ્રચ્છ સાથે માણસની સરખામણી કરવા જેવુંજ છે । રસાયણવિદ્યા તથા થતોના લાભ તેઓ સેતા હોવાથી, જમીન તેમને કાયાં સોના જેવી થઇ પડી છે. થન તથા બીજાં લાભોએ તેમને વિશેષ સદાયતા કરી છે. માત્ર જે એકરના જમીનના દુકમ ઉપર મુનાવરેડ રેટસના પશ્ચિમ ભાગમાં આવેલા કંસેરેડના એક જુલોત જાંજમીન આવેને ર. ૧૫૦૦ થી ર. ૨૫૦૦ સુધીની કીમતનાં ખરાડા નીપજ્યા છે. આઠી જમીનમાંથી વધારે પાક નીપજવાની વિધાને "ક્રેટ-સીક કૅલ્ચર" કહે છે. જમીન વધુ દોષ તેના પ્રમાણમાં વધુ પાક પેદા કરેલાં એ તેના માણસોની રમત છે પણ જેટલી ને તેટલી જમીનમાંથી જમણું નમણું પેદા કરું, તેને વધારે ફલદુષ કરવી એમાંજ ખરી ખુની છે. એક એકરમાં સાથી વધુ કીમતનો માત્ર નીપજવનારને સરકારનું ખેતીવાડીખાતું ખાસ ઉત્તેજન પણ આપે છે અને એ ઉત્તેજનનું સ્વરૂપ ખાસ જણવા જેવું છે. ઉત્તેજન પાત્ર એવા જુલોતના એક પુત્રને ખેતીની કસિંગમાં બજાવા માટે રકોસર્થિય (સિચ્છરતિ) આપવામાં આવે છે । ખેતીવાડી ખાતોના એજન્ટ જણાવે છે કે એ જલ્દમાં જુલોતો અમુક અમુક ઈચાઈ તથા દવામાં કષ જાનના પાક સાથી સરસ થાય તેના દાલમાં અખતરા કરે છે. આ પ્રમાણે પરીક્ષા કરીને, ખાતરસંદિત વાવેતર કરવાથી એક જુલોત ૧ એકરમાંથી ૧૧૦ પાઉન્ડના કાંસ ઉત્પન્ન કરી શકે છે । આ રેસના જુલોતના પ્રમાણમાં ના, અમેરીકાના જુલોતો જુલોત નથી પણ જમીનદાર છે । તેઓ જુલોતો નથી પણ સાથે-દીરો છે । અહીંના બીજાં જુલોતોના પુષ્કળ જોશના અને ખેતરમાં ખુપર્યાય સાંસ

છે ત્યારે અમેરીકન ખેડૂનો વલુદિકરી સંદેહન મોટરો, દોડાવે છે, સાંચાઓ ચઢાવે છે અને બંગલામાં રહે છે. એમ સંત નિંદાસિંઘની અમેરીકન પત્ની મીસીસ કેથેરીન નિંદાસિંઘ પોતાના એક લેખમાં કહે છે. ખેતીથીજ અમેરીકન દેશ ધનવાન બન્યો છે, અને આ દેશની પરમવચચકના પશુ તેમ છે.

સીનામેટોઆઈ કે કામધેનુ ?—સીનામેટોઆઈ અત્યારસુધી નાટકની પેઠે અથવા મુગ્ધ નાટક પેઠે માત્ર આનંદ આપનારાજ ગણાતા હતા. તેનો વ્યાપાર ઉડ્યો છે. એટલુંજ નહીં પરંતુ અન્ય વ્યાપારમાં પણ તે હવે બહુ ઉપયોગી થઈ પડ્યા છે. વિદ્યાર્થીઓને ઇતિહાસ ભૂગોળ, પુસ્તકોના ફોટો, પૃષ્ઠોથી નહીં પરંતુ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન આપવાનેજ તે હવે કામ આવતા નથી. વેપારીઓને પણ પોતાની જાહેરખબર, પોતાના એજન્ટ તથા ફોક્સમેન તરીકે પણ તે કામ આવે છે. ખાસ કરીને યંત્ર બનાવનારાઓને તો તે આશીર્વાદ રૂપ થઈ પડ્યા છે, યંત્રો ચઢાવી બતાવો માટે આઈફોને ત્યાં પ્રથમ તે લઈ જવા પડ્યાં અને સતોષ પડે તોજ-વેચાણ થતું, નહીં તો લાવલઈર્ન કરવાનું તુર વેપારીને ચિર પડતું. વળી સંચિત 'ફેટલગથી' પણ આઈફોને સંતોષ પડે તો નહીં કેમકે તેથી યંત્રની યોગ્યતાનો ખરોખર ખ્યાલ આવી શકતો નહીં. હવે તો ખરેખર કામ કરનાં યંત્રોના ચિત્રની શીઘ્ર ખાડીને, આઈફોને તે ફિલ્મજે લઈ જેડતે તંબૂતીપર રજુ કરવામાં આવે છે! એંજનીયરીંગ પેઠીઓ ઉપરાંત બીજી બીજી બનાવનારી પેઠીઓ પણ પોતાની બનાવટની ચીજ શું શું ચમત્કારો કરે છે તે ફિલ્મમાં પાડી લે છે. ઘરસંસારી ઉપયોગની અમુક ચીજથી કેટલો વધારે આનંદ થાય છે, કામ કેટલું વધારે સારું તથા વધારે અડપથી થાય છે, ખર્ચ કેટલો ઊંચો છે તે ઘરેરે લાભો પ્રત્યક્ષ અનુભવથી સીનેમાના ચિત્રપટ ઉપર દર્શાવવામાં આવે છે. જરીપુરાણી રીતે કામ કરનારા આપણને વિશ્વાસનીઓ સહેલથી મારી દેવાવે તેમાં બહુ નવાઈ નથી.

મી. ફોટોએ રોડલી હલકી કુલેલી તથા સસ્તી કરવા શોધેલું પાઉડર-જેમ થોડા આટામાં રોટી, રોટલી, પાંડે કે બીરકુટ વિશેષ કુલે એ તે પાકશાસ્ત્રની સીમા છે, તેથી પણ વિશેષ ચમત્કારિક ગુણો ધરાવનાં એક પાઉડરની પ્રખ્યાત વ્યાપારશાસ્ત્રી મી. યુલેન ફોટોએ શોધ કરી છે. અને થોડા વખત ઉપર પ્રખ્યાત ડોક્ટરોની સમા સંમુખ તેના લાભો વર્ણવવા સાર તેણે એક બાપણ આપ્યું હતું. વાંચીને ખબર દરો કે મી. ફોટો માત્ર એક મણ નથી, તે ડોક્ટર પણ છે અને સારી રચના શાસ્ત્રનો તે ખાસ અજાણી છે. સારીની તંદુરસ્તીના નિયમોનો જ્ઞાતા હોવા ઉપરાંત તંદુરસ્તીની કેમ વૃદ્ધિ કરવી તેના ઉપાયો યોજવામાં તે પોતાનું જ્ઞાન બનીને કરે છે. શુદ્ધ પ્રુટિફરક બોજન માટે અત્યાર પૂર્વે મી. ફોટોએ ઘણું કયું છે, તેને કોમો તથા એકલેટ પ્રખ્યાત છે. તેથી પણ વિશેષ ચમત્કારિક આ નવો "બેકીંગ પાઉડર" છે. તેમાં ફોસ્ફરસ હોવાથી તંદુરો તથા બેળ માટે પણ તે ઘણું સારું છે. કણમાં આ પાઉડર બેળવવાથી પછી કણક એમને એમ રાખી મુકવાથી બગડતી નથી. અને સીએને ઉતાવળ કરવાનું દુઃખ મટી જાય છે. આ પાઉડર વગરના તથા સંદેહના એમ બે જાના રોડલાઓ વગેરે બનાવવાના નમૂનાઓ પણ આ પ્રસંગે મી. ફોટોએ પ્રદર્શિત કર્યા હતા. પાઉડર વાળા નમૂના વધારે કુલેલા, વધારે નરમ, સંવર્ણ, તથા વધારે સફેદ રપાટ દેખાતા

હતો. પાઉડર નાખવાથી ૨૦ ટકા જેટલી રાટલી વધુ મુલ્યે છે એમ જણાયું હતું. વળી આ પાચક પૃથ્વી વિશેષ છે. હાંદીઓને કદાચ આનો ઉપયોગ બહુ નહીં હોય તો પણ તેના જેવી યાંત્રીની જરૂર દોવાની ના પાડી શકાશે નહીં. રાટલા-રાટલીમાં તે શા માટે ન વાપરવો ?

એક લીટીના એક સિદ્ધાંત સ્થાપવા અસહી શોધકો કેટલી ઝહેમત ઉઠાવે છે ?- તેનાં લાખંડો ઘટલીના પ્રખ્યાત શિસ્તુક સ્વ. પ્રો. લોગ્જેઝેએ ડામડીયાઓની ડાબે હાથે કામ કરવાની વૃત્તિનું મૂળ કારણ શોધવા તેણે તેઓની શોધ તથા તપાસ કરવામાં વખતનો જો સોગ આપ્યો હતો તે નમૂના રૂપે છે. મંદ શુદ્ધિવાળાને ડામડીયા થવાની વિશેષ પ્રવૃત્તિ હોય છે તેમજ અપરાધ કરવાની વૃત્તિ પણ તેમને વિશેષ હોય છે એ સિદ્ધાંત સ્થાપવાં તેણે કેટલાનામાં કેટલા ડામડીયા છે તેની તપાસ કરી. તેને માત્રમ ૫૫૫૦ કે દુર સો પુરૂષ કેદીએ ૧૩ તથા દર સો સ્ત્રી કેદીએ ૨૨ જમણાને બદલે ડાબે હાથે કામ લેના. પરંતુ સામાન્ય પુરૂષોમાં સાંધે માત્ર ૪ ટકા તથા સ્ત્રીઓમાં ૮ થી ૯ ટકા ડાબે હાથે કામ કરતા. તે સાથે તેણે રીપાઇઝા વગેરે ૧૦૨૯ ધંધાદારીઓ તપાસ્યા હતા. આથી સામાન્ય નિયમ સિદ્ધ થયો કે પુરૂષ કરતાં સ્ત્રીઓમાં ડાબે હાથે કામ કરનારી બમણી સંખ્યા છે અને શુદ્ધો કરનારા પુરૂષોમાં પણ ડાબે હાથે કામ કરનારાની ૩-૪ ગણી સંખ્યા છે. પરિણામે અનુમાન એ નીકળ્યું કે ડામડીયાપણાને મંદશુદ્ધિ અથવા શુદ્ધો કરવાની મગજની ખાસીયત સાથે કાર્ય કારણનો સંબંધ છે. આ એક લીટીના સિદ્ધાંત નિર્ભય રીતે લખતાં પ્રો. લોગ્જેઝેએ અનેક વર્ષ થયાં ત્યારે આપણા લેખકો પોંચે મીનીટમાં પાનાનાં પાનાં બરી દાટે છે !

કોણુ છતરો, કોલસો કે ધાસલેટ ?—કોલસાનાં માત્ર હવે ઉતરી જવાનાં એમ લાગે છે. ઉલ્લી હડતાલે તેનાં અવખામણાંપણામાં વધારો કર્યો છે. આ વિષે હમે 'સત્' માં અગાડી લખી ગયા છીએ. વિશેષ વીગતો પરથી જણાય છે કે, વીસ વર્ષપર અમેરીકામાંજ તેણે પાકતું; અને હજી ને કે ૬૦ ટકા ત્યાંનાજ કુવામાંથી બરી કઠાય છે, તોપણ હવે તેના ધણુ દરીફા જાગ્યા છે. અને ૨૦ વર્ષમાં તેની વાર્ષિક પેલસ ૩ કરોડ (મિલ્લિક) ટનથી વધીને ૫ કરોડ ઉપર ચડી છે ! વળી જે કાચું તેજ નીકળતું તેના કચરાને ઉપયોગ હવે અનેક રીતે રસાયણની મદદથી 'પીન' બસતણ તરીકે ચર્ષ શકે છે. તેથી પણ તેના વિસ્તૃત ઉપયોગની સુગમતા થઈ છે. કોલસાથી તે સરતું પડે છે. એટલે (બેલક્રમ) થી બેંગોક (સીયામ) સુધી મુસાફરી કરવા માટે તેજ કકડ પા. ૧૫૭૫ (૯૦૦ ટન. ૩૫. શિ. ના ટનને લાવે) જોઈએ. ત્યારે કોલસો પા. ૩૦૦૦ (ટનની ૧ મીની લેખે ૩૦૦૦ ટન) જોઈએ છે. વળી તેજ જગ્યા પણ કોલસાથી અડધીજ રહે છે, તે પણ ખર્ચના જોવા તેવો ઉગારો નથી. તેથી ગંદુ પણ બહુ જોઈએ થાય છે અને તે બરવા માણસો વગેરે પણ જોઈએ જોઈએ છે. વળી રસ્તામાં કોલસો બરવાને ખંદર કરવાની તેજ હોય તો જરૂર રહેતી નથી. આ કારણથી અતિ પૂર્વમાં અનેક સ્ટીમરો તેજ બરીનેજ જવા લાગી છે. સ્ટીમર કરતાં પણ રેલ્વેમાં તેથી મોટો ફર પડી જશે. દુન્યામાં હાલ આશરે વીસ લાખ મોટર ગાંડીઓ છે. તે પણ પેદાશ તેજજ વાધે છે. તેલનો ખંપ હવે કોલસા તથા લોખંડીજ આછો છે. શોધ વખતમાં તે સાથી વધી જશે.

સંચુદની લુદી લુદી ઉઠાઈઓએ લુદી લુદી જાતની માછલીઓ વસે છે !-

સમુદ્રની એકદમ અંદરના ભાગ મહાસંવંકર છે. માછલીઓ પણ બહુ ઉંડી રહેી શકતી નથી. ૧૧ માઇલ પછી સમુદ્રની સાંત પ્રવાહરહિત પાણીમાં માંત બેજાં નીતની માછલીઓ, જેવામાં આવે છે, અને તે પણ નાની હોય છે, તેનાં માથાં મોટાં તથા શરીર નાનાં, એવી હોય છે. સમુદ્રવિદ્યામાં સાથી પ્રવીણ અને પ્રમાણરૂપ ગણાતાં સર જન મરેના કમન પ્રમાણે, સમુદ્રનાં જલનાં અણુ, માછલીઓની દૃષ્ટિથી, પ્રદેશો અથવા સ્તરો હોય છે. અમુક ઉંડાણ સુધીજ અમુક માછલીની ગત વસે છે, તેની ઉપર કે નીચેના પાણીમાં તે જાણ શકતી નથી, અને જ્યાં છે તે તકડીને મરી જાય છે. અથવા નીચથી ખસી જાય છે. ૧૧ માઇલથી ઉંડે રહેનારી માછલી જો બૂલેચુકે ઉપર ચડી આવે છે તો તે બહાર આવતાંજ એની મોજે ફાટી જાય છે. પાણીના અતિશય ભાર હેઠળ રહેવાને લીધે તેનાં ફેફસાં ધણાજ મજબુત હોય છે. આથી જ્યારે જોણ ભારવાળા પ્રદેશમાં જાય છે ત્યારે ફેફસાંના જોરથી તેનું શરીર ફાટી જાય છે. વળી જો ઉપર રહેતી માછલી બૂલેચુકે નીચે જાય છે તોપણ તે યુગ્મશાષ્ટ જાય છે, કારણ કે તેનાં ફેફસાં પાણીના વધારે ભારવાળા પ્રદેશમાં પણ શ્વાસ લેવા પુરતાં મજબુત ધંધામાં નથી. આથી મહી માછલીઓ સામાન્ય રીતે પોતાના અધિભારની ઉપર કે નીચે જવાનું સાહસ કરતી વધી. સમુદ્રની આડસે ઉંડે પણ ધણું શીખવાનું પડ્યું છે એમ નમ્રતાથી સર્વેએ સ્વીકારવું જોઈશે.

માણસો ઉન્હાળા કરતાં શિયાળામાં કેમ તથા કેટલું વધુ ખાય છે? એવી ગણતરી કરી છે કે જો ઈંગ્લંડમાં સખત શિયાળો ન હોય તો તેને તેનાથી સ્થિત પ્રવાહનમય પ્રવાસ કરેલ શિયાળો દર વર્ષે જે ખર્ચ કરવો પડે છે તે કરવો પડત નહિ. પરંતુ જો પણ તેથી, જો વિશેષ સમ છે કે, જો અર્ધા અજમજ શિયાળા મળું વંધે. કમાવી આવે છે. હંડીને લીધે અંગ્રેજ એટલું વિશેષ કામ કરી શકે છે. વિષયાંતર ન કરતાં, હવે કહીશું કે 'હંડી' સાતરજા ઈંગ્લંડમાં ૧૧ કરોડ ટન કાલસો વપરાય છે. હંડીથી બચવા 'મોટ ખાચરેની' ખાતુઓ 'ફર' નામના ચર્મના અંગરખા પાછળ અડધો કરોડ પાઉંડનો ખર્ચ કરે છે. એવા એકે ફેશનેબલ ઠોટની કામગીરી હાલમાં દરેક દુકાન પાઉંડ હોય શકે છે. પણ સાથી વિશેષ વાત એ છે કે શરીરની અંદર હંડી હોવાથી શરીરની અંદરના અમિ બહાર જઈ શકતા નથી, તેથી શરીરમાં વિશેષ ગરમી રહે છે. શિયાળામાં જકરાઈને તેજ હોવાનું જોજ કોરણ છે. અને આપણા વધેશ પાક ખાવાને મદિમા આજ સુધીમાં બતાવે છે તે વાસ્તવિકજ છે. શિયાળામાં વિસાપતમાં અન્નમાંસ અનુમાન સવાયાથી ટોડું ખપે છે. આ દેશમાં તો અષ્ટાયન મવાનો લખજ નથી.

માણસના શરીરમાંથી કઈ કઈ ધીન્ને બની શકે છે? માણસના શરીરમાં અનેક અણીજ આદિ તરવો અમુક પ્રમાણમાં છે. એક વિદ્યાનવેતા તે પરથી એવી ગણતરી કરે છે કે સામાન્ય માણસમાં એટલી ચરણી છે કે તેમાંથી સાણુના સાત 'બાર' યાય, એક મધ્યમ કદનો ખીસો બનાવવા એટલું લોખંડ નીકળે, નાનું 'ખાણું' ભરાય એટલું ડુધ નીકળે, થોડું નીમક નીકળે, મરધીનું ઝાણ પોળાય એટલો ચૂનો, ૨૨૦૦ ઠોંડી બને એટલો શેરફરસ, ૨૫ કરોડ માટીની તોપમાં ગડમવા એટલો પોરેશીયમ (દાર), કુતરા પર એટલી માખ : મરી જાય, એટલો ગંધક, તથા કેટલોક સોડીયમ, મેગ્નેશીયમ તથા ઈર્ઝની ઘાસ અને એટલું એટલું મી-નોલસ નીકળે એમ છે.

ઈસ્ટની આમની તથા ઉમરાઓની સભાના સભાસદોની ઉચ્ચાઈ તથા વજનની સરેરાસ-આ પ્રમાણે છે. કુલ ઉમરાવેલું વજન ૪૭૫ ટન બનવા દર ઉમરાવ દીઠ સરેરાસ ૧૭૩ સ્તલ છે. કુલ આમના સભાસદોનું વજન ૫૨૫ ટન છે, અર્થાત સરેરાસ દરેકનું વજન ૧૭૬ સ્તલ છે. ઉમરાવની સરેરાસ ઉચ્ચાઈ ૫ ફુટ ૧૦ ૧/૨ ઈંચ તથા આમની સભાના સભાસદોની યુ. ૫' ઈંચ ૧૦' છે. સૌથી લંબાવમાન ઉમરાવ (મદાસનો માટ ગવર્નર) સોર્ડ એમ્પલીય છે. તે મદાસય ૭ ફુટ ઉપરાંત ૪૫ ઈંચ સુધી નિરંતર આકાશ ભેદી રહ્યા છે. સૌથી રંધૂલ મૂર્તિ ઉમરાવોમાં ૨૪૦ સ્તલના વજનની સોર્ડ દ બ્લેકરની છે. નીચલી સભામાં સૌથી હારિ ગદા મી. વોસન છે. એ મદાસય ૨૭૧ સ્તલ પોતાના હેડેવાલે છે, ન્યારે સૌથી આમ-સભેદી નીચલી સભામાં કર્નલ આધરવ શ્રીકીપ્સ છે. તે સોર્ડ એમ્પલીયથી. ૫૫. ૦૫ ઈંચ વધારે ઉંચે માથું ઉંચે છે. રાક્ષસે અને રાજધિઓની આપણે આ તો વાન કરી વાલખિલ્યો અને બહુ પશુ રમરહીય છે. સૌથી દીગ્ધા ઉમરાવ ડ્યુક એફ હેમીલ્ટન પા ફુટના છે, ન્યારે નીચલી સભામાં સૌથી બેંટીયા પાંચ ફુટ અને એક ઈંચનો મી. વોલ્ક એમ. પી. છે. આ આક્રમણી પરથી ખાસ અંતુમાં નીકળે એમ નથી, પરંતુ તે કષ્ટા રચુ છે.

અંદુલુત સંગ્રહ.

જાડી મહાપ્રભાનો સૌથી જોડો આદમી-દુ-વાની મેદાપ્રજાઓમાં અંગ્રેજી સૌથી જાડા ગણાય છે. ' પંચ ' માં " જોનથન " હમેશાં રંધૂલ આમેજનામાં આવ્યો હોય છે. તેમાં એ. બુલ્કરહેમ્પટનનો મી. જોર્જ સોવેટ સૌથી જાડો હોવાનું માન લેવાય છે. શ્રીમાનનું વય ૪૪ વર્ષનું છે, અને વજન માત્ર ૪૭૬ સ્તલ છે. પારદાન સદિત કે રહિત તે રંપેટ નથી. પ્રેસીડેન્ટ ટેફ્ટ પશુ મી. સોવેટનો સેક્રેટરી યવા યોગ છે । તે જ-મથોજ માંસવાદી હતો. દર વર્ષે તેનું માંસ વધુ જ ગયું. પશુ છેલ્લું ૩ વર્ષે યથાજ સાંતિ અને કુપા થઈ છે. માણસ કેટ-સો જાડા થઈ શકે છે તેની સીમા તરીકે પદાર્થ વિષાળા શરીર સાત્ર વિભાગ તરીકે મી. સોવેટ એક અવ્યાસ કરવા લાયક ઉદાહરણ છે. પેટી દર પેટી સોવેટના કુટુંબના મનુષ્યો જાડા હતા. તે પરથી સિદ્ધ થાય છે કે એ રોગ-કે ગમે તે કહો એધે ઉતરે છે. તે પોતે ૬ ફુટથી અધિક ઉંચા છે, તેથી જ ૪૭૬ પૂરા સ્તલનો તેના-ચર્મમાં સમાવેલા થઈ શક્યો છે. મી. સોવેટ પૂર્વે લુહાર હતો, અને એ જોડેલ લખાને લીધે જણ રચુલતા વધી હોય. દરે એ સ્કા કાસનો વેપારી છે. કહેવાય છે કે જાડા મનુષ્યો બહુ મંદ ગનિ હોય છે, પરંતુ મી. સોવેટ તથા પ્રેસીડેન્ટ ટેફ્ટ તે માન્યતા યોડી પાડે છે. મી. સોવેટ ચગરાક છે; અને સારી રીતે હાલચાલ તથા ખીલું કામ કરે છે. જાડા મનુષ્યો અર્ધ ઉલ્લુસી હોવાની માન્યતા પશુ મી. સોવેટ એક વાર તો યોડી પાડે છે કારણ કે તેને ૭ કક્ષાકની નિંદ્રા બસ થાય છે. વળી શરીરના પ્રચંડ પિંડના પ્રમાણમાં અનુભવ આદાર નથી. તે બીજાઓ જેટલું જ ખાણ છે. ખડી રોગના દરદીઓને ભસે મી. સોવેટનો દેવ આવે, પરંતુ તે છતાં તે સુખી અને સતોષી છે ।

દુન્યાનો સૌથી મોટો ભાગ—સૌથી નાનકડો માણસથી સૌથી મોટા ભાગની વાત એ એક મોટો કુદરત છે. પરંતુ “સૌથી” નું પ્રકરણ એક છે. આ સહેરતા બાજીનો પ્રમાણમાં યુરોપ તથા અમેરીકાના નગરોના બાજી વચ્ચે મોટા છે. હોદમાં કાઠજ ભાગ એક ચોરસ માઇલ પણ હશે. પરંતુ અમેરીકાના બેઝિનિંગ નગરનો યુરોપનો પાક નામનો ભાગ. દુન્યાનો સૌથી મોટો બગીચો છે. તેનો વિસ્તાર વિસ લાખ એકરથી મોટો છે, અને ઇંગ્લંડના ૨-૪ પ્રદેશોમાં એકત્ર વિસ્તારથી પશું તે મોટો છે.

દુન્યામાં સૌથી વધુ તં ૧૬ કોણ. કુકે છે?—વિનાયકના નવસારીયા લેખકને એવો દીસાણ કારણ છે કે બેથલ્યેમના લોકો સૌથી વધારે તંબાકુલક્ષ્મી છે. સરરાસ રીતે અગ્નિને કરતાં તેઓ ૩ ગણો વધારે છે. અગ્નિનેથી જર્મનો ૧૧૧ ગણો, આસ્ટ્રીયનો ૧૧, તથા અમેરીકનો ૨૧૧ ગણો પીપે છે. તંબાકુના ખપની વાતજ પૂછવામાં માલ નથી. જો અમજ રતજ દર વરસે ખપે છે, અર્થાત સરરાસ દુન્યાનો દરેક માણસ વર્ષમાં ૧૧ રતલનો. ધાણું વાળે છે!

મૃત્યુવશ પહાસાંની યાદ રાખવાની નવીન યુક્તિ—રોડિ વગેરેથી પણ આ નવીન યુક્તિ વિશેષ સારી છે. એક સ્ત્રીને દેહાંત થતાં તેના અગ્નિચંદ્ર કરવામાં આવ્યો. તેના પતિએ તે સારી રાખ લઈ જઈને એક રસાખણીને તેમાંથી લોખંડ ભરું પાડી આપવા સૌથી. (શરીરમાં લોખંડ અધિક લાગે હોય છે એ નજીવી વાત છે) જે થોડી રતી લોખંડ નીકળું તે હવે શોકાતુર પતિ પોતાની પીડામાં દીસપેટ મલાવીને પહેરે છે!

ઈંગ્લંડમાં પિત્તાક્રમો વચ્ચે થતાં લગ્ન—ઉંટ મુકે આકડો અને ખકરી મુકે કાકરો તેમ અનેક જાતિઓ માત્ર માજહેન સિવાય બાકી લગભગ કોઈપણ સગીને પરણે છે. આમાં પાક્ષીઓ પ્રથમ પ્રકિતિએ આવે છે. ઇંગ્લંડમાં સગા બાઈબાઈની પુત્રપુત્રીઓ વચ્ચે લગ્નનું પ્રમાણ હજારે એકવીસ ટકા જેટલું મોટું આવે છે! અને ઉમરાવો તો હસ્કાં કુટુંબમાં પુત્રીઓ આપવા નારાજ હોવાથી, તેઓમાં તો આવા ધરમથુ લગ્ન હજારે ૪૫ જેટલાં થાય છે. વેલ્ક દષ્ટિથી આ રીવાજ ઉત્તેજન આપવા લાયક નથી.

એક નવો ન્યારો પથ—જુદીદાર આલજો ઉત્તર દિશુસ્થાનમાં વસે છે, પરંતુ તેઓ ખરેખર ભૂમી ખાતા નથી. પણ જર્મનીના હેનોવર પ્રાંતમાં તો કેવલ મટોડીનું જ પાન કરનારો પથ દાલમાં નીકળ્યો છે! રેલ્વીક જંગલી જતો મટોડી ખાનારી છે તેનું તેઓએ અનુકરણ કર્યું છે. અને ક્રેસ્ટલી ખોરાક તથા જીવન મનિકાલક્ષણમાં જ છે એમ સિદ્ધ કરનારાં ચોપાનીયાંઓ પણ ફ્રેન્ચ, જર્મન તથા અંગ્રેજી બાણમાં પ્રગટ કર્યાં છે, જે તેઓ છુટથી બહેચે છે. ગાંડપણમાં પણ કડાવણની પાનળી રેખા દેખાય છે!

યુરોપમાં લડાઈ માટેની તૈયારીમાં સોનું—દાણની લડાઈના ખરે દારૂગોળો તો નફા છે, કારણ કે તેથીજ દારૂગોળો અને ગધું—માણસો સુદ્ધાં મળે છે. કપી મીનીટ લડાઈ કરવી પડશે તે કોઈ ગાંડપણ કે હરિદર કહી શકતો નથી તેથી યુરોપનાં રાજ્યો તે માટે અખંડ તૈયારી કરી રાખે છે. ક્રાન્સે એ કામ સાદ સાત કરોડ પાઉંડનું સોનું અને પાંચ કરોડ પાઉંડનું રૂપું એક લોખંડની ગોઠવિનમાં સીવી રાખ્યું છે. સ્વીથએ પણ દસ કરોડ પાઉંડનું સોનું રૂપું ભાંપરામાં

દાદી રાખ્યું છે. ઓરડીવાને ત્યાં ૪ કરોડ પાઉન્ડનું સોનું ઢાટ ખાય છે. એમ ગણાય છે કે યુરોપની લગાઇ માટે કુલ ૪૦૦ અબજનું સોનું રૂપું તેવાર છે. જરૂર પડતાં તે તરત ટંકસાળમાં મોકલવામાં આવશે. આમ પડી રહ્યું છે તે કરતાં ખાણમાં શું ખાડું હતું ? ઉદ્ધુ લગાઈનાં બચકાતાં ઉત્તેજક તરીકે તે હાલ તો કામ આવે છે.

અથેલ માસિકના ઉત્તમ લેખોનો સારાંશ (સટિક).

લાલા હરદયાલને પ્રત્યુત્તર-નવંબરના મોડર્ન રીવ્યુમાં પ્રાચીન આર્ય રીતિ વિદ્યા આદિનું ખંડત કરીને પાશ્ચાત્ય રીતિનીતિ વિદ્યાનું લાજા હરદયાલે જે અતિ મંડન કર્યું હતું તેના પાંચ માસનાં વૈદિક મેગેઝીન (હરિદ્વાર) માં, હરિદ્વાર યુરકુત્તના પ્રોફેસર તુલસીરામ એમ. એ. એમ. આર. એ. એસ. યથોચિત્ત પ્રત્યુત્તર આપે છે. તેઓ કહે છે કે લાલા હરદયાળ ચાર વર્ષો માટે વાંધો લે છે; પરંતુ એ વર્ષો જે ખરું જોતાં મનુષ્ય જાતિ તથા પ્રત્યેક પ્રજાના વિભાગોજ છે, તે તો કુદરતી છે અને સર્જન છે ! શિક્ષક તે બ્રાહ્મણ, રાજક તે ક્ષત્રિય, બાપરી તે વૈશ્ય અને દાસ તે શૂદ્ર છે. વળી વર્ષોમાં એકાદની સમસ્ત પ્રજાઓમાં પ્રધાતના હોય છે. પ્રાચીન આર્યો અને ગ્રીકો બ્રાહ્મણો હતા; રોમનો અને પ્રાર્થિયનો ક્ષત્રિય હતા; વર્તમાન અંગ્રેજો અને જર્મનો વૈશ્ય છે તથા હાલનીઓ અને બર્મરો જગતની પ્રજાઓમાં શૂદ્રરૂપ છે. મનુષ્ય રાજ્યમાંજ નહિ પણ પશુ પક્ષી તથા વનસ્પતિ રાજ્યોમાં પણ વર્ણોના મહાનિવસ છે ! ચોપગા ટોરામાં દાદી બ્રાહ્મણ છે, સિંહ ક્ષત્રિય-રાજા છે, રૂપસ વૈશ્ય છે અને ગર્દભ શૂદ્ર છે. કુપગા પક્ષીઓમાં દંડા બ્રાહ્મણ છે, ગરૂ ક્ષત્રિય છે, કબૂતર વૈશ્ય છે અને કામડો શૂદ્ર છે ! વનસ્પતિ રાજ્યમાં તો ઉત્તમ જાતનાં કાષ્ઠને બ્રાહ્મણ કાષ્ઠ સંસ્કૃત ગ્રંથોમાં કહ્યું છે. સુગંધી ઝુખડનું ઝાડ બ્રાહ્મણ છે, પ્રચંડ દેવદાર ક્ષત્રિય છે, સાગ વૈશ્ય છે અને બળતથુતાં બાવળ વગેરેનાં લાકડાં શૂદ્રરૂપ છે. વળી ગ્રી. હરદયાળ કહે છે કે, પ્રાચીન શાસ્ત્રોમાં કહેલી સમાજ વ્યવસ્થા કાંઈ હાલને અનુકૂલ નથી, તેથી તેનો અભ્યાસ નિરર્થક છે; તેઓ પૂછે છે કે મનુસ્મૃતિમાં અષ્ટપ્રધાનોની રાજસમા શું શાસ્ત્રતંત્રી રાજદારી સંસ્થા છે ? હમે કહીશું કે ના. વાઈસરોયની કરોબારી સમા હાલ પણ ૮ સભાસદોનીજ છે. જર્મનીની કેબીનેટ પણ આજ સભાસદોની છે. તેમાં બન્ને વધવટ થાય પરંતુ વ્યવહારમાં સર્વ કામ માટે આઠ સભાસદો પેસ છે. ઇ. સ. ૫. ૨૦૦૦ ની વ્યવસ્થા આ પ્રમાણે ઇ. સ. ૨૦૦૦ માટે પણ યોગ્ય પુરવાર થઇ છે ! સાચ એ છે કે, મી. હરદયાળ વિચારક કરતાં લેખક વિશેષ છે. તેઓ પાશ્ચાત્ય રીતિનીજીવનના પ્રદાશથી અંતઃગત ગવજા લાગે છે. પાશ્ચાત્યોની ધાર્મિક યુક્તિઓ તથા સામાજિક વ્યવસ્થાથી લાજા હરદયાળને ઝગઝગીયાં આવી ગયાં છે. પરંતુ તેજે રમરથ રાખવું કે મનુષ્યની ખરી મહત્તા તો નૈનિક તથા આદિમિક ઉત્તમતામાંજ છે. પ્રાકૃતિક પ્રકરણમાં તો સામાન્ય કીડાઓ પણ ધણી શુદ્ધિપૂર્વક યુક્તિઓ કરતા માલમ પડ્યા છે. કોડી ધણા ખરા મનુષ્યો કરતાં વધારે કરકસરીવણ તથા અનુભવગરની વધારે ઝાઢી વ્યવસ્થાપક છે. મધમાખીઓનો પુડો, ફૂંચ કે અમેરીકન પ્રજાસત્તાક ચેત્તવ કરતાં વધારે

સંપૂર્ણ રીતે નિયમપુરસ્કાર તથા સંપૂર્ણ છે. અરે, કરોળીયા પશુ મોરોમોટા રોષસ એક નીપેરો કરતાં વધારે હોથીવાર મીકેનીકલ એકનીયર છે. તેનો તાનજો, રેલરોડ તાર, ટેલીફોન તથા ખાતમીખાતું સપથું એકત્ર છે. અને રોમન પ્રતિહાસકાર પ્લીનીના કથન પ્રમાણે પ્રાયમિક મનુષ્યને અનેક ઔરડાતું ઘર ખાધવાતું ચકલીના માળાપરથીજ પ્રથમ સુચ્યું ! લાલા દરદયાળે કહ્યું કરવું જોઇશે કે, નર કરતાં વાનર વધારે સારો અખાખાખાજ, રીછ વધારે સારો કુસ્તી-ખાજ, ઘોડો વધારે શીઘ્રગામી, સમડી વધારે સારી રીતે ઉઠનારી, કુતરો વધારે સારો તોડર, લોકડી વધારે સારો રાજકુલ તથા શુભશુભ વધારે ઉત્તમ ગાયક છે. વ્યાવહારિક પ્રાકૃતિક વિધામાં પશુ પ્રાચીન દુન્યા આજથી ઉત્તરો જન એમ નથી. ઇજીપ્તના પારેમીડ, બેબીલોનની સુવલી વાડી, એશીયટા વગેરે હીંદુસ્તાનની શુક્રાઓ, રામનો સેતુબંધ આદિ જુવો ! પ્રાચીન કાલમાં હીંદમાં દુષ્ટાદિમાનોપશુ દત્તા. તે વિષે કાળીદાસ કહે છે:-

કવચિત્પથા સંચરતે મુરુણાં કવચિદ્દનનાં પતતાં કવચિચં ।

યથા વિદ્યો મે મનસોઽમિલયઃ પ્રવર્તતે પદય તથાવિમાનમ્ ॥

અર્થ:-જુવો (પદય) ! આ વિમાન કંચિત દેવોના પથમાં (અનિ ઉંચે ગમનમાં) કંચિતમાં મેળોની મંથમાં, અને વળી કંચિત પક્ષીઓના માર્ગમાં સંચાર કરે છે, અને મનની અભિધાયા પ્રમાણેજ તે ગમન કરે છે.

આમજ આશર્તા વેદોનાં અભ્યાસ વિના વેદની મી. દરદયાળ નિંદા કરે છે તે માટે તેની સત્ત શાધકતામાં ખાધા આવે છે, એમ ટિકાકાર કહે છે. ગ્રે. તુમસીરામ કહે છે કે, પાશ્ચાત્યોની પ્રથા કરનાર ભેતો નથી કે તેઓનાં જીવન તથા કર્તવ્ય વિષેનો આદર્શ કેટલો સાંકડો છે. પ્રકૃતિવાદ તથા હિનિવાદારી સિવાય તેઓ કશું સમજતા નથી. એટલા માટે તેમને સંપૂર્ણ ગણવા એ અશોભ છે.

પાર્દીથી રાજ્યતંત્ર ચલાવવાની પાર્દાએટરી પદ્ધતિનું ખંડન-પ્રગ્લંબી મહાન સીમરત્ત તેમજ કોન્ઝર્વેટિવ વગેરે પાર્દાએટરી ઉદાસીન અને તરેરથ રહેનાર લોહી રોઝેન્બર્ગી ડીસેન્જરનાં ગત માસનાં મધ્યમાં અને મગેલા રીવ્યુ એફ રીવ્યુઝ (લંડન) માં કરે છે. મી. રોડેના દેદનિ પછી ' રીવ્યુ ' ની ખુબી પણ તેના તંત્રીની સાથે એટલેન્ડીકમાં હુબી મળે છે. પરંતુ આ સ્વતંત્ર લેખમાં ' પાર્દા ' થી રાજ્ય ચલાવવાની દાનિ ધણી નિષ્પક્ષ રીતે રીતે દર્શાવી છે, તે કહે છે કે અંગ્રેજીએ જ્યારે દુન્યા પછાત પડી હતી ત્યારે પોતાની શુદ્ધિ અને સાદસંથી દિગ્વિજય હાથે પરંતુ હવે અન્ય દેશો તીવ્ર સ્પર્ધા કરતાં થયા છે' તેવું પ્રસન્ન આપણી પ્રતેક્ષનાં વારસો વગર મહેનતે ટપી રહેવાનાં દદાડા વહી ગયા. ચારિત્ર્ય તથા દિગ્મતથી આપણે (અંગ્રેજ) અનેક ભૂતો કરેલા છતાં એટલા કાળ્યા છીએ કે પ્રતેક્ષની બીજી ટાઇ કુબી જાણી લેવાં વિષે આપણે જોરકાર થયા છીએ. આપણે જાગૃત તો પ્રયુજ રીતે થઈશું ૧. દેખીતી પડતી (હીંદુઓ તે છતાં નથી થતા !) ૨. અજ્ઞાનક આશ્રિત, તથા ૩. દિલ ઉચ્કરનારો દાખલો જોવા કે જોવાનનો. કેટલાક ધારે છે કે આપણો દેશ એટલો પ્રાચીન છે કે તે નવી ચાલ કે નવી રાજ-અજ્ઞાન કરી શકશે નહીં-દિગ્વિજયી ગાળકું ન પુરાણ એટલું જીવું વજ્ર તે થઈ શકું છે. બેશક તદ્દન નવી દેસે તો ચાલકું અસાધ્ય છે. પણ જોવાને તેમજ માત્ર ૩૦ વર્ષમાં કીધું છે. તેઓના દેશ

એજ તેમની મૂર્તિ અને દેશભિમાન એજ તેમનો ધર્મ છે. આપણા કાચો માણ, બળશુદ્ધિ આદિ પુખ્ત છે; પરંતુ તેની ખીલવણીમાં બહુ ખોટ આવે છે. કાણુમાંથી દોળાઇ જાય છે. એક કારણ તે આપણા રાજતંત્રની પાટી છે. અધુર પડે કે પ્રજાનની જગા પર આપણું એજ દરેકનું સદ્ગુણિદુ છે. પાર્લામેન્ટમાં બધી પાર્ટીઓ માત્ર પરસ્પર રાજદો ફેંકવામાં, એક બીજાને પાનખર ઝગડુની લડનમાં જલ્દેર ભાષણોમાં ફેંકવામાં કરાડે. રાજદોનો વર્ષો માત્ર કરીને અમૂલ્ય શક્તિ ખર્ચાડ કરે છે । ફલાણુએ કેવું ફક્ક લાગ્યું કહ્યું અને ટીકણુએ હમેશા જેવી વસ્તુના નહિ કીધી એમ પાતે કરીએ છીએ; જાણતા સોપોટોજ જાણે રાજની રાટલી થઇ પડ્યાં છે; છતાં તે બધું અનિવાર્ય હોય એમ થયું ઉચ્ચ પદવાળાઓ ધારી બેઠા છે એ શોકપ્રદ છે. તેથી કારોબારની ઉત્તમતામાં મજા આવે છે. મહેનેતો જાણેશ અને યોગ મનુષ્ય, તે રાજ બોગવતી પાર્ટીનો ન હોવાથી નકામો પડી રહે છે, જ્યારે નાકાબંક માણસને પ્રેક્ષાને મળવો જોઇતો હોજો મળે છે તેથી દેશના હાલને દેટલી બધી દાનિ થાય છે ? પાર્ટીઓ પૂર્વ જેવી સખત નથી, તેની વિનયતાસેકે લીડીઓ ફેરાય છે એ ખરું; પરંતુ તેથી યોગ્યતામને યોગ્ય પા ન મળતાં, ખીલનેજ લાલ થાય છે, એ પણ તેટલુંજ ખરું છે. જેવાનમાં મહેનેતવી પાર્ટી હોય પણ પદો કોથી યોગ મનુષ્યનેજ મળવામાં તેથી વાંધા આવે નથી; કારણ કે નીમવાની સત્તા તેમજ બી સત્તા હોય પાર્ટીના હાથમાં નથી, પણ રાજના સત્તાદાર ' સ્પીકર ' (વોરલ્ડ અનુમતી) ના હાથમાં છે. તેથીને પ્રજામત કે પોતાને મદદ આપનારાઓની કે તેઓ સાથે કરેલી સરો તથા આંધરી લાકડોના લા ન હોવાથી નિષ્પક્ષ રીતે દેશદેનની દ્રષ્ટિથી ગમે તે પણને તે હોય છતાં યોગનેજ યોગ્ય કામ ક્રીપે છે. દેશાનુસંતિનાં જોવાં થયુંએ અધરાં કામ કરવાનાં પડેલાં છે કે જેમાં એક પણ ભાગ્ય કે જગા પણ વકસાર કરવાની જરૂર નથી; પરંતુ આપણા પ્રધાનો તે હાથ ધરી ચક્રતા નથી. સામા પક્ષના હુમલાઓ સામે રક્ષણ કરવામાંજ તેમની શક્તિ ખર્ચાડ થઇ જાય છે । તેથી મોટી યોજનાઓ પર નિર્મિત વિચાર કરી તે અમલમાં મેલવાનો વારોજ નથી આવતો. માટે પ્રજાનપદ સામે પક્ષ યોગિતો ન જુટવી જાય તેનો ઉપાય ચાલુ પ્રધાનો યોજતા રહે છે । પાર્લામેન્ટ તો મળવીજ જોઇએ અને ભાષણો તો આપવાં જોઇએ । માટે આપણે પાર્ટી સીસ્ટમ છતાં એ ઉચ્ચતા જેવી રીતે પ્રારંભ કરી તે જેવાન પાસેથી શિખરું જોઇએ.

દુન્યાનું સૌથી મહાન વર્તમાન પત્ર-એ સિરિઝ હેલ્થ, મન્યુઆરીના તે માસને અતે મહેસા, હિંદુસ્તાન રીઝુ (અરદાસ) માં " લંડનને એક અધિપતિ " એ સંજ્ઞાથી એક લેખક લંડનના " ટાઇમ્સ " ની અતિ પ્રસંસા કરે છે. તે દૈનિકનું એ કે પૂર્વ જુલું સામ્રાજ્ય નથી, તોફાન તે અનેક રીતે હજી અદિતીય છે. તે જેટલો પૈસો તાગમાં તાગ સમાંચાર મેળવવામાં ખર્ચે છે તેટલો કાંઈ ખીજું પત્ર યુરોપમાં ખર્ચતું નથી. ચંદતા તથા બજેચ વર્ગોમાં તે વિશેષ વંચાન છે. એ કે તેની રાજ અપની નકમ ૬૦,૦૦૦ થી અધિક નથી, બ્યારે ખીસ્તે અનેક પત્રોની ગ્રાહક સંખ્યા લાખોની છે, પરંતુ ટાઇમ્સની જુદાવરયા તથા અમુક રાજાના નીતિને લીધે તેના પ્રભાવ પડી ગયો છે તે પડી ગયો છે. જેન વાસ્તે તેની રચાપના ૧૭૮૫ માં કરી હતી. તેને હેતું એ પત્ર શરૂવામાં કાંઈ વર્તમાન-પત્રોની ઊંચાઈ કરવાને કે પ્રભમાં ચાન પ્રચાર કરવાને નહોતો. વારંવાર સામય આપતા

અક્ષરોના દાહપ તેના સમય પૂર્વે છુટાછૂટા કપોજ થતા. તેજી વારંવાર એક સાથે આવતા અમુક અક્ષરોનાં એક એકજ બીજાં પદાર્થો અને એ શોધ પેટન્ટ કરાવી. એ શોધની ઉપક્રમતા સિદ્ધ કરવા અને પોતાનાં પેટન્ટની શોધ પ્રચલિત કરવા, જાહેરખખર રૂપે તેજી થાયું હાલુ! તે એક મદાન રાજ્ય વા રાજ્ય રૂપે આજ સુધી પડ્યું છે. યુરોપના પરદેશમાં થતા કરતા અંગ્રેજો ત્યાં જો તેમના પર દાંધ જીલમ થતો તો કસમ ખતા કે “ દાંધસ ” જે લખીશ અને જરૂર તેની અસર પણ થતી અને વારંવાર ન્યાય પણ મળતો. હજી પણ જેમને દાંધ કરવાદો કરવી હોય તેઓ “ દાંધસ ” નેજ તે ચર્ચાપત્ર રૂપ લખી મોકલવી સાથે પસંદ કરે છે. ચર્ચાપત્રો દાંધસનું ખાસ લક્ષણ છે અને તે છતાંસાપૂર્વક વચ્ચે છે. હવે મુલ દહીકન પર આવીએ. તેના રચાયક મી. જોન વોલ્ટર પાકાને કાળો દહેતાં કરતો નહોતો. ને સાક સક પ્રમાણિક રીતે લખતો. આથી તેનું પત્ર દસ વર્ષમાં આગેવાન થઈ પડ્યું. તેનું પુત્ર, ‘ દાંધસ ’ નો ‘ રામ ’ વોલ્ટર ૨ એ ૧૮૦૩ માં પિતા વાનપ્રસ્થ થતાં ગદીએ આવ્યો. તેજી ૧૮૩૭ સુધી “ રાજ્ય ” કહ્યું. દાંધસ સર્વોત્તમ તેનાજ સમયમાં થયું. પત્રમાં કાંઈ જુલમ પણ અસલ સમાચાર ન આવે તેની તે ખાસ સંજોગ રીતે, તેમજ મોટા વજ વાળાંજો તેના નોકરો હતા. ત્રીજા જોન વોલ્ટર ૧૮૪૭ થી ૧૮૬૪ સુધી રાજ્ય કહ્યું, અને તે સમય પર્ષત તે અદ્વિતીય હતું. તેના સદાધ્યક્ષી હીલેન હતો અને ગારીએ આવતાં હીલેન માત્ર ૨૪ વર્ષનો છતાં, તેજી હીલેનને પોતાનો મદા પ્રધાન (મુખ્ય તંત્રી) નીમ્યો. અને હીલેન જ સિદ્ધામાં ૨૧ વર્ષે ઈંગ્લંડનો વડા પ્રધાન થનાર પીટ જેમ્સની નીવડ્યો. તેજી ૩૦ વર્ષ નિહાં રાખ્યું. તે સભાઓ અને મેળાવણીઓમાં ફરતો, રાત્રે બહાર જમતો પણ ફરીને ૧૧ વર્ષ દાંધસની ઓશીસમાં આવીને આટલિક લખતો. યુરોપની સરકારોને તેજી જાણે એ અતીક દારા પોતાની મરજી પેટે લખાવતો! તેના કલમ નહોતી પણ જાદુગરની સીડી હતી. જ્યેષ્ઠ વર્ગની ચર્ચામાં થયું ‘ ખરું “ દાંધસ ” નાજ વિચરો અને રાજ્યનો ઉપયોગ થયો. સતીય માટે પણ તેજી એવી નામના મેળવી કે બીજાં પત્રે ગમે તેવી ખતર આપી હોય પણ પત્ર ‘ દાંધસ ’ માં ન આવે તો સુધી તે ખરી માનતા નહીં. હજી કેટલાક એવા છે. ‘ દાંધસ ’ થી અંગતવાનું બીજું કારણ તેની ગુપ્તતા છે. તેની ઓશીસમાં તમારો જરાનો થાક નહીં લાગે. તેના એડીટર તમા લેખોમાં ક્યાં છે અને કાણ છે તે પણ કોઇ જાણે. નહીં. તે “ ઓક્સિ-ગ્રાવો ” નાજ મોટા દાદીપાળા, ગંભીર, પ્રિચ્છિત લાગતા પુરૂષ છે! ‘ દાંધસ ’ માં ગોપરી મળે તે તે. લોકો એક માત્ર સમજે છે! સરકારી જોડી. અને પણ તે માટે મુંજાનવધે આપણે જોઈ તે વારે મળતો હતો તેથી ત્રીજા લાગ જોડસોજ પચાર આવતા તેજી હોડુઓ તે છતાં નથી થતા રર લેતે. ખરજી કરો તો ૨-૪-૬ વર્ષે જરાય આવે કે જોડુઓ તે કેટલાક ધારે છે કે આ ૧૮ વર્ષે જવાબ આપ્યો! વર્ગી તે સર્વે દેશિકામાં ગોધુ છે-સિદ્ધામાં! શેકસે નહીં-હીંગડાથી ગાંધિકા છે ત્યારે આ જો આનાનું છે. તે રવતન કહેવાય છે, અને તે તો આલુ અશક્ય છે. પણ તે રીતે આવે છે. પરંતુ રાસની લીજરસ સરકારને તો ૭ વર્ષ રવે જોન વોલ્ટર તેને કુકુંબી મીમકન બનાવીને સરકારને પોતાના રીર બીજાને આપ્યા. આપી વધતા વધતા ૭૦૦૦ જેવા બચરથામાં ફરતારૂપ કરવાથી મામલી કાઢે અને તેજી

વ્યવસ્થા સાથે તેની હવે જોઈએ રોક કંપની થઈ છે. હવે તેમાં દુન્યામાં સૌથી વધારે ન્યુસ્પે-પર્સ (માસિકથી તે દૈનિક પર્યંત અસંખ્ય) નો માસિક, ' ડેલી મેસ ' નો સ્થાપક પ્રખ્યાત લોર્ડ નાર્થકીશ પણ તેમાં ધુરણ છે. ઇશ્વર જાણે ' ટાઇમ્સ ' ના એક માસિક થવા તેણે કેટલા હજાર કે લાખ પાઉંડનો ખુદો કીધો છે.

આજનું જોપાન-એ વિષે હીંદુસ્થાન સીબ્યુમાં, મી. હેમીસ્ટન હેલ્ડેન્-એ જોપાન સંબંધી ઘણી ઉપયોગી વિગતો પૂરી પાડે છે. એ દેશમાં સંપૂર્ણ ધાર્મિક સ્વતંત્રતા છે. આગાખાની થવા માટે લક્ષ્મી નારાયણના મંદિરમાં દેશદેશવારથી ખાસ તારથી જોડાયેલા શાંતિ સમાસહોનાં સાંજનાની ઠંક (સરતમાં હાલ થયું તેમ) જામતી નથી. જોપાનમાં પ્રાચીન મૂંઝ સીટો ધર્મનાં ૧૬૨૪૪૨, ખ્રીસ્તી ધર્મનાં આશરે ૧,૫૦૦, તથા બૌદ્ધ ધર્મનાં ૭૧,૬૨૭ મંદિરો છે. સીટો ધર્મ વાળાનાં મંદિર બૌદ્ધોથી જમણાં છે પણ તેમના ધર્મગુરુઓ માત્ર ૧૪૮૩૬ છે જ્યારે બૌદ્ધોના ૫૨૬૮ છે. તાર્પર્ય કે જીવંત ધર્મ તરીકે સીટો ધર્મ હવે ઘણો પડી લાંગરે છે. પણ રાજ્યનો ધર્મ હજી તે જ છે તેથી સરકાર પક્ષપાત કરે છે તો તેનેજ. તે ધર્મનાં મૂલ્ય તત્વો તે રાજ પ્રતિ વફાદારી, તથા પિતૃઓ, મહાપુરુષો અને કુરુનની પૂજા છે. બૌદ્ધ ધર્મનો મૂંઝ સિદ્ધાંત મનુષ્ય માત્રનો જાતુભાવ છે. જે દેશમાંથી એ ધર્મ ફાંકી કાઢ્યો ત્યાં તેની શાખા રૂપ એ સિદ્ધાંત ક્યાંથી હોય? વળી ઘણા જોપાનીઝ એ બન્ને ધર્મ માને છે. ખ્રીસ્તી ધર્મ જોપાનીઝોમાં માત્ર મધ્યમ વર્ગોમાં છે. હજી તેમજ ઉચ્ચ વર્ગોમાં તેનો સ્પર્શ થયેલ નથી. તેને પ્રસાર ત્યાં ન થવાનું એક કારણ તેના પંથોની પરસ્પર લગાઇ છે! પરંતુ નાશિકતા, જડવાદ આદિ પણ પશ્ચિમમાંથી દાખલ થયો છે! સર્વે ધર્મોની નીતિ એક કરીને નવી ધાર્મિક વ્યવસ્થા થઈ શકે કે નહીં તે વિષે પણ જોપાનીઝ સરકાર હાલ વિચાર ચલાવે છે અને તેના સંબંધમાં કોન્ફરન્સ પણ હરવામાં આવ્યું હતું જે યોગ્યતા નેપાર કરે છે. જોપાનીઓ નક્ક કરનાર છે પણ આંધળી નહીં. પોતાને અનુકૂળ તથા પોતાનું નહું ઉપાળીને યોગ્ય નક્ક કરે છે. તેઓ દીર્ઘ દૃષ્ટિવાળા અને વીગનચાર વ્યવસ્થા કરનારા છે, જે હેતુ રચીવન લગાઇમાં સિદ્ધ થયું હતું. તેમની ગઢાડુરીની તો અતિ પ્રશંસા કરવીજ અશક્ય છે. સ્ત્રીઓ પણ અદ્ભુત દેશસિમાની છે. કુટુંબ પ્રેમને લીધે જે જોપાનીઝો ધરજાર છોડીને લગાઇના ક્ષેત્રમાં જતાં અચકાતા તેનો માર્ગ સરળ કરવા અનેક પત્નીઓએ આપવાન કર્યો હતો! તે ઉપરાંત, તેઓ સખા, સ્વચ્છ, સંતોષી અને સુંદરતાના પ્રેમી છે. દરેક જોપાનીઝ રાજ ગરમ પાણીએ દેશની ઠંડી છાંં સ્નાન કરે છે. વ્યાપારમાં પ્રામાણિકતા ન્યૂન છે એવી જે તેમનો નિંદા થાય છે તેમાં સત્વનો અંશ છે ખરો. કંટાળામાં ખોટ માલમ પડતાં તે મુઠી દેનાં તેઓ ખંચાતા નથી. તેનું કારણ એ છે કે તેઓ વેપાર કરતાં હાલ હાલજ શિખા છે. અત્યાર પૂર્વે તો વ્યાપારને નીચ ધધો મણીને તેઓ તેને ધિકારતા! હવે સુધારના જાણ છે. આંખોને પશ્ચિમ જોડી સ્વતંત્રતા નથી, પરંતુ તેઓ ધરનેજ પોતાનું સ્થાનક માને છે. જોપાનીઝો આપણથી એટલે નીચિમાન હોવાનું કેટલાક કહે છે. પણ તેમ નથી. આપણે ધમધાકાર ચાલની અંતરે ગુપ્ત રાખીએ છીએ ત્યજ જોપાનીઝોની જે છે તે સ્પષ્ટ છે. શહેરથી દૂર ખુશા વેસાવાસ સિવલ હવે જોપાનમાં જતીતેનાં સ્થળો નક્ક કરવામાં આવ્યાં છે. કેટ્ટરીઓમાં માણસોનો જકૂજ કુચો કાઢવામાં આવેલો ૫૨ તાર ૧૮ ઠલાક કામ કરાવતા! પણ હવે કાલક વગેરેથી રિયનિ સુધરે છે. ત્યાં કેટ્ટરીઓમાં અંગ્રી

પુરોધાથી ધણી વિશેષ છે. તેમને રાજ સરસસ યુનાઈટેડ સ્ટેટસથી આડપો તથા ઇંગ્લેન્ડથી ત્રીજા ભાગ જેટલો પગાર મળે છે.

વેદમાં આપતા મિત્ર તથા વરણ એ દેવતાઓ નહીં કિન્તુ હાઇડ્રોજન અને ઓક્સીજન છે !—એવા સિદ્ધાંતનું માધ માસના વૈદિક મેગઝીન (દરિદાર ગુરુકુલ-કેંગડી) માં “નિગમાનન્દ” સંપાદારી પ્રતિષ્ઠાન કરે છે. તે કહે છે કે ભારતના પૂર્વે વેદવિદ્યા તેના મુખને લીધે જન્મતું વિદ્યાગુરુ હતું. મનુ સ્મૃતિમાં કહ્યું છે કે પતંદ્રશવલુપ્તસ્ય સકા-શાદ્યજન્મન સ્વં સ્વં ચરિત્રં શિશેરમ્ પૃથિવ્યાં સર્વમાનવાઃ ઇ. અર્થાત્ પૃથ્વીના સમસ્ત મનુષ્યો પોતપોતાના ચરિત્રો-કર્તવ્યો કુશ્લેષ શ્રદ્ધાવર્ત આદિના આલોચા પાસેથી શિખરો. આથી વિશ્વને જગત્ કહેતા તેજ તેમના જાનની સીમા સિધ્ધ કરે છે. શબ્દજ વિશ્વ રિથર નહીં પણ હંમેશાં ગતિમાં છે તે બતાવી આપે છે. વિષય પર આવતાં લેખક કહે છે કે, જળનો સંસ્કૃત શબ્દ આપઃ છે. હવે તેને વ્યાકરણમાં બહુવચની કહેવા છે તેથી તે બહુવચનાઓ હોવા નોંધાયે. એને વ્યાકરણે બહુ વચની કહેવા છે તેજ તે બહુ વચનાઓ હોવા નોંધાયે એ વ્યાકરણકારનાં જ્ઞાનનું સૂચન કરે છે. વેદમાં લખ્યું છે કે મિત્રં હુવે પૂતદશં વરણં ચ રિશાદશમ્. ધિયંધૃતાર્ચી સાધનતા આ મંત્રનો અર્થ મધુ ડંદ તથા દેવતા મિત્રા વરણે (મિત્ર તથા વરણ) છે. આ મંત્રનો અર્થ લેખક એવા કરે છે કે, રસાયણ પ્રિય મનુષ્યે પૂત દશ મિત્ર તથા રિશાદશ વરણને એકત્ર કરવાં કે જેથી જળ બનાવવાની વિદ્યા પ્રાપ્ત થાય. આ કાંઈ કલ્પિત અર્થ નથી તે સિદ્ધ કરવા લેખક મિત્ર શબ્દનો અર્થ સિદ્ધ કરે છે. મિત્રનો એ શબ્દ બ-યો છે. ઉચ્ચારિ કાપ (૪-૧૧૮) માં પ્રખ્યું છે કે અમિ ચિમિ રાશિમાઃ ષ્ર. મિનોતિ માન્યં કરોતિ રૂતિ મિત્રા અર્થાત્ જે ધરતા ઇત્યાદિનું માપ કરે છે તે મિત્ર છે. હવે એ વ્યાખ્યાનુસાર મિત્રનો અર્થ હાઇડ્રોજનજ થઇ શકે છે ! નિષંદુ (વૈદિક કાપ પ્રથમ) માં મિત્રનો વાતવર્થ મદર્ષિ યારાચાર્ય મિત્ર રૂતિ વદનામાસુ પટિમ્ એ પ્રમાણે કરે છે. અર્થાત્ જીભ જોડે જોડવા ઇચ્છનાર તે મિત્ર અને હાઇડ્રો-જનની તેજ શક્તિ છે એ પ્રસિદ્ધ છે. વળી વેદમાં મિત્ર તથા ઉગ્ન શબ્દ પર્ણપચાથી અર્થાત્ એકજ અર્થવાચી તરીકે વાપરાં છે. હવે ‘ ઉગ્ન ’ નો અર્થ સૌથી દક્ષીણ દશા કે જે બીજાને ઉપાડી શકે એવા થાય છે. મર્યાતિ રિવિહાતિ ઘા અર્થાત્ જે પાણી બનાવે છે તે એ પ્રમાણેથી પણ મિત્ર તે હાઇડ્રોજન દેવજ પ્રાચીન ગ્રંથોથી સિદ્ધ થાય છે. પ્રખ્યાત પ્રયંડ સંસ્કૃત કાપ “ શબ્દ કમ્પુમ ” માં સ્નેહની વ્યાખ્યા કરતાં લખ્યું છે કે, જલીયપરમાગાવયં નિતા તૈલાંત તત્પર્યંત દહનસ્વાનુકુલતા અર્થાત્ મિત્ર અનેક જાનના તેજોમાં તે તેજ બળી શકે તે સાર તેમાં હોય છે, અને તેજોમાં અમુક અંશમાં હાઇડ્રોજન હોય છે એ પ્રસિદ્ધ છે.

ઉપરાંત વેદ મંત્રમાં પૂતદશ આજો છે તે જુવો ! પૂત નો અર્થ શુદ્ધ અને વૃક્ષ નો અર્થ શક્તિ (energy) થાય છે તે નિષંદુ (૨-૨૬) થી રજા છે. હાઇડ્રોજન શોધકજ છે. આ પ્રમાણે જતાં મિત્રનો અર્થ હાઇડ્રોજન જે ન માને તેના ઉપાય નથી.

હવે વરણ તે ઓક્સીજન છે. એ શબ્દ ષ્રઃ (to choose=સંકે કરવું) એ ધનુષી બ્યુત્પાન છે. અર્થાત્ જેને સર્વે સ્વીકારે છે, જે સર્વથા સ્વીકાર્ય છે તે એવા થાય છે. વરણો મામવરઃ ષ્રેષ્ઠઃ આદિ પ્રમાણથી બ્રાહ્મર્થ સિદ્ધ છે કે પ્રાણિઓને તે અનિવાર્ય

છે. તેનો સર્વત્ર વાસ છે એમ પણ લખ્યું છે. પુરાણોમાં લખ્યું છે કે વરુણ જલમાં રહેતી આસરા છે. આથી પણ સિદ્ધ છે કે જલ ઓક્સીજન તથા હાઇડ્રોજનનું મિશ્રણ છે. એનું જ્ઞાન આર્યોને તો પરાપૂર્વથી હતું. ઉક્ત વેદ મંત્રમાં વચ્ચળને માટે રિશાદ્વસમ્ વિશેષણ વાપર્યું છે. રિશાદ્વસમ્ નો અર્થ રોગ નાશક તથા રક્ત, માતૃ, હવા આદિનાં શોષક છે. અને તેજ ગુણો ઓક્સીજનના છે. હવે તે એનું મિશ્રણ એમને એમ થતું નથી. અગ્નિ-ઉષ્ણના દુરાજ તે સાથે મળે તોજ યાય છે. ૩ ચીત્રે હોય તો ૧ પાણી અને આપીજ પાણી માટેના આપઃ શબ્દ સંસ્કૃતમાં બહુ વચનીય ગણાય છે. હવે પ્રશ્ન એ ઉઠે છે કે મિત્ર વરુણ નામક વાયુને કેટલા કેટલા પ્રમાણમાં મેળવેથી જળ યાય. વેદમાં તે પણ લખ્યું છે, યથા, ઋતેન મિત્રાવચ્ચળાવૃતાવૃ ધાવતસ્પૃશા । ઋતુ વૃહત્તમાશાયે । આ મંત્રમાં મિત્રો શબ્દ વાપર્યો છે, તે દિવચની છે. " એ " દિવચની પ્રત્યય છે જે અંદી બાકરજાનુસાર " આ " થયો છે. અર્થાત્ જો ભાગ મિત્ર તથા એક ભાગ વરુણ ભેગવવો. આથી હાલની કેમીસ્ટ્રીની H₂O ની ' ફેમુસ ' વેદમાં આખાદ શબ્દશબ્દ મળી આવે છે । આ ' થીયરી ' કાંઈ ફલદુપ કલ્પના નથી પરંતુ અક્ષરશઃ સત્ય છે તે સિદ્ધ કરવા લેખક વેદમાંથી અન્ય અનેક પ્રમાણો આપે છે. ઋગ્વેદના ૧ લા મંડલમાં (અધ્યાય ૧, સૂક્ત ૨ ભુ, મંત્ર ૮ મો) મિત્ર તથા વરુણને ઋતાવૃદ્ધા ઋતસ્પૃશૌ કલા છે તેનો અર્થ જલ વર્ધક, જલના ઉત્પાદક એવો થાય છે. ઋત્મ્ નો અર્થ નિષાંદુભાગ " જળ " એવો કીધો છે. તેજ મંડળના ૧૫૦ માં સૂક્તમાં મિત્ર વરુણને વૃષણી અર્થાત્ જમના ઉત્પાદક કલા છે. પશુવેદમાંથી પણ લેખકે અનેક પ્રમાણો આપીને મિત્ર વરુણના તેમાં દર્શાવેલા ગુણ આખાદ હાઇડ્રોજન તથા ઓક્સીજનનેજ લાગુ પડે છે, અને તેનાં ગુણોનુંજ તેમાં વર્ણન છે તે બતાવી આપ્યું છે. વિદ્વાનોને આ વિષય અવશ્ય વિચારણીય થઈ પડવો જોઈએ.

હાકોરનાં રણછોડરાયજીનાં મંદિરની વ્યવસ્થા-રણછોડજીનાં મંદિરના વ્યવસ્થાપકોની વિશ્વ સેવક કુપારાંકર દાછ વગેરે સેવકોએ પ્રોવી કાઉન્સીલમાંજે અપીલ કરી હતી તેનો નિર્ણય બોરોએ લેા. રીપોર્ટરના મુદ્દા તા. ૧૫ મી જાનેવારીના અંકમાં પ્રકટ થયો છે. અનેક રીતે આ સુકાલે અત્યંતોષકારક છે. હાઇકોર્ટ ધડેલી વ્યવસ્થાની યોજના પ્રમાણે સેવકો તથા ભટ્ટોના પુત્રોને કેળવણી આપવા સદે શાળા બોલવામાં આવી હતી. પરંતુ દેવધનનો દેવ નિમિત્ત શિવરાત્રી બીજા જમે તેવા ઉત્તમ કામે પણ ઉપયોગ ન થઈ શકે એવો સંકેતો અર્થ પ્રીવી કાઉન્સીલના ઉમરાવોએ કર્યો છે, અને પરિણામે ઉઘડી ચૂકેલી શાળા પણ બંધ થઈ નહોં હોય તો થઈ જવાની ! સેવકોને લંડનમાં અપીલ કરવાનો આ એક લાભ અવશ્ય થયો છે. બીજી રીતે તો ત્રિયાઈ મંદિર રચ્યું છે, અને સોશીસીટી તથા બેરીસ્ટરોજ દર્યા છે. બન્ને બાજુનો ઠંઠ લંડન પર્વત લડવાનો અર્થ પ્રીવી કાઉન્સીલે મંદિરના ફંડમાંથી આપવાનું કરાવ્યું છે । કોર્ટો તંત્રધરી દરેટની મુકદમાખાલમાં ખરચ દરેટફંડમાંથી સામાન્ય રીતે અપાવવામાં આવે છે. તેનો અયોગ્ય લાભ લઈને બન્ને બાજુ જીતપર આવીને ઠંઠ સુધી લડે છે. હાકોરના મંદિરના આ પ્રમાણે લાભેક રૂપીયા ખર્ચાઈ ગયા હશે ! અર્થ જાહે કરતાં જે સિદ્ધક રહે તેનો અર્થો ભાગ દર વર્ષે, વ્યવસ્થાપક કમીટી સેવકોમાં વહેંચી લેવા માટે આપવામાં આવશે, બ્યારે બાકીનો અર્થો ભાગ દરેટફંડ ખાતે જમે થશે. આ રકમ દર વર્ષે વધ્યા જવાની અને તેનો

કરો પણ સદુપયોગ કરવો હાથની યોજના-પ્રમાણે અણપ છે. મંદિરોની આવક તથા મુંડીને વિવાદિ કાર્મ-પાળા ઉપયોગ ન થવાથી, દેશનાં દરિદ્રમાં જીદિ થાય એ દેખીતું છે. એ બન નકામું પડી રહેવાથી ખાણમાં પડી રહેવા બરોબર છે. યોજનામાં હવે પછી ઘટતા મુદ્દારા વધારા કરવાની મુંબઈની હાઈકોર્ટને સત્તા છે. એથી-આશા છે કે ભવિષ્યમાં પણ મંદિરની ત્રિજો-રીણું ધણી મોટી રકમ થઈ જાય ત્યારે કાંઈ નહીં તો ડોક્ટરના લોકોના ઘાભાઈ તેનો ઉપયોગ કરવાની સત્તા મેળવવા બ્યારથાપક કમીટી હાઈકોર્ટને અરજી ચુભરશે.

અહીંસો રૂપીઆમાં અમર નામ.

પુણ્યશીલ દાતાએ માટે ઉત્તમ તક.

(અત્યાર સુધીમાં ૩૦ દાતાએ પૈતાના નામની આરડીઓ બધાવી છે.)

નડીઆદ હિંદુ અનાથ આશ્રમમાં અનાથો અને અપંગોની સંખ્યામાં મોટા વધારો થવાથી અનાથોને રહેવા વિગેરે માટે ધણી અગવડ પડતી હોવાથી, આશ્રમના મધ્ય સ્થળમાં વધારાનું મકાન બાંધવાની જરૂર છે. આ નવા મકાનની નીચેની આરડીઓમાં અનાથ અપંગો વિગેરેનો ખાસ સમાસ કરવામાં આવશે. મકાનને લગતી દરેક આરડી બાંધતાં લગભગ પાંચસો રૂપીઆ ખર્ચ થાય છે, તથાપિ કોઈ દાતા ગૃહસ્થ એકી વખતે રૂ. ૨૫૦ આપશે તો તે ગૃહસ્થનાં નામની એક આરડી બાંધી તેના મુબદ્દાર ઉપર આરસપાઠાણની તખ્તી ચોઢી તે સંખી દાતાનું નામ અમર કરવામાં આવશે. આ મકાન બાંધતાં ચાર લગભગ રૂપીઆ સુધી ખર્ચ માંય તેમ છે પરંતુ મોટા શ્રીમંત સખી ગ્રહેસ્થ ત્રણ લગભગ રૂપીઆ સાંમટા દાન આપે તો એ આખું મકાન એ દાતાના નામથી બંધાવી અમે રૂપાઈ થઈશું; આ મકાન આશ્રમમાં ધણીજ આગળ પડતા સ્થળમાં યોગ્ય સમયમાં બધાનાર હોવાથી દાનશીલ સત્તાજનો આ ઉત્તમ તકનો લાભ લેતા ચુકશે નહીં એવી આશા છે. વધુ વિગત માટે લખો.

છવીતદાન આપનાર સો પાળક પણ નહીં નીકળે ?

દીન વાસસી !! પ્રભુની ખાતર દયા, લાવો અને અનાથોનાં પાળક બનો દર માસે રૂ. ૭] આપનાર મહાત્માના નામથી બાર વર્ષથી એકી ઉમ્મરના અનાથને અને દર માસે રૂ. ૮-૮-૦૦ આપનાર મહાત્માના નામથી એકી નાની ઉમ્મરના અનાથને પાળી વિવાદાન આપી સત્યાથ બનાવીશું. આ પુણ્ય લુભીમાંથી અનાથના પ્રાણદાતા એવા માન સો (૧૦૦) પાલક પણ નહિ નીકળે જરૂર દયા લાવી લખો. મંત્રી, હિંદુ અનાથાશ્રમ નડીયાદ.

સચિત્ર સુન્દરી સુખોદ.

શ્રીઓ, ખાલકો અને કુટુંબીજનોને ઘણુંજ ઉપયોગી, તથા હેમની જગવણી સુધારણા, આરોગ્ય ઉન્નતિ અને કલ્યાણને માટે હૃદયથી આપુ પ્રવલ કરતું, — સુખોદક સચિત્ર માસિક પત્ર વાર્ષિક લવાજમ, ફક્ત સતારૂપિયોઃ દિંકુચાલની બહાર માટે, — દોઢ રૂપિયો.

ઘણુંજ સરતું સરળ, અને મોટું ! સુન્દર, રસીકું, મનારજક અને ઉત્કર્ષક !

દરેક ગૃહસ્થ, જે પોતાનાં શ્રીબાલકોને જગવવા, તથા હેમને ઉન્નત કરી, પોતાને અને પોતાનાં કુટુંબને સુખી કરવા ઇચ્છા રાખે છે; પોતાના ઘરમાં, પડોશમાં અને પોતાની ચારે તરફ સુખશાન્તિ આપાદી અને સતોષ, આનન્દ અને પ્રસન્નતા જોવા માગે છે; અને પોતાના દેહનો ઉદય યાવ એમ આશાવન છે, તેણે પોતે સુન્દરી સુખોદ વાંચતું જોડ્યું, એટલુંજ નહિ પણ પોતાના અને પોતાના સ્વજન મિત્રોના કુટુંબની શ્રીઓ પાસે તે વચ્ચાવતું જોડ્યું, એ ખાસ જરૂરું છે. કારણ શ્રીજગવણીનું તે એક બહુ ઉત્તમ સાધન છે. ઉપરાંત ખાલકો માટેનો ખાસ વિભાગ હેમને પણ 'અમત સાથે જ્ઞાન' આપતો હોવાથી બહુ ઉમંગથી તે વાંચાય છે.

સુન્દરી સુખોદમાં શું આવે છે ? રસીલી વાર્તાઓ અને નવલકથાઓ, મનોહર સતી ચરિત્રો, વૈદક, ભરતગુચ્છ, પાકશાસ્ત્ર, તથા વિદ્યાકલાના વિષયો, ઉત્કર્ષક ધર્મનીતિનાં સમાજો, પ્રયત્નકારક ગરમતના ફક્ત અને દૂયકો, શ્રી જગવણી, શ્રી સુધારણા, અને શ્રી ઉન્નતિની સુખોદક ચર્ચા, મધુરી કવિતા અને ગીત ગરબીઓ, તથા ખાલકોને માટે ખાસ વિભાગઃ આ ઉપરાંત એક અથવા વધુ મનમોહન અને આકર્ષક ચિત્રો પણ આ માસિકનાં દરેક અંકને સુશોભિત બનાવે છે. ફક્ત એકવારજ વાંચનાર પણ હેના આહક યાવે છે અને આહકોજ નવા આહક વધારે છે એ વાત આ માસિકની લોકપ્રિયતા અને ઉપયોગિતાની ખાતરી કરશે ! છે ફક્ત સવા રૂપિયામાં આટલા બધા લાભ એવો છે ?

સુન્દરી સુખોદના આહકોને અનેક લાભ છે ! — (૧) મોટાં રોયજ બત્રીય પાનાંનું માસિક. (૨) દર મહિને એક અથવા વધુ ચિત્રો, (૩) ઉત્તમ, રસીકું મેટલું પુસ્તક, (૪) અનેક ચિત્રોવાળો, મોટો ખાસ અંક, અને (૫) સંખ્યાબંધ કીમતી શ્રી ઉપયોગી પુસ્તકો આહકોને ખાસ જોઈ લાવે મળી શકે છે ! આ પત્રના આહકોને ખીલ પણ ઘણી તરેહના ફાવડ મળે છે.

નવા આહક — સપ્ટેમ્બર માસથીજ (એટલે આ પત્રના વર્ષની શરૂઆતથી) આહક ધવાય છે, અને દરેક નવીન આહકને 'પાછલા અંક, ખાસ અંક તથા મેટલું પુસ્તક' મળે છે. નમુનાનો અંક ફક્ત એક આનાની (પ્રેસવાળી, ટપાલની ટિકિટ ચાકતવાથી મળી શકે છે; અને તે મંગાવનાર આહક ચર્ચા તે પૈસા લવાજમમાં વસતું ગણવામાં આવે છે. (એટલે તેમણે નમુનાનો અંક માવત્રામાં ખર્ચેલા પૈસા નોંધે જતાં હેમની પાસેથી ફક્ત રૂ. ૧-૩-૦ લેવામાં આવશે.) મહેને શીરનામે લખો : —

સુન્દરી સુખોદ મંદિર, અમદાવાદ,

લોકપ્રિય થયેલાં ઉત્તમ પુસ્તકો.

સી ઉપયોગી નવું પુસ્તક :

સ્વર્ગની સુંદરીઓ.

આ સી ઉપયોગી પુસ્તક દામમાં પ્રસિદ્ધ છે. અનુકરણ કરવાનું મન થયે ત્યારે તેવાં પોતાના વર્ણન સાથે ઉત્તમ વિચારોથી ભરપૂર છે. આ પુસ્તકમાં આપેલાં છે. મીસરોજી, લલિતાગાથ, ધીરજ જ્ઞેન, સુંદરયા, શિરાદીની રાજકુમારી, મધુરી મૈયા, મનોહરી જ્ઞેન, ચં જીવાદેવી, મર્પાદામરી, ઉત્તમ જ્ઞેન, સવિતજ્ઞેન, મરેની વર્ણના વાંચતાં વાંચતાં મન એક તાર થઈ જાય છે અને તેની સચોટ અસર થાય છે. ભાષા સાદી અને સ્પષ્ટ છે. પૃષ્ઠ ૫૦૦, ચાર રાનેરી નામ સાથે પાકું પુસ્તક કિ. રૂ. ૧૫૫ પૈ. છું.

સીઓનું સ્વર્ગ:-આ પુસ્તક પણ ઉપયોગી પુસ્તક જેવું આસ ઉપયોગી છે. ૫૫૪ ૪૪૦ કિ. રૂ. ૧૫૫ પૈ. છું.

વૈદ અમૃતલાલ સુંદરજી પરીવાર, કાલ્યાણેરી રોડ, હાથોખિદગી, સુંબઈ નં. ૨.

સ્વર્ગનાં રત્નો.

કલિત-ગાન-પ્રભુ પ્રેમના ૧૦૧ દાખલાનું આ પુસ્તક દામમાં પ્રસિદ્ધ થયું છે. તેમાંના દાખલા ઉત્તમ. સિદ્ધાંતો સ્પષ્ટ રીતે અને અત્યંત રમાં ઝટ દષ્ટને ઉતરી જાય તેવી રીતે વિસ્તાર પૂર્વક લખાયેલું ખુબસા-સાથે આપેલા છે. તપ, તપમ, જ્ઞાન, કલિત, પ્રભુપ્રેમ, સત્સંગ, તીર્થ, વન, નિવસ, નામરમરણ, પ્રાર્થના, ધર્મ, શાંતિ મોક્ષ માયા અજ્ઞાન, મોહ, ક્રોધ, મીત, વંચન, વાંચન, ગુરુ, મહાકાવ્યો, અને અંગ્રેજી તથા પરમાત્મા વિષેના દાખલાઓ છે. પૃષ્ઠ ૩૮૦, ત્રણ રાનેરી નામ. પાકું પુસ્તક કિ. રૂ. ૧૫૫ પૈ. છું. સ્વર્ગનું વિમાન:-સ્પષ્ટ સ્પષ્ટ ૩૨૫ દાખલા ટૂંકાંઠાંકાં લખાયેલાં છે. ૩૮૦ કિ. રૂ. ૧૫૫ પૈ. છું. સરસારમાં સ્વર્ગ, સાચું સ્વર્ગ અને સ્વર્ગની સીરી વિગેરે પુસ્તકો પણ આસ વાંચના જેવાં છે કિ. દરેકની રૂ. ૧૫૫ પૈ. છું.

ખુદાયાનો નાશ અને નવી જીવાની.

કોકટમાં વાપરે.

ડા. ડી. એચ. લટનું નામરદને મરદ બનાવનારી
રજીસ્ટર નં. ૮૧૬.

રાજવંશી નવરતન યાકુતી :

કો. રૂ. ૧૦ ગ્રેડમાં " સેનડો."

લીલી નસોને મજબુત કરનાર.

રાજવંશી સાંઢાનું તેલ.

કો. રૂ. ૫, ગ્રેડમાં " સાંઢો."

અસખ્ય દરદીઓએ માન એકજ દબી વાપરી અપ્રુદ શક્તી મેળવી છે. ગવન મેંટ એને કાઢીને અને વૈદ કોકટમાં વપરાતી વાપરી ઉત્તમ સર્દી કીકટો આપ્યો છે.

કો. રૂ.

ડા. ડી. એચ. લટનું દવાખાનું.

૩૮, જાનગીરી મેડોલો, સુબઈ.

સુવિજ્ઞાનં ચિકિત્સુઃ જનાપ સચ્ચાસન્ન ઘવત્સી પરપૃષ્ઠાતે ।

તપોર્પત્સત્યં ચતરવ્જ્ઞાયસ્તાદિત્તોમોન્વદતિ હત્યસત્ ॥ શ્રુત્વંદ, ૭-૧૦૫-૧૨

અર્થ:—(ચિકિત્સુઃ) ગાની (જનાપ) બળને માટે, એ (સુવિજ્ઞાનમ) જાણના બેગ છે કે, (સત્+ચ, અસત્+ચ) સત્ અને અસત્ (વચત્સી) વચને (પરપૃષ્ઠાતે) પરપર એક બીજાને દબાવવાની કપડાં કરે છે; પરંતુ, (તપોઃ) તે બેમાંથી, (ચતુ+સત્યમ) જે સત્ય છે, (સતરત્) એ બેમાં જે (સત્યોપ) માત્ર અધુન છે (વદ+પત્) તેનું (સોમઃ) પરમાત્મા (જવતિ) રક્ષણ કરે છે, તથા (અસત્+આ+હન્તિ) તે અસત્યના છે તેનું હતલ કરે છે.

પુસ્તક ૨ છું.

માર્ચ, સન ૧૯૧૩.

અંક ૬ નં.

પ્રેમ.

રાસ.

ક્યારે દુખીશું પ્રેમપાસવાર ?

ક્યારે ઝીઝીશું પ્રેમઅમીષાર ?

સચ્ચિદાનંદની જડી સાકાર.

ક્યારે દુખીશું પ્રેમપાસવાર ?

૧

બૂઝશું ક્યારે અમ જાગતાભાર ?

ભરશું ક્યારે બગ-ફૂલા અપાર ?

સ્મરશું ક્યારે હૃદયપુ નિરાકાર ?

સર્વન જાહીલાવશે ઉચ્ચાર :

ક્યારે દુખીશું પ્રેમપાસવાર ?

૨

હાલ ! ક્યારે તોડીશું ભવિ-ફૂલ-તાર ?

ક્યારે તોડીશું રોડે વેદમના અપાર ?

ભાગ્યમીચમેદ ક્યારે બદલે દિવિપાર ?

સર્વ એકકેસા બાલ થાયું સાકારઃ
કપારે રૂપીશું પ્રેમપારાવાર ?

સરીરે એકે આત્મ એકે મનશું કે વાર ?
'હું', 'તું', 'તું', 'તું', 'તું', એક એમ આચરશું કે વાર ?
નિમિત્ત લાવ લાવ નિમેષ મિળશું કે વાર ?
આવેદન જોઈ લહર સ્થાપશું અનિવારેને
કપારે રૂપીશું પ્રેમપારાવાર ?

પ્રજ્ઞાચી (સ્ત્રી, જો.)

અમર આશને.

(હરિગીત).

નદુભરી ટુંગ આંખડી નદુભર્યો પલકાર છે,
નદુભર્યો નૃપુરનો નદુભર્યો ઝલુકાર છે;
મરણશય્યા પર પડેલા મનુષ્યમાં ટુંગ વાસ છે,
હા ! કર્ણમાં એ ટુંગ મીઠી નૃપુરનો અવકાશ છે,
આસા અમર જો ! તું ખરે વિચિત્ર નદુગર ખરી,
શીખાવી દે મુજને અજબ ટુંગ મીઠી નદુગરી;
કાળ લક્ષે સર્વને, ના ટુંગને લક્ષી રહિ,
શું એવું તારી પાસ છે જો નદુગર મુજને કહે !
સરસોણ.] [બળવંતરાવ મણીલાલ દેસાઈ.

દિવ્ય અમારો અવતાર.

૧
દિવ્ય અમારો અવતાર,
અમે દિવ્ય દેશ વસનાર;
નહિ અમે પૃથ્વી-તલે રહેનાર,
એવો દિવ્ય અમારો અવતાર;

૨
દિવ્ય-માર્ગે અમે હઈએ,
સ્વર્ગીય સુખ ચડાનાર;
નહી જન-જગમાં અમે રસનાર—એવો

૩ . ૧ . ૧

જ્ઞાન-ધારા સી અમે છઠ્ઠી,
 નહીં કદી જ્ઞાન-મંત્ર થનાર;
 સદા અમે અધ્યાસી રહેનાર—એવો.

૪

પ્રભુ-પ્રેમના અમે ભૂખ્યા • છઠ્ઠી,
 દિવ્ય પ્રેમ-રસ પીનાર;
 નહીં જમ-રાગથી - અમે રીઝનાર—એવો.

૫

હિંચ ગિરીપર. વાસજ કરવા,
 હિંચ હિંચ ચઢનાર;
 નહીં અમે નીચે પડી રહેનાર—એવો.

૬

નહીં માન જ્ઞાન અમને ભેદી,
 અમે વિષ્ણુ નહીં હૃદયનાર,
 કરીએ અમે વિદ્યાતણા વિચાર—એવો.

૭

વિષ્ણુ કદી ભે દીધું ધરતર,
 ન તેથી ગર્વ અમે કરનાર;
 પણ તે દાન-માર્ગે દેનાર—એવો.

૮

પરકષ્ટ કાપી, સુખ ખડુ લહીએ,
 એ ધર્મ અમે ધરનાર;
 નહીં અમે સ્વાસ્થ્યમાં સડનાર—એવો.

૯

દુઃખ કંટક કાપીને સર્વે,
 વિકટ પથે અમે પડનાર;
 નહીં અમે નિષ્પત્તિથી ડરનાર—એવો.

૧૦

(આતી) પ્રભુ પ્રસાદી મધુરી ચાખી,
 અમે આનંદમય રહેનાર;
 અન્યને તે આનંદ દેનાર—એવો.

“ મધુકરને વિનંતિ. ”

ગુન્ગરવ કપમ કરે,

મધુકર, ગુન્ગરવ કપમ કરે.

પચિની ગુજ સંગે કદિ ન વિહરે,—મધુકર—

પચિની પૂંઠળ પૂંઠળ હામે ભરમાયો બાણી કોમલતા,

કોમલાંગીનું અંગ કોમલ નવ હલ્ય—વરતી કંકણતા

પૂંઠ અવલંબનથી ધ્રુવયું નવસરે,—મધુકર—

હિન્નત પચિની ખત સુખી તવ પ્રિતિ પ્રાર્થ કરાવે,

વિક્રપાલી પચિની પ્રિતિ યાચના તારી જણાવે,

ગુજ તરલ મપલ જીત વ્યર્થ સહુ હરે,—મધુકર—

પ્રભા પ્રભાકરની પેળી પચિની હિર પ્રહુલ્લાસ,

પ્રભાકર પ્રભા અમત થતાં પચિની હિર નિમીલાસ,

પ્રેમી દુન્દે વિરહે ત્વમ વિરહ વ્યથા સંચરે,—મધુકર—

વિદલસતી પચિની વિસાદ સરજલ રવિ હલ્ય થાતાં,

પ્રિય વ્યથિંગન લેવા માટ પચિની ખત વિકસાતાં,

પ્રિય રંજન સર સુરલિ સુવાસ પ્રસરે—મધુકર—

નતાંગી સમ રોમાંચિત પચિની પ્રભાસ્નાને મગસર,

કંઈ નવીન રંગ ભરી અંગ પચિની રવિ સંગે ચક્રમૂર

તે ગુન્ગને કપમ ઘોસે કર્ષ ગુજ સરે—મધુકર—

નદિ હિર જાગી ધ્રુવ કદિ પચિની પૂરે,—

મધુકર, ગુન્ગરવ કપમ કરે.

ગુરુત. હવાડીયા ચક્રો.

જા. ડાહ્યાસાઈ ડાહ્યાસાઈ.

સમુદયાત્રા અને હીંદુશાસ્ત્રો.

આપણા સદ્ગત મહારામ જોડવડનાં રાજ્યાભિષેક પ્રસંગે રા. મુજળ બારભાયા વિલાપત ગયા ત્યારથી પરદેશગમનના અનુભૂ હીંદુ સર્માજમાં પુષ્કળ આદોષન થયું છે. હજુ પણ સમ-
જ્ઞ જ્ઞાતિ વચ્ચે શીમચંકરાચાર્ય માધવવીરજો નિર્જીવ સ્તીકાપો નથી. ઓ. મી. પદ્મણી જેવા
પ્રમુખ જ્ઞાતિની પંડિતની જલદર રહ્યા છે. સામાન્ય જ્ઞાતાસંચોને, શાસ્ત્રોમાં પરદેશગમનને પાપ
છા માટે દલાવ્યું છે તેની સમજ પડતી નથી અને તેને પાતક માન્યું હોય તોપણ તેનું પ્રાય-
શિત્ત, જ્યારે મહાપાતકો માટે છે તો એનું કેમ ન હોય જોઈએ એમ તેઓ પૂછે છે. શાસ્ત્રીઓએ
ઉભય વિરહ પક્ષોની તરફથી તથા વિરહમાં સાંમંસામા રાજ્યાર્થો આપ્યા છે; પરંતુ તે ભાગ્યેજ

જેમજ્યે તેટલી સરલ વિદ્યાત્રાયુક્ત અથવા નિષ્પક્ષ છે. ગ્રામીન શાસ્ત્રોમાં પ્રાયશ્ચિત્ત નથી અને અર્વાચીનમાં તે કેવી રીતે પ્રક્રિયિત થયું તેના ઐતિહાસિક દૃષ્ટિથી કોઈ શાસ્ત્રી નિર્ણય કરી શક્યો નથી. આર્યધર્મ તથા અર્ધદેશનાં એ ધનશામ્ય છે કે, કોશીનાં અગરવાલવૈશ્યની સાતિનાં યૌધરી બાણુ મિશ્રઅરદાસે તેજ સાતિના એક બીજા યૌધરી બાણુ ગોબિન્દદાસને, બાણુ લખમીચંદ એમ. એ. નાં પરદેશગમનની ખટપટનાં સંબંધમાં આતબહાર મેલ્યો. બાણુ ગોબિન્દદાસે પોતાના નહિં પરંતુ પરદેશગમનના પ્રસન્નતા તથા સાતિના આપખુદ શેષાઓની સત્તાની હદ દર્શાવવા, રૂ. ૧૧૦૦૦ ની તુકસાનીની ફરીયાદ પ્રતિવાદી. મિશ્રઅરદાસ વિરૂદ્ધ માંડી. એ પણ ધન્યનીજ વાત. બની કે આ મુકદ્દમા કાશીના સખ-જજ, પ્રખ્યાત સંસ્કૃતના વિદ્વાન બાણુ શ્રીશયંદ્ર બસુ સન્મુખ આવ્યો. પરદેશગમનાર્થે પ્રાયશ્ચિત્ત છે કે નહિ અને છે તો તે કેવું અને શામાટે તથા સાતિઓના રીતરીવાજની વિરૂદ્ધ પ્રાયશ્ચિત્ત છે કે નહિ એ પ્રશ્નો મુદ્દારૂપે તેમણે ઉઠાવ્યા. બન્ને પક્ષ તરફથી શાસ્ત્રીઓ સાહેદી આપવા આવ્યા ! વાદીના પંડિતો સુધારક અથવા પરદેશગમનના વાદી તથા પ્રતિવાદીના પંડિતો સંરક્ષક અથવા પરદેશગમનના વિરોધી હતા. ચાર માસ સાક્ષીઓની તપાસ ચાલી. જજ પણ ધૈર્યની શ્રુતિ હતો, અને તેણે ૧૦૫ ડાપેલાં પાનાનું જજમેંટ આપ્યું છે. સર્વે શાસ્ત્રીઓના મત મેળવી તે ક્યાં સુધી ખરા તથા ખોટા તેનો નિર્ણય તેણે પોતાના અદિતીય જજમેંટમાં કર્યો છે. જજ એટલા વિદ્વાન છે કે મહામહેાષાધ્યાય પં. શિવકુમાર શાસ્ત્રી જેવાની પણ તેમણે ભૂલો કાઢી બતાવી છે ! શાસ્ત્રીઓએ પણ નહીં જ્યેષ્ઠા-જ્યેષ્ઠાં અથવા પોતાના નિર્ણયની પુષ્ટિમાં તેમણે પ્રમાણો આપ્યાં છે. હાઈકોર્ટનો કોઈ જજ પણ આવા કેસમાં આવડો ઉડો જઈ શક્યો હોવા વિષે હમને શંકા છે. જજ જન્મો તો શ્રીશયંદ્ર જેવાજ જન્મો એ ઉદ્ગાર એમનું અપ્રતીમ જજમેંટ વાંચ્યા પછી સહજ હોકમાંથી નીકળી જાય છે. જજમેંટનો અર્થ યુગ્ંજરાતીમાં ભાષાંતર કરવા યોગ્ય છે; હમે માત્ર મુખ્ય કરીને તેને આધારે સમુદયાત્રા માટે પ્રાયશ્ચિત્તજ નથી એવું લખકર મહાપાતક તે કેવી રીતે ગણવામાં આવવા લાગ્યું તેનાજ ઇતિહાસ સારરૂપે તે ઘણી વિચિત્ર કથા હેવાથી આપીયું.

સમુદયાત્રા વિરૂદ્ધ શાસ્ત્રોમાં મૂલ એકજ ઉપપુરાણનો કથા રસોડ છે !

સામાન્ય રીતે સંસ્કૃતની અઘાન પ્રજા ધારે છે કે સર્વે શાસ્ત્રોમાં સમુદયાત્રાનો નિષેધ છે. વસ્તુતઃ તેનું યાવત પુરાણોમાં એકજ સ્થળે અને તે પણ એક ઉપપુરાણમાં જ ખંડન છે. એ સત્ય છે કે, અનેક અર્વાચીન અથેમાં તથા મુખ્ય કરીને કમલાકરના નિર્ણય-સિંધુ તથા રધુનંદનના ઉદ્દાહૃતત્વમાં પણ ખંડન છે. પરંતુ જે અર્વાચીન અથેમાં એ ખંડન છે તે માત્ર હિત ઉપ-પુરાણનો સીધો ઉતારોજ છે. એ ખંડન બૃહન્નારદીય ઉપ-પુરાણમાં આ પ્રમાણે છે:—

સમુદયાત્રાસ્વીકારઃ ક્ષમંડલુવિધારણમ્ ।
 દ્વિજાનામાસવર્ણાસુ કન્યાસુ પંચમસ્તથા ॥
 દેવરેણ સુતોત્પતિઃ મનુપત્તે પશોર્વેધઃ ।
 માંસવાનં તથાશ્વદે દાનમસ્થાધમસ્તથા ॥

વૃક્ષસ્ત્રાપ્તોઃ કન્યાપ્રાપ્તોઃ પુત્રઃ દાનં પરસ્વ ચ ।
 વીર્યકાલં વ્રહ્મચર્યં નરમેવસ્વમેષ્વકૌ ॥
 મહાપ્રસ્થાનગમનં ગોમેધં ચ તથા મક્ષત્ ॥
 હમાન્ધમાન્કલિયુગે ઘર્જ્યાન્ ઝાદુઃ મતીયિતઃ ॥

૧. સમુદ્યાત્રાનો સ્વીકાર.
૨. કર્મકુલનું ધારણું.
૩. દિવેનો અસવર્ણ કન્યા સાથે લગ્ન.
૪. દેવરે (લાઇની પત્ની વા વિધવાથી) પ્રભેત્તિ કરવી (નિયોગ).
૫. (અતિથિના સત્કારાર્થ) મધુપર્કમાં પશુનો વધ કરવો.
૬. ગ્રાહમાં માંસનું (બોજનાર્થ) દાન કરવું.
૭. વાનપ્રસ્થાગ્રમનો સ્વીકાર કરવો.
૮. એકવાર દાન કરેલી કન્યાનો બીજા વાર વિવાહ કરવો.
૯. લાંબા કાળ સુધી અહમર્યનું પાલન.

૧૦-૧૨. મનુષ્ય, ઘોડો અથવા બળદનું બલીદાન, નેતથા

૧૩. મહાપ્રસ્થાનગમન અર્થાત્ હિમાલયની અંતિમ યાત્રા કરવાનું મત લેવું.

એ અગીયાર વાતો કલિયુગમાં વર્ત્ય છે એમ સુધિમનિનું કહેવું છે.

ગીતાને બદલે યદું !!!

આમાં પ્રથમ વર્ત્ય વસ્તુ તે “સમુદ યાત્રા સ્વીકાર” છે. તેનો અર્થ દાલના પંડિતો સમુદનું ઉદ્ધવન કરીને પરદેશ જવા સ્વીકારવું એવો કરે છે; પરંતુ તેજ મહાત્મ્ય છે. સમુદયાત્રા સ્વીકાર પોતેજ એક પ્રાચીન હતું. કુર્મપુરાણના ૩૦ માં અધ્યાયના ૧૮ માં શ્લોકમાં લખ્યું છે કે, “જે મનુષ્યે સજ્જાન મનુષ્યહત્યા કરી હોય, તેણે અંબોજનથી, અથવા “શિખર ઉપરથી પડીને અથવા અગ્નિજવાલામાં પ્રવેશીને, અથવા જલમાં ડુબી મરવું.” આદિવપુરાણમાંથી પણ પૌતાની પરાશર ઋષીની ટિપ્પણમાં પ્રાચીનપણે પણ એજ અર્થનો (૧૦મે અ., શ્લોક ૧૧મે) શ્લોક આવે છે. આ “સમુદયાત્રા સ્વીકાર”થી અહમર્યના કથન પ્રમાણે ન અમુક દુષ્ટવૃત્તિ, તે હત્યાસની પાપનિવૃત્તિ થાય છે. આ પ્રમાણે સમુદયાત્રાનો અર્થ. સામાન્ય નહીં પણ પારિવારિક-૨૬-technical (ટેકનીકલ) છે. જે હત્યારા મનુષ્ય ડુબી મરવાને માટે સમુદની મધ્યમાં જાય છે તેને માટે અહીં સમુદયાત્રા શબ્દ વાપર્યો છે. સામાન્ય અર્થ તો હાસ્યજનક, અસંલગ્નિત છે. તેમ હોય તો તો, મુળમાં પાલકા બેંદરપર રોજ જ સર્વે મનુષ્યો આઠ આના આપીને બે ઘડી દિવાલોડી સુધી સહેલગાહ કરી આવે છે તેવો મહાપાતકી યથા; વળી ઉક્ત શ્લોકમાં એ ૧૩ વર્ત્ય વસ્તુઓને ધર્મ કહી છે એ લક્ષમાં રાખતાં પણ સમુદયાત્રાનો સામાન્ય અર્થ બેદુરો-તથા અસંબંધ સિદ્ધ થાય છે. ભર-દરીયે ડુબી મરવાનું પ્રાચીનકાલમાં નિયોગ પેઠે સાધારણ હતું. તેજ મનુષ્યહત્યાના મહાપાપનું સર્વોત્તમ નિવારણ મણતું. કાલાંતરે એવું લખકરે મન અપ્રવક્ત ગણાવું તેથીજ હતનારકી-પણે તે ધર્મને કલિમાં વર્ત્ય ગણ્યો. નહીં તો ધર્મ શબ્દ સમુદયાત્રાને બાબત પડતો નથી.

આનંદ અથવા વિદ્યાપ્રાપ્તિના સ્વાર્થે સાર કોઈ સમુદ્રયાત્રા કરે તેને પુરાણકાર ધર્મ કહેજ નહીં. એ તો રાજનો સાંસારિક વ્યવહાર માત્ર છે. અન્ય દેસ વર્ત્ય ધર્મો જેતાં પણ માલમ પડશે, કે પ્રાચીનકાલમાં તે ધર્મરૂપ ગણાતા, અધાર્મિક ગણાતા નહોતા, અને તે ધર્મસંબંધીજ છે. પણ સામાન્ય સમુદ્રયાત્રા તો એક ગામથી બીજે ગામ માત્ર જવાની બાબત છે—સ્થળને બદલે જલ માર્ગે. એજ બેદ ત્યાં ધર્મનો પ્રમ્નજ ક્યાં આવ્યો? નારદીયપુરાણમાં ઉક્ત **Ropealing Act**, જૂના કાયદા ૨૬ કરવાના કાયદારૂપ-માત્ર છે.

સામાન્ય સમુદ્રયાત્રાનો ઉક્ત ઉપપુરાણમાં નિષેધ નથી પણ તે મનુષ્યવધના એક પ્રકારના પ્રાયશ્ચિત્તરૂપમાજ અર્થમાં વર્ણીત કરવાનો સામાન્ય ઉપદેશ માત્ર છે. એ કાંઈ કપોલકલ્પના નથી રચનાયદ્ધ “ ઉદાહતત્વ ” નામક ગ્રંથની ટિકા આશરે ૧૦૦ વર્ષપર થઈ ગયલા પં. કાશીરામ વાચસ્પતિએ લખી છે. તેમના ઉપર સુધારાનો વા વાવો હોવાનો આક્ષેપ આણી શકાશે નહીં. એ ટિકા કલકત્તાની સંસ્કૃત કોલેજના પ્રોફેસર પં. હરિકૃષ્ણ શાસ્ત્રીએ પ્રગટ કરી છે. તેમાં સ્વ. પં. કાશીરામ “ સમુદ્રયાત્રા ” ની ટિકામાં કહે છે:— મરણમુદ્દિય સમુદ્રયાત્રા સ્વીકાર અર્થાત્ મરણ પામવાના ઉદ્દેશથી જે સમુદ્રની યાત્રા કરે છે તે, “ મહાપ્રસ્થાનગમન ” (૧૩ મો વર્ત્યધર્મ) નો અર્થ પં. કાશીરામ વાચસ્પતિ મરણમુદ્દિય હિમાલયગમનમ્ અર્થાત્ મરણ પામવા સાર હિમાલય જવું તે (તેના બરફમાં ઠરીને મરી જવું) એવો કરે છે.

નિર્ણયસિન્ધુ જેને કાશીના પંડિતો ધર્મક્રિયા પ્રાયશ્ચિતાદિના પ્રકરણમાં બહુ માન્ય કરે છે તેમાં “ સમુદ્રયાત્રા સ્વીકાર ” ને બદલે સમુદ્રયાત્રા-સ્વીકાર શબ્દ છે. તેનો એવો અર્થ કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે કે, સમુદ્રયાત્રાનો સ્વીકાર કરવો એ કલિમાં વર્ત્ય છે. હવે નિર્ણયસિન્ધુકરે જાને બદલે તુ શબ્દ વાપર્યો છે તે તેનો અક્ષર દોષજ છે. નહોતો તોપણ અર્થ બેદ થતો નથી, સમુદ્રયાત્રાનો પણ ૩૬ અર્થ છે. જે જ્ઞાનહત્યારાએ ભરદ્વાજે કુખી મરવા જવાનો સ્વીકાર કાઢ્યો છે, તેનું નામ સમુદ્રયાત્ર છે! અને તેવાં પ્રાયશ્ચિત્તનું વિધાન પણ પરાશર (પ્ર. ૧૨-શ્લો. ૬૪) માં છે:—

“ ચતુર્વિંશોપપન્ને તુ વિધિવત્ દ્રહ્મઘાતકે
સમુદ્રસેતુગમનં પ્રાયશ્ચિત્તમ્ વિનિદિશેત્ ” ॥

અર્થ:—ચારે વેદમાં વિદ્યાનુ એવા જ્ઞાનહત્તે જ્ઞાનઘાતક માટે “ સમુદ્રસેતુ ગમન ” નાં પ્રાયશ્ચિત્તનો નિર્દેશ (વિધાન) કરવો !

બૃહત્પરારદીય ઉપપુરાણમાં સમુદ્રયાત્રા સ્વીકારને જે શ્લોકમાં વર્ત્ય કહ્યો છે તે શ્લોક પોતે યાજ્ઞવલ્ક્યની સ્મૃતિની ટિકા રૂપ છે ! નારદીયના જે શ્લોકો હમે ઉપર આપ્યા છે તેની પૂર્વે તે ઉપપુરાણમાં જે શ્લોક છે તે આ પ્રમાણે છે.

કર્મણા મનસા વાચા યત્નાચ્ચ ધર્માન્સમાચરેત્ !

અસ્વબ્ય લોકવિદિષ્ટં ધર્મ્યં અન્યચરેન્ન તુ ॥

અર્થ:—મનુષ્યે કર્મ થકી, મન થકી તથા વાચા થકી ધર્મોનું પ્રત્યેક આચરણ કરવું, પરંતુ જે ધર્મપૂર્વક હોય છેતાં લોકોને મન તિરસ્કારપ્રેરક હોય તે કરવું—શિર્વણ

કે તે કરવા વિના સ્વર્ગ પ્રાપ્તિ ન થતી હોય (અર્થાત્ તે ' એટીકેટ ' (સમ્યક્તા) નો જ્ઞાન પ્રાપ્તિ હોય ત્યાંજ લોકાન્વારને માન આપવા સમ્યક છે).

હવે આ શ્લોક યાતવલ્કયસ્મૃતિના ૧ અધ્યાયનોજ ૧૫૬ માં શ્લોક છે ! અને તે સંપદશ નારદીય પુરાણમાં વર્ત્ત્વ ધર્મોની ગણતરીની ઉપર લખ્યો છે. તેથી સિદ્ધ છે કે, નારદીય પુરાણકાર યાતવલ્કયને અનુસરે છે. અને યાતવલ્કયસ્મૃતિ જે યોગાધિકૃત પડિતો મનુસ્મૃતિથી પણ કલિયુગ માટે વિશેષ આન્ય કરે છે તેમાં " સમુદ્રમાના " (સામાન્યપદકે વિશેષ કાંઈ પણ અર્થમાં) નો કાંઈ પણ સુગ માટે નિષેધ નથી ! અને નારદીય પુરાણ પણ યોગાના કથન પ્રમાણે ક્યાં વર્તે છે ? એજ પુરાણમાં અન્ય સ્થળે, કેમ જીવ ધારણ, શ્રાદ્ધમાં માંસ તથા વાનપ્રસ્થાશ્રમનું વિધાન લખે છે !

ચાંદ્રાલ સાથે એક વર્ષના ભોજનથી ૧૭૫૨૦ દિનના ઉપવાસ !

પરદેશગમન ન કરતું એવા તો કોઈપણ શાસ્ત્રનો આધારજ નથી ! શાસ્ત્રોમાં માત્ર " સમુદ્રમાના " નોજ વિરોધ ડીધો છે, અને તેનું જી પ્રાપ્તિત લખ્યું, નથી કારણ કે તે માન, એક સમ્યક હોય હતો, માન કલિમાંજ વર્ત્ત્વ કરવાનો ઉપદેશ હતો. છતાં વર્ત્ત્વ કરે તેને સિર માત્ર લોકાપવાદ રહેતો, પ્રાપ્તિત કે બીજી કોઈ શિક્ષા નહોતી. છતાં, સમયાંતરે જોને માટે પ્રાપ્તિત નહીં તેવા તો પકિતવ્યવહારજ કાપિ પણ ચાલ નહીં શકે એવી વિપરીત કથના ઉઠાવવાની હિન્મત કરવામાં આવી. સમુદ્રગમન માટે શા માટે પ્રાપ્તિતનું વિધાનજ નહીં તેનું કાંઈ કારણ શાસ્ત્રે કે પડિતો પાસે નથી. પરંતુ કોઈમાં ' પડિતોને સાક્ષી તરીકે બોલાવવામાં આવતાં તેઓએ કાંઈને કાંઈ કારણ આપવા વગર તો, છુટકાજ નહોતો. ઉદા. સુક્રમામાં અગરવાલ ગાતિના પ્રતિવાદી તરફથી, સંરક્ષકવિચારના શ્રેષ્ઠ ગણાતા પડિત, મહામિહોપાધ્યાય શિવકુમાર શાસ્ત્રીને બોલાવવામાં આવ્યા હતાં. તેમણે, સમુદ્રગમન અપ્રાપ્તિતવ્ય હોવાનું એજ કારણ આપ્યું હતું કે શ્લેષ્ઠો, સહબોજન પરદેશ ગતીઓ કરે છે. પં. શિવકુમારે શૂલપાણિ નામક એક અર્વાચીન સાસ્ત્રકારના મતને આધારે એવી જુથાની આપી હતી કે, પરદેશગતીએ શ્લેષ્ઠો સાથે ભોજન કરવાના ધાર્મિક અપરાધ માટે શાસ્ત્ર પ્રમાણે તેણે ૧૭,૫૨૦ દહાડા અપવાસ કર્યો બેઠો, અને માતૃથી આયુષ્યમાં તે અસંભવિત હોવાથીજ અપરાધ અપ્રાપ્તિતવ્ય છે. એટલા દહાડા અપવાસ કરતાં પૂર્વે તો તે કપારનેયે મરી પરાચરેલો હોવો બેઠો. બે સહબોજનનોજ વાંધો શાસ્ત્રકારને હતો તો તે કારણ સમુદ્રગમનનો પ્રતિબંધ કરતાં કેમ લખ્યું નહીં, તેમજ સ્થલ માર્ગના પરદેશગમનમાં પણ એ આપતિ તો તેટલીજ છે તેનો પ્રતિબંધ કેમ ન ડીધો કે તે વિષે શાસ્ત્રીઓં જોન છે.

બાણીબેઠને જમનારને પ્રાપ્તિત-પ્રાપ્તિતનો વર્ણોત્તર લેક.

પ્રતિવાદીઓનો પક્ષ એ હતો કે પરદેશીએ શ્લેષ્ઠો છે. પરંતુ મનુ પ્રમાણે તેઓ શ્લેષ્ઠી ઉતરતા નથી, કારણ કે તેઓ બ્રહ્મ દિગ્ધે છે, એમ તે રાજર્ષિ કહે છે, અને મનુને, શ્વેતુ ભોજન લેવાનો વાંધો નથી. શૂલપાણિ બીજી રીતે સમ્યક હોવા છતાં પણ માટે વાંધો લેતો નથી ! અને યાતવલ્કયનું તે માટે (અ. ૧-૨-શ્લો. ૧૬૬) પ્રમાણ પણ

આપે છે. હવે યુરોપીયનો સાથેનાં સહભોજન માટે શુદ્ધપાણિ જેવા પણ શું પ્રાપ્તિત આપે છે? તે કહે છે કે અંગીરા (સ્મૃતિ) તું એવું વચન છે કે:—

અંત્યવસત્તિનં અન્નં અશ્વિયાત્ યઃ તુ કામતઃ ।

સ તુ ચાંદાવણં કુર્વાત્ તપ્તઘૃત્નં અથાપિ વા ॥

(પદ્મઉદ્દ હમે પાળ્યાં છે)

અર્થ—જેઓ અંત્યજ (જેવી) અતિ ઉતરતી કામોતું જાણીએછેને કિમિત પણ ભોજન ખાય, તેઓએ ચાંદાવણ અથવા તપ્તઘૃતન (નામક પ્રાપ્તિત) કરવું. (તે પછી લેખક કહી છે જાતિ અંત્યવસતિન (અંત્યજ) છે તેની ટીપ આપે છે જેમાં વેદિકા તથા માગધા-મગધ દેશના લોકો-પણ છે ।

આગિરાના આ શ્લોકપર શુદ્ધપાણિ ટિકા કરે છે કે, એકજવાર એવું ભોજન દર-નારે અંદ્રાવણ કરવું કે જે ૮ ગાયના દાન બરાબર છે. (આ બ્રાહ્મણ માટે છે-ક્ષત્રિય માટે ના, વૈશ્ય માટે ના, તથા શૂદ્ર માટે ના બસ છે). વળી, શુદ્ધપાણિ કહે છે કે જે બ્રાહ્મણ જોણીએછેને ૪૮ વાર ચાંદાવણ ખાય તે તો ૨૪ વર્ષ પર્ણિત પ્રાપ્તિત કરે તોપણ અપ-વદાર્થ તો રહેજ રહે છે. જે પ્રાપ્તિત ન કરે તો તે ચાંદાવણ થઇ જાય છે. હવે એટલા પ્રાપ્તિત બદલ ૩૬૦ ગાયોનું દાન કરે તોપણ ચાલે. ક્ષત્રિયનો આમા બ્રાહ્મણથી ના હોવાથી તેણે માત્ર ૨૭૦ ગાયનું દાન કીધેથી તેનો અપરાધ ક્ષમા થાય છે અને વ્યવદાર્થ પણ થાય છે, તથા વૈશ્યે તો માત્ર ૧૮૦ ગાય આપી કે પત્યું. આ કારણથી કાંઈ પણ શાસ્ત્ર પ્રમણે બ્રાહ્મણ શિવાય બીજાને પ્રાપ્તિત કરવા છતાં હમેશ જાતિના વ્યવદારથી બદિષ્ટ થઇ શકે નહીં. શુદ્ધપાણિનો અર્થ ન સમજવાથીજ પં. શિવકુમારે પોતાની ગણતરીમાં જૂન કરી છે એમ જાણી. બાસુ કહે છે અને ઉમેરે છે કે, એક દહાડા ચાંદાવણ હોજન કરવાથી જે અપ-વાસ કરવા પડે તેથી જેટલા દહાડા એવું ભોજન થાય તેટલા દહાડાને એક દિનના અપરાધ માટેના અપવાસની સંખ્યા સાથે ગુણવી એવી શાસ્ત્ર મર્્યાદા નથી. પં. શિવકુમારે તેમાં પણ 'ગાયું ખાધું' છે, અને તેથીજ ૧૭,૫૨૦ દિવસની ખોટી ગણતરી કરી છે. વિદ્યાનેશ્વર (યાજ્ઞવલ્ક્ય સ્મૃતિનો પ્રખ્યાત ટીકાકાર) ચાલુ વેસ્વાગમન માટે સામદું પ્રાપ્તિત કેટલું તેનો નિર્ણય કરે છે, જે કાંઈપણ ચાલુ પાપનાં પ્રાપ્તિતનાં હિસાબને પણ સરખી રીતે લાગુ પડે છે. લુગા-ફીતા કચ્છને આશરે ચિત્રાનેશ્વર કહે છે કે, ગ્રંથસ્ત્રા ૩૨ દિવસ માટે તો કરોજાનના પુરા હિ-સાબે પ્રાપ્તિત કરવું. તે પછી દર માસનાં પાપ માટે ૧ જ દિનનું પ્રાપ્તિત ઉમેરવું. ચાંદા-લોના ઉચ્છિષ્ટ અન્નનાં ભોજન માટે પં. શિવકુમાર કહે છે કે, વિદ્યાવતમાં રહેતો દોઢ રોજ બે વાર જમે, અર્થાત બે વાર પાતક કરે છે. એક વારના પાપનિવારણ માટે ૪૮ અપવાસ કરવા તે કહે છે. તે ખરું હોય તોપણ એક માસ વિદ્યાવતમાં રહેતા માટે ૩૦×૨૪=૭૨૦+ (ઉચ્ચ) ૪૮=૭૬૮ દહાડા અપવાસ કરવો જોઇએ. હવે શુદ્ધપાણિ પ્રમાણેજ, દર માસનાં પાપ માટે એકજ દિનનાં પાપના અપવાસ કરવાના હોવાથી છ વર્ષ વિદ્યાવતમાં રહેનારે ૧૧૫૨ દહાડા અપવાસ કરવો જોઇએ, અને તે ન થાય તો હિસાબે ૧૯૨ ગોશાન આપવી જોઇએ. બ્રાહ્મણો માનવી કિંમત હાસમાં ૩. ૧૧ અને યજમાનોની શ્રદ્ધા ન હોય તો માત્ર આઠ આઠ આનામ.

આંકે છે-તે હીસાએ ગાત્ર રૂ. ૯૬ નો આ પ્રકરણમાં અર્થ આવે છે-અર્થાત્ પ્રાપ્તિતની કિંમત રૂ. ૯૬ કઠિનમાં કઠિન અને કઠોરમાં કઠોર શાસ્ત્ર પ્રમાણે છે. મિતાક્ષરો (વાંચક વક્ત્રવ પરની ટિકા) પ્રમાણે ઉક્ત ૧૧૫૨ દહાઝા તથા ૧૯૨ ગોદાનનો હીસાખ ખરો છે. સ્વયં પ્રતિવાદીના પડિત હરણચંદ્ર ચક્રવર્તીને તે સ્વીકારવું પડ્યું હતું. આ કારણથી ચાંકાસ બોજન અથવા પુરદેશ ગમન (જેહ પર્યાવવાની ચઢ ગયા છે) કમમાં કમ વૈશ્વ માટે તો મહાપાતક નથી પણ ઉપપાતક છે. કારણ કે જન્મપર્ષત અવ્યવહારતા તો મહાપાતકમાંજ હોઈ શકે છે.

આ શાસ્ત્રીય વિષય હોવાથી હમારા કેટલાક વાંચકોને તે શુષ્ક લાગશે, પરંતુ હમે તે બને તેટલો સરલ તથા રસિક કરવાને યથારાકિત પ્રયત્ન કર્યો છે તે વાંચકો બોધ રાકવા હશે. આ પરથી સિદ્ધ થાય છે કે અર્વાચીન શાસ્ત્રો પણ કેટલાક શાસ્ત્રોના અનુભવાસી, સુધારકો ધારે છે તેટલાં દુષ્ટ નથી. એને તો કેટલાક સ્વાર્થી બ્રાહ્મણોએ તથા પ્રળને આઘાપાટ બંધાવનારા દોષક ઝાપાપાગાઓએજ દુષ્ટરૂપ આપ્યું છે. શાસ્ત્રો જ્ઞેતાં તેમાં કદાચ જૂલ દેખાશે પરંતુ, અજ્ઞાન તેમજ સુધારક સમૂહ ધારે છે તે કરતાં તો તે વધારેજ સમજદાર, વ્યાજબી તથા તોડ કહનારા છે. ઉપરોક્ત વિષય હમારી એ માન્યતાને પુષ્ટ કરે છે.

સંયુક્ત કુટુંબ કે વિલકત?

(૫)

સંયુક્ત કુટુંબની પુષ્ટિમાં એક દલીલ એવી લાવવામાં આવે છે કે તેથી વંચ બોજનાદિમાં અર્થનો ધણો ફાયદો થાય છે. આ દલીલ ધણા ખરી માનીને કાન પકડે છે. પરંતુ હમને તેની સમજ પડતી નથી. શું સંયુક્ત કુટુંબની વ્યક્તિઓ આણું ખાય છે અથવા આણું પહેરે છે કે જ્યેથી ખર્ચે આણો ચઢ શકે છે? સત્ય એ છે કે ખર્ચે આણો થાય છે એ માન્યતા એક ભ્રમણા કરતાં બીજું કશું વધારે નથી.

આણો અર્થ એ માત્ર દ્રષ્ટિ ભ્રમણા છે !

ખાલી મેદાનવાળી જગ્યા ઉપર ઘર બંધાય છે ત્યારે તે મોટી લાગે છે. નહીં તો ખુલી હોય ત્યારે નાની લાગે છે. ઘર બહારથી નાનું લાગે છે, અંદરથી મોટું લાગે છે. વસ્તુતઃ તે બન્ને નથી. નાનાં કે નથી મોટાં થતાં. ખાલી એરોડો નાનો લાગે છે, ભરેલો એરોડો મોટો લાગે છે. બે સમયોરસ આકૃતિમાં એક કાળી લીટીની અને બીજી ધોળી લીટીની કરો તો ધોળી આકૃતિ માપતાં બરાબર સરખી હોવા છતાં તે કાળી સમયોરસ કરતાં આંખને નાની જાગશે. આ અને એવા બીજા અનેક ચક્ષુની ભ્રમણા (optical illusions) છે તેવીજ સંયુક્ત કુટુંબમાં આણો ખરચ લાગે છે એ માનસિક ભ્રમણા છે. એ ભ્રમણાનું કારણ એ છે કે સંયુક્ત કુટુંબમાં માણસડીક ખરચ વિલકત કુટુંબ કરતાં કાંઈક આણો આવે છે. પરંતુ તેમાંથી સંયુક્ત કુટુંબની કશી કરામત નથી. તેમાં કાંઈ જાડુ

કે ચમકાર નથી. કોટમાં રહેનારાઓને માણસદીક ખરચ કામાદીપરામાં રહેનારા કરતાં બહુજ પ્રધારે આવે છે, તેથી કામાદીપરામાં રહેવાના ખરચ ઓછો થાય છે. એ અનુમાન કરતાં ઉપલું અનુમાન વધારે વાજ્યની નથી. સંયુક્ત કુટુંબમાં એકદર ખરચનો ઘણો મોટો આંકડો આવે છે. તેથી કાંઈ બધાજ ખરચની તે યોદી રકમનો ઉપભોગ કરે છે એવું કશું નથી. ઘરમાં આવતી દરેક ચીજ, ગમે નેટલી પુષ્કળ હોવા છતાં બધાને ભાગે વહેંચાઈ જતાં દરેકને ઘણો નાનો હીસોજ મળે છે. અર્થાત્ સંયુક્ત કુટુંબીઓ વિભક્ત કુટુંબીઓ કરતાં-વ્યકિત વ્યકિતએ-બહુ ઓછું સુખ ભોગવે છે. વીસ માણસના સંયુક્ત કુટુંબમાં રોજ સાંજના પાંચ શેર દુધ વપરાય અને વિભક્ત કુટુંબના ૨ માણસ રોજ સાંજે શેર દુધ લે તો પ્રથમ કુટુંબ વધુ જથ્થા છતાં તેના વ્યકિતઓ ખૂં જોતાં વિભક્ત કુટુંબના વ્યકિતઓ છતાં બહુ ઓછું દુધ વાપરે છે. આવી આવી રીતેજ સંયુક્ત કુટુંબમાં કસર થાય છે. મોટું મોટું દેખાય પણ ભાગ પાડો તો કશો દમ ન મળે ! સામાન્ય રીતે વિભક્ત કુટુંબવાળાઓ સુખ-સ્વાદ તથા આનંદ-આરામની વસ્તુઓ (luxuries) ઘણી વધારે વાપરે છે; હવે એતો સૌ કોઈ સ્વીકારશે કે ખરચ જરૂરી વસ્તુઓની ખરીદીમાં નહીં પણ બીજી ઓછી જરૂરી ચીજોની ખરીદીમાં પુષ્કળ વધી જાય છે. સંયુક્ત કુટુંબો ગમે તેવાં ધનાઢય હોય તોપણ તેમાં બનના સુધી ખાસ જરૂરી ચીજો શિવાય બીજી પાછળ ખર્ચ કરવામાં આવતો નથી એ પ્રસિદ્ધ છે. તેમને કોઈ કહેશે કે “ ફક્ત દુધ, ” તો કહેશે કે ‘ હમને ગરીબને કેમ પાલવે ? હમે કાંઈ એક નથી. ’ બચરવાળા કુટુંબોમાં પણ માણસ દીક ઓછો ખરચ થાય છે તેવું કારણ એજ છે કે બચરવાળા કુટુંબો નિર્વાહ માટે જરૂરી શિવાયની ચીજોની ખરીદીજ બંધ કરી નાંખે છે. સંયુક્ત રહેતા કુટુંબમાં ખર્ચ ઓછો લાગવાનું બીજું કારણ એ છે કે, કુટુંબ તરફથી ઘણે ખર્ચે જ્યો માત્ર ખાવાપીવાનો તથા રહેવાનો ખર્ચ કરવામાં આવે છે. કપડા લતાનો, તથા બીજો ખાનગી ખર્ચ દરેક ઉપકુટુંબ પોતપોતાની ખાનગી પુલમાંથી કરી લે છે. અને ઉપલક ખાનગી ખર્ચ સંયુક્ત ખર્ચમાં ન ગણાવે; હોવાથી સરવાળો નાનો આવે તેમાં આશ્ચર્ય નથી. વિભક્ત કુટુંબમાં તેવો ભેદ રાખવાનું પ્રયોજન ન હોવાથી સામગ્રી સરવાળો મંડાય. આથીજ ઓછો ખર્ચ હોવાની ભ્રમણા થાય છે ધનાઢયમાં ધનાઢય સંયુક્ત કુટુંબના પુરો સાધારણ રિયલિટી વિભક્ત કુટુંબના પુરો કરતાં વધારે સુખપૂર્વક રહેતા નથી. એક દ્રષ્ટાંત આપીશું. સંયુક્ત કુટુંબ કદાપિજ નાટક ભેવા જરો. જાણ ક્યાંથી ? એવેસ્ક્રીને હીસાએ એક તરફ ૫૦ રૂપિયાની લાગે ! વિભક્ત કુટુંબમાં બે કે ચાર આદમી હોય તો ૪-૫ રૂપિયાજ થાય તે ફક્ત દેતાં ખુશીથી જીવ ચાલે. આ પ્રમાણે કાંઈ ખરી કરકસર થતી નથી-ન ભોગવવાથીજ ઓછો ખર્ચ થાય છે. ફરકનું કારણ માત્ર ‘Standard of living’ હલકા કરી નાંખવાનું છે. બહુ તો તેલબતી, અથવા કોકોરજના નેવેઘમાં જરા ફેર પડશે. તે શિવાય શામાં શું ઓછું ખર્ચે કે શું સરવું મળે તે હમને તો અડધજ છે. જે સગા ભાઈઓએ વિભક્ત રહ્યા પછી એક ગામમાં બધાનો નોકરી ધંધો થતાં સંયુક્ત થયા છે પણ સુખ-સગવડ વિભક્ત હતા તે કરતાં ઓછી કરી નાંખી નથી. તેઓ પોતાનો અનુભવ કહે છે કે સાથે રહેવાથી સહેજ પણ ઓછો ખરચ થયો નથી. ઉલ્ટું દેહાકનું તો એવું કહેવું થયું કે વધુ છે ! તે એવી રીતે કે સામગ્રી રહેવાથી વધુ ખર્ચ થાય તો તે કાંઈ

અર્થ કરનારને એકલાને ભોગવવાનું પડવાનો નથી. બચાવ કે કસર કરવાથી કાંઈ તે કરનારનેજ કાંઈ સધળો લાભ મળતો નથી. જે ધરમાં વસિલનો ધાક કે સત્તા સંપૂર્ણ નથી હોતી અને દરેક લાભ ભોગમણને મરજીમાં આવે તેટલો અર્થ કરવાની સત્તા હોય છે તો તેઓ એવો લખવટ અર્થ કરે છે કે જેટલો તેઓ પોતે વિલક્ત હોય તો કવચિત્ કરે ! લાભ કહેશે મારે એકલાને શું પડે છે ? બાક કહેશે, કે મારે એટલીને શું પડે છે ? એક કહેશે, એવું અર્થ કીધો તો મેં શાં પાપ કીધાં ? એમ ચડસા ચડસી ધરનો અર્થ દમ બાંધીને હલ કુદી જાય છે. ગમે તેટલો નકામો ખગાડ થાય તેની પણ દરકાર થતી નથી. જે બાપકાલ્પ મોડું ધર હોય છે તો વિલક્ત થવાથી માત્ર લાકડો ફેર પડે છે. વળી રાચત્પીકાં વગેરે માત્ર વાપરવાની કેટલીક જાંથુકની ચીજોની જેડી સંયુક્ત કુટુંબોમાં જરૂર રહેતી નથી એટલો લાભ થાય છે. પરંતુ તેમ તેમાં અગવડ વધુ પડે છે. જાણું હાંચિકો કાચ વગેરે એક વાપરતો હોય ત્યારે બીજી વાપરી શકે નહીં, જેમણું હોય ત્યારે કાંઈ ન મળે, એવી અનેક અગવડો અચાવનાં સાટામાં મળે છે. મરજી પડે ત્યારે એ જાંથુકની ચીજો વાપરવાની મગરો એવી કરી ખાત્રી સંયુક્ત કુટુંબમાં હોતી નથી. તેથી એ ચીજોદ્ધાર મળવું સુખ પણ જેટલો બહિષ્કૃત તેટલા ભોગમાં વિલક્ત થયેલું જાણું જેમણે સરખે સરખું સુખ ભોગવે તથા ચીજો વાપરે તો એક દોડીયું, પણ એકો અર્થ સંયુક્ત કુટુંબમાં યરો એમ કાંઈ હીસામ કરીને બતાવી આપશે તો હમે ધણા ઉપકૃત થઈશું. માત્ર રાચાતનો અર્થ બેચક કરવો પડે છે. પણ આણું અર્થ તો બંધિત દીકાં સરખા આવવાજ નેમણે. ગણિત શાસ્ત્રથી તે સિદ્ધ છે.

અત્યાર સુધી તો વિલક્ત વ્યવસ્થામાં તથા સંયુક્ત વ્યવસ્થાના લાભ દાનિઓ બતાવનારાનેજ હમે જવાબ આપ્યો છે. હવે સંયુક્ત વ્યવસ્થાની જે દાનિ તે જવાબ આપવા દરમ્યાન હમે દર્શાવી છે તે ઉપરાંત બીજી દાનિઓ તથા વિલક્ત વ્યવસ્થાના લાભ બતાવવાનો પ્રસંગ આવે છે.

સંયુક્ત વ્યવસ્થાની કેટલીક દેખીતી દાનિઓ.

પ્રથમ દાનિ એ કે, ગમે એટલો અર્થ કરો પણ કાંઈનું ધાર્યું તો થતુંજ નથી. સાંસારિક અથવા ખાનગી સ્વતંત્રતા નષ્ટ થાય છે. દરેક બહિષ્કૃત કાંઈ નહિ તો પોતાના ધરનો રાખ હોવો નેમણે. તેને જાણે તે અહીં ધરનો શુભામ હોય છે. પોતાની મરજીનો તો ધરમાં કાંઈ પતોજ નથી હોતો ! વારંવાર બધા એવું કરવામાં એકમેત થાય છે કે જે એકની પંજુ મરજીનું નથી હોતું ! કાંઈની પંજુ ભાપામાં છત્તર બોલે તો તેથી તે ભાવા બોલનારાને પક્ષપાત કીધો એમ કહેવાય નહિ તે સાદું તે, કાંઈનેજ ન સમજ પડે એવી નવીજ ભાવા શોધી કાઢી તેમાં બોલ્યો એવી જે દંતકથા છે તેમ સંયુક્ત કુટુંબ વર્તે છે. વારંવાર થોડો ખાલી જાય અને બધા ચાલના જાય તેમ બને છે. કાંઈનું પેટ ભરાય અને સતોષ થાય એટલી પુષ્કળ ને પુરતી ચીજો તો ખરીદવાતીજ નથી. એ અત્ય વધી જશે ! એક પંજુ ચીજ બધાને પહેંચે એટલા પુરતા જ્યામાં લાવતાં મોટી રકમ ઘુસી જાય તેથી તે લવાતીજ નથી. કેવલ ખાવાપીવાની ચીજો સંજોધી એમ નથી. બીજી અન્ય ખાજોમાં એમજ થાય છે.

ત્યાં સુધી બધાનો અથવા લગભગ બધાની મરજી ન હોય ત્યાં સુધી મરજી મારો નાંખતી પડે છે; કારણ કે કાંઈને ન પરવાડું થયું તો તે અસંતુષ્ટ થાય તથા કલહ કરે; કલહ ન કરે તો ઝડપું તો જરૂર ચડાવે, અને દર્દીનથી અવશ્યક કરાવ્યા કરે. સામાન્ય રીતે નિર્દોષ છત્તરને

તૃપ્ત કરવી એ એક ધર્મ છે. તેથી ચિત્ત પ્રસન્ન થાય છે, અને તેથી શરીર તેમજ મનનું આરોગ્ય વૃદ્ધિ પામે છે. ખાસ કરીને બાળકોમાં વિવિધ ઇચ્છાઓ બહુ વિશેષ વારંવાર પ્રદિપ્ત થાય છે, અને તેમાં ઇશ્વરનો આરાધ છે. ઇચ્છા તૃપ્તિદાર બાલકનાં મન તથા તનનો વિકાસ થાય છે, અને બાલ્યપરંપરા વધ વિકાસની ઝડપ છે. સંયુક્ત કુટુંબનું સ્વરૂપ ગમે તે ભોગે સમાનંતર છે, તેથી એકની ઇચ્છા ત્યારેજ તૃપ્ત થાય કે જ્યારે બીજાની ઇચ્છા પણ તૃપ્ત કરવામાં આવે. એક બાલકને અમુક રૂઢિચુસ્ત આપવાનું અથવા અમુક રમકડું રમવાનું મન થયું તેથી માત્ર કંઈ તેના એકલાને માટે ખરીદી થઈ શકશે નહિ. ખરીદ કરો તો ઘરમાં જોડલા બાળકો હોય તે બધાને માટે એક એક ખરીદ કરવાં જ પડે અને તેટલામાં તો ગળ ઉપરાંતનો ખર્ચ થાય તે ક્યાંથી લાવવો? કોની પાસે માંગવો? એક બાળકની ઇચ્છા તૃપ્ત કરવા એવડી મોટી રકમ ખરચી નાંખવી વાજબી નથી! વગેરે વિચારોથી માત્ર બાળક પુત્રની ઇચ્છાને તૃપ્ત કરવાને બદલે તે ગુંગળાવી જ નાખે છે. એમ દરેક દરેક વ્યક્તિના સંબંધમાં અનેક પ્રકારે અનેક વખત અને છે. કુદરતી લાગણીઓ (emotions) નું પુનઃ કરવાની કસરત સાળા રૂપ સંયુક્ત કુટુંબ છે. આ દ્રષ્ટિએ જોતાં બહુ તુચ્છ લાગશે પરંતુ તે નિયમ દર્શાવતું હોવાથી ધણું ઉપયોગી છે.

સંયુક્ત વ્યવસ્થામાં કુદરત વિરૂદ્ધ વ્યવસ્થા.

સંયુક્ત કુટુંબમાં દરેકજેણે પોતાનું કામ પોતે કરવાને બદલે, દરેક જણ બીજાનું કામ કરે છે. એક બીજા ઉપર ઉપકાર કરવામાં એક બીજાને રીઝવવા અને બનાવ ન હોય તો એક બીજાની લાગણી કુઝવવાની ક્રિયા કુદરતમાં સંયોગની અને નહીં તો વિયોગની (decomposition) રાસાયણિક ક્રિયા નિરંતર ચાલતી હોય છે તેમ ચાલે છે. પોતાનું કામ તો પોતાની જોગેજ સૌથી સારી રીતે સૌથી ઓછી શક્તિના વ્યયમાં કરી શકાય, કારણ કે પોતાના હૃદયની હાજતો પોતા જેવી બરાબર બીજું કાંઈ સમજી શકતું નથી અને તે વિના તે જોઈએ તેવી તૃપ્ત કરી શકાતી નથી. તમારા ઘરનું બધું કામ પડોશી કરે અને પડોશીનું કામ તમે કરો તો મંઝા જોઈ જશે. છતાં સંયુક્ત કુટુંબમાં માત્ર વધારે નાના પાયા ઉપર, એટલે કે-બીજું શું થાય છે? દરેક બીજાની ફિકર રાખે છે, અને બીજાઓ પોતાની ફિકર રાખે છે. ૨૫ માણસના કુટુંબમાં એક છોકરું માંદું પડ્યું તો બધાને તેની ફિકર-તેને લીધે બધા જતા આવતા અટકી જાય, અને જો માંદું જ ન હોય તેમ વર્તે તો છોકરાંની માતાને લાગે કે, મારાં માંદાં છોકરાં માટે લાગણી જ નથી. યાં તો કોઈનું દરકાર ન કરે અથવા બધા જ કરે. એમ બે વાનાં બની શકે છે. મધ્યમતા તો રહી શકતી જ નથી. જે યાંય તે યાંય બીજાકુલ જ નહીં યા હદ બહાર થાય. દરેક જણ પરત્ર રહે છે, અને તેથી કાંઈ બીજા તેજાને પરવશ છે એમ નથી. પરસ્પર પરત્ર હોવાની વિચિત્ર સ્થિતિમાં તેઓ છે. નાનાં શહેરોમાં રખડતાં બકરાંઓને કે ગાયોને ઝુનીસીપેલીટી પકડીને એક જ દોરડાના લુંદા લુંદા ફાંસમાં તેમની ડેક બાંધીને પછી કેમ છુટાં મુકી દે છે? તે બકરાંઓની જેવી પરસ્પર પરત્ર સ્થિતિ થાય છે તેવી સંયુક્ત કુટુંબિકાની થાય છે! બધાને સામટાંજ દારદાર સરખાં ચાલવું પડે છે, જો એક અગાડી પછાડી થયું તો બીજા બધા હેરાન થાય છે. કાંઈથી નહીં ઝડપથી ચલાવ નહીં ખીમે ચલાવ, ધીમે ચાલે તો ધસડાવું પડે, અંધાં બીજાને ધીમા થવું પડે, આમ એક જ.

સંયુક્ત દોરડાનાં બકિત જેટલાં ગળાપુર ફાંસા સંયુક્ત કુટુંબમાં કરેલા હોય છે. કોઈથી મરણ પ્રમાણે, તબીબત પ્રમાણે ચક્રાવૃત્ત નથી. દરેક પોતાની મરણ પ્રમાણે નહીં પણ બધાની મરણનો સરવાળો કરીને જાણી તેનો બકિતની સંખ્યાથી દ્રવ્યભાજક કરવામાં આવે અને જે સરેરાસ (Average) નીકળે તે મરણ, પોતાને-સ્વમનેલ્પન. મરણ એ જાણે બકિતચારાત્પન્ન હોય તેમ તેને નાનારસ ને ગેર કાયદેસરની હાવીને-દત્તક કરવી પડે છે ! એવા કાંઈક એક રોજ પ્રસાતકરે તે ચપનપર્વત થાય છે.

એકની ઉપાધિ બધાને એટલી નડે છે કે, થોડાકજ દલાપ નિરૂપાધિની નિરાંત તો હોય છે. ઘેર ગયા તો કોઈને છોકરું કાંઈ નહીં તો રણવૃંદ હશે, કામીજ નેક અટકાવનું. માટે ધરતી કોટમાં કોઈને કોઈ લણવૃંદ હવૃંદ હશે. એકાદ કેસ તો ખરોજ, હોહા, ને ગરબડ સરખાથી ધર ગાજેલું ને ગાજેલું ને જાગવું ને જાગવું. જ્યાં જુવો ત્યાં ટોણું ને ટોણું, અને નહીંતો કશું નહીં. ૧ નહીં તો ૨૧ પણ નહીં અને ૧ તો ૨૧ જ. પછી વીસને કરી લેવા દેવા પણ કેમ ન હોય ? આવી નિર્ધિક પરિસ્થિતિ શું કાંઈ પણ રીતે છાપે છે ?

હીંદુસ્તાનના સૌથી પ્રખ્યાત લેખક

બાબુ રવીન્દ્રનાથ ઠાકુર.

(સખનાર, રા. મગનલાલ મા. એવેરી—મુંબઈ)

આ મહાપુરુષ હીંદુસ્તાનમાં એક અદિતીય સ્થાનને પ્રાપ્ત છે. એમના પિતા મહર્ષિ દેવેન્દ્રનાયને, આદિ બ્રહ્મોત્તમાજના રથાપક તથા આત્મક તરીકે અને રામ રામમોહનરાયના મિત્ર તરીકે કેવળ નથી જાણખતું ? પ્રથમજ “ કાળા પાણી ” જાણગીને યુરોપ જનાર એમના પિતામહ દારકાનાથ ટોગેર પણ બહુ જાણા અસિદ્ધ નથી. ૧૮૩૦ માં યુરોપમાં ફ્રેંચ મહારામ હાઈ શીટીપ જેવા જ્યારે એને પોતા સથે સહભોજન કરવા આમંત્રણ કરે ત્યારે તે જેવો તેવો પુરુષ નજ જણાય. આશરે ૩૦૦ વર્ષની વાતપર ઠાકાના નવાજને ઘેર દારકાનાયના પૂર્વજ બીજ હીંદુએ સાથે ગયા હતા. ત્યાં તેમને મુસત્રમાની રસોઈની વાસ માત્ર આવવાથી તે સહજાને પતિત હાવી. સાતિયદ્વિભૂત કરવામાં આવ્યા ! આથી બીજ તો, કોઈપણ સમાજ (સોસાયટી) માં રહેવૃંદ જોઈએ એમ ધારીને મુસત્રમાન થઈ ગયા, પણ રવીન્દ્રના પૂર્વજ સાતિયદાર. છતાં હીંદુ રહેા, તેના વંશજોએ પણ દ્રઢતા રાખી. અતે અંગ્રેજ રાજ્ય તથા વિદ્યાના ચંદ્રમાનાં કોરણ અધિકારજન જંગમાં પ્રવટ્યાં. બ્રહ્મોત્તમાજની રથાપના થઈ અને તેમાં રવીન્દ્રના પિતા તથા પિતામહ જોડાયા. જો એટલું થેય ન રાખ્યું હતે અને હીંદુ. સમાજે પોતાનો તિરસ્કાર કરવાને લીધે પરધર્મનો સ્વીકાર કર્યો હતે, તો રવીન્દ્રજાણુ આજે રવીન્દ્ર નહતે ! તેઓ કાલીદાસના શાર્દૂલવિક્રિદિતને પ્રાર્થે હાથીઝની બેતો અને ગરજો ગાતા હતે ! પરમાત્માની દયાથી તેઓ આજે આદિ બ્રહ્મોત્તમાજ જે વેદને પવિત્ર માને છે, યજુર્વેદી શાસ્ત્રીય ગણે છે તેના નેતા છે અને સમસ્ત હીંદુ ધર્મને તેમણે પોતાના લેખથી ચેતન બનાવ્યો છે.

રવીન્દ્રની બહુશ્રુતતા અને વિવિધ લેખશક્તિ.

કવિવર રવીન્દ્ર બંગાલના એક સુપ્રસિદ્ધ પુરુષ છે, એટલુંજ નહિ પણ બંગાળના સાહિત્યના એક દેહિયર્માન રત્ન છે. બંગાલમાં એવું કોઈ પ્રભુ હશે નહિ કે જ્યાં એમનાં કાવ્ય અને નિબંધ, ઉપન્યાસ અને નાટક, આખ્યાયિકા અને ગાથા, ગાવામાં કે વાંચવામાં નહિ આવતાં હોય. એમણે પોતાની લેખનીતાં બધી સુશિક્ષિત બંગાળીઓના વિચારોમાં બહુજ પરિવર્તન કરી દીધું છે. એમ કહીએ તો ચાલે કે એમની કલમ બંગાળીઓને જેમ નયવે તેમ તેઓ નાચે છે! એથીજ એ દાલના જમાનામાં બંગલાવાના અને સર્વરીકુંત રીતે સર્વોત્તમ એક અદ્વિતીય લેખક મનાય છે.

એમની વર્ષગંદિના ઉત્સવ બંગાળની સમસ્ત પ્રજા તરફથી ગયા વર્ષની તા. ૨૮ મી જાનેવારીને દિને ઉજવવામાં આવ્યો હતો. એમનું સન્માન કરવા બંગાળી સાહિત્ય પરિષદની તરફથી કલકત્તાના ટાઉનહોલમાં એક મોટી સભા ભરવામાં આવી હતી, જેમાં કેવલ સાહિત્ય એવી લોકાજ નહિ, પરંતુ બંગાલના મોટા મોટા રાજ્ય મહારાજાઓ, ધનાઢ્ય, ધર્મનિષ્ઠ, વિદ્વાન, વિદ્યાનવેતા, દર્શનિક, કવિ, પદ્ધિત, ચિત્રકાર, સિંધકાર, અધ્યાપક, વિદ્યાર્થી, બાલક, વૃદ્ધ, વનિતા અને યુવાન બધી કોટિ, દક્ષા અને શ્રેણીના અતિનિધિ લોક રવિન્દ્રની જન્મગાંઠ ઉજવવા ઉપરિચિત થયા હતા!

રવિન્દ્રબાણુના જન્મ સને ૧૮૬૦ માં થયો હતો. પ્રખ્યાત બાણુ દારકનાથ ઠાકુરના પૌર્ષ અને સુપ્રસિદ્ધ મહર્ષિ દેવેન્દ્રનાથ ઠાકુરના પુત્ર છે તે હમે ઉપર કહી ગયા છીએ. એમને વંશ વિદ્વાને વારંતે ગીરકાલથી પ્રસિદ્ધ છે. આજ વંશમાં કેટલાએ ધાર્મિક, દાર્શનિક, સાહિત્યસેવી, અને સિંધકાર પુરુષોએ જન્મ લઈ બંગ દેશનું મુખ ઉજ્જવલ કર્યું છે.

બાલ્યાવસ્થા—“બંગદેશનું યુલ્લસુલ.”

રવીન્દ્રબાણુ માતૃરનેદયી વચ્ચિત રહ્યા છે. બચપણમાંથીજ એમની માતાનો દેહાન્ત થઈ ગયો હતો. પિતા—મહર્ષિ દેવેન્દ્રનાથ ઠાકુરજ એમનું પાલનપોષણ કર્યું હતું. રવીન્દ્રબાણુએ કોઈ કૌલેજમાં શિક્ષણ મેળવ્યું નથી. રૂઢની સાધારણ શિક્ષા પ્રાપ્ત કરી એમણે બહુવું છોડી દીધું. ઘેર એમનેજ શિક્ષા મળી, અને એમના પિતાએ એમનાં હૃદય હેતરપર જે શુદ્ધિવિકાસક બીજનું રોપણ કર્યું, તેના પ્રતાપેજ રવીન્દ્ર બાણુ ધીમે ધીમે શું ના શું બની ગયા! બચપણમાંથીજ તેઓ પોતાની કુશાચ્છુદ્ધિને પરિચય, “પુત્રનાં લક્ષણ પારણેથી જણાય” ના ન્યાયે, આપવા લાગ્યા હતા. પૂરા સોળ વર્ષનાયે નહોતા તે સમયથીજ એમણે ગદ્ય અને પદ્ય રચવા માંડ્યાં અને પિતાને બહુધા પારમાર્થિક ગીત સંભગાવી એટલા પ્રસન્ન કર્યા કે “બંગદેશનું યુલ્લસુલ” એવી ઉપાધિ એમને પોતાના પિતાજીની મુનિવસોટી તરફથી મળી!

જેમ જેમ એમની ઉંમર વધતી ગઈ તેમ તેમ એમના વિશેષશુભે પણ ખદાર આવવા લાગ્યા. બંગાળ સાહિત્યના જે વિભાગમાં એમણે હાથ નાખ્યો તે બધામાં સાહિત્ય પ્રાપ્ત થયું. રવીન્દ્રબાણુ માનવજાતિના લિન-લિન લાવેને શબ્દચિત્રથી દોરવામાં બહુજ કુશલ છે. એમની લખવાની શૈલીમાં કંઈક એવો જાદુ છે કે તે જેમ ચાહે તેમ વાંચકની રચિ શ્રેણી દે છે!

એમના લેખોમાં આધ્યાત્મિકતા પણ રહેલી છે અને એ કારણે બંગાળનાં આધ્યાત્મિક જીવનમાં બહુ મોટો ફેરફાર થઇ ગયો છે. નાની આખ્યાયિકાઓ લખવામાં તો એમનો કાંઈ દંરીફજ નથી ! 'ભારતી,' 'પાલક,' 'સાધના,' અને 'બંગદર્શન' નામનાં ચાર બંગાલી માસિકોનું સંપાદન પણ એમણે બહુ કાલ સુધી કર્યું છે.

સ્વીન્ડ્રબાણુ કેવળ લેખકજ નહિ કિન્તુ એક બહુ મોટા અભિનેતા પણ છે. એમનો સુર ખર્ચે-મીઠો તો નથી પણ ગાયનકળાના પૂર્ણ જ્ઞાતા છે. એમણે અનેક ગીત બનાવ્યાં છે. તે ગીત ગાવામાં એ નવા નવા સુરોનો પ્રયોગ કરે છે. કદી કદી તહેવારો અને બ્રમ્હોસમાજના ઉત્સવોપર સર્વસાધારણ સમક્ષ પણ એ ગાય છે.

સ્વીન્ડ વકતા પણ બહુ સારા છે. એમની વક્રતા બહુજ હૃદયહારિણી થાય છે. ઘણું ખરું એ લખી લાવીને સંભળાવે છે. એમનો વાંચવાનો ટંગ એટલો ઉત્તમ છે કે લોક તેમાં લીન થાય છે. જ્યારે એમનું લાપણુ યા ગાયન સર્વસાધારણમાં હોયછે ત્યારે બેઠક બીડ થાયછે.

સ્વીન્ડબાણુ બહુ સ્વદેશભક્ત છે. એમણે સ્વદેશભક્તિપર અનેક કવિતાઓ લખી છે. બાતબૂમિના એ ચુરન આરાધક છે, અને સ્વદેશ પ્રેમથી એમનું હૃદય પરિપૂર્ણ છે. પરંતુ ખૂબી તો એ છે કે એમના લેખો અને કવિતાઓમાં બંદનતત્ત્વ-આયર્કોટતત્ત્વ-ખીલકુલ હોય નથી—નિજ દેશભક્તિમાં સંગોર્ણતા અને વિદેશ તથા વિદેશિયો પ્રતિ દ્વેષ નામ માત્ર પણ હોતો નથી. એ રાજનીતિજ પણ છે. પરંતુ એમની રાજનીતિજ્ઞતા મોટાના વાદમાંજ નથી સમાપ્ત થઇ જતી. ચરિત્રનિર્માણથી એમની રાજનીતિજ્ઞતા બહુ સંબંધ છે.

સ્વીન્ડબાણુ નથી બી. એ. નથી એમ. એ ! એમને કાંઈ યુનિવર્સિટીમાંથી કાંઈ ડીગ્રી મળી નથી; પરંતુ એ એટલા અધ્યયનશીલ છે કે પ્રસિદ્ધ પ્રસિદ્ધ બાલાઓની નાનીચી ચોપડીઓમાં ભાગ્યેજ કાંઈ એવી હશે કે જેથી એ પરિચિત નહીં હોય ! કેવલ માનરૂઢિને સાજા એમણે માત્ર ભારતમાંજ નહીં કિન્તુ યુરોપમાં પણ ભ્રમણ કર્યું છે. લંડનમાં એમણે કેટલોક સમય સુધી અંગ્રેજ સાહિત્યની શિક્ષા પણ પ્રાપ્ત કરી છે !

શાંતિનિકેતન, અને પ્રહાર્યર્થશ્રમ.

કલકત્તાની પાસે બેલુર નામનું ગામ છે ત્યાં સ્વીન્ડબાણુનું એક 'શાંતિનિકેતન' છે. તેમાં એમણે એક પ્રહાર્યર્થશ્રમ યોજ્યું છે. ત્યાં વિદ્યાર્થીઓ પોતાના શિક્ષકોની સાથે રહી, 'પ્રહાર્યર્થનું' પાલન કરતાં, ઉપયોગી શિક્ષા પ્રાપ્ત કરે છે. એ તો ગુરૂકુળ જ છે. પ્રખ્યાત અમેરીકન વેદાંતી-સંન્યાસી મી. ગાવરન એચ. ફેલ્સ બી. એ., એલ. એલ. બી. એ આ સંસ્થાની ખાસ મુલાકાત થોડા સમયપર લીધી હતી અને તેની વ્યવસ્થાથી ઘણા પ્રસન્ન થયા હતા.

સાહિત્ય સેવીઓમાં ઘણું ખરું પરપરની પ્રીતિનો અભાવ જણાય છે. એને દૂર કરવાની ચોખા સાહિત્ય પરિષદમાં કરવામાં આવે છે. એ વિષયમાં સ્વીન્ડબાણુએ પોતાના એક લેખમાં પોતાનો અભિપ્રાય નીચે મુજબ આપ્યો છે:—

“એમાં સંદેહ નથી કે સાધારણતાઃ મનુષ્યોમાં પારસ્પરિક પ્રીતિનું હોવું કદાચુકારી છે. સાહિત્યસેવીઓમાં પણ કદી પ્રીતિવંશન મળજી ન હોય તો બહુ સારું. પરંતુ સાહિત્યસે-

વીધોમાં પ્રીતિવિસ્તારથી કોઇ વિશેષ ક્ષત્રી પ્રાપ્તિ થઇ શકે એમ માનવાને હું તૈયાર નથી. વ્યવસાયની દૃષ્ટિથી પ્રત્યેક સાહિત્યસેવી રવનંત્ર છે. તેઓ પરસ્પર પરામર્શ કરી, સમિમિલિત ભાવથી, પોતપોતાનું કાર્ય કરતા નથી. (કારણ કે તેઓ કાંઇ કોઇ જોડાઈ રોકાઈ કંપનના મેંબર નથી!) પ્રત્યેક લેખક પોતપોતાની પ્રજાની અનુસરણ કરી પોતપોતાની વિદ્યાશુદ્ધિ અનુસાર સરસ્વતીની સેવા કરે છે. જે લોક દશ આદર્શોને બતાવેલે રસ્તે જઈ, નિશ્ચિત નિયમો અનુસાર કામ કરવા ચાહે છે તેમને સરસ્વતી કહી અર્જુન-કૃષ્ણ આપવાની કૃપા કરતી નથી. સાહિત્યમાં સંપ્રદાયિકતા છાંટકર નથી. રવીન્દ્ર બાણુને ઉપદેશ ગુર્જર સાક્ષરો માન્ય રાખશે ના માત્ર 'હેમનું' કે 'એમનું' 'જ્યારે' કે 'જ્યારે' વગેરેના પ્રમાણમાં નિરર્થક જગડાઓમાં પડવા કરતાં કંઈક વધુ સંગીન અને વ્યાવહારિક કાર્ય કરી શકશે.

રવીન્દ્ર બાણુ આગળ ચાલતાં જણાવે છે:—

“ જે સાહિત્યસેવી આ મુજબ એકાધિપત્યદ્વારા પરિવેશિત છે, તેમાં કદી કદી પાર-સ્થિક પરિચય અને પ્રીતિ નથી જણાતી; કદી કદી તો તેમનામાં ઇર્ષ્યા અને કલ્પદની સંભાવના પણ થઈ જાય છે! એક ધર્મારાજામાંની ચડસાચડસીનો ભવ દૂર કરવો અશક્ય છે, મનુષ્ય સ્વભાવમાં બહુ સંકીર્ણતા અને વિરૂપતા છે, તેનું સંશોધન કરવું, પ્રત્યેક મનુષ્યની પોતાની આંતરિક એકાત્મ કામ છે; કોઇ કૃત્રિમ પ્રજ્ઞાવીથી તેનો પતિહાર નથી થઇ શકે. જો આ પ્રકારના પ્રતિકારનો સંભર હોય તો, આ સમયે, આ વિષયમાં જે ઉલ્લેખ કરી રહ્યા છીએ તેની બહુ પહેલાંજ સલાયુગનો આદિમાં જ થઈ ગયો હોય. ”

રવીન્દ્ર બાણુએ મહાપદ્મક એક નદી, બે નદી,—એક, બે ઝળ નદી,—સૈંદવો પુસ્તકો બંગલપામાં લખ્યાં છે! અંગ્રેજી લખી શકે તેવા હોવા છતાં પણ એ તે ભાષામાં પોતાના વિચારો પ્રકટ કરતા નથી એટલે સુધી કે જે લોક પોતાના દેશભાષાઓ અને આત્મીયતા સાથે અંગ્રેજીમાં પતંગવદાર કરે છે તેમનાં તે કામને રવીન્દ્ર બાણુ લગભગનક અને ગોદોત માને છે.

રવીન્દ્ર બાણુ એક મદાન પુરુષ છે. સરસ્વતીનીજ આરાધનાથી એમણે મદાનપદ પ્રાપ્ત કર્યું છે. ગત જાનેવારીમાં બંગાળે જે એમનું સન્માન કર્યું અને હાથીગંતના પત્રપર કોંતરેમાં અભિનંદન પત્ર, રમત અર્ધ-પાત્ર, સોનાનું એક કમલ અને એક માત્રાદિ જે ચીજો એમને ભેટ કરી તે સન્માન અને ભેટ ધર્માર્થ રીતે રવીન્દ્ર બાણુની નંદિ દિન્ટુ સરસ્વતી દેવીની હતી. ધન્ય છે તે દેશ અને તે માતિ કે જે પોતાના સાહિત્યસેવીને નો આદર કરી ભંગવંતી સરસ્વતીની ઉપાસના કરે છે, અને ધન્ય છે તે મદાન પુરુષને કે જે સરસ્વતી મહિતા પુત્રી હોવાને કારણે પોતાના દેશ અને જાતિવાળાથી સન્માનિત થયો છે.

ગુર્જર ભાષામાં આવા અર્ધ-અરે, પા-રવીન્દ્ર પણ હસિત ધરાવતા ક્યારે થશે? ગુર્જરી! કર ઉત્પન્ન!

રવીન્દ્ર બાણુ ફરીથી છાંડામાં.

રવીન્દ્રનાથ ફરીથી ગયા વર્ષમાં ઇંગ્લેન્ડની યાત્રાએ સીધાબા હતા. એમને પરદેશમનનો

પ્રતિબંધ-તો હોજી નહીં કારણ કે તેઓ જાણે છે. કલકત્તાની બંધો. સમાજના ગૃહસ્થો હોઈ શાનિબંધનથી મુક્ત છે. ઇંગ્લેન્ડમાં તેમને અપૂર્વ માન મળ્યું હતું. રોસનશીન જેવા પ્રખ્યાત અંગ્રેજ ચિત્રકારે તેનાં ચિત્ર ખાસ પાડ્યાં હતાં અને તે તેમનોજ એક અભિવાગત (પરોક્ષ) હોય. રવીન્દ્ર વિલાપતમાં જાણું સંકટમાં રહ્યા નહોતા. પરંતુ “દેશ” (Country) ના નિશ્ચિત નિરૂપણે એકાંતમાં કુદરત સાથેના નિકટ સમાગમમાં રહ્યા હતા. તેમની નાની નાની બંગાળી જિવનઓમાં એટલો અદ્ભુત નૈસર્ગિક રસ છે કે તે અંગ્રેજી જેવી સર્વોદ્ગ્રસ્ત કવિતાઓથી બરપૂર સાહિત્યમાં પણ શ્રદ્ધા કરે એવી ધારવામાં આવી હતી. તેથી રવીન્દ્રે પોતે મિત્રના આગ્રહને માન આપી પોતાની બંગાળી કવિતાઓનું પોતેજ અંગ્રેજીમાં ભાષાંતર કર્યું હતું અને તેના સંગ્રહ હાલમાં પ્રગટ થયા છે. અગ્રણ્ય વેશ્ય કવિએ એ કવિનાને શેકસ્પીયર જેવાની પ્રસાદી સાથે ટુકડા કરી છે, અને દિલ્હીના રેવરંડ મી. સી. એફ. એન્ડ્ર્યુઝ જે હોઈડીઓના દિવેથી તથા વિદ્યાપુત્ર વિવિધ લેખોના લખનાર તરીકે ઘણા પ્રસિદ્ધ છે તેણે પણ રવીન્દ્રની કવિતા કોર્ડ્સ વગેરે પ્રથમ પંક્તિના અંગ્રેજ કવિઓથી ઉતરતી નહીં એવી મુકતકો વર્ણવી છે. જો અંગ્રેજી ભાષાંતરમાં પણ આટલો રસ દર્શાવે છે તો મૂળમાં તો અતિ વિશેષ રસ તથા લાવણ્ય હોયું જોઈએ એ દેખીતું છે. રવીન્દ્ર કવિ માત્ર નહીં પણ નાટકને રચયિતા, તથા ગદ્યમાં વાર્તા, ઇતિહાસ તથા ધર્મના વિષયોના પણ એવાજ ઉત્સાહ લેખક છે. જે વિષયને તે દાખમાં લે છે તેનાં રૂપમાંજ પરિવર્તન ધર્મ લાવે છે. તેની કલમ બરોડાંની નહીં પણ રૂપરંધિતામયિની હોય તેમ પ્રતિષ્ઠાનિ વિષય સુચરૂંઘ્ર મધ તેજસ્વી બની જાય છે. જેના નિબંધોનું પ્રેક્ષક ભાગનાથ સરકાર એમ. એ. તથા જેની કવિતાઓનું ડૉ. આર્નલ્ડ માર રવાબી ડી. એસ. સી. જેવા મહાસમર્થ પ્રખ્યાત વિદ્વાનો ભાષાંતર કર્યું પણ માન સમજે છે તે પોતે કુદરતે પ્રાપ્તી હોવા જોઈએ એ સહજ કંઈપણ શકાય એમ છે. ‘મોડર્ન રીઝ્યુ’ જેવા સુંદર લેખો હોઈડીનાના ખીલ કોઈ માસિકમાં હાલમાં પ્રગટ થતા નથી છતાં તેમાં એ રવીન્દ્ર બાણના બંગાળી લેખોના માત્ર અંગ્રેજી ભાષાંતરને પણ ઘણુંખરું સાથી પ્રથમ પ્રગટ કરવામાં આવે છે !

આ જમાનામાં તો હોઈડીઓમાં લેખક તરીકે રવીન્દ્રનાથ ઠાકોર જેટલે ઉચ્ચે શિખરે કોઈ ચડ્યું નથી. મહાશબ્દમાં હરિનારાયણ આપ્ટે, તથા હોન્ડીમાં ‘સરસ્વતી’ ના સંપાદક પં. મહાવીર-પ્રસાદ દ્વીવેદી એક ગણાય છે તેમજ શ્રીકૃષ્ણ યજ્ઞ સુકેશ નામકિન લેખકોમાં ગુજરાતીમાં સ્વ. ગોવર્ધનરામ માધવરામ ત્રિપાઠી તથા હોઈડી ભાષામાં કાશીના સ્વ. લક્ષ્મણલાલનાં નામે અગ્રસ્થાને આવે છે. એ છતાં કે મૂળ કોઈ રવીન્દ્રનાથ ઠાકોરની ઉચ્ચ પંક્તિએ અને પ્રસિદ્ધિએ પામ્યા નથી એમ કહેતાં હમે બંગાળની બહારના એ મહાન લેખકને અન્યાય કરવાના દોષી થતા નથી.

આર્થર્ એ છે કે આ સમયે તેમણે ઉચ્ચ કેશવણી નિયમિત રીતે લેવા વિના પ્રાપ્ત કર્યું છે અને તેથી પણ વિશેષ આર્થર્ એ છે કે, “સરસ્વતી” ની શરૂ અને ઘટક ગણાતી એવી લક્ષ્મીના પંચમાં તેઓ જન્મથી સપડાયા હોવા છતાં તેઓ સરસ્વતીના પ્રથમ બકત થઈ શક્યા છે. રસીન બનવાનો પુત્ર હોવા છતાં નિદાન થયો એ જેમ વિલાપતમાં અપવાદ ગણાય છે તેમ આ દેશમાં રવીન્દ્ર બાણ એક અપવાદ ગણાવા જોઈએ.

પૂર્વીય અને પાશ્ચાત્ય આયુર્વેદનો ઇતિહાસ.

મૂળ 'મરાઠીમાં લખનાર--ડૉ. નીલકંઠ અનંત પુરંદરે, એમ. ડી. (મુંબઈ).

યુર્વેદ એટલે આયુષ્ય વિષયક જ્ઞાન. આ જ્ઞાન કયાંથી અને ક્યારે પ્રકટયું, અને તેની ઉત્તરે તાર શક્તિ કેમ થતી ગઈ એ, ઉપરજુલ સાધનોની સદાચતાથી આને આપણે જોઈશું.

રોગ એ ઇશ્વરી કોપ છે, એવી પ્રાચીન કલ્પના.

બહુજ પ્રાચીન કાળમાં, એટલે કે મનુષ્ય પ્રાણીને યનારા રોગનાં કારણોની અદ્ય પછી કલ્પના કર્યારે ન્હોતી અને તે સોથી કાઢવા ન્હોતી વિચાર શક્તિ પછી જ્યારે પ્રગટ થઈ ન્હોતી તેવે વખતે, કોઈને અર્ધાંગ વાધુ યતો કે આંકડી આવવા માંડતી

અવધા કોઈ એકાગ્રિ જેપુરૂ થઈ જતો કે કોઈને તાવ આવવા માંડતો હિંવા કોઈનું આંગ્ર અંગુળા કે શીતળાથી લાગ થઈ જતું કે ધીમે ધીમે હાથ જેવા રોગથી અંદર અંદર ગળાઈ તે અસ્થિપંજર થઈ જતો તો તે જોઈ મનુષ્ય ગયાઈ જઈ એ બધું ઇશ્વરી કોપનું પરિણામ છે એમ તેને તેનાં આજ્ઞાને લીધે સકળ ભાસતું. એને વાસ્તે આપણને બહુ લાંબે જરાની જરૂર નથી. હાલના સુધારાના વખતમાં એટલે વીસમી સદીમાં-૧૫ વર્ષ પૂર્વે જ્યારે ધેગ રાર થયો ત્યારે-લોકોમાં મનની શી સ્થિતિ થઈ હતી અને તે રોગ સંજ્ઞાથી શી શી કલ્પનાઓ બંધાતી હતી એ સરને સુવિદિત છે. એટલું જ નહીં, પણ શીતળા કેવીની પૂલ તો હજીએ લગભગ દરેક સ્થળે થતી જોવામાં આવે છે !

મંત્રત્રોપાયન યોજના.

રોગ એ દેવજ ઇશ્વરના કોપનાં લક્ષણ. એમ માની તેનાં નિવારણાર્થે લોક ઉપાય પશુ નેવાળ થોળે છે. તે ઉપાય એટલે ઇશ્વરી કોપ સાંભ કરવા સારની ઇશ્વરાધના કરતી તે. અસ્થિ નિવારણાર્થે મજ તંત્રાદિ ઉપાય પ્રત્યેક ધર્મ પુસ્તકમાં જોવામાં આવે છે. આથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે મૂળારંભમાં સર્વના સરખાળ વિચાર હતા. એ મંત્રોત્તુ ઉચ્ચાસુ સ્પષ્ટ યાય અને તેથી ઇશ્વર સંપૂર્ણ યાય-દુષ્ટો ટાળે-એટલા સાદ એ કામ તે વખતે પૂજ્ય માનવામાં આવતા ધર્મધિકારીએને સોંપવામાં આવ્યું. સર્વજ્ઞ રોગ પ્રાણુ યાતક હોતા નથી. કેટલાક રોગ રાત્રીરમાંથી તેનું ત્રિષ નાસ પામતાં આપોઆપ સાગ યાય છે. એ રોગ સારા થયાં તે માત્ર ઇશ્વરાધનાથીજ એમ લાગી જોના મંત્રત્રો માત્રથી આ કાર્યભાગ પાર પાડ્યો હોય જ, તેની પ્રશંસા થઈ અને તે મહા પુરોહિતમાં જણાયા. મજા જાહ તેમને અવતારી પુરુષ લેખી તેમના દેવજો બંધાવવામાં આવ્યાં હોય તો નવાઈ નથી.

ઇજાપતના સિધ્ધેવ.

આ પ્રકારે ઇજાપતમાં “ આયેમ હોતેષ ” અને ગ્રીસમાં “ એસ્ક્યુલેપીઅસ ” એવા બિશ્વદેવ અસ્તિત્વમાં આવ્યા. આયેમ હોતેષનું પદજુ દેવજ એમગ્રીપ મુખમે બાંધવામાં આવ્યું અને એ. સ્ક્યુલેપિઅસનું મુખ્ય દેવજ એ ડીડારસ મુખમે એ. ન્યુ લેપિઅસને એ પુત્ર હતા. તેમનાં નામં એકેયોન અને પોડાસી રેઅસં હતાં. એ દેવજના ઘેસના સમાધા પ્રસિદ્ધમાં આરા એમ હોમરપરથી જણાય છે.

આપણા હિંદમાં આવા બિશ્વદેવોમાં દેવજ ન હોવાનું કાર ૧, આર્યાવર્તમાં બે ધર્મના પ્રચાર પછી દેવજો દક્ષિતમાં આવ્યાં ને છે; એટલું જ નહીં પણ આ સનાય પૂર્વેજ વેદશાસ્ત્રની રાશ્યાન થઈ તેઓ પા આશ્રીય ધર્મશ્રિથી ઉપચાર થવા માહુ થઈ ગયા હતા.

દેવારાધના અસાધ્ય રોગોને સારા કરે છે એવી આન્યતાનાં દટનાંક દૃષ્ટાંતો.

તે રોગોને માર દેવારાધના કરી ફાયદો થતો નહીં તેને દેવનાં સાત્ત્વિકથી આરમ થયો એમ માની દેવળમાં લઈ જઈ રાખવામાં આવતો ! આવા રોગોને રહેાને સાર એકપુલ્લિપિઅપ્પનાં દેવળમાં એક ખાસ જુદો એવી રાખવામાં આવતો. તે જગ્યા “એપિડેન” કહેવાતી. રોગો નિદ્રાવશ થતાં એકપુલ્લિપિઅપ્પ દેા નેને રોગ પશિહારક સ્વપ્ન દેતા, અને ઉપચાર કરી અપ્રાપ્ય રોગ સારા કરતા અસાધ્ય રોગો આ પ્રકારે સારા કરાવવાનાં પુણ્ય દૃષ્ટાંતો સ્ત્રીસનાં જુનાં પુત્રકામાં મળી આવે છે. તેમાંથી કેટલાક નીચે આપવામાં આવે છે:—

એક મનુષ્યને માથે વાજ નડેતા તે દેવળમાં નિદ્રાવશ થતાં દેવે તેને માથે અંબમ, લગ્નપદ્મો અને સવારે ઉઠાને જતાં તેને માથે મેઘા ખૂબ વાજ દેખાયા !

જ્યોત્સ્ના રોગવાળા મનુષ્યની ચિકિત્સા અને ઉપાય તો ત્રિલક્ષ્ય જુદા. દેવ પ્રથમ ‘દેવીનું’ માથું કાપી ધડ તૂટી કરેતા; પછી પછથી તે ધડને કંચકી માથાંનો અગ્નિશિષ્ટ બાજ નીચે કરતા એટલે તેમાંથી જનુ પાણી નીકળી જતું. બાદ તે ડેહું ધડને ચોંટાડવામાં આવતું અને રોગી કાયમત્રે સજી થતો !

એપિડેનસ (Epitaphos) માં એકપુલ્લિપિઅપ્પ દેવળ એક મોટી ખીસમાં દેવાથી દેવળની આજુબાજુ પુણ્ય પીઠા સર્પ હતા. તે આજની મનુષ્યના રોગચરણ બાંધે પોતાની છત્રી આડી રોગોને સારા કરતા. આ સર્પોની ખ્યાતિ સર્વત્ર પ્રસરી રહી હતી. રોગ શરૂમાં કાઠજીવી ૩૦૦ વર્ષ પૂર્વે આ રોગી રાગ પ્રસર્પી ત્યારે રોગને જીતી પાડેલી પેલા દર્શનાં એક સર્પ, માંથે કર્મ ધર્મ સંયોગે સર્પ રોગ શરૂમાં જઈ પડેલનાં તે રોગી સાર નામું થઈ ગયો !

આ અને આવી ખીસ જાળતો પછી લોકોનાં મનમાં દેવ, દેવળ, અને તેને લગતી વસ્તુઓ પર કેટલી અધેશવા હતી એ અજ્ઞ થયો. આજુબાજુમાં રાજામત રાજ થતા પછી આ પ્રકાર ચાલુ થયો અને હજી આજનાં માન નહીં પણ મોટા સંખ્યામાં પણ તે જોવામાં આવે છે. રોગીનાં માતા, પેતા, પીઠ, નાથદેવતા, વાજ પર સવારી કરનારી દેવતા વગેરે ખીસ અનેક દેવ દેવોનાં દેવળો છે, અને તેના પર લોકોની જાવા પણ કંઈ આડી નથી. ફક્ત કોઈકમાં તો લોકોના રોગ “દેવકામ” કર્યા સિવાય સારાજ થતા નથી !

વૈદ્યશાસ્ત્રનો આરંભ:

આજનાં જતાં જેમ જેમ વિચાર શક્તિ વધતી જઈ અને મનુષ્ય પોતાની પરિસ્થિતિનો વિચાર કરેતો એવી અને જૂત પિતાયને બદલે જુદાજ પ્રકારના મદામોની આ જગ્યા વધતી રહ્યું છે, એટલે તેને લાગતા માંથું ત્યારે રોગ એ કેવળ ઇશ્વરી કોષથી જ કંટાળે છે એમ ન માનતાં સારીરમાંની અને બહારની પરિસ્થિતિના ફેરફારથી તે વાજ છે એવું તે સમજવા લાગ્યા. રોગી પ્રથમ આવતા પદાર્થોનાં ગુણોથી જોવાની કલ્પના મનમાં ઉદ્ભવી અને પ્રત્યક્ષોપસ્થ રોગોથી ઉપચારોની જોગવા ખૂબ થયે દ્વારા થતા લાગી. બાદ જેમ જેમ પોતાની અસમક્ષતા પરિધોનું બાંકિ અગ્નિજન કરાવતી જગ્યા વધતી જઈ, તેમ તેમ પણ પછી પોતાનાં રોગો માટે મદદગાર માઠ વસ્તુઓને કાળે વધે છે એવું જનમાન થતું ગયું અને એવાની પાછળ પડે નરક લક્ષ જતું ગયું. આમ કરતાં કોઈએ જુદાથી કોઈ જેવી યાત્રા મૂળ, પાંદડું કે ફળ ખાતું. રમણને સ્ત્રી થનારે પરિણામ જ્યાંમાં રમી નેત્ર પરિણામ લાવવા સાર તેમ વનરપતિનો

પ્રાચીન આયુર્વેદિક, અને તેના થયેલા વિલાસો.

આપણા દેશમાં અસ્તિત્વમાં આવેલા સર્વે વૈદ્ય ગ્રંથોમાં અરક અને સુશ્રુત એ સર્વથી પ્રાચીન ગ્રંથો છે. અરક સુશ્રુતની અગાઉ લખાયેલા અને તેના કર્તા અગ્નિવેશ હતા. આ ગ્રંથમાં પ્રથમ બારદાસ નામિ ઇન્દ્ર પાસે જઈ આયુર્વેદ શીખી આવ્યા અને એણે વૈદ્યશાસ્ત્ર બન્યા એવો ઉલ્લેખ છે. બારદાસનું નામ મગધેશમાં પણ લેવામાં આવે છે. આ પરથી જણાય છે કે અરકથી પશુ ધનુષ્ય વર્ષ અગાઉ વૈદ્યશાસ્ત્રની રાજઆદ થઈ હોવી જોઈએ. સુશ્રુતને મગે આયુર્વેદ અપવૈદ્ય એક ગ્રંથ છે. તે બહુ પ્રાચીન છે. તેના હબર હબર સ્થાવરજાતી સૌ અંગ્રાસ હતા. મનુષ્ય પ્રાણીની નિષારસાકી અને આયુષ્ય ગ્રાહ્ય પદ્ધતિ બધી છે, પરંતુ રોગ વધતા બધી છે એમ જોઈ દેવાએ આયુર્વેદ સંક્ષિપ્ત કરી તેના આઠ વિભાગ કર્યા. તે આ પ્રમાણે:—

તદયથા શલ્યં શાલાક્ય કાયચિકિત્સા ભૂતવિદ્યા કૌમારમૃત્યુસ અગદતન્ત્રં
રસાયનતન્ત્રં ઘાતીકરણતન્ત્રમિતિ । યદમાયુર્વેદોઽર્થગ ઉપદિશ્યતે ।

૧. શલ્યતન્ત્ર:—આમાં રાજવિદ્યા (surgery) ની માહિતી આપેલી છે. મજા વગેરે થતાં સાં ઉપાય યોજના, મૃત્યુતર્મ ક્યાં રાત્રીની કાઢવો, એ આમાં લખ્યું છે. જુદાંજુદાં રાજોત્તું વર્ણન અને ઉપયોગ પણ વર્ણવેલું છે.

૨. શાલાક્યતન્ત્ર:—આમાં ઉર્ધ્વ બામ એટલે કાન, નાક, મુખ, પ્રાણેદ્રિયોને થતાં વ્યાધિ અને તેનું ઉપશમન કેમ કરવું એ વિસ્તારથી લખેલું છે.

૩. કૌમારચિકિત્સા:—જ્વર, અતિસાર, રક્તપિત્ત, ક્ષય, ઉન્માદ, અપસાર, કુષ્ઠ, એનું નિદાન અને ચિકિત્સાનું વિરકુ આ વિભાગમાં છે.

૪. ભૂતવિદ્યા:—જૂત, પિરાય અને મડથી થતી થીડા અને તેના ઉપશમનાર્થ શાંતિકર્મ, એ વિવિધ આ વિભાગમાં આવે છે.

૫. કૌમારમૃત્યુ:—કુમારમરણ, ધારીનું કુષ્ઠ ખરાબ હોવાથી તેનાં કાસણ, બાજરોમ, બાજ ચિકિત્સા, ગ્રહપિડા, હવ્થાદિકનો સમાવેશ આમાં થયો છે.

૬. અગદતન્ત્ર:—વિષ અને તેના માફક ઉપાય, તેમજ સર્પ, કંદર, વીંછી, કાઠા, વગેરેનાં વિષપર ક્રિયા ક્રિયા ઉપચાર યોજના એનું વિવેચન આ વિભાગમાં આવેલું છે.

૭. રસાયનતન્ત્ર:—આમાં રક્તિત્, સોંદર્ભ, યૌવન, આરોગ્ય અને સ્મૃતિ કાયમ રાખવા સાર ક્રિયાં ક્રિયાં રસાયન યોગ્ય છે તેની સમજણ આપેલી છે.

૮. ઘાતીકરણતન્ત્ર:—પ્રત્યેકપતિસાર જનનેદ્રિય ચિકિત્સા આ અભ્યાસમાં છે.

આપણા આયુર્વેદની પ્રાચીનતા.

આ વિસ્તારથી કહેવાનો હેતુ એટલોજ કે પાશ્ચાત્ય પડિતો ઇજીપ્ત અને ગ્રીસ એ દેશોમાં વૈદ્યશાસ્ત્ર પ્રથમ રીતે થયું એમ કહે છે તેમાં કરી સમ્યાક નથી. ઇજીપ્તમાં ખ્રિસ્તી રાષ્ટ્રવેર એક હબર વર્ષપર લખેલા અને હાલમાં ઉપજાવ્ય લેખોમાં રોગપરિદોષાર્થ ઇશ્વરોપાસના અને કેટલાક તુલ્યાઓ સિવાય કંઈ વિશેષ જણાવ્યું નથી. આપણા આયુર્વેદની રચના બહુ પ્રાચીન છે એમ આગળની હકીકત ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવશે કાળની દાઢમાંથી જાણી ગયેલા તેના અવરોધ ભાગપરથી અરક અને સુશ્રુત એ બાણે લખનામાં આપ્યાં, તેમજ બહુ પ્રાચીન સમયમાં લખાયેલા સુશ્રુતમાં આપેલાં આયુર્વેદનાં આદ્યંતનાં વર્ણનપરથી, વૈદ્યશાસ્ત્ર, આરોગ્ય વખતમાં, એટલે જો વખતે પૃથ્વીપર બીજે સ્થળે તેની ગાંધી પ્રજા થઈ નહોતી તે વખતે, કેટલી દીનતા દશાએ પહોંચી હતી તેનું અનુમાન કરી શકાયો.

પ્રાચીન શિશુપ્રજ્ઞાસી.

ઉપર જોઈ ગયા તેમ ચાર સુશુત્રી અગ્રક લખાયેલું તેમાં વિષય સંકલના સુશુત્ર એવી, વ્યવસ્થા સર નથી, કારણ આવેલ મુનિએ વૈવસ્વાત પ્રજ્ઞોત્તરરૂપે શીખવેલું. શિશુને એમદેક વિષયની માહિતી જોઈતાં તે મુનિને પ્રશ્ન કરતા અને મુનિ તે આગલી ઇતિમુખી આપતા. આમજ બતાવે અગ્નિવેદી ગુરુની આજ્ઞાથી ચરકસંહિતા રચી આ મધ્ય વેદકમાં પ્રથમજ લેવાથી, અને કર્તાને સંભાષણ રૂપે જ્ઞાન મળેલું હોવાથી ને વર્ણન ચિકિત્સાસ્થાનમાં આપેલું જોડેથી તે નિદાનસ્થાનમાં આપ્યું. ચરકના આઠ વિભાગ છે: (૧) સ્થાનસ્થાન (સૂત્રસ્થાન), (૨) નિદાનસ્થાન, (૩) વિમાનસ્થાન, (૪) રાત્રીસ્થાન, (૫) ઇન્દ્રિયસ્થાન, (૬) ચિકિત્સાસ્થાન, (૭) કલ્પસ્થાન, અને (૮) સિદ્ધસ્થાન. વેદકમાં ચરકનાં ચિકિત્સાસ્થાનને અષ્ટમાન છે. "ચારકસ્તુ ચિકિત્સતે ।" ઉપચાર સાથે હોઈ હિંદુસ્તાનમાં ઉત્પન્ન થનારી ઔષધીઓનાં નામ ચિકિત્સાસ્થાનમાં મળી આવે છે.

સુશુત્ર અને ચરકના ઇતિહાસ.

સુશુત્ર મધ્ય એલ નામના એક ઋષિએ લખ્યો છે. સુશુત્ર કેટલાક ઋષિઓ સાથે આરંભમાં આયુષ્ય માળતા. કાશ્મીરા દિગ્વિજય ધરતંદિ યાત્રા પાસે આયુર્વેદ શીખ્યા મળે, પૂર્વતત્ત્વો આયુર્વેદ અગ્રજ નિવેદન કરી "તમને ક્યું તંત્ર શીખડું ?" એમ પ્રશ્ન; તેના જવાબમાં "અસ્માકં સર્વેષામિવ શલ્યજ્ઞાનં મૂલકૃત્વોપદિશતુ મગ્યમનિતિ" કહ્યું. આથીજ સુશુત્રમાં શલ્ય વિજ્ઞા (Surgery) ની માહિતી વિશેષ મળે છે. એમાં છ સ્થાન છે. (૧) સૂત્ર સ્થાન, (૨) નિદાન સ્થાન (૩) રાત્રી સ્થાન, (૪) ચિકિત્સા સ્થાન, (૫) કલ્પ સ્થાન, અને (૬) ઉત્તર સ્થાન સુશુત્ર રાત્રીસ્થાન વેદકમાં એક માનવામાં આવે છે. "શ્વાતેરે સુશુત્તઃ પ્રોક્તો" સુશુત્ર મધ્યની ભવ્ય પદ્ધતિપુસ્તક છે. તેમાં Lithotomy (ચીરીને "પથરી" કહો નાંખવી), Caesarian section (અર્ધશય ચીરી પેટમાંથી ગર્ભ કાઢવા), ગુદાર્થ, બહેદ્ર, જોરે પો' રાત્રપ્રવેશ અને અસ્થિભંગ, ચિદ્રશી જોરેના ઉપાય કહેવા છે. સુશુત્ર ચરક એક વેદક મધ્યેનો આમજ વધારો થતો મધ્યે હોત તે આર્થ વેદક આજ જુગીજ પાપરીપર હોત.

ચરક અને સુશુત્રનાં પ્રથમ લખાવાંતર-કાસોં ચરખમીમાં.

પરિશ્વન અને અજાલ લોકોને આ મધ્યની ખજર પડતાંજ તેમણે તેનાં લખાવાંતર કરાવ્યાં. કાસી આખાંતર ખરડેલ નામના પાર્શ્વજન વેદે છઠી સદીનાં મધ્યમાં કહ્યું. તેને પરિશ્વિના રાજા નસિરખાને વેદકમધ્ય, વૈદ્યમધ્ય, રોગોપચાર, વર્ણવેલી માહિતી એકબંધ સાર અને સંસ્કૃત લખાવોને અલ્લાહ કરતા સાર છે વળા હિંદુસ્થાન એમણે દત્તે સુશુત્ર અગ્ની લખાવાંતર તે હજીએ ઉપલબ્ધ છે. તેનું નામ 'કિલાલે શાવર દુરબલ હિંદે' છે.

પ્રાચીન ઇજિપ્શીયન વૈદ્યક.

ઇજિપ્તમાં પુરાતન લેખોની ને શોધખોળ આવી છે તેનાં પત્રિજામથી નજાથ છે કે ત્યાં પણ ખજ પ્રાચીન કાળમાં વૈદ્યશાસ્ત્ર પર લેખ લખાયા હતા. તે લેખ આજણુ આયુર્વેદ નેરા રાસતીય નહેતા. ઉપર કહા મુજબ હયાન-નુસખાથી પરિપૂર્ણ હતા. થા. ફિનકસને એ રવાદન નામનાં ગામ પાસે પાસના પહાડ પર લખેલો એક વૈદ્યક લેખ મળ્યો. તેના કળ ખિસ્તી રાક પૂર્વે ૧૬૦૦ વર્ષના સુમારે. હો એમ અનુમાન મનાય છે. એનર્સ પાપિરસ (Ebers Papyrus) નામનો લેખ મસલો બરીની સુનેલાં એક સુનાં (Memnon) ના ને ધરમાંથી મળ્યો તે ઇ. સ. પૂર્વે ૩૫૦૦ વર્ષ પદ લખાવ્યો.

૭ એમ કહે છે. બર્લિન મેડિકલ પાપિરસ ઇ. સ. પૂર્વે, ૧૦૦૦ વર્ષ પર અને બ્રિટીશ મ્યુઝિયમ પાપિરસ ઇ. સ. ની ૧૦૦૦ વર્ષ પૂર્વેના છે. તેમાં દેખે પર ચમકારક ઉપચાર કહેલા છે. એ ઉપચાર એટલે ઔષધિ તૈયાર કરતી વખતે કે રોગી પર તેની ચોળના કરતી વખતે જુદા જુદા દેવતાઓની કરવાની આરાધનાઓનો એક નમૂનો આપણે આપીએ—

“એબરસ પાપિરસમાં નૈરરોગ પર મનુષ્યનાં મગજનો ઉપયોગ કરવાનું આ પ્રમાણે કહેલું છે :
“ મગજના બે સરખા વિભાગ કરવા. એક ભાગ સાથે મધ મેળવી તે સંધ્યાકાળે ડોળાને લગાડવો અને બીજો ભાગ સૂકવી તેની ભૂખી કરવી અને સવારે ડોળામાં ધલવી. ” આ ઉપચાર કરતી વખતે “ હોરસ (Horus), ૧ હમ (Hum), ૨ અને ઓસિરિસ ૩ (Osiris) દેવતાની પ્રાર્થના કરવી પડતી !
બાદ સમય જતાં ઇજીપ્શીઓ ઔષધોનો ઉપયોગ કરવા લાગ્યા. સૌથી પ્રથમ તેમણે અરીણ, એળીચો, એરંડીયું, લસણ, દાડમ, પીપરમીટ, ટર્પેન્ટાઇન, જનસન, મરી, હાવસિયામસ, મેગ્નેશિયા, ચૂનો, જવખાર, લોખંડ, બંગજરમ ઇત્યાદિ વસ્તુઓનો ઉપયોગ કરવા માંડ્યો. બાદ ગોળીઓ, લેપ, નેત્રાંજન, દંતમંજન, વગેરેનો ઉપયોગ થતો ગયો.

પ્રાચીન ગ્રીક વૈદક.

ગ્રીસના એરક્યુલિપિઅસનાં દેવળમાં રોગીની ચિકિત્સામાં ધીમે ધીમે ફરક પડવા માંડ્યો. દેવળના વ્યવસ્થાપકો રોગીને હસકું, અન્ન, વ્યાયામ, ચેપી, જુદા જુદા પાણીનાં રેનન, પોલિટરીસ—” પો-ટીસી ” વગેરે ઉપચાર કરવાનું કહેવા લાગ્યા. અછળ્થી પીડિત રોગીને દહીં ને રોટલો પથ્ય ગણાતાં. રસાયનશાસ્ત્ર પ્રો. મેચનીકોફે ઊરામાંના Lactic Acid Bacilliને અછળ્ પર બહુ ઉપયોગ થાય છે એ હાલમાં સૌથી કાઠ્યું છે, પણ તેનો ઉપયોગ તે બહુ પ્રત્યેક કાલથી કરતા આવ્યા છે. આપણા દેશમાં તેા ગાયબળદને પણ, પેટ કુને તેા, ઊરા અને હાંચ પાવામાં આવે છે !

હિપોક્રેટસ.

આગળ જતાં તત્ત્વવેત્તાઓના હૃદય પરી એક પછી એક વિચારી જતો ઉપલ્લય થવા લાગ્યો. તે તે વખતે પ્રચલિત ભોળા અને વ્હેમી વિચારોનું ખંડન કરી સુષ્ટિ ઉત્પત્તિ વિચયક બિન્ન બિન્ન મત પ્રદર્શિત કરવા લાગ્યા. આ તત્ત્વવેત્તાઓને અજ્ઞાની લોક નસ્તિક સમજ તેમની નિર્ભક્ષના કરતા અને તે રસ્તામાંથી ચાલતા ત્યારે તેમની પથસાચેથી પૂલ કરતા ! કેટલાકને તેા દેહાંતરંડ પણ ભોળવતો પડતો ! આ પૈકી થેડસ, હિમાક્રિટસ, હાયપોક્રેટસ, અને ફિલોસોસ વૈદશાસ્ત્રપર ચોતાના નવિન વિચાર મોકલ કર્યા. પરંતુ વૈદશાસ્ત્રનો ખરો પાયો તેા હિપોક્રેટસે નાંખ્યો. એને પાશ્ચાત્ય વૈદશાસ્ત્રનો જનક માને છે.

(અપૂર્ણ)

અથાવલોકન.

(તથા અંચસાર.)

નિર્ભાગી કુસુમ—સ્વનાર રા. રૂનલાલ બદવજ કહર, વ્યવસ્થાપક “ અંદ્રમકાર ” માસિક;
કેમત પાંચ આના “ અંદ્રમકાર ” એડીસ—નવસારી—મહુઆથી પ્રાપ્ત.

૧ : હોરસ—અહા. ૨ હમ—અહા. ઓસિરિસ—મદેચ—અનુવાદક.

મરાઠી બાપાના પ્રસિદ્ધ લેખક યશોદાતનય કૃત “હતબાબી ઇંદુ” ને આધારે સ્થાપત્રી આ સામાજિક નવલકથા રા. વૃજલાલે “હેવું, હાણું, હેમના” વગેરે રાખેલી સાક્ષરી જોડણીવાળી બાપામાં પ્રકટ કરી છે. બીજાઓની સાફફ. મૂલ લખનારું નામ ન આપવાનો રા. વૃજલાલે ન આદેશો પ્રવાસ દેલે અંશે અનુકરણીય છે તે કહેવાની જરૂર નથી.

બીજા બાપાઓનાં પુસ્તકોપરથી કોઈ પણ સ્થળા કરનારે પ્રથમ એટલું ધ્યાનમાં રાખવું કે પોતે જે બાપામાં એ સ્થળા કરે છે તે બાવા બોલનારી પ્રભમાં મૂલ સ્થળા પ્રમાણેનાજ આચાર, રીતિરીવાજ આદિ છે કે કેમ? ને નથી તો તેને બદલે કરવા ધારેલી સ્થળાની બાપાના-દેશના લોકોમાં જેવા રીતરીવાજ હોય તેવા ફેરફાર કરી નાંખવો. હાખજા તરીકે દક્ષિણમાં વર-વિક્રયનો ચાક્ર હોવાથી મૂળ લેખકે પહેલાં પ્રકરણમાં તેનો કંઈક ઉલ્લેખ કર્યો છે. ગુજરાતી પ્રભમાં ધર્મખરે વર-વિક્રયને બદલે કન્યાવિક્રયનો ચાલ છે. આથી ને ચોખ્ય ફેરફાર અને કરવામાં આવ્યો હોય તો વચારે સારું થાત. અમારા ધારવા પ્રમાણે તો ૩ ના પાનાંની (પહેલાં પ્રકરણની) પ્રથમ સાત લીટી તદનજ ઉઠાવી દેવામાં આવી હોત તો બહુ સારું થાત.

એકંદરે સ્થળા સુંદર થઈ છે. પ્રકરણ ૧૧ મું હિંદુસમાજની સ્થિતિનો સારો ખ્યાલ આપે છે. ચાળીસ પાનાંની આ નવલકથાની કીમત પાંચ આના વધારે છે.

શ્રીમતી હાકટર આનંદીબાઈ જોશી:—મૂળ બંગાળીમાં લખનાર પ્રૌફેસર સખાસમ ગણેશ દેવસર, અનુવાદક રા. શિવપ્રસાદ દલપતરામ પંડિત, પ્રસિદ્ધ કરનાર સસ્તું સાહિત્ય વર્ધકાકાર્ય હય-મુંબઈ. પ્રથમાવૃત્તિ: ૧૯૬૮ ૭૫ પાકું (૩૫૬પૃ) પૃ. ૦૧, [પણ અંદરનાં પૃષ્ઠપર ૭૫૬ લખ્યા છે] હાયમંડ ન્યુબીકી પ્રેસ—અમદાવાદ.

શ્રીયુત પ્રૌફેસર સખાસમ ગણેશ દેવસરનાં નામથી અમારા વાંચકોમાંના કેટલાક પરિચિત હશે. મહારાષ્ટ્રી હોવા છતાં બંગાળી બાપાના એક ઉત્તમ લેખક તરીકેનું માન મેળવનાર એ પહેલજ હતા. કલકત્તાની નેશનલ કોલેજમાં એમણે કેટલોક વખત ઇતિહાસના અધ્યાપકનું કામ કર્યું હતું. બાં બંગાળી દૈનિક ‘હિતવાદી’ ના એ સંપાદક નિભાયા હતા. એમણે અનેક પુસ્તકો બંગાળીમાં લખ્યાં છે જેમાંનું પ્રસ્તુત પુસ્તક પણ એક છે. અફરોસ એટલે જ ચોડા દિવસ પૂર્વે એ આપણને ઘોડા મવા છે! આપણું લખવાની મતજબ એટલી જ કે તેમનું લખેલું પ્રસ્તુત પુસ્તક પણ કેવું સુંદર હશે તેમો વાંચકનો કંઈક ખ્યાલ આવે.

મરાઠીના મુપ્રસિદ્ધ લેખક શ્રીમતી કારણીબાઈ કમ્લીકરે પણ આ વિદ્યુતી બાઇનું ચરિત્ર લખ્યું છે; અને તેનું ગુજરાતી બાપાંવર શ્રીમતી દ્વાતકાંબાઈ સાહેબે ગુજરાતીમાં કર્યું છે. પણ મૂળ મરાઠી પુસ્તકની કીમત રૂ. ૧૧ રાખવામાં આવેલી હોવાથી અને ગુજરાતી બાપાંવરની રૂ. ૧૫ રાખવામાં આવેલી હોવાથી તેમજ આપણી પ્રભમાં જીવન ચરિત્રો વાંચવાની રૂચિના અભાવથી તે બહુ પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યું નથી. આથી એક સરતાં ચરિત્રની બહુ જરૂર હતી જે સરતાં સાહિત્ય પૂરી પાડી છે.

શ્રીમતી આનંદીબાઈ જોશીનું ચરિત્ર સ્ત્રીઓએ તેમજ પુરૂષોએ ખાસ વાંચવા લાયક છે. પુરૂષોએ માત્ર આનંદીબાઈના પતિનો સાહસિક સ્વભાવ અને દેશપ્રિમાનની લાગણી રાખવા જેવી છે નહીં સ્ત્રીઓએ તો આનંદીબાઈના અલિંગમ ગવા મજોનો જીવનસાચ્ચાસ કરવો થયે છે.

શ્રીમતી આનંદીબાઈનાં જીવનચરિત્રની બે સારૂપ રૂપ રેખા દોરવી હોય તો નીચલી લીટીએ જોરી રાખાય:—

બાલકાન—પતિએ સ્ત્રીના પિતા સાથે કરેલી પતિને બહુવચની કબજાત—સુધરેલા રિવાજ પણ ઘાત દોષ બરમાર અને અનિશ્ચિત. (Wavering), વિચારવાળો, પતિ-આનંદીબાઈનો બહુ

કંઠાળી-કાંધથી તેના પતિએ તેને નજીવું કાઢીસર આગ્યમાપાના અપરાધોમાં ગાળ દેવી તથા લાકડે લાકડે સખ્ત માર મારવો-આખરે કંઠાળી તેણે સ્વીકારેલો, બજાવવાનો યીજે ઉમાય-સફલતા-બેઠનાં સ્વતંત્ર વર્તનપર બંનસમાજની ટીકા-આનંદીને સ્વપ્નમાં મળતું જ્ઞાન-પાદરીઓની ભળ-સીનો સાદસ અને ધૈર્ય વધારવાના પતિએ યોજેલા ઉપાયો-પ્રોત્તી બળનો પ્રકટ થયેલો “ક્રિશ્ચિયન વિન્યુ” માં પત્ર-વ્યવહાર-તે વાંચી ઉપજેલી એક અમેરિકન બાઇને દયા અને સહાનુભૂતિ-બેઠ વચ્ચે પત્ર-વ્યવહાર-આખર સુધી તે બાઇએ કેટલી કામગીરી મદદ-આનંદીમાઇને નોકરી તરફ વિરક્ત-અમેરિકા એકલું જીવું-પૈસાની તંગી-સગાં થયાથી બાઇએ પ્રેમ, લાવચ અને છેવટે બચ દર્શાવી ક્રિશ્ચિયન ધર્મ સ્વીકારવા કરેલું આશ્ચર્ય પશુ અસાધ્ય-સ્ત્રીમરના ઈંછનીયરે ચલાવવા ચાહેલી બદલાવ-વિદેશી પોષાક પહેરવાની અને માંસાદાર જરૂર પડેલે કરવાની પ્રતિગી પરવાનગી છતાં સ્વદેશી પોષાક અને નિરામિષ ખોરાકનું આખર સુધી કેરું પાલન-કામ પાર પાડ્યા શિવાય પાછું ન આવવાની દ્રઢ પ્રતિજ્ઞા-કીપાડેલીઆની મુખ્ય અધ્યા-ધિક્યે બતાવેલી દયા-તેણે આપેલી સ્વૈચ્છસીય-પાછળથી પ્રોત્તી બનાવવાની ઘાત-તે સાથે આપેલો ત્રાસ-કેંડા પોદરાનાં ગાંધાં છાંટનાર અમેરિકની ધર્મમાનવનો-સ્વધર્મ અને સ્વદેશભિમાનનો. અભળ બુરસો-પાદરીઓનો આખર સુધી ત્રાસ-ગાળવન અને સખ્ત મદેનતનાં પવિત્રોએ એમ. ડી. ની. કીમી મેજનીને આવતાંજ લાગુ પડેલી બીમારી-આવીશ વર્ષની ઉમરમાંજ અવસાન-મહાદુર રમણી-સુંદર ચરિત્ર-પશુ બધું પતિ ગોપાલરાવની મહત્વાકાંક્ષાનેજ આભારી !

“સત્ય” ના વાંચકોને આ મહારાષ્ટ્રી રમણીનો પરિચય અને જોડે જોડે કરાવનાર હતા પશુ આ પુસ્તકનાં પ્રસિદ્ધ થવાથી અમને એમ લાગે છે કે આના કરતાં સારો પરિચય કેરાવી આપવો હાજરમં અસંભવિત છે. દરેક સ્ત્રીએ એ ગ્રંથ વાંચવો ધટે છે. ચરિત્ર વાંચતાં વારંવાર ચિત્ર ભેરા તરફ આંખ ફોડે છે પંજુ તે ન બંડનાં મનને નિરાસ કરે છે.

‘ભારતના મહાન પુરુષો’-ભાગ ૧ લો; ૧. યોગીરાજ હરિદાસ, ૨ મહારાજ છત્રસાહજ, ૩ હેન્રિય ઓર્મ મલ્લે દિંદી પરથી. ભાષાંતરકર્તા, શ. રત્નસિંહ દીપસિંહ પરમાર, પ્રસિદ્ધ કર્તા સેતુ સાહિત્યવર્ધક દાર્યાવ્ય મુબલ. કૌમલ ગાઝ; પાછું પુકું ગાઝ હાયમંડ ન્યુજીની પ્રેસ, અમદાવાદ.

(૧) યોગીરાજ હરિદાસજ એક એવા યોગી હતા કે જ્યેા એક વર્ષ સુધી સમાધિ કરતા એમ કહેવાય છે. એટલુંજ નહીં પણ એક વખત તો કાઠના પૂજારી એમણે એમ પાશુ કહી દીધું. હવે કે “હું સો વર્ષ સુધી પણ સમાધિ લઈ રહું !” એમના ઉક્ત કથનની સાચતા નિદાનવાને અમે શક્તિ-વાન પ્રથા નથી તેથી એ વિરો કરો, પણ ઉચ્ચાર કરવાને અમે અસક્ત છીએ. હરિદાસજ પૈસાનેજ સાર સમાધિ ચલાવતા એ વાત તો એમનાં ચરિત્રથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. કુટુંબો આપવામાં લગભગ ત્રીજા ભાગની જગ્યા રોકવામાં આવી છે અને લખાણમાં તેજ કુટુંબોનો સાર-અને થણે કેમણે તો સબ્દસખ્ત-આપવામાં આવ્યો છે જ્યેા વાંચન કંઠાળાંજેલું થઈ પડે છે. પિતૃપણુ બહુજ યજુ છે અને મૂળ રચનાને કદાચ તેમ કરવાની પુસ્તકકું કદ વધારવા સાથે જરૂર પડી હશે. માત્ર ભાષાંતરન કરાવતું એજ ને મંત્રીનો ઉદ્દેશ હોય તો અમે નથી ધારી શકતા કે મંત્રીજને તેમની ચરિત્રમાળામાં બહુ યશ પ્રાપ્ત થાય. શા સાથે કુટુંબોનું લખાણ અસહ લખાણમાંજ ન દાખલ કરી, અસહ લખાણમાં તેજ મદલજનું ને કંઈ છે તે ન બડાવી દેવામાં આવે ?

(૨) મહારાજ છત્રસાહજ બુદ્ધેશ્વરના સત્તાધીસ હતા અને તેમણે પોતાની સત્તા અને કીર્તિ તરવારથી મેજવી હતી. બીજા રત્નપુત્રે અને છત્રસાહજમાં ફેર માત્ર એટલોજ હતો કે જ્યારે બીજા રત્નપુત્રે પોતાને સોયે સો ટકા ખાતી હોય કે વિજય મગવાને નથી અને પોતાનું લશ્કર સામાની સામે “ચલો” થઈ જશે છતાં તેઓ પોતાને અને પોતાના લશ્કરને સુંદાર કરાવવામાંજ ધર્મ માનતા !

(મુસલમાનોને હિંદુશત્રુઓ નારા કરવામાં હિંદુઓની આ રીતિ પણ ખુબ લાભદાયક થઈ પડી હતી.) પણ છત્રસાલજીએ આ રીતિનો ત્યાજ કર્યો હતો. છત્રસાલજીએ એકંદરે પચીસ રાણીઓ હતી, જેમાંની છ પરજાવિય હતી. સ્વજાતિની રાણીઓના ઉદરથી તેમને બાવન પુત્રો અને પાંદરાનીય રાણીઓથી સોળ પુત્રો થયા હતા. તેમાં એક મુસલમાન રાણીનો અને એક વેશ્યાનો પુત્ર હતો. કુચે, આ પ્રમાણે, તેમને ૬૮ પુત્રો હતા અને એક વેશ્યાપુત્રી મસ્તાની હતી જેને પ્રખ્યાત પૈશ્વા બાદશાહે રાખી હતી. બીજી પુત્રીઓ વિશે ઉલ્લેખ નથી. આથી ધૃતરાષ્ટ્રને સો પુત્રો હોવાનો કેટલાકના મનનો સંશય હુર થવાનો સંભવ છે. આઠવી પરજાવીય, મુસલમાન અને વેશ્યાઓને રાણી તરીકે રાખવા છતાં છત્રસાલજીને કોઈએ પાતળાદાર મેંદા નહતા! શૂદ્રકોનાં મૃત્યુકુટિકા નાટકમાં વેશ્યા પુત્રી વસંતસેના સાથે બાદશાહ આરદત્તનું લગ્ન કરવામાં આવ્યું છે પણ તેમાં વસંતસેનણી લગ્ન પહેલાં કોઈ સાથે વ્યભિચાર કર્યો નહોતો અને આમાં હતો એટલેજ ફેર છે! છત્રસાલજી મમે તેટલા તરવાર-ખંડાદુર હોય છતાં તેમના ચરિત્રમાં આદર્શ મ્યું નથી. જેમ ભારતનાં સ્ત્રીરત્નોઃ વાળાં પુસ્તકમાં અનેક નકામાં-અરે ખરાબ ચરિત્રો-માત્ર સંખ્યા વધારવા સારૂ આપવામાં આવ્યાં છે તેમજ આ ચરિત્ર પણ બીજાં ચરિત્રોની ગેરહાજરીમાં આપવામાં આવેલું અમને તો લાગે છે. સ્ત્રીઓમાં કેટલાંક ચરિત્રો તો માત્ર ૩ થી ૪ લાઇનનાં છે. અને તે એટલાજ સાર કે ચરિત્રવાળું પાત્ર એક કવિ કે એક જાનની હતું હોઈ હતું! હાજબા તરીકે સ્ત્રીરત્નોના બાગમાં સમગ્ર એકમતું ચરિત્ર આ સાર આપવામાં આવ્યું હશે તે તો લેખક પોતેજ નહિ! માત્ર એક બાદશાહની મદદે પોતાની મેળે તે ગઈ હતી એટલાંજ શરતને (૧) સાર એક વિષયમાં થયેલી, પારાંગના અને બે પતિવાળી આ સ્ત્રી ચરિત્ર આપવામાં આવ્યું છે! માત્ર પરચુરણ નોદસની માફ આ પુસ્તક લખાયલું તેના પાછળના બાબથી જાણાય છે, અને નીતિનો રહેલેરહાલ શરાતન આગળ વિચાર કરવામાં આવ્યો નથી! અમે સ્ત્રીરત્નોનો સમાલોચના કરતી વખતે આ બાબતમાં હુકમાં લખી હતી પણ આજે વધારે એટલાજ સાર લખવામાં આવી છે કે સસ્તાં સહિય મદદે લખનારાઓએ મનો અને મહાન રાષ્ટ્રોની વ્યાખ્યા મત્તમાં ઉતારવાની પૂરતી તરફી લીધેલી જણાતી નથી. સ્ત્રીરત્નોમાં માત્ર આદર્શ રમણીઓનાં ચરિત્રો સમાઈ શકે. આ એક પુસ્તકમાં અમને તો એજ જણાઈ આવે છે કે માત્ર શરાતનેજ ચરિત્રનું લક્ષણનું બનાવવામાં આવ્યું છે અને બનિયમાં 'પણ એ'નીતિ આજ ન રહે તે સારૂ આજે અમારે નિષ્પક્ષપાત રીતે આટલું વિવેચન કરવું પડે છે. છત્રસાલજીના છ વનચરિત્રમાં જોકે એક જે પ્રસંગ ખુબ જીવંતદિયતાવા બતાવવામાં આવ્યા છે છતાં એમનું ચરિત્ર એમના શરાતનો ખ્યાલ કરતાં અમને કોઈ રીતે " આદર્શ " લાગતું નથી. જે એવાં ચરિત્રો શોધીને બહાર પાડવાની છાજ હશે તો ભારતવા ઉલ્લાં હાલેક વર્ષના અરસામાંનાં અનેક રત્નપુત્ર ચરિત્રો એવાં-અજે એથી પણ વધુ સરસ-મગા આવશે. પણ શું તેથી તે મહાન પુરુષોની વ્યાખ્યામાં સમાઈ શકે છે! વધારે વિચિત્ર તો એજ લાગે છે કે આજ એક પચીસ સ્ત્રીવાળા પુરુષનું ચરિત્ર આપ્યા. ખજી એક નૈમિષિક લગ્નચારીતું ચરિત્ર આપવામાં આવ્યું છે!!

(૩) મહાત્મા બીખપિતાજીનું આ છેલ્લું આપવામાં આવેલું ચરિત્ર ખરીતે જ્ઞાન ખેત્રે છે. મહાત્મા બીખ ખરીતે એક આદર્શ પુરુષ હતા અને તેમનું ચરિત્ર આટલું હુકમાં આપવામાં આવે એ ઉચ્ચત્તે વેગ નથી. જેમ કૃષ્ણ ચરિત્ર લખનાં બંગાળીઓએ આખું મહાભારત, લખાં પુરાણો, વગેરે ન્યાં ન્યાં કૃત્તવું ચરિત્ર આવે તે તે ક્રમેને જૂન ધોણી અંદરનો રસ ચૂસેલો છે તેવીજ રીતે બીખ ચરિત્ર લખનાં કંઈ નહોં તો અ.ખુ. મહાભારત ખાસ દૃષ્ટિથી ચૂસવું જોઈએ આવી સમાલોચકદૃષ્ટિથી આ ચરિત્ર લખાયું નથી. આમાં ચરિત્રપર તો લેખકની (બલે તે હિંદી લેખકનીજ હોય) લાંબી દીકા હોયી જોઈએ. સૂચ્યમ્રં નૈવ દાસ્યામિ વિનાયુષ્યેન કૌરાવ (યુદ્ધ કર્તા શિવાય તો એક સોપની અણી નેટલું પણ હું આપનાર નથી) એવું કહેનાર મુષોધન-દુર્યોધન-નું લણ ખાઈ એક સ્વતંત્ર, મહાત્મા, જેના જેવી પ્રતિજ્ઞા આજકાલ સુધી કોઈથી લેવાઈ નથી એવા હુક-મહિમાને પણ માત્ર " લણ ખાવાને " કાર-

છેજ કેવા અધર્મમાં ઉતરવું પડે છે તેના દાખલા મહાભારતમાં કેડેકાણે મળી આવે છે અને તેનો વિસ્તૃત વિચાર કરવો ઘટે છે. એક પત્રના લેખમાં તે સપૂર્ણ રીતે સમાવ્યાઈ શકે નહીં, પણ એક પુસ્તકના ચરિત્રમાં તો તે ખાસ લાવવું જોઈએ. આ કામસાર એક વર્તમાનપત્રના લેખનું બાધાતર બહુ કામ લાગી શકે નહીં. તેને સાર તો કંઈ ખાસ પુસ્તકજ નોંધએ. ઉપરાંત તે વખતની વર્ણવ્યવસ્થા, નિયોગ અને પુનર્લેખન આદિ બાબતોપર પણ યોગ્ય પ્રકાર પાડવો ઘટે છે. આટલું છતાં ચરિત્રનાવક ખાસ એક આદર્શ પુરૂષ છે, અને એકે તેનું ચરિત્ર સાધારણ રીતે આપવામાં આવ્યું છે છતાં દરેક હિન્દુના મનમાં એ ચરિત્ર રમી રહેલું હોવાથી તેનો આદર્શભાવ કુદરતી રીતેજ મનમાં ઉભે છે. આ ચરિત્રમાત્રમાં કમ શો રાખવામાં આવ્યો છે તે અમને સમજતું નથી. કંઈ નહીં તો શા સાર રામાયણના કાવ્યથી શરૂઆત ન કરવામાં આવે ? એકંદરે ચરિત્રમાત્રમાં અમને તો છુદ્ધચરિત્ર પછી કોઈપણ બહુ સાદું પુસ્તક પ્રકટ થયેલું બાસતું નથી, એ દિશાથી સાચે અમારે અને જગુપતું મેરે, અમને આશા છે કે મત્રીજી મહાન અને રત્નોની યોગ્ય વ્યાખ્યાપર વિચાર ચલાવી પોતાનું કામ આગળ ચલાવશે, અને બને ત્યાં સુધી કમ રાખશે.

સ્વર્ગની કુચી:—કર્તા રા. અમૃતલાલ મુંદરજી પરીઆર: પૃષ્ઠ આશરે ૪૦૦. આવૃત્તિ ત્રીજી ૧૯૧૨; કીંમત રૂ. ૧—કાલબાદેવી—મુંબઈમાં કર્તા પસેથી પ્રાપ્ય.

ઉત્તમ છપાઈ ઉત્તમ બાઈબીલ અને ઉત્તમ કામળતાં બાહ્ય રૂપરંગ સાથે ઉત્તમ લખાણથી ભરેલું રા. અમૃતલાલનું આ કંઈ મહેલુંજ પુસ્તક નથી, તેમ જેમ બને તેમ જનસમાજને એનો લાભ વધુ મળે તેવી કીંમત રાખવાનો પણ કંઈ આ તેમનો પહેલોજ પ્રયાસ નથી. રા. અમૃતલાલનું શુભશક્તી પ્રભમાં નામ એટલું તો નાણીતું છે કે તેમનો વધુ પરિચય કાવવાની બીજકુવ જરૂર નથી—નેમ કરતું તેમની માનહાનિ કરવા બરોગર બાસે છે ! આજ દિન સુધી રા. અમૃતલાલે ૧૭ નાનાં ચોટાં પુસ્તકો પ્રકટ કરી આગળના બ્રાહ્મણે જેમ શ્રીમંત તેમજ શ્રીગોને સન્નિધિ આપી પોને તો માત્ર એક હુંપડીમાંજ પોનાતું સાદું જીવન ગાળતા તેમ, રા. અમૃતલાલનાં પુસ્તકોની કીંમત જોઈ, તેઓ એવા એક સફલ પ્રયત્ન કરતા હોય એમ બાસે છે !

સ્વર્ગની કુચી એ એમની અનુગમે બીજી કૃતિ છે અને તેમાં ઉત્તમ ભજન પદ સાથે ૨૧૦ મુંદર દાખલા સાદી ભાષામાં રજૂ કર્યા છે એમનાં પુસ્તકોની ખૂબી એ છે કે પુરોષો અને બાલકો નેટલા પ્રેમથી એમનાં પુસ્તકો વાંચે છે તેટલાજ પ્રેમથી સ્ત્રીઓ પણ વાંચે છે. નેટલા પ્રેમથી એક વૈશ્ય એ પુસ્તકો વાંચે છે, તેટલાજ પ્રેમથી એક જૈન, શૈવ, આર્ય સમાજસ્ત, પ્રાર્થનાસમાજસ્ત, સ્વામીનારાયણી, વગેરે પણ વાંચી શકે છે ! પુસ્તકોને સર્વસાધારણ પ્રિયતાનું આત્મા કરતાં ઉત્તમ ઉદાહરણ બીજી રીતે આપી શકાય તેમ નથી. રા. અમૃતલાલની બીજી એક એ ખૂબી છે કે તેઓ બીજા ઉપદેશકોની માફક પોતાના ચોરડાની માત્ર ઉધાર બાળુ—બીજા પાસેથી નાણાં લેવાની—બતાવતા નથી પણ લોકોનાં નાણાં પોતાની ઉપર નીકળે છે તે પણ—જમે બાળુ પણ—બતાવે છે. એમનાં આ પુસ્તકને ૧૯૫ મે થાને તેઓ મુક્તકંઠે સર્વે ઉપદેશકોને એજ રસ્તો સ્વીકારવા બ્રાહ્મણ કરે છે, અને તેપર સર્વ ઉપદેશકોએ ખાસ ધ્યાન આપવાની જરૂર છે. તેઓ પોતાના એ ૧૦૩ નાં દુષ્ટાંતમાં લખે છે કે:—

“ જેમ આબરુછેટ, મૂર્તિપૂજ, અવતારની જરૂર, પુત્રજન્મ, યોગની સિદ્ધિઓ અને મહાભાઓનાં ચરિત્રો બતાવવાં છીયે તેમજ લોકોને અભેદનો માર્ગ બતાવવો જોઈએ. ભ્રાતૃભાવનો રસ્તો બતાવવો જોઈએ. આજની પેઢી હજારો નાનો જન્મે નહીં પણ ચારજ વર્ષમાં લોકો રહેતા હતા એમ લોકોને સમજાવવું જોઈએ.....આજણુ, ક્ષત્રીય અને વૈશ્ય એક બીજાનું આધારીધારી વટલાતા નહીં એવાં પ્રમાણે હોવાની પ્રજાને પૂરા પાડવાં જોઈએ... બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રીય વૈશ્યની કન્યા મરણી શકતા અને ક્ષત્રીઓ પણ કન્યાસ્ત્ર નમે વ્યાપી લાની શકતા એમ

લોકોને સમજવવા જોઈએ, અને પવિત્ર આરંભગીતા પેશમાં આપણા બધા મતભેદ જોઈએ નહીં...ત્યાં સુધી શાસ્ત્રોમાં રહેલા આવાં તત્ત્વો લોકોને સમજાવીએ નહીં અને તે વખતનો દેશકાળ આ ભેદ પડ્યા ત્યારનો તથા હાલના દેશકાલમાં પડી ગયેલા ભેદ લોકોને સમજાવીએ નહીં ત્યાંસુધી આપણે ધર્મ તેના ખરા રૂપમાં આવી શકે નહીં. કાશ્યપે આપણે માત્ર ઉદાર બાહ્ય જતાનીએ છીએ, પણ જંમેની રકમો બતાવતા નથી એટલે એ સંપ્રદાયમાં કયાંથી થોંચે ? ”

જેમનાં લગભગ બધાં પાનાં ઉત્તમ દૃષ્ટાંતોથી બરપૂર છે. પાનું ૨૦, ૨૧, ૫૬, ૧૦૬, ૧૨૩, ૧૬૫, ૨૦૨, ૨૮૭, ૩૪૨, વગેરે પાનાં તો ખ્યાલ બાળ બેઠે છે. ઉપરાંત ટેકેઓએ ઉત્તમેત્તમ પદો આપેલાં છે. ૨૧ માં પાનાંના દૃષ્ટાંતનું પદ નીચે મુજબ છે જે અમે માત્ર એક સાદા નમુના તરીકે વાંચકો સમક્ષ રજૂ કરીએ છીએ.

૫૬.

બળમ તો બળત નાંહી, મન તો સેલાની રે. ટક.
અથડે અથડે બોળવ ચઢ્યે, કંડા જલ પાની રે;
ચાવમેકા બીડીયાં ચઢ્યે, ચોર પીકદાની રે, બળમ ૧
કુલદંડી સેન અધ્યે, રૂપવંતી રાણી રે;
પુત્ર તો સપુત્ર અધ્યે, કુલપ્રી નિરાળી રે. બળમ ૨
હસ્તી ઘોડા માલ અધ્યે, તણુ આસમાની રે;
ફિલા તો અજળી અધ્યે, તોપ મુલતાની રે. બળમ ૩
અર્ધ ખર્ધ ધનમાલ અધ્યે, રનેછી ખાની રે;
મૂળદાસ કહે મુંકર દુનિયાં, લોકો લક્ષ્યાની રે. બળમ ૪

૨૮૮ પાનાના દૃષ્ટાંતમાં દેવમંદિરમાં હાલ શા સાર લોક નય છે તેનો ચિતાર આપતાં અને બોધ કરતાં શ. અમૃતલાલ કહે છે:—

“ મંદિરમાં દર્શન કરવા જતા વખત એ પશુ બૂઝી જતું જોઈતું નથી, કે આપણે. ત્યાં કાંઈ ગામગણના મારવા જતા નથી, આપણે ત્યાં એક બીજાની મુલાકાતો લેવા જતા નથી, આપણે ત્યાં કાંઈ બજારમાલ પૂછવા જતા નથી, આપણે ત્યાં કાંઈ લગ્નનાં રાહાં કરવા કે પ્રેમની ઘંટારડો કરવા મટે જતા નથી, આપણે ત્યાં કાંઈ લોકોની ખૂમસુરતી જોવા કે માનુષ્યના હારમાત્ર તપાસવા જતા નથી, આપણે ત્યાં કાંઈ આપણી મેદાઈ બતાવવા કે આપણું કલ્યાણ બતાવવા જતા નથી, અને આપણે પાછી રીતે સમજતું જોઈએ કે પ્રભુનું મંદિર એ કાંઈ નિંદા ખાનાનું મકાન નથી, પણ ઉચિતની પ્રાર્થના કરવાનું પવિત્ર સ્થાન છે. ”

૩૨૩ માં પાનાનું આ નરસિંહ મહેતાનું પદ કેડું સુંદર છે ?

૫૬.

જો બાઈ રે સન્નિત પચાડે, તેને તે સંત કહીએ;
તેના દાસના દાસ થઈને રહીએ. (ટક)
વિવલું મૂલ મારા ગુણે બતાવું,
ત્યારે મેંતાનો માર શીદ ખાઈએ. (૨)
કાંધા ગુરૂને ભાધ નવ આપે
ત્યારે તેના ચેલા તે શીદ અધ્યે—જો
ચેલની જાણ ખાતાં ને દુઃખ નહ બધ,

ત્યારે તેની ગાળા તે શીદ ખાઈએ (૨)

લીધા વળાવા ને ચોર ન્યારે છુટે,

ત્યારે તેની સોળતે શીદ જઈએ—ઓ

કલપદક્ષ સેનીએ ને દારિદ્ર દલે,

ત્યારે તેની ઊંચા તમે શીદ રહીએ (૨),

રાખની ચાકરીમાં જૂજ નવ બામે,

ત્યારે તેની વેડે તે શીદ જઈએ—ઓ

રા. અમૃતલાલની કૃતિઓની કીર્તિ કંઈ ગુર્જર પ્રજામાં વીંટળાઈ રહી નથી. તે તો હિંદુસ્તાનીઓ અને મહારાષ્ટ્રીઓમાં પણ પ્રસરી રહી છે. પ્રખ્યાત વેકટેશ્વર પ્રેસવાળા વિદ્યાગ્રાસંગી રોક સેમરાજ શ્રી કૃષ્ણદાસને પણ આ પુસ્તક તેમજ “સ્વર્ગતું વિમાન” બહુ ગમવાથી તેમણે તેનાં હિંદી ભાષાંતર કરાવ્યાં છે. તેમજ ભૂસાંવળના મામતદાર મી. એમ. સી. કેળકર, બી. એ., નાં વિદુષી પત્ની સૌ. ગિરિ-જાજી “સ્ત્રીઓતું સ્વર્ગ” નું મરાઠી ભાષાંતર છપાવે છે. *

અંગે ઇચ્છીએ છીએ કે દરેક કુટુંબ સ્વર્ગની કુચીની એક નકલ તો પોતાના ઘરમાં રાખીએ.

ઇશ્વર રા. અમૃતલાલ સુદંરજી પરીવારની “સ્વર્ગનાં પુસ્તકો” પ્રકટ કરવાની ‘સોલ એન્ડ સી’ ને કીર્તિદેવી ધનથી સમૃદ્ધ કરી રા. અમૃતલાલની સદ્વિચાર પાર પાડે !

શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતાતું આધ્યાત્મિક ભાષાંતર—કર્તા રા. હરિલાલ તુલસીદાસ વ્યાસ, પ્રકાશક, સર્વ સાહિત્યવર્ધક કાર્યાલય-મુંબઈ. પાનાં, આસરે ૮૦—કોમ્પ ૦) (પૃષ્ઠ પૃષ્ઠ ૦) રૂ. ૧. ૧) ની અનુક્રમે ૧૪ અને ૭ નકલો.

૭૫૬ પુસ્તક સમાલોચનાર્થે અમદાવાદી ઉપર કાર્યાલયના મંત્રી તરફથી મોકલવામાં આવ્યું છે, જેની પહોંચ સ્વીકારતાં અમને અતિ આનંદ થાય છે. પુસ્તકની સુદંર છપાઈ અને કાગળના પ્રમાણમાં કોમ્પેટ ભેતો તે સરતાં સાહિત્ય તરફથી પ્રકટ થયેલું હોય એમ સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. વિવિધ અંશમાલો આ ૨૭ મો મણકો હૈમરાના રફ કાગળપર ન છપતાં સારા કાગળપર એટલા સારા છપવામાં આવ્યો છે કે તેના ૪૦૦૦ આલોકની સંખ્યા વધીને જ સવા ધોંચ હજારની થાય તો કેવા કાગળો એટલી જ કોમ્પેટમાં વાપરી શકાય તેનો વાંચકોને ખ્યાલ આવે. આ મણકાની ત્રણ હજાર પ્રતો વધુ કાઢવામાં આવી છે જેથી તેનું છુટક વેચાણ પણ થઈ શકે. (વિવિધ અંશમાલોના બીજા મણકા છુટા અપાતા નથી.)

આ ભાષાંતર રા. વ્યારે સંવત ૧૯૪૫ માં સ્ત્રી “વિજ્ઞાનવિલાસ” નામના તે વખતે નીકળતા એક માસિકમાં છપાવેલું. તેની જ સ્વતંત્ર આદૃતિ કરાવે સં. ૧૯૪૮ માં છપાવેલી. જેની જ ફેરફાર સાથેની આ બીજી આદૃતિ સરતા સાહિત્યે છપાવી બહાર પાડી છે. મંગળાચલણથી રાજ યતી કેટલીક કઠિણો ગાગરીયા જરૂરના-વ્યાસજીની છે.

વૈરાપાચન નૃસિ એણેરે બોલ્યા તું મુજુ જનમેજય રાય;

વિસ્તારીરે તુજને સંભળાઉં કહું.....પર્વ મહિમાય.....

આ રાજ્યાતની કડીને ખ્યાલ આવે છે ! ભાષાંતર સરળ અને સદા રાગમાં હોવાથી સહેલથી મોટે કરી શકાય તેવું છે.

*સૌ. ગિરિજાજી કેળકર મરાઠીના એક પ્રસિદ્ધ સહિત્યક છે. એ વર્ષ પૂર્વે ત્રિવિહી-ભૂષણ નામનું એક પુસ્તક તેમણે મરાઠીમાં લખી પ્રસિદ્ધ કર્યું હતું; અને હાલમાં તેનું ગુજરાતી ભાષાંતર પણ નેચાય છે.

સ્વામી રામતીર્થ—એમના સદુપદેશ—ભાગ ૫ મેઃ—અગ્રિમ ૧૨૫ી અનુવાદક - રા. માધુભાઈ બાબારાવ. પ્રકટ કર્તા સસું સાહિત્યવર્ધક કાર્યાલય, પૃષ્ઠ ૨૪૦: મૂલ્ય ૦૧. કાર્યાલયથી વિવિધ ગ્રંથ માતાના ગ્રાહકોને મળ્યા.

સસ્તાં સાહિત્યની વિવિધ ગ્રંથમાલતી ૨૫-૨૬ સું. આ પુસ્તક અમને અવલોકનારો મેલકવામાં આવ્યું છે. કાર્યાલયના મંત્રી ભિક્ષુ અખંડાનંદને માત્ર ૮. એક સાથે કંઈક વધુ લેવાદેવી માગે છે, કારણ કે આ ભાષાંતર તેમજ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાનાં પદ્યાત્મક ભાષાંતરનું પુસ્તક—એ બેક એમને માત્રે જ મેળવી આવ્યાં છે! જેમ ગીતાના ભાષાંતરમાં ભગવાન શ્રીકૃષ્ણની છબી સદાશક્તમાં આપવામાં આવી છે, તેમ આ ભાષાંતરમાં સ્વામી શ્રી રામતીર્થની, એમ. એ. ની છબી આપવામાં આવી છે, તે સુંદર રીતે છપાય છે. આ પુસ્તકમાં સ્વામીશ્રીએ અમેરિકા ખાતે જુદી જુદી જગ્યાએ આપેલાં વીંટા ભાષણો પ્રકટ કરવામાં આવ્યાં છે. પુસ્તકની છપાય સુંદર છે અને કાંમત તો સસ્તા સાહિત્યની જ છે. ગીતાના ભાષાંતરની માફક સ્વામી રામતીર્થના બોધ વચનોની પણ છુટક ચેચાણુ સાર કેટલીક વધુ કોપીઓ મંત્રીશ્રીએ છપાવી હોત તો વધારે સારું થાત.

પણ અમારે મંત્રીશ્રીને એક બાબત પર ધ્યાન ખેંચવાનું છે; લખાણની વચમાં જોડેજોડે પછી તે પોતાની દો કે પાકી—નાખરી એ પસંદ કરવા યોગ્ય નથી. મંત્રીશ્રી ભવિષ્યમાં જો એ પદ્ધતિ ઇતી દેશે તો વધારે સારું થશે—એથી એમના પ્રચારને બીજાકુલ વધી આવશે નહીં એમ અમારું માનવું છે.

નડીયાદ—હિંદુ અનાયાત્રમને ઇ. સ. ૧૯૧૧-૧૨ નો વાર્ષિક રીપોર્ટ:—આ રીપોર્ટ જોતાં જણાય છે કે આ અનાયાત્રાને બાળપણમાં અનેક મુશ્કેલીઓ વેડી છે અને હવે તે જુવાનીમાં આવ્યું છે. ગયું વર્ષ 'કુમારજી' હતું તેથી વ્યવસ્થાપક કમીટીને મજેડી કેટલીક ખાસ સૂચનાઓ આપવાની પડ્યું હતું. એકંદરે વ્યવસ્થાપક કમીટી આગળ ચાર બાબત લાવવામાં આવી હતી. (૧) કુમાર-પીઠિત જનોની વચ્ચે દુર કરવાના યોગ્ય ઉપાયો યોજવા. (૨) અનાયોને વિદ્યાભ્યાસ વ્યવસ્થા પૂર્વક આગળ વધે તે સાર એક વિદ્યા-સભા નીમવી (૩) અનાયોને કોઈ વિશેષ ધર્મનું શિક્ષણ ન આપતાં માત્ર નીતિધર્મનું જ શિક્ષણ આપવું. (૪) બાલઅનાયો ઉપરાંત, અનાયાત્રમના વિશાળ હોટલે થોડી વજરા, અપંગો, વિધવાઓ, વગેરે માટે પણ સેટલાવ વગરની સગવડ કરવી. આમાંની પહેલી બે સર્વાનુમતે પસાર થઈ હતી.

કુમાર કુંડ—નડીયાદ, ગુર્જર વિદ્વાનોની—સામુદાયની—જન્મભૂમિ છે. 'નડીયાદમાં જોડવા સહ સુરો પેદા થયા હશે તેટલા બીજે ભાગ્યે જ થયા હશે! આથી ગુર્જર પ્રાંતને એ ગામ તરફ કંઈ વિશેષ પ્રિય હોય એ સંભવિત છે. કુમાર કુંડ રથપાનાં અત્ર વસનાં દાદ ઉપરાંત આ અનાયાત્રમને રૂ. ૨૮૪૩-૪-૪ દાનમાં મળ્યા હતા.

ઓરડીઓ ખાતે—દર ઓરડી દીઠ રૂ. ૨૫૦ ની માત્રાની જાહેર પ્રાંતને કરવામાં આવતાં કુલે ૨૪૭ ઓરડી સાર રૂ. ૫૯૮૯-૧૦-૬ જગ્યા થયા છે. ઉપરાંત ચાર ઓરડીનાં દાનનાં વચન મળ્યાં છે.

મુદિ કુંડ તથા રેલ્વે-પેડીઓ—મુદિ કુંડ દ્વારા રૂ. ૧૩૩-૨-૦ ની કાંમતનું અનાજ એકું થયું હતું ન્યારે રેલ્વેની પેડીઓ દ્વારા કુલે રૂ. ૧૩૪૩-૧૦-૧૧૧ ની ઉપજ થઈ હતી. રેલ્વે પેડીઓ દ્વારા બહુ સારું દાન એકત્રિત થયું હતું પણ 'રેલ્વે દવાઓ' ના વેચનાર હોયને, ઉદારઓને દુઃખ દેતાં ન બંધ કરનાર રેલ્વે કંપનીએ આ કુંડે થયું અડાચનું હતું!

જાહેર ખબરો—આ આપત્તિને ખંજ વાળવા-વ્યવસ્થાપક કમીટીએ જાહેર ખબરો આપવાને અને બીજા એવો જ રસ્તો દાન મેળવવા સારી ધોષા જોને ધરિણીમે રીપોર્ટવાળા વર્ષમાં કુલે રૂ. ૫૪૧૦-૨-૧ નું પરચાર દાન મળ્યું હતું.

આ રીતે કાર્યકર્તાઓના અધાગ ક્રમથી આશ્રમને કુલે રૂ. ૧૯૩૩૬-૩-૦૦ તું દાન પ્રાપ્ત થયું હતું.

શિક્ષણ:—અનાથાશ્રમમાં અનાથોને લખવા ભણવા ઉપરાંત નેતર ભરવાનું, દરજીનું, ગ્રંથવાનું, ભરવાનું, વગેરે કામો શીખવવામાં આવે છે. અને સારા નમૂના લેવા સારૂ મૂકવામાં આવે છે. હાર્મોનીયમ અને નરદાં આદિ વગાડવાનું પણ ભજન આદિ ગાવા સારૂ શીખવવામાં આવે છે. ભજનો શીખવવા દયાનંદ અનાથાશ્રમ અન્નમેરના એક અંધ અનાથને ફોફવામાં આવ્યો છે.

ગુરુકુળના શ્રદ્ધાચારીઓની મદદ:—વંદ્રાવન ગુરુકુળના શ્રદ્ધાચારીઓએ તા. ૯-૬-૧૨ ને દિને પોતાના આશ્રમમાં એક સમાં બરી ગુજરાતના દુષ્કાળ પીડિતોને મદદ કરવા કરાવ કર્યો હતો. શ્રદ્ધાચારીઓ પાસે ફોફ નાણું હતું. સંબંધિત નથી, તેથી તેમણે પોતાને મળતું, કુધ સાત દિવસ અને ધી બે દિવસ અંધ કરી તેની રૂ.૨૫ (રૂ. ૧૫-૧૧-૦) આ અનાથાશ્રમને મોકલી આપ્યા હતા. હરિદ્વાર ગુરુકુળના શ્રદ્ધાચારીઓએ પણ એક સારી રૂ.૨૫ એકી કરી મોકલી આપી હતી.

ઉત્તરહિંદના આર્થ અનાથાશ્રમોની મદદ:—ભાવાની આ અને શ્રીરાજપુરાનાં આર્થ અનાથાશ્રમોએ બરો અનાથો લેવા સ્વીકાર્યું હતું. અન્નમેરના દયાનંદ અનાથાલય તરફથી પણ બાલક બાલિકાઓની અમુક સંખ્યા સ્વીકારવા કબૂલાત આપવામાં આવી હતી એટલું જ નહીં પણ અન્નમેરના દયાનંદ આશ્રમે તો સ્વપુરુષાર્થે અને પોતાને ખર્ચે દુર્બલિને બચાવવાનું કામ ઉપાડી લઈ પં. સુદરદત શ્રોતીય સર્માને નડીયાદ આશ્રમની જેમજે નીચે ગુજરાત કાઠીયાવાડમાં બમણાઈ મોકલ્યા હતા. આવા પ્રકારની લોક લાભગી જુદા જુદા પ્રાંતોમાં ઉત્પન્ન કરવા સારૂ રૂ. ૧૭૨૦-૪-૬ ખર્ચ નહેરખજરાદિમાં કર્યું હતું તે બે કે વધારે લાગે છે છતાં તેના વખર અનાથરક્ષાનું કાર્ય આટલી હદ સુધી થાત નહિ.

આ રીતે આ વર્ષમાં આશ્રમમાં તમામ ખર્ચ રૂ. ૮૨૩૮-૪-૧૧૧૧ તું થયું છે જેમાં અનાથોની ખોરાક, પોષાક, કેળવણી, દવાશાળા, અને મોશાખાનું ખર્ચ દર અનાથ ફોફ દરમહીને એકંદરે આશરે રૂ. ૭-૪-૦ આવે છે. અનાથ અને અપંગો મળી હાલ કુલે ૫૬૭ ની સંખ્યા આશ્રમને આશ્રયે છે, આશ્રમ ફેરવાં ફેરે ખર્ચમાં આના મોંઘવારીના સમયમાં પણ પોતાનું કામ ચલાવે છે તેનું બીજા સંસ્થાઓએ પ્રમાણ કાઢી અનુકરણ કરવું પડે છે.

ટોલ માસનું બાળક અને ન્યાતનો માસ:—આ વર્ષમાં આ આશ્રમે એક ફોફ માસના અનાથ બાળકની રક્ષા કરી છે. અનાથને આશ્રમની આપા કે ધાવોની ગેરદાનરીમાં નડીઆદની એક સુધરેલ વિચારની ખડાચતા વાણીશ્યને ઉછેરવા આપવામાં આવ્યું હતું. પણ થોડાક દિવસ પીત્યા પછી ન્યાતના કેટલાક દુષ્કાંઓએ અને તેના બીજા સગાઓએ તેને ગળીવરાવી ન્યાતબહાર મેલવાની ધમકી આપતાં તે બાઈ આ અનાથ છાકરાને પાછો મૂકી ગઈ હતી. આ અનાથનો ફોફા જેતાં આગળ જતાં તે એક હુસિયાર વિધાર્થી મઈ નામ મેળવશે એમ સ્પષ્ટ પ્રતીત થાય છે. આ અનાથ કચાંથી મળ્યે રૂ. અને તેના માતપિતા સંબંધી કરી ખજર રીપોર્ટમાં નજીવારમાં આવી નથી.

મકાનાદિ:—આ આશ્રમને હવે પોતાનું મકાન મળી ગયું છે તેથી તેનાં બાંડાં આદિ સારૂ કર્યો ખર્ચ થતો નથી. હલેમ શાળા બાંધવી થોડી ફાળવ ફાળવ ગેરદાનરીમાં બાકી છે. આશ્રમને અંગે એક ચિદિ. તસલ્ય પણ સ્થાપવામાં આવ્યું છે.

M. M. J.

નવી યુગન મામાંસા !

હોંદુસ્તાનમાં ૧૯૫૬ માં દુકાળ પડ્યો તેના નિવારણકર્તા સહાયતા કરવા એક સુંદરી અંગ્રેજ કન્યાએ બજારની મધ્યમાં ઉભા રહીને પ્રસિદ્ધ કંથુ દંતુ કે જે એક સિલિંગ મર્ચન્ટશો તેને હું મારા મુખતું યુગન લેવા દઈશ, એ વાત તે વર્ષના વર્તમાનપત્રોમાં પ્રગટ થયેલી ઘણાએ જોઈ દશે. તેના લાશ ઘણાએ લીધા હોતો, પછી દુકાળપીડિતો માટેની દવાથી કે ખીજાં કારણથી તે ભગવાત બન્યું ! પરંતુ અત્યંત ધુરોપમાં યુગનનાં સાટાંગ નહીં પણ હરાથ પણ થાય છે ! પેરીસની એક સૌથી સ્વરૂપવતી નદીએ ધર્મદા કામ સાફ થોડા વખત ઉપર ૧ યુગનની હરાથ કરી હતી. એક તોપને ગોળે ઊરાડી મેલવાલાયક કંદકખેર ફટનદેવાળીયાઓનો આ માટે મેળો ભરાયો હતો. દેખીતી રીતે એકજ જથ્થો અપવાદરૂપ હતો કે જેણે સૌથી ઊંચી ખીટ ૩. ૧૫,૦૦૦ ની કરીને નદીદેરીને યુગનવાનો અધિકાર ખરીદ્યો ! આ ખરીદાર એક વૃદ્ધ પુરૂષ હતો ! યુગન આપવા દસને વદને નદી આગળ આવી ત્યારે આ કરતાં વધારે શાંતિ નહીં હોય ! “દેરી” જાણ્યાં, મોંઝપ, આવો ! વૃદ્ધ વળતાં કહ્યું “મને બહુ માન મળ્યું” છે, પણ એ માન મારા જેવા વૃદ્ધને થોડા નથી તેથી મારા પ્રતિનિધિ તરફ હું મારા આત્મક પૌત્ર મોકલીશ ! ૩. ૧૫૦૦૦ મળેલા અને વળી પ્રતિનિધિ નહીં ચાલે એવી કાંઈ બાંધી નહોતી તેથી સ્વીકાર અનિવાર્ય હતો. વૃદ્ધ પોતાના સ્વરૂપવાન પૌત્રને ઉંચાથો અને નદીના મુખ આગળ ધરીને તેની પાસે નિર્દોષ યુગન કરાવ્યું ! આ વખતે ઉપનાદ અને હામ્પનાદ મધ્ય રહ્યો, નદીને થોડા સિલ્લા થઈ !

૨

ઝીની ઇન્સ્ટિટ્યુટ યુગન થાય તો તેની શિક્ષા નથી, તેમ તેનાં પતિવ્રતમાં ધુરોપમાં પાંધો આવેનો નથી-પરંતુ નહીં તો તો ભારે પડી જાય છે. ધુરોપના એક પ્રખ્યાત રાજકુવર કેનેડામાં મુસાફરી કરતા હતા ત્યારે તેને જરા પણ ભારે પડી ગયું હતું. ઝીની સમ્મતિ વિના યુગન કેરનર કાંઈ અનીતિવાન ગણાતો નથી, એટલેજ આ વાત પ્રગટતાને પામી છે. એ રાજકુવર કેનેડામાં હતા ત્યારે એકદા દળમ પાસે દળમત કરાવી, તે દળમની પત્ની જરા દેખાવડી હતી. તે સુવાન પ્રોન્સને તેનું જરા યુગન લેવાની ઇચ્છા યામ, અને તત્કાલ ઇચ્છા તૃપ્ત કરી ! અને વળી સુમાનમાં કહ્યું કે હે કલ્યાણી ! તારી બહેનપણીઓને અભિમાનથી કહેજો કે સ્વયં ધુરોપના રાગના કુવર તરફથી બાદશાહી, યુગનનું માન અને ગળ્યું ! દળમનું પાછી, આત્મનું નેત્રિ, નો. ઉઠાવીને કુવરને એક લાનજ ધધણાવી કાઢી અને ઉમેર્યું કે તમે પણ તમારા સ્વદેશીઓને બહેર કરજો કે મને એક અમેરીકન દળમે બાદશાહી લાનને સ્વાદ ચખાડયો હતો !

૩

અમેરીકા દેશ મોઝોનો હોવા છતાં સમ્મતિ વિનાની યુગન માટે તો ત્યાંના જાને સખન સખ કરે છે.

૧. એક વિધવાને યુગન કરવા સાફ મી. હાઈમન પાછપરને ૩. ૩૫ દંડ થયો.

૨. એક પર સધવાં મીસીસ વાયોલાડાયસને યુગ્મન કરવા સારૂ મી. માર્શલ કેરોનીયસ રૂ. ૯૦ ફડાયો.

૩. આવીજ રીતે મીસીસ હેન્રી બેકના હેડપર યુગ્મનરૂપી દુમતો કરવા સારૂ જોજી બટલરને ૩૦ દહાડાની તથા કેટલાક ફટકાની સજા થઇ. જો કે યુનાઇટેડ રેટેસની સુપ્રિમ કોર્ટના પ્રેસીડેન્ટે એવા “રૂઝોંગ” આપ્યો છે કે “યુગ્મન આપણું એ કાંઈ, અપરાધ નથી. ઉલટું ઉબ્બુ સદાનુભૂતિનું ચિન્હ છે!” પરંતુ બીજા જગે તે મત સાથે મળતા થયાનથી એજ કાંઈક દિશાસો છે. ૧૯૦૦ અપાળ્યા હતા.

૪.

ઈંગ્લંડના પ્યુરીટનોના જમાના પૂર્વે યુગ્મન બહુ પ્રચલિત હતું. જતાં આવતાં, મળતાં મુકતાં મિત્રો તથા મિત્રાણીઓ પરપર યુગ્મન લેતાં. પરંતુ કોમવેશના સમયમાં પ્યુરીટન પંથ સત્તામાં આવ્યો જે એવા પ્રકારના અસભ્ય આનંદથી વિરૂધ્ધ હતો. પરપુરુષનાં દેખતાં આશુકમાશુકા યુગ્મન લે તેમને બન્નેને મેજસ્ટ્રેટ આગળ ખમ્મ કરીને સખત સજા કરવાનો કાયદો પસાર કરીને સખત રીતે અમલમાં મેલવામાં આવ્યો હતો. તે કાયદા પ્રમાણે પત્નીને ખમ્મે કે કમ્મરે હાથ નાંખવો એ મહા પાપ ગણીને તે શિક્ષાપાત્ર કરાવવામાં આવ્યું હતું.

૫.

સોક્રિનિંદા એવા અપરાધ સારૂ પુરોત્ત અટકાવ કરનારી થઇ પડવી જોઈએ અને બીજા નહીં તો આ પ્રેક્ષણમાં હિંદુસ્તાનમાં સોક્રિનિંદાનો ભય એવી અસભ્યતા અટકાવવા સમર્થવાન થયો છે એ સતોતની વાત છે. અદર્શ સામાજિક વ્યવસ્થા એજ છે કે સોક્રિનિંદાના ભય માનથી દુબટા દુબટા કરતા અટકે-અને તેથી તેમને માટે કાયદા ઘડવા તથા અમલમાં મુકવા ન પડે; કારણ કે ગમે તેવા સંપૂર્ણ કાયદા કદાપિ સતોલકારક રીતે કે સંપૂર્ણ રીતે અમલમાં મેલી સકાતાજ નથી એ જગતનો અનુભવ છે.

હિંદુસ્તાનની પેદાશને ખીલવવાની અગત્ય.

હિન્દુ કંડ્યાણુ તેમાંજ છે.

(‘સત્ય’ માટે ખાસ.)

સેખક—ઠાકુર શ્રી જસરાજસિંહજી સીસોદીયા.—તંત્રી “ધિ રાજપુત હેરદેડ” —સંડન.

હિન્દને ધનાઢય કરવા માટે હીંદી ખપદાયોને ખીલવવી આવશ્યક છે. આપણે દેશ ધણો ફળદ્રુપ છે અને જગમાં મલ્લની દરેક ચીજો તે ઉત્પન્ન કરી શકે છે પણ તે સ-

ધળી કાચી જાણસોને કેળવી ઉપયોગમાં લેવા લાવક કરવા માટે આપણને મોટો શ્રમ ખર્ચવો જોઈએ છે. આ પરિશ્રમ ખર્ચવાથીજ દેશમાં ધન એકઠું થઈ શકે અને તેથીજ તેનું કલ્યાણ થઈ શકે. 'સત્યના' અસંખ્ય વાંચકોને ખબર હશે કે એશીયાખંડની લિન્ન લિન્ન પ્રકારની ઉત્પત્તિઓ ઉપર યુરોપની વ્યાપારી મોટાઈનો આધાર રહેલો છે. એશીયામાં મળતી, ઉગતી, તથા ખનતી દરેક ચીજો તેના સુધારા વધારા માટે યુરોપ જાય છે અને ત્યાંથી ઘટિત આકારમાં એકઠું ત્યાં પાછી ફરે છે અને તે માટે આપણને યેવકું દામ (તેના કરતી સંધે) આપવું પડે છે. સારાંશ કે આપણી મહેનત અને હથેરવેથી આપણા દેશમાંજ મલી શકતી જાણસોનાં ફોજો આપણે ખરીદીએ આપી શકતા નથી. એશીયા જેવા એક મોટા ખંડને અને હિન્દુસ્થાન જેવા એક મોટા દેશને આ ધણું ચરમ હરિણું છે. આપણે ત્યાં પૈસા છે અને આપણા જવાનો આવાક છે છતાં આપણે આપણા દેશને માટે અને તેની કીર્તિ માટે કંઈ ખર્ચવી શક્યા નથી એ અપ્રસાસની વાત છે. દરેક ચીજ માટે આપણને યુરોપ તરફ નજર ફેરવવી પડે છે તો કાં નહીં આપણે તે ચીજો આપણા દેશમાં કેળવી શકીએ; તે હું સમજી શકતો નથી.

દરેક માલ માટે પરદેશમાં ફેરવવી પડતી નજર.

કાપડની મુંદતા માટે આપણે મેનચેસ્ટર તરફ જોઈએ છીએ. ગરમ કાપડ માટે આપણે ચોક્કશીયર પ્રુગી જોઈએ છીએ. કટલરી માટે જર્મની અને શેરીડસ લખણું પડે છે. અને સારાં ચામડા માટે વેસ્ટમ જણું પડે છે. આ સઘળી ઉપયોગની અને અતિ અગત્યની જાણસો જે દરોજના વપરાશમાં આવે છે તે માટે આપણે યુરોપના એરવાળા ઢિપે, હિંદી યુરોપ જવાના માર્ગો આજે ખુલા છે તો તે સગવડનો આપણને લાભ મળે છે પણ લાભિયાના બીજા તરફની વાત કોણું જણે છે? આ સગવડો ખંધ થઈ જાય તો શું-હિન્દદેશ પાકે. અધિકારમાં ધસડાઈ જાય? હિંદ દેશની મોટાઈ વધારવાની અને તે વ્યાપાર અને દુનંદના વધારાથી વધારવાની કેટલી અગત્ય છે તે ભોવણ લાખનારાઓ આ રીતે જોઈ શકે છે.

લેકેશાપર જેવું સુતમગડ કાપડ અને ચોક્કશીયરમાં ખને છે તેવું ગરમ કાપડ શું આપણે ખનાવી શક્યે નહીં? લાન લાનનાં તેલો જે આપણા દેશમાં ઉગતાં બીયાંમાંથી યુરોપમાં કાઢવામાં આવે છે તે શું આપણે આપણાજ મુદકમાં ન કાઢી શકીએ? ચામડાં કેળવવાનો સાદસ શું આપણે ન ઉઠાવી શકીએ? ધરગથ્ય વપરાસની ચીજો શું આપણે ન ઉત્પન્ન કરી શકીએ? જે કરવા માંગીએ તો આપણે ધણું કરી શકીએ પરંતુ સ્વભોગ અને સાદસની ગેરદાજરીમાં એવું કંઈ ખતી શકે નહીં. યુરોપ તરફ દરેક માલ અગત્ય માટે આપણે જોઈએ છીએ તો યુરોપના સ્વભોગ અને સાદસ એકનારા વીલાઓ ઉપરથી પંજુ કેમ પડે લઈ શકના નથી એ સમજવું હકિત છે. ત્યાં કાપડનું નવો દુનંદર થા નહીં ચોળના તુરત આગળ પડે; કેમકે તેમને આગળ પાડનારા લક્ષ્યાધનિઓ ત્યાં તૈયાર છે. દેશની પ્રતિષ્ઠા વધારવામાં પૈસાના વાધા ઉત્તા કરવા એ તેઓના ધર્મવિરુદ્ધ છે. અને ખરું તોનાં આરા પુરવો ઉપરજ દેશની ઉન્નતિ અને દેશની મોટાઈનો આધાર રહ્યો છે.

હિંદને પૈસે કમાનારા સાહસિક પાંચાત્યો.

ચોગ્રજ દિવસની વાત ઉપર એશીયા ખંડની પડત જગ્યા ખીલવવા કાજે એક મોટી

કંપની લેહનમાં સ્થાપવામાં આવી હતી. આ મંડળના સધળા લાગના વળગતાઓ પરદેશી અને તેની થાપણુ જે ઠરોડોની રાખવામાં આવી છે તેના મોટા ભાગ પૂર્વમાં ભરાવાની ગોઠવણુ કરવામાં આવી છે. પણ આ તો નક્કી છે કે આ સંસ્થાનો મોટા નરે. પશ્ચિમમાં જશે. આવી રીતે પૂર્વને પૈસે પશ્ચિમની મોટાઇ કયાં સુધી રહેશે તે ઉપજાણુ, અધિપતિ સાહેબ, તમારા વિદ્વાન વાંચકોને માટે હું રાખુ છું.

આપણે અશીષ ખંડ પેટ્રોલીયમ પેદા કરી શકે છે. તેપછ લોહું, તાંબુ અને બીજા ધાતુઓની ત્યાં ખાણો છે. મોતાં સીસેન અને બેહરીંગ (પરશીયન ગ્રાફ) માં મળે છે કે જે આખી દુન્યામાં રંખાણુય છે. અનાજ દાણો જોઇએ એટલે, રૂ, અશીસુ આદિ વસ્તુઓ મોટા જથ્થામાં અગ્રે ઉગે છે. આ સધલી ઉત્પત્તિઓ ઉપર પોણી દુન્યાનો આધાર છે અને આપણે જો કરવા માંગીએ તો આખી દુન્યાને ખવડાવી, પહેરાવી સજીવે એમે છે; પણ આવા ફળદ્રુપ ખંડ અને દેશના પુત્રો ઐદિધ તથા સાહસ તથા તેવાજ ફોર્દુપ નુથી એકાદ બે તેવા લોખંડના સાહસ કે થોડીક કાપડ વણવાની મીત્રો કે થોડાક રૂ દાખવાના પ્રેસો સિવાય આપણે આગળ જોઇ શકતા નથી, અને વળી આવી મીત્રો કે આવા પ્રેસોમાં પણ સુધારા વધારા કરવામાં હીસ કરીએ છીએ. ખરેખર એક સામ્યા હિન્દીવાનને અફસોસ છુટે છે કે આવી રીતે કયાં સુધી હિન્દ દેશ, કે જે એક વેળા મહાન ગણ્યોતો હતો જે જગતના ઇતિહાસમાં પ્રથમ હતો તે, આમ પારમાં દેશ ઉપર આધાર રાખતો રહી જશે.

હૈંદીના ૭૫૦ રાજ્યો શુ' કરે છે ?

આપણે ત્યાં ૭૫૦ રાજ્યો છે કે જેઓ સધળા પૈસે પુર છે. આ ઉપરાંત લક્ષાધિપતિ અને જાગીરદારોનો રોટો નથી આપણે ત્યાં યુવાનો ચંચળ હોઇ દરેક ખાખન ઝટ સમજી જાય એવા કુસામ છુપિયા છે. તે દરેક સાચા માતૃભૂમીના ભાવિક સેવકની ફરજ છે કે પોતાના પૈસા અને પોતાના પુત્રોને દેશને કલ્યાણ કરતા વ્યાપાર ઉખેડની સાહાસિક અગવળમાં નાખે અને પરિણામે આપણો દેશ પોતાની યોગ્ય કીર્તિ પાછી સંપાદન કરશે એમાં કશો સંદેહ નથી.

રાજદ્વારી બાગો.

રાજદ્વારી બાગીચી જેટલું ન થઇ શકે એટલું વ્યાપારથી થઇ શકે છે. અને જે મોટાઇ રાજદ્વારી બાગો લાવી શકતી નથી તે વ્યાપાર લાવી શકે છે. એક વેળા હિન્દને પોતાનો વ્યાપાર અને પોતાની વ્યવસ્થા ખીજવવા, રૂ, અશીસુ આદિ વસ્તુઓ મોટા જથ્થામાં અગ્રે ઉગે છે. આ સધલી ઉત્પત્તિઓ ઉપર પોણી દુન્યાનો આધાર છે અને આપણે જો કરવા માંગીએ તો આખી દુન્યાને ખવડાવી, પહેરાવી સજીવે એમે છે; પણ આવા ફળદ્રુપ ખંડ અને દેશના પુત્રો ઐદિધ તથા સાહસ તથા તેવાજ ફોર્દુપ નુથી એકાદ બે તેવા લોખંડના સાહસ કે થોડીક કાપડ વણવાની મીત્રો કે થોડાક રૂ દાખવાના પ્રેસો સિવાય આપણે આગળ જોઇ શકતા નથી, અને વળી આવી મીત્રો કે આવા પ્રેસોમાં પણ સુધારા વધારા કરવામાં હીસ કરીએ છીએ. ખરેખર એક સામ્યા હિન્દીવાનને અફસોસ છુટે છે કે આવી રીતે કયાં સુધી હિન્દ દેશ, કે જે એક વેળા મહાન ગણ્યોતો હતો જે જગતના ઇતિહાસમાં પ્રથમ હતો તે, આમ પારમાં દેશ ઉપર આધાર રાખતો રહી જશે.

તથાસ્તુ.

ચંપલી અવનતિનું તુલનાયુક્ત જ્ઞાન કરાવે છે. ઔરંગઝાબમાં પાનચોકી નામની મસજીદ દીંદની સાંધી સુધય ગસજીદ છે. મઝાઈ દરવાજો, જુમ્મા મસજીદ તથા મલીક અંબરની મસજીદ પણ જોવાલાયક છે. શહેરથી ૧૬ માઈલ દૂર રોઝા ઔરંગઝેબની પોતાની કબર માટે પ્રખ્યાત છે. તે મુસલમાનોમાં પવિત્ર સ્થળ ગણાય છે. તેની ધર્મી ધતાની નજીકે મંરકરી કરવાળ, આ કબરની ફાટમાં તુલસી ઉગ્યાં છે ! આ કબર સાંધી સાદી અને સાધારણ છે. કુરાનના ફરમાન પ્રમાણે કબર જોવીજ હોયી. જોઈએ તેથી તેવીજ કરવા ઔરંગઝેબના પોતાના મરણ પહેલાં એ આદા હતી. તેણે પોતાના પસંદનામાંમાં ફરમાવ્યું હતું કે, તેના મરણોત્તર કિયાનો ખર્ચ પોતે જો ટાપી ભરીને તથા કુરાનની નકલ કરીને કમાયો હતો તેમાંથી કરવો. (તેના હાથની ટરેલી કુરાનની નકલ વેચ્યાં ૩. ૮૦૫ ઉપજ્યા હતા.) તથા વધે તે ગરીબોને દાન કરવું. આ કબર પાસે પ્રખ્યાત પીર સૈયદ હઝરત ખુદરુદ્દીન (મરણ ૧૭૪૪) ની કબર છે. ૧૭ મી સદીને અંતે તે ૧૪૦૦ શાહિદો સહિત તે ઉત્તરથી અહીં આવેલો હોવાય છે. તેનો હેતુ હોંદુઓના ધર્મશત્રી ધર્મનો પ્રચાર કરવાનો હતો. સૈયદના મરણ પછી તેના શિષ્યો ભૂમિ મરચાં લાવ્યાં. પછી સૈયદની પ્રાર્થના કરતાં એક અદ્ભુત ચમત્કાર થયો. રાતોરાત સૈયદે બંધાવેલી મસજીદની દક્ષિણ દિશાની ફરસખદ જગ્યા ઉપર રૂપાનાં નાનાં ઝાડો ઉગી નીકળ્યાં ! ! જ્યાં સુધી આ મસજીદના નીચાંચ માટે એક નાની ભગીર જલવામાં ન આવી ત્યાં સુધી, વધે પડત રૂપાનાં ઝાડો ઉગતાં રહ્યાં ! આશ્ચર્ય છે કે રૂપાનાં ઝાડ ઉગતાં હતાં તો પછી ભગીર જુ કામ લીધી કહે છે કે હજી પણ રાતે એ ઝાડોની જગ્યાએ ઝાડના અંકુરો પુટે છે પણ કિંવસ પડનાં પાણી સોપ થાય છે એજ જરાક વાંધો આવે છે. સર માઈ ફવીટુક પિદસન (દીંદના નાણું ખાતાના પ્રધાન) ની હમને દયા આવે છે !

મીસીસ સેની બીસંટ અને થીઓસોફી-અધ્યારમાં ગયા ડિસેમ્બરની અંતે થીઓસોફીકલ સોસાયટીના થયત્તા ૩૮ મા મહોત્સવ પ્રસંગે ગત ૫ વર્ષમાં ચાલેલાં તે મંડળના કામની પ્રજ્ઞાલિ વિષે વિવાદ કરવા તે મંડળના સભાસદોની સભા મળી હતી. તે વખતે પ્રોફેસર નરસિંહ આદિએ એવો અભિપ્રાય દર્શાવ્યો હતો કે થીઓસોફીકલ સોસાયટીને તેનો ગુપ્ત અંતરંગ (-એસોટેરિક) મંડળ સાથે સંબંધ નથી માટે તેને થી. સો. થી જુદું "પાડી નાંખવું" અને મીસીસ બીસંટ થી. સો. ની પ્રધાન હોવાથી ગુપ્ત મંડળની પ્રધાન તરીકે તેણે ગી. લેક્ષીટરની તરફેણમાં રાજીનામું આપવું-વળી "આર્ડર ઓફ ધી રાઇઝીંગ સ્ટાર ઇન ધી ઇસ્ટ" મી. મુશ્મુર્તિને લવિધ્યાનાં અવતાર-શુદ્ધ તરીકે માનનારાઓનાં નવાં મંડળને પણ થી. સો. થી દૂર કરવું (પં. બગવાનદાસના પણ એજ મત છે.) આના જવાબમાં મીસીસ બીસંટે આ. પેલુ બાપજી ગયા ભનેવારીના થીઓસોફી ઇન ઈંડીયા (કાર્ટી) માં પ્રગટ થયું છે. તે વિદુષીએ કહ્યું કે ગુપ્ત મંડળને ખસેડવા માંગનારા થીઓસોફીસ્ટોએ પોતે તેને ખસેડવાને બદલે થી. સો. ને ખસેડવી જોઈએ ! ખરી થીઓસોફી તો ગુપ્ત મંડળનીજ છે. એ મંડળના પ્રારંભમાં થી. સો. ના ૩ વિભાગ હતા, (૧) મહાત્માઓ, (૨) તેમના તથા મેડળ પ્લેવેટરની શિષ્યો તથા (૩) સામાન્ય સભાસદો. મહાત્માઓની હસ્તી વિષેજ અ. શ્રદ્ધાળુ સભાસદોને સંકા પડનાથી તેઓ સભાસદમાંથી નીકળી ગયા અને તેથીજ થીઓસોફીની પ્રગતિ અટકી પડી, પછીજ હાલનું બંધારણ કર્નલ આલફોર્ડે ૧૮૮૮ માં સ્થાપ્યું. મહા

તમાને માનનારા ગુપ્ત મંડળનો સિદ્ધાંત પ્રથમનો હોવાથી તેજ ખરી થીઓસોફી છે. તે ગુપ્ત મંડળના પ્રમુખ તરીકેના પોતાનો આધો છોડી દેવાની સૂચના વિષે બાક્ય એ કહ્યું કે મને તેના પ્રમુખ તરીકે કાંઈ તમે નથી નીમી પણ મહાત્માઓએ નીમી છે, માટે જીવ છે ત્યાંસુધી તે રાજનામું નહીં આપું ! મહાત્માઓ કહેશે ત્યારે આપીશ. કૃષ્ણમૂર્તિના પંથ વિષે બોલતાં તેણે કહ્યું કે થીઓસોફી કાંઈ સંપ્રદાયની નથી. તે સર્વે ધર્મ તથા સંપ્રદાય સ્વીકારે છે તે આ નવીનનો શા માટે નિરસ્કાર કરેલા ? શું થી. સો. માં ધર્મની સહનશીલતાના અણુઓ પશુ નથી રહ્યા ? ગયેજ વર્ષે થી. સો. ના દાદી વિભાગના સેક્રેટરી પ. લગવાનદાસ એમ. એ. એ. આર્યસમાજને પણ થી. સો. નો ચાખા તરીકે ' આર્ટર ' આપ્યું તે કરતાં આ " યો. યો. ધી રા. સ્ટાર " ગયો ? એ યોર્ડરના થીઓસોફોસ્ટ વિરોધીઓની તકરાર એ છે કે એ યોર્ડર બીજા પથો પેઠે થી. સો. થી તટસ્થ ન રહેતાં તેના બાગ તરીકે બની જાય છે-તેનો જવાબ મીસીસ બીસ્ટે આપ્યોજ દેખાતો નથી.

ફ્રેંચ લોકો અને પૌર્વ વિદ્યા—એ પણ માસ બંધ રહ્યા પછી રાજપુત હેરલ્ડ (લંડન) નો જાનવારીનો અંક પ્રગટ થયો છે. પણ બંધ રહેવા માટે તંત્રી ખુલાસો કરે છે કે બંધ રહેવા દરમિયાન હમે કાંઈ બેચેરી રહ્યા નહોતા, પરંતુ હમારા આદર્શો સુધારતા રહ્યા હતા ! વળી એ આરામથી હમારી શક્તિની શુદ્ધિ તથા તાજગી યદ છે. આવા અંકક્રમો વાંચકોએ શાંતિથી સેવવા જોઈએ. જાનવારીના અંકમાં શ્રીમતી એલ્સી એન્ડ્રિ શર્ફકવાળા વિષય પર લખે છે. વિદુધી વિલાપ કરે છે કે, અંગ્રેજો સુદરતાના રસિક નથી, પરંતુ વ્યાપારિક વૃત્તિ. નાજ નિર્ણયાંશ છે. પૂર્વ દેશોના અનુપમ સુદર દુન્નરની, તે દેશના તેઓ રાગ હોવા છતાં તેમણે પુરતો કેદર કરી નથી. લેખક કહે છે કે ફ્રેંચ લોકો સુદરતાના અધિક રસિક છે. જો દીંદુરતાન ઇંગ્લેન્ડને બદલે ફ્રાન્સને હસ્તક હતે તો પેરીસ પૂર્વના દુન્નરના નખૂના તેમજ ઇંગ્લેન્ડ, મધ્યમિંદુ યદ પડ્યું હતે. સાધરણ ફ્રેંચો પણ સાહિત્ય અને દુન્નરના વધારે રસિક છે. પ્રભાસના દૈનિક પત્રમાં કાંઈ લાંબો નિબંધ આવશે તો ફ્રેંચમેન તે આનંદથી વાંચશે, બ્યારે વાણીયા બુદ્ધિના અંગ્રેજને તે કચરારૂપ લાગશે. જો ફ્રાન્સ દીંદુરતા ધાડા સંબંધમાં આબુ, હતે તો ફ્રેંચોના રાષ્ટ્રીય જીવનમાં દીંદીપણ આમેજ-એતરેલ યદ જત. પૂર્વ તરફની ભાષા-આના પ્રખ્યાત ફ્રેંચવેત્તા પીએરીસોટીએ દીંદી મુંઝાકાત લીધી, તે યાત્રાની શુદ્ધિથી, નહીં કે ટિકાની દ્રષ્ટિથી કરી હતી. પૂર્વની ગુપ્ત વિદ્યાઓએ તેનું મન હરી લીધું હતું. સત્ય એ છે કે. ફ્રાન્સ દુન્નર માત્રની પૂજા કરે છે. પૂર્વ પર તે મહિમા છે. સેન્ડા એટલા મજાતપડા છે કે પ્રાચીન રોમનોએ ફ્રાન્સ જીતતાં રોમનોને પણ ફ્રેંચોએ પોતાનાં રચનાદિથી પણ મિશ્રિત કરી. દીધા ! સ્ત્રીની પ્રતિકાતા પ્રકરણમાં પણ ફ્રેંચો પૂર્વનેજ મજાતા આવે છે. ફ્રેંચ સ્ત્રીની પ્રતિષ્ઠા ઘણી છે, ખાસ હક નથી અને માંગતી નથી.

આર્યન પ્રધુલ્લેહન પ્રીતિભોજન તથા જ્ઞાતિનો ખળભળાટ—હમારી ઇચ્છા છતાં સ્થળાભાવને લીધે ગુજરાતી માસિકોનો સાર હમે પ્રગટ કરી શકતા નથી. પરંતુ રા. બ. રમણભાઈને લેખ એટલો ઉત્તમ છે કે અને તેમાં એજ ગૂઢ તથા હાલપણમાં વિચારો હાલપણભરી રીતે દર્શાવે છે કે સ્થાનસંકાય છતાં તેનો કેટલોક ભાગ નીચે આપીએ છીએ:—

ગુજરાતની નાતોના આ અગભગાટને લીધે આ ભોજન સમારંભની યોગ્યયોગ્યતા વિશે અનેક દૃષ્ટિબિન્દુથી ચર્ચા કરવામાં આવી છે. કોન્ફરન્સમાં નાતની વ્યવસ્થા વિશે દર્શાવવામાં આવેલા વિચાર અને ચર્ચેલાં કરાર સંબંધમાં નાતોએ કાંઈ ઉપાય લીધા નહિ. અને માત્ર ભોજન સંબંધમાં જ ઉપાય લીધા; તેમજ, વર્તમાનપત્રોમાં પણ ભોજનને ધણું મહત્વ આપવામાં આવ્યું તથા કોન્ફરન્સમાં બનેલી હકીકતને ધણી ગણી ગણવામાં આવી; એ સિદ્ધિત ફરીથી એ વર્ણન પ્રતિપાદન કરે છે કે હાલની નાતની વ્યવસ્થા જેને શુદ્ધતા ગણે છે તેમાં વિચારની કે મનની શુદ્ધતાનો સમાવેશ થતો નથી, પણ માત્ર, આદ્ય આચારની શુદ્ધતાનો સમાવેશ થાય છે અને તે બાદ આચારની શુદ્ધતા ખરી ન હોય અને દાંભિક હોય તો પણ ચાલે છે,—તે દાંભિક છે. એવું જણવામાં હોય તો પણ ચાલે છે, હાલની નાતની વ્યવસ્થાએ કશ્વેલી શુદ્ધતાની ભાવના નાતના માણસોના મોટા ભાગના ચિત્તમાં ગ્રાહ્ય રહી નથી, અને, એક બીજાને તત્કાળ અંગત અડચણ ન આવે માટે તે શુદ્ધતા જાળવવાનો હંભ કરી કામ ચલાવી લેવામાં આવે છે એ સ્પષ્ટ છે. આવી દશા કાયમ રાખવામાં હિન્દુ પ્રજાનું દિલ સમાધેશું છે એમ કાંઈનું પણ અંતઃકરણ સાંદી પુરે છે ?

જેમનું એમ કહેવું હોય કે હાલની નાતની વ્યવસ્થાએ માનેલી શુદ્ધતા પૂરેપૂરી અક્ષરશઃ જાળવવી જોઈએ, અસ્પૃશ્ય મનાયેલી જાતિઓના સ્પર્શજ ન કરવો જોઈએ અને ખાતપાનના વ્યવહારની મના છે તેવી કાયમ રાખવી જોઈએ—તેમના અને કોન્ફરન્સના વિચારોનો વિરોધ તકની કસોટીએ ચડાવી શકાય તેવો છે. રાજના કામકાજમાં સહુને ખીસ્તી, પારસી, મુસલમાન વગેરેને સ્પર્શ કરવાના પ્રસંગ આવે છે; રેલવે ટ્રેનોમાં, નાટકશાળાઓમાં, તમાશાઓમાં અને એકા બીજા જાહેર મેળાવડાના પ્રસંગોમાં હિન્દુ ‘અન્યથા’ સામેલ થઈ શકે છે અને થાય છે. મોટા શહેરોમાં પાણીના નળ હોય છે ત્યાં બધી કામે અને બધી જાતો નળમાંથી પાણી લઇ શકે છે; યુરોપમાં બનેલી દવાઓ અને પુલિકારક યોગાકની ચીજો જથ્થાબંધ વપરાય છે; ખરફ અને ‘એપરેટ્ડ વોટર્સ’ નો છુટથી ઉપયોગ થાય છે. આ સહુમાં સ્પર્શસ્પર્શની અને ખાતપાનના વ્યવહારની શુદ્ધતાના નિયમોનો ખુલ્લી રીતે જંગ થાય છે, અને, તે જંગ : માટે કોઇને નાતજહાર મુકવામાં આવતા નથી, કોઇ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું નથી, કોઇ સ્નાન કરવું નથી, હુગડાં બાળી નાખવું નથી કે જનોઇ બદલવું નથી. આ બધું આપત્તિકાળને લીધે કરવું પડે છે એમ કહેવું એ વર્થ છે અને અપ્રમાણિક છે. એમાંના એક પણ પ્રકારનું વર્તન કરવાની કોઇને ફરજ પડતી નથી, અને, એમાંના દરેક કાર્યથી દૂર રહેવું હોય તો દૂર રહી શકાય તેમ છે. કેટલાક એમાંના કાલ કાલ કાર્યથી દૂર રહેવાના પણ રહે છે. વ્યવહારના આર્થ માલિકા સાફ નોકરી કે વેપાર ખાતર અસ્પૃશ્ય જનેનો સ્પર્શ કરવામાં આવે છે અને રેલવેની મુસાફરી કરવામાં આવે છે, તેમાં કાંઈ આપત્તિકાળની ફરજ નથી; અસ્પૃશ્યનો સ્પર્શ કોઇ પણ રીતે ન થાય એવી શુદ્ધતા જેને જાળવવી હોય તે એવા પ્રસંગ આવે તેવી નોકરી કે વેપારથી દૂર રહી શકે છે અને રેલવેને બાકે પગરસ્તે મુસાફરી કરી શકે છે. કેટલાક સાધુઓ પગરસ્તેજ મુસાફરી કરે છે, અને, જગ્યાના કેટલાક સઘ હજી પગરસ્તે જાય છે. નાટકશાળામાં અને તમાશાઓમાં ન જવું હોય તો ત્યાં જવાની ફરજ પડતી નથી. પાણીના નળનું પાણી ન પીવું હોય તો કુવા અને ટાંકિનું પાણી પી શકાય છે અને તેમ કરનારા કેટલાક હોય છે. યુરોપથી

આવતા ખાનપાનના પદાર્થોનો અર્થ જરૂરનો તથા ' એવરેડ વોટર્સ ' નો સમૂહગો ઉપયોગ ન કરવાનો નિયમ કરવો હોય તો તે યથ શકિ છે. જેઓ આ બાબતોના નિષેધને શુદ્ધતા માને છે તેઓ રાજ્ય ખુશીથી પોતાના હિત ખાતર, સગવડ ખાતર અને તન્નુરસ્તી ખાતર એ નિષેધના નિયમ તોડે છે. ' પ્રાચીનતે પશુ ધાર્મિક શુદ્ધતા જાળવવા અમે તત્પર છતાં શુદ્ધતાને ત્યાજ ક્યાં વિના અમારે છુટકો નથી ' એમ તેઓ કહેતા હોય તો તે માત્ર દંભ છે. જ્યોત્સનાની કહેવાતી ' શુદ્ધતા ' જાળવનાર થોડા છે, અને, પ્રજાનો ધણો ભાગ એ ' શુદ્ધતા ' જાળવતો નથી એ વાત દર્શાવે છે કે પ્રજાના ધણા ભાગને એ ' શુદ્ધતા ' જાળવવા જેવો ભાગની જ નથી.

ઉપર કહેલા પ્રસંગો દાહના જમાનામાં, જદાપણે સ્થિતિમાં થારીત્વા અને સ્વાર્થના લાભ ખાતર આવશ્યક છે માટે તેમાં ' શુદ્ધતા ' નો નિયમ સિધ્ધિ ક્યાં વિના છુટકો નથી, - એમ કહેવામાં આવે તો એ હકમાં રાખવું જોઈએ કે એ દષ્ટિબિન્દુએ દાહનો જમાનો તે આપત્તિકાળ નથી પણ સંપત્તિકાળ છે; કેમકે, સંપત્તિ માટે એ દાહનાં સાધનોનો ઉપયોગ થાય છે, કાંઈ બંધિ ઉપર આરી પડેથી થોડા કાળની આકસ્મિક આપત્તિ દુર કરવા માટે એ સાધનોનો ઉપયોગ થતો નથી. વળે, નાતોએ માનેલા શુદ્ધતાના નિયમોમાં જો વર્તમાન સમયમાં જરૂરના લાભક હોય તો એ ફલિત થાય છે કે નિયમોમાં ' સનાતન સત્ત' નથી, પ્રજાના સદાકાળના વર્તન માટે પાળી રહ્યા એવા ' ત્રિકાળદર્શનથી ' એ નિયમો ધડાયેલા નથી, એ નિયમો તર્કવરે પરીક્ષા થવાને પાત્ર છે, શાસ્ત્રનો આધાર છે માટે એ નિયમો પાળવા જો જોઈએ એમ કહી રહ્યા નથી-જ્ઞાનમુખ (અમદાવાદ)માં એનરેબલ રા. બા. રમ. જુભાઈ નીલકંઠ (મકરંદ) ના લેખ.

વિદ્યુત, વિજ્ઞાન, તથા વૈદ્યકની નવી શોધો તથા વિચારો (સટિક).

દાંડણીઓ ક્યાં જાય છે ? દાંડણીઓ ભેટથી કાઢ ચીજ કારખાનામાં બનતી નથી. જર્મી ગદામના એક જ કારખાનામાં રાજ ૧ કરોડ દાંડણી તૈયાર થાય છે. વળી તે નમણી પણ નથી કે ભાંગી જાય ને નવી જોઈએ. છતાં આટલો ધધા ખર્ચ કેમ અને હોય તો એ જાય છે ક્યાં ? હીંદુસ્તાનમાં કાતણો ક્યાં જાય છે ? તેઓ આ ચિકટ પ્રસન છે. કાતણો માટે તો પરાપૂર્વથી એવો ખુશી છે કે રાવણ દંડ લંકામાં બળે છે તેને આગ્રવા વાયુદેવતા લઇ જાય છે. દાંડણીના નીકામનો ખુશી એવો છે કે તે ઝોલાઈ અંતે મટરમાં મુકિત પામે છે, અને તેમાં તેઓ ધીમે ધીમે એક થઈને કાતણ મોટા ગુના ગુના પણ વારંવાર થઇ જાય છે, અને મટરનો કચેરો સાફ કરતાં ઈંગ્લેન્ડમાં એ ગદાઓ વારંવાર હાથ લાગે છે.

પાનામાની નહેર કેણે બાંધી-ઈંગ્લેન્ડે કે ડાક્ટરેએ?-પાનામાની અમેરીકન નહેર આ સદીના પ્રારંભની કુદરત પરની સૈધી માટી શેલ છે. કુદરતે સંયુક્ત કરેલાં ઉત્તર તથા દક્ષિણ અમેરીકાને માણસના પાવડાએ કિન્ન કરી નાખ્યાં છે ! એ નહેર કરવાની યોજના

સ્વેચ્છાની નહેરની વિજયી ફ્રેંચ યોજક મોરિસ દલેસેસેજ કરી હતી અને ફ્રેંચોએ આશીર્વાદ તથા આશીર્વાદના કુદરતી સંયોજનને મિનન કરનારી પહેલી નહેરની ફતેહથી પાનામાની નહેરનું કામ પણ આગળ ચલાવ્યું હતું; પરંતુ ધાપી કરતાં અર્થ, એટલે, બધા વધી ગયો કે તેની સીડીકે દેવાનું કાલુ અને ભલભલા પાપમાત્ર થયા. ધણીએ આપવાત કપો, અને ધણી કેમમાં ગયા. આ નિરાશાનું એક કારણ હતું કેટલાક આગ્રહોની અપ્રમાણિતતા હોય, પરંતુ બીજું મુખ્ય કારણ એ હતું કે એ પ્રદેશમાં નહેર બાંધવાપર હાલે લાગેલામાં રોગો એવા લાગુ પડ્યા કે સરખાતથી તે ૬ વર્ષમાં કામ કરનારાઓનો વધારે મોટો ભાગ મરી ગયો! પરંતુ ડોહ-રોની વિઘ્નની ઉન્નતિથી હવે તે રોગો એટલા કાલુમાં આગ્યા છે કે મુનાઇટેક રેટરસની સારકે આ નહેરકામ હાલમાં હાથમાં લીધું તે વખતે પહેલાંથી ચોથો ભાગ પણ મર્યો નહોતો. જો હાલ પણ મરતે તો કદાચ હાલ પણ નહેર બાંધાતે નહીં. આમ જાણ્યા પછી આ નહેર બાંધનારા એન્જીનીયરોજ નહીં પણ ડોક્ટરો પણ આડકતરી રીતે દતા તેની કાલુ ના પાડશે? જુદા જુદા ધંધાઓ એકજ કામની ફતેહ માટે સાથે સાથે કેટલા ઉપયોગી ધધ પડે છે તેનું આ નહેર એક અનુપમ ઉદાહરણ છે.

ઉધરસ ખાતું ઝાડ!—વનસ્પતિ રાજ્યની વિચિત્રતાઓ સંબંધી આ પત્રમાં આવેલા લેખમાં માખી વગેરે ખાતાં માંસાહારી જૂથોનું વિવેચન આપી ગયું છે. દસતા અને રડતા છોડ-વાઓની વાંતો પણ તમે સાંભળી હશે. ૧૬ વર્ષની નવોદા જેની ધરમિંદો લગ્નમણીની વાત તો સૌ જાણે છે. હવે વનસ્પતિ રાજ્યની દિવાના શાળામાં એક ઉધરસ ખાતા ઝાડનો વધારો થયો છે. આ ખાસીયો છાડયો એક ફ્રેંચ વનસ્પતિવેત્તાના કથન પ્રમાણે અનેક ગરમ દેશોમાં ઉગે છે. તે ધૂળથી બહુ સીદાય છે. તેનાં પાંદડા પર ધૂળની થોડી રજકણ પડતાં, જહાના પાંદડાના જે પોરામાંથી તે આસ પ્રહણ કરે છે તેમાં ધૂળથી સીદાયડો ઝાડનો આત્મા એક જાતની પોતાના શરીરમાંની હવા ભરે છે અને તે ગેસ તે ધૂળ પર અવાજ કરીને છોડે છે. જેમ ધૂળ ઉડી ગય છે. ગેસ છોડતી વખતે સરડીની ઉધરસ ખાતા જેવોજ આવાદ અવાજ યાય છે. એક તરફ કેટલાક વિજ્ઞાનવેત્તાઓ કહે છે કે મનુષ્યમાં પણ આત્મા નથી, પરંતુ આ નવીન શોધ સિધ્ધ કરે છે કે જહામાં પણ આત્મા છે!

હવે ખાવાની પીડા મટી જશે ખરી?—‘પેટ, કરાવે વઢ’ એ કહેવત ભવિષ્યમાં ખોટી પડવાને સંબંધ વિજ્ઞાનીના ફ્રેંચ શોધકોની સુધ્ધિને લીધે ઉભો થયો છે. પેટમાં થોડું ધણું અન્ન તો લાલભલાએ નાંખવું પડે છે. વિજ્ઞાનવેત્તાઓ કહે છે કે જોજનને હેતુ માત્ર શરીરને ગરમી આપવાનો છે. જો ખાવાનો હેતુ શરીરને ગરમીજ આપવાનો હોય તો પછી બીજી રીતે ગરમી આપી શકાતી હોય તો પછી શા માટે ખાવું? વીજળી જે ગરમીનું સૌથી સુક્ષ્મ સ્વરૂપ છે તેના પ્રવાહને શરીરમાં પ્રવેશ કરાવવાથી કુદા-અન્નનું જોજન કરવાની આવશ્યકતા કેટલે અંશે ઓછી યાય છે તે સિદ્ધ કરવા કેટલાક પ્રયોગો કર્યો છે. આ સિધ્ધાંત પ્રમાણે માત્ર વીજળીના ઉંચા પ્રવાહવાળા ઓર્ડોમાંજ માણસે ખાવાને બદલે થોડી મીનીટ બેસી રહેવાનું છે. વળી શરીરનાં જુદાં જુદાં અંગોને ઓછી વત્તી ગરમી જોઈએ છે. તેથી દરેકને ઓછી વત્તી વીજળી પણ આપી શકાય છે. પરંતુ વ્યવહારમાં આને લગ્ય મળવો મહા કઠિન છે. બડો નગરમાં એક પ્રોફેસરે કરેલા પ્રયોગ અત્યાર સુધી તો

એટલેજ અંશે ફત્તેહમંદ થયા છે કે, વિદ્યેય બોજન વિના વિજ્ઞાનીક પ્રવાહથી મનુ-
ષ્યોની તંદુરસ્તી સુધરે છે, અર્થાત્ પ્રસાદો માત્ર અન્નની દાસી રૂપે નહીં કે 'શોક્ય રૂપેજ
ઉપયોગી પુરવાર થઇ છે. અત્યાર પૂર્વે સાયેન્સીસ્ટો એમ માનતા કે અન્ન જમીનમાંથી ઉ-
ત્પન્ન કરવાની કુદરતી વ્યવસ્થાને અંત રસાયણ વિદ્યા લાગશે, અર્થાત્ અમુક ચીજો મેળવી
દીધા માત્રથી જોષએ તે અન્ન લેબોરેટરીમાં તથા કારખાનામાં પેદા થઇ ચકશે. તેમાં તો
નિષ્ફળતા મળી છે. વિજ્ઞાની કદાચ વિશેષ ફત્તેહમંદ નીરડે. પરંતુ વિજ્ઞાનીક બોજન સિધ્ધ
થાય તોપણ તે અન્નથી સરતુ ન થાય તો શા કામનું ? અને માથ તોપણ જેને અન્ન મ-
ળશે તે તો ભાગ્યેજ પ્રવાહથી " પ્રેટ બરશે, " કારણ કે ખચિત્ત અવગત રવાદ અને કદીના
સજડકા મારવાનો જે આનંદ આવે છે તે તો આવવાનો સંભવજ નથી !

ટેલીફોનથી હીપ્પોટાઇઝમ !—સામે ઉઠા રહીને કામકામ મનના મનુષ્યને હીપ્પોટાઇઝ-
મથી ચકુની વિષુત થઈ વચ કરવો તો પ્રમાણમાં સહેલ છે. પરંતુ યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સના
આદામી પ્રાંતમાં તેથી પણ આગળ એ વિદ્યા લઈ જવાનો ફત્તેહમંદ અખતેર દાખા થયો છે.
" હીપ્પોટાઇઝ " કરનાર, મી. ફર્નાન્ડો સોન્ટ એનદોઝર હીપ્પોટાઇઝ ધનારથી ૧૩૦ માઇલ દૂરના
ગામમાં હતો—મધ્યમાં માત્ર ટેલીફોન તાર હતો. પ્રેફેસર પીટસર્ગર્ તથા તેની વિદ્યાના થઇ
પડેલા બોર્ડ કંટન નગરમાં હતો. ટેલીફોનનાં ભુજાગામાંથી મી. સોન્ટ એનદોઝર પોતાની વિદ્યા
સામે છેડે ટેલીફોન આપીસમાં સંદેશાતુ કામ કરનારા દસ કામદારો પર અજવાબી, ૯ પર,
અસર થઇ નહીં, ને એક પર થઇ તે સંપૂર્ણ થઇ. હીપ્પોટાઇઝરે તેને ટેલીફોનના ભુજાગામાંથી
ખચર આપી કે તેનો ડામો દાય જડ થઇ ગયો છે. કહેનાં સાથે તથાસ્તુ થયું ! આ અખતેર
જોવા ઇ ડોક્ટરો ખાસ દાગર હતા. વહીમૂન, જડીમૂન અંગ પર તેઓએ ધરૂંએ દાંચથી
ખાસી પણ પેશો જરાએ ચમક્યો નહીં. પીટસર્ગર્થી જાનુઆરી બાદ આઠા દરી કે જમણો
પગ ઉંચકો અને પેસે કામદાર કંટનમાં તત્કાલ આઠા પાલન કરી. ઇ ડોક્ટરો મંડતા છતાં
પગ નીચે વળ્યો નહીં ! પછી અતે જાનુઆરી તે વચ થવાને ખચર આપી કે તે પચર છે !
અને તે તરત ગળીને નીચે પડી નિષ્વેષ થયો ! ડોક્ટરોએ તેની પણ ખાતરી કરી. વિદ્યુત
ચમુદારા મોકલી ચકાવે છે તો તારથી પણ મોકલી ચકાવે છે, કેમકે મોકલવાતું વાદન
આકાંઠા (હચર) તાર તથા નહીં તારમાં એક સરખું છે.

વગર નોકર ચાકુંથી માત્ર વીજળીની મદદથી ફ્રાન્સમાં ચાલતી હોટલ—
પેરીસમાં એક બોજનશાળામાં જિલ્લુલ નોકર કે અણુસુ જય નથી સચકું સત્વતા. પુષ્પવતું કામ
સંચાલીજ થાય છે તે હમે અગાડી જણાવી ગયા છીએ. " જામે જમણો " ના રા. મર્જાન
ફ્રાન્સ " મોદાળેથી માર્સેલ્સ " નામક મુસાફરીનાં પુસ્તકમાં પણ તેની વીચન આપી છે પરંતુ
હવે તો કામ આગળ વધ્યું છે. મોંસર જોર્જ નેપે પેરીસના એક સ્થાનો ફેશનેબલ છતાં પર "લ-મે-
સન-ધેલેક્ટીક " નામક એક હોટલ ઉઘાડ્યું છે. અનેક હોટલોથી આ મોટી-તથા ભવ્યદાર
છે. તેમાં રહેતા આવનારની ગાડી હોટલને બારણે આવી પુગે છે એટલે વીજળીક-ગળથી
ચાલતી શેન્ટ્રી ગાડીના દારથી તે હોટલના દાર સુધી પચરાઇ જાય છે. તે પર પચ મુડીને
આપે દરવાજામાં દાખલ થવું. હવે એક બીજી ચાલતી પરચાગે આપને ટેગલે આગળ લઇ
જાય છે ત્યાં આપની એની મેજે ૩ સરીઆ કાજંગ પર લેવાય છે—એક પોલીસને, એક

હોટલને તથા બીજી તમારા બેંકરને માટે. તમારો સામાન તમારા ઓર્ડરમાં તમે ત્યાં પુર્યા હો-
ત્યારે પહેલાજ હોય છે. લીસ્ટમાં હેલા આવી નમરનું બટન દાખતાં તમે ઉપર ચઢો છો અને
તમારે માટેનાજ ઓર્ડરમાં તમે આવી પહોંચો છો. જે પશુ ચીજ-વસ્તુ, ખાણ, સીંગર વગેરે
તમારે જોઈએ તે માટે વીજળીનું બટન જુદું જુદું વેચીકરના ક્રમમાં હોય છે તે દાખતાં જો-
ઈતી ચીજ આવીને હાજર થાય છે. જે કેટલા વાગ્યા તે જણવું હોય તો “ વખત ”
નું બટન દાખતાં ધડીઆલના જે કાંટા તરત તમારા પાસંગ ઉપર દેખાવ આપે છે. જોજન
ગૃહમાં માત્ર વીજળીક પેનથી ચીડી લખતાં તેમાં લખેલી ચીજો ગરમાગરમ પાકાલવમાંથી પ
મીનીટમાં આવે છે. એક પશુ મનુષ્ય આખી હોટલમાં દેખાતો નથી. અનેક વાહનો તથા
બેંક વાગે છે તે પશુ વીજળીક બળથી!

ટેલીફોનથી રાહુરની સમસ્ત નાટકશાળાનાં ગાયનો સાંભળી દેવો !—ટેલી-
ફોનથી ‘ લીનેટાઇઝ ’ તો કરનારજ કરી રહ્યો, પશુ ગાયન તો બધા સાંભળી રહ્યો, જર્મનીના
પાટનગર બર્લિનની જે ટેલીફોન કંપનીઓએ ત્યાંની પ્રજાના સુખમાં જે મજા હતી તે પૂરી
પાડવાને એવી યોજના કરી છે કે, દરેક ઓપેરા તથા નાટકશાળા સાથે જોડ્યા શી આપે તેના
ધરનાં ટેલીફોનનું જોડાયું કરી આપવું. આથી નાટકનાં ગાયનો ઘેર બેઠાં જુઠાં ધરીને સંભ-
ળાશે! અત્યક્ષ પાસેથી સાંભળવા જેટલો સતોષ ન થાય તો પશુ આ કાંઈક દિલાસો તો ખરોજ.

વાળ કેટલા માઈલ છે ?—યોડીજ ઓઝોને ખચર છે કે તેઓ પોતાના માથામાં
૪૦ થી ૫૦ માઈલ જેટલી કુદ લગાડના વાળ પોતાના માથામાં લપટે ફરે છે! વળી
જેમના વાળ સોનેરી પાતળા હોય તે તે રોજ ૭૦ માઈલ જેટલા વાળ રોજ સચરે હોયતી
હશે! હવે વાળની મજબુતીનો હિસાબ પશુ ઠાઠનારે કાઢ્યો છે. કહે છે તેના ૪ ઓસ
જેટલા બાર લટકાવવા છતાં તે તુટશે નહીં—વળી તેને કાંઈ વજન લટકાવનાં તે કાંઈક લાંબી
થાય છે અને એમને એમ રમર પેઠે ટુંકાઈ જાય છે. કાળા વાળનીજ આ મજબુતી છે, બૂરા
વાળ તો રાઝ ઓસથીજ તુટી તુટી યાય છે.

દુન્યાની સૌથી મોટી હીરાની ખાણ—ગ્રાવીન કાલમાં તે ગોલકોંડાની હશે, પરંતુ હવે
તો તે પ્રીટોરિયા (ટ્રાન્સવાલનાં પાટનગર) થી ૨૫ માઈલ આવેલી “ પ્રીમીયર ” કામકંઠ
માઇન છે. તેમાં ૧૫૦૦૦ કારેરા (આફ્રિકાની એ તરફની જાતને આ નામ મળ્યું છે) તથા
૧૦૦૦ ગોરા કામકારા છે. હીરાની ખાણની મોટી ભૂરી હોય છે, જેમાંથી હીરા જડી આવે
છે. એ પ્રમાણે આ ખાણમાંથી ત્રણ કરોડ રૂપીયાના હીરા દર વર્ષે મળે છે! દુન્યાનો સૌથી
મોટો હીરા જે ચારેક વર્ષે પર જડ્યો હતો તે બાજ ખાણમાંથી અકસ્માત જડ્યો હતો. તેનું
નામ કુશીનેન છે અને એ કંપનીના ચેરમેન સર થોમસ કુશીનેન પરથી તે નામ તેને આપ્યું
છે. તેનું વજન “ કેહીતર ” થી અનેક ગણ, ૩૦૨૫ કેરટનું હતું. હવે તો તેના ૧૨ ટુકડા
કરવામાં આવ્યા છે. ટ્રાન્સવાલની સરકારે તે હીરા ઈંગ્લંડના રાજા જોર્જને મફત જેટ હીધા
હતો, અને સૈ. ૧૧ મોરો કાપેલા ટુકડા રાજાનાં મુકુટને સોંપાવી રહ્યો છે. આ ખાણનો વિસ્તાર
૮૦ એકર છે. તે કાલમાં ૩૫૦ પુટ જેટલી ઉંડી ગઈ છે, અને ખોદાતાં ખોદાતાં ૧૫૦૦
પુટ જેટલી જઈ રહ્યો. જેમ ઉંડે ખોદાય છે તેમ હીરાની જાત ઉંડી નીકળે છે, કાલસ

વગેરે ચીજોનું પણ અમળું છે. અતિ દુષ્પાત્ર કામસા તેજ દીરા છે એવો રાસાયણિક સિદ્ધાંત છે. આટલી મોટી પેદાસ, છતાં દીરાના ભાવ ગ્રમણા નથી કારણ કે દીરાની ખાણોનો એક સંપ છે. અને એક સંપ કરવો સહેલો છે કેમકે તેની ૪-૫ જ કંપનીઓ છે. તેઓ ભાવ ઘટે તો અમુક ખાણ ખંધ કરે છે એટલે માત્ર ૬ મ. થતાં ભાવને પાછા તેજ પરજ આવવું પડે છે !

તમારા સરવાળાની રકમો—નીચે પ્રમાણે છે. તમે નીચલી ચીજોના મુલ્યાંકના રૂપ છે:—

૧—તમારી આમડીમાં ૨૦ લાખ હિરો છે.

૨—તમારા શરીરમાં ૨૦૦ જુદાં જુદાં હાડકાં છે.

૩—તમારા ફેફસાં ૩૨૦ ઘન ઈંચ જેટલો વાયુ માથા એટલાં મોટાં છે.

૪—દરેક આસોવેશ્વિસ વખતે બે તૃતીયાંસ પાઈટ ગિલનનો આક્રમો ભાગ તે પાઈટ જેટલો વાયુ તમે ખાવો તથા ભરો છો.

૫—તમારા શરીરમાં જેટલું રક્ત છે તેટલું બધું એક મીનીટમાં તમારા હૃદયમાંથી દર મીનીટ પસાર થઈ જાય છે. એમ નિરંતર જીવો ત્યાં મુંઘી દર મીનીટ થાય છે.

૬—તમારા શરીરમાં ૫૦૦ ઉપર જુદી જુદી માંસ પેશીઓ (મસલ્સ) છે, તેટલાંજ જ્ઞાન-તત્ત્વોનાં દોરડાં તેમજ તેટલાંજ રક્તારાધો છે.

૭—તમારાં હૃદયનું વજન ૮ થી ૧૨ આઉન્સ છે. (૨૧ તોલાનો આઉન્સ)—તે ૨૪ કલાકમાં એક શાખ વખત ધબકે છે.

૮—પસીનો જે હિરમાંથી આવે તે હિર એક નળી રૂપ છે, જેના ઈંચ લાંબી છે, અને તે સઘળી નળીઓ જોડે તો ૯ માઈલ થાય.

૯—સરેરાશ મનુષ્ય રોજ પાંચ રતલ અન્નજલ સ્વાદા કરે છે અને દર વર્ષે લગભગ એક ટન અન્નજલનો ખુશી કરે છે. આ તે કાચી ટાકી કે બૃહત્ પટ કે શું ?

યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ (અમેરિકા) ના નવા પ્રેસીડન્ટની ચુંટણી- ડોક્ટર વુડ્રો વીલસન.

આ વર્ષે અમેરિકાનાં સંયુક્ત રાજ્યના પ્રેસીડન્ટ ડોક્ટર વુડ્રો વીલસન નિર્વાચિત થયા છે એ સંભળી પેત્રી “ બે બીકાડી ને વાંદરો ” વાળી વાત યાદ આત્યા વિના રહેતી નથી ! ડોક્ટર વીલસન સંયુક્ત-રાજ્ય અમેરિકાના મહાન રાજનીતિજ્ઞ પુરુષોમાં ગણાતા નથી. આરે પ્રેસીડન્ટની ચુંટણીને સારૂ ઘોર અશક્તિન યજુ હજુ ત્યારે સંયુક્ત રાજ્યની સાસનદારી ડોક્ટર સાહેબના હાથમાં આવશે એવી ખ્યાલવૃત્ત સંભવના નહોતી. હોડોનો નિષ્વય હતો કે બૃતપૂર્વે પ્રેસીડન્ટ મી. રૂઝવેલ્ટને પાછા ચુંટારો. ને એમ નહીં થાય તો કામચલાઉ પ્રેસીડન્ટ મી. રૂઝવેલ્ટને જગલ જગશે. અમેરિકાના આ બેઉ મહાન પુરુષોમાં—મી. રૂઝવેલ્ટ અને મી. ડે.

ફટમાં-એ વિશે ખૂબ હરીદાઈ આસતી હતી. એક પોતાપોતાને સારિ મતાધિકતા પ્રાપ્ત કરવા બનતી ડોશીશ કરતા હતા. તે એટલે-સુધી કે એક બીજા પર આક્ષેપ કરવા પશુ ચૂકતા નહીં. સંસારની દૃષ્ટિ એમનાં આ દ્વન્દ્વ-સુધ્ધની તરફ એવી રીતે જોતી હતી કે જે લગનારાઓમાંથી એક મહા જરેર “ચિત” થશે. પણ આખ્યર્થની વાત તો એ યથા કે બેઉના બેઉ હારી ગયા અને ત્રીજોજ, ન ધારેલો-એક ગૃહસ્થ પ્રમુખના સિંહાસન પર જઈ બીરાજ્યો !

રજીનીતિતત્ત્વને સાર તો નહીં પણ વિદ્વાતા સાર તો ડાકેટર વિલસન બહુજ પ્રખ્યાત છે. કહેવામાં તો અહીં સુધી આવે છે કે, આજદિન સુધી એમના જેવા વિદ્વાન સંયુક્ત રાજ્યના પ્રેસીડેન્ટ તરીકે નિમાયો નથી ! હાલ ડાકેટર સાહેબની ઉંમર ૫૫ વર્ષની છે. ત્રીશ વર્ષની ઉંમર સુધી તો એ બચુતાજ હતા ! બાદ એ પ્રિન્સટન-વિશ્વવિદ્યાલયમાં રાજનીતિના અધ્યાપક નિમાયા. તેમણે રાજનીતિ ખૂબ શણાવી. એમની પાસેથી એ વિષય લોક બહુ રચિથી બચુતા. ઇ. સ. ૧૯૦૨ માં એ પ્રિન્સટન વિશ્વવિદ્યાલયના પ્રમુખ નીમાયા હતા.

રાજનેતિક બાબતોમાં તો એમણે હજી જે ત્રણ વર્ષથીજ માથું મારવા માંડ્યું હતું. ઇ. સ. ૧૯૧૦ માં એમની વિદ્વાતથી મોહિત યથા લોકોએ એમને ન્યૂ-જર્સી પ્રાન્તના ગવર્નર નીમ્યા હતા. જે ૫૬૫૨ રહી એમણે બહુ કુશલતાપૂર્વક કારભાર ચલાવ્યો હતો. લોકો એમની વિદ્વાતા ઉપર મોહિત તો હતાજ-હવે એમની કાર્યદક્ષતા પર પણ તેમનો વિશ્વાસ બેઠો. આજ કારણથી મી૦ રૂઝવેલ્ટ અને મી૦ ટેફ્ટની સહાયમાં ‘મી૦ વિલસન રોટલી ઉડાવી લઈ જઈ શક્યા !

આ પ્રસંગની ખુશાલીમાં એક માણસે પોતાના ૧૩ વર્ષથી વધારેના વાળની એક ધડી-વાળની સાંકળી યુધી નવા પ્રેસીડેન્ટ સાહેબને ભેટ આપવા નિશ્ચય કર્યો છે !

ડા૦ વીલસન અને કમનવેલીઝ ૧૩ નો આંકડો !

૧૩ ના આંકડા સાથે ખ્રીસ્તીઓને બારમો ચંદ્રમા છે ! કોઈ પણ સારું કાર્ય તેઓ ૧૩ માં તારીયે, ૧૩ મે દલદિ, ૧૩ માણસો મળી-હુંકમાં જેમાં ૧૩ સજ્જ આવે તેવું તેઓ ધણું ખર્ચ કરતા નથી; કારણ કે તેમના હતિદાસના મોટા મોટા કમનવેલીઝ બંનાવો ૧૩ ના આંક-નેજ આભારી છે. એમ તેમનું માનવું છે !

પણ ડાકેટર વીલસનનું ખાતું તદ્દન જુદીજ પ્રકારે કામ કરતું આવ્યું છે ! તેઓ તો એ આંકડાને લીધેજ પોતાની ચંદ્રતી ખાને છે !

તેઓ જણાવે છે કે મારું નામ ૧૩ અક્ષરોનું બનેલું છે (Woodrow Wilson) હું તેર વર્ષ સુધી પ્રિન્સટન યુનિવર્સિટીનો પ્રોફેસર હતો; તથા ૧૮૦૦ વિદ્યાર્થીઓના એક મેજાબજ સમક્ષ મેં એક છટાદાર વાણ્યુ કહ્યું હતું. વળી તેમણે બહાર પાડેલી પોતાની ચોપ-ડીઓની હારમાસા ખરીદવાર તેમને તા. ૧૩ માં ડીસેમ્બરે મળ્યો હતો; “ વાશીંગ્ટનના જીવન ” ને લગતું જે પુસ્તક તેમણે લખ્યું છે તે તા. ૧૩ માં જાન્યુઆરીએ બહાર પાડવામાં આવ્યું હતું. આ રીતે જોતાં તેઓ હજી પણ કહે છે કે ૧૯૧૩ નો સાત મારે માટે બાગ્યશાગી નિવડશે.

આ સુટહીના ખર્ચ.

આપંચી મ્યુનિસિપલ સુટહીમાં ગાડીભાડાં આદિ જેવા જે ખર્ચો થાય છે તેમજ

“ વોલ્ફ ” ની જે પ્રમાણે થાય છે તેના પ્રમાણમાં આ સુટણીનાં ખર્ચાદિ સરખાવવા સાધક છે. ઉપરાંત સુટાનાર ગૃહસ્થ પોતાની જાહેરખર્ચ ‘કેવી રીતે ફેલાવે છે તે પણ જરા જોવા સાધક છે.

ગઇ સુટણીમાં ઉમેદદારીક પદને ૨,૨૦,૦૦૦ પૌંડ ખર્ચ થયો છે જેમાંના ૧,૦૦,૦૦૦ પૌંડ તો ‘ફંડ કરી એકત્ર કરવામાં આવ્યા હતા ! ન્યુયોર્કની મુખ્ય ઓશીસદારા ૨૬૦,૦૦,૦૦૦ હેંડબીલો બહેંચવામાં આવ્યા હતાં, જેમાં ૧૨,૦૨,૦૦૦ છટામિલન, ૧૭,૦૦,૦૦૦ જર્મન, ૪૦,૦૦૦ ગ્રીક, ૨૫,૦૦૦ રવેનીસ તથા ૪,૫૨,૦૦૦ દિશ્વ ભાષામાં જાપવામાં આવ્યા હતાં ! ઉમેદદારીક પદના પ્રધાન ઉમેદવાર ૩૦ વીસસનના ફોટો જાપેલા ૬૩,૭૦,૬૫૦ બટન બહેંચવામાં આવ્યા હતાં, જેની કીંમત ૧,૫૭૮ પૌંડ હતી ! સુટણીના સંબંધમાં જે પત્રબ્યવહાર થયો હતો તેની કુલ સંખ્યા ૨૫,૦૦,૦૦૦ ની હતી અને તે બધાંને ટાઇપ કરવા સાર ૧૫૦ ટાઇપીસ્ટોને રોકવામાં આવ્યા હતા ! મોકલાવેલા તારોની સંખ્યા ૧૯,૯૦૦ હતી અને લગભગ તેટલાજ તેના જવાબમાં પણ આવ્યા હતા ! આ કામ સાર ૧૧ તાર મારતરો રાખવામાં આવ્યા હતા ! ૩૦ વીસસનના ૧૫૦૦ ફોટો બહેંચવામાં આવ્યા હતા ! ન્યુયોર્કની મુખ્ય ઓશીસના કર્મચારીઓનું બીલ ૧૫,૭૩૬ પૌંડનું થયું હતું તથા ઓશીસ રોકેલી ૨૦,૦૦૦ ગ્રેસ કુટ જમીનનું ભાડું ૧,૭૦૫ પૌંડ આપ્યું પડ્યું હતું ! આ તો માત્ર એક ઉમેદવાર-મીન વીસસનનું જ ખર્ચ ગણીએ. એ ઉપરાંત મીન રૂઝવેલ્ટ, ક્લાયન, ટેફર, આદિ ઉમેદવારો ખૂબ પડ્યા હતાં જેમાંનાં ખર્ચની રકમ તો જુદીજ ગણવાની છે ! આ ખર્ચ સાથે જ કાઉન્સીલ અને યુનિસિપાલિટીના મેંબરોની સુટણીને પરિશ્રમ અને ખર્ચની સરખામણી કરવામાં આવે તો તે કેવળ દારૂપારપણ જણાય ! ! !

સમાજ શાસ્ત્રીય તથા વિદ્યાભ્યારક વિષયો (સટિક).

ચીનમાં સંયુક્ત કુટુંબ—સંયુક્ત કુટુંબના હમણા ચાલુ લેખના સંબંધમાં એ વિષયમાં મહાવયોદ્ધ, મહાપ્રજાઓનાં પિતામહ ચીનાઇ પ્રજાને શું મન અને મર્પાદા છે તે જાણવાનું થઇ પડશે. ચીનાઇઓને એક સૌથી માનવતો સાંસારિક ઇષ્ટકામ તે પુ-કુ-કુ-ન-ટૅંગ છે, એટલે કે પાંચ પેઢી જેની અવિભક્ત રહી છે તે. અવિભક્ત કુટુંબને ચીનમાં અતદહ માન મળે છે જતાં એ દેશમાં પણ પાંચ પેઢી સુધી એકત્ર રહેનારા પિતાઈઓ દુર્લભ છે. વી-દાઇ-વાઇમાં એક વદ્ધ વિધવાનું કુટુંબજ એ પાંચ પેઢીવાળું જણાયું છે. ધરમાં પ્રપાત્ર સદિત ૬૬ જણ છે અને તેઓ વચ્ચે ૧ નોકર મળી રોજ ૬૭ સુખો ખાવાને ઉધડે છે. આખરદાર કુટુંબમાં ૨૦-૨૫ મનુષ્યો તો સાધારણ રીતે હોય છે. અને ત્રણ ચારજ જણનું કુટુંબ હોય તો તે બહુ ધરમભરેલું ગણાય છે ! આપણા દેશમાં તથા ચીનમાં પાંચ પેઢીની મર્પાદા હરાતી છે, દોઢમાં બેઢી એટલે કે બેઢી પાંચ પેઢી જીવતી હોય તોજ તેમના આવને અમુક પદવી મળે છે. જે પાંચ પેઢીની દર્શન કરે તે જીવતા જીવતે સર્વજે જાય છે

આવી પૌરાણિક ઉક્તિ છે. ૨૪ર્ગે બદારોદ્ધાર મોકલવાની ખાસ ક્રિયા વિદ્વાન બ્રાહ્મણો પેદી તોડી, આંખે જોનાર વૃદ્ધાચાર્ય પાસે કરાવે છે, જે ક્રિયાનું નામ સ્વર્ગસોપાનાંરોહણ સોપાન એટલે દાદર. આ ક્રિયા સાડ સોનાનો એક ખાસ નાનો દાદર-અણખત થયો ને દાદર-દાદરની માત્ર પ્રતિમા રૂપે-તૈયાર કરાવવામાં આવે છે અને તેને પગનો ૨૫ર્ગ થતાં ૨૫ર્ગ કરનાર ૨૫ર્ગે ગાયલો માનવામાં આવે છે. ઉપર ચઢી ગયા પછી અને ૨૪ર્ગમાંથી ઉતરવાની જરૂર કે ઇચ્છા ન હોવાથી દાદરની કાંઠે તે પર ચઢનારને જરૂર રહેતી નથી, તેથી તે બ્રાહ્મણની કાયળીમાં જાય છે. મોટા કુટુંબની બાવા તો ઘણી જાણવા લેવી છે.

યુરોપમાં રાત્રિ જોઈ સુદ્ધાં સર્વેને છુંદણાને શોખ !—આખા નફાઓ—આપણા રેળવાણા જુવોને ન્યાતની જે કન્યાની ઘડીએ એકજ છુંદણું હોય તો તેની સાથે વેશવાળો કરવા ના પાડે છે. પરંતુ યુરોપીયનોને તેના બારે શોખ છે. એટલું ખરું કે એ બહુ સુંદર ચિત્ર નથી, તેથી મુખ પર નહીં પણ ચરીસના જે અવયવો ઢંકાયલા રહે છે તે પરજ છુંદણું છુંદાવે છે. બાઈબલમાં તો તેના નિવેધ છે (“ લેવીટીકસ ” પ્રકરણ જુવો) છતાં પૃથ્થા ચાલી છે તે ચાલી છે. યુરોપીયનોના આ બાળતમાં અજબ શોખ છે. બના બનાને છુંદણાનો મોહ છે. આપણા માનવતા રાત્રિ જોઈના હાથ ઉપર ઉડતા ફ્રેમન પક્ષીનું ચિત્ર છુંદણું છે. રેડના પ્રીન્સ ફ્રેન્સીસના હાથ પર તો દેડકા પાડ્યો છે જે એક કસારી પર કૂદતો ચિત્રવામાં આવ્યો છે. ક્રાન્સમાં ઈર્નલ ફ્રેન્સુ ઉપર જે જંગ વિખ્યાન કેસ ૧૦ વર્ષ પર ચાલેલો અને જેના રીપોર્ટ લેવા પૃથ્વીના દેનિકાના ૩૫૦ રીપોર્ટરો રોજ ભેગા થતા તે કેસમાં કોર્ટના દરોજના મળીને કુલ ૧૨૦ દેખાવોજ એક જણે છુંદણા રૂપે ચારીસના છુંદણું જામ પર છુંદણા કીધા હતા ! આ કામ ૨૧ વર્ષ ચાલ્યું હતું. યુરોપના અનેક રાજ્ય રાષ્ટ્રોમાં એ અનેક ચિત્રો છુંદણાથી પડાયા છે. પાદરીઓ પાર્થિક ‘ કેસ ’ પડાવે છે. ખરસરીઓ તથા લાસરીઓ તો સૌથી શોખીન છે. કેટલાક તો બાઇબલમાંથી લીટીઓ લખાવે છે ! એક જણે તો લીટીનાર્મી દવીન્સી પ્રખ્યાત ચિત્રકાર કૃત એક ચિત્રની નકલજ દિલ પર ઉતારેલી હતી. આથી હાનિ નથી એ સિવાય વિશેષ લાભ નથી. જેટલી શોભા તેટલીજ બદસૂતી પણ થાય છે. પરંતુ આપણી સ્ત્રીઓ ગાલ, કપાળ તથા ઘડી પર એકેક છુંદણું છુંદાવે છે તે કરતાં તો હાલ યગ પર પાંચસો હોય તે વધુ ચલાવી સગાય !

છટલીમાં લગ્નના દલાલો—અનેક વ્યાપારિક ધંધાઓમાં હોય છે તેજ પ્રમાણે છે ! કણ્યા દલાલોને તો સરકાર કાયદાથી અપ્રતિષ્ઠિત કર્યો છે, ત્યારેજ તેઓ દેખીતી રીતે નષ્ટ થયા છે પરંતુ લગ્નની દલાલી અર્થાત્ લગ્નનાં ચોકડાં ધંધાના હેતુથી ગોઠવી આપવાનું કામ તો લોકોમાં એટલું બહુ અપ્રશસ્ત છે કે તેઓ ધંધા કરનારા આ દેશમાં તો તેને બંધ કરનારો કાયદો ન હોવા છતાં હરતીમાં નથી. પરંતુ છટલી દેશમાં તો તેઓ છે, અને જાહેર રીતે પોતાનો ધંધો વ્યાપારના દલાલો પેઠેજ કરે છે. તેઓ કાચરી રાજ છે અને તેમાં ઉમેદવાર સ્ત્રીપુરુષનાં નામ તથા વીચતો લખી રાખીને એક બીજાને ગેળાપ કરાવી આપે છે, અને તેમને લગ્ન થતાં કમીશન મળે છે તેમજ બહીસ પણ મળે છે. હાંદિસ્તાનને આવા સંવેદકો બચાવો !

સુવિજ્ઞાનં ચિકિત્સુષે જનાયં સચાસચ ઘચસો પસ્પૃષાતે ।

તયોર્યત્સત્યં યતરદૃઝીયસ્તદિત્સોમૌષ્યતિ હન્યસત્ ॥ ઋગ્વેદ, ૭-૧૦૪-૧૨

અર્થ:—(ચિકિત્સુષે) ઝાલી (જનાય) બાળને માટે, એ (સુવિજ્ઞાનમ્) બાલ્યુવા ભોગ છે કે, (સત્+ચ, અસત્+ચ) સત અને અસત (વચસો) વચનો (પસ્પૃષાતે) પડપડ એક બીજાને દબાવવાની રૂપકા કરે છે; પરંતુ, (તયોઃ) તે બેમાંથી, (યત્+સત્યમ્) જે સત્ય છે, (યતરત્) એ બેમાં જે (જ્ઞાતૌયઃ) ઝાલુ અકુટિલ છે (વદ્+ચત્) તેનું (સોમઃ) પરમાત્મા (અવતિ) રક્ષણ કરે છે, તથા (અસત્+મા+દન્તિ) જે અસત્યજ છે તેનું હાન કરે છે.

પુસ્તક ૨ છાં.

એપ્રિલ, સન ૧૯૧૩.

અંક ૧૦ મે.

વસંત-વર્ણન.

(વસંત તિલકા.)

જે ! બહેની આજ ઝાલુ આવી વસંત મીઠી
મુકી રહી તર વિશે અંતિ રમ્ય ઝાલી;
દીસે કુસુમિન યથેવ વનોજ ઝાઝાં
ને ભૂંગ કાંઈ ચૂમતાં બની મદ્ મોતાં.

જે ! આગ્રહ પ્રપ્રુલિત યથેવ દીસે
ને દિલ ખાલી બનતાં પ્રમુદિન સંગે;
ત્યાં દુહુદુ કરતી પરભૂન ફળે
જેથી વિયોગી બનતાં હૃદયોજ ચીરે.

પંચમ સ્વરે મધુર જ્ઞાન વળી અગ્રાપે
જેના મદ્+રમ સુણી પ્રભુપોજ ગયે;
ભૂંગાવળી મધુર મરન બની મધુ. પી
શુંજે રસાળ હિરે બીનને બળવી.

ખીલ્યાં ચતુર્દિશ વિશે તરૂં વૃંદ નીલાં
 કિંશુક ફૂલ દીસતાં રમણીય રાતાં;
 ને માધવી ભરતી અંક રસાળી બાણે
 ચંદ્રાનની લલિત કા નિજ કંથ ભેટે.
 વૃક્ષા અનેક ધરતાં નંવ પલ્લવાદી
 દીસે સુપુંખ નવલાં અતિ ચારૂં જૂલી;
 લાવે સમીર મધુ મિષ્ટ પરાગ આંહી
 આનંદ ઉર્મિ ઉછળે હૃદયેજ તેથી.
 અમ્બુજ શ્વેત વિકસી સર વારિ ચૂમે
 ભૂં ભૂં કરી મધુકરો મદુ રમ્ય ગુણે;
 ને ! શિંદુડાં કમળ પત્ર પરેયાં બાઝ્યાં
 જે મોતિયાં સમ દીસે અતિ ચારૂં દેવાં.
 ને ! ને ! મધુર તહીં પૂર્ણ કળાથી ન
 ને દેલ સંગ ઉડતો વળી વૃક્ષ વૃક્ષ;
 હંસો અનેક રાશિપૂર્ણ સમાન શ્વેત
 દીસત વારિ સરમાં તરતાં સ્વચ્છંદ.
 ને ! મંદ મંદ ગતિથી મધુરો સમીર
 આલાપતો મધુ તણા યશ ગુણ ગાન;
 લીલા વસંત ઝલુરાજ મધુર ભેષ
 જ્યોતિ અનુપમ રહે હૃદયે પ્રકાશી.

મુખ્ય, તા. ૫ માર્ચ, ૧૯૧૩.]

[હીરાલાલ મ. દેસાઈ.

મૃગતૃષ્ણિકા !

(માલિનીવૃત્ત.)

જળ વિહિન અરણ્યે એકદા ગ્રીષ્મ કાળે
 ગગન ધ્રુમટ મધ્યે ભવ્ય ભાતુ વિરાજે
 પ્રખર કિરણ રાશી ફેંકતો ચાર દીશે
 વિહંગમ પશુ પ્રાણી વૃક્ષ જાયે પ્રવેશે. ૧
 વિકળ હરિણ ક્રોધ તપ્ત છે ઉત્ત તપ્તે
 તૃપિત અતિ અિચારૂં વારિ અર્થે મત્રાપે

અખિત વન વિષે એ આમથી તેમ દોડે
 કચચિદિપિ નવ દીપ્ત વારિનું ભાળતું એ. ૨
 x x x x x
 x x x x x
 સરવર જળ જેવું ભાસતું દૂર કાંઈ
 અતિ કૃતિ તરૂં જાણાં પામતાં વારિ માંદિ

હરિણુ જળ વિલોપી હાંથી દોટ મોકે .
 અધિક અધિક વેગે જાપ દોડયું : ઝપાટે ૩
 દબડ દબડ દોડે-હામ હૈયે ધરીને
 નહિ નહિ જળ તોયે . હાથ આવે જરીએ
 મધુર મધુર આશે જાપ છે એ તણાતું
 મુરખ મન ન જાણે નીર એ ઝાંઝવાતું : ૪
 'અમ વ્યયિત યંયુ' એ માલવાને અશકત
 ટગર ટગર જોતું દૂર એ જાન્યિત
 પ્રખળ અધિક તૃપ્ત્યા કંઠે શોષે ધણેએ
 તલપ તલપ હૈયે આસ રૂંધાઈ જાયે : ૫
 અરર ! મૃગ મિત્રાઈ મૃત્યુરાયે પડ્યું 'તું'
 મરણ રાશુ કાળે આરા રાખી રહ્યું 'તું'
 વિજન વન વિષે એ વારિમિન્દુ ન પામ્યું
 હાણિક જગત ત્યાગી અન્ય લોકે સિધાવ્યું : ૬

મુખ્ય
 વિલસન કોલેજ રેસીડંસી. }

મૃગજળ સમ લાસે કૌખ્ય સંપત્તિ , સર્વે
 પ્રિયજન મમતાશુ તોપ સ્વાર્થા જણાએ
 વિપુલ ધન હશે તો જાત ને જીવેન મ્હારો
 મધુર મધુ હશે ત્યાં મહિકા ઉભારો : ૭

સકળ જગત આં છે કાંઈ આધે તણાયું
 વિવિધ વિવિધ આધિ વ્યાધિથી છે ધવાયું
 સમજ સમજ પ્રાણી ચેત રે ચેત કાંઈ ,
 સકળ જન તણી છે આ દશા અંત માંદિ : ૮

નરવર અભિમાની કે ભડે હો દરિદ્રી !
 પરિજન ગૃહ ઘસી કે ભડે રાન્યરાણી !
 તનમનધન અર્પો પ્રાણુ દાતા વિભુને
 ચરણ રાશુ આહો મોહ માયા ત્યજને : ૯

“અપનીધર.”

“ગરવી ગુજરાત સુખાલ અમે !”

(તોટકવૃત્ત)

ન્યમ બાંગ, ધંરે ઉદરે જનની
 તમ માત તું ઉદર દેહ ધરી
 યદને તવ અંત મુખી રહીશું,
 ગરવી ગુજરાત સુખાલ અમે ! ૧

તવ અંક રવિયે પ્રણયે રમતાં,
 પી પી જ્ઞાનમુખા રસમાં કુખનાં,
 શિશુ કામળનાં શિર અંક રૂકે,
 ગરવી ગુજરાત સુખાલ અમે ! ૨

ભરણ દિલ દેશ પ્રીતિથી સદા,
 ભરણ દિલ દીન દયાથી સદા,
 બળશું કરી ભક્તિ મહાની મહી,
 ગરવી ગુજરાત સુખાલ અમે ! ૩

જપશું જરા મંત્ર સ્વદેશ તણા,
 ધરણું કદી બેખ સ્વદેશ તણા,
 જપશું કદી માગ સ્વદેશ તણી,
 ગરવી ગુજરાત સુખાલ અમે ! ૪

પરદેશ સ્વદેશ કદી વસણું,
 ગીરિગાઢ ગુફા ગહને વસણું,
 વહશે પ્રીતિ તાપિત રક્ત રંગે,
 ગરવી ગુજરાત સુખાલ અમે ! ૫

કદો અસ કદી ધન હીનું હશું,
 દુર્દો અંધ કદી બળ હીન હશું,
 પણ માત સદા તવ દાસ છોએ,
 ગરવી ગુજરાત સુખાલ અમે ! ૬

અમ ખંધુ તણા દુખને હરવા,
અમ જીવન કંઈક યારસી થવા,
નહી પ્રાણતણી કરશું મરવા,
ગરવી ગુજરાત સુખાલ અમે !

કરતા હિર હર્ષથી નાદ અમે,
ધૂમ ધમકિ જ્યવંત અમે,

વલસાડ]

વરશુ જળની વરમાળ અમે,
ગરવી ગુજરાત સુખાલ અમે !

સહુદેવ હિલા મગને સ્તવશે,
પૂલ જુષ્ટિ અમોપર તે કરશે,
જવ મંગળ મંગળ અંત થશે,
ગરવી ગુજરાત સુખાલ અમે !

[હોટાભાઈ બાવાજી પટેલ.

ભેદાભેદ.

(રાસ.)

ભેદ ભેદ દૂર થયે, પ્રજાભાવ જામે;
પ્રજાભાવ જામે, હો ! ખંધુભાવ જામે:
ભેદાભેદ દૂર થયે, (કુવ)

૧

વિમલતા બધે મુહાવે,
રસિક રાસ આત્મ માણે:
હિર વિશાળ લગ્ય બને,
હૃદય-ચોળ ચોપે:
ભેદાભેદ દૂર થયે:

૨

મગન, મીરિ, મન્દર સર્વ,
સાગર, સરિત, કીધત ભર્ગ,
દિશાચિદ્રા રંગે રમત,
પીમળ દિવ્ય ભીડ:
ભેદાભેદ દૂર થયે:—

૩

અણુઅણુ શું એક થાય,
અનેક એક શું સમાય:

અકલ અકલ મુષ્ટિ ગાય,
ચરાચર વિસંસે,
ભેદાભેદ દૂર થયે:—

૪

અજર અમર સુખમય સહુ,
પુનિત હિર-ગુજન હિડુ,
આપ પ્રીછી પ્રકૃત્ત બન્યું,
ડોલત અનુરાગે:
ભેદાભેદ દૂર થયે:—

૫

જનહિતાર્થ જીવન વહને,
પ્રજાંડ પત્ર-લવન:
વસુધૈવ કુટુંબીજન:
ચોર લલક લોસે:

ભેદાભેદ દૂર થયે પ્રજાભાવ જામે
પ્રજાભાવ જામે, હો ! ખંધુભાવ જામે:
અંકેશ્વર] [' પ્રણેયી ' (બી. એ.)

વસંત !

તેનો દિવાળી, હોળી, તથા વર્ષારંભ સાથેના સંબંધની

ઐતિહાસિક આદિ દ્રષ્ટિથી તપાસ.

ગદ્ય શાસ્ત્રનું શુદ્ધ પ્રતિપદા-શાગણ્ય સદ્ એકમયી વસંત ઋતુનો પ્રારંભ. ચામું ચૂકવે છે. તેમાંથીજ આ યત્ર અને સર્વ વર્તમાનમાં પસાર થાય છે. સ્વાભાવિક શંકા થાય છે કે, લોકો વસંતને ઋતુઓના રાજા કેમ કહે છે? કવિઓ ઋતુઓમાં વસંતનેજ કયે કારણે સૌથી વિશેષ સંભારે તથા સંબોધે છે? તે વાસ્તવિક છે, એ સિદ્ધ કરવાનું આ લેખનું પ્રયોજન છે.

વસંત એ વર્ષનો નિષ્કર્ષ-સાર-તથા શિરો ભાગ છે. સ્પષ્ટિ સર્વાંગ સુંદર રૂપ ધારણ કરીને આજીવન ઋતુમાં દીપી રહે છે. શું પક્ષી, શું પશુ, શું મનુષ્ય સર્વેના ગાત્રોમાં આ ઋતુમાં નવીન ચેતન, નવીન રસનું સિચન અને પ્રેરણુ થાય છે. માતા પૃથિવિ પોતે પ્રતિ શાસ્ત્રનું રસવતી યદન તેના પર આધાર રાખનાર જીવંત પ્રાણિ માત્રને હુમ્મખામતનું પાન કરાવે છે. વિના જંલસિચને વસંતનો પ્હો ફાટતાં, જ્ઞાને નવપક્ષવ આવે છે, જ્ઞાનાં જીર્ણ અને શુષ્ક પાંતરાઓ એક શરદ ઋતુ (પાનખર-આશ્વિન અને કાર્તિક માસ) ના ખરી ગપલા તેની જગ્યાએ નવા લીલાં તારાં રેશમી પત્રોની ધટા એક ચમત્કાર પેઠે એક સપ્તાહની રાતમાં આવી જાય છે ! હવે કોકિલ (cuckoo) નો રાખ્દનાદ યતાં-વસંતગાંજ એ પક્ષી ઘોય કરે છે-જાણે કે ઘંટનાદ યતાં જાણે રણસંગ્રામમાં યુદ્ધ કરવાને સજ્જ થવાનું રણુસીંગનું વાગતાં વેંત જડ પ્રકૃતિ જીવંત પ્રકૃતિને પોતાનો રસકસ પ્રદાન કરવા સજ્જ થાય છે. વસંતમાં જ્ઞાથી લંબને મનુષ્ય જાતિ પર્યંત સર્વે, પ્રત્યેકના શરીરમાં નવુંજ રક્તસિચન થાય છે. અને એ નવીન બલની પ્રસાદોથી તેઓ આનંદોદાસમાં આવી જાય છે. જ્ઞા દુર્ભેદ છે, અને પૃથ્વીદેવી નવીજ સીનરી અને નિવાજ પહેરવેશ ધારણ કરે છે. પુષ્પો પણ સૌથી ઉદારતાથી પોતાની સ્વાદુ સુગંધ તથા સંખ્યાનો પ્રસાર એજ એમના માનીતા માસમાં કરે છે. પક્ષીઓ પણ આજ પુણ્ય ઋતુમાં ઉદાસમાં આવીને પુષ્કલ કલ્પોલ કરે છે. નરો માદાઓને પોતાને આવડતાં સૌથી ઉત્તંદી, ગાયનોથી આનંદમાં ભાગ આપવા અને ભાગ લેવા આકર્ષે છે. પશુઓ પક્ષીઓના મધુર કંઠ કે લલિત વાચાથી વચિત હોવાથી તેઓ પોતાને ભાગતા આનંદનું લેમના શિર પર ઉડતા પક્ષીઓ જેટલું પ્રદર્શન કરવા તો અસમર્થ છે. છતાં પણ તેઓ મુગ્ધારીતે વા બરાડીને પોતાનો આનંદ દર્શાવવા અને તેમાં અન્ય જાતિને ભાગ લેવા-આપવા બોલવવા વિના તો ચૂકતાં નથીજ ! મનુષ્ય સિવાય સમસ્ત યોનિઓના આનંદ કેવળ સ્થૂલ અને વિપ્લવી છે. આજ ઋતુમાં પશુઓ તથા પક્ષીઓ આનંદના આવેશમાં સૌથી વિશેષ આકર્ષાય છે. અને મનુષ્ય જેવી જુદી પ્રધાન યોનિનાં સૌથી જુદામાન, સ્ત્રી પુરુષો પણ પોતાના જીવનના અમુક ભાગમાં વિવિધ સુખને પ્રધાનથી ઓછું ગણી શક્યા નથી તો કેવલ બોજનમાની પશુ પક્ષીઓને અપરાધી દેરવવા ખર્ચ છે. મનુષ્યો પણ આજ ઋતુમાં શરીરમાં નવું રૂપિર આવવાથી, અન્ય યોનિઓ પેઠેજ કામદેવનું વિશેષ પૂજન-ભજન કરે છે, અને જાહેર ધર્માંદા સુવાવડખાનાઓમાં જાનેવારીમાં શ્રીમં કાષ્ઠ માસ કરતાં અધિક સુવા-

વડના ફેસ આવે છે તેનું એક કારણ કદાચ તેની નવ માસ પૂર્વે આગલા માર્ચમાં—કામદેવે કરેલી લીલાજ હોય તો કાને માલમ !

પ્રત્યેક રીતે કુદરત વસંતને સંપૂર્ણ કરવા અતુલ્લતા કરી આપે છે. મરત દેવતા ગ્રીષ્મમાં ઉપ્પત્તિ તથા હેમંતમાં શીત યથા જાય છે. મનુષ્યને સુખી કરવા હોય તો એ અસ્થિરદેવે ગ્રીષ્મની વર્તણૂક હેમંતમાં અને હેમંતની ગ્રીષ્મમાં અલ્પાવધી જોઈએ. પણ સ્વભાવે આવો અવરચક હોવા છતાં, એ દેવ વસંત ઋતુને તો વશ છે ! વસંતના તો સર્વે દેવ દેવીઓ મિત્ર છે—તેના પર સર્વે ઉપકાર કરવા તૈયાર છે. એ ઋતુમાં તો વાયુદેવતા નહીં ઠંડો, નહીં ગરમ, નહીં અતિશય હાજર, નહીં બિલ્કુલ ગેરહાજર, એવો કાચકો, મિતાહારી, પ્રેમાલ અને દયાળુ બની જાય છે.

પવન તે ^{માર્ચ-ગ્રીષ્મ} ^{ફાગુન-ગ્રેષ્મ} નો ઠંડીમાં તેમજ ગરમીમાં તે દુઃખકર છે, પરંતુ વસંતમાં તેની મંદમંદ એકપર એક અચડાતી પછડાતી, એક પછાડી એક ચાલી આવતી સંમુદ્રનાં તરંગો જેવી લહેરીઓ સરીરને અપૂર્વ આનંદ આપે છે. દિન અને રાત્રિનાં તાંડીયા કાછે દિવસ સંરખા નહીં, એક લાંબો ત્યારે બીજી ટુંકી અને બીજી લાંબી—જાણે સંવતન (wainig) કરવા હંમેશા એક બીજાની પાછળ દોડતા પણ કદાપિ પકડાતા નહીં એવા વિચિત્ર-ત્યારે પૂંછો ટુંકાં—તે પણ વસંતમાં તો સરખા—સીધા થાય છે. સૂર્ય દેવતા જેવા ઉગ્રદેવતાં પણ વસંત દેવતાં તો દંડવત પ્રણામ કરી આધીન રહે છે ! વસંતમાં જ લગવાનું ઉત્તરાયણ (Summer solstice) માં પધારે છે. કરોડો વર્ષથી નિર્માણ કરી રાખેલા અને સંકડો વર્ષ પૂર્વથી પંચાંગ રૂપ પોતાના સરકારી ગેઝેટમાં આગમયથી જાહેર કરેલા પોતાના પ્રોગ્રામ (કાર્યક્રમ) પ્રમાણે તે પ્રતિવર્ષની તા. ૨૧ મી માર્ચને દિને પોતાની એ રાજધાનીમાં પ્રવેશ કરે છે, ત્યારે દિન અને રાત્ર સ્તબ્ધ થઈ જઈને સર્વત્ર સરખા થઈ જાય છે, અને મનુષ્યને તેમની અનિયમિતતાનો ત્રાસ આપતાં અટકે છે. આ પ્રમાણે વસંતના સોનેરી દિવસોમાં રાત્ર તથા દિવસમાં સરખાપણાથી પણ આનંદમાં વિશેષતા આવે છે.

સૂર્ય દેવતા વસંતમાં જ ઠાહ્યા છે !

જે સૂર્ય દેવતા હેમંતમાં અને શરદમાં મંદ અને નિસ્તેજ પડી જોઈને, ઘેટાંથી પણ નમ્મજો અને ઠંડો બની જાય છે—સૂર્ય ઉપ્પત્તિ આપતો બંધ પડવાથી લોકો ઉનાં વસ્ત્ર ધારણ કરે છે—અને જે સૂર્ય ગ્રીષ્મમાં પાછો ગમન રૂપ અરણ્યમાં પૂર્વથી પશ્ચિમમાં ફળ ભરતાં મનુષ્યને પ્રાણી પ્રાણી કરી નાખે છે અને સમુદ્રને પણ શુષ્ક કરી નાખે છે એવા ઝરત નહીં હોય ત્યારે ઝાવતા એવા સૂર્ય લગવાનને પણ વસંત ઋતુ તો ઝલો; નહીં ખેંચીતો, નહીં ખેંચીવાડતો, નહીં મદવાળો, નહીં મંદતાવાળો કરે છે. એજ ઋતુમાં એ ગાંડો હાથી ઝલો રહે છે. વસંત ઋતુ, સૂર્ય, મરત આદિ કુદરતી તત્ત્વના દેવોનો Jovial interval છે. એ સમયમાં જ તેમનું આરોગ્ય રહે છે, અને તેમાંથી બચીત થતાં તેઓ અનર્થકારી અથવા નિર્રર્થક થઈ જાય છે !

વસંત એ વર્ષ દેવતાની વર્ષગાંઠ છે !

કૃષ્ણનો જેમ પ્રતિવર્ષ જન્મ થાય છે (લોકમાન્યતા પ્રમાણે) તેમ વર્ષનાં પણ પ્રતિવર્ષ એક પ્રકારનાં પ્રકૃતિ સાથે લગ્ન થાય છે અને વસંત ઋતુજ તેનાં લગ્ન તથા ‘હનીમન’ નો મંગલ માસ છે. લગ્નમાં પોતા તરફની વધાઈ અને વધામણી તરીકે વનસ્પતિઓ નવ પક્ષવ

પત્રોની, તથા પુષ્પદક્ષી નવીન સુગંધી પુષ્પોની એ : ઋતુમાં હેલી કરે છે, અથવા એવારણું તરીકે નવ પત્રો અને નવ પુષ્પોથી વરવધૂને વધાવી લે છે અથવા નવીન વર્ષ-પોતાની. જન્મગાંઠ કે લક્ષ્મી ખુશાલીમાં પોતાની એ અર્ધચિત્ત વનસ્પતિ રાજ્યની પ્રજાને નવપત્રો અને નવ-પુષ્પોનું ' યોનસ ' આપે છે-એમાં સત્યતર શું છે તે અકળ છે !

કુદરતની દિવાળી તો વસંતમાંજ આવે છે-સર્વે પ્રજાનું નવું વર્ષ તેજ ઋતુમાસમાં પ્રારંભ થાય છે.

કુદરતના દિવાળીના દિવસો તે તો વસંતનાજ છે ! અને મનુષ્યોની દિવાળીના દિવસો પણ કુદરતથી અસલ જૂઠા નહોતા ! હજીએ સર્વથા જૂઠા કયાં છે? શાલિવાહનનું વર્ષ ચૈત્રીજ છે અને ચૈત્ર વસંતની મધ્યમાંજ છે. ચીનાઓનું વર્ષ પણ ચૈત્રથીજ પ્રારંભ થાય છે, અને પ્રાચીન તેમજ અર્વાચીન ધરાનીઓ-આપણા પાર્સીઓ-નું વર્ષ જમશેદી નવરોઝ તો જે દિને સૂર્ય ' વર્નલ ઇક્વિનોક્સ ' (મહાવિષુવ) માં પ્રવેશ કરે છે તેજ દિન-તા. ૨૧ મી માર્ચે શરૂ થાય છે. સ્થાનિક પાર્સી દૈનિક " સુબંધ સમાચાર " તે દિને રજા લે છે, તેનું કારણ " કુદરતી બેસતું વર્ષ ", તે દિને હોવાનું જ છૂટી કાપડીમાં જાહેર કરે છે. સૂર્યની ગતિ પ્રમાણે જે પ્રજાઓ વર્ષ માપે છે તેમાં ખ્રીસ્તી તથા હિંદુ મુખ્ય છે. તેમની દિવાળી-વર્ષાંત-માર્ચને બદલે નવેબર-ડીસેબરમાં આવે છે પરંતુ તેમના વર્તમાન સંવત્સરોની પૂર્વે જે સંવત્સરો પ્રચલિત હતા તેઓ પણ પ્રારંભ ક્રાશ્ત્યનથીજ થતો હતો. મહાભારતમાંથી પ્રથમ બાબતની અનાપાસે સાબિતી મળે છે.. કહ્યુંનું અસ્તિ રાજા જન્મેજયને કથતાં વૈશંપાયન કહે છે કે " આકાશમાં જેમ ચંદ્રને ઉદય થાય તેમ કુંતીના પવિત્ર ઉદરમાં ૧૧ મે મહીને એટલે માથે શુક્લ પ્રતિપદાને દિને ગર્ભાધાન કરવામાં આવ્યું.* " મૂલ સંસ્કૃત શ્લોકમાં અગ્નીઆરમ્ભ માસ માટે વૃદ્ધોત્તર શબ્દ લખ્યો છે, અને એ પદનું વિશેષ સ્પષ્ટીકરણ કરવાને માથે શુક્લપ્રતિપદિ એટલું વધારે લખ્યું છે. આ ઉપરથી સિદ્ધ છે કે ચૈત્રથી માથે અગ્નીઆરમ્ભો માસ છે, તેથી ભારતકર વ્યાસજીના સમયમાં, શાલિવાહનની સહસ્ત્રો વર્ષ પૂર્વે પણ વર્ષારંભ ચૈત્રથી, વસંતના બહારના મધ્યમાં મનાતો હોવો જોઈએ.

આપણું વર્ષ પ્રાચીન કાલમાં ચૈત્રથી પ્રારંભ થતું, અર્થાત્ સુધિભિરનો સંવત્ ચૈત્રથી પ્રારંભ થતો એટલુંજ નહીં, પણ એના ટેકામાં આપણાં પુરાણો તો એટલે સુધી કહે છે કે " બ્રહ્માએ ચૈત્ર માસના શુક્લ પક્ષને પ્રથમ દિન પૂર્ણ સૂર્યોદય વખતે જગત્ બનાવ્યું.* બ્રહ્માએ જે મુહૂર્તમાં જગત્ રચ્યું તે સમયનો કોઈ સાક્ષી હોવો અસંભવિત છે, પરંતુ ચૈત્રના પ્રારંભમાં જગત્ની ઉત્પત્તિ યદ્યપિ એ માન્યતાજ વર્ષારંભ ચૈત્રથી પરાપૂર્વથી મણાતો હોવાની જેની તેવી સાબિતી નથી. રોમનોનો સંવત્સર જે ખ્રીસ્તી સંવત્ પૂર્વે સુરોપમાં સાર્વજનિક હતો-તેનો પણ માર્ચથીજ પ્રારંભ થાય છે. તેથીજ ડીસેબરનો અર્થ દસમેા માસ (માર્ચથી) થાય છે, અને જાનેવારી તથા ફેબ્રુઆરી ખરૂં જોતાં ૧૧ મા તથા ૧૨ મા માસ છે. માર્ચ-એપ્રિલ એ-વસંત ઋતુ છે, અને વસંતના સદૃશ્યો તેનાં અગ્રેજી

* મહાભારત, વનપર્વ, કુંડલાદરણપર્વ, અધ્યાય ૨૩૮, શ્લોક ૧.

* પ્રતરાજ નામક ત્રીણા માન્ય ગ્રંથમાં ૫૩૫માં મતોનું વર્ણન કરતો ઉક્ત ઉગ્રિ બ્રહ્મ પુરાણમાં હોવાનું તે ગ્રંથનો કર્તા સંખેશ્વર ઉર્ફે દેવજ્ઞ સર્મા કહે છે.

પ્રાચીનવાંચી શબ્દ spring (સ્પ્રિંગ) માંજ લઈ છે. “સ્પ્રિંગ” નો ધાત્વર્થ તેમજ સામાન્ય અર્થ અઘાપિ “ફૂટવું” થાય છે, અને મનુષ્યો હર્ષ તથા બલની અત્યુક્તિ કરતાં હિસાસમાં આવી ફૂદફૂદ કરે છે એ સર્વસ્વીકૃત બિના છે.

કાલીદાસ અને વસંત.

આપણા સંસ્કૃત કવિઓએ પણ વસંતને તો નમસ્કારજ કર્યો છે, તેને : ઋતુપતિ, ઋતુરાજ, ઇત્યાદિ નામો આપીને તેની સર્વોત્તમતા સ્વીકારી છે. કવિરત્ન કાલીદાસ ઋતુ-સંહાર નામક પોતાના નાનકડા અંધમાં વસંત ઋતુને પ્રારંભ કરતાં વસંતને “કામીનના પિતૃ” બેદન કરવાને આવેલા યોદ્ધાની ઉપમા આપે છે. સર્વે ઋતુઓનાં લક્ષણો જીભોગની દ્રષ્ટિથીજ એના લેખકે વર્ણવી છે, પરંતુ વસંતના ખીજ સદૃશ્યો તો કાલીદાસે સ્વીકાર્યા છે.

દુઃમાઃ સપુષ્પાઃ સલિલં સપદ્મં સ્ત્રિયઃ સકામાઃ પવનઃ સુગન્ધિઃ

સુખાઃ પ્રદોષા દિવસાશ્ચરમ્યાઃ સર્વે પ્રિયે ચારુતરં વસંતે ॥ ૨ ॥

અર્થઃ—(હે પ્રિયે !) આ વસંત કેવી અપૂર્વ છે કે, તે કાળમાં વૃક્ષો પુષ્પવાળાં, જળ કમળવાળું, સ્ત્રીઓ કામવાળી (પુરુષો કમ કેમ ?) પવન સુગંધી પુષ્પોથી, તથા લીલાં સારી વાસવાળાં વૃક્ષોના સંસર્ગથી વાયુ પણ સુગંધદાર થવાથી ‘સંધ્યા’ રાત્રી સુખદાયક અને દિવસો પણ રમ્ય હોય છે.

વળી કવિ કહે છે કે, “ પુષ્પના ભારથી નમેલા કેસડાના વૃક્ષોથી ભરી વસંતમાં, રાતાં વસ્ત્ર ધારણ કરેલી કોઈ નવ વધૂ હોય તેવી દેખાય છે ! ” (કવિની ઉપમાઓ પણ જાઈ જાહને ક્યાં કરે છે !)

હોળી એ નવા વર્ષનો બૃહત્ મજા છે.

વસંત પંચમીથી હોળીની મોસમ શરૂ થાય છે, અને તેજ, અરસામાં આપણા પરાંણી ખંડ (યુરોપ-પ્રાચીનોના, ‘હરિવર્ષ’) નો “એપ્રિલ ફૂલ” શરૂ થાય છે. એ અકસ્માત કાંઈ સર્વથા ભોગભોગનાં નથી ! હોળી એ વસંતના પ્રારંભના યજ્ઞનું બ્રહ્મ સ્વરૂપ છે. આર્યો પ્રાચીન કાળથી પ્રત્યેક નવીન ઋતુના પ્રારંભમાં યજ્ઞ કરતા, અને વસંત પ્રસંગે તો સાથી મોટો ‘સમારંભ’ કરતા, કારણ કે તે પ્રસંગે ભર મોસમનો ચાલતા વ્યાપારમાં તેમને લાભ પણ સારો મળેલો, માસ અને ઋતુજ નહીં કિંતુ વર્ષનો પ્રારંભ, (એકાદ વર્ષ), ખુશ્તુમા હવાપાણી તથા હસતી રમતી કુદરત તથા હરીયાળી વનસ્પતિનાં અવલોકનથી થયેલો મનનો હિસાસ તેમજ વળી શરીરમાં પણ નવચેતન તથા હલ્કાપણ રક્તપીર્ણદિવૃદ્ધિને લીધે આવેલું હોયજ. વર્તમાન હોળી તે પ્રાચીનોની દિવાળી છે. અને તે પ્રસંગે જે યજ્ઞ યતા તે હજી પણ વર્ષાતબેદ થવા છતાં નષ્ટ થયા નથી. ધણે સ્થળે હોળીના અગ્નિ હજી પણ લાગ્યાગટ પાંચ દહાડા પર્વત પ્રવલિત રહે છે. રાજધાનીનું સ્થાનાંતર યતાં જૂની રાજધાની જેમખિસ્માર હાલતમાં પડી સડતાં સડતાં ખંડી-

૧ આ ગ્રંથ કાલીદાસકૃત હોવા વિષે ઘણાને સંદેહ છે. તેમાં વાપરેલી ગિરિત્વ બાબા જેવાં તે તેના કર્તાને શોભાપ્રદ તો નથીજ. કેવલ સ્ત્રીઓનાં રતન તથા નિર્જાની નગ્ન તથા કીણાં વસ્ત્રોમાંથી દેખાતી “શોભા” તથા રતનપરનાં ચંદનાદિનાં લેપન તથા તેનાપર આવી રહેલા આમરણોના બાજથીજ તેનો લેખક મોહિત થઈ ગયો છે !

૨ ઋતુસંહાર, વસંતવર્ણનમ્, સ્લોક. ૧૯.

યેર યષ્ઠ ન્યૂ છે. જેમ બેસતાં વર્ષના દહાડા ચૈત્રથી બદલાઈ આશ્વિનમાં કાલાંતરને પામ્યાં તેથી હોળી- (બુદ્ધત યત) તું મહાપર્વ પશું જગડતાં સડતાં, નિસ્તેજ થતાં, ધોંગામત્તાં માત્ર કરવાના ખાડો-અખાડો યષ્ઠ પડ્યો! " જેમ પાટલીપુત્ર અને દાકા, પ્રભાસ અને અણુ-દિલવાડ રાજધાનીઓનાં ખંડિયેરો છે તેમ, પર્વોમાં હોળી એક ગંભીર ખંડિયેર છે. દિનેએ હોળીને ત્યાગી દીપાવલીને પટ્ટાણી કરી છે, તેથી જૂનીનાં માન ઉતરી ગયાં છે. તે દિને રૂપ પતિથી ભક્ત હવે શૂદ્રોનો સંગ કપારતી કરવા લાગી છે! જૂનીને પૂરાછેડા આપીને તેનો જીવણ ત્યાગ દ્યાણુ હીંદુઓ કરે એવા નથી. પરંતુ વસ્ત્રાભૂષણ માત્ર જેટલુંજ પૂછે છે! હવે વસંતયત્ર કર્મનિધિ બ્રાહ્મણોના વેદમંત્રોના ઘોષથી ધ્વજિત થતો નથી. બ્રાહ્મણો તેને ન સંદેશતા હોવાથી, તેમને રથજે શૂદ્રો તેને સંદેશે છે અને તેઓ નામ માત્ર પશુ પ્રાચીન પરિપાટીને માન આપે છે. બ્રાહ્મણોના વેદમંત્રો તો તેમને આવડતા નથી. આવડવાનો તો (શિખવાનો) તેમને " અધિકાર " પશુ નથી તેથી તેમને આવડતા મંત્રો (બિસ્તૃત ગાંધિઓ) થી પશુ તેઓ હોળીનાં યત્રસમારંભે ઘોષનાદ કરે છે! હોળી વૈરોએ અને બ્રાહ્મણોની મટી હવે શૂદ્રો તથા બાળકોની યષ્ઠ છે. અનાદરમાત્ર ચીર (યજ્ઞ) ના અધિકારી ચિકારી પક્ષીઓ થયા છે. આ હોળીના પ્રસંગે ધોંગામત્તા કરવામાં આવે છે, દાસ્તાદિ આનંદ ઉડાવવામાં આવે છે એ સર્વે વસંતની ઋતુએ પાર્થિવ તત્ત્વોમાં કરેલા પરિવર્તનનું પરિણામ છે. જે રવામાનિક હતું તેણે માત્ર રૂઢ રૂપ લીધું છે. સ્વામાનિક આનંદ તો યાવજ, તે રૂઢિ રૂપ થયો છે. અને અચાન મનુષ્યોની પ્રધાનતાને લીધે એ આનંદ પર્વ મર્યાદા તથા સંસ્કૃતના બહાર ઉભરાઈ ગયો છે. ઉપવન, વિદ્યાનુ માળીના હાથે કપાળું ઝડકાળું ન રહેવાથી વન રૂપ યત્ર ગયું છે.

પ્રાચીન કાલના રોમનો પશુ આજ ઋતુમાં આવાજ પ્રકારનો મહોત્સવ માનતા-તેને તેઓ Festum saturnium (ફેસ્ટમ સ્ટરનિયમ) કહેતા. અર્વાચીન રોમ તથા ઇટલીમાં હજુ પશુ વસંત ઋતુમાં હોળી જેવીજ ' લગાડી ' કરવામાં આવે છે. આ એકતા સુચવે છે કે વસંતોત્સવ પ્રાચીનકાલમાં સુધરેલા જગતમાં સાર્વજનિક હતો, અને તેમ હોવાનું કારણ એજ હોય શકે કે, આપણા પૈર્વ આપો તેમજ પાશ્ચાત્ય આર્થો (પ્રાચીન લેટિન-રોમન-ગ્રીક) કાળ અતિ પૂર્વ કાલમાં એક હતા અથવા પૈર્વ ગ્રીક પ્રાચીન કાલમાં પાશ્ચાત્યની વિદ્યાગ્રહ હતી.

રોમનોની હોળી- ' ફેસ્ટર્ન લીયા ' નોકરો રોક સાથે જમવા બેસતા!

વેદમાં આવતા દાવા પૃથિવી (ધૈ) કહેતાં આકાશ તથા પૃથ્વી) ને વિદ્યાનો કુદરતી મહાતરણે મને છે; પરંતુ એ કુદરતશક્તિને અત્રે સ્વચ્છતિમંત દેવ માનતા, અને ઓકા પશુ તેમ માનતા. પૂર્વે જે અસંકર હતો તેને સાક્ષાત્ સત્ય માનીને એ. આકાશ પૃથ્વીના, વવનોએ જે અનેક પુત્રો (ટાઇટન રાક્ષસો અથવા બ્રહ્માના દેવો) માન્યા હતા, + તેમાંના સૌથી કનિષ્ઠ પુત્ર સંટર્ન જેમ ક્રીડાનો દેવ હતો તેમ પાશ્ચાત્ય આર્થોની બીજી સાખા રોમનોનો પશુ સૌથી પ્રાચીન દેવ હતો. તેના માનમાં લીસેન્જરને અતે એક અકરણ્યું હોળીના જેવાજ તહેવાર રોમન રાજ્યમાં પાળવામાં આવતો. આ પર્વની વિશેષતા, સર્વની સ્વતંત્રતા, છૂટ, તથા

+ કશ્યપ અને અદિતિના પુત્રોની પુણ્યોમાં ને વતો આવે છે તેવો આ છે. પુણ્યો મમાયે દેવો અદિતિના પુત્રો હતા! અદિતિનો મૂળ અર્થ આકાશ-આદિ નદી તે-એવો છે.

આનંદોત્સવ હતો. સૈંટર્ન દેવની મૂર્તિને હુકકર ધરાવવામાં આવતું, અને જે કાંચદાએ લુગારને અન્ય સમયે ગેરકાયદેસર ઠરાવ્યો હતો તેને આ પ્રસંગે કાંચદેસરનો ઠેરવ્યો હતો ! નેપાળમાં હજીએ હોળીમાં એવોજ કાયદો (ગેરકાયદો !) છે ! આનંદનાં મંતવું પાત્રન થતું અને શેડનું શેડપણ તથા નોકરનું નોકરપણ રહેતું નહીં । હોળીમાં સ્ત્રીઓ પ્રચ્છે યાય છે; તેમ રોમન શેડો નોકર થતા, અને નોકરો તેમના શેડ થઈને, હાસ્યમાં તેમની પાસે શેડ તરીકે પીરસાવતા. અને રોમન શેડો ભૂત્યવર્ગ મૂર્તિ નિખુર હોવા છતાં, ખરીદિલા શુધામ માત્ર તેઓ હોવા છતાં, આ 'સૈંટર્નલીયા' ના હિંગામમાં તો એકજ ટેબલ ઉપર એક પંક્તિએ ભોજન કરતા । દરેક વર્ગે પરસ્પર ભેટસો- ગાદ કરતા, જેમાં મુખ્ય મીણુખતીઓ? તથા બાલકોનાં દીંગણાં હતાં. દુષ્ટ રાક્ષસી બાલકોને સંહાર કરતી, તેનો નાશ કરવા વસિષ્ઠની સ્વનાયી હોલી પ્રગટાવવામાં આવી, એવી હોલીની ઉત્પત્તિની દંતકથા છે, તેવીજ રોમનોમાં પણ છે. શ્રીનીશીલન દાનવ 'બાલ' પણ બાલકોનુંજ ભક્ષણ કરતો મનાતો, અને કથિજ નગરમાં અનેક બાલકોને બચાવવા એક વા ચોડાકનો ભોગ આપવામાં આવતો, સૈંટર્ન તેજ 'બાલ' છે. હમને તો હોળીના ઉક્ત પૌરાણિક ઉત્પત્તિ તથા પાશ્ચાલ મોથોસોજની ઉભય મળતી આવતી વાર્તામાં એજ સત્ય લાગે છે કે, આ પ્રસંગે ઋતુભેદથી વાતાવરણમાં વિકાર થતાં ખાસ કરીને બાલકોમાંજ અમુક પ્રકરનો રોગ ફાટી નીકળવાનો સંભવ હોવાથી, તેમજ ઋતુ પ્રભાદ ઉપજનવનારી હોવાથી, બાલકોનાં રક્ષણ સાર પ્રાચીન કાલના વિદ્વાન વિજ્ઞાનવેતા આર્યોએ યત્નની પરિપાટી પ્રવર્તાવેલી હોવી ભેદએ. આથી વાચુ વિશુદ્ધ રહેવાથી બાલકોનું પણ આરોગ્ય જળવાતું. યત્નનો આ અનેકમાંનો એક હેતુ ઉત્તરકાલમાં, અજ્ઞાન વધતાં વિરમૂત થયો. દાધ પગવાળા દેવદાનવો તેમની કલ્પનાએ કલ્પ્યા અને માન્યા. તેમની કુરતા, તેમનું સામવર્, તેમનો ક્રોધ, તેની તૃપ્તિના ઉપાયો આદિ પણ એજ કલ્પન કલ્પનાએ ઉત્તરોત્તર કલ્પ્યાં. હવાના કીશ્કાને પાણીના ચાંભડાઓથી મજબૂત કીધા. યત્ર તથા બાલકો વચ્ચેનો શુદ્ધ વાતાવરણદ્વારનો સંબંધ તો અજ્ઞાન પ્રજા ભૂલી ગઈ; પરંતુ તે શબ્દો યાદ રહી ગયા. તેથી કલ્પેશ્વરા રાક્ષસને બાળકો આવી ભક્ષ કરી જતો અને યત્નને અનેક બાળકોને તેના પંજમાંથી છોડવના એકાદ બાળકના ભોગ આપવાની ક્રિયા માની । યત્નમાં હિંસા કરવાની પૃથાની પ્રશ્નિ યત્નોજ ખરેખાત બાળકો આપવાં સાર થયાં. પરંતુ આ જિના મૂલ યત્નની શુદ્ધિ તથા હેતુ કાંઈક જાંખી રીતે પણ દર્શાવી આપી શકે છે. ઋતુભેદ પ્રસંગે આ દેશમાંજ પ્રાચીનકાલમાં યત્ર યતા એમ નથી. આપણી પાશ્ચાલ અર્ધાંગ આર્ય પ્રજામાં પણ તે પૃથા અલ્પાપિ પર્યંત વિદ્યમાન હતી. સૂર્યની ઉત્તરાયણ તેમજ દક્ષિણાયનમાં સ્થિતિ યતાં યુરોપના ધણાખરા દેશોમાં નવીન અગ્નિ પ્રકટાવવામાં આવતો, અને જર્મનીમાં તો તે ધણોજ પ્રચલિત હતો. જ્ને આ યજ્ઞો નહીં તો શું મૂલમાં હોઈ શકે તે કલ્પી શકાતું નથી.

રોમનોનો સૈંટર્નલીયા તેમજ હીંદુઓની હોળી, એ બાળતમાં પણ મળતાં આવે છે કે બાળક છોકરાઓ તેમાં સૌથી વધારે ભાગ લે છે. વચંત ઋતુની બ્રહ્મદાપિની હવા તેમના પર સૌથી વધારે અસર કરે તેમાં શી નવાઈ ?

મધ્યકાલના યુરોપમાં રમાતી હોળી.

ખ્રીસ્તી ધર્મ ખ્રીસ્તની ૫-૬ શી સદીમાં યુરોપમાં સર્વોપરિ તથા સાર્વજનિક થતાં, એ

૧ આ યજ્ઞનું દુકે સ્વરૂપ યજ્ઞનું હોવાનું અનુમાન થાય છે. આ હમારું નહીં પણ પાશ્ચાલ વિદ્વાનોનું પોતાનું અનુમાન છે.

ધર્મના આર્થિક મજબુત રીતે, લોકોને પૂર્વકાલના નષ્ટ હીધન (રામન) ધર્મના 'સેટનેલીયા' નાં ધર્મનું પાલન કરતાં અટકાવ્યા હતા. પરંતુ ધર્મતા કરતાં સંસ્કારબલવત્તર છે અને સંસ્કારોથી પણ આસપાસના સંજોગોથી થતી ઇચ્છા-પ્રગતિ વધારે બલવત્તર છે. અમુક વખતે સ્થૂત રાજાઓ તથા હાસ્ય કરવાની વૃત્તિ અર્ધ સુધેરથી પ્રભને યથા વિના રહેતી નથી. લોકો તે એક રૂપે નહીં તે બીજા રૂપે 'સેટનેલીયા' ના જેવું કરતાજ. આથી સ્વયં પાદરીઓએ તેને ખીરતી સ્વરૂપ આપ્યું ! આનું નામજ *East of Food* (બેવકુદોની ઉમણી-ઉત્સવ) પડ્યું છે. આ પ્રસંગે અમુક દિને દેવળમાં એક છોડરો બીજાપ યત્રે અને બીજા છોડરાઓ તેના હાથ નીચેના પાદરીઓ યત્રને દેવળની ક્રિયા કરવાનો વેશ ભજવતા, પણ બારમી સદીમાં તે સખ્યતાનો દેખાવ પણ રહ્યો નહોતો. ક્રાન્સમાં ઢોંગસોંગ એ દિનોમાં ઘણાજ વધી પડ્યો હતો. છોડરાઓજ નહોં પણ ખુદ પાદરીઓ વેશ ભજવવા લાગ્યા. સૌથી ઉતરતી પાવરીના પાદરીને સૌથી વડો પાદરી બનાવીને તેને વાંજતેગાજતે દેવળમાં લઇ જઈને હાસ્યરસિક 'માસ' ની ક્રિયા કરવામાં આવતી અને સ્વયં પવિત્ર વેદો ઉપરજ પાસા વડે લુગાર રમવામાં આવતો ! નાથ ચતા, ખિલતસ ગાયનો પણ દેવળમાં થતાં. આપણા મંદિરોમાં તથા મંદિરો બહાર પણ હોળીના દિનોમાં આવું હાસ્ય રસિક આહુત્તરું થતું નથી. એ હાસ્યજનક ક્રિયાઓનો મધ્યકાલના વિદ્વાન પાદરીઓ તે તિરસ્કાર કરતા, તેનું ખંડન કરતા પરંતુ આલિશ વૃત્તિના લોકોને કાંઇ તેથી ધર્મનો તિરસ્કાર યથા જેવું લાગતું નહોં.

ગધેડાની સ્વારી.

આ 'પ્રીસ્ટ ઓફ ફૂડ' નીચાવતી હોળી-માં ૯ મી સદીમાં યુરોપમાં ગધેડો પણ હાખત કરવામાં આવ્યો હતો ! તે કાંઇ ખરો નહોં પણ તેની લાકડાંની પોલી પ્રતિકૃતિ હતી. આ ધર્મની ક્રિયાના સ્વાંગમાં એક સાધન માત્ર હતું. જરૂરસલામમાં ઇસુખીરત ફત્તેહ કરીને હાખત થયો તે વખતે તે ગધેડા ઉપરજ સ્વાર હતો, એ ઐતિહાસિક બનાવની લીલા માત્ર કાંઇક ધર્મભાવ, કાંઇક હાસ્યભાવથી આ પ્રસંગે કરવામાં આવતી. ઇસુ ખ્રીસ્તના આગમન પૂર્વેના સમયનો આ લીલા અથવા રાસમાં ચિતાર આપવામાં આવતો. પેદ્રંબરો, વગેરેનું સરધસ નીકળીને દેવળ તરફ જતું. બાઈબલમાં આવતા પેદ્રંબર બાલામનો સ્વાંગ લેનાર ગધેડા પર સ્વારી કરીને આ સરધસમાં જતો. એ 'ગધેડાની' ની બખોલમાં એક પાદરી બરાબ રહેતો; જે તેમાં કુલકુલ કરતો અને પછી અંદરથી ગધેડાને દેવવાણી થતી હોય તેમ ઇસુ ખ્રીસ્ત અવતાર ધારણ કરશે એ મતલબની ભવિષ્યવાણી કરતો !

ગધેડા પર સ્વાર થતી નગરની સૌથી સ્વરૂપવતી છોકરી.

ઉપલેા નાટક રાઉન નગરમાં ભજવાતો, ત્યારે બોવેસ નગરમાં એથી પણ વધારે ચમત્કારિક બીજો ભજવાતો. સુંદર બીજાનાંથી સખવેલા ખરા ગધેડા ઉપર એ નગરની સૌથી સ્વરૂપવતી કન્યાને બેસાડવામાં આવતી. તેના હાથમાં એક નાનું બાજક અથવા એવડી દીંગણી આપવામાં આવતી. વડા ધર્મશુર (બીજાપ) નાં દેવળમાંથી આ બેવા લાચક વરઘોડો (કે કન્યા ગધેડો ?) સર-ધસાકારે ધામધૂમથી નીકળતો. તે બીજો દેવળે જઈ પહોંચતાં ત્યાં પાદરીઓની ભેગી મળેલી ઠઠ, સરધસ તથા સ્વરૂપવાન કન્યા તથા તેનાં કુરૂપવાન વાહનનો સાકાર કરતા. તે પછી " મા-

સતી ” પ્રખ્યાત રોમન કેથેલીક પંથની ક્રિયા કરવામાં આવતી. તેને અતે ક્રિયા કરનાર મુખ્ય પાદરી ત્રંબુવાર “ આમીન્ આમીન્ આમીન્ ” કરવાને બદલે ગઈબનો હોંગી હોંગી હોંગી એવો મધુર સ્વર લલંકારતો. લોકો પશુ તેવીજ રીતે ભુલ્કાનોજ અવાજ કાઢીને પ્રત્યુત્તર આપતા ! આ પછી દેવળમાં ગધેડાની આગળ પછાડી અનેક પ્રકારની ધીંગામરતી તથા ખિલત્સ એટા થતી અને આખી રાત તેમાં વહી જતી. *

આ ‘ શીરટ ઓફ પ્રુફ્સ ’ ધર્મપૂર્વક છે એમ વિદ્વાન ખ્રીસ્તીઓ તો માનતાજ નહોતા; પરંતુ તામ્બુતતું તોફાન ધર્મની આડા ન હોવાં છતાં જેમ હિંમુ યથું છે તેમ તોફાન કરવા સા- ર્જ આટલી હદે તે પર્વ લઈ જવામાં આવ્યું હતું. મધ્યકાલમાં તે દાખી દેવાને સત્તાધિકારી- ઓએ ધણું પ્રયત્ન કર્યા હતાં. પેરીસ નગરના વજાએ ૧૧૯૮ માં ખિલત્સ વર્તન બહેરનામાંથી તથા કાયદાની મદદથી દાખી દીધું હતું. ઇ. સ. ૧૨૧૦ પોપ ગ્રીગ હનાસટે પાદરી માત્રને એ ‘ શીરટ ’ માં લાગ લેતા અટકાવ્યા હતા, અને ૧૨૪૬ માં પોપ ૪ થા હનાસટે જોએ તે આડા પ્રમાણે ન વર્તે તેમને પાદરી વર્ગમાંથી બહીષ્કૃત કરવાની આજ્ઞા કરી હતી. પરંતુ તેની તથા બીજા અનેક એવા પ્રગટ થતા રહેલા ટુકડાની ઝાંઝી અસર થઈ નહોતી. છેક માર્ડીન દ્યુયરના વખત સુધી યુરોપમાં એ જલુ પ્રભાવિય પર્વ હતું, અને ક્રાન્સમાં તો તે પછી પશુ તેવું પાલન થતું રહ્યું હતું. ૧૬૪૫ ના એક પત્રમાં માર્ચુરીન દ ન્યુરે સિન્ડીક્સના મંત્રમાં એ પ્રસંગે થયેલી ધીંગામરતી વિષે નીચે પ્રમાણે લખે છે:- “ પેગન લોકો પશુ પોતાનાં વહેમો પર્વો આવી બેઠુદી રીતે ઉજવતા નહીં. સાધારણ મનુષ્યો, કૃષી વેચનારાઓ, રસો- ંખાઓ વગેરે મહાત્માઓ દેવળમાં પાદરીઓ બની જાય છે, તેઓ પાદરીનો સુલતો ઝરમો ધારણ કરે છે, પશુ હાથે કરીને ઉઠે પહેરે છે ! પછી ઉપદેશ કરતાં ; ચોપડી પશુ ઉધી પકડે છે, અને અસમાં પહેરીને તે દ્વારા વાંચવાનો હોંગ કરે છે. આ અસમાં કાચને બાલે નારંગીની જાલ મુકેલી હોય છે ! ”

હવે યુરોપનાં જ્ઞાનયક્ષુ ખુલવાથી તેઓની સ્થિતિમાં પરિવર્તન થઈ ગયું છે. વિધાના પ્રચારને લીધે, યુરોપની પ્રજા હવે આનંદ પ્રાપ્ત કરવા મૂર્ખ થતી જઈ પડી છે. તે વિધાનો નિર્દોષ સાર્થક આનંદ ભોગવે છે. હોળીના હોળીયાઓ હવે યુરોપીયનો બનતા નથી. પીયકારીથી અને કાદવથી પોતાનાં વજ, શરીર તથા મુખને વાનરમય કરતા નથી. હીંદુઓ ક્યારે સુવરશે ? જમણે રેખાતી. રીતે, આલી. લાએ. છે. વરંત. અહુધે પ્રાંત. પલ્લ. નયીલ. એલનેલ. ધોગમરતી. તથા મારામરી કરતાં વધારે સદુપયોગ કરતાં આર્થજાતિના અધિકારી વંશજોએ શીખવું ઉચિત છે. જાતકાને હોળીમાં લાકડાની ચોરી કરવા ચોકલવા કરતાં વધારે સારા સંસ્કારની છાપ પાડવી આવશ્યક છે. હોળીને ઉજવવાની ના નથી તહેવાર માત્ર ઉજવવા જોઈએ. પરંતુ સમ્મતા તથા

• આ દેશમાં બીજાં નગરોની દમને ખસ ખસ નથી, પરંતુ સુરતમાં હોળી પ્રસંગે જે લીસ નીકળે છે તેમાં અને મળતું પશું આવે છે. કાંઈ મૂર્ખને ધીસના સરપ્રસમાં પેસા આપીને વરેશલ બનાવવામાં આવે છે. અને તેને જતાં જતાં અનેક પ્રકારની કુચેષ્ટા કરવામાં આવે છે. દોળીમાં ગેથેશ પર બેસાડવાનો રવાંજ પશુ ધણે જાળવાય છે. આ સમયસભો હેતુ મૂલ સંસારિક-ધાર્મિક દોષ દાત માત્ર અપવ્રંટ થયો છે. પણ પ્રસંગે એક બીજા મદોહવાઓમાં મદોહવાવાળાઓ મુલાકાત લેવા જવાની સમ્મ પૂરવાનું જ વર્તમાન વર્તન રૂપાંતર દેણું જોઈએ.

નિર્દોષતાને ભોગે તે ઉજવણી ન હોવી જોઈએ એજ હેમારું કથન છે. હાસ્યરસની પણ હમે વિરહ નથી. તે વિના જીવન શુષ્ક છે. પ્રાણીઓમાં મનુષ્યનેજ તેના પ્રભુએ. અધિકારી કીધા છે. પણ તેના સદુપયોગ કરવો જોઈએ, અને મર્યાદામાં. રહીનેજ તે રસતું પાન કરવું જોઈએ, નહીં તો બીજાને તેની નિકટ રહેતા રસ-રહન-દપકવાનો ભય રહે છે. વસંત ઋતુને પ્રાચીન પરિપાટી પ્રમાણે યતાદિદ્વારા ઉજવવી એ આર્ષાવર્તનિવાસી વેદધર્માનુયાયી માનવું પરમ કર્તવ્ય છે.

પૂર્વ અને પાશ્ચાત્ય આયુર્વેદનો પ્રાચીન-અર્વાચીન ઇતિહાસ.

મૂળ લેખક, ડૉ. નીલકંઠ અનંત પુરં દરે ડી. (સુબંધ.)

(૨-ગ્રંથાંકથી અનુસંધાન)

હિપોક્રેટસની માન્યતાઓ અને ચોજનાઓ.

આ વખતે એમ્પિડોકલીસ (Empedocles) નામના તત્ત્વવેત્તા તરફથી પ્રતિપાદિત સૂચિનાં મૂળ તત્ત્વો ચાર છે એમ માનવામાં આવતું. તે પરથી Hippocrates ને જાતુંના પદાર્થોમાં ચાર મુખ્ય શક્તિ છે એમ જણાઈ આવ્યું તે, શુષ્કતા, આર્દ્રતા, ઉષ્ણતા, અને શીતલતા છે. તેમજ શરીરમાં રક્ત, શ્લેષ્મ, કૃષ્ણપિત્ત અને પીતપિત્ત, એવા ચાર પ્રધાન રસ છે, એવું લેણે બતાવ્યું. માર્ગમાં એ ચાર રસ પ્રધાન માંની 'તેણે' એવું અનુમાન્યું કે એ એ રસ શરીરમાં સમપ્રમાણમાં હોય તો મનુષ્ય નિરોગી થાય છે; પણ એકાદેક રસતું પ્રમાણ કમી અધિક થતાં રોગ ઉદ્ભવે છે. રોગ સારો કરવાને કુદરતનો પ્રયત્ન રોગ ચાલુ હોય છે, અને જે રસ શરીરમાં અધિક હોય છે તે તે બહાર કાઢી નાંખે છે. આ કામમાં સુત્ર વેધે કુદરતી ચલનરાશિને મદદ કરવી, અને એવા ઉપચાર કરવા કે જેને યોગે વધારે પડતો રસ શરીરમાંથી નીકળી પડી સર્વ રસ સમસમાન થયે રોગી સારો થાય. ઉદાહરણાર્થ, કોઇને રાત્રી યઈ હોય કિંવા પિત્તની ઉલટીઓ થવા લાગી હોય તો નાકમાંથી રસ કે ઉલટી દ્વારા પિત્ત નીકળી જાય એવા ઉપચાર કરવા તેનો અવરોધ એકદમ કરવો નહીં. તેવું આ તે વખતે અધિકૃત અનુમાન કેટલું સંયુક્તિક હતું તે કહેવાની જરૂર નથી કમણ કે એની સત્યતા હવે બધા પ્રમાણવા લાગ્યા છે. એણે રોગનું નિદાન અને તે પર અવલંબિત ચિકિત્સાનો મૂળ પાયો નાંખી આપ્યો એમ કહેવું અતિરાયોક્તિ બરેકું નથી.

હિપોક્રેટસે કેવળ ઔષધો પરજ અવલંબિત ન રહેતાં ધ્યાન પણ ઉપાયો ચોન્યા. આ પરથી તે એક સારો, અનુભવી વૈદ હોવો જોઈએ એમ સ્પષ્ટ જણાય છે. રોગ નિવારણાર્થે તે રક્તમોક્ષ કરતો અને પોષકીસ ઔષધવાળું કહેતો. રોગીને તે કાળજીપૂર્વક પરેજ પાળવતું કહેતો અને જરૂર પ્રમાણે રોગ કે મૂત્રજ ઔષધો આપતો. અર્વાચીનપદ્ધતિ પ્રમાણે હવા પાણી બદલવાની પણ તે બતાવણું કરતો.

તેની ઈદ્રિયવિજ્ઞાનશાસ્ત્રની કદખના જાનુ સાધ્યતણ હતી. રક્તવાદિનીઓ દૃશ્યમાંથી નીકળે છે એમ તે કહેતો. મગ્ગતંત્ર, રનાયુગંધન, અને અરિયજંધન વગેરે બધું એકજ એમ તે માનતો. બધાં રનાયુની તે માંસનાં મધાળાં હેઠળજ ગણ

સ્થાન બન્યું. કારણ કે આજ શુભારમાં ગણેને વેધશાસ્ત્રી રૂપમાં આવ્યું; ઝીસના પીરાગામત મુ એને જન્મ થયેલો અને ઑલેકઝાન્ડ્રા વિશ્વાલયમાં એ વેધશાસ્ત્ર શીખેલો; પણ નવીન પ્રસિદ્ધિમાં રોમ સહેર તરફ તેનું લક્ષ દોરવાવાથી તે ત્યાં ગયો. ત્યાં શારીરશાસ્ત્રમાં ઇરાક્લિસ્ટ્રેટસ અને પ્રમાણે નવીન શોધો કરતાં પોતાનું નામ અજસમર કરી રાખવા સાર તે પ્રેતવિદારણ કરવા હાથે મનુષ્યનું પ્રેત મળતું મુકેલ હોવાથી તે વાંદરાને પાણીમાં ફેંપાડી કાર મારતો અને પછી તેના પર ક્રિયા અજમાવતો. એજ રીતે પક્ષી, મછલીઓ, વગેરે નાનાં પ્રાણીઓ પણ ચીરીને તેમનાં અવશેષ તપાસતો એક હાથીનું રાજ પણ તેણે ચીકું કહેવલું છે. યદ્યપિ શારીરશાસ્ત્રમાં, તેણે નોંધ્યે તેટલી શે કરી નથી છતાં શારીર-ધર્મ-શાસ્ત્રજ્ઞની કીર્તિ તેણે મેળવી. હિપોક્રેટસ પછી શારીરમાંના અવશેષો, પ્રત્યક્ષ પ્રયોગ કરી તેના ગુણ ધર્મ જાણવાનો પ્રયત્ન પ્રથમ એણે કર્યો, કેટલાક તો આ પ્રથમ પ્રયોગ જનકલ્પ હિપોક્રેટસને ન હતાં ગણેનેજ આપે છે. એણેજ પ્રથમખત: મગજ, કંઠોડ-રંગત્વ અને તેની સાથે સંબંધ રાખતા મગ્ગતંતુના ગુણધર્મો સપ્રમાણ શોધી કાઢ્યા. છતાં તે વખતના લોકોનો તેમાં વિશ્વાસ ન હતો. એક વખતે વિદ્વાનોની સભા યોજાઈતેણે પોતાની શોધ તેમની આગળ સમુક્તિ રીતે મેલી તા એ મનનું કેકાણું ન હોવાથી જાણવાની સર્વ ક્રિયા મગજ કરે છે એવું તેણે બતાવ્યું. તેણે બતાવ્યું કે હૃદયને એ વામાં આવેલી નળીઓ મગ્ગતંતુ ન હોતાં રક્તવાહિનીઓ છે; મગજનો ધર્મ કેવળ હૃદયને કંઈ કરવાનું હોત તો તે એક “સ્પંજ” (વાદળી) સરખું જ દેખાત. તેને આવછાડન, રક્તવાહિનીઓ, અને મગ્ગતંતુ જોડવામાં આવ્યા ન હતા. મનમાંના વિચાર હૃદયમાંથી બહાર પડતા નથી. મગજમાં વિચાર ઉત્પન્ન થતાં છે જનિત કરવા સાર મગ્ગતંતુ દ્વારા છાતી અને કંઠના સ્નાયુ જુડી જુડી રીતે આકુચિત થયા એટલે જીવ જીવા રાખે બહાર પડે છે. વગેરે પોતાના મતો તેણે એ વિદ્વાનોની સભા આગળ મેક્યા.

જ્ઞાન-મન-નું સ્થાન કયું ?

આ બધું સાંભળી લઈ ક્રિસિપસ (Crisippus) નામનો તાવવેતા ઉભો થયો અને કહેવ લાગ્યો કે હૃદય એજ મનનું સ્થાન છે. મનુષ્ય પોતાને વિશે જાણતો વખતે પોતાનો હાથ કપાળને ન લગાડે હૃદયને લગાડે છે; અને હૃદયના વિચાર તેજજ લાગી તેની સાથે રહેલી શ્વાસ નળીઓ (Tracheas) માં બહાર પડે છે. તેણે એમ પણ કહ્યું કે ગણેને દોષો અને અદ્ભૂત વાતો કહેવાર માણસ છે અને જાર પોતાનું મદત્ત વધારવા સારજ ઔરિસ્ટોટલ જેવા મહા વિદ્વાન તાવવેતાના વિચાર તોડી પારવાનો નિષ્ફ પ્રયત્ન કરે છે. આ સાંભળી બીજોને ઝુરસે ન થતાં એજ પૂછ્યું કે “હૃદયને જો જ્ઞાનનું સ્થાન ખાનીએ તે માણસનાં માથાને આઘાત પતાં તેનું જ્ઞાન નષ્ટ થઈ તે અસાધ્ય અને અજિતનારહિત કેમ થઈ જાય છે ?” કોઈ આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપી શક્યું નહીં.

રોગનું મૂળ ક્યાં હોય છે ?

ગણેને પછી જ્ઞાનતંતુની રચના (Nervous System) પર યુક્ત પ્રયોગ કરી હાલક મુધાસના જમાનામાં પણ માન્ય રહેતી કેટલીક શોધો કરી. મગજના એક બાજુના અર્ધા બાજુને છલ થઈ શરીરની બીજી બાજુ પણ ચેતનારહિત થાય છે એ તેણેજ પ્રથમ શોધી કાઢ્યું. મગજ અને કંઠોડ-રંગત્વ જુડે જુડે રચેલે અર્ધાં કે આખા કાપી નાંખવાથી કયે કયે ડાહ્યોના સ્નાયુ દુર્બલ થાય છે તે શોધી કાઢી, ન્યાંના સ્નાયુ ક્રિયાશૂન્ય થયા હોય તે ડાહ્યે રોગનું મૂળ છે એમ તેણે કહ્યું. સાંત્રાં, મગજ તંતુના ખસા ગુણધર્મ જાણવાનો માર્ગ તેણે બતાવ્યો.

ધર્મેપિદરાકોની સોલ એન'સી-તેનો જીલમ.

મગ્ગતંતુ કાપી કાઢતાં સ્નાયુનું આકુચન અને ત્વચાનું સ્પર્શજ્વાલ નષ્ટ થાય છે એ જોઈ શોધી કાઢ્યું તોપણ તે નષ્ટ કેમ થાય છે તેનું કારણ તેને સમજાયું નહોતું. તેનો એવો તર્ક દોનો કે

મનનતંત્રમાંથી એક પ્રકારનો વાણ કિંવા વિદ્યુત્તમ પ્રવાહ વહે છે અને તે દ્વારા ચેતનાનો પ્રવાહ સર્વત્ર યાય છે. આ ક્રિયાને તેણે ન્યૂમસ (Pneumas) નામ આપ્યું.

મૂત્રે દ્રિય પર પણ તેણે પ્રયોગો કર્યા અને મૂત્રવિક્રાંત (Ureters) બાંધી મૂત્રપિંડમાં મૂત્ર તૈયાર થાય છે અને મૂત્રાશયમાં રિયત થાય છે એમ જણાવ્યું, આ મુજબ હિપોક્રેટસ, અને હિરા ફિસ્ટ્રેટસ અને હિરોફિલસે અસ્તિત્વમાં આણેલા વૈદ્યશાસ્ત્રમાં ગલેને બહુજા હિપક્રુસ અને બહુમુક હમેરા ક્યોર્. પરંતુ તેનાં મનજી બાદ કેટલેક વર્ષે આ શાસ્ત્રનો પ્રચાર કમી થયો. કાળ ત્યારબાદ એવો આવ્યો કે ન્યાં ત્યાં ધર્મ-બોળાપણું પ્રસર્યું. ભૂત, પિરાચ, વગેરે વિદ્યા પર લોક વિશ્વાસ રાખવા લાગ્યા. ઍલેક્ઝાંદ્રીય, રોમ, અને કૉનસ્ટેન્ટિનોપલમાં ખરી શાસ્ત્રીય શોધ થવાને બદલે ધર્મશાસ્ત્રપર ચિંતન વાદવિવાદ થવા લાગ્યા. જ્ઞાન-પ્રચારની 'રોલ એન્સી' આપણીજ પાસે છે એમ તેઓ માનવા લાગ્યા. બીજા શાસ્ત્રોદ્ધારા ધર્મશાસ્ત્રના ઠરાવેલા મત વિરૂધ્ધ કોઈએ પણ ચોતાનો મત દર્શાવેલો નહીં એવું તેમણે ઠરાવ્યો, વૈદ્યશાસ્ત્રનેજ નહીં પણ બીજા શાસ્ત્રોની પણ શરૂ થતી અટકી.

નેસ્ટોરીઅન્સ.

આ કાળ સત્તામી સદીથી, એટલે યૂરોપ, એશિયા, અને આફ્રિકા ખંડોમાં અરબ લોકોની સત્તા ચડે થઈ ત્યારથી, બદલાતો ગયો. જે કે તેમણે પ્રથમતઃ ઍલેક્ઝાંદ્રીયા વિશ્વવિદ્યાલયમાંનાં પુસ્તકો ધર્મશાળાપણાને લીધે બાળી નાંખ્યાં હતાં છતાં હિંદ, ઇરાન, વગેરે તે જમાનાના સુધરેલાં શાસ્ત્રોનાં સાનિધ્યથી તેમને વિદ્યાની કીમત જણાઈ અને સંસ્કૃત ગ્રંથનાં ચોતાની અરબી ભાષામાં ભાષાંતરો કરાવ્યાં; તેમજ શ્રીક તરવેતા, કવિ, ન્યોતિર્વિદ, વૈજ વગેરેનાં ગ્રંથોનાં યજુ ભાષાંતરો કરાવવાની તજવીજ કરી. નેસ્ટોરિયન (Nestorian) નામના શ્રીક લોક બહુ વિદ્વાન છે એમ તેમને જણાયું. તેઓ જો કે તે વખતે યુફ્રેટિસ નદીની પાસેની એક ખીણમાં રહેતા હતા, છતાં તેમનું મૂળ વસતીસ્થળ કૉનસ્ટેન્ટિનોપલ હતું. તેમના કહેવાતા " નાસ્તિક " વિચારોને લીધે જુઝમી પાદરીઓએ તેમને ઇ. સ. ૪૩૧ માં હાંધી કાઢેલા હોવાથી તેઓ અને આવી વધારા હતા અને આથી તેમણે એક શાળા સ્થાપન કરી અને વૈજ શાસ્ત્રપર પદ્ધતિસર પુસ્તકો લખ્યાં. નેસ્ટોરીયનો પૈત્રી કેટલાક વિદ્વાનોને ખગદાદના અશીફએ બોલાવતી લઈ જઈ ચોતાની પાસે રાખ્યા; તેમની પાસેથી શ્રીક પુસ્તકોનાં ભાષાંતરો કરાવી લીધાં અને શ્રીમંત અરબોના ઊકરાઓને તેમની પાસે સિફળ પણ અપાવ્યું.

પરિવર્તન.

અહીંમાનસર અશીફ રાજ્ય કરતો હતો તે વખતે તેની પાસે રોહોદરાના મહાવિદ્વાન, સંસ્કૃત, શ્રીક, પર્શીઅન અને હેડીન જાણુનાર પંડિત, કવિ, ન્યોતિર્વિદ, ગણિતી, તત્ત્વવેત્તા, અને વૈજ હતા. તેની પછી હાઈન-મનલ રશીફ ઇ. સ. ૭૭૩ માં ગાદીએ બેઠો. તેણે એના-નિયમ કર્યો કે તે પ્રધારો ગયો હોય ત્યારે પણ તેની સાથે સો પંડિત હોવા જોઈએ. બીજે એક એવો ઉલ્લભ કર્યો કે પ્રત્યેક મરીદને એક એક શાળા નેડેલી હોવી જોઈએ. આ મુજબ હજા અશીફની સત્તા યૂરોપમાં ચાલુ થવાથી શાસ્ત્રીય વિષયોનું અધ્યયન વધી ગયું.

કીમીયાના નાદથી થયેલો નાશ.

અરબ લોકોની સાથે રસાયનશાસ્ત્ર (Chemistry) યૂરોપમાં ધૂર્યું. તેમને કીમીયાનો બહુ નાદ હતો. તેમનું લક્ષ અમૃત અને પારસ ચોથી કાઢવા સુધાયું હતું. આ નાદથી કેટલીક મહત્ત્વની શોધો થઈ, તત્કરે નાદથીકે ઍસીડ શોધી કાઢ્યું. તેમજ નાદથીકે ઍસીડ અને નવસારનાં મિશ્રણથી સોનું તાવતાં તે ગળી ન્યય છે એ સિદ્ધ કરી બતાવ્યું. વાતાવરણના ઘટકાવચનનું થોડુંક જ્ઞાન તેને થયું. રહ્ઝીસે (Rhaza) ગંધક ગર્ભ (Sulphuric Acid) અને અચિલ્ડ બેચિલે (Achild Bechil) ફોસફરસ (Phosphorus) ની શોધ કરી.

પ્રવાસથી થયેલા-લાભો.

અરબ લોક પોતે પ્રવાસ પ્રિય અને તેમના શિક્ષક નેરેરીયન્સ પણ તેવાજ હોવાથી શરૂ થયેલાની જોડેજ મળી હતી ! એ જોડે મળી અનેક નવીન આધિઓની શોધ કરી. સુશુભ અને અસખ્યાં આધાર પરથી હિંદુસ્થાનની આધિઓનો ઉપયોગ પણ તેમને સમજાયો. આથી અરબોના સમયમાં આધિઓની પુષ્કળ શ્રદ્ધિ થઈ. તેમણે લખેલા આધિ અંગ્રેજોમાં હિંદુસ્થાનમાં જગનાર અને અરબ કે સુશુભ શિવાય બીજા કોઈ અંગ્રેજોમાં જેનાં નામ ન હોય એવી અનેક આધિઓનાં નામો મળી આવે છે.

૮

બીજા નંબરનું કુરાન !

આરબો રાજક્રિયામાં પ્રવીણ હતા, છતાં તેમના સમયમાં-શારીરશાસ્ત્રી અને શારીર ધર્મ વિજ્ઞાન શાસ્ત્રની લેશ માત્ર પણ શ્રદ્ધિ થઈ નહિ. તેનું કારણ મુસલમાનો પ્રેતને સ્પર્શ કરવો ધર્મ-વિરુદ્ધ માને છે તે છે. પ્રેત ચીરવાની મનાઈને લીધે આરબોને શારીરશાસ્ત્રમાં નવીન શોધો કરતાં આવડી નહીં; પરંતુ તેમનામાં શુભ આહવાનો વાસ હોવાથી ઇરાજિસ્ટ્રેસ અને મલેનના મતના-તેઓ અનુયાયી થયા. મલેન ખરેખર તો તેમને બહુ પૂજ્યભાવ હતો અને તેના લેખોને તે કુરાનથી બીજા નંબરનું માન આપતા.

રાહી.

આરબોના વખતમાં આધાર પરથી પુષ્કળ પુસ્તકો લખવામાં આવ્યાં. રાહીએ એક મોટા જોષિય મથ ઇ. સ. ૯૨૫-૨૬ માં લખ્યો. તેની રચનામાં તેણે હિપોક્રેટસ અને મલેનના શ્રીક લેખોની પુષ્કળ મદદ લીધી હતી તે અંગ્રેજો આગળ જતાં લેખોમાં આધાર થયું. ડૉ. રોય એ (Dr. Roy) અર્થ 'સેપ્સન' પુરાતત્ત્વ સાબીત કરવા સાર જે નિબંધ લખ્યો છે તેમાં રાહી અને સિરેપિયોન (Serapion) ના અંગ્રેજોનાં લેખો આધારમાંથી કેટલાક ઉતારા લઈ તે સંપૂર્ણ અરબના રૂપમાં છે એમ ખતાવ્યું છે. રાહીએ પોતાનું નામ માત્ર આ અંગ્રેજોના અંગ્રેજો ક્યું નથી પણ શીતળા અને તેના જેવા રોગોનાં લક્ષણો પૂર્ણત્વથી સ્પષ્ટીકરણ કરી અવિરમસ્વીય ક્યું છે. અપૂર્ણ.

મનુષ્યનું મગજ-બુદ્ધિ સાથે તેને કેટલો સંબંધ છે !

માણસના મગજનું વજન સામાન્ય રીતે કેટલું હોય છે; અને તે બલિષ્ઠ હોવા માટે કેટલું હોયું જોઈએ તથા વજન સાથે બુદ્ધિને કાર્ય કારણનો કેટલો અંશે સંબંધ છે એ બહુ ઉપયોગી પ્રશ્નો છે. ચતુર્થી દ્રશ્ય પ્રાણિઓમાં કીડી સોળી નાનું છે, તથા કદના પ્રમાણમાં તેનું મગજ સૈથી મોટું છે, અને એ કીડી મહાબુદ્ધિવાળી તથા ચતુર છે એ સર્વસ્વીકૃત સિદ્ધાંત છે. એથી ઉલટું, કદના પ્રમાણમાં મધ્યમ મગજ ધારક કરીને સૈથી નાનું છે અને તેની બુદ્ધિ એટલી કહેવન રૂપ થઈ પડી છે કે મધ્યમની બુદ્ધિ નિર્જલ મનુષ્યની બુદ્ધિનાં પર્વાવવાથી શબ્દ રૂપે પણ સર્વે આધારો તથા દેશોમાં વપરાય છે ! પરંતુ કદના પ્રમાણમાં બુદ્ધિની વિશેષતા અમુક દેહ સુધી છે અને તેમાં પણ અપવાદો છે. પુરુષનાં મગજનું સરેરાશ વજન ૪૮ આઉન્સ (૨૧ રૂપિયા અથવા તોડાનો એક આઉન્સ) તથા સ્ત્રીના મગજનું સરેરાશ વજન ૪૩ આઉન્સ થાય છે. બીજું મગજ આ પ્રમાણે એટલું હોવાથી તેની બુદ્ધિ કેમ છે એમ સિદ્ધ થયું નથી, કારણ કે સ્ત્રીનાં સમગ્ર શરીરનું કદ જ પુરુષની સરેરાશ નાનું હોય છે, અને મગજ

તેનાજ પ્રમાણમાં નાતું છે. હવે જીવનના કયા ભાગમાં મગજનું વજન સૌથી વધુ હોય છે ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે પુરૂષમાં તે વય ૨૫ થી ૩૫ છે અને સ્ત્રીમાં તે વય તેથી ઠાંધક થોડી છે. સ્ત્રી પુરૂષથી વિશેષ શીઘ્ર વયમાં આવે છે અર્થાત્ પક્વ થાય છે તે જ્ઞાનાં તેનું. મગજ ઉત્તરું મોટું પક્વ થાય છે એ વિચિત્ર છે. સ્ત્રીનાં શરીરનો પુરૂષથી શીઘ્રતર વિકાસ મગજને ભોગે થાય છે એજ તેનો ખુલાસો દોષ થકે. જન્મતી વખતે મગજનું કદનું વજન હોય છે ? તેનો ઉત્તર એ છે કે તેમાં પણ વિચિત્રતા છે. તે સૌથી નાતું હોવાને બદલે પ્રમાણમાં ઘણું મોટું હોય છે. તરતના જન્મેલા યુરોપીયન બાળકનું વજન સરેરાસ ૬ રતલ આવે છે, બ્યારે હિંદુઓનાં બાળકનું જન્મતી વેળાનું વજન સરેરાસ માત્ર ૬ રતલ છે. આ પ્રમાણે જન્મથીજ યુરોપીયનો આપણાથી દોઢા-પચાસ ટકા-વધુ હોય છે, અને પછી તો કેટલા આગળ વધી જાય છે તેનો આધાર ત્રેષ્ઠતા સ્વીકારવાની વ્યક્તિની નિષ્પક્ષશક્તિ પર રહે છે. આ હીસામે, ૧ કલાકની વયના યુરોપીયનના બાળકનાં મગજનું વજન ૧૥ રતલ તથા હિંદુ બાળકનું ૧ રતલ છે, અર્થાત્ શરીરનો છઠ્ઠો ભાગ મગજ દેકે છે. ૫-૨૦ જન્મ પછી આ પ્રમાણ રહેતું નથી. બાળકનો સૌથી કામલ ભાગ મગજ છે. અને જોપરી સુધ્ધાં એટલી કામલ છે કે બાળકની બેઝાળ જોપરીને પાટા પાટીનાં બાંધીને સુઆકૃતિવાનું પણ ડોક્ટરો-કરી શકે છે. બાળકના મગજની આ કામલતાને પરિણામે કે ગમે તે કારણથી મગજનું વજન બીજાં અવધવો પેકે અને તેનાં પ્રમાણમાં વધતું નથી. ૧૦ વર્ષે શરીરથી ૧૪ મા, ૨૦ વર્ષે ૩૦ મા, અને ૪૦ મે વર્ષે ફક્ત ૩૬ મા ભાગ જેટલુંજ મગજનું વજન રહે છે. જીવનકાળમાં એથી પણ સહેજ વિશેષ પ્રમાણ થયું છે.

બુદ્ધિમાનોનું મગજ.

હવે મુખ્ય પ્રશ્ન એ છે કે સૌથી બુદ્ધિશાસ્ત્રી મનુષ્યોનું મગજ શું સૌથી વજનદાર હોય છે ? તેનો નિશ્ચિત ઉત્તર સાયેન્ડીસ્ટો આપી શકતા નથી, કારણ કે મહા પુરૂષો કાંઈ વારસામાં કે ઉછીનું તોળવા માટે પોતાનું મગજ આપી જતા નથી. બેન્ચામ તથા પરમાર્થી મીસ ફીલો-રેન્સ નાઈટગેલેજ વસીયતનામામાં શરોરતિઆવસાજની ઉન્નતિ અર્થે પોતાનું શરીર દોષથી-ટલને દાનમાં આપ્યું હતું ! પરંતુ કેટલાક મહાબુદ્ધિશાસ્ત્રી પુરૂષોનાં મગજનાં વજન લેવાયાં છે. પ્રખ્યાત બુદ્ધિશાસ્ત્રી ફ્રેંચ નેયરલીસ્ટ કુપીવરના મગજનું વજન ૬૪૫ ગ્રામિસ તોળાયું હતું અને એ વજનનો રેકર્ડ છે. એથી વધુ ભારી કેઈ માણસનું તોળાયું નથી.

ગુડસરના મગજનું વજન પણ ૫૭૫ ગ્રામિસ જેટલું દોષીટલને “ ધરમને કાટ ” જોખાયું હતું. પણ સાયેન્ડીસ્ટો ચેતવે છે કે આ આજા દાખલાઓથી રસ્તી જવાતું નથી. બુદ્ધિ માટે અપ્રસિદ્ધ કેવલ સાધારણ મનુષ્યોનાં મગજ ૬૦ ગ્રામિસ ઉપર માલમ પડ્યાં છે. એટલુંજ નહીં પણ બ્રમચિત અને રમરજીવિત આદિ બુદ્ધિનાં કોઈ પણ તત્તરદિત એવા ‘ ધીરિયટ ’ મનુષ્યોનાં મગજએ પણ છેક ૬૦ ગ્રામિસનાં કાટનાં પડતાં સુધી કાટો ફરવા હીધા નથી !

ફરતની દેખણતી અનિયમિતતામાં પણ પાછા નિયમો જોવામાં આવે છે. જો કે મોટા વજનદાર મગજવાળા પંજુ બેવકુફ હોઈ શકે તે પણ તેથી ઉત્તરું સૂચ સત્ય નથી. ૩૨ થી

આંછા ઝોસના વજનવાળું મગજ સામાન્ય વ્યવહાર કરવા અસમર્થ છે, અને જન્મથી મૂઠ મતિઓનાં મગજ એ વજનથી ઘણાં હલકાંજ માત્રમ પડ્યાં છે, એ મૂઠમતિઓને (idiots) મગજનો ભાર સુધારાવાળાઓને જેવો માથે પાધડોનો ભાર અસહ્ય લાગે છે ! તેથી પણ વધારે અસહ્ય લાગે છે ! આથી તેઓએ વારંવાર માથામાં મગજ માત્ર ૮૧ થી ૧૦ આઉંસથી વધારે ન ખોસવાનો સંપ કીધો હોય છે.

બેઠેલીયા માણસોની બુદ્ધિ.

વેંતીયાં માણસોની બુદ્ધિમત્તાતું પ્રમાણ લેતાં પણ મગજનાં વજન અર્થાત કદનાજ પ્રમાણમાં બુદ્ધિ હોય છે એ સિદ્ધાંત સિદ્ધ થઈ શકતો નથી. ગણ સદીનો યુરોપનો પ્રખ્યાત સૌથી બુદ્ધિશાલી તત્ત્વવેત્તા ઇમેન્યુઅલ કેંટ (અમર “ ફિઝિક ઓફ મ્યુર રીઝન ” નો કર્તા) જેની ફીલ્સુફીને તેની પછી થયેલા પ્રસિદ્ધ શીલ્સુફેએ પણ ભોળીયા તથા માર્ગદર્શક સ્વીકારી છે, તે શરીરે ફૂસ, તથા ઉંચાઈમાં પૂરો પાંચ ફુટ પણ નહોતો. આથી તેના મગજતું કદ તથા વજન પણ સરાસરીથી બહુ ઉતરતું હોતું જોઈએ. પણ તેથી વિરૂધ્ધજ હતું. તે સ્વયં છે કે અમુક ૬૬ પછી મગજ મોટું હોતું બુદ્ધિમત્તા માટે આવશ્યક નહો. પ્રખ્યાત બુદ્ધિશાલી અંગ્રેજ કવિ અલેક્ઝાંડર પોપ વિષે તેનો જીવન ચરિત્રકાર ડૉ. જનન્સન (“ લાઇઝ ઓફ પોપ્સ ” કવિઓનાં જીવન) માં લખે છે કે, તે એટલો હીનું હતો. (ડૉ. જનન્સન જેવો સ્થુલ પણ નહોતો) કે પુરશીપર જેસતાં એતું માથું લગભગ ટેમ્સની સપાટી સુધીજ પહોંચતું ! છતાં એની “ ઇલીયડ ” અમર છે. હીંદુસ્તાનમાં પણ દ્રષ્ટો મળશે. આનંદમલ ડૉક્ટર સર ગુરદાસ બેનરજી શરીરે અલેક્ઝાંડર પોપનો અવતાર છે. “ માણિકચંદ એમ. એ. ” જેવુંજ એમતું શરીર છે. છતાં તેમની વિદ્યા તથા બુદ્ધિતો અનુપમ છે. કલકત્તાની યુનીવર્સિટીના વાઇસ ચાન્સેલર કોઇ સાધારણ તો નજ હોય. લૉર્ડ કર્ઝને નીમેક્ષાં યુનીવર્સિટીઝ કમીશનના સભાસભ તરીકે તેમણે કમીશનના મોટા ભાગથી જુદા પડતાં જે ‘ મીનીટ ’ લખી હતી તે તેમની અદિતીય બુદ્ધિજ્વળની જેવી તેવી સાબિતી રૂપ નથી.

મગજના ગુણદેખની આ ટુંકી નીરિક્ષા બડા તથા પાતળા માણસના મગજનાં વજનની સરખામણી વિના અપૂર્ણજ ગણાય. સિદ્ધ છે કે માણસ જેમ લાંબો તેમ તેતું મગજ વધારે લારી હોય છે પરંતુ લંબાઈના પ્રમાણમાં તો હીંજણા માણસનાંજ મગજતું વજન વધારે હોય છે.

“ બહુત લંબા સો બરા બેવફૂર ! ” એ કહેવતમાં કેટલું સત્ય છે.

‘ બહુત લંબા સો બડા બેવફૂર ’ એ કહેવતના કારણતું પ્રયત્નજ કરવાનો પ્રયાસ કરવા વિના આ લેખ પૂર્ણ કરવો એ લેખને અક્ષમ્ય દોષ ગણાશે-કારણ કે એકજ અધ્યાયની એ પણ વાત છે. અનેક હીંજણા માણસો મૂર્ખ નથા લાંબા બુદ્ધિમાન હોય છે. અનિશ્ચય ત્રાંબા વારંવાર મૂર્ખ હોય છે એવી સામાન્ય પ્રજાની માન્યતા છેજ. તેથીજ એ કહેવત ઉત્પન્ન થઈ છે તેમજ બહુ પ્રચારને પામી છે. લંબાઈના પ્રમાણમાં બુદ્ધિ ન હોવાથી મહેજાં તથા મરકરી તરીકે ચરીર તથા બુદ્ધિ વચ્ચે દાર્શનિકપાદક વિરોધ દર્શાવવા પણ એ પ્રજાપ્રિય કહેવતના પ્રચારને ઉત્તેજન ગમ્યું છે. અનિ લંબાવમાન આકૃતિ શરીરના અવયવોનાં સુપ્રમાણ તેમજ સુપ્રમાણથી આવતી સુંદરતાતું ખંડન કરનાર તાવ છે. એથી પણ તે ખિચારાની મરકરી કરવાતું એ શાપથી મુક્ત જનોને

મન થાય છે. એ કહેવત સર્વથા અસત્ય નથી હોય તો પણ તેના એટલા બધા અપવાદો છે કે તેને એક સામાન્ય નિયમ તરીકે સ્વીકારવો બહુ જોખમ ભર્યું છે. પરંતુ આટલું સત્ય છે કે શરીર મગજને બોલે પણ વધી શકે છે અને મગજ શરીરને બોલે વધે છે. અભ્યાસ શરીરને પીગળાવી નાંખે છે એ પ્રસિદ્ધ છે. જો વિદ્યાર્થીઓ અનોખી ઉત્તમતર ભોજન તથા વાયુનો ઉપભોગ ન કરતા હોય તો તેમનું શરીર છે તેથી પણ બહુજ દીર્ઘ હોય. આ કારણથી શરીરના વિકાસની વય (૧૬ થી ૨૧) માં જેઓ એકદમ એકાગ્રતા ધર્તિકંપ દરમિયાન જેમ, સપાટી દત્તી ત્યાં પહોંચે ત્યાં જ્યાં તેમ જોતજોતામાં ૧-૨ વર્ષમાં તેટલાજ પુટ વધી જાય છે, તેઓની શુદ્ધિ વારંવાર સ્પષ્ટ રીતે મંદ પડી જાય છે-શુદ્ધિ અર્થાત્ તેનો કોઈ ભાગ જેમકે સ્મરણ શક્તિ ઇત્યાદિ પણ મંદ થઈ જાય શકે છે. દબાઈ સ્પેન્સર પોતાના સ્વજીવન ચરિત્રમાં પોતાની સ્મરણશક્તિ અત્યંત દુર્બલ હોવાનું કારણ એજ કહે છે કે હું આ વર્ષે (ધણું કરીને ૧૬ મે) એકદમ બહુજ લાંબો વધી ગયો. ફ્રાંકસ બર્ક વગેરે મહાશુદ્ધિશાલીઓ ૬ પુટ કે તેથી વિશેષ દત્તો, અને જીવંતોમાં લોડે એપેન્ડીસ તથા લોડે કીચનર તો ૬ કરતાં ૬૫ ના વિશેષ પક્ષપાતી છે. છતાં તેમની શુદ્ધિ ઉચ્ચ પંક્તિની હોવા વિશે જાને શક છે ! આનો ખુલાસો એજ છે કે, શરીર મગજનો ભોજ લીધા વિના કેવલ જલવાયુ તથા અન્નનાજ આધારથી પોતાનું કદ વધાયું છે.

બાંકીપુર ખાતે બરાયેથી ' સૌશીલ ડૉન્ટ્રેન્સ ' ના મહા વિદ્વાન પ્રમુખ

સાહિત્યાચાર્ય પંડિત રામાવતાર શર્મા એમ. એ. નું સંક્ષિપ્ત
જીવન ચરિત્ર અને તેમનો ઉપદેશ.

લેખક—રા. મગનલાલ. મા. ઝવેરી.

यद् विज्ञानविद्वद्भ्यो नित्यं तद् येन सन्त्यज्यते ।

वाक्यं स्योक्तियते न येन वित्तं वाक्—श्रुतीनामपि ॥

यस्यास्ये परमार्थदर्शनमयो वाणी ननर्त्ताङ्गता ।

સૌંડયં શર્મ તનોતુ ધર્મધનિનાં રામાવતારો મુચઃ ॥

ભાવાર્થ:-વિજ્ઞાન વિદ્વદ્દે જે કંઈ હોય તેના જે ત્યાજ કરે છે; શાસ્ત્ર-શ્રુતિનું પણ વાક્ય ખોટું હોય તો તે માનવાને જે તૈયાર નથી; જેના મોંમાં અદ્ભુત અને પરમાર્થ દર્શન મળી વાણી નાચી રહી છે, એવા આ વિદ્વાન રામાવતાર, ધર્મ પુરસ્કર પંડિતોમાં આનંદ પ્રસરવે છે.

માજિક પરિવર્તની ગદ્ય વખતની જે બેદર, બાંકીપુર ખાતે “ ડૉન્ટ્રેસ ” ની સાથે થઈ હતી, તેના પ્રમુખ સાહિત્યાચાર્ય પંડિત રામાવતાર શર્માનું સંક્ષિપ્ત જીવનચરિત્ર વાંચકો સામે મૂકવામાં અમને અત્યંત આનંદ થાય છે. સાહિત્યાચાર્યનું એ નિમિત્તનું વ્યાખ્યાન એટલું તો શુદ્ધ અને મનનીય હતું કે

મુખ્ય મુખ્ય ઇંગ્રેજ અને દેશી ભાષામાં પ્રગટ થતાં વર્તમાન પત્રોમાં તે વધાવી લેવાયું હતું. બિહાર પ્રાંત શિક્ષણ પ્રસારની બાબતમાં બીજા પ્રાંતો કરતાં ઘણું ઉતરતો હોવાથી સામાજિક સુધારાની બાબતમાં હોવા જોઇએ તેટલો-ઉત્સાહ ત્યાં ન હોય એ સ્વાભાવિક છે; છતાં પંડિતજીએ જે વ્યાખ્યાન આપ્યું છે તે વિહારવસીઓના આજ ઉત્સાહની ઉણપ પૂરી પાડે છે. અમે એમ કહેવામાં જરાયે અતિશયોક્તિ નથી કરતા કે સાહિત્યાર્ચણના જેવું અપૂર્વ વ્યાખ્યાન આજ દિન સુધીમાં સામાજિક સુધારાના ‘પ્લેટફોર્મ’ પરથી રાનાદેના સ્વર્ગવાસ પછી પ્રથમજ વાર આપાયું છે.

જન્મ અને શિક્ષણ.

પંડિત રામાવંતારજીનો જન્મ ઇ. સ. ૧૮૭૭ માં બિહાર પ્રાંતમાં હંપરા ગામે ગરીબ પણ વિદ્વાત વિશે નામાંકિત યથેલા એક સરયુપારીજી આદ્યજી કુટુંબમાં થયો હતો. પંડિત દેવનારાયણના ચાર પુત્રોમાં રામાવંતાર જોડે છે. એમનું પ્રાથમિક શિક્ષણ એમના પિતા અને બીજા એક પંડિતના હાથ નીચે થયું હતું. બાદ સંસ્કૃત વિદ્યાના કેન્દ્ર-કાશી-માં ચૈદમ્બેવર્ષે જઈ ત્યાં મદ્રાસહોપાધ્યાય ગંગાધર શાસ્ત્રી સી. આઈ. ઇ; (બનારસ કવીન્સ કોલેજના સંસ્કૃતના ‘પ્રોફેસર’) જેવા સુપ્રસિદ્ધ પંડિતનું શિષ્યત્વ સંપાદી સંસ્કૃત ભાષાના અભ્યાસ કરવા લાગ્યા. બરાબર સાત વર્ષ સુધી આ ભાષાના અભ્યાસ કરી ‘સાહિત્યાર્ચ’ ની સૌથી ઉચી માનવંતી પદવી કવીન્સ કોલેજમાંથી પહેલા વર્ગમાં પણ પહેલા (First class first) આવી એમણે પ્રાપ્ત કરી. એ સાત વર્ષના એમના અભ્યાસ દરમ્યાન એમણે સત્તરમે વર્ષે, ઐટલ ત્રણ વર્ષ પછી, કલકત્તાની સંસ્કૃત કોલેજની ‘કમ્પીટીશન’ પરીક્ષા પહેલા વર્ગમાં પસાર કરી હતી ! બનારસમાં રહી એમણે સંસ્કૃત સાથે ઇંગ્રેજીના પણ અભ્યાસ કરવા માંડ્યો, અને આઠ ગણીસમે વર્ષે કલકત્તા તેમજ અલ્હાબાદ-એ બેઉ યુનિવર્સિટીની પ્રવેશ પરીક્ષા (Entrance) એમણે પસાર કરી. ઉત્તર તરફની અલ્હાબાદ અને કલકત્તા યુનિવર્સિટીથી ખરવારી તેમને બહો રહેલી પંજાબ યુનિવર્સિટીની પરીક્ષા આપવાનું મન થયું અને એક. એ. ની પરીક્ષા ત્યાં આપી. સંસ્કૃતમાં પહેલા આવી સુવર્ણપદક અને ‘સોલરશીપ’ (જાનપ્રતિ) મેળવી. ત્રેવીશમે વર્ષે કલકત્તા યુનિવર્સિટીની બી. એ. ની પરીક્ષા ફર્સ્ટ ક્લાસ ફર્સ્ટ આવી પસાર કરી. તેમણે સંસ્કૃત ભાષાની અપૂર્વ કુશલતા સાર સુવર્ણપદક અને સોલરશીપ મળી. બીજો વર્ષે એમ. એ. ની પરીક્ષા પણ ત્યાંજ આપી; તેમાં યે ફર્સ્ટ ક્લાસ ફર્સ્ટ આવ્યા. આ પરીક્ષામાં યુનિવર્સિટીનું સુવર્ણપદક અને કેટલાંક પારિતોષિક તેમણે મેળવ્યાં. ઘરની સાંપતિક નમળી હોવાથી પંડિતજીને પોતાના શિક્ષણને બધા ભાર પોતાનેજ (સોલરશીપાદિ મેળવી) ઉપાડવો પડતો.

વ્યવસાય.

પહેલાં પંડિતજી બનારસ ખાતેની યીપેસીટીકલ સોસાયટી દસ્તકની પ્રખ્યાત “સેન્ટ્રલ ટ્રિબ્યુનલ” માં સંસ્કૃતના અધ્યાપક (Professor) તરીકે રહ્યા. બાદ પટના કોલેજમાં પણ તેજ પદ પર રહી ત્યાંથી કલકત્તા જઈ ત્યાંની યુનિવર્સિટીના પ્રોફેસરનું બહુ મહત્ત્વ લેકચરરનું કામ કરવા લાગ્યા. પાછા પટના આવતાં સંસ્કૃત ભાષાના મુખ્ય અધ્યાપકની જગ્યા તેમને મળી હતી તેણે ત્યાંજ છે. સેનેટના સભાસદ અને સંસ્કૃત ભાષાના પરીક્ષક તરીકે તેમને કલકત્તા યુનિવર્સિટી સાથે સંબંધ છે. પંડિતજી દ્વારિશાસ્ત્રના ખાસ અભ્યાસી છે.

સાહિત્ય સેવા.

સંસ્કૃત ભાષામાં ગદ્યપદ રચના કરવામાં પડિતજી એકા છે. દિંદી ભાષાનાં વ્યાકરણ અને વ્યુત્પત્તિ સંબંધી તેા એમણે કેટલાક અમૂલ્ય ગ્રંથો અને લેખો લખ્યા છે.

“મુદ્ગાર હુત” નામનું એક અજ્ઞાન સંસ્કૃત કાવ્ય એમણે લખ્યું છે કે જે કામિદાસના મેધદૂતની “Parody” છે. તેમાં પુરાણાદિમાં વર્ણિત અઐકિક વાતોની અને મનુષ્યાતુંગ શક્તિઓની ઠીકડી પેટ ભરી કરી છે! સંસ્કૃત અને પાલીભાષાઓમાંના કેટલાક મહત્વના ગ્રંથો અને લેખોનું સંશોધન અને પ્રકાશન એમણે કર્યું છે. વેદાન્તાદિક વિષયોપર ઇંગ્રેજીમાં પણ તેમના લેખો પ્રસિદ્ધ થઇ વખણાયા છે. “સરસ્વતી” નામના એક સર્વોત્તમ દિંદી માસિકમાં એ પોતાના લેખો વારંવાર લખે છે. હાલમાં પણ એમના ભૂગર્ભ-વિદ્યા પરના એક અત્યુત્તમ લેખ તે માસિકમાં કટકે કટકે પ્રકટ થાય છે. કાલીદાસના સમય નિરૂપણવાળા રામાવતારજીના એક અંગ્રેજી લેખ પરથી ઉપભવી કાટનો એક લેખ “સરસ્વતી” ના કિશોર માસના અંકમાં પ્રકટ થયો હતો. તેનું ભાષાંતર વસંતના માર્ગશીર્ષના અંકમાં પ્રસિદ્ધ થયું છે. માત્ર તેમાં એ લેખ દિંદી માસિકના અધિપતિએ ઉપભવી કાટયો છે. અને ગુર્જર લેખકે તેા માત્ર તેનું ભાષાંતર કર્યું છે એટલું સ્વીકાર્યું છે. સાહિતાચાર્યની મૂળ અંગ્રેજી સંસ્કૃત હસ્ત લિખિત પ્રત એવાની તરફી લીધી નથી-એટલું જણાયું નથી.

મતલબ કે જેમ પ્રખ્યાત બંગાળી લેખક સ્વીંદનાથ ટાગોર, કે જેનું જીવનચરિત્ર આપણે ગયા માસના “સત” માં અવલોકી ગયા છીએ, તેમના લેખોનાં અંગ્રેજી ભાષાંતરો પણ ઉત્તમોત્તમ અંગ્રેજી માસિકોમાં પ્રથમ સ્થાન ભોગવે છે. તેમ સાહિતાચાર્યના અંગ્રેજી સંસ્કૃત લેખના ભાષાંતરનાં ભાષાંતરો પણ ગુર્જરાતમાં પ્રથમ સ્થાન મેળવ્યું છે. હાલ એણે અનેક ગ્રંથો લખે છે. કેટલાક પ્રાચીન પુસ્તકોનું પણ સંપાદન કરે છે. રાવલ એશિયાટીક સોસાયટીને સારૂ પણ એમણે એકાદેક પુસ્તકનું સંપાદન પ્રાપ્ત કર્યું છે.

માતૃભાષાપર પ્રેમ.

“સરસ્વતી” માંના એમના લેખો એમની વિદ્વતા તથા માતૃભાષાપરના પ્રેમ વ્યક્ત કરે છે. દિંદીભાષાના ઉત્કર્ષ સાથે એમના પ્રવલ સનત્ર ચાતુર્ય હોય છે. જુદુ જન સમાજમાંનાં અજ્ઞાન દૂર થઇ દેશની ઉન્નતિ થાય એવી પડિતજીની ઉત્કટ ઇચ્છા હોવાથી તેઓ માતૃભાષામાં વારંવાર લખાણ કરે છે; તેમની બાળા જુદુ રહેલી અને સાધારણ લોકોને સમજાય તેવી છે. લૌકિક શાસ્ત્ર વિષેના પડિતજીના “સરસ્વતી” માંના લેખ જોમણે વાંચ્યા હશે તેમને અત્યાર અગાઉ તેમની વિદ્વતાની ખાત્રી થઇ ચૂકી હશે. હાલ તેઓ દિંદીભાષાના એક પ્રયંક વિશ્વકાશ લખવાની તૈયારી કરે છે.

સ્વતંત્ર “દર્શન” લેખક તરીકે.

પડિતજીની વિવેચક શક્તિ તીવ્ર હોઇ અધ્યત્મદર્શક પ્રામાણ્ય માન્ય ન કરતાં દરેક જામન, આ લેખને મથાળે આપેલા અન્ય પડિતોએ એમના કરેલા વખણુના સ્થાને પ્રમાણે પુકિતવાદની કસોટીએ લગાડી જીએ છે. જુદુ વેદનું પ્રમાણ પણ તેઓ અધ્યત્મદર્શક-પુકિતવાદની કસોટીએ ચઢી પોતાની યોગ્યતા ન સિદ્ધ કરી શકે તે હોય તેા તેઓ માનતા નથી!

આથી તેમના મત જીના પંડિતોના મત કરતાં વારંવાર તદ્દન જુદાજ પ્રકારના હોય છે. ૫૪. દર્શનનું મંથન કરી, નવીન શાસ્ત્રીય શોધોને અનુસરી પંડિતજીએ “પરમાર્થ દર્શન.” નામનું એક નવીન “સાત્ય” દર્શન રચ્યું છે. આ ગ્રંથનો કેટલોક ભાગ સંસ્કૃતમાં અને કેટલોક ભાગ હાંગ્રેજીમાં પ્રસિદ્ધ થયો છે.

ધાર્મિક અને સામાજિક મતમાં પરિવર્તન.

૧. પંડિતજીએ પોતાના એક લેખમાં આ બાબતનું નિરાકરણ કરતાં લખ્યું છે કે—
 “મારાં જીવનક્રમના બે પરસ્પર ભિન્ન વિભાગ છે. મારી પત્નીશ વર્ષની ઉંમર સુધીને પુરાણ મત વાદને પકડીને આજનો યોજવાખી આયુષ્યક્રમ, અને ત્યાર પછીનો પકવ ઉંમરમાંના વિચારપૂર્ણ આયુષ્યક્રમ. પ્રૌઢ ઉંમરે જેમ જેમ સામાજિક, શિક્ષણ વિષયક, ધાર્મિક, વગેરે પ્રશ્નોનો હું અભ્યાસ કરવા લાગ્યો તેમ તેમ જાંલ વિવાદ, પક્ષા, જહુ પત્નીકેત, જાતિભેદ, નિરક્ષરતા, સાધુ લોકો અને વિધવા સ્ત્રીઓનું ફરજિયાત બ્રહ્મમર્થ, અને પંથ વિષયક ભેદ, આ સાત વાત પુરાણ મતવાદ તરીકે ગણાતી રીતિને અનુસરનાર હિંદુ સમાજને હાનિકારક અને હાજનારપદ છે, એવું મને જણાવા લાગ્યું. જે સમાજમાં રહી મારું પૂર્વ વય ગયું તે સમાજની પરિસ્થિતિને લીધે ઉપર કહેલી સાતે અનિષ્ટ બાબતોના મારા પર પ્રત્યક્ષત્વ વા અપ્રત્યક્ષત્વ પરિણામ થયા વગર રહ્યું નથી; પરંતુ આગળ જતાં સામાજિક બાબતો વિશે હું વિચાર કરવા લાગ્યો ત્યારથી તે પરિણામોનું નિરાકરણ કરવાના પ્રયત્ન મેં આદર્યા. આ અનિષ્ટ બાબતો માંથી મારી પોતાનીજ મુક્તતા કરવા હું મથું છું એમ નથી પણ સમાજમાં પણ તેનું ઉચ્ચાદન કરવા સારું હું મારી પરામર્શ કરું છું. એ કામનો આધાર હું મંડળો, પરિષદો, અથવા સમાજો પર અવલમ્બિત રાખતો નથી પણ પોતેજ કરું છું. નૈતિક ધર્મના અભ્યાસને આરોપ આવે નહીં તેટલા સારાજ મજસુત પાપાપર ઉભી કરેલી સામાજિક ચળવળમાં હું સામીલ થાઉં છું. કેટલાક લોક અન્ય ધર્મનો સ્વીકાર કરી સમાજ મુક્તારક થાય છે તેમ હું ઘણો નથી. મારો સ્વયં ધર્મ મેં છોડ્યો નથી. આજના પુરાણ મતાનુસારી ધર્મમાં જે જે કંઈ અશ્લાઘ્યત બાબતો ધુરી ગઈ છે તેનુંજ નિર્મૂલન કરવામાં હું મથ્યો રહું છું. આથી જીના વિચારના લોકોને મારા પર વિશેષ કટાક્ષ છે. તેમના અંગેલ કિસ્સામાં આ (હું) એક મોટું ગામડું પડ્યું છે એમ તેમને લાગે છે અને તે કારણે જો કે તેઓ મને બહિષ્કૃત કરી શક્તા નથી તોખજી ખીજ સમાજ મુક્તારક મારી સાથે મળી કામ કરી શકે નહીં એવા આઠકતરા પ્રયત્નો તેઓ કરતા હોય છે.”

રહેણી કરણી વગેરે.

પંડિતજી એકદમ સાદા માણસ છે. કપડાં લઈના ઠાઠમાઠ તરફ તેઓ જહુ લક્ષ બાપતા નથી. જ્યેને ગમે તેવો તેણે વેશ પહેરવો, અમુક પોશાકજ પહેરવો એવું ધર્મનું કે સમાજના નિયમનું બંધારણ નથી, એવો તેમનો મત છે. આથી તેઓ કદીકતો માત્ર શાલજ આદીને નીકળી પડે છે તો કદીક એકલો ફાટજ ધાલી લે છે ! કદીક માથે ટોપી કે કદીક ઉધાડુજ તો કદીક ‘ હેટ ’ ધાલી શરે છે ! આવું છતાં બીજા મોટા પંડિતો એમની અસાધારણ વિદ્યાથી સુપરિચિત હોવાથી મુક્તકંઠે પ્રશંસા કર્યા વગર રહી શકતા નથી. સ્મૃતિ ગ્રં.

ચોમાના વચનોનો વિચાર શબ્દશઃ ફરી એકાદેક સુધારાની હુષ્ટતા કે અનિષ્ટના સિદ્ધ કરવાના, અને સ્મૃતિ વચનોનો અર્થ કરની વખતે એકાદેક વ્યાકરણનાં સૂત્ર પર એકાદેક સામાજિક સુધારાનું ભવિતવ્ય લટકાવી રાખવાના પ્રયત્ન તેઓ કદી કરતા નથી ! સ્મૃતિ પુરાણાદિ ઐર્ષ્યો-માના નિયમો મનુષ્યો વાસ્તે છે, મનુષ્યો તેમને સાડ નથી એવું માની સામાજિક અને ધાર્મિક પ્રશ્નોના વિચાર યુક્તિ અને વસ્તુરિચિતિને અનુસરીનેજ તેઓ કરતા હોવાથી અમુક ભાગ પ્રક્ષિપ્ત છે કે અમુક વિક્ષિપ્ત છે એ ભાંગઝડમાં એમને ઉતરવું પડતું નથી !

જીના વિચારનાઓને ઉપદેશ.

સામાજિક પરિપક્વતા પ્રમુખ તરીકે તથા ખીજી રીતે એમણે આપેલા ઉપદેશોનો સાર નીચે મુજબ છે:—

આજકાલના જે આચાર પ્રાચીન પરંપરાગત છે એવું માનવામાં આવે છે તે તેમ ન હોતાં વચક્ષા કાળમાંના અત્યંત યુગમાં ઉત્પન્ન થયેલા છે [શ્રુતિ, સ્મૃતિ અને પુરાણોમાં સમાજ સુધારણાની અનુકૂળ અનેક આધાર મળે છે એ પંડિતજીએ પોતાના પ્રમુખપદ પરનાં ભાષણમાં અનેક વચનાધારે સિદ્ધ કર્યું હતું]. પડદો, છાલવિવાહ, વિધવા (પુનઃ) લગન-વેપાદિ ઉપર કથિન સાત જાજતો તીવ્ર હાથમાં ખંડન કરવા હાલકજ નહિ કિન્તુ પ્રત્યક્ષ દૂર કરી બનાવવી અત્યંત આવશ્યક છે, કારણ કે તેથી દેશની ઉત્થતિમાં બહુ પ્રતિબંધ આવે છે. પંડાના રીવાજથી ધણીક વખતે તો એક દસ બાર વર્ષના છોકરાનાં તેનાથી અનેક વર્ષ મોટી કન્યા સાથે લગન કરી દેવામાં આવે છે, કારણ કે કન્યાના નખાત્ર પણ જોરા મળતો નથી ! કેટલીક વખતે તો ૮૦ વર્ષના શુદાને ૪-૫ વર્ષની નાની અમથી જુઓજ વળગાડી દેવામાં આવે છે ! ધણીક વખતે તો કારસ્થાની મધ્યસ્થોનાં કાતતરોને પરિજીમિ વર વધુ બેઠે એકજ ભતિનિજ હોય છે ! એક વખતે મારા (પંડિતજીના) એક પાંડેશીતું લગન તો કેવળ એક ઉખળાં સાથેજ કરવામાં આવ્યું હતું ! દુષ્ટાંત એવું છે કે એક એંથી વર્ષના શુદાને પરણવાતું મન થતાં એક જણે એક નવ દસ વર્ષના છોકરાને નખસિખાન્ત કપડાં પહેરાવી એકાદી 'તે મારી બહેન છે' એમ કહી પરણાવી દીધી ! પરંતુ ખીજેજ દિને ખરી વાત બહાર આવતાં " મને મારી ઓ લાવી આપ " એવો વરરાજીએ આગ્રહ કર્યો. આથી ફરીથી લગન ન કરનાં પેલા નવ દસ વર્ષના જે છોકરા સાથે લગન કરવામાં આવ્યું હતું તેના કપાળનું કંકુ કાઢી એક નાની છોકરીને કપાળે લગાડી આ ' દાદા ' ને સમર્પિત કરવામાં આવી ! આવું અર્થક થેર લાઇ જઇ શું કરવું એવું ધારી જરૂર વર દેવે તેને તેના પીપરમાંજ રહેવા દીધી. બાદ થોડે વર્ષે જેઠ વરરાજીની આ લોકની યાત્રા પૂરી થતાં પરદોઠ સિધાયા. તે બિચારી બાળકી વિધવા થઇ ! આજે તેની ઉંમર ૩૫ વર્ષની છે અને તે અનિતિના માર્ગમાં આવ્યું-બ્યકમણ કરે છે ! આવા પ્રકારની વિવાહ પદ્ધતિ પ્રચલિત હોતાં કેવળ ગોરના મંત્ર-પટપટારાથી તેને વિધિવદ્ધ વિવાહ બંધેનો (Sacramental marriages) ઠરાવનાં અને વરકન્યાએ આપ ખુશીથી સ્વીકારેલા બ્યવહારિક કરારના વિવાહ બંધનને (civil marriages) ગમે તેવાં નિંબ નામો આપવાં અને તેવો કાલો થયો અટકાવવાના પ્રયત્ન કરતા એ બચિત આપણા કમજાગ્યનીજ વાત ! જે લગ્નમાં વરકન્યાના પરસ્પર પ્રેમનો ખીલકુલ સંબંધજ

નથી, તે લગ્નને પ્રેમવિરહિત વિડમનાંમકે લાગે loveless mock marriages એવીજ સંજ્ઞા દેવી ઉચિત છે ! હાલનાં લગ્નો તે લગ્નો નથી, અને હાલની વિધવાઓ તે વિધવાઓ નથી.

નવે મૃતે પ્રવ્રજિતે ક્ષ્મિન્ ચ પતિતે પતૌ ।

પદ્મસ્વાપત્નુ નારીણાં પતિરન્યો વિધીયતે ॥

વિધવાના આધારે વિવાહ નિષાધર્ય અને વિધવા વિવાહને ખીજા કેટલાક સમાજ દ્વિત-કારી રીતરીવાજ મુજબ દ્વિધુર્ધ્મ-સાત્ત્વમાં યુરોપિયન કાયદા કરતાંએ વિશેષ ઉદારપણે અનુતા છે.

Divorce and remarriage like many others philanthropic institutions are more liberally sanctioned by our Dharmashastras than even by modern European Codes.

સ્ત્રી, શ્વર, અતિથિ, વગેરેને પોતાની માનસિક ઉન્નતિ કરવા સાર, હર પ્રકારે સર્વજન કરી આપવી જોઇએ; આશવિવાહ અને વિધવા વિવાહને પ્રચાર નામશેષ થઇ સ્ત્રીપુરુષની પરસ્પર હૃદયને અનુસરી વિવાહ સંબંધ થયા જોઇએ; નિર્જીવ વસ્તુ કિંવા જનાવરના કૃત્રિમ પ્રભાવે શરીરસંબંધ કરવામાં આવવા ન જોઇએ; ભાવિ પ્રજા તેજસ્વી અને બલવીરશાલી થાય એવા પ્રારથે નાનપણથી બાલકોને વળણ અને શિક્ષણ આપવામાં આવવું જોઇએ, અદ્યવયમાં ધનારી સંતતિ રહી પણ શરીર, બુદ્ધિ કે મનથી સદ્દ હોઇ શકે નહીં તેથી નિર્ધારિત વયોમર્યાદાથી સ્ત્રીપુરુષો બ્રહ્મચર્યપાલન થાય એવી વ્યવસ્થા થવી જોઇએ; માત્ર તે વયોમર્યાદા પછી સ્ત્રીપુરુષો પર-વિધવાઓ અને મહંત વગેરે ધર્મધિકારીઓ પર-સમાજે ફરજિયાત (Compulsory) બ્રહ્મચર્ય પગાવવાનો ફરમાવડ તથા દેવો જોઇએ, કારણ કે તેના પરિણામ સામાજિક નીતિમતાને વિધાતક હોય છે; પરદેશગમનની બાબતમાં નિર્બંધ ન રાખતાં આધુનિક જ્ઞાન મેળવવાનાં પ્રયત્નમાં અધિકાધિક ઉત્તેજન હેતુ જોઇએ અને ખાવાપીવાની બાબતમાં આશરહટના નિષ્કારણ નિર્બંધ ન રાખતાં વૈદ્યકીય નિયમોનું પાલન થાય તેટલુંજ પાળવાની સંજ્ઞા લેવી જોઇએ.

સુધારકોને ઉપદેશ.

સુધારકોમાં પણ તેમને જે હોય જણાયા છે તે તેઓએ ખૂટથી કહ્યા છે.

સૈવ, વૈષ્ણવ, શક્ત, કૃત્યાદિ લિન્ગ પંથીય પુરાણ મતાનુયાયી લોકોમાં, એટલુંજ નહીં પણ કેટલીક જાતિઓમાં તો વૈદિક અને જૈન ધર્મનુયાયીઓમાં પણ રોટી અને બેરી વ્યવહાર પ્રચલિત છે. (ખાસ કરીને કાઠિયાવાડમાં) પરંતુ એકાદેક આર્યસામાજિક કે બ્રહ્મસામાજિકને પોતાની વિધવા (કે કુમારી) પુત્રીનું લગ્ન કરવાનું હોતાં આવડે કે બ્રહ્મસામાજિકજ વર જોઇએ, એવા જાહેરખતર તેની તરફથી આપવામાં આવે છે !-એ સંમત થઈ કંઈક વિચારે. યોગના પર રચાયેલા-ધર્મભેદ પ્રમાણે ન્યાયધારણ જેવુંજ છે. એ કીક નથી એમ તેઓ કહે છે. મનને શુદ્ધિપૂર્વક વિચાર કરતાં શુદ્ધ અને તત્ત્વ સાગે તેજ આચારવિચાર ધર્મિક બંધનરૂપ થવા જોઇએ, એ તેમના કૃત્યનો સાર છે.

સત્યજીત

(એક ' એરીઝનસ ' વાર્તા-વર્તોક્તી અનુસંધાન.)

લખનાર—મવાસી.

પ્રકરણ ૧૨ (ચાલુ).

ખીણમાં ગરબડ.

એરિઝની એક બાલુ તટન સફેત કાચથી બાંધેલી હતી તેમણે બહારના ક્ષણ સ્વચ્છ પાણી જમ્યાનું હતું. બાળીની બધી બાલુએ પથ્થરની બાંધેલી હતી. એક બાલુએ બાંધમાં લોહાણું કઢાડે જોઈતું હતું ત્યાં ખુશી તરવાર સાથે એક નિડુ ફર્યો કરતો હતો.

“ શા માટે તમે અહીં આવ્યા છો ? ” બહારથી હાંમત ધરી નિડુએ સુફેનજાને પૂછ્યું.

“ તે કાચલુ વને કહેવાની જરૂર નથી. હું વને પૂછું છું કે કોના હુકમથી અને શામાટે તમે અહીં ફરે છો ? ”

“ તે કહેવાને હું બંધાયેલો નથી. હું મારા રોડની નોકરી કરું છું. મારા રોડનો હુકમ છે કે મારે કોઈને જવાબ આપવો નહિ. આથી તમારે મારી કનેથી કોઈ જવાબની આશા રાખવી ફોક્સ છે. ”

સુફેનજાનો મીલસ ગયો. એણે નિડુ કનેથી તરવાર છુંડી લીધી અને એને જમીનપર પાડી નાંખ્યો. સુફેનજા નિડુની છાતીપર એક મજ મૂકી ઉભો રહ્યો અને જવાબ નહિ આપે તો વગર મારી નાંખવાની ધમકી આપી.

“ મને મારશો નહિ. ને ખરું હોય તે તમને કહું છું. આજ જ્યાં ધીરજ ધરો ” નિડુએ આંખમાં આંસુ લાવી બિનંતી કરી.

સુફેનજાએ નિડુની છાતીપરથી પગ લઈ લીધો અને નિડુને બેસવા કહ્યું. ત્યાર પછી નિડુએ સુફેનજાને નીચે પ્રમાણે કહ્યું:—

“ જઇ કાઢે તમે અજમરીના ધરમાંથી આવી ગયા કે તરત અજમરીએ કુંજલ સાથે સત્યજીતને મારી નાંખવા નિમણ કર્યો. થોડો વખત વિચાર કરી તેઓ અહીં આવ્યા સત્યજીતને આ બોંધમાં તેઓએ નાંખી દીધા અને મને અહીંનું રહેવા હુકમ કીધો. અહીં કલાક પછી કુંજલ અહીં આવ્યો અને પોતાની સાથે સત્યજીતને લઈ ગયો. એ પોતાના માલુસોને રાખને ખીણની ટોચ પર લઈ જવા હુકમ આપતો હતો તેથી હું ધારી-રાકું છું કે એ લોકોએ સત્યજીતને ખીણની ટોચપરથી ફેંકી દેવા નહીં કહ્યું હતું. આથી તમારે બનતી કડમે ત્યાં જઈ સજાઈકારક છે. ”

આ વાત સાંભળી નિડુને ત્યોતો ત્યાં રહેવા કહ્યું સુફેનજા ઉપર ચડી ગયો. નીમક અને મરોહને બનેલી બીના એણે કહી. તેઓએ ટોચ તરફ જવા માંડ્યું. તારકો અતિશય હતો. જમીન તપી મળે હતી અને તેથી તેઓને રત્નો કાપતાં અતિશય કષ્ટ પડ્યું. થોડા વખતમાં તેઓ ટોચ આગળ આવી પહોંચ્યા ત્યાં સુફેનજાના બે મિત્રો ફરતા હતા. તેઓને સુફેનજાએ સત્યજીત વિષે ખબર પડી.

“ કુંજલ અહીં દમશ્કાં ફરતો જતાનો હતો. અમે અહીં દત્તો તેથી કે બીજા કોઈ મારનુંથી કુંજલ પાછો આવ્યો ગયો. અમે દોડીને કુંજલને એના પાછા ફરવાનું કારણ પૂછ્યું. એણે માત્ર એક મોજ

જ્યાં આપો મહારે કાચ-બુવન નહું છે. એમ કહી એ જતો રહ્યો. "તેઓએ જે બન્યું હતું તે કહ્યું."

સુફેનલા અને એના સાથીઓ નિરાશ થઈ પાછા ફર્યા. રસ્તા પર તરતનાં પગલાં પડેલાં હતાં. તે પગલાંને આધારે તેઓએ ચાલવા માંડ્યું. એટલામાં અજકરીનું ઘર આવી પહોંચ્યું, અહીં પગલાંમાં ફેર પડ્યો. સંક્રાંતિ યવાથી સુફેનલાએ પ્રભોદને અજકરીના ઘરની તપાસ રાખવા કહ્યું અને પોતે નીમક સાથે કાચ-બુવન ગયા.

નીમકને ઉપર રાખી સુફેનલા ભોંયમાં નીચે ઉતર્યો, આ વખતે લોહાનું કબાટ ઉઘાડું હતું. પોતા નિહુ પલ્લુ ત્યાં ફરતો જણાતો નહોતો. એક ખૂણામાં લોહીના છાંંડ પડ્યા હતા. વધારે બહારથી જોતાં માલમ પડ્યું કે એક લોહીવાળી બાંછી ગયેલી જોખરી પડેલી હતી. જે ત્રણ મળ દૂર લોહીથી ખરડાયેલું ખજાર પડેલું હતું. સુફેનલાની આશા તુટી. શું કરવું તે સૂઝતું નહિ. આખરે દોરડું કાઢી એ ઉપર ગયા અને નીમકને સળંગ વાત કહી, ફરીથી ભોંયમાં આવ્યાં અંધાર કામ માટે ઉપયોગ ન થાય તેટલા માટે તેઓએ કાચની બીંત તેથી પાડી. બીંત તુટવાથી ઝરાતું પાણી અંદર ધસી આવ્યું અને આવું ભોંયર પાણીથી ભરાઈ ગયું.

વધારે વખત શુભાચ્યા વિના તેઓ અજકરીના ઘર નજીક દોડતા નહોતો પહોંચ્યા. સુફેનલાએ પ્રભોદને બનેલી બીના કહી. ત્રણે જણ કોઈની રત્ન લીધા વિના અજકરીના ઘરમાં પેડા. અજકરીની મા અગાડીના ચોરડામાં બેસી હતી. કોઈએ એની સાથું જોયું નહિ. હાપમાં તરવાર ખુલ્લી રાખી માણીયા થઈ તેઓ અજકરીના ઘરમાં ફરવા લાગ્યા. કુંજલ પાછલે બારણે તાસી ગયો, અંદરના એક અંધાર ચોરડામાં તેઓ નહ પહોંચ્યા. એક ખૂણામાં સ્થેન અજકરીનું જણાતું હતું ત્યાંથી એક નીચે ભોંયમાં જણાતો રસ્તો હતો. તે રસ્તે સુફેનલા અને એના સાથીઓ સાવધાનતાથી નીચે ઉતર્યા.

ભોંયમાં એક ખૂણામાં રૂપાને પક્ષ અડેલો હતો. તેની અંદર સત્યજીત રૂતો હતો. દારૂ અંગારા સત્યજીતને ધીમે ધીમે પાંચ નાંખ્યા કરતી હતી. પગલાંને અવાજ સાંભળી સત્યજીત અમી પક્ષમાં બેસી થયો અને સુફેનલા વિગેરેને જોઈ તે આશ્ચર્યમાં ગરકાવ થઈ ગયો. સુફેનલા આદિ સત્યજીતને સહીસલામત જોઈ સતોષ પામ્યા અને એક બીજાને વધામણી આપવા લાગ્યા, ઘોડા વખત પછી નીમક એક પાલખી મંગાવી. તેમાં સત્યજીતને બેસાડી તેઓ સુફેનલા સાથે એને ઘેર ગયા.

ત્યાં ગયા પછી સત્યજીતે પોતાના ઉપર પડેલી આફતો પોતાના હિત ચિંતકોને કહી સંભળાવી. કુંજલને ઉદ્દેગ સત્યજીતને ઘોડા વખત સંતાડી રાખી પછીથી મરી નાંખવાનો હતો. વખતો વખત કુંજલ સત્યજીતને ખીણમાંથી કાઢને જણાવ્યા વગર ચાલી જવા સમજાવતો હતો. પલ્લુ સત્યજીત એને ખીણક ગણકારતો નહિ.

સત્યજીત સહી સલામત છે એની ખજાર ખીણમાં મસરી ગઈ. જોશા નિહુએ ખીણમાં દર્બનાં કરવા લાગ્યા. આયનાના મરણનો શોક રાખી ગયો. દુષ્ટ મનુષ્યોની બાબતમાં જેમ થયું ખરું હોય છે તેમ અજકરીના મરણથી કાઠને ખાસ શોકની ગ્લાની થઈ નહિ. ઘોડા વખતમાં નીલ પરતમાં કંઈ નહું જુવું નહિ બન્યું હોય એમ જણાવવા લાગ્યું.

આશરે બે મહીના પછી પ્રભોદે સત્યજીતને એક કાગળ આપ્યો. કાગળ પરના અંદરો જોઈ આ નંદ પામી તેની અંદર લખેલો સંદેશો દુરત દુરત અમલમાં મૂકી રાકાય એવાં પગલાં બરવા સત્યજીતે પ્રભોદ અને સુફેનલાને યોગ્ય દુકામે આપ્યા.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

કૃષ્ક.

છઠ્ઠા પ્રકરણમાં જણાવી મયા તે પ્રમાણે નિયોદિતની દેખરેખ નીચે કુસુમપુરના વલીઓ પર જળમાં પોતાનું જીવન ઉત્તરિના શીખરે પહોંચાડવા પ્રયત્ન કરી રહ્યા હતા. જળમાં સર્વ પ્રકારની મુખ્ય પથ્થ તરીકે નહિ પણ મનુષ્ય તરીકે જોવાવાનો તેઓનો હવ્ય અભિગ્રાહ હતો. ધર્મનો દ્વિષ સમી ગયા હતા. એક બીજા પ્રતિના દ્વેષને તિલાંજલી આપાઈ ગઈ હતી. શારીરિક નિર્બળતા ઝાંઝવાના માફક જળની હદી મધ હતી. સર્વે સ્ત્રીપુરુષોનાં મનો કોડીયાના જેવાં સકેત્યાલવાં નહોતાં પણ કમજની માફક વિઘસને પામ્યાં હતાં. હવા લગગા પ્રમાણે પર સ્થપાયલા વ્હેમોને રહેવાને એક સ્થાન પણ રહ્યું નહોતું. દરેક કાર્ય વિવેક વિચારથી થતું હતું. સ્ત્રી ભવિ જળને ખીલવનાર સગવડ રાખી રૂપ ગણાવી હતી. બાળકો સ્વચ્છિની નવીનતા નિહાળવા સદા હસતા હતા અને રહેા પોતાના ન્હા વિચારના કુટુંબ મનમાંથી અદૃશ્ય થવાથી આત્મ ભોગવતા હતા. સંપદ, પ્રેમ અને જ્ઞાન એ ધર્મજળ વાસીઓનાં મુખ્ય લક્ષણો હતાં. અને તેને લીધે એ જાળમાં કંઈ એક ખૂલી માલમ પડતી હતી.

આ રીતે હદય પામતા ધર્મજળના એક નિર્ભય રસ્તાપર બે મનુષ્યો ચૂપચૂપ વાતો કરતા ચાલ્યા જતા હતા. એકનો પોષાક બોલને મળતો હતો અને બીજાનો પોષાક કોઈ સામાન્ય ચાકર જેવો લાગતો હતો. તેઓ બે કે પાંચાળ ધીમે ચાલતો જોડાતા હતા તોપણ તે રસ્તે બીજાકુલ વસ્તો ન હોવાથી તે બે જળ વચ્ચે ચાલતી વાત રસ્તે જવાને સ્પષ્ટ રીતે સંભળાઈ ચાકતી હતી.

"તો હું તને સત્ય કહું છું કે ફરી ફરી આવી તક ન મળશે. હાંમી ચાંદી કરવા અવિ ત્યારે તારા જેવા યાદા પુરે મોંડું ધોવા ન જવું લેકએ " તે બોલે જેવા દેખાતા મનુષ્યે કહ્યું.

"આવી બાબતમાં હાંમી લક્ષીરૂપ છે કે જલવપ છે તે હમણાં ન માલમ પડી શકે; પણ હવે મને ચાકરપણું પસંદ નથી અને તેથીજ તારા કામ પાર હોવાવાને હું મન કરું છું."

"લે કૃષ્ક ! હું તને મહા મહેનતે મળો ચાકરો છું. અહીંના રક્ષકો ધણા ચચગ મને લાગે છે અને તેથી કરીને હું તને ફરીથી અહીં મળો ચાકરો કે નહિ તે સચાલ છે. આ કાસણને લીધે હમણાજ એ બાબતનો નિશ્ચય કરી દેવા હું તને આગ્રહ કરું છું. લે ધ્યાન દઇને વિચાર કર. એક તરફ જાંઘી લગીનું દાસત્વ છે અને બીજી તરફ જાંઘી સૂઈતું સ્વામિત્વ છે. અહીંથી તરત આપણે આપણું કામ સાધી કુસુમપુર જઈશું. ત્યાં નીઆ તને પોતાના અંગત મિત્ર તરીકે રાખશે અને જાંઘી લગી હું કુસુમપુરમાં સ્વતંત્ર રહી રહી એવી ગોઠવણ કરી આપશે. આ બધી મહેરબાનીના બદલામાં તારે શું કરવાનું છે ? ફક્ત એક પ્રધાનના શરીરપર કાઠીલ ફટકો મારી અહીં મારી પાસે તારી આવવાનું છે. સત્યા પક્ષમાં અમને નિયોદિતનો જ હર છે અને તેથીજ એનું કાટવું કરવા કઈ ઉપાય લેજાવા મારે ધર્મજળ આવડું પડ્યું છે."

"જેટલો તને નિયોદિતનો હર છે તેટલોજ મને એની પુત્રો ચોખવાનો હર છે. લે કે એનું શરીર સીનું છે પણ એનું હૃદય અનેક પુરુષોને હૃદયે એનું છે. નિયોદિતને મારી નાંખવામાં લે હું કદાચ લીધથી નીતવું તો ત્યાર પછી એ સળગા શું કરશે અને શું ન કરશે એનો વિચાર કરતાં મારે મન પાણું હાડી જાય છે."

"અરે ગાંડા માણસ ! આમ મરદ મધને જમરાઈ શું જાય છે ? તારે કાં અહીં રહેવું છે ? આ કામ પુર થયું કે ચાલ્યા કુસુમપુર " તે મનુષ્યે હાંમત આપવાં કહ્યું.

"ત્યારે કબૂલ છે. પણ લે જે હું આ જળચેષ્ટી આવી જઈશ નહિ. ધણું ખરું નિયોદિત એકલાજ આ મંજતે ઘેર હોય છે અને તેથી કામ ખલાસ કરી પાછાં ફરતાં મને વાર ન લાગશે."

“ ઠીક છે. મારા તરફથી હારે નસ વિદ્યાસઘાતની આરા. રાખવી નહિ; પણ સાંભળ એક વાત કહેવાની રહી નય છે. તે નિલોહીતને મારી નાંખ્યા એવી નિરાની તરીકે એના હાપપરથી વીંચી નરૂર હોતો આવશે. નીમ્માને બતાવના મહારે તે એછરો.”

“ મારી નાંખ્યા પછી વીંચી લાવતાં મહેને શું અડચણ છે. હું કહેતો હોય તો એવું આપણું શરીર સાથે લેતો આવું.”

“ મુર્ખ ! એવું કંઈ કરીશ નહિ. એને લીધે તો આપણે ન પકડાતા હોય તો, પણ તારું પકડાણુ નહિ.”

“ જરોબર, હાથે કહેવું ખરું છે. ઠીક હવે હું નહીં છું; અરે ! પણ તારું નામ શું છે તે તો પૂછવાનું રહીજ નય છે.”

“ મહેને લોકો રેંકી કહીને બોલાવે છે.”

“ રેંકી ! શું વિચિત્ર નામ છે. તમારાં લોકોનાં આવાં અન્ય નેવાં નામ હોવાનું શું કારણ ?”

“ ભલા માણસ ! એ તો દેરોદેશનાં નહાં નહાં નામ હોય છે. એમાં ત્યારે આશ્ચર્ય પામવાનું કંઈ કારણ નથી. જેની ત્યારે નામ મું એણું વિચિત્ર છે ? ક્યૂંકે તે નામ મને તો કાઠ હોવસ રવખામાં પણ એવું નામ આપ્યું નથી.”

“ અરે ! માથે નામ તો મદા મહેનેતે રોપી કઠાયું છે. વાત એમ હતી કે મારા બાપને એવું નામ પસંદ હતું કે જે ઉલટ સુલટ બોલતાં એવું એકજ રહે. કેટલાક લાંબા વખત સુધી એવું નામ ન જડવાથી મારું નામ પસંદ નહોતું પણ આખરે મારા બાપે ક્યૂંકે એવું નામ પાડ્યું.”

“ રેંકીએ હસતાં હસતાં ક્યૂંકેને સત્વર જવા કહ્યું. એજ જવાબે ચોખવાનું રેંકી અને વચન લાઇને ક્યૂંકે નિલોહીતના પર તરફ આંધ્યો.

એક કલાક ગયો. બે કલાક ગયા પણ ક્યૂંકે આંધ્યો નહિ. સાંજ પડવા આવી પણ કાઠ-માણસ રસ્તા પર નહીં આવતું જણાયું નહિ. વખતે ક્યૂંકે ફાટાટ તો નહિ ગયો હોય એવી ચિંતા રેંકીના મનમાં પેઠી. વખતે ક્યૂંકે પકડાઈ ગયો હોય અને મારી મેળવવાની લાલચમાં જે કદાચ એ રેંકીનું નામ કહી દેતો થોડા વખતમાં પોતાને પાનજનાં કેંખાનામાં દવા ખાવાનો વારો આવે એવો ભય રેંકીના મનમાં પેઠો. રેંકી નાસી જવાને મઠે પાછાં પગલાં બાંસી હતો એટલામાં એણે દુશ્મનો કાઠનો બોલવાનો અવાજ સાંભળ્યો.

“ કાણુ રેંકી કે ? ફતેહ, ફતેહ, અરે શું કહું હોસ્ત ! મેં નહોતું ધાણું કે આટલી મહેનેત મને એ ડાસાને મારી નાખતાં પડશે. ગમે એટલો નિલોહીત રહે પણ અસહ્યું પાણી નો.” ક્યૂંકે હમ ખેચતાં કહ્યું.

“ ગમે એવું પાણી હો પણ આપણું ધાણું મધું એટલે નિરાંત થઈ. પણ વીંચી ક્યાં છે ?” રેંકીએ પ્રુછ્યું.

“ હવે આ રહી. વળા એમાં કંઈ ભૂલ યાચ કે ?” એમ કહી ક્યૂંકે વીંચી રેંકીના હાથમાં આપી અને રેંકીએ તેને ગળવામાં મૂકી. “ ચાલો હવે અહીં વધારેવાર રહેવામાં માલ નથી. જેવી વાત ગામમાં ફેલાશે કે પરજળના લોકો આપણી પુઠ પકડશે.”

“ રેંકીએ પણ હવે રસ્તો-માપવા નરૂર જણાવી. જાને જણાવે અડપથી કુસુમપુર તરફ ચાલવા માંડ્યું. તેઓએ અડપોએક ગાઉનો રસ્તો કાપ્યો નહિ એટલામાં પાછળથી થોડાની ખરીનો અરાજ સંભળાયા. રેંકી અને ક્યૂંકે મૂડી વાળી નાસવા માંડ્યું પણ પાછળ આવનારાઓ થોડાપર હોવાથી તેઓ વચ્ચેનો અંતર ધીરે ધીરે ઘટવા લાગ્યો. ક્યૂંકે પાછા વળીને જોયું તો દરોઢ ઘેડિસવારો એક સરખી અડપે ધસવા આવતા હતા. તેઓ સમઘા પરજળના વલોઓ હતા તેથી ક્યૂંકેના તો હોંસકાસ હડી ગયા; કારણ કે પરજળવાસી કેમ્ડ. એનાપર કયા બાવે એ અસંભવિત હતું. ક્યૂંકેની અતિ ધીમી પડી ગઈ. થોડા વખતમાં

રેંકી અને ક્યૂંક પરજીના રસકોના હાથમાં સપડાઈ ગયા. તેઓએ બંનેની ઝડતી લીધી. રેંકી કનેથી નિસાહીતની વીંટી મળી અને ક્યૂંકના કપડાપર લોહીના ડાંધા ખુસા નજીવા હતા. એટલે વધારે સાબી-તીની જરૂર નહોતી. બે ઘોડેસવારોએ પોતાપોતાના ઘોડાપર અગાડીથી રેંકી અને ક્યૂંકને બેસાડયા. તે નાની ટોળીના મુખીએ જરાપણુ તેઓ સામાં થવાની હીલચાલ કરે તો તેજ જરૂંયાએ તેઓને મારી નાંખવાની ધમકી આપી. 'ક્યૂંક ઢગલા જેવો થઈ ગયો હતો પણ રેંકી શુરસાથી ફાટી ગયેલી આંખે આમતેમ નંગર ફેરવ્યા કરતો હતો. આથી રેંકીને સાવચત્તા તેઓ ધણી સાવધાનતા રાખતા હતા. અડધા કલાકમાં તેઓ મરજીજ નઈ પહોંચ્યા. રસ્તાપર જતા આવનારોએ ક્યૂંકપર હાંત કચકચાવીને ભેતા. હજી પણ ક્યૂંક દૃષ્ટિ નીચી વાળવા સિવાય કંઈ જવાળ વાળતો નહિ.

મુખીએ પોતે રેંકી નામના નિહુને અને ક્યૂંકને નિસાહિતને મારી નાંખનાર માણસો તરીકે પકડી લાવ્યાના સમાચાર શોભનાને કલા. જો કે પોતાના પિતાના આવી રીતના મરણથી રોક્ષની હાથા શોભનાપર ફરી વળેલી હતી તે છતાં તે છાયાએ તેના મનપર કંઈ અજળ નતની અસર કરી હતી. તે કુંવારીકા પોતાની હીંમત ઢારી ગઈ નહોતી. નિસાહિતના મરણથી પોતાને માથે કેટલી ભોખમદારી, આવી પડે તો તેની એ ગજબી કરી ચૂંતી હતી. નવા હબા થયલા પ્રસંગનું છેવટ આણુવા પુખ્ત વિચાર કરી તે બાળા બેસી કે " એ બાબતનો ન્યાય હું આજેજ સતે બાર વાગે એક ખાસ સભામાં નિમ્નપ્રજાપાત્રણે કરાવીશ. જે લોકોને એ સભામાં હાજર રહેવું. હરો તે સર્વને આવવાની છૂટ છે. આપણા વિદ્વાનસહાયક મંત્રી મુની મોહનજી રેંકી અને ક્યૂંકના બચાવ કરો કે જેથી કોઇને અન્યાય થવાનો સંભવ ન રહે. મુખી જીએ, ટગર ટગર ભેથા શું કરો છો ? સભાને માટે યોગ્ય બંદોબસ્ત કરો. " સ્તબ્ધ થઈ ગયેલા સરદારને શોભનાએ આજ્ઞા કરી.

(અપૂર્ણ)

સમાજ શાસ્ત્ર.

વિધાને માટે અમેરીકન ક્રીમ્તોલું દાન-ન્યારે હીંદુસ્તાનમાં શાંતિ સુધારણાંની કોન્ફરન્સના પ્રમુખો 'પણ શાંતિભોજન પાછળ તેલું પ્રમુખ તરીકેના ભાષણમાં ખંડન... કીધાને ખીજેજ વર્ષે, હજારો રૂપિયા ખર્ચે છે, ત્યારે અમેરીકન ક્રીમ્તો પોતાના પૈસાના પોતાની અમેરીકન મહાશાંતિને વિલાસ માનસિક અપ્રુટ ભોજન આપવામાં ખર્ચે છે. માત્ર ૧૯૧૨ ના એક વર્ષની સંખ્યાવતની ટીપનો સાર નીચે પ્રમાણે છે:-

૧ સ્ટીફ દુસ્ટવાળો મી. પીએર પોટ મોર્ગન-૧૫ કરોડ રૂપિયા એમણે એ ક્રીમ્તો પોતાનો 'આર્ટ સંગ્રહ' ન્યુયૉર્કનાં જાહેર સંગ્રહાલયને મક્કન લોકલાભાર્થ આપી દીધો.

૨ પ્રખ્યાત દાનવીર મી. કાર્નેજી-૩ કરોડ રૂપિયા.

૩ જેમ્સ ટેર્કિફાન કંપની ૩ કરોડ રૂપિયા.

૪ પૃથ્વીના સાથી ધનાઢ્ય રેટાઈડ આણલ તથા અનેક રેલ્વે કંપનીના માલિક તથા સા-

લક મી. જનનં રોકફેરે ૧૯૧૦-૧૧ ના વર્ષોમાં ૪૫ લાખ પાઉંડ આપ્યા હતા. ગયે વર્ષે સરેરાસથી ઓછા આપ્યા હતા.

અચાન લોકોમાં અમુક વિચિત્ર વહેમો હોય છે. સુધરેલી પ્રજાઓમાં પણ હોય છે. યુરોપમાં ઘણું કરીને સૌથી વ્યાપક વહેમ ૧૩ નો અકિડો અપશુકનીયો હોવાનો છે, અને આ અલ્પ માસિકમાં રા. મગનલાલ રતનજી બી. એ. બી. એસ. સી. એ. તેના સંબંધમાં ફેટલાઈઝેડાઈસરણો પણ યુરોપમાં ચાલતા વહેમો એ શિર્ષક હેઠળના પોતાના લેખમાં આપ્યો હતો. ૧૩ સંબંધી વહેમ દૂર કરવાના હેતુથીજ લંડનમાં દાલમાં ત્યાંના સુધારકોએ એક કલ્પ રચાવી હતી. તેમાં સલાસદોની સંખ્યા ૧૩થી ગુણાકાર થાય એટલી સંખ્યાની રાખી હતી, અને બનતા સુધી બધું ૧૩ થી અપૂર્ણાંક દ્રઢભાજક થાય, અથવા ૧૩મી સંખ્યાનું હોય. એ જ રીતે કામ કરવામાં આવતું ! એવો વહેમ છે કે ૧૩ જાણી સાથે એક ટેબલે જમવા બેસે તો તે તેરમાંથી એક જરૂર વર્ષ દરમિયાન ખરી જાય ! આ વહેમ છે એમ સિદ્ધ કરવા તેર તેરની પંક્તિમાંજ તેઓ ટેબલ પર રતાર થતા. તા. ૧૩ મીએ ખાસ મળે છે છતાં લોકો સુધરે એ આરા અંતિ રંગીન છે. છતાં સીધા સામા યવા સિવાય વારંવાર વ્યાવહારિક સુધારો થઇ શકતો નથી. આ દેશમાં મરણોત્તર તેરમું સૈમી અપશુકનયુ ધમું છે તેવું કારણ પ્રાચીન કાલમાં યુરોપીય તથા આર્યાવર્તિય પ્રજા એક હોવાથી તે વખતનો ૧૩ ની સંખ્યાનો બનને સરખો વહેમ હોવાનું તો નહીં હોય ? “ રટેટીડો ” ની આ બદાદુર કલ્પ ૧૩નાજ વહેમનું ખંડન કરીને એટકી નહોતી, દરેક વિલાયતી પણ જરીપુરાણ વહેમનું તે વ્યાવહારિક ખંડન કરે છે. દાદરની પાછળથી પસાર થયું, આરસી ભાંગવી, બીજને માથે છત્રી ઉઘાડવી, મીઠું વેરવું, છત્રી કાંટાની ચોકડી કરવી (આડા રાખી), એથી અમુક અમુક અનિષ્ટ પરિણામ આવશે એવો વહેમ હોવાથી તેઓ કલ્પમાં આરસી-ભાંગતા, મીઠું વેરતા અને વેરાવતા, છત્રી કાંટાની ચોકડી કરતા ! ! આથી જરાક ગાંડા જેવા તો ખચિત લાગતા. કમનશીમે જો કે દુદરતી રીતે આ કલ્પનું દબે અનસ્તિત થયું છે. પણ તે કાંઈ વહેમ ન માનવાથી મરી ગઇ નથી એ નક્કી છે. તેનાં કારણ બીજાં હતાં. સલાસદોમાં સરેરાસ કરતાં વધારે મરણ પ્રમાણ કે દુઃખ પ્રમાણ આબું નથી. તે વહેમ ખોટા તો ક્યાં છે પણ તે તર્કશાસ્ત્ર પ્રમાણેજ. પ્રજાએ તર્કશાસ્ત્રજ ક્યાં ખરો માન્યો છે કે તેને કલ્પનાં પરાક્રમની અસર થાય ?

વિલાયતમાં પુસ્તક પ્રચાર-ઇંગ્લેન્ડમાં દર વર્ષે કયા વિષયપર કેટલા ગ્રંથ પ્રગટ થાય છે તેની વીગત ત્યાંની પ્રજાની વિશ્વવિલાસિતા પર સારો પ્રકાશ પાડે છે. ગયે વર્ષે નવે લકયાઓની ૨૨૯૦ ચોપડી પ્રગટ થઇ હતી ! બીજે નંબર ધર્મ તથા ઇશ્વરવાદનાં પુસ્તકોને આપ્યો, તે વિષય પર ૯૩૪ પુસ્તકો પ્રગટ થયાં. નિર્ગમ તથા ઉંચા સાહિત્યના વિષયની ૮૯૫, ખેતીવાડી તથા વનસ્પતિ વિદ્યાની ૬૭૪, તથા કવીતા અને નાટકની તેટલીજ ચોપડીઓ પ્રગટ થઇ. બાળાશાસ્ત્ર જેવા સહરાના રણમાં ઉગેલા શુષ્ક ઘાસ જેવા વિષયની પણ પાંચ ચોપડી છપાઇ. એ. પ્રો. પોલોજની ૪, ૨૬ રટેપોલી પણ ૩, તથા ઉત્તમ સંતતિ શાસ્ત્રની ૧ પ્રગટ થઇ. લોકોની રચિત આ વીગત જેવું તેવું પ્રતિબિંબ નથી. જે દેશમાં દરરોજ દરેક મુખ્ય વિષય ઉપર પાંચી અડધી ડાઉન નવી ચોપડી પ્રગટ થાય તે દેશની વિશ્વવિલાસિતા વિષે કાંઈ શક તો

નજ હોય. વ્યાપાર પરાયણ ધંધામાં સરેરાશ રોજ નવું ધાર્મિક પુસ્તકો પ્રગટ થાય છે તે જોતાં તેને ધર્મમંદ ગણી શકાય નહીં !

પૃથ્વીની સૌથી મોટી લાઇબ્રેરી—લંડનની બ્રીટીશ મ્યુઝીયમમાંની છે. તે સંબંધી ફટલીક ઉપયોગી વીગતો હમે “ જર્મતની પ્રાચીન તેમજ અર્વાચીન લાઇબ્રેરીઓ ” એ મથાળાવાળા લેખોમાં આપી ગયા છીએ. હમે આપેલી વીગતો તો ૨ વર્ષ જેટલી જુની થઈ છે, અને આ રાક્ષસી સર્વબંધી પુસ્તકાલય તો રોજ વધતું જાય છે. તેનાં છાપેલાં પુસ્તકોનો સંખ્યક ડૉ. ફોર્ટરેકે પોતાના છેલ્લા રીપોર્ટમાં કહે છે કે તેમાં હવે ૩૫ થી ૪૦ લાખ છાપેલાં પુસ્તકો છે, અને પ્રતિ વર્ષ ૫૦ હજાર વધે છે. ચોપડીની અમરાઇઓની એક લાંબી હાર કરે તોએ તે ૪૬ માઇલ થાય !

“ બીચામ ” ની ગોળીઓ વિષે શું ધારો છો ?—કોઇકજ અંગ્રેજી પત્ર એ ગોળીઓની જાહેરખબર વિના હશે. જાહેરખબરને પ્રભાવે તે ગોળીઓ દરરોજ દસ લાખ ખપે છે, અને દર વર્ષે ૫૦ ટન જેટલી ગોળીઓ લોકોના પેટમાં જાય છે. દર વર્ષે આશરે ચોપન લાખ રૂપિયાની એ ગોળી માત્રથી ઉચલપાચલ થાય છે ! તે ગોળીનો માર્લિક પશુ કાઈ જોવા જાહેરખબરો નથી પણ સર જોસફ બીચામ છે, જે ધણી ઉંડાર બસા મરુખ તરીકે પ્રખ્યાત છે. હીંદુસ્તાનની “ બીચામ ” ની ગોળીઓ તો “ આતંકનિગ્રહ ” પીલ્લ છે, અને આ દેશનાં સર જે. બીચામ તે મણીયાં કર ગોવિંદજી છે. એમની “ આતંકનિગ્રહ ” ની ખપતની વીગત જાણવાને હમે ધણી ખુશી થઈશું.

અંગ્રેજી માસિકોના ઉત્તમ લેખોનો સારાંશ (સટિક).

૨૬. ઇસ્લામ સૂર્યશમ દેશાઇ—ની કરનો એક લેખ મોર્ડન રીઝ્યુ (કલકત્તા-માર્ચ) માં ૨૧ ફેબ્રુઆરી મો. જાવેરી એમ. એ., એલ. એલ. બી. લખે છે. તેમાં સાચાંઆપેલો ફોટો “ ગુજરાતી ” માં છપાયો હતો તેજ છે લેખક કહે છે કે ૫૫ વર્ષની વયે ગયા કિરોબર માસમાં મુંબઈમાં કાંઈક ઓચિંતા દેહાંત પામેલા સાપ્તાહિક “ ગુજરાતી ” ના તંત્રી જેઓ અગ્ર જનલિસ્ટમાં એક હતા તેમને ગુજરાત રોક કરે છે. તેઓ દરેક રીતે રવાનાયોજી જીવત થયા હતા ૮૦ ના હાલમાં તેઓ સુસ્તથી ગજબામાં માત્ર ૩. ૩૫ લઈને આવેલા અને તે બાદ ૩૦ વર્ષમાં તેમજો છાપું તથા છાપખાના તથા બીબાંખાનાંની જે સ્થાપના કરી છે તેનું મૂલ્ય ૩. ૩૫ ની મૂલ મૂંઝણી અનેકથા અધિક છે. તેઓ ગરીબ પણ આબરુદાર દેસાઈ કુટુંબના હતા. અકબર, જહાંગીર, સાહેબજાં તથા જોરજગેમે તેમના પૂર્વજોના લાલચ સદૃશ્યોને લઈને ૩. ૧૧૦૦ રૂં વતન કરી આપ્યું હતું. તેમને સાલારિસજી નો પ્રાથમિકજ પ્રાપ્ત થયું હતું પરંતુ પાછળથી તેમાં એટલો જોશ સુધારો કરી નાંખ્યો હતો કે ગુજરાતી પ્રેસમાંથી પ્રગટ થયેલા ફેટલાક સર્વોત્તમ રીતે લખાયેલા ગ્રંથો તેની કલમના હોવાનું કહેવાય છે. (બાબતરમાં અન્યાય ન થાય માટે મૂલ અંગ્રેજી પણ આપીએ છીએ:—*are attributed to him.*) તેઓ સ્વબાધે નિંદર અને સ્વતંત્ર હોવાથી ૧૮૭૮ નાં લાઇસન્સ ટેક્સને લીધે સુસ્તમાં પડેલા હુલ્લમાં સામેલ હોવાના આરોપમાં સર્પેડાઈ ગયા હતા. ફેટલાક સ્વાધીઓ વગેરેના પ્રયત્નોથી તેઓને જેલમાં જવું પડ્યું હતું. પરંતુ તેમના બેરીસ્ટર સર ફીરોજશાહ મહેતાની કુતોદ્બંધ વજીલાતથી તેઓ હુલ્લ વખતે હાજર નહોતા એમ સાબિત કરવાથી છૂટી ગયા હતા. સંસાર સુખાસની બાબતમાં તેઓ “ સનાતન ધર્મ ” પછીની

તરફથી કરતા, પણ જ્ઞાતિની અટકાયતોમાંની કેટલીક અટકાયતો ધીમે ધીમે દૂર કરવાની વિરૂધ્ધ તેઓ નહોતા એમ કહેવું નેપથ્યે. પુતળજન તથા પંક્તિબદ્ધ રહિત જોગજન વ્યવહારની નેટલું: સંપૂર્ણ રીતે વિરૂધ્ધ તેમણે લખ્યું હતું તેટલું જ સંગમતિવચના તથા પ્રાચીન બીજીની વિરૂધ્ધ લખ્યું હતું. આ કારણથી, પોતાના દેશ-ઓના વધુ મોટા ભાગ કે જેમના વિચારો હજી જૂનાં, એકમાત્ર છે તેમના એ માનીતા હતા. એમણે જીવનની સુકીલીશી નેપથ્યે હતી તેથી ગરીબો માટે તેમણે હજી ઘણું દ્રવ્ય હતું. પોતા પાછળ કંઈ નંચુકની અસર થાય એવું કંઈ ગયા છે કે નહીં તે, તેમજ પ્રભુમતને સંસ્કારી તેમજ સાંસારિક બાળતેજનાં કાયદામંદ રીતે તેમણે કેળવ્યું છે કે કેમ તે તો વખત જતેજે જણાઈ આવશે, પણ જીવનની સાહિત્યની નિરંસદેહ તેમણે અનુપમ સેવા કરી છે.

હરિદ્વાર ગુરુકુલની પુકત પ્રાંતોના લેફ્ટનન્ટ-ગવર્નર મુલાકાતે-સંયુક્ત પ્રાંતોના નવા લેફ્ટનન્ટ-ગવર્નર હીઝ બોનર સર જેમ્સ મેરટને પોતાના ચીફ સેક્રેટરી મી. બર્નસ તથા સાહરનપુર તથા ખીજનોર જલ્લાઓના કલેક્ટરો તથા રેલ્વે-સહિત, ગઈ તા ૬ ફી માર્ચે ગુરુકુલના ગવર્નરે લાલા (મહાત્મા) સુનશીરામના આમત્રણથી હરિદ્વાર સમીપ આવેલાં કાંગડીના પ્રખ્યાત આર્ય ગુરુકુલની મુલાકાત લીધી હતી, તેનો સવિસ્તર વર્તાવ એ ગુરુકુલના મુખપત્ર દૈહિક-મેગેઝીનના ચૈત્ર તથા વૈશાખના સંયુક્ત અંકમાં આપવામાં આવ્યા છે. લાટ સાહેબ (પુકત પ્રાંતોના પોતાના લેફ્ટનન્ટ (ગવર્નર) ને ' લાટ ' કહે છે) હરિદ્વારથી હાથી પર આવ્યા હતા. તેઓ આવતાં હારમધ્ય ઉમેશ પીત વસ્ત્રધારી બ્રહ્મચારીઓ તથા અન્યોએ ધરતો આવકાર આપ્યો હતો. તે નામદારે બાદ કોલેજ વિભાગ, રાજા વિભાગ, તથા બ્રહ્મચારીઓના આશ્રમોત્ ' ઇન્સ્પેક્ટર ' (નિરીક્ષણ) કોણ હતું. આ ગુરુકુલની એક વિશેષતા એ છે (જે બાબિ હોતું સુનીવર્સિટીમાં હોવાની નથી) કે રસાયણ, અર્થશાસ્ત્ર, વૃક્ષશાસ્ત્ર, ગણિત, ઇત્યાદિ, ઉચ્ચતર વિષયોતું શિક્ષણ આર્ય ભાષા (હિંદી) દ્વારાજ આપવામાં આવે છે. અને ગુરુઓના સવાલ પત્રકો તથા બ્રહ્મચારીઓના જવાબ પત્રકો પણ તેમાંજ હોય છે. છતાં કરી અઘચ્ય કે વિચાર કરાંનમાં સુદિ, આવતી નથી. લાટસાહેબ આ સ્વભાષા દ્વારાજ પાશ્ચાત્ય જ્ઞાન આપવાને નવીન અખતરો નેપથ્યે પ્રસન્ન થયા હતા. વળી તેમણે વિદ્યાર્થીઓને રસાયણની પ્રયોગશાલામાં વ્યવહારિક પ્રયોગો કરતા પણ જોયા. ' સાયન્સ ' વર્ગના વિદ્યાર્થીઓએ જોતજોતામાં ત્રાંબાની એક રૂકાળીને સોનાને ધીજળીક રીતે ટોળ, ચકાવી - દીધા અને એ રૂકાળી શ્રીમતી લેડી મેરટનેને અર્પણ કરવાની હોવાથી તેના તરફથી તેના પતિએ તે રૂકાળી લીધી. શ્રીમાનને બાદ જનરપતિતું, સ્વદેશી નૃત્યતું, મીઠાઈઓ તથા પકાઈઓ (ઉત્તર હિંદમાં બજારને પકાઈ કહે છે) નો ઉપાદાર કરાવવામાં આવ્યા તથા ઉપરથી તુલસીના અર્કતું રાજપત પાવામાં આવ્યું. તે પછી સંસ્કૃતમાં સ્વેતું માનપત્ર હાથીદાંતના સુંદર કોતર કામતા દાખરામાં મૂકીને તેમને અર્પણ કરવામાં આવ્યું. તે પવનો સાર એ હતો કે ગુરુકુલને હૃદય મનુષ્યસેવાપરાયણ, ધન ત્યાગી સત્ય બાહ્યો ઉત્પન્ન કરવાનો છે. હવે પછી આસુવેદનો વર્ગ કાઢવાને વિચાર છે. પીકમાં પધારતા પ્રાચીન રાજર્ષિની સર જેમ્સ મેરટનેને ચોખ્ખું ઉપમા આપવામાં આવી હતી. સર જેમ્સ વિદ્યા મેરટને માનપત્રનીજ ભાષામાં પ્રચુત્તર આપવાની પોતાની અસમર્થતા (હાસ્યમાં) મગટ કરીને અગ્રેજમાં ટુંક ઉત્તર આપ્યો હતો. તેમણે જણાવ્યું કે ગુરુકુલ આખા હિંદમાં એક સૌથી નવીન જાણવાજોત પ્રથમ છે. વળી સરકારી પત્રોમાં ગુરુકુલને અપમેય, જર્જર અજ્ઞાત (રાજદ્વારી) બચતું કારણ વર્ણવવામાં આવ્યું હતું (હસાહસ). એ આગ્રેજોને સર્વોત્તમ જવાબ એજ છે કે હું પોતે અહીં આવ્યો છું (તાળીઓ). અહીં સાધુ પ્રયોગ વનમાં, પ્રાચીન ઋષિઓની તથા અર્ચાચીન ધર્મચરિતોતું મિશ્રણ કરીને પોતાની દૂરજ જાગે છે. વિદ્યાર્થીઓ પણ તદુરત, ક્ષાણર, વક્ષાણર, તાજેદાર, સત્યવાદી, સુખી તથા હૃદયપુષ્ટ છે. અહીં રાજદ્વારી જાણતું નામનિરાજ નથી, ત્યાં રાજદ્વારી દૃષ્ટિથી આ સંસ્થા વિષે કાંઈ જોડવાતું રહેતું નથી. ભાષણ પછી કોલેજ તથા બોર્ડિંગ હાઉસની મુલાકાત લંદને વિદ્યાર્થીઓ સાથે વાતચીત કરી હતી. વિદાય થતાં તેમને ચાર વેદાદિ પુસ્તકો અર્પણ કરવામાં આવ્યાં હતાં.

વૈદિક મેગેઝીનનો આ ખાસ વાર્ષિક ન્યૂનિત્વ અંક છે. તેમાં શુદ્ધ સંબંધી, ન્યૂનિત્વ વિદ્વાનોના લેખો છે. મુખ્ય લખનારા મધ્યાત્મ ધીઓસોફીસ્ટ બાબુ ભગવાનદાસ એમ. એ., ન્યુયોર્કના મી. ફેલ્ડસ, અમેરીકાની મીસ એલ્બર્સ. એમ. એ. હીક્લીના દેવરંડ મી. સી. એફ. એડ્વુડ (જેણે પણ શુદ્ધવર્તી મુલાકાત લીધી હતી અને એ સંબંધી માર્ચના ' મોડર્ન રીયુ ' માં ખાસ લેખ ફેટાગ્રાફી સહિત લખ્યો છે) કલકત્તાની હાઇકોર્ટના વાલપ્રસન્ન જન બાબુ સારદાચરણ મિત્ર ઇત્યાદિ છે. કુલ ૧૭ લેખો છે અને લેખકો સંખ્યા (૨ ચિવાય) એમ. એ. છે. ગણ હોલી પ્રસંગે ત્યાં ને મહોત્સવ ધનાર હતો તેને હફેશને આ વિશિષ્ટ અંક કાઢવામાં આવ્યો છે.

તાતાનું સાકચ્છી ખાતે લોખંડનું રાક્ષસી કારખાનું—આનું 'સુદર સંચિત્ર વર્ણન શીરોદ કુમાર' જે ગત માર્ચના મોડર્ન રીયુમાં આવે છે. ૧૬ વર્ષની વાત ઉપર ને વર્ષે બીજાઓ વાન-પ્રસન્ન યવાનો સંકલ્પ કરે કે પૌરો ખેલાવસ થેર બેસી સુકયા હોધ તે વર્ષે, મહા સ્વદેશોર્થિમંત્રો મી. જર્મોસોફ ન. તાતા વીલાયતમાં લોખંડ કેમ બનાવવામાં આવે છે તે જોવા ત્યાં ઉપડી ગયા પાદ તેની પદ્ધતિ જોવા જર્મની ગયા. તેને પરિણામે આ જંગલર કારખાનું સ્થપાયું. ત્યાં જવા માટે કાઢીમતી રેલરોને ઉતારવાનું છે. તે કલકત્તાની પશ્ચિમે ૧૫૫ માઇલ છે. ચાર વર્ષ પહેલાં તેનો કોઈ ભાવ પૂછવું નહોતું. હવે તેા હાઈમાં ત્યાંથી જ ગરમી પડોંચાડવામાં આવશે! તે વખતથી બાંધકામ શરૂ થતાં તે પૂર થતાં સુધી રોજ ૨૦—૨૫ હજાર મનુષ્યો કામે લાગ્યાં હતાં. તે સ્થળની આસપાસ જંગલ હોવાથી અને વસ્તી ન હોવાથી એ સેનાને જમાડવા રાખવાની, બાંધકામના અમેરીકન વડા મી. રેન્કીન્ગને ને બવરયા કરવી પડતી હતી તે કાંઈ જોવી તેની નહોતી. આ તાતા આર્થર્ એંડ સ્ટીલ વર્ક કં. લી. માટે એક ખાસ કાયદો વડી ધારાપ્રમા તરફથી બાંધવામાં આવ્યો છે. જેથી કારખાનુંની આસપાસ પાંચ ચોરસ માઈલ સુધીની જગ્યા તેને ફરત્યાત નેચાલી મળી શકે. ૫૦ વરસને પછે તેણે ૨૦ ચોરસ માઈલ નેટલી જમીન ત્યાં હાંધી છે. યંત્રોનાં બાંધકામ માટે ૧૦—૧૨ હાપરોંઓ જુતાં જુતાં બાંધવામાં આવ્યાં છે. કારખાનામાં, ૨ ચોરસ માઈલ નેટલી જમીન પેસી ગઈ છે. કાઢીમતીના રેલરોથી કારખાનું ૭ માઈલ દુર છે, અને ધણે દુરથી રાને તેના વિવિધ રંગની બીજાલીની ચક્રચક્તિ રોટની જોવામાં આવે છે. ને રેલરો પર ૪ વર્ષ ૫૨ ૨-૩ જણ નહોતાં ઉતરતાં ચડતાં ત્યાં આજે ધમાલ છે. આ કારખાના માટે લોખંડની કાપી ધાતુ બનાવટ માટે અર્ધથી ૯૦ માઈલને છેડે આવેલા મોરમંજના રાજ્યમાં શુદ્ધમહી-ક્રીન ખાનેના સ્થળેથી આવે છે. ત્યાં ૫૦૦૦ વરસ ચાલે એટલું લોખંડ છે. બહીમાં એ અશુદ્ધ ધાતુ પકાવતાં તે શુદ્ધ થાય છે. એ જ્વાલત ફર્નેસ પ્રચંડ છે. ૮૦ ફીટ ઉંચી છે અને જેની દિવાલ લોખંડની છટાની છે તથા એનો વ્યાસ ૨૫ ફીટ છે. ૧૬ મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૧૨ થી કામ ચરૂ થયું છે અને ગયા અક્ટોબર સુધીમાં એક લાખ ૮૫ લોખંડ તૈયાર થયું છે. કાર, પીગ, રોડ, નેઇર, સ્ટીલ એ બધી જાતનું લોખંડ બનાવવા છે પોલાદ સાધારણ બને છે, મનમાફક નહીં. ચાલુ જાતમાં મળે છે તેથી ઉત્પાદન તે નથી. આ કારખાનાના કામદારો માટે બાળે અમેરિકન તથા અંગ્રેજ મનુરો તથા અમલદારોનું છે. એ દરેક કોમની પોતાની જાતિ હોય છે. જર્મન મનુરોની તથા અમલદારોની જુદી દેવેલ હઈ નથી. ગામમાં પાણી પણ કંપનીનું પુરૂં આવે છે. ગામ કરતાં આ કારખાનું બહુ મોટું છે! કાઢીમતી (કારખાનું) થી ટૂંક શુદ્ધમહીક્રીન (ખાણની જગ્યા) સુધી લોખંડ વગેરે લાવ લઈ જ કરવા ખાસ રેલ્વે બાંધવામાં આવી છે. પહેલાં ટ્રામનો વિચાર હતો તેથી તેને હાલ ટ્રામ રોડન કહે છે. વળી કામદારોના લાભ સર્વ ધર્મોદા હોરપીટલ પણ કારખાનુંનાં અંત તરીકે સ્થાપી છે, ને એક જંગલો એવ. એમ. એંડ. એસ. ના ચાર્જમાં છે. પુનુની હૅલ્થપીટલની નસોં ૫૫ છે. મોટી હૅલ્થપીટલ બાંધવા કંપનીએ ૦૫ લાખનો ખર્ચ મંજૂર કર્યો છે. અમલદારોનાં ઇકરાંઓના મિસ્ટાફે રાજા પણ કંપનીએ સ્થાપી છે. તેમાં ૫૦ ઉપર વિદ્યાર્થીઓ છે. કારખાનામાં બનેલું લોખંડ જર્મી, ક્રીન, અમેરીકા, ઑસ્ટ્રેલીયા, મંચુર્યા, ન્યુઝીલેંડ વગેરે સ્થળે વેચાયું છે. સૌથી મોટું માટક નૅપાન છે, જેણે અનેક વર્ષોના

વાધવાના કમલા કર્યા છે. ઉપર કહેલા ૩ પરચેરી ઉપરાંત ચોના મંત્રો પણ છે. પંતબી, પારસી તથા મસી કામો પણ છે; પણ તે નાનાં કામોમાં છે. જો કે દીંદી કામદારે ધુરોનીયનોથી બહુ ઉત્તરતા છે અને તેમના જેટલા માહીતગાર નથી, છતાં તેઓજ અતે સખળું કામ કરે. એવા રીતે તેમને કેળવવાની પુરતી કાળજી લેવાતી નથી એમ હું (પી. ૨) ધારૂં છું. જો દેશીજ મંત્રો રખાય તો દેશને કેટલો બધો લાભ થાય! જો કે કારખાનું બંગાળમાં છે છતાં તેમાં એકે બંગાળી નથી. દેશીજન તેમને સંપૂર્ણ સ્વાધીન છે! જો નોકરી મટિ હાલ આજે એમજ આવ્યું તો આવતા દસ વરસમાં કલકત્તા યુનિવર્સિટી એકામાં એકા ૫૦૦૦ જેન્યુઅરો તથા મેટ્રીકો તૈયાર કરશે તેમનું શું થશે! તાતાના સાહસ જેવા કાંઈ સાહસ કામ શીખવવાથી તેમનો ઉદ્ધાર છે.

રંચુન તથા સુરતના પાંચ વર્ષનાં મહાવિદ્યાળ્ય બાલકો (૧) માંચે માંસના થીઓસોફીસ્ટ (અધાર) માં બર્માની થીઓસોફીસ્ટ સોસાયટીના વડા મથકને જનરલ સેક્રેટરી મી. મેનિ-યેંગ-ઓંગ તે પત્રને લખી જણાવે છે કે ગઈ તા. ૩ જી ઈસ્ટર્નર પાંચ વર્ષના એક બર્માઈ ઊકરો પાલી બાબાની પરીક્ષા આપવા મોલમીનથી રંચુન ગયો હતો. તા. ૩ જીએ હું, આ ઊકરો પોતાની પરી-ક્ષામાં કેમ નીવડે છે તે જોવા ગયો હતો અને એ ઊકરોની છેક નજીક જઈને બેઠો હતો. ત્રણ હજાર માણસ વચ્ચે એની પરીક્ષા લેવામાં આવી હતી. બધા સાધુ અને ધર્મીયોએ 'હીંદુ' બની મથાં કે આ તે કેવી અલયબ જેવી રચરચાઈ! એ ઊકરોની માતા બર્માઈ અને પિતા ચીનો હતો. તે એક વર-સનો થયો કે તેઓ મરણ પામ્યાં અને એ અનાથ થયો. મોલમીનના એ શુદ્ધચેત્વે અને દંતક લીધો. તેઓ પણ એક વરસ દહાડા પછી મૃત્યુવશ થયાં. ત્યાર પછી બીજા બે બર્માઈ માબાપોને આશ્રય લીધો જેમાંની માતા હતી તે મરી ગઈ. બાપ આ ઊકરને રાખતાં હશે કે, રંચેને મારી પણ એજ દસા થાય! તેણે આ ઊકરને એક મકામાં રોપ્યો ત્યારે એની ઉમર બે વરસનીજ હતી. એક વખત એક મન્યું કે, બેમોફોનની સુદ્ધારા એના ધર્મગુર (જેને બર્માઈ "કોંઈ" કહે છે) નો બોધ સાંભળ્યો-તે તેણે તરતજ રાખડે રાખડે યાદ રાખ્યો અને પોતાના ગુરબાઈઓ પાસે ગાવા લાગ્યો. શિકરો, આ વાત જાણી તેને તમામ પાલી બાબાના ક્રીડા શીખવવા માંડવા એ ઊકરએ તે બધા સારી રીતે મુખપાઠ કર્યા અને આજ પરીક્ષા રંચુન આપવા આવ્યો છે. પરીક્ષામાં સારી રીતે પસાર થયો અને લોકલ કોલેજના પાલી બાબાના પ્રેફેસર પણ એના પર પ્રસન્ન થયા હતા-આવા અભ્યાસો અનુપ્પના ઉદ્ધાર અર્થેજ જન્મે છે. આ ઊકરને માંસ જોઈ કંઈજો છુટે છે-તો પછી ખાવ તો રાનોજ! આ બાળકે મુખપાઠ કરેલાં પુસ્તકો-૧ પાલી ત્રિપીટક; ૨ આડ પાલીના વ્યાકરણના કંથ; ૩ નવ કંથ, અહત અનુરૂપધની ફીલસુફી અને તત્ત્વશાસ્ત્રના કથો; ૪ તત્ત્વશાસ્ત્ર પર રચાયતા કાવ્યો; ૫ પાલી બાબાનાં વ્યાકરણ કાવ્યો; ૬ બીજા ધણી પાલી બાબાના ક્રીડા (૨) એક આડુજ એજ વચનું બાળક સુરતમાં પણ હીંદને બોલે ક્રીનારે-નાઈ મળી આવ્યું છે. સુરતના એક માસિક (અંદ્રપ્રકાશ) માં "નજરે જોઈ ખાતી કરનાર" પં. હરિસંકર માધવજી બટ્ટ નીચે પ્રમાણે લખે છે:-

"ઉત્તમ ધર્મનિષ્ઠ માતા પિતાથી હૃદયન રચેજ અને શ્રદ્ધાંધીજ શાસ્ત્રવિધી પ્રમાણે સંસાર વિધી કરવાથી કેવા બુદ્ધિશાળી બાળકો જન્મે છે તેનો અવશ્ય દાખલો સુરત સોની કળાયામાં દેરાણપોળમાં રહેતા :અમ્મીહોના સાચીજ મૂળશકર જ્ઞાનદાસ પુત્ર મહારોવ શીર્ષોના છે. આ બાળકને જન્મ સંવત ૧૯૬૩ ના આવણ સુદ ૧ રાત્રી, નં દોજ થયો છે એટલે હાલ પાંચ વર્ષ પુરાં થઈ છડું બેડું છે. તે અરસામાં તે સંસ્કૃત બાબામાં વાતચત કરે છે. ત્રિકાળની સંધ્યા કરે છે. પાણીની વ્યાકરણ ને સંસ્કૃત બાબામાં અરસામાં ગાપરી છે, તે મુખપાઠ વડે છે એટલુંજ નહીં પણ રાખદાર્ધ, અને પરીચેદ કરી બતાવે છે. સામવેદનું શુદ્ધ સૂત્ર મુખપાઠ વડે છે. શુભરાત્રી બીજી ચોપડી અને સંસ્કૃતમાં ૨૪ બા. કમળાસંકરબાઈની સુરિશક્ષા હાલ બળે છે. ગઈ સાલ પાઠશાળામાં પરીક્ષા આપવા જતાં પુરા માર્ક મેળવ્યા છે. તેમનો દેખાવ તેમજ મધુર વાણી જોતાં પ્રહ્લાદનો બાસ ઓપે છે. તેમની મુખપાઠી, તેમની મધુર બાબા, તેમનાં જંદાર દાંતો જેવાં નિર્મળ નેરો, શુદ્ધ જટલ, દાધર્મી હંડ અને બાજ બ્રહ્મચારી જેવો

દેખાવ, એ સર્વ આપણને આનંદ લખાવે તેવાં છે. તેમને જોતાં સર્વ કોઈ કહી શકશે કે તે બલિષ્ઠતા એક મહાત્મા પ્રકટ થયો છે. ”

હમારા મત પ્રમાણે બલિષ્ઠ વાણિજ્ય કરવી કમળખતની છે. વારંવાર એવાં બાલકો વિધેની આશા નષ્ટ થવાના પ્રસંગો બન્યા છે—મોટા હાલતો તેમને ઉત્તમ રીતે કેળવવાં એજ ઇષ્ટ છે.

મધ્ય અફ્રીકાના રોધ કરનાર અખ્યાત દેવરંડ દેવીડ લીવિંગસ્ટનનું ચરિત્ર—માર્ચના હાઉસ્થાન રીઝુ (અલ્બાબાઇ) માં મી. ઇ. વોલ્ટરસ તેના જન્મના સમયની સમાપ્તિના સ્મરણમાં બેઠે છે. લીવિંગસ્ટનના માબાપ ગરીબ હતાં. પિતાને આના વેપારીના ‘ટ્રાવેલિંગ એજન્ટ’ તરીકે થયેા થોડા પગાર મળતો તેમાંથી પોતાના છોકરોને કેળવણી આપવાની થણી મુશીબતો નડતી. જીવાનીમાં એટલે થણી નાની વયમાં દેવીડને મીલમાં કામ કરવા મુકવામાં આવ્યો. એ મીલનું કામ કેવું સખત મહેનતનું છે તે મીલના કામ વીરો ભણનારાઓને કહેવું પડે એમ નથી. સવારના છ વાગ્યાથી તે રાતના આઠ વાગ્યા સુધી (૧૪ કલાક) મીલમાં રહી બાલક દેવીડને કામ કરવું પડતું. પણ મીલના કામ સંગાથે ‘પોતાનું વાંચવાનું’ કામ પણ ચુકતો નહિ. એમ કરતાં એ બ્લાસમે યુનીવર્સિટીમાં દાખલ થવાની પરીક્ષા, આપવા તૈયાર થયો. પેલે ઉનાળામાં કામ કરી કમતો તેમાંથી શિયાળાની ઋતુમાં આવતી પરીક્ષાના પુસ્તકો લઈ અભ્યાસ કરતો. એનો વિચાર થીન જવાનો હતો. પણ અધીણના ચાલતા ઝમઝા એ-એની એ ઉમેદ બર આવવા દીધી નહી. એક મીરાનરી રોસાએડીએ એને પચારે રોમી આદીના મોકલ્યો. એણે ક્વા દારમાં સારું જ્ઞાન મેળવી દીધું હોવાથી, બીજા માણસના કરતાં એ થયોજ લાયક નીવડયો કારણ એને અનુકૂળ દેશમાં જવાનું હતું. એની પહેલી મુસાફરીમાં એને સિંહની સાથે બાય બ્રાડવી પડી; જેમાં એનો હાથો હાથ બનુ ઇન પામ્યો હતો. આ મુસાફરીમાં એણે શુભામી ધંધા વિધેના બધેા ત્યાં છે તે સાંભળ્યાં. ઘણાઓના સામા થરા છતાં તથા બીજા અનેક જોખમો હતાં છતાં આ ધંધાને નાણુદ કરવાની ઉમેદ એણે જરા પડતી કરી નહીં કેમકે નહીં મળતું મળ, તથા માર્ગ રોધી કઢાડવા પડી એણે પોતાની બેસાં છાત્રાં આદિકાથી ઘેર મોકલી દીધાં અને હણું કે હું જે વર્ષમાં તમને આવી મળીશ, પણ એવું થયું કે, તેઓ થોંચ વર્ષે મળ્યાં “ લીનીયાટી ” થી લોઆન્ડા સુધીની ૧૪૦૦ માઇલની કડી મુસાફરી ધર્મોદિ પ્રચારાર્થે નવી ભૂમી તથા દેશની રોધ કરવામાં એણે થણી મુશીબતમાં અને રેતીના રણોમાં યથ કરી. એ એની વિચિત્ર સહનરુષિતનો નમુના છે. એના સાથીઓ હવે કંટાળી ગયાં હતાં. પણ તેઓને એ ઘણીજ ખુબીથી ધીરજ આપનો અને કહેતો કે તમને હું ઘેર પહોંચાડીશ. એક “મનવાર” નો કેપટન વચમાં તેને મળ્યો તેને એણે પોતે કરેલી રોધિની મોંઘનું પુસ્તક વિલાયત લઈ જવા આપ્યું. પણ પોતે તો ને રોધ કરવાનું પણ લીધું હતું તે પૂરું કરવા વિના કેપટન સાથે પાછો નજ ફર્યો. કરમની કમળખતી કે તે રીડીમર માર્ગમાં હબી ગઈ અને મોંઘ સર્વે ફરીથી લખતી પડી. યુ મુશીબત અને ધેર્ષ એની ધારે હરો ? પેસો હતો નહીં તેમ મદદ કરનાર પણ નહેલું. એ અભયેજ નેડું છે કે એણે કંઈ હીમતથી આ ‘મુસાફરીનું’ સાહસ કર્યું. એને ત્યાંના માણસખાત મહા જંગલી મતનીઓની શુભેચ્છા અને પ્રમાણિકણનો મોટો આધાર હતો. તેઓ એને મુશીબતમાં કડી છોડી જતાં નહી. એનો શુભ હેતુ અને પ્રમાણિક વર્તનજ ક્ષેત્રે કારણ હતું. જ્યારે એ ઇંગ્લંડ પાછા ફર્યો ત્યારે એને સહાયતાર્થે નાણાં ઉપસાધ્યાં. “ મીરાનરી ટ્રાવેલ ” નામની એની બનાવેલી ચોપડીની ઘણીજ નકલો ખપી. તેના પછસામાંથી બીજા વખતની સફરને વારતે એણે એક રીડીમર ખરીદી.

એણે આ બીજા સફરમાં “ લેક ન્યાસ ” સરેવર રોધી કઢાડ્યું, કે જેની આસપાસની જગ્યા ગોરા આદમીઓને રહેવા લાયકની હતી. ને ને જગ્યાઓ એણે રોધી તે એના રાજ તથા ઇંગ્લંડની યથ. એ અવસરમાં એનાપર મોટી આકૃત આવી પડી. તે એ કે ને સ્ત્રી એને લાગે કાળે એણે યથ હતો તેનો કાળ થયો. વિલાયત ફરતાં રસ્તામાં એ મુબીબ હતાયો અને તે વળી નાનાં વહોણમાં આવ્યો હતો.

તે એવી આશાએ ઉતર્યો હતો કે એ વંદાલુ કાંઈ ખરીદ કરે તો એનું કામ નિર્વિધિ ચાલે. મુંબઈમાં એ માસ ગાળ્યા પછી તે ઇંગ્લંડ જઈ શુલાભી ધંધાની નાણુડી કેમ યાચ તેમાંના પોતાનો વખત ગાળવા લાગ્યો.

સને ૧૮૬૫ માં એ ત્રીજી વખત નીકળ્યો. તે મુંબઈ આવ્યો. મહાત્મા ગવર્નર સર બાર્ટલે ફ્રીયર તેને મળ્યો. તે એનો મિત્ર થતો હતો એણે એને થોડા હાંદી આદમીઓ મુસાફરીમાં મોકલ કરવા આપ્યા પણ તેમાંના એ શિવાય, બાકીના ધણાં ખપના થઈ પડ્યા નહીં; તેથી તેમને પાછા વિદાય કર્યો પણ શુલા એ જાણ્યો એથી ધણા વફાદાર હતા તેઓ એના મરતાં સમયે રહ્યાં અને સેવા બળવો. એ નાઇલ નદીનું સુખ સોધવા ગયો હતો પણ અનેક માસો અને વર્ષો સુધી એની વંદનનાં કાંઈ સમાચાર, ન મળવાથી યુરોપીયન તથા અમેરીકન પ્રેમ સાહસિક માટે ચિંતાતુર થઈ. એક સાહસિક અમેરિકન દૈનિક ("ન્યુ યોર્ક હેરલ્ડ ") એ પોતાનું સાહસ અજમાવ્યું. તેણે સ્ટેનલીને તેની સોધ કરવા અને પત્તો મેળવવા રોક્યો. તેને એવી આશ્ના હતી કે ગમે તેટલો ખર્ચ કરવો પણ લીવીંગ્સ્ટનને પત્તો મેળવવોજ. લીવીંગ્સ્ટનને આ વખતનો હેતુ નાઇલ નદીનાં અજાત મૂલનો પત્તો સોધી કાઢવાનો હતો. સ્ટેનલી તેના મૂંઝે પણ જાણે પગલાં પારખી પારખી ગયો અને સોધી કાઢ્યો, ! એ સોધ માટે સ્ટેનલી જાનિવિખ્યાત થઈ ગયો ! અને સોધક તથા " સર " થયો ! લીવીંગ્સ્ટન આ વખતે મરતો હતો ! અને હાડપિંજર વત્ત થઈ ગયો હતો. મી. સ્ટેનલી એને સ્વદેશ લાઈ જવા કોશીસ કરતો હતો. તેમાં ના ઉમેદ થયો. સ્ટેનલીએ પોતા સાથે આણેલી અને આશીર્વાદ રૂપ થઈ પડેલી દવાનો ઉપયોગ કરવા છતાં મંદવાદ થયો અને તે મૃત્યુને રાજી ગયો. ધણુ મરતો વખતે પેદા કરનારને સંભારવા યુગ્યો નહોતો. ત્યાંના એના વફાદાર તથા મિત્ર થઈ પડેલા-એ કે સ્વભાવે જંગમી વતનીઓએ મુડદું અમેજી "કોન્સલ" ને એમ કહી હવાલે કર્યું કે " આ અમારા પુત્રપત્નું રાજ છે. હવે અમે દૂતાર્થ થયા છઈએ." લીવીંગ્સ્ટન જુદા ઉપકારી સ્વભાવના હતા. તેઓને હીત કરવાનો શુભ અને નિઃસ્વાર્થતા એથીજ જંગમીઓ અને વરા થયા હતા. લીવીંગ્સ્ટન કહેતો કે આફ્રીકન જંગમીઓ જાદુ વગેરેથી એટલા વરા નથી થતા કે જેટલા આપણા સારા શાસ્ત્ર વર્દનથી થાય છે. " અમેજી પ્રેમ એ મહાપુરુષને હજી સભારે છે. મધ્ય આફ્રીકા તેમનું છે તે આ જંગમીઓ મધે જનારા ધર્મ પ્રચારકનાં સાહસનેજ પ્રતાપે !

ફરજયાત સિતલા કઢાવવાની વિરૂદ્ધ—ફેઝુઆરી-માર્ચના હાંદુસ્તાન રીઝુનાં સંયુક્ત અંકમાં પેલા દયાલુ પાર્સી શુદ્ધ મી. તારાચંદ બી. એ. જોયો હાલ લંડનમાં છે તેઓ " ડો. જેનરે સિતલાની રોગ પ્રતિબંધક સોધી કાઢેલી કહેવાલી અકસીર રસીની વિરૂદ્ધ એક લેખ લખ્યો છે. એ રસીથી લાભ થવાને બદલે હલકું વારંવાર નવનું સાદરેર યાય છે, બકફ કાઢતાં હલ પેસે છે અને સિતલા આવતાં પહેલાં જીભ રોગ લાગુ પડે છે તેમજ સિતલાનો ખરો અટકાવ મુશ્કડતા છે એવા કેટલાક નવીન પાશ્વર્ય હોકરેલના મતને મળતા થઈને, એ રસી મેલાવવી ફરજયાત છે તે ફરજયાતપણું કાઢી નાખવા તે હાંદી સરકારને સૂચના કરે છે. ફરજયાતપણથી જ ઉપાર્થિ નહે છે તેનો ફાખેલો આપતાં લેખક કહે છે કે પં. જાનમાં એક જેઠાનદે. પોતાના પુત્રને રસી ન મેલવાની હક લેવાથી સરકાર વરફી તેના ઉપર ત્રણ વખત મુકદમે માંડવામાં આવ્યો હતો અને ત્રીજી વખતે સજા પણ થઈ હતી. છતાં તે નરમ કે સિધ્ધિ પડ્યો નહીં અને " સત્યાગ્રહી " જ રહેો. સજા છતાં પોતાના ઉકસાને સેવડ નહીજ કહડાવ્યા. બાદ તેના પર એથીયાર કામ ચલાવવાની ધમકી રોખાવામાં આવી હતી. ફરજયાત સેવડ વિરૂદ્ધ કાયદેસર લઈ ચલાવવામાં અમેજી લીજે એ બામદ ઉપાધી લેવાથી અતે પં. જાનની સરકાર વચમાં પડી અને એ પગલાં લેતાં અટકાવ્યા. સિતલા નહીં કહડાવનારના મતવાળાની આ પહેલી ફેરફાર હતી.

હાંદિના મધ્ય પ્રતિના સને ૧૯૦૮ ના રીપોર્ટ -ઉપરથી સાફ જાણાય છે કે હાલની રીતથી જોખમી રસી અને નિરોગી રસી મેળવવી કડીન છે. હાજરોમાં યજુર, ગંદવાડ યુખમરા અને ધાંધી બોડના જમાવથી રીતજા કાંઈ નીકળે છે, ત્યારે સરકાર ફરજયાત- રીતજા કહડાવવાનો દુકમ કાઢે

છે. તે દુકાનના અમલમાં હાજરોમાં ન્યારે ચિત્તલાને રોજ ફાળે હતા ત્યારે ધણીએને ચિત્તલા ફાળેવા પડ્યા હતા. એટલે સુધી એના રીપોર્ટપરથી સિદ્ધ થાય છે કે ચિત્તલા કંદકાળમાં હતા તેઓમાંથી ૨૩ મરણ થયાં અને નહીં કંદાવેલા તેઓમાંથી ૨૬૦૦ મરણ નીપજ્યાં હતાં.

ધંધામાં વિનયપ્રાપ્તિની સ્થિતિ કેમ થાય એ વિષે સર ટી. હીપ્પનને. મત-ધણી સત્તાત્મક થઈ પડવા નોઈએ કારણ કે ખડકમાં ઉગી નીકળેલા જાડ પેટ તેણે વિષમ સંતોષો વચ્ચે, ગરીબાઈની ખડકો સામે દાખ બીડીને, પોતાના જીવનવિખ્યાત ચાના ધંધામાં વિનયપ્રાપ્તિની વ્યાવહારિક સિદ્ધિ કરી છે. ગયા માર્ચના ટીલ-બીટ્સ (લંડન) ના એક ખાસ લેખમાં ચાનો એ સાદું વેપારી અને વર્તમાનપત્રો નહેરખખર દ્વારા મેરિ આશ્ચર્યકાર કહે છે, કે જ્ય મેજવવામાં ત્રણ બાબતોનું આધારરૂપ થયું છે (૧) કોઈ પણ બાબતે કારણ નહીં (૨) ઉછીના નાણાં લેવાં ધીરવાં નહીં અને (૩) બીલપર કોઈ દીવસ સહી કરવી નહીં. આમ મારા વચ્ચાર દર રાખવાનીયું હું એક દુકાન પછી બીજી દુકાન અને એક પછી બીજી સાખા તથા ધંધા ઉઘાડી રાક્યો છું. મદાન વ્યાપારી યવાની ઉચ્ચાભિલાષીએ જન્મથી જ ગરીબાઈ અનુભવવી નોઈએ. એ તે જન્મથી જ પૈસાવાળો હોય તો અને ધંધા કરવા લાગે છે તો તેને પૈસાની ખરી કમિત. ચું છે, તે જલ્દી નથી ભવ મહેનત કરવી નોઈએ. જુઓ! મારી તમામ શક્તિ મારી દુકાનમાં જ લાગેલી રહેલી. હાલના દુકાનદારોની માફ હું કરતો નથી. હું ભતે બારીએ સહુગતો, આહકોની સાથે રહી બતાવતો અને દુકાન સર્વ મારે હરતે કરતો. હું મારી દુકાન બહુજ રવજું અને ખુશ લાગે એવી રાખતો અને આથી માહકો મારા પર ફરજાન થતા હું નાનામાં નાની વસ્તુની પણ બહુ કાળજી રાખું છું અને એક છું કે મારા આહકો રાજ યદને ગયાં કે નહિ, આમ ભતમહેનતથી મને રૂંતેડ મારા ધંધામાં હમેશાં થતી.

એ કોઈ પણ ધંધાદારે રૂંતેડ મેજવવી હોય તો નહેરખખરો જેમ બને તેમ બહોળા વિસ્તારમાં કંદાડી વહેવથી નોઈએ. દુકાન નહેર ખખરો બહુ વાપરવી નોઈએ. મેં મારી પહેલી સ્થિતિમાં મારી દુકાનમાં રમુજ ઉપજાવે એવાં ચિત્રો ચોરાઈલાં અને તે વળી હાલના જન્મનાને લગતી બીનાનાં દોષ એ નોતો. આથી લોકો મારી દુકાન તરફ ધણીજ આકર્ષાતા. મેં એક વખત એક ભુલમાં ઉડનારાને ભુલ જાયે ગયા બાદ તેમાંથી ફેંકવા તારના સરેરાશ નહેર ખખરોનાં ૧૦ હજાર પાનાં આપ્યાં હતાં, અને તે દરેક મારી દુકાનના સરનામા લાગા હતાં. મેં તેમાં એક નહેર કહેણું કે પહેલાં વીસ જે નહેર ખખર મને આજી આપશે તેને ઇનામ આપવામાં આવશે. એમ કરવાથી ઘણે લાંબેથી માણસો આવવા લાગ્યાં અને દુકાનની પ્રસિદ્ધિ યદને ઘણીજ ફાયદો થયે. બીજી વખતે હું " સીસાન " થી આવતો હતો તે વખતે રડીમરમાં બેઠેલા વેપારીનો માવ દરીવામાં ફેંકવામાં આવ્યો હતો. મેં તે વખતે કાળો રંગ અને બરા લીધું અને દરીવામાં ફેંકી દેવી પહેલી દરેક પેટ્રી અને ગાંસડીપર લખ્યું કે " લાપટની ચા વાપરો. " આથી ઘણીજ લાભ થયો, કારણ કે જ્યાં પણ એ દાખડા દાખડી તરના ખેંચાતા કીનારે ગયા ત્યાં મારી ચાને આખાદ નહેરાવ મળી કે જે નહીં તો તેટલે હેટ ગમે તેટલે ખર્ચે મેજવાને સંભવ નોઈતો. નહેર ખખર આપવાના " પ્રસંગ, રવજો, અદિમાં " પણ નિયમતા તથા ચતુર્ય હોવાથી જ સંજોન લાભ થાય છે.

વિજ્ઞાન (સાયન્સ) વૈવેક તથા વિદ્યા સંબંધી નવીન શોધો તથા વિચારો (સટિક)

રસાયણ શાસ્ત્રનું વેદાંત ! —જે જે રસાયણી તત્ત્વોની ઓળખ થતી હોય છે, તેની તેજ દ્વીજો તેટલાજ પ્રમાણમાં હોવા છતાં સર્વથા જુદી રીતે હોય છે । દાખલા તરીકે હીરા કાંઈજ નહીં પણ ધત્તીને પહેલ પાડેલો દામલો છે ! ઈંડાની સફેદી અને ઝેરી સર્પના ઝેરમાં જે પદાર્થો હીરામાં છે તેજ પદાર્થો છે, ગુણમત્તા તેજમાં અને સાધારણ ક્ષણ-સામાં એકજ તત્ત્વ છે, એટલે ચાર અણુ હાઇડ્રોજનના અને ચાર અણુ કાર્બનના મળી “ રાઇબોફલ ” અને સાધારણ કાલસો થાય છે, ખાંડ અને અરબસ્તાનનો ગુદર એકજ તત્ત્વનાં બનેલાં છે । નારંગીનું તેજ, લવિંગનું તેજ, અદર ખતું તેજ અને કાળા મરીના તેજમાં રૂંદ અણુ હાઇડ્રોજન અને ૧૦ અણુ કાર્બન હોય છે, હાઇડ્રોજન ગેસ, વાસ વિનાની છે પણ જ્યારે એ બંને સાથે મળી ‘ એથેનીયા ગેસ ’ બને છે તે ધણી સખત વાસ આપે છે । નામાવો વિચલે સલે અર્પાત જેમાં કાંઈ નહીં હોય તેમાંથી ઉત્પત્તિ અશક્ય છે એ ખીતા-વાળી વાત આથી દેખાઈની રીતે તો ખોટી પડે છે । ત્રાણુ અને જસન બંને વાસ વિનાના છે પણ જ્યારે બંનેનું મિશ્રણ થઈ મિશ્રિત ધાતુ બને છે ત્યારે તેમાંથી કંઈ વાસ ખાસ તરફની તીકળે છે, આનું કારણ હાલ તો પરમાત્માજ જાણે છે, મનુષ્યો જાણવાની ચેષ્ટા માત્ર કરે છે.

પ્રાણીઓને ગણતાં શીખવવાની રીત —શીખવેલાં પ્રાણીઓ ગણતરી કરે છે તે તો ધણીએ સર્કસમાં જોયું હશે. પશુશિક્ષક પશુને નિશાનીઓ કરી, હાંચના આળા કરી, અવાજની ખાસ ખુબીથી, અને પગના ટેકવાથી શીખવે છે, આથી પ્રાણી ગણી શકે છે અને ક્યારે ગણવું બંધ કરવું તે પણ સમજે છે, પરંતુ આ સધળું છતાં તે ભુલિયથી અંક શીખેલો હોવા વિષે શક છે. માત્ર નિશાનીયીજ કે કુદરતી ગ્રેસ્થા કે ગોખણપદ્ધતીજ અમુક આંકડાની સંખ્યા તે સમજી જાય છે, એમ ધણાનું માનવું છે. પોપટ શબ્દોનો અર્થ સમજતો નથી તેમ પશુ પણ આંકડોનો અર્થ સમજતો નથી, પરંતુ કુદરતી રીતે સંખ્યાનો અવધિ પામવાની તેમનામાં શક્તિ છે નેના તો અનેક દાખલા છે. હેનાલ્ટ (ઈંગ્લંડ) ની કટલીક ખાણોમાં ઘોડાઓ કાર ઉંચકી લઈ જાય છે, તેઓ એક રસ્તેથી જાય છે અને બીજે રસ્તે પાછા આવે છે, કારણ અંદર થઇને જવાના રસ્તા સાંકડા હોય છે, ત્રીસ ફેરા એક ઘોડાને કરવાના હોય છે, તેટલા કીધા કે પછી દિનમાં તેની પાસે બીજું કામ લેવામાં આવવું નથી, ત્રીસ ફેરા થયાં કે એ ઘોડો આપોઆપ કોઇના ચેતવા કે કહ્યા વિના તે તપ્પલા તરફજ વળે છે । (૨) હોંદમાં પાણીની ધડાપાવાળી કાસ બળદો એવે છે અને તેઓ સો ફેરા થાય છે કે તરત અટકી જાય છે, અને તેમને અગાડી ફેરા ફરવા કોઈ આગ્રહ પણ કરવું નથી, કારણ બળદો બરાબર ગણી શકે છે એવી તેમની ખાતરી થયેલી છે, વગી ગમે તેટલું કરે પણ એ બળદો એવા “ સોશીયેલીટ ” છે કે ૧૯૧ મો ફેરા નહીંજ ખાવાના । ૧૦૧ થી વાર હાલ-વાજ ધત્તીને ના પાડે છે । માણસોને ખાસ ગણવું પડે છે । નહીં તો ૧૨૫ મે ફેરજ હવે તો ૧૦૦ થઇ ગયા હશે એવા મૂર્ખોને સંશય માત્ર થાય છે.

અદ્યપિ પૃથક્ રચાયલા તથા દર વર્ષે રચાતાં નવાં પુસ્તકોની સંખ્યા-નો હીસાબ એક મી. આર. પેરીએ કાઢ્યો છે. તે કહે છે કે જાપવાની કક્ષા શોધી કાઢે ત્યારથી, લગભગ ૪,૦૦,૦૦,૦૦૦ (ચાર કરોડ) અથો જણાઈ ચુક્યા છે અને આખી દુનિયામાં દર વર્ષે લગભગ ૫૦,૦૦૦ અથો બહાર પડે છે. તેમાં હાકરાંઓની ચોપડી ચોપાનામાં, વગેરે જેને આપણે ચોપડી ગણી શકીએ નહીં એવી ચોપડીઓનો સમાવેશ થતો નથી. શું કાળગનો કચ્ચ રહાય ? ચોપડીની આખર ઘટે તેમાં શી નામ ?

હવે દરીયાની નીચે શું બદલ્યું છે તે બસે જુઓ !-કારણ કે જલમાપક હાઇડ્રોસ્કોપ નામનાં હાલમાં શોધાયલાં યંત્રોથી મનુષ્ય દરીયાની ભીતરમાં જઈ શકે છે અને એ વડે એક માહત્ત કરતાં પણ વધારે ઉડાણમાં વરતુઓ. પણ ચોખ્ખી રીતે તે ચારખી શકે છે. આ યંત્રોના શોધક સીતાર પીનો જે માર્શાનીનો સહાય થી હતો તે છે. તાર રહિત સંદેશાના શોધકનો ચોપ તેમની સાથે બચતો (સમકક્ષી) જોને પણ લાગ્યો છે !

સોથી ઉંચે હવામાં કેટલું જગ્યા છે ?-તેના ' રેકર્ડ ' ૬૭ સુધી લેગાયના નામના એક ફ્રેંચ વિમાનના છે. તે પોતાના વાયુનેકાને છેક ૧૭,૯૧૩ ફૂટ ઉંચાઈએ ઉડાવી લઈ ગયો હતો. એ ઉંચાઈ યુરોપના પદાર્થોમાંના ઉંચામાં ઉંચા કરતાં પણ વધારે છે. હવે દિમાકવનાં માઉન્ટ એવરેસ્ટ (ગૌરેક્ષકર) પર જતાં આ વિમા પૂંજડાના હનુમાનને બહુ વિલંબ લાગશે નહીં, કારણ કે તે ૨૯,૦૦૨ ફૂટની દરીયાની સપાટીથી ઉંચે છે અને ૧૮૦૦૦ તો સહી થયા છે, અને ૧૬૬ હજારનો શો દિસાબ ? માત્ર લોહી દરી જગાનેજ લાય છે.

આનંદદાયક સ્વપ્નોથી તમીયત ઉઠી મુધરે છે !-એમ ડૉક્ટર રૂએ કહે છે. સામાન્ય માન્યતા તો એવી છે કે સ્વપ્ન માત્ર અનારોગ વર્ધક છે અને આદર્શ નિદ્રા તો સર્વથા સ્વપ્ન રહિત હોવી જોઈએ. લોકોમાં આલતી એ માન્યતાથી ઉઘડું ડા. રૂએ કહે છે કે આનંદી સ્વપ્નાવાળી નિદ્રા સ્વપ્ન શુન્ય નિદ્રા કરતાં વધારે ફાયદાકારક હોય છે. સ્વપ્ન શુન્ય નિદ્રામાંથી જગા પછી માથાસ સુરત અને નિયતું કામ કરવાને રાજ નહીં હોય એવો યર્ષ ઉઠે છે. પણ સુસ્વપ્નોએ જીતને મનને આનંદ આપે એવાં સ્વપ્ન મગજના તંત્રોએ આનંદ આપે છે ને વિચારથી સારી શ્રેણી ઉપજાવે છે. આથી માથાસમાં કામ કરવાની હોંસ ને બળ પ્રાપ્ત થાય છે.

તમાકુ પીવામાં તંદુરસ્તો પણ છે ! -એવો સામાન્યની વિરુદ્ધ અભિપ્રાય પણ જાડી આવે છે, એ સાંમળીને એ પીળા દેવના પુસ્તકોનાં હાથ પ્રવૃત્તિ થશે ! " લૅન્સેટ " જે ઇંગ્લેન્ડનું ' બ્રીટીશ મેડીકલ જર્નલ ' જેવું સર્વાત્મ પ્રતિષ્ઠિત વૈદ્ય પત્ર છે તેમાં થોડા વખતપર ઓનકચના એક અનુભવી વૈદ્યશાસ્ત્રીએ લખ્યું હતું કે " ચોપી રાગમાંથી-તમાકુ પીનારાઓ ધણે બાગે મુકત રહે છે. " હેખર્જમાં ચાલેલા કોલેરા વખતે એવું જાહેર કરવામાં આવ્યું હતું કે સીગર જનાવવાના કારખાનાના ચાલુસીમાંનો કેઈ, એ રાગનો ભોગ યદ્ય પડ્યું નહોતું. પછવાડીથી, વળી વધુ જણાવવામાં આવ્યું હતું કે ૫૦૦૦ સીગર જનાવનારાઓમાં માત્ર આઠ રોગથી પીડાયા હતા, અને ચારજ મરતુશરણ થયાં હતાં. તંબાકુ પીવાથી " કેલેરા ", નાં તેમજ " ન્યુમોનીઆ " (ફેફસાંના સોજા) ત્રિદોષના જંતુઆ નાશ પામે છે, અને વધારે સાખીત થયું છે કે, એ નાકમાં થતાં નજલાનો તેમજ સંજોખમનો યત્ન છે. હાપાર

તંબાકુ પીવાથી રોગોની સામે યવાની શરીરની શક્તિમાં ઘટાડો થાય છે, એ પણ સિદ્ધ છે. તંબાકુમાં પોતામાંજ નિકોટાઇન નામનું એર રહે છે (જે માટે નાંચે વાંચો) તેથી તે બીજાં એરને, હીરા હીરાને કાપે છે તેમ કાપે એ સંભવિત છે. પરંતુ તે પોતે પોતાના એરથી ધીમે અને ઠંડે (એરી) ધુમાડે. કેટલાને મુંઝવાથી નાંચે છે તેનું પણ સરવાળું કાઢવું થયે છે. ધુમાડો ન મળવાથી તેમજ તંબાકુ ઝાડો ન પીવાથી બહુ તો શરીરને હાર્નિ અતિ અવ્યય થાય છે એટલુંજ સત્ય છે.

“તંબાકુમાં એરનું પ્રમાણ કેટલું છે ?—એ તપાસ પણ ઉક્ત ‘લેસેટ’ પ્રતેજ કરાવી હતી. પરિણામ આ આવ્યું છે. તંબાકુમાં “ નીકોટાઇન ” નામનું એર છે અને તેનું પ્રમાણ અલગ કે મુંઝીમાં પીવાની તંબાકુમાં સૌથી મોટું છે એટલે કે તેમાં ૨.૦૪ થી ૨.૮૫ ટકા જેટલું એર છે. ત્યાર પછી છુટ્પથીઅન અને ટર્કીશ સીગારેટો છે અને તેમાં ૧.૩૮ થી ૧.૭૪ ટકા જેટલું એર હોય છે. વર્જનીઅન સીગારેટોમાં ૧.૬૦ ટકા જેટલું એર હોય છે અને બ્રીટીશ સીગારોમાં તેથી પણ ઓછું એટલે કે ૧.૨૪ ટકા જેટલું એર હોય છે. સૌથી ઓછું એર હાવાના સીગારમાં જણાય છે કેમકે તેમાં માત્ર ૦.૬૪ ટકા જેટલુંજ એર હોય છે. છુટ્પ-શીઅન, ટર્કીશ કે અમેરીકન કોઇ પણ જાતની સીગારેટ પીવાથી તેના ધુમાડામાં ઓછું એર આવે છે. પણ એલમ વાટે તંબાકુ પીવાથી તેના ધુમાડામાં વધારે એર આવે છે. કેટલીક વખત તો ભુંગળીની તંબાકુમાં જે એર હોય છે તેના પોણા ભાગ જેટલું એર તેના ધુમાડામાં આવે છે, અને તે પીનારાના મોઢામાં જાય છે.

ઉંધે મસ્તકે ઝાડ રાપાટાખંધ ઉગે છે !—એ શોધ કરનાર એક રેલ્વે કંપની છે. રેલ્વે માર્ગ પર છાયા કરવા ‘એલમ’ નાં ઝાડ ઉગાડતાં તે મોટાં થઇ જાયડો આપતાં તો, જુગ વહી જાય એમ હતું. તેને જે જાયડો ૧૫ થી ૨૦ વરસનાં ઝાડો આપી શકે તે બે વરસમાં આપે એમ કરવું હતું. તેથી તે કંપની નાના “ એલમનાં ” ઝાડો બીજીથી મુજ સુદ્ધાં ઉમેડી લાવી. પછી મધ્યાંના ભાગને જમીનમાં ઝટ્યાં અને મુજને ખુલ્લું દવામાં રહેવા દીધું. આથી ઝાડને જ્યાં પહેલાં પાંદડાં થતાં હતાં ત્યાં મુજ બાકયું છે અને મુજવાળો ભાગ પાંદડાંવાળો થતો ગયો. આ પાંદડાં મુજમાં રસ તૈયાર કરેલો પડેલો હોવાથી બહુજ જલદી આવ્યાં અને તે ઘટાદાર દેખાય છે. આવા નમુના લન્ડનની કેન્સીગરટન ગાર્ડનમાં પુવારાની પાસે રાખવામાં પણ આવ્યા છે. મુંજની મ્યુનિસિપેલિટી તથા ખાસ કરીને રસ્તાપર છાયાવાળાં ઝાડ રોપવાના શૌખીન, ઈમ્પ્રુવમેન્ટ ટ્રસ્ટના પ્રમુખ મી. જોરને આ નુરકો ધણો ઉપયોગી થઇ પડે એમ છે.

શ્રી વિષયક પ્રકરણ.

શ્રીઓને ધાતુની ટોપીઓ ફરજિયાત પહેરાવવાનું “ બીકાં ! ”—શ્રીનાં લખણપણથી તથા તેમની હાલની ટોપીની વિચિત્રતાથી કંટાળેલા એક તરફથી યુનાઇટેડરેટ્સની રાજસભામાં એક બીકાં રજુ કરવામાં આવ્યું છે. શ્રીઓના પોશાકનો ખર્ચ પશ્ચિમમાં કેટલો વધી

પડ્યો છે તેનો ખ્યાલ એટલેથી આરંભ કે અમેરીકામાં મરદને જ્યારે ૧ પાઉંડ પોશાકને સાર ખરચવો પડે છે ત્યારે શ્રી ૧૦ પાઉંડ ખરચે છે. તેમાં તેમની ટોપીથી તો 'તોભા' ! તે ત્રો રોજ રંગ ને ધાટ બદલે છે ! કાંઈ વાર સુષ્યં જેવી તો કાંઈ વાર નાંખીએ જવી તો કાંઈ વાર ફેવી ! એનો અંત લાવવા મી જૉન બેનવાન જે જોરડનનો એક લેખક છે. તે વૉશિંગટનની કોંગ્રેસ (રાજસભા) માં એવું "બીક" લાવવા માંગે છે કે દરેક સ્ત્રીએ સ્ત્રીના પોશાકને લાવકની ઉંમર યાવ કે તેણે ફરજિયાત રીતે "અસ્યુમીનીયમ હૅટ" જ પહેરવી. એ ધાતુની ટોપીની ખુખી એમી છે કે એક લાથના આયકાથી અથવા ફેરવવાથી એ ટોપી હાલની ફેશનના ગમે તેવા આકાર ધારણ કરે છે. એમ યશે તો તેથી ટોપી પાછળ થતા ખર્ચમાં રૂ. ૯૦,૦૦,૦૦,૦૦૦, (નેવું કરોડ) નો ઉગારો યશે. આ ટોપી દુધી પણ હોળીજ જોઈએ પણ માનિતીઓને રંગ પસંદ પડે એ તો સંભવિત નથીજ ! અને ફરજિયાત એટલે તો સ્વતંત્રતાની એ બૂમીમાં પસંદ પડવાનો સંભવજ નથી. બીક તો "બાસુ બીક" થી પણ વધારે બેહુલ-લાખજ થવાની મુશ્કેલીઓ તો જવા દો-ઉડી જશે, પરંતુ "બાસુ બીક" પેડે તે પ્રજામતને કેળવશે એટલોજ સાત યશે.

બીડી સ્ત્રીની આફ્રીકન ફેશન !—આંખ એ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ હોઇ સર્વોત્તમ ગણાય છે, તેમાંએ કેટલો બધો મનમેદ છે ? જ્યારે સુવરેલી પ્રજાઓનો આંખ ફૂરા કન્યામાં સ્વરૂપનો ભાંડાર જુવે છે ત્યારે જંગમી જતો પુષ્ટ કન્યાનેજ રાષ્ટ્રપતું નિવાસ સ્થાન ગણે છે. તેમાં દક્ષિણ આફ્રીકાની એકોઈ જન તો તોળાવ કરે છે. યુરોપમાં જામને પાતળા કરવાની ખાસ સંસ્થાઓ છે ત્યારે આ જનમાં કન્યાને બીડી કરવાની ખાસ સંસ્થા છે ! ત્યાં કન્યાની સગાઇ થઇ કે તેણે એકાંત છાંયગી લાંબો વખત ગાગવાનો રીવાજ છે. ત્યાં એકાંત રહી મિથાજ ખાઇ દુધ પુષ્ટ થઇનેજ પરણ્યા કાળે પાછા આવવાનું થાય છે. કન્યાને કાંઇપણ પ્રકારનો શ્રમ પડે એવાં કામમાં દરજાન તેને રોકનાં નથી, શરણ પરણનાર એ બાળતનો વાંધો ઉઠાવી કહે છે કે મારે તો તરોતાજ જ જોઈએ. તેથી છોકરીના માથાપને કન્યાને બીડી કરવા ધણા પાનળા થઈ જવું પડે છે ! પુષ્કળ પેટા છોકરીને દુધ પુષ્ટ કરવામાં તેને વાપરવો પડે છે. ખાસ સ્થાપેલાં પુષ્ટિ શુદ્ધમાં કન્યાને કન્યાના મા બાપની રિયતિ પ્રમાણે થોડા મહિનાથી માંડી લગનજ બે વરસ સુધી અથવા પેસાદાર હોય તો એથી પણ વધારે વખત રાખવામાં આવે છે. એટલે સુધી માવજત કરવામાં આવે છે કે તે માતેલી અને લાલજીમ તો ચામડાના વાંધા એટલે ક્યાંથી યાવ પણ કાગી જીમ જેવી તો થાયજ છે. તે સાર તેને ખાસ ચરખી ઉપાદક જોરાક આપવામાં આવે છે ! જંગમીઓ પણ કાંઈ સુધરેલાથી ઓછા સીમાવલા હોતા નથી !

ડોક્ટર પર રૂપ થયડી અબજા—જેરીસની પોસ્ટ ઓશીસમાં નોકરી કરતી એક સ્ત્રીએ હાથમાં ડોક્ટરની સલાહ લીધી હતી કે મારી છાતી પર વાગ ઉઠવાથી મને બહેન અરાજ દેખાય છે તેથી તે વાગ કઢાવી નાંખવા છે. ડોક્ટરે "X" (એકન) કીચ પડે મૂળ બેધને, ઉમેલી છાતી તેનાં મૂળની કઢાવી નો નાંખી. પણ નેમ કચાવી મહેંડ ઉપર દાખ પડી ગયો એટલે ચહેરો તો છેક બચ્ચુત મગ ગયો. " લેને જઇ પૂ. ઓર જો બાઇ બનમ. " તેથી તે સ્ત્રી આવેશમાં આવી ગઇ ને ગુસ્સાનીના દાવો - માંડ્યો. કેટલે અને રૂ. ૨૦૦૦] તથા હાજર - ગુસ્સાની બદલ અપવાદ છે.

ડાકટરો ! તો સાચે કામ લેતાં પહેલાં સંભાળજે ! કાંઈ નહોં તો તુકસાનીના વીરો ઉતરાવીને બહાકાપ કરજે. પુરૂષ હોત તો ડાકટર પાસે કાટ પાંચ ફરીયાં પણ ન અપાવત !

છુટાછેડાની અમેરીકામાં વંચી પડેલી બદી—જે છુટ એક અપવાદ તરીકે આપંચમાં આવતી તે હવે અમેરીકાના યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ રાજ્યમાં નિયમ રૂપ યર્થ પડી છે. કમથી ઉભય દુઃખી થશે, અને એક અથવા બીજે કેવલ અયોગ છે એવી કાટની ખાતરી થતાંજ છુટાછેડા કરી આપવામાં આવતા. ધીમે ધીમે અણુઅનાવનાં નિર્ણય કારણોએ પણ જને છુટાછેડાં આપતા થયા છે. અને તેથી સ્ત્રી પુરૂષો તેને અત્યંત ખોટો લાભ લે છે, અને અમેરીકાના છુટાછેડા અહીંના કેળી દુનળાથી પણ અધિક સરખ બર્ષા થઈ પડયા છે. એ સિદ્ધ કરવા થોડાજ છેલ્લા અનેકા દાખલા આપવા બેઠશે. થોડા વખતપર એક એડાલ્ફ નેમ નામના માણસે પોતાની સ્ત્રી ઉપર તથા પરલોકમાં સ્પીરીટ તરફથી સંદેશા મોકલવાની સાધન (મીડીયમ) થઈ પડી હોવાથી કાટમાં ફરીયાદ માંડી છુટાછેડા માંગ્યા હતા. વાદીએ પોતાની અરજીમાં ચાર (સ્પીરીટ) બૂતોનાં નામો આપ્યાં હતાં. તેઓ એના દુઃખનાં કારણ હતાં. વાદીની સ્ત્રી, “ મીકકન રૅય ” નામના બૂતને પોતાનો સુખ્ય નાષક ગણતી હતી અને ‘બીન’ ત્રણ જેઓના નામ રેડ્ડીંગ, રેડ્ડેપર અને લાઇલ્ડર્મ હતાં તેમને એનાથી ઉતરતાં ગણતી હતી. મી. નેમ કહે છે કે જ્યારે આ બૂતો મારી આસપાસ આવે છે ત્યારે મારી નિદ્રામાં ખસેલ પહોંચે છે. અને મારી સ્ત્રી ચીમ પાડી ઉઠે છે. હું પુછું છું કે શું થયું ? ત્યારે કહે છે કે મીકકનરેલ અહિંયા આવ્યા છે એ તમને તમામ કાલ સ ચે ચાલ કરાવવા માંગે છે. મને તો કશુંજે જણાવું નથી. એવું દર્શાવતું મને દુઃખ છે તેથી છુટા છેડા માંગું છું. એક બે લપડાકાળી બૂત સ્ત્રીને સાધન ગણવાનું ક્યારનાં બૂતી જતે—એમાં કાટ શું જવાવું ? એ તો ઘરગથ્થુ સદ્ જોવી દયાથી મરી જાય !

૨. ગયે વરસે એક સ્ત્રીએ એ કારણથી છુટા છેડા માંગ્યા કે મારો ધણી દબમને ધણી છુટ અપે છે. અને તે મારી સમ્મતિ વિના મદી મુઠાવી નાંચે છે, તે મને પસંદ નથી. મેં મારા ધણીને ધણીવાર કહેતું કે, તમે જે દબમને દાદી મુંડાની રમ આપસો તો હું છુટાછેડા કરીશ. પીટ્યાએ માન્યું નહોં તેથી કાટને સરણાગત છું ! !

૩. પીટ્ઝર્ગમાં એક કવિનાં સ્ત્રીએ કાટમાંથી પોતાના ધણીથી એવે બહાને છુટા છેડા માંગ્યા કે મારો ધણી-પોતાની જાહેશી કવિના મને સાંમગવાને આગ્રહ કરે છે, એ એક પાસાં ફેરતા નહોં તો બીજું શું ? યુગચાત્રમાં વંચી પડેલા કવિઓને હજી અમેરીકાને પત્નીઓ નથી જડી એજ એક દિલાસો તેમને છે. પણ જડી હવે તો માસિકાના એડીટરોને જરા ત્રાસ જરૂર આપેલો હશે !

૪. વળી એકે એવી વિચિત્ર પ્રકારે છુટા છેડા પોતાની બધરીથી માંગ્યા છે કે—મારી સ્ત્રી મારાપર બહુ ઝેરીલી છે અને તેથી મને તેના અપરાધનું પાન કરવા દેતી નથી એટલુંજ નહોં પણ મને હેન કરવા પાસે પણ આવવા દેતી નથી ! અમેરીકન સુધારાએ મરદોને અત્યંત ખાવસા બનાવો દીધા લાગે છે. એજ સાર પર આવી નમાતી અરજીપરથી આવવું પડે છે.

૫. પશ્ચિમની સ્ત્રીઓનું અર્થઘટન ! પુગલુ અંતરુ કરીને આ દેશની સ્ત્રીઓનું ઉપનિષદ અવશ્ય કરતાં વાંચકોને વિશેષ અનંદ થશે.

મીસ કુમુદિની નિત્ર બી. એ. ડૉએસના પ્રતિનિધિ તરીકે—“સુપ્રસાત” ના તંત્રી અને આશુ કૃષ્ણ કુમાર નિત્રની મોટી પુત્રી મીસ કુમુદિની મીત્ર બી. એ. ને આવતી તા. ૧૧ મી જુને મળનારી પૃષ્ઠીની આંખોની ઉન્નતિની સાધના કરતા માટે મળનારી “ઈન્ટરનેશનલ રીમેન ડૉએસમાં” હીંની પ્રતિનિધિ સી તરીકે દાખર થવા આમંત્રણ કરવામાં આવ્યું છે. હીંદી આંખોએ શું ઉન્નતિ કરી છે. તથા કરવાની છે તે પર પોતે નિગ્રહ વાંચનાર છે.

જાહેનામાં કન્યા ગુરુકુલની સ્થાપના—મદ્રાસીઓએ આ વર્ષના પ્રારંભથી કરી છે. એ જાણી ક્ષણે આનંદ થાય છે અને તે ઘણા મોટા પાયાપર છે એ વિશેષ આનંદજનક છે. ‘આર્થ’ સામાજિકોએ પુરેણે માટે ગુરુકુલ સ્થાપ્યાં છે પરંતુ અીઓ માટે જલંધર ચિરાવ અન્યત્ર બહુ એાણું... કાણું છે. એકદમ ૨૦૦ બોઈને રહી શકે એવી સગવડ આ ગુરુકુલમાં છે, મી. પી. રામનયનના સુલ પ્રયત્નથી આ કોલેજ સ્થપાઈ છે. તેઓ કેળવણીની, નૈતિક અને ધાર્મિક બાબતમાં અગ્રેસર ગણાય છે. કોલેજનો હેતુ, પ્રાચીન ગુરુકુલોમાં જેવી રીતે અભ્યાસ થતો હતો તેવી રીતે વિદ્વાન શિક્ષણના સમાગમમાં વિદ્યાર્થી આવે, રહે, અને તેમનાં ધાર્મિક, નૈતિક અને અધ્યાત્મિક ગુણો ખીલવવાનો છે. આ કોલેજમાં તામીલ ભાષાના પુસ્તકોનું જ્ઞાન અને રસ ધર્મને લગતા બેઝા આપવામાં આવશે. એકંદર રીત ધર્મમાં પંચ પાણું બહુ આણું છે. મદ્રાસ યુનિવર્સિટીના મેટ્રીક્યુલેશન, ઇન્ટર્મીડિયેટ અને બી. એ. ની પરીક્ષા આપી શકાય એવું શિક્ષણ આપવામાં આવનાર છે. કોલેજને સાફ સી પ્રીન્સીપલ પસંદ કરવામાં આવી છે. તે મીસીર પ્રેસિડેન્સ ફેર એમરી છે. એણે પોતાનો ક્ષણે વખત પૂર્વ તરફના આંખોના મર્યાદા તથા વેઃ વગેરે પુરોગાનો બહુભાગ અભ્યાસ કરવામાં ગાળ્યો છે.

ચચાંપત્ર.

‘ગુજરાતમાં પ્રવર્તતો મતીય પંથ—તેની ઉત્પત્તિ.

‘સત્ય’ ના તંત્રી ભેગ,

સાહેબ,—ગુજરાતમાં અનેક મતપથો છે. તેઓજ એક પંથ મતીયો છે એ પણ પંથ માંજ ગણાય છે. અને તેમાં હજારો સેરો છે. એને માટે એવું લખાણ પ્રગટ થયેલું છે કે ૩૦૦ વર્ષ પર કેટલાક લેઉંઆ કણબીઓ કાશી જતા જતાં અમદાવાદ પાસે ગરમથા (પીતાનાનું) શામમાં રાત્રે મુશામ કર્યો. ઇમામશાહ નામનો ફકીર તે વખતે ગરમથામાં રહેતો હતો. તેણે જાતજીવિને કણબીને તમે મારું શિક્ષણ સાંભળશો તો કાશી ગયા વગર કાશી જ્ઞેશો! જેને ઇમામશાહમાં આશ્ચર્ય નહોતી તેઓ કાશી ગયા. અને આસ્થાવાળાઓએ કાશી ગયા વગર ગંગામાં સ્નાન કર્યાનું ફગ મેળવ્યું! તે ઉપરથી તેઓએ ઇમામશાહનો મત કણુક કર્યો અને તેઓ મતીયા કહેવાવા લાગ્યા.

શીઓસીશીકત મોસાવરીની પેઠે એ મનમાં પણ બધી બાબતો શુદ્ધ રાખવામાં આવે છે. અને આ અર્થ દ્વીકુ અર્થો મુક્તમન મનનાં તમમ પુરતો ઇમામશી (આમાખાની) પંથ પેઠે દાખનાં લખેલાં છે. તે પ્રસુ. કાહેને અન્ય પંથાનુયાયીને ન વાંચરા દેવા એવાં એ

પંથના અનુયાયીઓને ખાસ શપથ આપવામાં આવેલા છે. તેથી એ મતથી આજ સુધી તમામ વર્ગ અગ્રણ્ય છે. જેઓ એ ધર્મપર આસ્થા બેસાડે તેજ અધિકારી ગણાવે તેનાં ગૂઢ તત્વો તેના કાનમાં કથવામાં આવે છે.

એ મત પ્રમાણે કલકિ (કલકી) અવતાર થઇ એક વખતે ઇમામશાહ પોતે ઇશ્વર રૂપે આવીને મનુષ્ય જાતિનો દુઃખસાગરમાંથી ઉદ્ધાર કરશે. એવી આશામાં ને આશામાં સર્વ અનુયાયીને ઘેરી રાખ્યા છે.

① એ મતનાં ધામે (ગુજરાતમાં) ત્રણ છે, તેમાં સૌથી મોટું ધામ, ૧ પીરાણા (અમદાવાદથી સાત શાહિ ઉપર) ૨, લાભેરામ (પેટલાદ તાલુકા) ૩, શીનોર (કાનમ જિલ્લો) છે. તેની ગાદી ઉપર જે બેસે તે ભગવાં હુધાં પહેરે છે અને સંસારનો ત્યાગ કરે છે, અને દાદી રાખે છે. તેમાં હવે જમાનાને અનુસરીને પીરાણા સિવાયના ગાદીવાળાઓએ દાદી રાખવાનું છોડી દીધું છે.

એ મતનાં આચરણો આ પ્રમાણે છે.

રમજન મહીનામાં રોજ પાળે છે, તથા આંદ બીજ પવિત્ર ગણે છે. એ ઉપરાંત હિંદુના તહેવાર જેવા કે હોળી, અખાત્રીજ, દીવાસી, અને બજેવ, પણ પાળે છે. તાલુકાને તથા કબરને પણ માને છે. અને તેને મૂર્તિના જેટલું માન આપી ચાહે છે. ચોથીયું કરાવવું તથા આરમું પણ જમાડે છે. તાડી, દારૂ, માંસ, મગ્ગી, તથા કેરી વસ્તુની સંસ્તર ખંધી છે. બીડી, લીંગ, ભાંગમાંજની પણ બંધી છે. આ તેનાં ઉત્તમ તત્વો છે એ ન્યાયખાતર પ્રશંસા કરીને સ્વોકારવું જોઇએ. તેઓ મુઝાં દાટે છે.

એ મતના ધર્મશુરઓ “ કાકા ” નામથી ઓળખાય છે. તેઓ બ્રાહ્મણ બહુલા નથી, તેમજ તેમને શૂરસીનું પણ પુરું જ્ઞાન નથી.

એમાં મોટે ભાગે કણ્ઠીઓ છે. આગાખાની સાથે મતીયાઓ પણ સુરતમાં આવે તથા મહાજન બહાર મુકાબ ગયાનું સંભગાય છે.

લી૦ સેવક,
બાણકેર.

અંથાવલોકન અને અંથસાર.

સાચું સ્વર્ગ:—વીષક વૈદ્ય અમૃતલાલ સુન્દરજી પટ્ટિયાર. ભાવનગર “ દરબારી ” પ્રેસ તથા “ વિદ્યા વિનય ” પ્રી-વીંગ પ્રેસ ૧૯૦૬ કીમન રૂપિયા છેલ્લે. પાનાં ૫૬૪.

રા. રા. અમૃતલાલ સુન્દરજી નામ અમારા વાંચકોને સુપરિચિતજ છે. સાથે-સાથે અમારા વાંચકો એ પણ સારી ધેડે સમજે છે કે રા. રા. અમૃતલાલ એક દરબીના નાદી-વૈદ્ય કરતાં જન સમાજના મોટા ભાગનાં દરબીના નાદી-વૈદ્ય તરીકેની ફરજ વધારે સારી રીતે બજાવે છે. જો કે આ પુસ્તકની રા. રા. અમૃતલાલનાં બીજાં પુસ્તકોની માફક અનેક અરુચિય પોરી જણાતી નથી છતાં તેમાં કંઈ બોધપ્રદ મત છે એમ માનવાનું કશું કારણ નથી. અત્રે સાત વર્ષ મોટી પણ ને પુરાણની ઉપરોક્તનાં તેલશીલ જણાઇ આવે છે કે જેટલી તે અત્રે પ્રકટ થઈને જણાઈ આવે. ઉપરાંત સત્તાં સાહિત્યનો પાયો તે બહુ એમણે નાખ્યો હોય નહીં, એમ એમની દીમા પરથી જણાય આવે છે.

એમનાં અનેક સુદૃઢ દાખલાઓમાંથી નમૂના તરીકે અને એકાદ બીજે આપીએ બોએ.

મૂર્તિ પૂજા વિશે ગીતાના અરાદમા અધ્યાયનો. ભારીસંગે. શ્લોક આપી તેઓ જણાવે છે કે " આપણા દેહકા અજ્ઞાન લોકો મૂર્તિઓને સાધન બિંદુ તરીકે નહીં પણ ઈશ્વર તરીકે જ માને છે, એટલે સાંનિવાળાઓને તે ઈશ્વરના અપમાન જેવું લાગે છે, અને એમ માનવું એ ખરેખર ઈશ્વરનું અપમાન જ છે. "

લાડુ તે એકમ ધત ચેર એકમ.

ખોળથી તે ખાંડમુ સર્વ દુઃખ છાંડમ.

એવા બ્રાહ્મણ પંડિતજીને જોઈથી તેઓ કહે છે કે " ચોમાસામાં છવડાવાળી યજ્ઞ ગયેલી બાઈ તમે તાંબુ સંક્રાંતિ દરમિયાન પણ બાજવિધવાઓના વરની પાછળનાં સસવાળાં આવડાં તમે તાંબુ સંક્રાંતિ છોડો. "

તીલક વિશે લખતાં તેઓ લખે છે કે " બારીસર વિના બારીસરના નામનું પારીધું કોઈમાં જઈને કાંઈ કેસ છતી આપે નહીં, અને રાસર વિના રાસરના નામનું પારીધું કાંઈ રોગ મટાડી શકે નહીં; તેમજ અંદરના સફ્ટજીને ખીલવાને એ શક્તિઓને વાપર્યાં વિના બહારના જેવાં ઉપરનાં તીલકોથી કાંઈ શુક્રવાર, શ્યામ (વળે) નહીં.....દરે તો...બહારનાં પરીકમાં જુસાઈ જાય તેવાં તીલકોને બદલે ન જુસાય તેવાં તીલકો કરે. " ગાંધીયાં એવે બોલમાં જવાનું નથી અને ચાંડલાથી કે ચરણમુતથી પણ પડાવડું નથી એમ પણ તેઓ (પાનું ૧૪ મું) રજક જણાવે છે.

યજ્ઞ આમભોજ આવવાનું શીખવવા ઉપરાંત વાતાવરણની શુદ્ધિ અને તે દ્વારા મનની શુદ્ધિ કરી શકે છે એવું જ નહીં પણ તેના બીજા કારણોથી રા. પરીવાર (૧૨૦મું પાનું) નીચે મુજબ જણાવે છે:—

ધર્મનાં બે મદાન તત્ત્વો એક જ હિંચાથી સિદ્ધ થાય એ બહુ પ્રતીતી વાત છે. યજ્ઞમાં વેદના મંત્રોથી પ્રભુના શુભ અવતા દત્તા અને બહારની હિંચાઓથી મનને કાચમાં રાખવાનું તથા બાઈબંધી વધાવવાનું શીખવવામાં આવડું હતું. * * * તેમાં ધર્મચર્ચા ચાલી તેના નિર્ણય થતા દત્તા. આજુબાજુનાં જોડેરા ગામડાઓનાં દલેરા લોકો આવતા, તેઓ તિવિશા શીખતા, અને તેઓમાં ધર્મબાવનાની બાધિતિ ફેલાવી એ શિવાય ન્યાં ચક્ષુ થાય ત્યાં મેળા બરાતા દત્તા; એ મેળામાં પ્રદર્શનો યત્તાં તેથી વેપાર વધતો દત્તા અને તેમાં શ્રાવણોને (આશ્રય) મળતો તથા મરીઓને મદદ મળતી હતી. વળી એ ચક્ષુ મંદપમાં પડેતોને નવા નવા વિદ્યાર્થીઓ મળતા દત્તા અને વિદ્યાર્થીઓને જુદા જુદા વિષયો જણાવતા ખાંસ શરૂઓ મળતા દત્તા દેરા દેશાવરના જુદા જુદા શુભ વાળા બહુ પ્રતિષ્ઠિત લોકો બેસા થતા દત્તા, અને તેઓમાં પણ પૌત્રપૌતાની વિદ્યા તથા શુભ માર્ગ દરિદ્રાઈ ચાલતી હતી; એટલે એવા પ્રસંગોમાં વિદ્યા દુલ્લભમાં નામ મેળવવા સાર લોકોમાં બહુ કાળજી રહેતી હતી. તેથી લોકોમાં દુનર કળા વધતાં દત્તા * * * તે શિવાય ન્યાં ચક્ષુ થાય ત્યાં રાત્રી દાનર થતા દત્તા તેથી તેઓ પ્રભાવ વિચારો અને દુઃખો જાગી સાતતા દત્તા. "

દેવનું નૈવેદ્ય, આદિ તો બહુ જ સરસ હોયતો છે. રા. પરીવારનાં પુસ્તકો જ્ઞાનનો ખજાનો હોવાથી તેને " દેવ " ની ઉપમા આપે છે (જુઓ પાનું ૪૪૧.)

જ્ઞાનાથી કલ્યાણ થાય, જ્ઞાનાથી બહુ થાય, જ્ઞાનાથી ઉન્નતિ થાય, તેનું નામ ધર્મ છે એવું ઉપરોક્તનાની સાથે (ચતોઽમ્યુદયઃ ધેવઃ સિદ્ધિ સર્વમઃ) તેઓ પેતાની પ્રતાપનામાં " સાચું સર્વ " ની વ્યાખ્યા આપે છે.

" પેતાના તથા પેતાનાં બાઈબંધીનાં દુઃખો દૂર કરવામાં કમોમાં મજાસો પેતાની ચાલુ છ'ંબી ગાળતાં શીમે તેનું નામ ' સાચું સર્વ ' છે. * * * દરેક મજાસ પેતાનું કર્તવ્ય બલવતાં શીમે અને સમસ્ત પ્રભમાં નવું જીવન આવી જાય તેને દુ ' સાચું સર્વ ' સમજું છું. " અથવા તો સાક્ષીઓ એવર્ધનનામના નીચલા રાજ્યોમાં ન્યાં સાચું શુભ થશે છે તેનું સર્વ છે એમ કહેવાનો રા. પરીવારનો હોય જણાય છે:—

શુભ થશે ત્યાં ન્યાં બહે રહે નિજ દુઃખો,

... જ્યાં પછે આદર માત્ર પ્રવાસી જુઓ. (સરસ્વતી ચંદ્ર.)

સુવિજ્ઞાનં ચિકિત્સુષે જનાય સચ્ચાસચ્ચ વચસી પરપૃથાતે ।

તયોર્યત્સત્યં યતદ્વૃજાયસ્તદિત્તોમોઽપાતિ હન્યસત્ ॥ શ્રુત્યેદ. ૭-૧૦૪-૧૨

અર્થ:—(ચિકિત્સુષે) ઝાની (જનાય) જાનને માટે, એ (સુવિજ્ઞાનમ્) જાણના ભેગ છે કે,

(સત્+ચ, અસત્+ચ) સત્ અને અસત્ (વચસી) વચનો (પરપૃથાતે) પરપર એક બીજાને દખાવવાની રીત કરે છે; પરંતુ, (તયોઃ) તે બેમાંથી, (યત્+સચ્ચાસ) જે સત્ય છે, (વતરત્) એ બેમાં જે (વજીવઃ) ઝાણુ ઝાકુટિય છે (વદ્+ચત્) તેનુંજ (સોમઃ) પરમાત્મા (અવતિ) રક્ષણ કરે છે, તથા (અસત્+આ+દન્તિ) જે અસત્યજ છે તેનું હનન કરે છે

પુસ્તક ૨ જી.

મે, સન ૧૯૧૩.

ખંદ ૧૧ એ.

મહારી વ્યાપકતા.

(ગેઝલ—કવ્યાલી.)

મરાયરમાં બધો છું હું, બધા સંસાર મદાર છે;

યરેયર પાયરો છું હું, બધે વિસ્તાર મદાર છે.

પવનની મંદ હોરોમાં, વદું સાગંધરૂપે હું;

નયાળી ચેનના રૂસો, જગત સંચાર મદાર છે.

ખિયું હું પુષ્પ યજ્ઞ રૂસે, વસું હું માનની કુસે;

લખું હું લાખને લસે, બધે અધિકાર મદાર છે.

મળતી મેઘમાલાને, જાતી વિષયાલાને;

જગત સત્ જગવનારો, અજગ દંકાર મદાર છે.

કરું હંચા ઉભા મદારો, રસું ત્યાં પુષ્પ ફળ ઝારો;

ખનાવું રાત ને દારો, બધા એ કાર મદાર છે.

ધૂમેડે સૂર્ય મંડળ આ, દેવેદો મંડો તોયાં;

ધરાને કોઈ માટે પશુ, ખરો આધાર મદાર છે.

ઉત્પત્તો મંચ ફૂંકીને, રસું છું સૃષ્ટિઆ લાખો;

કરું પાઉં પ્રત્ય ત્વેનો, અજગ વ્યાપાર મદાર છે.

બની હું બાદશાહ પોતે, પ્રજા સરભુંધું પોતાને;
 જમાવું જ્વતપરે સત્તા, જગત દરબાર મહારો છે.
 બનાવી વીજના સંચા, ચલાવે લોક સદેશા;
 બધી જો 'જેટરી' ને સાંધનારો તાર મહારો છે.
 સુવીને બેઠી આલાપો, નિવારે તપ્તના તાપો;
 અગમ ગમ લાખનારો જો, અલખ રીતાર મહારો છે.
 બની ગજરાજ ગાભુંધું, બની મૃગ અમં લાખુંધું;
 છવન-મૃત્યુ બનુંધું હું, અજળ મમકાર મહારો છે.
 રજત સોનું અને રત્નો, રચ્યાં કાટી કરી યત્નો;
 કુબેરે સાચવ્યો હોજો, બધા ભંડાર મહારો છે.
 પ્રકાશું ચંદ્ર ચંદ્ર જગને, પ્રજાણું સૂર્ય ચંદ્ર ગગને;
 રસું રકતે રંગેરગને, બધામાં પ્યાર મહારો છે.
 બનાવી સપ્ત લોકોને, વિદ્યારી દુઃખ શોધોને;
 રચુ લીલા વિલોકોને, વિવિધ સંસ્કાર મહારો છે.
 ઉગ્યો હું વૃક્ષ પાંદડીએ, દસ્યો હું પુષ્પની કક્ષીએ;
 વસ્યો જૂમિ ગગન દરિયે; ભયો મજ ધાર મહારો છે.

શુભધ, તા. ૧૫ મી
 અપ્રિલ ૧૯૧૩.

}

વસંત.

વર્ષા.

(રાસ).

વિમલ અંધર દલ પર સ્વર
 ધીર ગંભીર ગાજે રે !
 મધુર તાલ વાજે રે !

૧

અસ્તિ નીર ગંભી. જામ:
 ઝીલી ગહન અમીત નાદ:
 અતુપ રાગ રેલે રે:
 પ્રણયતંત્રી ખીલે રે:

૨

પંખી પ્રાણ પ્રકુલ થાય:
 કલામય સુનૃત્ય થાય:
 તરંગાલ્ય પ્રણમે રે:
 રસિકતા ઉભસેર:

૩

ધનું દૂધ સેર ચંબે:
 વત્સ દૂર સૂર અંબે:
 ગોપ ગોપી મોદેર:
 ભીર પ્રાણુ યોગેર:

૪

બોમ વાટિકે ફરત:
 સૂર્ય ચંદ્ર તારક અંક:
 ઇન્દ્રજિત યોગેર:
 સિંધર ચંદ્ર વિરામેર:

૫

સકલ સૃષ્ટિ મમ થાય:
 બ્યોત્યો બ્રહ્મગીત ગવાય:

અહીં લાન નગેરેઃ
અહીં તાનં નગેરેઃ
વિમલ અધરદલ પરસ્પર

ધીર ગંભીર ગાળેરે !
મધુર તાલ વાળેરે !
“પ્રભુચી” (ખી. એ.)

શુભાવેલી બાધ્યાવસ્થા.

આવે લપાનક નિશા કંઈ જીંદગીમાં,
નિશા ખની જીવનમાર હીરી જતીને;
મીઠી કિશોર વયના મુખીઆ નિચારે,
મારા દુઃખી સ્મરણમાં સફરે ચડે છે.
બાધ્યા મહીં રમન દેવભરી રંગેલાં,
બાધ્યા તણાં ઇતકતાં મુખમાં રેલાં;
ને દોષદીન યુગ પ્રેમ તણાં ખીજેલાં,
સંભારતાં હૃદય શ્વાસ રૂધિર નયે.
એ ઇતકતાં અમી ભરી પ્રિય આંખ ક્યાં છે
એ પ્રેમીલા રસિક મિત્ર ગયા છે;
નિર્દોષ મમ્મન ગઈ નજરે જણાતી,
આરામની મુખદ ઝાંખી ક્યાં છુપાતી ?
બાજેલ ને તરફરે યુલસ વસન્તે,
ન્યમ તરફી, ચરદમાં પટકી પડે છે;
મ્હારાં મુખે, ત્યમ ચિશુ વયનાં રસાળાં,
તેને હવે કુદરતે ઝડપી લીધાં છે !
ત્યારે મને ખબર જાન તણી નહોતી,
ત્યારે મને તરસ જાન તણી નહોતી !
અધારમાં ઝરણ મીઠું દોષું ને,
તેને હવે સનન પંથ તણું જાન !
વાગે હવે જરીક જાન તણા સપાટા,
આ આત્મામાં મજિન ફુગની ઝાંખ લાગે;
યુકે હવે જગનના કંઈ જેરી વાપુ,
એ વેગમાં હૃદય ફીટું ઘઈ ખવાયે.
બાધ્યા હની જીવન લદાણ. તણે ખખનો,
બાધ્યા હની જીવનનું બસ એક રત્ન;
બાધ્યા હની જીવનનું જીવેલ ખાત્રી,

બાલ્યા હતી જીવન ! માંદી સુનેરી કીર્ણ.
મીઠી વીણા મળી અરે ! પલુ ના વગાડી,
ના, ના, ગમી રસ ભરેલ સુનેરી ઝારી !
સાક્ષ્ય આ જીવનનું કદી ના થયું ને,
શતાં હવે હૃદય-કંઠે સુખાષ્ઠ બધે !

શાવનંગર.

વિલાપી

૧ સહાગત અધિકને ”

(શાર્દૂલવિકીરિત) બેસી નાવ મહીં પર્યંક સરવે ધર્મિસત સ્થાને જતા,
સ્નેહિ સર્વ થઇ મુગોષ્ઠિ કરતા વાધી જતી મિત્રતા;
જે કોને નવ કોઇ એક સમયે અન્યોઅન્ય પીજાણતા,
તે સર્વે થઇ સુસ મુહુર સદા રહેવાસ સૌ ધરજતા.

(શાલિની) આલ્યું બાલ્યે નાવ વેગે અમારું,
વારિમાર્ગે બધું લાગેજ સારું;

ઉભું રહેતુ રહેતું વિશ્રામ સ્થાને,

ઉતારી કા જીર્ણ, લેતું નવાને.

(મન્દાકાન્તા) પથે જતાં નવોં નવોં પ્રેમી મિત્રો ભાળ્યા કેં,
ને તેથી બહુ પૃથક પૃથક પ્રેમી મિત્રો ખ્યાં કેં;
યાતાં “ યાચે તુરત હૃદયે શોક ” સ્નેહિ વિયોગ,
લાગે હૃદયે કષમ નહિં યતાં દૂર સ્નેહિ નિયોગ.

(શાર્દૂલવિકીરિત) ઇચ્છેલે સ્થળ આર્થો પ્હેંચ્યો પધિકો સૌ નાવથી ઉતર્યાં,
કિનારે રહ્યો દષ્ટિપાત કર્યો સૌ સૌનેજ પથે પાલ્યા;
“ છે, છે, છેવટનું ખરે મળવું આ, એવું હૃદે બાળીને,
નિમિત્તે સહુ આર્થો સંચિત થયા, એવું હૃદે ધારીને. ”

(શિખરિણી) ખરે વેળા આ તો, મુહુર સહુને શોચ અતિશે,
ન જોને કેં તેને રમતસમ આ ભાસ્યુંજ હશે;
જાઇ આવે ખારો, ઝટ સમય આ સ્નેહિ હૃદયે,
ચિરસ્થાયી, રહેશે, પ્રણુર્ણન કરા હિરમયે.

(મન્દાકાન્તા) પ્રેમી હૃદયું સંબંધ તૂટતાં શોક અશ્રુ ન બહે કાં ?
પ્રેમી હૃદયું વૌતક સ્મરોંને ચિત્ત બાળે નહિં કાં ?
વિયોગીને નિરમ્બુ વિધિએ અશ્રુઓ ટાળવાનું,
વિયોગીને વૌતક સ્મરોંને ચિત્તને બાળવાનું.

x

x

x

x

x

x

સ્નેહિ મિત્રો, દૌનસુહૃદનો સ્નેહ સંભાર બેવા,
સ્નેહિ મિત્રો, દૌનસુહૃદના પ્રેમને બૂકશે ના;
સ્નેહિ મિત્રો, દૌનસુહૃદના દેવ સૌ માફ કરજો,
સ્નેહિ મિત્રો, ફરીથી મર્જીશું ધધરેચ્છા હશે તો.

x

x

x

x

x

x

સુરેત.

હવારીઆ ચક્રો

}

મિ. છાટુભાઇ દાણભાઈ

સોરઠી ભૂમિ.

(નારાય.)

પ્રસિદ્ધ જે પુરાણમાં અનાદિકાળથી હરી, કરે છે કીર્તિગાન જેનું મુકતકંઠ કિન્નરી;
અનેક રત્ન જન્મદા, અનેકધા મુખપ્રદા; સુરમ્ય ભૂમિ સોરઠી અનન્ય છે દિગન્તમાં- ૧
રહ્યા છે બાણ તથા સિંધુરાજ ગર્જના કરી, નજીક એક દિશમાં વસેલ પહેન શુર્જરી;
અખંડ ન્દાની નિર્મળી નદી વહે અનંત ન્યાં, સુરમ્ય ભૂમિ સોરઠી અનન્ય છે દિગન્તમાં- ૨
ઉદાર ઉદ્ધમી અતિથિ પ્રિય પ્રેમી લોક ન્યાં, મુખી નિરોગી છંદગી હળીમળી શુભરતાં;
મીઠાશ જીભની, અમીરી દિલની વસેલ ન્યાં; સુરમ્ય ભૂમિ સોરઠી અનન્ય છે દિગન્તમાં- ૩
અનેક ભાટ ચારણો ફરીર તેમ માગણો, લિખારી સાધુ બ્રાહ્મણો તણો જહાં અછો ધણો;
દરિદ્ર તોષ છે દયાધુ દેશ જાણી તે વસ્યાં; સુરમ્ય ભૂમિ સોરઠી અનન્ય છે દિગન્તમાં- ૪
અનેક વીરવાન વીર ન્યાં ધુમેલ શૈર્ષથી, પરાક્રમની નોંધ ઇતિહાસમાં બધી લખી;
સ્વંત્ર ન્યાં અનેક રાજ આજ છે હવાતીમાં; સુરમ્ય ભૂમિ સોરઠી અનન્ય છે દિગન્તમાં- ૫
મનોહર પ્રિયંવદા વિકાસી અંગના વસે, સમાન તેમની ન સ્નેહ સ્વામિનો કહીં હશે;
ધરે છે હ્રમણાં જ જાલ-કાંખોએડ આપતાં; સુરમ્ય ભૂમિ સોરઠી અનન્ય છે દિગન્તમાં- ૬
અદ્વિત નહીં, જાતિ, બાળક, બચ્ચો, છ બાળકો, ઝેરડી, ચેરડી, નાથુજ જે જોડે, જેતરો,
તવરિત વેગવાન અસ્વ પાણીદાર પાકતા, સુરમ્ય ભૂમિ સોરઠી અનન્ય છે દિગન્તમાં- ૭
પૌષ્પ સ્નાદ કાચનો અખાંડાર દેશ આ, અદા ! વિશાળ આણુ રાજરાગણી તણીજ આ;
કવિત્વ દેવી ભારતી વસ્યાંજ ઠીક વાસ ત્યાં, સુરમ્ય ભૂમિ સોરઠી અનન્ય છે દિગન્તમાં- ૮
પ્રભાસ કારિકાં રહેલ મુખ્ય તીર્થરાજ ન્યાં, વળી અનેક ભાસ માંહીં બીમનાય-ધામ ન્યાં;
નજીક જીર્ણદુર્ગ ગિરિરાજ ગિરનાર ન્યાં; સુરમ્ય ભૂમિ સોરઠી અનન્ય છે દિગન્તમાં- ૯
મુદ્રામ ને નૃસિંહ ભક્તરાજ જન્મ ન્યાં થયા, તજજી રાજધાન મીરાં આંહીં આવૌને રહ્યા;
અનેક ભક્ત જન્મથી વસેલ ન્યાં પવિત્રતા; સુરમ્ય ભૂમિ સોરઠી અનન્ય છે દિગન્તમાં ૧૦

ત્યજ મથુરાં ગામ કૃષ્ણ દારિકા કરી વસ્યા, પ્રભાસ ક્ષેત્રમાં સમાર્ધી સાધતા વળી રહ્યા;
 શ્રીકૃષ્ણપાદથી ભૂષિત ભૂમિ છે પવિત્ર-આ; મુંઝવ્ય ભૂમિ સોરઠી અનન્ય છે દિગન્તમાં. ૧૧

ભલે ગરીબને દરિદ્ર દેશ આજ તે દિશે, તથાપિ ઉચ્ચ ભાવના ન દિલથી હણુ ખસે;
 ભવિષ્યમાં પ્રકાશશે કદીક પૂર્ણ બેસમાં; સુરમ્ય-ભૂમિ સોરઠી અનન્ય છે દિગન્તમાં. ૧૨

૦ શ્રી પ્રજ્ઞાદ જ્યંતી, ૧૯૬૯.
 મુખ્યર્થ.

}

પ્રભાસકર જયરાકર પાઠક.

સૂક્ષ્મદર્શક માં થી.

આ પત્રતા પ્રારંભતા અંકોમાં હજા મથાળાં હોલ આલુ પ્રાસંગિક વિષયો ઉપર હુંકો ચર્ચા-
 દિશા કરવાની પદ્ધતિ અખત્યાર કરી હતી. તે પછી જગ્યાની મારામારીને લીધે તથા મોટા આર્થિકલોનો
 સમાવેશ કરવા હમને હમારા સૂક્ષ્મદર્શક પર બખોલ અકારી દેવી પડી હતી. પરંતુ બે વર્ષના હમારા
 અનુભવથી હમને જણાય છે કે, વાંચનારી પ્રજાને લાંબા આર્થિકલો વાંચવાનો ભ્રમ્યે તેટલો રસ, સમય
 કે એકાગ્રચિત્ત કરવાની શક્તિ, સામાન્ય રીતે નથી. તેખે અમુક અંશે વાચક પ્રજાને અનુરૂપ રહેવાની
 આવશ્યકતા રેખીતી છે. હુંકો દિશા ને કે સંજોન લેખો નેટલી બોધદાયક કે જ્ઞાનવર્ધક હોવી અસંભ-
 વિત છે, પરંતુ હજા પ્રમાણમાં તેની રસમયતા તથા ઉપયોગિતા એાછી નથી. એ કારણથી હમે હવેથી
 તે નિયમિત રીતે લખવાનો કશવ કર્યો છે, અને આરા છે કે, હમારા વાચક વર્ગ એ નિયમની
 સંતુષ્ટ થશે-તેથી.

દિવાન સર ચંદાવકર !

જગની સૂસરી ખહુ સખત હોય છે. તેથીજ અંતરિચ્છા છતાં સર નારાયણ ચંદાવ-
 રકર પ્રજાને પોતાની વિદ્વતા, વક્તવ્યતા તથા બાહ્યશીનો લાલ આપી શકતા નહીં હોય, તેથીજ
 જેના પોતે સ્વ. રાનાદેની જગ્યાએ મહામંત્રી એવી સોશીયલ કોન્ફરન્સમાં વારંવાર હાજર
 પણ નહીં રહી શકતા હોય, એવી રીતે પ્રજા પોતાના મનનું સાંત્વન કરતી અને મનને
 દિલાસો દેતી કે સિંહ તબેલામાંથી શૂટતાં પાછો રણમાં, વકીલ હતા તે વખતની જેમ, તેથી
 પણ વિશેષ એટી કોળો જરીને ધુમંતો થશે ! પરંતુ પ્રજાનો પ્રારબ્ધમાં ગ્રહ વાંકા હતા !
 એઓ ને સ્થાનિક સંસ્થાઓમાં પ્રમુખ હતા-જેમાં હતા તેમાં સ્વાભાવિક રીતે એથી એાજા
 નહોતા-તેમની તરફથી તેઓના માનમાં ને મેળાવડાઓ થયા તેમાં તેઓએ વાનપ્રસ્થ થતા
 પછી પ્રજાની સેવા કરવાનો નહીં પરંતુ પ્રભુસ્તવન કરવાનોજ તેમનો મૂળ ધાર્મિક હોતો એમ
 જણાવ્યું હતું. કદાચ એ બેને તેઓ પર્ચાવવાથી સમજતા હશે; પરંતુ લણુ થાય લેડી ચંદાવ-
 રકરનું કે તેમણે પ્રજાને તરાપો દુખાડ્યો ! નહીં, તમારે દિવાન થવુંજ પડશે એવી સ્ત્રી. હંક
 લીધી અને તેને પ્રસન્ન કરવા તથા છદ્દિરના યુવાન-અધીશ પર ઉપકાર કરવા સર નારાયણ
 ચંદાવરકરે હાલતો વાનપ્રસ્થાશ્રમમાં પ્રવૃત્તી કે પ્રજાની સેવા કરવાનું સુલતવી રાખીને, બન્નેને

નાસીપાસ કરીને, પોતાની પત્નીનું મનોરંજન કરવા વાનપ્રસ્થાશ્રમને બદલે દિવાનાશ્રમ ધારણ કરી છે ! હમે કલુષ કરીએ છીએ કે દિવાન થવાની લાલચને સામાન્ય મનુષ્ય વશ થવા વિના ના રહે. પરંતુ હમેશાં 'સ્પીરીચ્યુએલીઝમ' અને સ્વાત્મભોગ, દ્રવ્યની નિસ્પૃહા અને દેશસેવાની ઉપરાયાપરી વાતો કરનાર તરફથી વધારે સારી આશા રાખવામાં આવતી હતી. કેવલ ધન સાથે તેઓ દિવાન નહીં થયા હોય પરંતુ નિસ્પૃહ દિવાન તરીકે કરતાં બહાર પુરુષ તરીકે તેઓ આર્થાવર્તની પ્રજાનું અતિશય વિશેષ કલ્યાણ કરી શકતે. સ્ત્રીનું કેવલ રંજન કરવા કે રામ્બનો માત્ર ભોગ રાખવા, પોતાની ઇચ્છા તેમજ પ્રજાના હિત વિરૂદ્ધ વર્તન કરવું અને પોતાની સ્વાર્થપરાયણતા ઉપર, બીજાને બદનામ કરીને, તે પર પરમાર્થપરાયણતાનો રંગ રંગવો, એને તમે વ્યવહારકુશલતા ભણે માનો પરંતુ અગ્રમાં અપતા વિદ્વાન મનુષ્યનું તે આદર્શ વર્તન તો નથીજ. જ્ઞાતિને ન માનનાર પણ જ્ઞાતિના સંસ્કારને વશ થાય છે અને બ્રાહ્મણનો લોભ કેમે કયો જતોજ નથી એમ છટકી જોવાય છે. સર નારાયણની પત્ની આદર્શ છે, પતિપરાયણ છે, -ધણા ખરાની પત્ની હોઈમાં છે-અને તેની અખંડ ભક્તિના બદલો વાળવો પતિનો ધર્મ છે પરંતુ એના બદલો પોતાને તથા અન્યોને ભોગે આપવો એવું કાંઈ શાસ્ત્રનું કે સંતનું કથન નથી. સર નારાયણને દિવાન થવાનો હક નથી. એમ કાંઈ કહેવું નથી; પરંતુ પ્રજાની આશાથી તેમજ તેમના પોતાના વચનની તે વિરૂદ્ધ છે. તેમજ તેમણે એ માટે જણાવેલાં કારણો કેવલ હાસ્યજનક છે અને પંદાનાં તરીકે પણ જોઈએ તેવાં સંક્રાંતિદાર નથી એજ લોકોનું માનવું છે, તેમાં તેઓ ખોટા નથી. છતાં હિંદુ-સ્તાન નહીં તો કેવલ ઇસ્લામી પ્રજા સર નારાયણના જ્ઞાન તથા શુદ્ધિનો લાભ મેળવવા ભાગ્યશાલી થાય તે માટે દ્રેષ કરવાનું પ્રયોજન નથી. મહારાજ હોદ્દાકરની રૂપતને હમે અભિનંદન કરીએ છીએ, અને અમાત્ય તથા અમાત્યપત્નીપદ દીપાવવા સર અને લેડી નારાયણ મંદોવકર દીર્ઘાયુષ્યમાં થાઓ એમ પ્રાર્થાએ છીએ.

. . . X

X

. . . X

નિર્ધન કુબેરસંહારી !

ઈંગ્લંડના અમુક પ્રધાનોએ પોતાના પત્ની સત્તાનો લાભ લઈ, શેરોનો સટો કીધો અને શેર કાઢનારી મર્કિટની કંપની સાથે મળી ગયા, એવો આક્ષેપ અમુક વર્તમાનપત્રોએ તથા વિરોધી કન્સર્વેટિવ પક્ષકારોએ મુકવાર્થા, એ આક્ષેપનું ખોટાપણ ખતાવવા તે પ્રધાનોએ, પોતે કલુષેલી તપાસ માટે નીમણેલી પાસ કમીટીમાં પોતાની જુબાની ચોડા દિવસ પર આપી હતી અને ઉલટ પાલટ તપાસને સ્વેચ્છથી શરૂ થયા હતા. એમાં સાથી જાણવાભેગ સાક્ષી નાણું ખાતાનો પ્રખ્યાત પ્રધાન મી. લોઈડ-લેન્જ હતો. સટા સાથે નહીં પણ કેવલ વ્યાજ સાથે અમેરીકાની મર્કિટની કંપનીના શેરો તેણે ખરીદ્યા હતા એમ જણાવીને તેણે ખબર આપી હતી કે હું નિર્ધન છું. વ્યાજથી મારી ખાનગી આવક વર્ષે માત્ર ૭ હજાર રૂપિયા છે ! અર્થાત્ કરોડો અને અબજો રૂપિયાની લગભગ સાહે તેમ ઉચ્ચપાયેલ કરનાર કુબેરની કુંચી પોતાના ખીસામાં રાખનાર પોતાના તો પુરા એ લાખ પણ કહેવાયતો નથી ! રહેવા માત્ર એક ઘર છે તેજ સ્થાવર મિલકતમાં છે !-દ્રવ્ય ખાતાના પ્રધાન તરીકે તેને મહીને

રૂ. ૫૦૦૦ નો પગાર મળે છે પરંતુ તેને પ્રતિજ્ઞિત રીતે રહેવાનું હોવાથી એ કાંઈ બહુ બચાવી શક્યો નથી. આ બાબત ઉપર હમે ભાર એટલા મારે મુકીએ છીએ કે દેશની ઉન્નતિના મૂલ કારણુ રૂપ તેના અગ્રગંતાઓની સ્વપંચીકૃત દરિદ્રતા છે. ઇંગ્લંડના પ્રધાનો દુન્યાના સુધરેલા રાજ્યોમાં સૌથી પ્રામાણિક ગણાય છે. ન્યારથી મોટા પોટ (ચેપમ) એ નાણું ખાતાના ઉપરી હોવા છતાં, પડતલ નાણાંનું વ્યાજ પણ લેવાનું બંધ કીધું અને દેશને લાભોઁગીનીનો ફાયદો કર્યો ત્યારથી ઇંગ્લંડના પ્રધાનોની પ્રામાણિકતા જગતમાં આદર્શરૂપ યથા પડી છે ! રાજથી પણ વિશેષ સત્તા છતાં લસ પેઢે તેઓ વર્તે છે. મી. એસ્કવીથે ૧૮૬૫ માં પોતાની ' પાર્ટી ' ની પડતી થતાં જ્યારે પ્રધાન પદનું રાજીનામું આપ્યું ત્યારે તેની પાસે એટલું ધન નહોતું કે ઘેર બેઠાં જાહેર જીવન ગાળવાનું ચાલુ રાખી શકે. પ્રધાન પદ પર આવ્યા પછી ધારાસભીના ધંધામાં ફરીથી જોડાવામાં કાંઈક માનભંગ તે સમયે માનવામાં આવતો. પરંતુ મી. એસ્કવીથને પોતાની દરિદ્રતા સ્વીકારવામાં કશી હીનતા ન લાગી અને પાછા સામાન્ય ઘેરીરંદર તરીકે જીવેલાં સર કીધો. હીદુસ્તાનના લોકો આ દાણભંશુર સંસારની માયા અને દ્રવ્યની નશ્વરતા પર લાંબાં લાંબાં બાપણો કરતાં અને નિમગ્ન લખતાં પરવારતા નથી; પરંતુ બંધારમાં તો તેઓ દ્રવ્યના ધુરોપીયનો કરતાં પણ વધારે અદ્યદતા કીડા જોવામાં આવે છે. બ્રહ્મચર્યની વાતો કરનારા યોગીઓ બીજી બેરી પરણતા, પૈસાને ધૂળ કહેનારા તે પાછા ગાંડા ગાંડા થઈને દોડનારા હીંદુઓમાં એટલા બધા છે કે તેઓને ઉપલા દાખલાઓ આપવા કેવલ અનુચિત ગણાયો નહીં ! ધુરોપમાં લોભ નથી એમ નથી; પરંતુ ઉચ્ચ સ્થાનોમાં, કેળવણલા વર્ગોમાં નિર્લોભ પણ ઓછો નથી. સામાન્ય સુખ સગવડ જેટલા પૈસા મળેથી તેઓ સંતુષ્ટ થાય છે, જ્યારે હીંદમાં માત્ર વેદાંતની બડી બડી વાતોજ કરતા, અને બ્યવહારમાં તો જેટલું અને તેટલુંજ લોભીપણું બતાવતા જોવામાં આવે છે. પ્રામાણિકતા પણ સંસારને માથા કહેનારા ગજવામાં મુકે છે, તેમને મી. લોઈડ જેજનો દાખલો અર્પણુ કરવો એ યોગ્ય જ છે. જે જરાક પણ આંગણી હલાવેથી કરોડોના ધણી થઈ પડે એવા પ્રકારનાં સાધન ધરાવે છે તેની પાસે ૪૦૦ પાનું વાર્ષિક વ્યાજ ઉપજન થાય એથી વિશેષ ધન નથી !

હીંદમાં પણ આમજ લેઈએ.

વિદ્વાનો વિચાર કરતાં કદિ પરવારતાજ નથી, અને બ્યવહારમાં તો વિજયસિદ્ધિ સારૂ દીર્ઘ વિચાર કરતાં પણ શીઘ્ર વર્તનજ વિશેષ આવશ્યક હોવાથી વિદ્વાનો રાજ્ય કારભારમાં કેવલ કાર્યચતુર પુરૂષો જેવા ફત્તેહમંદ નીવડતા નથી એવો તેમને શિર અપવાદ મુકવામાં આવે છે. લૉડ મોર્લી કાર્યપટુ ચેમ્પલ્ડીનના મતથી બહુ જૂદો પડે છે તેમજ સંસ્થાન ખાતાનો એ જૂતપૂર્વ પ્રધાન કાંઈ એકજ રાજનીતિને વળગી રહેનારો નથી. સ્વાર્થાનુકૂલ રાજનીતિ બદલનારા તરીકે એણે તો નામ કયું છે. છતાં ચેમ્પલ્ડીનની પ્રસંશા જેટલી સુકત કે જે વિદ્વાન અને નીતિવાન મોર્લીએ કરી છે તેવા ચોડાએજ કરી હશે. એ વિચિત્રતાનું કારણ એવું જણાવવામાં આવે છે કે મોર્લી મહા વિદ્વાન હોવાથી, વિચાર વિચારજ કર્યો કરતો રહે છે અને તેથી કાંઈ તેનીથી થતું નથી, એમ નિરાશાથી ધોતે અતિ જોય છે ત્યારે ચેમ્પલ્ડીનની અપલતા અને

શીઘ્રતાથી તે પ્રસન્ન-પ્રસન્ન થઇ જાય છે ! વિદ્વાનો પરની કાર્યમંદતાનો આ આંક્ષિપ, મુ-
નાઇટેડ સ્ટેટ્સના નવા પ્રેસીડેન્ટ છે. વૃદ્ધ વિદ્વાને પોતાનાં કાર્યતંત્રપરતાથી સિધ્ધિ કર્યો છે.
મી. ટેફ્ટે ખાલી કરેલા પદ પર આવતાં સાથેજ તેણે આપાત જગાત જે મુ. સ્ટેટ્સમાં સૌથી
હારે છે, અને જેથી મરીયાનો ખરો થાય છે અને માત્ર દેશનાં ધનાઢ્ય કારખાનાંવાળાઓનેજ
લાભ થાય છે તે તેણે જરૂર ચીત્તેના પ્રયત્નમાં એકદમ ઘટાડી અથવા કાઢી નાંખવાની સૂચના
કરી છે, તથા આવક પર નવાંજ ધારણે કર નાંખ્યો છે. અમેરીકાના પ્રેસીડેન્ટની સત્તા ધણી
છે. અન્ય દેશના રાજ્યો તો નામના છે પણ આ વિના મુકુટનો તો ખરો રાજ્ય છે. હાલમાં
કહેવાય છે કે રશીયાના ઝાર કરતાં પણ વૌશંગિયનના " સરેંદ ધર " માં રહેતા પ્રેસીડેન્ટની
સત્તા અતિ વિશેષ છે. ઝાર તો તેના પિત્રાઇ કાકા ગ્રેડકુકોના પાશમાં લપટાયેલા રહેલો હોય
છે જ્યારે અમેરીકાનો પ્રેસીડેન્ટ તો પોતાની અંગત પ્રતિષ્ઠા, સત્તા તથા વગધી લગભગ મ્હાલ
તે કરી શકે છે. આવકપરના કરનું ધોરણ તેણે આ પ્રમાણે રાખવા રાજ્યસભાને વિનવિ
કરી છે:—

૫ર્ષે ૪૦૦૦ ડૉલર (ર. ૧૨૦૦૦) સુધી માફ.

"	"	"	થી ૨૦,૦૦૦	"	સેકેડે	૧	કો.
"	૨૦,૦૦૦	"	" ૫૦,૦૦૦	"	"	૨	"
"	૫૦,૦૦૦	"	" ૧૦૦,૦૦૦	"	"	૩	"
"	૧૦૦,૦૦૦	"	" ઉપરાંત	"	"	૪	"

આ પરથી જણાશે કે આવકમાં હીકુસ્તાનનું ૫ર્ષે તે અમેરીકાનો મહીનો છે. આ દેશમાં
મહીને ર. ૧૦૦૦ ની આવક હોય ત્યાં સુધી કરો આવક વેરો આપવાનો નથી. દીર્ઘ અતિ વિશેષ
દરિદ્ર હોવાથી અમેરીકા જેટલો તો કરી શકે નહીં. ઇંગ્લંડમાં પણ એટલી બધી દદ સુધી મંદી
નથી. ત્યાં ૨૦૦ પાઉંડની ઉપરની આવક પર કર લેવાય છે. હીકુસ્તાનની સ્થિતિ જોતાં હાલનો ક્રમ
બદલુ હારે નથી. માત્ર મુબઇ જેવા મોટા ખર્ચાળ મોંઘા નગરના નાગરિકોને તથા ખેડોળા
કુટુંબવાળાઓને કાંઇક ખાસ છુટ મુકવી જોઇએ. પરંતુ આવક વધતી જાય તેમ કરના વિશેષ
અંશ લેવાની સૌથી વત્તી જરૂર છે. અને જો અમેરીકાની જેટલો તેમ કરવામાં આવે તો ૫ર્ષે
ર. ૧૦૦૦ ને બદલે ર. ૨૦૦૦થી કર ચાર કરવામાં આવે તોપણ કુલ આવકમાં ઘટાડો થવાનો
સંભવ નથી. હાલમાં ર. ૨૦૦૦ તથા તેથી ઓછે તેટલું વધુ કમાનારને રૂપિય ચારને બદલે પાંચ
પાંચ આપવી પડે છે. ખૂબથી વિશેષ જે ધન હોય તે ગરીબ વર્ગના ઉદ્ધારના કામમાં
વિશેષાંશે આવડું જોઇએ એ સિદ્ધાંતમાં સર્વાંશ હોય-અને તે સાચું સો ટકા સાચુ છે એમ હમે
માનીએ છીએ-તો આવક વધારે મોટી રકમથી ચાર કરીને કમવાર ટકા અમેરીકા જેટલો થડાવવા
જોઇએ ! હજારો મનુષ્યોના પસીનાથી, અથવા હજારો લાડૂતોના લાડાથી, હજારો તથા લાખો
રૂપિયા ઘેર બેઠાં આપતા કારખાનાંવાળાઓ તથા ધરવાળાઓ માત્ર સવાયા કરથી ધૂટી
જાય એ ન્યાયપુરસ્સર નથીજ. અમુક હજાર ઉપરનાં સર્વસ્વજ તેમને તો મફત અને નકામ
જેવું છે તેથી ન્યાયી સરકારે તે પરજ નિષ્કાહ પુગાડવી જોઇએ, અને મધ્યમ વર્ગના ૧૦૦૦-
૨૦૦૦ ને બદલે એ લાખતાં લેખાં પરજ બ્યાન પુગાડવું જોઇએ. ઇંગ્લંડમાં પણ એ પ્રમાણે
સર્વાંશે ન્યાય નથી મળી શક્યો. તો અને એકદમ મળે એ સંભવિત તો નથીજ, પરંતુ સાર-

આત જરૂર થઇ શકે એમ છે. જે ડૉ. વુડ્ઝ વીલ્સનની સૂચના કૉંગ્રેસ સ્વીકારશે તો તે દુનિયાનાં રાજ્યોને આવકકરના ધોરણના સંબંધમાં એક ઉદાહરણ સમાન અવસ્થ થઇ પડશે, પછી આ ન્યાયી માંગણીને “ સૌશીયલિઝમ ” કહીને દુસી કાઢનારા ખરેખરના જરૂર આગા થઇ જશે !

અમદાવાદમાં પરિપટો.

અમદાવાદમાં ગયા જે માસમાં જે પરિપટો મળી હતી, સંસાર સુધારાના પ્રાંતિક કોન્ફરન્સના પ્રમુખ મી. નરસિંહરાય ભોજાનાય હતા. અને તેમણે બાપજી કચી શકાયાં તેમ વિદ્યતાયુક્ત, મધ્યમસરણ, તથા વ્યાવહારિક સૂચનાઓ વાળું હતું. ડૉ. સરદાર સર ચીતંભાઇ માધવલાલે પોતે જુના વિચારના પજુ કહેવાવા છતાં, સ્વાગતકારિણી સભાનું પ્રમુખપદ સ્વીકારીને તથા પ્રસંગાનુકૂળ બાપજી કરીને, સંસાર સુધારાની હીમાયત કરી હતી એ પણ એક સંતોષની વાર્તા છે. “ અત્યંત ” સાથે ભોજન અગ્નિપથ કરવાથી તેની વિશ્વ પ્રોટેક્ટ કરવા અમદાવાદમાં મળેલી મહાજનની સભાનું પ્રમુખ પદ લેવાની તેમણે ના પાડી ત્યારથીજ તેઓ હૃદયથી સંસાર સુધારાના હીમાયતી છે, અને સારી સાદી સમાજને માન આપનારા છે એ સ્પષ્ટતર થઇ આવ્યું હતું. આ કોન્ફરન્સમાં સામાન્ય પ્રજાને જોઇએ તેવો ઉત્સાહ હોયો તો અસંભવિત છે, આત્મપરીક્ષા મિષ્ટ ક્યાંથી હોય ? સામાન્ય જનોનો તો હકો માંગવામાંજ ઉત્સાહ હોય છે, અને સંસાર સુધારો તો ખરું જોતાં હકો-ખોટી રીતે મળેલા કે મેળવેલા હકો તથા સત્તા દ્વાયે કરીને સ્વેચ્છાથી છોડી દેવાનો વિષય છે. આ કારણથી, રાજદ્વારી સભા જેટલાં જનશ સામાજિક સુધારણાની સજામાં હોવાની આશા રાખવી મિથ્યા છે. અસુક ઉચ્ચ માનસિક ભૂમિકાને પ્રાપ્ત ગણ્યા ગાંધિયા મનુષ્યોનેજ સંસાર સુધારાની આવશ્યકતાની કદર હોઇ શકે અને તેઓ પરસ્પર મળીને વિચાર કરે એ કાંઈ થોડું નથી. ધર્મ કે રાજ પ્રકરણના વિષયોની વિવિધતા તથા બદલાતા રંગની રાશનીની પજુ સંસારી પ્રકરણમાં જોરદાજરી હોય છે, તેથી એ પ્રજામાં એ વિષય તરફ, સહાનુભૂતિ હોવા છતાં ઉત્સાહ આવવો એ બહુ સહેલું નથી. વળી કોન્ફરન્સ સાથે કાંઈ વ્યવહારિક વિષય જોડાવાની પજુ ખાસ જરૂર છે કે, જેથી તે વિષયને પોષક ફાંડને લાઇને સુધારાના અનેક પ્રેમીઓમાં કામ કરવાનો ઉત્સાહ આવે. સુધારકોને તેની જરૂર પ્રતીત થઇ છે તે મેશર્સ દેવધર, દલવી તથા સર ચંદાવરકરે નેશનલ શૌચાલય કોન્ફરન્સની ધડી કઢાડેલી અને હાલ પ્રગટ થયેલી યોજનાથી સિદ્ધ થાય છે.

મુખ્ય ઈલાકાની (સિંધ પાદ) આંશરે ૭૦ આર્થ સમાજોના પ્રતિનિધિ રૂપ પ્રતિનિધિ સભાનો માર્ચના અતે ગુજરાતના પાટનગરમાં ચલણ મહોત્સવમાં ઉત્સાહ વિશેષ હતો. એઓની દાજરી પણ સેકેડોની હતી. અને ૫૦૦૦-૭૦૦૦ એ પુરણો દરરોજ ત્રણ દિવસ બાપજો સાંભળવા ભેગાં થયાં એજ કાંઈ જોવી તેવી શ્લેષ નથી, અને પ્રચારનું જેવું તેવું વ્યાવહારિક કામ નથી. આર્થ સમાજના પ્રચારકો સંધ્યા ખંડનખંડની દૂર રહે છે તેવું અત્યંત શુભ પરિણામ એ આવ્યું છે કે જુનામાંજુના વિચારના લોકોને પજુ આર્થ સમાજ પોતાની છે એમ માનવાને કારણ મળ્યું છે અને મૂર્તિ પૂર્ણ તથા શ્રાદ્ધ કરનારાઓનો, તે ન કરનારા આર્થ સામાજિકો પ્રતિના વિરોધ, એ વીડનના વિષયો તેમની સન્મુખ ખામુખા નિર્ધરવામાં આવેલી નહોતી મળ્યાં છે, અને ખુશીથી સંજ્ઞા આર્થ સમાજનાં લાપણો સાંભળવા સમર્થ છે. સંજ્ઞાને

મહાત્મા પ્રસંગે વેદ પ્રચાર તથા ગુરુકુલના ફંડમાં તે જાડી રકમ મળી નથી, જે હડી દળરથી સંગ્રહ થવું પડ્યું છે, પરંતુ જૈના નગરમાં ફંડની આસાં રાખવાની જૂન કરવીજ જોઈતી નથી. બુદ્ધિપૂર્વક રીતે ધર્મના સિદ્ધાંતો પણ માનવા એ આર્થ સમાજના સમસ્ત સિદ્ધાંતોની કુચી-મદાસૂત્ર છે, અને અમુક સિદ્ધાંતો તે માત્ર એ મહા સૂત્રનાં માત્ર ઉદાહરણો છે. તેનો પ્રચાર થયો છે એજ સકલ છે. સર્વે દેશોના અભ્યુદય કરનારી અનેક સંસ્થાઓમાં આર્થસમાજનો હીરસો કાંઈ જોવા તેવો નથી, અને ગુજરાતમાં તેણે ૧૦ વર્ષમાં જે કામ કર્યું છે તેનો જોઈએ ઉત્સવ પરીક્ષામાં ફતેહમંદ રીતે 'પાસ' થવા સમાન છે. ગુજરાતના આર્થ સામાજિક પંચાળીઓની પેઠે મંડ્યા રહીને કામ કરશે તો ફતેહ તેમની છે.

સંયુક્ત કુટુંબ કે વિલકત ?

(૬)

સંયુક્ત કુટુંબમાં દરેક વ્યક્તિ સારે જીવનની દરેક હાજત પુરી કરવા અમાહેલી સ્વતંત્ર વ્યવસ્થા હોવાનો સંભવ નથી. સંયોજીત, આર્થ, રનાન, જોગન આદિનાં સ્થાનો, નોકર, ધર્મ્યાદિ સ્વતંત્ર કેવલિત જ હોય છે. એ સ્થિતિમાં દરેકને પળેપળે થોડી અથવા વધતી પ્રતિકૂલતા તથા પરત્રતા સેવથી પડે એ દેખીતું છે, અને ઇચ્છા પ્રમાણે કે ઇચ્છેલી સમયે પોતાનું કામ કાંઈ પાર પાડી શકે એ જનવા જેવું નથી. પ્રાતઃભાસે શૌચ કરવાની ક્રિયાથી માંડીને તે શયન પર્થત અન્ધોની એજ વખતની હાજતોને લીધે, દીલ, અગરક અને ઉચેદવારીમાં દિવસનો મોટો ભાગસમાપ્ત થાય છે. તમે એ વાતો તુચ્છ કહેશો, પરંતુ તુચ્છ વાતો પણ દોઝની થાય અને અનેક હોય તો મોટો સરવાળો ચતાં તે તુચ્છ રહેતી નથી. ટાંચણીએ ટાંચણીએ અનેકં છિદ્રો પાડે આપુ પડ્યમ પણ ફેડી શકાય છે. આવી નાની જાતોમાંથીજ અતે મોટી તંકારારનો જન્મ થાય છે, અને વૈભવરથ થઈ અતે રંગઅંગ થવાનો વારો આવે છે.

સંયુક્ત કુટુંબમાં સ્ત્રીના એક નહીં પણ અનેક વડિલો હોય છે. અને પતિ તો તેમાં સૌથી ઓછા હિસાબમાં-એ સર્વેનું મન અને માન તેણે અખંડ જાળવવાં પડે છે. તે એક નહીં પણ અનેકને જવાબદાર છે. એ સ્થિતિ શું છાટ છે ?

ખહુમત.

સંયુક્ત કુટુંબમાં કોઈ કામ ખહુમતથી ચતું હોય તેવું પણ નથી. સામાન્ય રીતે, જો કરવું હોય તો સર્વાનુમત જોઈએ. અને ન કરવું હોય તો માત્ર ૧ વિરૂદ્ધ મત જોઈએ. એવા વિચિત્ર નિયમ પ્રવર્તે છે. અને એવો પણ કોઈ ખાસ નિયમ નથી-વારંવાર તેથી ઉદ્દેશ નિયમ પણ થઈ જાય પણ વારંવાર ખહુમત જેવું તો હોવાનું નથી. એમાં તો જેની મરજી તથા જગ વધારે તેવું ધારેલું અને કરેલું થઈ જાય છે. મારે તેની તરવાર જે મીઝાસી કે હડી હોય તેજ ધણું ખર્ચ સંયુક્ત કુટુંબનો તાજ વગરનો રાગ, અને જો બધાને

માંથે કાંઈ દૃઢ વંડીજ હોય તો, પાટની કુંવર થઈ પડે છે. નવન્યા, શાંત, સદનશીલ, કલહથી દૂર રહેનારા સંખ્ય યોગ્ય કૈટુળીકાને બીજાની મરજી પ્રમાણે સૌથી વધુ ચાલવું પડે છે.

સંયુક્ત કુટુંબમાં દર વરસે થોડાં લગ્ન, થોડી સુતાવડો, થોડાં મરણ, તથા પુષ્કળ માંદગી હોય છે તેથી તેમને સ્વાભાવિક રીતે લગ્નમાં હર્ષ નહીં અને મરણમાં તીવ્ર શોક કે માંદગીમાં ઝાઝો ઉદ્વેગ થવો બહુ સંભવિત નથી. વધારે તો માત્ર ખર્ચજ હોય છે, કારણ કે બધાનોજ આનંદોત્સવ કે શોકોત્સવમાં ભાગ લેવા વગર પૂરકો થતો નથી. જેથી ખર્ચ વધેજ છે. અંતરમાં લાગણી, હોંસ, હર્ષ જેવું વિશેષ ન હોવા છતાં, તે હોવાનું બતાવવાની બહારથી ક્રિયા કરવીજ પડે છે. અને હોય પણ કેમ ? દરેક પ્રસંગે એમ પુષ્કળ લાગણીના ઉત્કરશાંત અર્થાં કરે તો હૃદય ફાટી જવા વગર પણ બાગ્યેજ રહે; કારણ તેની શક્તિઓની પણ દૃઢ છે.

કરવું તો બધાનુંજ સામંતું કરવાની પ્રથાલીને લીધે માંદા પડનારની તો વિશેષ દુર્દશા થાય છે. તેને વિશેષતા જોઈએ તેવી આપી શકાતી નથી, તેમાં સ્ત્રીને માંદી થઈ તો તો વિશેષ આપત્તિ. પ્રથમ તો બીજી સ્ત્રીઓ તેના રોગનું એવુંજ નિદાન કરે છે કે, માંદી હોવાનો દોષ માત્ર કરે છે. રોગ સૂક્ષ્મ છે ખરો, અને તે કામ ન કરવાની ઇચ્છાનો છે. “ ખાપ છે તો મારાથી બમણું ને માંદી શાની છે ? ” એ તો સંયુક્ત કુટુંબનો એક પ્રસિદ્ધ ઐશ્વ્ય કટાક્ષ છે. બમણું હોય ત્યાં સુધી. અધુન કથુન્નતું એ કાંઈ સત્યથી ખાસ દુર ગણાવું નથી. ગર્ભવતી સ્ત્રીને લગભગ છેક છેલા દહાડા સુધી આજ કારણ-સર ધસડાઈ ધસડાઈને કામ કરવું પડે છે. માત્ર જે જગદ ને જ્ઞાતાન ને માયાનું થાય છે તેજ છતે છે. પરમાત્માને ખબર કે કેટલી યુવા સ્ત્રીઓ સંયુક્ત વ્યવસ્થાના આ દોષોને લીધે અકાલ મૃત્યુને શરણ થઈ અને હજી થતી હશે !

હરમાં અશાંતિ.

સંયુક્ત કુટુંબમાં હમેશાં લગ્નના ધર જેવી ધાંધલ અને ધમાકા હોય છે. લગ્નમાં ભાગ લેવા જનાર સર્ગા સંબંધીઓ લગ્ન કરનારને ત્યાં થોડા દહાડા રહે છે તેટલામાં કેટલા કંટાળી જવાય છે તેના ધણા ખરાને અનુભવ હશે. છતાં સંયુક્ત કુટુંબમાં એવીજ સ્થિતિ જરા નાના પાયા પર હોવા છતાં કેમ નથી કંટાળી જતા એ આશ્ચર્ય છે. નહોં કંટાળતા હોય તો માત્ર ટેવાઈ જવાથીજ એમ હશે. ટેવાઈ જવાથી કંઈ બિન કુદરતી કામ કુદરતી જેવું નથી લાગતું ? જે કંસારવાડ કે લુહારવાડમાં જન્મીને ઉછરે હોય છે તે જન્મથી હથોડાની ઠોકઠોકના અવાજથી એટલો ટેવાઈ ગયો હોય છે કે તેને બિલકુલ ઠોકઠોક ન થતી હોય ત્યાં રહેવું એ વખતે ગમતું નથી ! મુંબઈની બેઠા પાંચસો આદમીઓની કોરેલી જગજગત ચાલીમાં રહેનારાઓ નાના સુંદર બંગલામાં, એકત્રીમાં રહેતાં વારંવાર ચાલી જેટલો આનંદ આવતો નથી, ગરબડ થોંધાટ વગર તેમનું એકચિત થવું નથી ! મીઠા પાણીની માછલી ખારા પાણીમાં અને ખારા પાણીની મીઠા પાણીમાં છૂટતી નથી એમ કહેવાય છે. તમજ કેટલાક સંયુક્ત કુટુંબમાં રહેનારાઓ સ્વતંત્ર એકલા કેમ રહેવાય એમ બાપ ખાપ છે, તેમને નિવેદન છે કે એકવાર તુરત રહી જોવું. એમ જોયો એક વખત સ્વતંત્ર રહ્યા હોય છે તેઓ તો કચ્છિતજ સંયુક્ત કુટુંબમાં રહેવાનું ખુશીથી સ્વીકારશે. સંયુક્ત રહેતાં ટેવઈ જવા છતાં ધણાક સંયુક્ત કુટુંબીઓ એકલાજ રહેવું વધારે સુખદાયક છે તે શુદ્ધિજલથી, વગર અનુભવે કહી પણ શકે છે.

સહોદર તથા પિત્રાઈ ભાઈઓ માતા પિતા સહ સંયુક્ત રહેવાની વ્યવસ્થાના પદ્ધતિમાં એમ કહેવામાં આવે છે કે, તેથી ભાઈ ભાઈઓ વચ્ચેનો એક સંપ જળવાય તથા દેખાય તથા દુન્યામાં તે સારું દેખાય. તેનો ઉત્તર એ છે કે વિયુક્ત રહેવું એ કાંઈ કુસંપ નથી. ને સાથે રહેવામાંજ અર્થાત્ એકજ પતેલી કે હાંડલામાં ભોજન પકાવવામાં એક સંપ હોય તો એકજ પહોળી પચારીમાં બધા સાથે સુવાથી અથવા જૈન બધુઓ પેઠે એકજ પાત્રમાં જમવાથી એક સંપ આર ધૃત થયેલા મણુવો પડશે ! એક સંપ કાંઈ હમેશાં સારો નથી. તે તો આવશ્યકતા હોય ત્યારેજ કામનો છે. ભાઈઓ વેપાર ધંધામાં એક ભલે રહે, કારણકે સામટી પૂંછ વ્યાપારને લાભદાયી છે. પરંતુ ગ્રહરાજ્યમાં તો એકિતા, તથા સ્વતંત્રતાજ વિશેષ લાભદાયી છે. તેમાં કાંઈ કાંઈ જેટલે દરીદ્રાઈ કે દુસ્મતાઈ નથી કરવાની કે એક સંપ ન કરવાથી કાંઈ હાનિ થઈ શકે, અને કરવાથી વિશેષ લાભ થઈ જાય. આપણો વિરોધી તથા આપણને હાનિ કરવા કેાઈ પણ ઉભો થાય તોજ એક સંપ કરીને સાથે રહેવાની આવશ્યકતા છે. અને સંસારમાં જીવન ગુજારવામાં તેવો 'કયો સામો' પણ છે ? તેમાં પરસ્પર વિરોધને બદલે પરસ્પર સદ્ભાવ હોય છે. વિરોધી પ્રતિસ્પર્ધી વ્યાપારીઓ પણ બજારની બહાર સમાજમાં એક બીજાપર પ્રેમ રાખીને લગ્નાદિ પ્રસંગે પ્રેમનાં ચિન્હો પ્રગટ કરતા રહે છે. એક સંપ રાખવામાં માત્ર કે લાભ નહિં હોય તો તેનાં દુઃખ શા સારું નાહક વેડવાં જોઈએ ? કેવલ દેખાવ સારું એમ કરવું એ પણ અનુચિત, અવ્યાવહારિક તથા વહેમ છે. એવા ખ્યાલી વિચારોને (Sentiments) શુદ્ધિમાનોએ નિત્રાંજલી આપવી જોઈએ. હમેશાં પરાક્રમ તેના સંભવિત લાભ પ્રમાણે કરવું જોઈએ, કેવળ દેખાડવાજ પરાક્રમ કરવું, એ શક્તિનો વ્યર્થ વૃથા વ્યય છે. આક્રમતાં વખતસર પહોંચાતું હોય છતાં દોડતા જનારને તમે મૂર્ખ કહેશો; જેટલાં અન્યથી મૂખ મટે તેથી વધારે ખાનારને તમે નિંદેશો; એક પગે ઉભા રહીને 'તપ' કરનારા ખાખી ખાવાને તમે હસશો; છતાં દુસ્મનની હરતી કે હસ્તીના સંભવ વિના પણ કીદા પાંધનાર નાહક એક સંપ કરનારા વિત્રાઈઓને તમે ધન્યવાદ આપો છો ! વરદાનની આશા રહિત ઉપ તપશ્ચર્યા એક સાથ રહેનારા પ્રધુઓ કરે છે ! ને એક સંપ રહેવા માટેજ ભાઈઓ તથા પિત્રાઈઓ સાથે રહે તેમાં ખુબી હોય તો અત્રાપુઓ જેઓ કલ્પ એકજ ન્યાતનાં પણ હોય તેઓ એક સાથ સંયુક્ત કુટુંબ પેઠે રહે તો તેમાં વિશેષ ખુબી હોવી જોઈએ, અને તેઓ વિશેષ ધન્યવાદને પાત્ર થઈ પડવા જોઈએ.

સંયુક્ત વ્યવસ્થા સહન કેમ કરવામાં આવે છે ?

સંયુક્ત કુટુંબ પણ વ્યક્તિઓ-એટલાજ વખત સુધી ધણું ખર્ચ સહન કરે છે કે ત્યાં સુધી તેમને જાત નથી હોતી. ને તેની આવક બીજા સભાસદો કરતાં ઘણી પુષ્કળ હોય છે તો તે તેનાથી અસંતુષ્ટ થઈને સ્વતંત્ર થવાના ઉપાયો શોધે છે. કેટલાક બેરોક પરમાર્થ શુદ્ધિથીજ તે સહન કરે છે, પરંતુ ધણાખરા સહન કરે છે તેનું કારણ એટલુંજ છે કે તેમના જીવનનો ઉદ્દેશ બહુ સાંકડો હોય છે. જીવન ઉદ્દેશ સુખ છે એ તેઓ લગભગ માનતા નથી, અને માને પણ છે તો તેઓ ખાવાપીવા જેટલું મજાતાં જે સુખ પ્રાપ્ત થાય છે તેથીજ તૃપ્ત થાય છે. એથી આગળ સુખ છેજ નહીં, હરો તે નકામું અથવા નમાકું છે એવી સંયુક્ત વાદી જુદા વિચારના હિંદુઓની સમજ છે. તેઓ ધણુંખર્ચ એમજ માને છે કે " સુખ જેવું કશું મળવુંજ નથી. સુખ જેવું કશું દુન્યામાં છેજ નહીં. સુખનાં તો ભામાં છે. સુખ છે તો !

પણ રરખવત છે. મુખ સમીપ દેખ્યાં છે ખરું પરંતુ મુગજસ પેટ તેની પાસે જતાં તે અદૃશ્ય થઈ જાય છે, અને દૂરનું દૂરજ રહે છે. મુખ દરી તેપણ દુઃખના સિધુમાં તે માત્ર એક મિંદુ છે. દુઃખમાં જ્યાં જુલો ત્યાં દુઃખ દુઃખ ને દુઃખજ છે. મુખની તથા છે, પરંતુ તુલિત ચતીજ નથી, સંસાર સાગર અસાર અને દુઃખમય છે ! કદાચ આ દુઃખમાં બહુ ફાંધે મરી તલપાપક થઈ મુખ ભોગ્યું તો વ્યાજસહિત દુઃખ પરલોકમાં ભોગવું પડે છે. " મુખદુઃખ સંબંધી જ્યાં આવા આવા જમમૂકક વિચારો પ્રવૃત્ત હોય ત્યાં તેઓ મુખની તીવ્ર લાલસા કરે, તેની શોધના કરે એ સંભવિત નથી. સંયુક્તવાદીઓના દુઃખનો દરીયો દોહીયો અને દુઃખમય હોવાનો અનુભવ ખરે, અનુભવસિદ્ધ છે ! પરંતુ તે કદુ અનુભવનું એક કારણ કેમતા તેના વિચારોજ છે. જે ઇષ્ટદેવનું તેઓ ચિન્તન કરે છે તે પ્રસન્નચક્રને સાક્ષાત્ દર્શન દે છે ! શેત્ર જાય તે મૂવાની ખખર લાવે તેમાં નવાઇ નથી. નૈરાશવાદીઓ (pessimists) ને મુખ અનુભવવાનો અધિકાર નથી. તેમના શબ્દોલ્પમાં પણ મુખ શબ્દ નથી તો મુખ વસ્તુ ક્યાંથી તેમનાથી અનુભવાય ? સંયુક્તવાદીઓ પણ ખરા મુખ છેજ નહીં અને દરી તો તે રવને અસત્ય, રૂપ છે, અથવા અભોગ છે એવા મતના હોય છે તેથીજ ઇશ્વર તેમને કહે છે કે " તમારા મોમાં સાકર ! તમારુ !! સદન કરવાનું ત્રીજું કારણ પ્રગર્ભિદાનો લવ છે. એવું કારણ, વિયુક્ત થવાનું આલસ્ય તથા આરે ત્યાં મુખી અત્રવાની શક્તિ છે. પાંચમું કારણ, સંયુક્ત કુટુંબમાં, સ્ત્રીઓ વગેરેને લગ્નમગ્ન. ગુલામડી તરીકે રાખવાથી તથા આગળ જણાવેલા કારણોથી ખર્ચે એણે કરવામાં આવેલા હોવાથી જે એણે ખર્ચે ધાવ છે તે છે. સી પુણ્ય નેટકાંજ મુખ તથા સત્તાની અધિકારીશ્રી છે, તેને મુખ આપવું પતિનું પરમ કર્તવ્ય છે એમ સમજનાર પતિ કદાપિ કાઝો વખત સંયુક્ત કુટુંબમાં રહે એ અસંભવિત છે. સામાન્ય લોકોના સ્ત્રી સંબંધી વિચાર દુશ્ન એટલા બધા છે કે સ્ત્રીના કારણથી જૂના પડનારને તેઓ બાવલા, બાવડીના દાસ વગેરેની સુંદર સુંદી કાં દેલી ઉપમા આપે છે. લોકોને દુશ્ન તેમને માટે લાગણી નથી.

સંયુક્ત વ્યવસ્થાથી પુત્રવધુ પરંવર્તે તો ત્રાસ.

સાસુઓ વધુઓને હોંદુ સંસારમાં દુઃખ દે છે. તે સર્વે સ્વીકૃત તથા પ્રસિદ્ધ છે. સાસુએ વધુને દુઃખ ન દેવું એ તો માતાનો એક શિષ્ટાચાર, એક અધિકાર ગણાય છે. તેમને એટલું તો દુઃખ દેવામાં આવે છે કે, તેના ચરિતાચર સાસું-વધુના સંબંધ સંબંધી અનેક કહેવતો કિંવદંતીઓ તથા બનેલી તેમજ કરપેલી વાર્તાઓ ગુજરાતી સાહિત્ય તથા ભાષાના ભાગ રૂપ થઈ પડી છે. ગુજરાતી સંસારનું દિગ્દર્શન કરાવનારી કાષ્ઠજી નવલકથા અથવા નાટક સાસુ વધુને જે લાપંકર દુઃખો વીતાડે છે તેનો ચિનાર આપવા વગર સંપૂર્ણ ગણાય છે. વધુઓ માતાપિતા તથા વડિલમાત્ર સન્મુખ પતિ સાથે વાત પણ કરી શકતી નથી. તેને જોઈ પણ શકતી નથી, તેનું નામ પણ લઈ શકતી નથી. તેની સાથે જમી પણ શકતી નથી. તે બીચારીનો તો ઘરમાં એકરોજ નથી. છતાં તે અર્ધોગના કહેવાય છે ! ૧૦૦ ટકા રૂપ પતિયો ૫૦ ટકા, અર્ધો અર્ધ એ અર્ધોમાં દેખાતી રીતે અર્ધોગના શબ્દ પ્રારંભમાં વપરાયો દરી ! નવોદ્યા પુત્રવધુ સાથે સાસુ કેટલી દુષ્ટતા ભરી વર્ણણક અભાવવામાં આવે છે તેનો એકજ દ્રષ્ટાંત જસ થયો. હમે હમારા એક દારીવાવાડી મિત્રની પુત્રીને

તેની માતાને “ વહુ ” કહીને સંજોષન કરતાં સાંભળી. આથી ત્રાસ પામી હમે પિતા પાસે ખુમાસો માંગ્યો. પિતાએ શરમથી સ્વીકાર કરી કાઠીવાવાડમાં પુત્રવધૂને પુત્રની માતા પોતે જીવતી છતાં વધુનો પુત્ર પણ મા, માતા કહીને સંજોષન કરે તે સહન કરી શકતી નથી. તે તો તેના પતિની જ નહીં પણ આખા ઘરની વડુ તેથી તેનો ટાછટલ જ વંદુ ! માતું જોરવચુંકત પદ તો સામુ પોતા માટેજ વાપરવા દે છે ? ” આ પ્રમાણે, પુત્રવધૂની સંતતિ પણ મા શબ્દ સંયુક્ત કુટુંબમાં પોતાની માતા માટે વાપરી શકતી નથી. તેથી તે પણ માતાને વડુ કહે છે ! આ તો સામુનો ‘ પેટ’ અને ‘ રજરડ ’ “ માકો ” છે તેનો ભાગ એક બાલકને મુખે પણ તે યવા દેતી નથી ! આ રીવાજ સમસ્ત આંતોમાં કે સર્વ જાતિઓમાં નહીં હોય પરંતુ કાઠીયાવાડમાં અનેક સ્થળે છે તે શું સિદ્ધ કરે છે. ? પુત્રવધૂની અત્યંત દુર્દશા. જે કાઠીયાવાડની હવા સુકી ન હોય, ને જે તે મુંઝવેજી ભીનાસ વાળી હોય તો સોમાં સાઠ પુત્રવધૂઓ પતિમાતા તરફની દુષ્ટતાથી ક્ષય રોગમાં ક્ષય મરી જતી હોય ! નિર્દોષ બાળાઓ ઉપર આ અત્યાચાર જે સંયુક્ત કુટુંબની વ્યવસ્થા ન હોય તો અસંભવિત હોય. પુત્રને જે પરણ્યાં જુદો રાખવાનો રહેયો હોય તો સામુ દુષ્ટતા કરવા ક્યાં આવત ? એટલુંજ નહીં પણ વિભક્ત વ્યવસ્થામાં પુત્રને પોતાનો અર્થ કરવાનો હોવાથી તે નાની ઉંમરમાં પરણી શકતે નહીં. નાની વડુનો ખાવાનો જરાક ખર્ચ વધારે એટલે જટ પુત્રને પરણાવી નાંખવામાં આવે છે. લગ્નની ગંજીરતા તથા પ્રતિજ્ઞા એવી રિયતિમાં ક્યાં રહે ?

હમે એટલે મુખી આગળ વધીને કહીએ છીએ કે સંયુક્ત વ્યવસ્થા દરિદ્ર તથા કંગાલ રીતે રહેવાની વૃત્તિને ઉત્તેજન આપે છે. એટલુંજ નહીં પણ બાલકગર્ભને સંયુક્ત વ્યવસ્થાએ જેટલું ઉત્તેજન આપ્યું છે તેટલું બીજા કાંઈ વ્યવસ્થાએ આપ્યું નથી ! જે હમે હમારા આગામી અંકમાં સિદ્ધ કરવા પ્રયત્ન કરીશું.

(અપૂર્ણ) . . .

પૂર્વ અને પાશ્ચાત્ય આયુર્વેદનો પ્રાચીન-અર્વાચીન ઇતિહાસ.

(૩)

(મૂલ લેખક-ડૉ. નીલકંઠ અનંત પુરંદરે, એમ. ડી.)

મેસુઆ.

જી પછીના બધા લેખકોમાં અગ્રીયારમી સદીમાં પ્રસિધ્ધિ પામેલો ડમાસ્કસનો મેસુઆ (Mesua) નામનો વૈધ મુખ્ય હોય. એના લેખેએ પાશ્ચાત્ય વૈધક સાહિત્યમાં ધણો હમેરો કર્યો. એણે ઔષધિ વિજ્ઞાપર ગ્રંથ લખ્યો જેમાં તેણે ઔષધિ, ફિયાનું (Pharmacy) વર્ણન કરેલું છે. તે ગ્રંથનું નામ ડિસિમ્પ્લિસિબસ (Desimplicibus) છે. એની પંદરમી સદીમાં નીકોલો ઇન્વીસમી આજતિ પ્રથમ, તેમજ પ્રથમ લેગસનાં સભ્યમાં વેલમંડેએ આજ અન્યાધારે “ લંડનનો પ્રથમ ઔષધિફિયા ગ્રંથ ” (First London Pharmacopia) પ્રસિધ્ધ કર્યો તે પ્રથમ, એની મદદતા સંદર્ભ જણાવે.

આવિસેના.

ત.વજ્ઞાન પર અને વૈદ્યશાસ્ત્ર પર લેખ લખવાથી પ્રસિદ્ધ થયેલો અને એનું નામ આજ પણ અરબી વૈદ્યકમાં પ્રમુખ પદે છે એવો સ્પેનનો રહેવાશી આવિસેના થયો. એની બાપા સરત અને વિષય વિવેચન હિતમ હોવાથી તેના લેખો તે વખતે યુરોપખંડમાં અને એશીયાનાં મુસલમાની શબ્દમાં તેની હૈયાતિમાં પ્રસિદ્ધિ પામ્યા એમ ધણાનું માનવું છે છતાં તેના લેખોમાં નહીન કશું નથી. તેણે એક વૈદ્યકકોશી રચ્યો જેમાં ઉપલબ્ધ વૈદ્ય ગ્રંથોને આધારે તેણે સારી વિસ્તૃત માહિતી આપેલી છે. તેમાં "એવો" શૂદ્ધિ પર એક નાનો ભાગ તેણે ધાલ્યો છે એને "હિંદુસ્થાનની પદ્ધતિ" India Dispense એવું નામ આપેલું છે. તે બાગ, ડૉ. રોયલના મન મુજબ સુશુભમાંના જાહીકાવચારણીયાધ્યાયનું શબ્દશઃ ભાષાંતર છે !

આવેરો-હેવરનો અરબી વૈદ્ય.

આવિસેના (Avicenna) પછી આવેરો (Averroes) નામનો અરબી લેખક બહાર પડ્યો. એનો જન્મ કોર્ડોવા (Cordova) મુકામે થયો અને હિસ્પાની-મુરિસ શાળામાં તેણે અભ્યાસ કર્યો. તેનાં વૈદ્યકમાં સ્વલુબવની માહિતી આપેલી છે. આ ગ્રન્થમાં લેટીનમાં પુષ્કળ ભાષાંતરો થયાં છે. આવેરો પછી રાબીએ ને કે કેટલાક ગ્રન્થ લખ્યા; પરંતુ અરબી વૈદ્યોમાં આવેરોજ ઉચ્ચો થયો એમ કહીએ તો ચાલશે.

યુરોપે વૈદ્યક સાફ કોનો આભાર માનવો?

અરબી વૈદ્યકનો યુરોપ ખંડે બહુ ઉપકાર માનવો જોઈએ છે. કારણ કે ગયેલનાં મૂલ્ય પછી છઠ્ઠી સદીના અંતર્યાંત પાશ્ચાત્ય વૈદ્યકમાં બહુ બહુવા એવું કશું બન્યું નહિ. પણ આરબોના સમય પછી અનેક ગ્રન્થો લખવામાં આવ્યા. તેમણે હિપોક્રેટસ, ગલેન અને ડાવોડોસ્કાના અવ્યવસ્થિત અને છુટક લેખો એકત્ર કરી અને તેમાં આર્થ વૈદ્યકનો મસાલો નાંખી મોટા મોટા નિયમસરના ગ્રન્થો રચ્યા. આર્થ વૈદ્યકમાંની વનોપધિની નોંધ લઈ અને એનો ઉપયોગ તેમને અવગત હતો એમાં ખનિજ દ્રવ્યોની માહિતી સાથેના તેમણે અનેક ગ્રન્થો ઐશ્વર્ય વિધાપર લખ્યા; અને સરાસર ઐશ્વર્ય ક્રિયા શરૂ કરી. આ પુસ્તકો અરબીમાં લખ્યાં. કહેવાય છે કે અરબીમાં વૈદ્યક પર પ્રભુરો ગ્રન્થકારોના જુદા જુદા ગ્રન્થ છે; તથાપિ તેમાં રાહી, આવિસેના, અને આવેરો-એ ત્રણનાજ મહત્વના છે. હિતમ અરબી ગ્રંથોનાં લેટીનમાં ભાષાંતરો થયાં; અને આખા યુરોપ ખંડમાં પ્રસાર્યા. છાપવાની કલા શરૂ થતાં તેની અને પ્રતો નીકળી અને તેથી પ્રસાર હિતમ થયો. ને કે આવિસેના અને આવેરોના લેખો લોક સાદર વાંચવા લાગ્યા છતાં જગતના બધા પદાર્થો માફક એની પણ નિત્યતા જળવાઈ નહીં ! વિજ્ઞાનાં પુનરુજ્જવ સાથે ઓક પુસ્તકોનાં પણ લેટીન ભાષાંતરો થયાં. ઓકનાં આ ભાષાંતરો અને અરબીનાં ભાષાંતરોમાં ફક્ત માત્રમ પડ્યો. મૂળ ઓક લેખો મુદ્રાસર અને હુકમ હતા તેથી તે અધિક વિચાર પરિવૃત્ત અને પ્રમાણસિદ્ધ જગત આપ્યા હિપોક્રેટસ અને ગલેન પર યુરોપિયન લોકોની શ્રદ્ધા વધી; અને આવિસેના અને આવેરોપરની ધડી.

યુરોપ ખંડની મધ્યન્ટરીય સ્થિતિ.

આ કાળમાં ધર્મોપદેશકનું મહત્વ બહુ વધ્યું. તેમણે મોટા મોટા મઠ સ્થાપન કર્યા અને તેની સાથે વિદ્યાવધેય સ્થાપ્યાં. તેણે શિષ્યોને ધર્મ, બાપ, અને ગણિત શીખવતા; કેટલાક મઠોમાં વિદ્યાર્થીએ તેમની મરજી અનુસાર ઉચ્ચ શિક્ષણ આપવામાં આવતું. તેમાં તત્ત્વજ્ઞાન (Philosophy), કાયદા (Law), અને વૈદ્યશાસ્ત્ર (Medicine) નો સમાવેશ થતો. આજ એક ઉચ્ચ શિક્ષણને મઠ શાળા નોના સાયેરો (Salerno) ગણે હતા. ત્યાંની શાળાને " સ્કોલા સાયેરિટાના (Schola Salernitana)

mitana) કહેતા. મુખ્યત્વે કરી ત્યાં વેદક શીખવતું. ત્યાંના અધ્યાપકોની ખ્યાતિ સર્વ યુરોપમાં પ્રસરી રહી હતી. વિલ્યમ હયુક ઓફ નોર્મી સીક પડવાથી આ ભિલ્મરો પાસે ઉપચાર કરાવવા તે સાલેનો અર્થ હતો.

“ સ્કૉલા સાલેર્નિટાનાના ” અંત.

. આ શાળામાં પ્રામેગામના પુત્ર્ય વિદ્યાર્થી વેદક શીખવા આવતા. તેમાં યાહુરી વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા વધુ નહોતી. આ શાળાની અવનતિ તેરમી સદી બાદ-આરબ વેદકોના પ્રચાર વધતાં—જ્યાં છતાં આવી બોની વડી હાલતમાં પણ તેણે પોતાનું જીવિત ઇ. સ. ૧૮૧૧ પર્ષત ટકાવ્યું હતું. પહેલા નેપોલીઅનના હુકમથી તે તે વખતે બંધ કરવામાં આવી.

વેદક વિષયમાં યુરોપની, ખીજી સદીથી ઓગણીસમી સદીની

શરૂઆત સુધીની સ્થિતિ

આ શાળાની ધ્વનતિનાં વખતમાં અનેક વેદક ગ્રંથો લખાયા. એકે તેમાંના કોઈ બહુ મહત્વના નહોતા છતાં પાશ્ચાત્ય વેદકને તેથી બહુ લાભ થયો. સોથી વધુ લાભ એ થયો કે યુરોપખંડમાં સર્વત્ર મર્યાદાના પ્રસારેલી હોવાથી ઇતર સાશ્ત્રીય વિષયોનો નેમ ન્દાસ થતો ગયો તેમ વેદકનો થયો નહીં, નિદાનુ અર્થે ને સ્થિતિમાં ખીજી સદીમાં, વેદક ઓડયું હતું તેની તેજ સ્થિતિમાં તે હજુ સુધી જળવાઈ રહ્યું.

અરબી ગ્રંથોનાં લેટીન ભાષાંતરો

એની શરૂઆત અબીઆરમી સદીની મધ્યમાં થઈ. પહેલું બાર્બાંતર કોન્સ્ટેન્ટિનસ આફ્રિકેસે (Constantinus Africanus) ઇ. સ. ૧૦૫૦ માં કર્યું; બાષાંતર સાર પ્રથમ તેણે નાના નાના વેદક ગ્રંથો હાથમાં લીધાં પરંતુ કેટલાઈનના ઓપરો-એમે ટોલેમી લીધા પછી મૂર લોકોનાં ધૂનાની વિવાદોની અધિક પ્રસિદ્ધિ થઈ, અને અરબી પુસ્તકોનાં ભાષાંતરો એક પછી એક થતા માંડયાં. સિસિ-લીમાં બ્રાહ્મરોજા અને ખીજા ફ્રેડ્રીકની આજ્ઞા પરથી તત્વજ્ઞાન અને વૈદ્યશાસ્ત્ર પર આરબી ગ્રંથોનાં ભાષાંતરો થયાં. નેર્સર્ડ બ્રાહ્મરોજાના હુકમ પરથી આવિસેનાના અને ખીજા મદાન આરબી ગ્રંથોનાં બારમી સદીમાં ભાષાંતરો થયાં. આમાં યાહુરી પંદિતોએ મુખ્ય ભાગ જનખ્યો હતો.

આજ ગુમારે યુરોપમાં કેટલાંક વિશ્વવિદ્યાલયો (Universities) સ્થાપન થયાં. એમાં ઓક્ટોબીઅર, બોલોના, પેડુઆ, અને પેરીસનાં વિદ્યાલયો મુખ્ય હતાં. તેમાંના અધ્યાપકો . ધણે બળે યાહુરી હતા તેઓ ભાષાંતરને આધારે એરિસ્ટોટલનું તત્વજ્ઞાન અને આવિસેનું વેદક શીખવતા પણ આ સ્થિતિ પદરમા સૈકા પછી બદલાઈ.

વિદ્યાનું પુનરજન્નવન—અરબી ભાષાંતરોના દરજ્જે.

ઇ. સ. ૧૪૫૩ ની સાલમાં ટર્કોએ કોન્સ્ટેન્ટીનોપલ લીધું અને ત્યાંથી ગ્રીક પંદિતોને હાંધી કાઢવાનું તે ઇચ્છીને આશ્રયે ગયા અને ત્યાં ગ્રીક ભાષા શીખવવા લાગ્યા. ગ્રીક ભાષાનાં અધ્યયનને ઈટાલીયન વિશ્વ વિદ્યાલયમાં પ્રારંભ થતાંનું વિદ્વાનોનું લક્ષ મૂળ ગ્રીક લેખો તરફ દોરાયું અને વિદ્યાનું પુનરજન્નવન થયું. પંદરમી સદી સુધીમાં તે તેનાં અનુસાર: લેટીન ભાષાંતરો થઈ ગયાં. પ્લેટો, હિપોક્રેટસ ગલેન, હાયપોક્રેટીસ વગેરેના ખસ વિષયો લોકોની જાણમાં આવ્યા. ભાષાંતરો કરવામાં એકે શરૂઆતમાં તે વખતના વેદોએ બહુ ભાગ લીધો નહિ છતાં ઈટલીના બાચ—પંદિતો (સાફરો) એ કરતા ગ્રીક વેદ

ત્યાં આ બાબતોને લેખે અધ્યપૂર્વક કમ્પ્યુટરી રીસર્ચ આપી આગળી બાબો અને તેમાં હંમેશા બ-
ખંડોષા તુલ્યતામાં લેખો લખાઈ બહાર પડેલ જેથી તત્કાલ આપું કે આગળી બાબતોને લેખો
લખવામાં છે; તથાપિ આલિસેના અને એલિસેને લેખો લિયોનલ અને મહેન્દ્રો પ્રતેષ રિપ્તિ રિ-
લેવમાં પણ ત્યાં સુધીમાં તે સેનમી સતિય પૂર્ણ નીચા ગયા ..

CLINICAL MEDICINE. (દર્દીઓને બતાવીને તથા તેમની તપાસની સાથે આપવામાં આવતાં વ્યાખ્યાનો ઇંગ્લીશમાં શરૂ થયેલી રીત.)

આ રીતે મૂળ ઝીઝ વૈદ્યોએ અભ્યાસ તથા સ્વાસ્થ્ય વૈદ્યની પાંચી પ્રવૃત્તિ થતા હતા
કમ્પ્યુટરીસ્ટ અને મહેન્દ્રો લેખ વાંચી સારીર યત્નમાં, અને હૃદયકર્મીઓ લેખોમાંથી વનસ્પતિ યા-
જનાં, નવિન યોધો થતા હતા—અત્યંતી દર્દીઓ કમ્પ્યુટર. નવીન યોધો કમ્પ્યુટરની કમ્પ્યુટર પરીક્ષણે કમ્પ્યુ-
વર્સે ઇ. સ. ૧૪૬૨ માં અમેરિકા પાંડ લેખો. ઇ. સ. ૧૪૬૦ માં વાસ્કોડે-ગામાં કમ્પ્યુટર હાર્ટ
એ આંધો મદી અભ્યાસ ઇ. સ. ૧૫૧૬—૧૫૨૧ સુધીમાં વર્ષોમાં સિલ્વરીઅન-ડી-એલ. એન્ડો કમ્પ્યુ-
અર્સે પૂર્ણની પ્રદક્ષિણા કરી જેથી સિલ્વરી કમ્પ્યુટર કમ્પ્યુટર કમ્પ્યુટર કમ્પ્યુટર કમ્પ્યુટર કમ્પ્યુટર કમ્પ્યુટર
કરી તેમ વખતે ૧૫ મી સદીમાં કમ્પ્યુટર (Syphilis) અને તે વખતે કમ્પ્યુટર મધ્યમાં મેથી. લીધે
પ્રતિષ્ઠા થયેલ “ ઇંગ્લીશ સ્વેટિંગ (English Sweating) નામના રોગોના લેખો લખાયા. આ
વિશાલવની નવનામાં રોગોમાં નિદાન યોજવામાં આવતાં નહોતાં પણ તેમને ખાસ રોગોમાં નિદાન
પડેલ હતા પણ તે યોજવાની રીત ઇંગ્લીશમાં થયેલ.

પારાસેલ્સસ-ઇર્ષાથી તેનું નીખળવવામાં આવેલું મૂલ્ય !

નવીન યોધો થતાં પારાસેલ્સસે પર્સ ન રસાં નવા સ્વતંત્ર વિચારો, પ્રતિપદન કરવામાં મર્યાદા
લેખોમાં આપ્યું. આ પૂર્વે લેખોને કમ્પ્યુટરોમાંથી પણ તેમને પાંચી પોડ પાડ્યું. તેમની સિલ્વરી
મત પ્રતિષ્ઠા કર્યાં તેને યાચન કરવામાં આપ્યું. ઇ. સ. ની ૧૩ મી સદીમાં સેનર લેખ નામનો
અર્થ સુલ્લિવાન મધ્યસ પ્રતિષ્ઠામાં આપ્યો. તેણે સ્થાપી યોધ કરી અને ‘કમ્પ્યુટર બી સ્વતંત્ર મધ્ય-
પર સ્વતંત્ર સમીપ વિચારો. મધ્ય કરતા મધ્યમાં તેને પારાસેલ્સસે કમ્પ્યુટર પારાસેલ્સસે કમ્પ્યુટર
વસ્તુ કરેલ પાંચો લેખો. પણ હવે એ દિવસ વસ્તુના હતા. મધ્યમાં લખેલ લેખો કમ્પ્યુટર કમ્પ્યુટર
સેનમી સદીમાં નર્મનીમાં પ્રભાવ પોતાની જાણ-પોષાની સિલ્વરી કરી યાચો. તેમ વખતે અને તેમ
વખતે વૈદ્યમાં સ્વતંત્ર મતો પ્રસ્થાપિત કરવા પારાસેલ્સસે નામ અભ્યાસલુ વિચાર સુધિનો ૨૬-
૨૭ ઉપર પાંચો લેખ તેની નર્મ અને મર્યાદા સિલ્વરી-વાસ્તવ છે. તેમના તેમને લખવામાં પણ વધ-
મત છે ! પણ તે ઇ. સ. ૧૪૬૦—૧૪૬૫ સુધીમાં થયેલો એ નિર્વિવાદ છે. કમ્પ્યુટર વર્ષો પાંચાલમાં
પુસ્તકાલય મેળવવામાં ગાંજા પછી પુસ્તક પાડી કમ્પ્યુટર મતમાં નથી એમ સમજ તેણે યાચા રાહી રીધી
અને એક મધ્યમાં સ્થાપનસાજ યોજવા ગયા ત્યાં કમ્પ્યુટર ખાસ રસા ૧૫મી, અને પોતાના અભ્યાસને
સતોદિત કમ્પ્યુટરો કરવામાં રોગોમાં લેખ, તેણે એમ કર્યું કે રસાનિક પ્રયોગોની નીચ-ધાતુનું કમ્પ્યુટર
ધાતુમાં રાંધાર કર્યાં સુધિ છે; પાંડ ‘ પારાસેલ્સસે ’ (Philosopher's Stone) મતમાં તે
સદાન વર્ષ યાચો; અને તે મેળવવા સુધિની સર્વ ખજોમાં રોગ કરી એકમે, તેથી તે મધ્ય રોગોમાં
પણમાં કાન કરવા લાગ્યો ! પણ રોગના વખતમાં એ કમ્પ્યુટર તે કમ્પ્યુટર. પણ તેનું લખેલ વસ્તુ પાંચો તેનો
ભાષ વૈદ્ય અને તેની મા ‘ લેખોલક—નર્મ ’ લેખોમાં લેખ ધધા પાંચો તેનું લખેલ નર્મ એ લખેલ સ્વા-
ભાવિક હતું; પાંડ પુસ્તકો વિવરો તેને કમ્પ્યુટરો લેખોથી તે જુદા જુદા નામકિત વૈદ્યોના હાથ નીચે
ખાસે સ્થાપના માર્યા પેલાંને ધધા ચક્રવર્તી નેરવું કમ્પ્યુટર પોતાને વધ મધ્ય છે એમ લખવામાં તે

પોતાને ગાંધ 'લઈ વેઠું' કરવા લાગ્યો. એમાં એને એવો તો યશ મળ્યો કે ઇ. સ. ૧૫૨૬ માં 'જેઝુઈ' મુકામે 'સરકારી વેઠ' તરીકે એની નીમણુંક થઈ. બીજે વર્ષે જેઝુઈ વિશ્વ વિદ્યાલયમાંથી નિબંધ વાંચવા તેને આમંત્રણ થયું. તેણે બર સખામાં આગેસો અને ગેલેનના ગ્રંથોને આગ લગાડી પોતાની નિબંધમાંથી શરૂ કરી ! તે જર્મન ભાષામાં હતી. તેમાં તેને સાંવચોકન અને સ્વાનુભવથી મેળવેલી માહિતી, રોગોત્પત્તિવિષયક પોતાના તર્ક, નિદાનો વિશે સ્વતંત્ર વિચાર, અને પોતેજ કરાવેલી અપૂર્વ ચિકિત્સાનું વર્ણન હતું. તેણે શારીર શીખતા સાર પ્રેન વિદ્યારણ કિયાની જરૂર નથી એવું વિધાન દેખી દીધું ! તે કહેતાં કે શારીર એ સૂક્ષ્મ જગત, (Microcosm) છે અને તેમાં સૂક્ષ્મ જગતમાંના (Macrocosm) સૂર્ય, ચંદ્ર, તારા જેવી દરમ્યાન વસ્તુઓ તે પ્રમાણમાંજ છે. આથી શરીર રચનાનું જ્ઞાન મેળવવા સાર શારીરશાસ્ત્રનું અધ્યયન કરવાની જરૂર નથી. એને સાર વૈદ્યે 'સુધિરચનાનું' સૂક્ષ્મ રીતે નિરીક્ષણ કરવું જોઈએ ! આવા અપૂર્વ વિધાનો પોતાનાં વ્યાખ્યાનોમાં કરવાથી પદવીધર વૈદ્યો તેની નિર્ભરતાના કરવા લાગ્યા. તે પછી તેમની સાથે બેપરવાઈથી વર્તવા લાગ્યો. આથી ઈર્ષામિત્રી બનતા આ વૈદ્યોએ તેની સભિ એક 'કેસ' લેખે કર્યો, જેનો મુકાદો એની વિરુદ્ધમાં આવવાથી જેઝુઈ ઇડી જવાની સિદ્ધા એને ફરમાવવામાં આવી. તે ત્યાંથી નીકળી જઈ જઈ ગમેલે બ્રાકમે પછી કેઈપછી ગામમાં એક વર્ષથી વધુ તે રહ્યો નહીં. ઇવરે ઇ. સ. ૧૫૪૨ માં તે નિધન મરણ પામ્યો.

જર્મનીના વેધક ઇતિહાસકાર પ્રાચીન વેધક મુદ્ધારમાં પાસાસેનુસરને અગ્રમાનિ આપે છે. ગલેનથી વાવાવાક્યનું પ્રમાણમૂળ ત્યાંથી આવતા આવેલાં વેધકનો ફરો બદલી આધુનિક વેધકનો તેણે પાધો નાંખ્યો એમ તેઓ કહે છે. પણ તેના આધુનિક અને શૂબરેલા વિધાનોપરથી આ માત્ર અતિ-શયોક્તિ છે એમ જણાઈ આવે છે. તે બહુ ભુદ્ધિમાન હતો અને તેની અવલોકનશક્તિ બહુ તીવ્ર હતી. વળી રસાયન શાસ્ત્રની સારી માહિતી તેને હોવાને લીધે ધાતુના સાર-માત્રાઓ ઉત્પન્ન કરી તેના રોગ નિવારણાર્થે ઉપયોગ તે કરવા લાગ્યો. અડીલુનો અર્ક (Tr. opth) ને તેણેજ પ્રથમનઃ 'હૅલેનમ' નામ આપી ઉપયોગમાં આવ્યું. એ નામ હજુએ ચાલુ છે. તેમજ ઍન્ડીમની (Antimony) ના ઉપયોગની શરૂઆત તેણેજ કરી. એટલુંજ બહુ તો તેને વિષે કહી શકાય.

મહદાં—ચોર વિસેલીઅસ.

પ્રાચીન વેધક મુદ્ધારણનો ખરો પ્રારંભ સોળમી સદીની શરૂઆતમાં પેરીસમાં "શારીરશાસ્ત્ર પાઠશાળા" (College of Anatomy) સ્થાપન થયેલી થયો. ઇ. સ. ૧૫૩૩ માં એ શાળામાં વિસેલીઅસ (Vesalius) નામનો વિદ્યાર્થી શારીરશાસ્ત્ર શીખતો હતો. એ વિષયનો તેને એટલો બધો

* 'એન્ડીમની' નામનો ઇતિહાસ બહુ મનોરંજક હોવાથી અમારા વાચકોના મનરંજનારે અને તે આપીએ છીએ.

એન્ડીમનીની શોધ મહત્ત્વાંકે આપેલે કરી હતી. એક ડાહ્યા માણસની માફક પ્રથમ તેણે આ નવીન આધારિનો ઉપયોગ માનવી-શરીરપર કર્યો પણ તેવું પરિણામ બીજાને લોને પોતાને લેવા મળે તે સાર, કેટલાક આધુનિક ડાક્ટરોની માફક, તેણે બીજાપર તેની અનુભવશા કરવા ધાધું અને પોતાના હાથ હેઠળના સહુઓપર પ્રથમ અખતરો કર્યો. જ્યારે તેણે બીજે દહાડે સવારમાં પોતાના અખતરના ભોગ મથેલા બધા સહુઓને સમશરણ-થયેલા લેવા ત્યારે તેણે આ નવીન એને Anti-Monk નામ આપ્યું, કારણ કે તેના સહુઓને એ એન્થ્રિપ્સ માફક આવી નહીં ! આથી એવું નામ આખરે Antimony પડ્યું !

અનુવાદક.

શોભ સામ્યો કે તે પેરીસનાં સમસાનમાં જઈ ત્યાંનાં હાટકાં એકઠાં કરી લાવતો ! એક વખતે તો તેણે વધસ્તંભપર ચડી તેપર લટકતાં ગુન્દોગારનાં એક પ્રેતનું દર્શણ કર્યું ! એક વખતે એક પ્રેત મળતાં તેણે ચિકિત્સાસાધ વેર આવ્યું. પણ તેની તપાસ ચાલે છે એવી અખર. પડતાંજ, તે યોગખાત્ર નહિ તે સાથે, તેણે જાલીથી તેની ચામડી કાઢી નાંખી ! આખરે, શરીર શીખવાની તેની આવી અનિવાર્ય આસ્થા જોઈ તેને ફરી દીધેલા ગુન્દોગારનાં પ્રેતો ચિકિત્સા સાથે આપવાને સરકારી હુકમ થયો ! !

આધુનિક શારીરશાસ્ત્રનો પાયો તેણેજ નાંખ્યો.

આજળ જતાં ‘ પાડુઆ વિશ્વવિદ્યાલયમાં ’ શારીરશાસ્ત્રનું અધ્યાપકત્વ તેને મળ્યું. ત્યાં પાંચ વર્ષ સુધી પ્રેત વિદ્યારણ ક્રિયા દ્વારા શારીર જ્ઞાન સંપાદન કર્યા બાદ “ માનવ શરીર રચના ” (The structure of the Human body) નામનું એક નાનકડું પુસ્તક તેણે રચ્યું. અને પાંચમા ચાલ્સ રાજને તે ભેટ કર્યું. તેમાં શરીરના અવયવોનાં ઘણાંક ચિત્રો પણ આપેલાં હતાં અને સ્વાવલોકનાધારે તેનું વર્ણન કરેલું હતું. આથી આધુનિક શારીરશાસ્ત્રનો તેણે પાયો નાંખ્યો એમ કહેવામાં હરકત નથી.

પાડુઆને છેલ્લી સલામ !

‘ વિરોલીયસનું ’ પુસ્તક બહાર પડતાં તેની વિરોધ પણ લોક થયા. મૂળ તો તેના ઘરનેજ તેનો જન્મ તિરકકાર આપ્યો; અને બાળાવાક્ય પ્રમાણભૂતો સિંધ્યાં ફેરવનાર એ કોણ ? એમ તે કહેવા લાગ્યા. લોક તેનો ઉપમર્શ કરવા લાગ્યા તેથી કંટાળી તેણે હાપવાના બાકીના લેખો બાળી નાંખી પાડુઆ શહેરને ઉવટની સલામ બરી, અને રૂપેનના પાંચમા ચાલ્સ રાજની નોકરી પકડી પણ ત્યાંના કાયદા મુજબ ત્યાં તેને એક પ્રેત થીરવા મળતું નહિ તેથી તેને ત્યાં ગમતું નહીં.

પ્રાયશ્ચિત્ત !

રૂપેનમાં વિસિસિયસ હતો તે વખતે, ઇ. સ. ૧૫૬૩ માં, ન્યુરીએ તેને વિષનાં સંશય પરથી એક પ્રેત તપાસવા આપેલું પણ છાતી ચીરી દટપ બહાર કાઢતાં તે હાલતું દેખાયું. આથી ત્યાંના કાયદા મુજબ તે ગુન્દોગાર હતો અને જેરસજ્જમની યાત્રા કરી પાપશુદ્ધિ કરવાનું પ્રાયશ્ચિત્ત તેને આપવામાં આવ્યું. ત્યાં જઈ પાછા આવતાં રસ્તામાં તેનું મૃત્યું થયું. આ પ્રમાણે આધુનિક શારીરશાસ્ત્રનો પાયો નાંખનાર મહાત્માના આધુર્યનો અંત આપ્યો ! આનાં મરણ બાદ ૫૬૨ વર્ષે થોતાનું નામ પામ્યાત્વ વૈદ્યમાં અજનામર કરી જનાર હાલે નામનો વૈદ્ય ઈંગ્લેન્ડમાં જન્મ પામ્યો.

અનુવાદ—સંગતદાસ માણેકલાલ જવેરી.

સાહિત્ય પરિષદો અને તેમનો ઇતિહાસ.

લખનાર—રા. મગનલાલ માણેકલાલ ઝવેરી.

(ભાષાશુદ્ધિ તથા ભાષાત્કર્ષના અર્થમાં).

હિત્તુનો વિષય ખાસ કરીને આ લખનારનો કે આ માસિકનો ખાસ વિષય નથી તેથી તેને પૂર્ણ ન્યાય આપી શકશે કે કેમ તે શક્ય છે. છતાં આજે સામાન્ય-સર્વમાન્ય થઇ શકે એવીજ-કેટલીક બાબતોનો વિચાર કરવાનો હોવાથી આ સાદસ ઉઠાવવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે. સાહિત્યના વિષયની

ખાસ મર્યાદા કરવા સાર ૨-૪ પત્રો બહાર પડતાં હોવાથી આ માસિક એ વિષયને ગોણું માને તો ખોટું નથી. ઉપરાંત હોંદની સધળી ઉન્નતિનો આધાર કંઈ એના પરજી અવલંબિત નથી કે નેથી દરેક પવનો તે ખાસ વિષય યોગ્ય જોઇએ એવો નિયમ બાંધી શકાય એવો એક પ્રાંતિક વિષય છે. વળી પાશ્ચાત્ય દેશો કરતાં હોંદની ભાષાઓ પશુ ન્યાત જાતની માફક અનેક ગણી છે! આથી આ એક દેશીય પ્રયત્નમાં સર્વ સાધારણ દૃષ્ટિથી કાંઈ ભાગ ભેટું નથી-કેટલેક અંશે એમ કહીએ તોયે ખોટું નહિ કહેવાય કે એ વિષયમાં મચી રહેનારને એ વિષયની બહાર તેમને ખીલું બહુજ થોડું કર્યાવ્ય છે એમ લાગે છે! આથી એ વિષયમાં મચી રહેનારને ખીલું બહુજ થોડું કરવાનું મન યામ છે. દરેક પરિષદ પોતાનાં તકનીજ ઉન્નતિસાર પ્રયત્ન કરે છે. આજે આપણે સર્વ સાધારણ દૃષ્ટિથીજ વિચાર કરવાના છીએ. નેકે આ માસિક ગુજરાતી ભાષામાંજ ગુજરાતી પ્રગ્નને સાર પ્રકટ થાય છે. છતાં આવી ઉપયોગી બાબતોનો વિચાર સંકુચિત દૃષ્ટિથી કરવો નેહતો નથી. આથી આપણે હોંદની કેટલીક મુખ્ય ભાષાઓની સાહિત્ય પરિષદોનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ જોઇ તેપર વિચાર કરીશું.

‘સર્વસાધારણ દૃષ્ટિથી’ એટલા વારતે કે અમે જે દૃષ્ટિથી આજે વિચાર કરવા છએજ રાખીએ છીએ તેનું લક્ષ્યબિંદુ એવું કહીશું છે કે સાહિત્યના રણક્ષેત્રમાં સૂમતા ‘કિસરીઆ’ કરનારાઓમાં જેમ હ મેરા મતભેદ હોય છે- ગુજરાતીમાં તો ખાસ કરીને-તેવો મતભેદ-વિચારભેદ આમાં હોવાનો સંભવ નથી. એક માણસ અથુક એક વિષયનેજ પકડી તેનો પૂર્ણ અભ્યાસ કરે- તે સાર પોતાથી બનતું કરે-એ Division of labour ના ન્યાયે છએજવા યોગ્ય છે; છતાં અમારા ગુર્જરસાક્ષરો કે નેઓ પ્રાંતિક ક્ષેત્રમાં એક દેશીય કામ કરી રહ્યા છે- અને તેયે એકાદીજ અને સાધારણ બાબતનેજ પકડી-તેઓ જેટલો-ઉત્સાહ એ ક્ષેત્રમાં રાખી કામ કરે છે તેના પ્રમાણમાં ખીલુ પશુ ઉપયોગી બાબતો તરફ ‘થોડુંક’ લક્ષ આપે તો હોંદને-કંઈ નહીં તો તેમની ભાષા બોલનાર પ્રગ્નને-જરૂર વધુ લાભ થાય અને, તેઓ વધુ સંગીન કામ કરી શકે.

સાહિત્ય એટલે શું ?-તેનું સ્વરૂપ.

આ વિષયની દૃષ્ટિથી વિચાર કરીશું તો આપણે ‘સાહિત્ય’ની રહેલામાં રહેલી બાબત ‘કાષ્ઠપણુ ભાષા બોલનાર કે વાંચનાર લોકોના વિચારોનાં એકીકરણનું દર્શન કરાવનાર મુખ્ય સાધન’ એજ મુખ્યમ કરીશું. એ તો બાબતીનું છે કે પ્રાચીનકાલમાં લિખિત સાહિત્ય નહોતું. વેદાદિ પવિત્ર ગ્રંથોનાં જે પુસ્તકો હાલ થયેલાં છે તેમાં કહેલું બધું પ્રાચીન ઋષિ મુનિઓનાં મગજમાં જ ભરેલું રહેતું. જે તે મુખ્યમ ચાલતું આવતું હોત તો આજે જે અનેક ઉપયોગી પુસ્તકોનાં નામ નિશાન મળતાં નથી તેવો પ્રસંગ આવત નહીં—મુસલમાન રાજવંશકાળે પુસ્તકલેખોનાં પુસ્તકલેખો જલસમાધિરથ કરવાનું કે અન્ય રીતે નાશ કરવાનું રહેલું પડત નહીં. તેમજ પુસ્તકો વાંચવાથી લોકોની જે રમણચકિત સવારે શું ખાધું તે સાંજ સુધી યાદ રાખવા જેટલી વાકાત ધરાવતી નથી તે તેટલી ‘કટાક્ષ’ ભરત નહીં તેમજ અનેક પ્રકારના હલકા ઉંચા કાગળો-જેમાંના ધણીકની ગરમી અને તેજ આપને નુકસાનકારક છે—આદિના વપરાશને પરિણામે તેમની આંખો અને શરીર હાલના જેવાં તેજહીન અને નિર્જલ થઈ ગયાં હોત નહીં. ધણીક વિદ્વાનોનો મત છે કે પુસ્તકોનો છાપીને અચાર કરવાથી—કહેલું મગજમાં રહેલાં જ્ઞાનને કાગળ ઉપર ચિતરી તેને રચૂલ કરવાથી—વધુ લાભ થયો છે અને યવાની સંભાવના છે. ખીજે પક્ષ એવો છે કે એ જ્ઞાનના પુસ્તકોનાં રૂપમાં ચિતરાવાથી કાળે કરીને પ્રક્ષિપ્તતા નિશ્ચિતતા એટલી બધી વધતી ગઈ કે ધણીક વખત તો નીર-ફીર જુદું પાડતું બહુ મુશ્કેલ થઈ પડે છે. આપણે અત્યારે એ બાબતમાં ઊંડું ઉતરવાની જરૂર નથી; પણ એટલું તો ખરું કે સૂક્ષ્મ રીતોને રચૂલ રૂપમાં આણવામાં ન આવી હત તો સૂક્ષ્મતા શમવા ચાલ્યા જત નહીં. અને લોક આલસ્ય અને સમયના બચાવ સાથે જડપરજ વધુ આધાર રાખત નહિ; એટલુંજ નહિ પણ તેમનાં મગજમાં ભરેલાં જ્ઞાનને અભાવે, જ્ઞાનની સંગીનતા ધટવાથી, પરદેશી-વિદેશી-હુમલા કરનારાઓનાં મનની ધ્રુજા પાર પડત નહીં !

પ્રાચીન પૂર્વીય તેમજ પાશ્ચાત્ય સાહિત્ય-પરિવર્તનોના વિચાર.

પરિવર્ત એટલે ‘અમુક એક બાબતનો વિચાર કરવાને સાથ મળેલી સલાહ’—પછી તે કાષ્ઠ ધર્મ, ભૂતિ, ભાષા કે ખીજ કાષ્ઠપણુ બાબતની હો. આ પરિવર્તો ભરવાનો પવન મોઝાને હમણાં હમણાં બહુ વાયો છે એમ કેટલાકને લાગશે પણ વસ્તુરિચિત તદ્દનજ જુદી છે. પૂર્વે નૈમિષારણ્ય જેવા અરણ્યમાં જાસમારંભારથી એકલા થયેલા ઋષિઓ સૂત જેવા એકાદેક પંડિતને અભ્યક્ષ નીમી, તેને મોટીથી અનેક કથાઓનું અવણુ કરતા અને ખીજ વિષયોનું પણ શંકાસમાધાન કરી લેતા. તેનાપર પ્રતિજ્ઞાઓ નીકળતી અને એકદરે આ પરિવર્તો માર્ગ જ્ઞાનનો વધારો થતો.^૧

૧ ધણીક વખતે ધણી વખતથી બંધ રહેલી એકાદેક પ્રથા પાછી ચાલુ થાય છે ત્યારે આપણને તે નવીનજ લાગે છે; પણ ઇતિહાસ તરફ દૃષ્ટિ નાંખતાં તે પ્રાચીન સમયમાં પ્રચલિત હતી એમ આપણને સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. વધારે દૂર ન જતાં આપણે તાજી, સદ્ગત બાપના મિત્રોનોજ, દાખલો લઇશું. મરણ પછી તેને ઉપાધિ આપવામાં આવી તે બાપાનીજ એક જુદી પૃથા તરીકે લેખાય છે, પણ તેમ નથી. આખા એશિયામાં તે પૃથા એક વખતે ચાલુ હતી.

મહારાજ વિક્રમ અને સોજના સમયમાં રાજસભામાં અનેક પડિતો અને કવિઓ સાહિત્ય-ચર્ચા દિનગત કરતા એ પણ પરિષદ નહીં તો બીજી શું ?

ગ્રીક એકેડેમીઝ અને બીજી પરિષદો.

આજ મુજબ પ્રાચીનકાલમાં ગ્રીસમાં Academies બરાતી. મૂળ પહેલી પ્રસિદ્ધ પ્રખ્યાત તસ્વરાતી ઇટાલી એકાંતવાસની જાડીમાં આવેલી જગ્યામાં 'એકેડેમ' નામનાં ગામમાં મળી હતી તેથી તેનું નામ Academies પડ્યું. એ પરિષદ મુખ્યતઃ સાહિત્ય, ચાત્ર અને કલાના અભ્યાસના વિકાસ સારૂ ભરવામાં આવી હતી અને તે વખતે તેને વિદ્વાનોના સારા આશ્રય મળ્યો હતો. આગળ જતાં તેના દાખલો લઇ એલેક્ઝાન્ડ્રીયા, જર્મની, ઈંગ્લેન્ડ, ફ્રાન્સ, ઇટલી, વગેરે જુદેજુદે સ્થળે ટાલેમી, શાર્લેમેન, આલફ્રેડ ધી ગ્રેટ. વગેરે રાજાઓના આશ્રય નીચે જુદી જુદી પરિષદો સ્થપાઇ.

ફ્રેન્ચ એકેડેમીઝ—Academie Francaise.

આની સ્થાપનાને શુભારે ૩૫૦ વર્ષ થયાં છે. પહેલાં થોડાંક વર્ષસુધી તે ફાર્ન ઘેર બરાતી અને ત્યાંજ જે લેખાદિ વાંચવામાં આવ્યું હોય તેની ચર્ચા ચાલતી. આ પ્રકાર જેમ આપણા દેશમાં ધણીક કક્ષોમાં ચાલે છે તેવાજ હતો; પરંતુ પછી તેને રાજ્યાશ્રય મળવાથી તેણે ફ્રેન્ચ ભાષાની શુદ્ધિ કરવાનું મહાન કાર્ય હાથ ધર્યું. ફ્રેન્ચ ભાષાનું નિયમન કરી, તે ભાષામાં શાસ્ત્ર અને કલા ક્ષેત્રોમાં પારિભાષિક શબ્દો રચી, તે ભાષા કોઈપણ વિચારનું વહન કરવાને

પ્રખ્યાત મેગિસ્ટ્ર નરેસ અકબરની જનતા અને હુમાયુ બારણાહની પત્ની હુમીદાને મરણ પછી 'મંત્રીયમ' ની ઉપાધી આપવામાં આવી હતી; અરાકસે વર્ષ પૂર્વે ચીનમાં થઇ ગયેલી દેવી ટિસાઓ નામની એક વિદુષી સ્ત્રી, કે જેણે 'સી શિક્ષા' પર પહેલવહેલું પુસ્તક લખ્યું હતું, તેના એક ભાષ્યને હું વંચનો રાજ ઇતિહાસ લખતે સારૂ કર્યો હતો; પણ તેનાં અકાળ મૃત્યુ-બાદ ઉત્તર દેવીએ તે ઇતિહાસ પૂર્ણ કરવાથી તેને તેનાં મૃત્યુબાદ તત્કાલીન સ્ત્રીના સમ્રાટે 'મહા-દેવી' ની ઉપાધિ આપી હતી. એજ નામથી તે આજદીન સુધી પ્રખ્યાત છે. આજકાલ સ્ત્રીઓને 'ફેમેસીટર' બરાધ છે તે આપણને નવીન લાગે છે પણ અકબરના સમયમાં પણ તે બરાતો. એમ નીચલી વાતપરથી જણાય છે. મુસલમાનોમાં નવા વર્ષના આરંભમાં, 'નૌરોઝ' ના ઉત્સવ થાય છે તેનું અનુકરણ કરી અકબરે દિલ્હીમાં 'ખુશરોઝ' નામનો એક નવોતહેવાર સ્થાપ્યો હતો. તે દિને દિલ્હીમાં સ્ત્રીઓને એક મેટો મેટો બરાતો, અનેબાદશાહની બેગમો, તેનાં ઉમરાવોની સ્ત્રીઓ, રત્નપુત સરસ્વતીની રાણીઓ, તથા મુખ્ય અમલદારોની સ્ત્રીઓ વચનાર તથા ખરીદનાર તરીકે રહેતી. અંતઃપુરમાંની સંકુચિત હદમાં-પડદાના રીવાજને લીધે રાત દિવસ બેસી રહેનારી સ્ત્રીઓને કંઈક રમુજ મળે એ ઉદ્દેશથી આ યોગના અકબરે કરી હશે!

મોઘા માણસની પાછળ એકાદેક શુભામ જેવાનો ભોગ મહુ પ્રાચીન કાળથી અપાતો. આથીજ કીચકનાં શબ્દો સૈર-મીને ભાગવાનો હુકમ થયો હોય એમ લાગે છે; સૈર-મીના-સુતપુત્રેજ સહ દાહં વિરાપત્તિઃ । મહાં વિરાટ- ૨૩-૮. જાપાનના મિકાડો પાછળ જનરલ નેજો અને તેની સ્ત્રીએ કરેલા આત્મહત્યા ઉપલા કારણે પણ આજ પૃથ્વીના દોતક છે.

સમર્થ થાય તેવું સ્વરૂપ તેને આપવાનું કામ મનિષ્યદે પોતાને માથે લીધું. અને તેનાજ પંગથી ફ્રેંચ ભાષાનો નવો વ્યાપક કોષ દરવા સારું સર્વ માન્ય ફ્રેંચ ગ્રંથકરોના ગ્રંથોનું માર્મિક અવલોકન કરી તેમાંની શબ્દસંપત્તિ અને સંપ્રદાય સંપત્તિનું યોગ્ય વર્ગીકરણ કરી એક ઉત્તમ કાચ તૈયાર કર્યો. આ તેમના પરિશ્રમની જોષ્ટતી કદર તે યદ્ય નહીં-ઉલટું યુરોપની હંમેશની પ્રાચીનકાલની રૂઢિની માફક અરાદગી સદીને અતે ક્રાંતિ સમયે ફટકાકને શૂળીયે ચઢવું પડ્યું; પરંતુ પછી શાંતિના કાળ આવ્યો તેમ પરિષ્કાર નશીલ પશુ ફર્પા અને જે દિક્ષયાલ્લ યોલક કાલ પૂર્વે સરકારને લખાનક અને રાજદ્રોહી લાગતી હતી તેજ હવે અદ્ધાવકાશમાં ગ્રન્થાશ્રયને પાત્ર યદ્ય તેના સમાસદો સરકારમાંથી વર્ષાસન મેળવવા લાગ્યા !

નટોનાં દમલાગ્ય !

આ સમાના તે વખતના નિયમોમાં એક અધિકારિક વાત એ હતી કે જે નટનો કરનારા (Actors) હોય તે આ પરિપક્વના સમાસદ યદ્ય શક્તા નહીં ! બિચારા નાટકવાળાઓને તો પરાપૂર્વથી અત્યેક દેશમાં માનદાનિનોજ વારસો મળતો આવ્યો છે ! આપણા દેશમાં પહેલા, અને કેટલેક અંશે તો હજીએ, જેમ નાટકવાળાની દોસ્તી અને પાંડોય સંસ્થા કરવા લોક અચકાય છે તેમ ત્યાં પણ તેવીજ રિથતિ હતી !

આ નિયમ મુજબ મોલિયેર જેવા નામાંકિત પ્રદક્ષનકારને આ પરિપક્વમાં જગા મળી નહોતી ! જગપ્રસિદ્ધ બીજા વિદ્વાનો પણ આ પરિપક્વથી ઉપલાંજ કારણે બદ્ધિષ્ટ હતા ! આખા યુરોપ ખંડમાં સૌથી વધુ પ્રદક્ષનપ્રિય તથા વિનોદપ્રિય રાષ્ટ્ર ફ્રેંચ છે. ર્પનીશ લોકો ઇંગ્લેન્ડ કરતાં વધુ વિનોદપ્રિય છે. આખા યુરોપમાં જર્મન લોકોમાં વિનોદ ઓછો છે, ખરો વિનોદ તો ફ્રેંચ લોકોમાં પુસ્તકોમાંજ અને દાલના કેટલાક અમેરિકન લેખકોનાં પુસ્તકોમાંજ વિશેષ જણાય છે, જાપાનીસો પણ વિનોદપ્રિય છે. ઇંગ્લેન્ડ નોકે બહુ વિનોદપ્રિય નથી છતાં સારા વિનોદમાત્રો મર્મ જાણે છે એક ઇંગ્લેન્ડ “ જેટલમેન ” નું દાલ લક્ષણ મનાય છે એમ કેટલેક ઠેકાણે વાંચવામાં આવે છે, Keen sense of humor-વિનોદ મર્મચતા-એ સુસિદ્ધિપણાનું લક્ષણ છે.

પણ હવે જમાનો બદલાયો છે. સારા લેખકોની કદર તે-Actor-નટ હોય તોપણ થવા લાગી છે. દુનિયામાં દાલમાં જે કેટલીક સાહિત્યની ઉત્તમ સેવા બખવનારી અમગવસ સંસ્થાઓ છે તેમાંની એક આ પણ જણાય છે. જે સંસ્થાના આવા સ્થાપક અનેક દુઃખો સદન કર્યાં હોય છે તેનાં રૂળ તેના અનુયાયીઓને એવાંજ મીઠાં પ્રાપ્ત થાય છે, અને દુનિયાનાં કાષ્ઠપણ દેશની કાષ્ઠ પણ દીલચાલ જોનાં દુરત જણાય આવે છે. તોયે દરેક વખતે તેની દરેક દીલચાલ પર ટીકા કરનારાઓનું પ્રાણ્ય તો હોય છેજ ! કાષ્ઠપણ સંસ્થાનાં કાષ્ઠપણ કાર્યસાર કદાચ કામ કરનારાઓની ખોટ પડશે પણ ટીકા કરનારાઓનો તો સુકાળજ રહેશે !!

બ્રીટીશ એક્ટેમીની સ્થાપના.

એજ નમુના મુજબની એક “ એક્ટેમી ” ત્યાર બાદ જર્મનીમાં સ્થાપિત થઇ અને તેના સમાસદ યનાથ સરદાર અને રાજકુમાર સરખાઓને પણ અસિમાન લાગવા માંડ્યું ! છટલીની પરિષદે પ્રાચીન દસ્તલેખો વર્ગેર શોધી કાઢવાપર વધુ લક્ષ આપ્યું. ઈંગ્લેન્ડમાં

યુરોપ અને અમેરિકાની સમગ્ર સાહિત્ય પરિષદોના પ્રતિનિધિઓની એક સભ્યતા. ફ્રાન્સ થોડા વર્ષોપર ભરાઈ હતી. તેણે આવી પરિષદોના ભાષણની ઉન્નાત અર્થે કાંઈપણ ઉપયોગ થાય છે કે નહિ? એ પ્રશ્નની ખૂબ ચર્ચા કરી. નિર્ણય 'થાય છે' આગેયો અને ઇ. સ. ૧૯૦૨ માં ગ્રેટબ્રિટનમાં 'બ્રિટિશ એકેડમી' ની સ્થાપના થઈ. તે એ નિર્ણયનું પરિણામ. આપણા પ્રખ્યાત ભક્ષા ગવર્નર લૉડે જે તેના પહેલા અધ્યક્ષ હતા. પરિષદે એક એક દશકામાં આશુ કરી બતાવ્યું નથી પણ અંગ્રેજ લોકો Slow but sure પદ્ધતિએ કામ કરવાવાળા હોવાથી આપણે તેનું કામ જોવા ઉતાવળા થવું જોઈતું નથી.

હિંદની સાહિત્ય પરિષદો.

આપણા દેશની કોઈપણ ભાષાની પરિષદ ૩૦-૩૧ વર્ષથી મોટી ઉમરની નથી. તેમાં સૌથી મોટી ઉમરની, અને સૌથી બહોળા સાહિત્યવાળી, અનેક ગુજરાતી, મરાઠી, તેમજ કેટલાક અંગ્રેજી લેખકોનું પણ ભરણુ પોષણ કરનારી, બંગાળી, ભાષાની સાહિત્ય પરિષદ છે. તેને સ્થપાયે આજે ૨૩ વર્ષ થયાં છે. બાદ શ્રી નાગરી પ્રચારણી સમાજી સ્થાપના થઈ. મરાઠી અને ગુજરાતી પરિષદોના જન્મ લગભગ સાથેજ થયો છે. પરિષદોની સૌથી નાની બહેન 'આંધ્ર પરિષદ' છે, જ્યારે ગુજરાતીએ પોતાનીજ માતૃભાષામાં વિવેચન થતું હોય છતાં અંગ્રેજીમાં બોલી અથવા લખી અન્ય લોકોને તેનું ભાષાંતર કરી સમજાવવાની નકામી તારી આપે છે. જાણે કે માતૃભાષામાં પોતાના વિચારો જણાવનાર તેમને આવડતોજ ન હોયની અને તેમાં જણાવવા એ એક મોટું પાપ હોયની! માતૃભાષામાં લખવું તેમના દરજ્જાને ઉતારતું લાગે છે! આવા લેખકોને બાંધુ દોષેશ્વર દત્તા કરતાં વધુ સારો દાખલો અમે આપી શકતા નથી. દત્તનું જીવન ચરિત્ર વાંચનાં સહજ જણ્યારો કે તેમને ઇંગ્લીશ બાણ સાથે મુજાકાત થઈ અને બાણથી તેમને કહ્યું કે "પ્રવલન કરો અને તમારા જેવા સુશિક્ષિતને જલદીજ ફતેહ મળશે" ત્યારેજ દત્તે પોતાનાં લખાણ બંગાળી ભાષામાં કરવા માંડી કેટલીક ઉત્તમ નવલ કથાઓ રચી. આવી જણ્યારો કે માતૃભાષામાં લખવું સુશિક્ષિતને જરાએ અશક્ય નથી પણ તેઓ પ્રવલન કરતા નથી! સુશિક્ષિતો-અંગ્રેજી બહુ-લાયો કરતાં અશિક્ષિતો-દેશી ભાષાના જણનારા કે જેમને પાશ્ચાત્ય બાબતોનું બીલકુલ જ્ઞાન નથી તેમને જ્ઞાન અમ્પવાનીજ વધુ જરૂર છે. મહારાષ્ટ્રીય લેખકો તરફ જોઈયું તો લેખકોને જે ભાગ એન્જીએટોના જણ્યારી.

બંગાળીઓ મૂળેજ ભાવપ્રધાન પ્રકૃતિના (Sentimental) હોવાથી તેમજ તેના મહાન પુત્રો સુસ્ત માતૃભક્ત હોવાથી તેની સેવા મોટામોટા કરવા શરમ્ભાતા નથી-તેમ કરવું પોતાનો ધર્મ માને છે. જેમ બંગાલમાં શિક્ષણ પ્રચાર પછુ સારો છે તેમજ ધનિકાની મદદ પણ સારી છે. બંગ પરિષદે પ્રસિદ્ધ કરેલા ૪૦-૫૦ ગ્રંથો પૈકી કેટલાક મોટામોટા. ગ્રંથો હાવવાનો સમગ્રો ખર્ચ શ્રીમતોએ-જમીનદારોએ-આપ્યો હતો. ત્યાંનાં સાહિત્ય સંમેલનોમાંથી લગ્નક સંમેલનોનો બધો ખર્ચ આપણી 'બાણલનાથની શ્રાવણ માસની ઘીની પૂજા' ની માફક આવા ધનિકો તરફથીજ અપાયેલો હોય છે! આપણી તરફ નામદાર ગાયકવાડ જેવા ઉદારચિત્ત અને દેશી ભાષાના ઉત્તેજક-દેશી ભાષા પ્રિત્યર્થ મેહાળે હાથે ખર્ચ કરનાર આંગળીને ટેરવે ગણાય તેટલાજ છે, એ પણ આપણી એક કમંડલીની છે.

આપણને ધનિકોની મદદ નથી તે તો ઠીક; પણ આપણામાં ઉત્સાહ સંપત્તિ પણ ક્યાં છે ? ' ગુજરાત વનોકીયુલર સોસાયટી ' પાસે કાંઈ બોધ ' ફંડ નથી. બંગ પરિપક્વ તો કેટલાક અંગ્રેજ અધિકારીઓ પણ ' પેટ્રોન ' છે. બાણ બીબીનચંદ્રપાત્ર, મહા મહોપાધ્યાય ડૉ. સતીશચંદ્ર, સુરતની કોન્ગ્રેસવાળા ડૉ. રાસબિહારી ઘોષ, રાવખડાદુરે યુનિવર્સલ બોસ, ' મોઝર્ન રીઝુ ' ના અધિપતિ બાણ રામાનંદ છત્રવજી, વગેરે સર્વ મિનનલિન મત ધરાવતી રાજકીય અને સામાજિક મતની વ્યક્તિઓ માતૃભાષાનાં એકત્ર કરનાર શીતલ છત્ર નીચે બેગી મળતી હશે ત્યારે કેવી શોભા અને આનંદ વ્યાપી રહેતો હશે !

રાજ્યાશ્રય.

જો તો નિર્વિવાદ છે કે પ્રાચીન કાલમાં, તેમજ અને કે પાશ્ચાત્ય દેશોમાં કોઈ પણ ટુકાણે રાજ્યાશ્રય સિવાય સાહિત્યોન્નતિ કે ધર્મોન્નતિ થઈ નથી; અને જ્યાં સુધી તેના બંગ લોકાશ્રય વાળો આવે નહીં ત્યાં સુધી તે યથાની પણ નથી. યુરોપીય સાહિત્યને ઉન્નત ધર્મમાં રાજ્યાશ્રય અને પ્રજાશ્રય બેઉ છે બ્યારે આપણમાં રાજ્યાશ્રયનો અને ઉત્સાહને બદલાવે પ્રજાશ્રયનો-બેબીનો મુકો ટુકાળ છે.

ઉત્સાહ હોય તો આપણા ન્યાયી રાજ્યકર્તા આપણને ઉત્તેજન આપવા પાછા હકવા નથી. બંગ ભાષામાં કેટલાક ઉપયોગી ગ્રંથો અને કેશો જે સરકારાશ્રય આટલોજ ન હોત તો પ્રકટ થઈ શકત કે કેમ તે એક સવાલ છે. યુનિવર્સિટીના જેવી પરીક્ષાઓમાં દેશી ભાષા અધિકારીઓના આશ્રય સિવાય દાખલ થઈ શકતે નહી. નિવાળમાં શીખવાતી આપણી વાચન-માળાઓ શુદ્ધ કરવી, તેને સુધારવી, અને દેસકાલાનુસાર યોગ્ય વિપયોથી તેને પુષ્ટ કરવી, એવાં કામો પણ સરકારાધીનજ છે.

બંગાલે સરકાર સાથે સાહિત્યની બાબતમાં સારું રાખવાથી તેને તે બાબતમાં ધણો ફાયદો થયો છે. ચોક્કસ વખત પૂર્વે-હિંદુસ્થાનના જુદા જુદા પ્રાંતોમાં બાદે મારણો જે કવિતાદિ ગાય છે તેનો સંગ્રહ કરવા સાર સરકારે જે પરિષદ માર્ક્ષેત્રી દરિપ્રસાદે શાસ્ત્રીને મોકલ્યા હતા, જેમણે રજપુતાના, ગુજરાત, કાઠીયાવાડ, વગેરે પ્રાંતોમાં મુલાકાત કરી પુષ્ટળ કવિતાદિ એજળ્યાં. કાશીની ' નાગરી પ્રચારિણી સભા ' જે પણ બંગાળનો માર્ગ રવીકારવા માંડ્યો છે. બંગાળી પરિષદ અને નાગરી પ્રચારિણી સભા એ બેઉ પરિષદોએ પ્રાચીન ગ્રંથ સંશોધન, પ્રાચીન ગ્રંથ પ્રકાશન, પ્રાચીન વસ્તુ શોધન, વગેરે મહત્વનાં કામો કર્યાં છે-કરે છે. બ્યારે ' ગુજરાત વનોકીયુલર સોસાયટી ' જગેડે ૭ ગુસ્તોડે વર્ષોમાં પ્રકટ કરે છે ! મહા-ભારતની એક જુની પ્રત તેની પાસે પડેલી છે પણ ' તે પ્રકટ કરવા જેવી સ્થિતિમાં નથી. ' શા કારણે, તે તો તેજ જાણે !

પ્રાચીન ગ્રંથસંગ્રહાલયો.

પૂર્વે મહારાજ અંદ્રગુપ્તના સમયમાં, બ્યારે ૨૩૦૦ વર્ષ પૂર્વે, તક્ષશીલા યુનિવર્સિટીમાં ૧૮ વિષયોનું અધ્યયન થતું. સુપ્રસિદ્ધ વૈષ્ણકરણી પાણિની બાગ યુનિવર્સિટી-વિદ્યાપીઠ-વિશ્વવિદ્યાલય-ના શિષ્ય હતા. રાજ્યકારણ પદે બાણકેય-અંદ્રગુપ્તને સામાજ્ય અપાવનાર બાણકેય-સુપ્રસિદ્ધ વૈદ્ય આત્રેયી, અને જીવક, તેમજ અનેક શાસ્ત્રોપર ગ્રંથ રચનાર કુમાર.

અર્થ, કે જે રોજ ૩૨૦૦૦ શબ્દ-મોઢે-કરતો એમ કહેવાય છે, એ બધા પશુ આજ યુનિ-
વર્સિટીના શિષ્યો દ્વારા આ યુનિવર્સિટીના લય ઇ. સ. ૧૨૦૩ માં થયો. એમાં ૬૦૦૦ વિદ્યાર્થીઓ
શિક્ષણ પામતા. પિકમશીઝ વિદ્યાર્થી, કે જે ઇ. સ. ૭૦૫ માં સ્થાપન થયું હતું,
ત્યાં ૭ પાંદરાસાઓ, વિદ્યાર્થીઓ સારૂ ૭ અન્નક્ષેત્રો, ૧૦૮ અધ્યાપકો અને અનેક દેવા-
લયો હતાં કે જેમાં પણ વિદ્યાર્થીઓને શિક્ષણ અપાતું. ઇ. સ. ના સાતમાં-સૈકામાં સ્થાપ-
યેલાં નવે દેવિદ્યાર્થીમાં ૧૦,૦૦૦ વિદ્યાર્થીઓ, ૧૫૦૦ અધ્યાપક, અને રત્નોદધી નામનું
નવ મન્દિરાનું અન્નસંગ્રહાલય હતું. હુએનસંગે નામના ચીનાઈ મુસાફર અહિંથી ૬૫૬ ગાંસડા
પુસ્તકોના ઉપાડી ગયો હતો કે જે લખ જવાને તેને વીરા ધોખની મદદ લેવી પડી હતી !
આથી જણાય છે કે તે વખતે સંગ્રહાલય પાસે પુસ્તકો હોવા ઉપરાંત આટલાં વધારે
પુસ્તકો હતાં કે જે આ મુસાફરને આપી દેવામાં આવ્યાં હતાં. આપરથી આખાં વિદ્યાલયમાં
ફેટલાં પુસ્તકો દરે તેની કલ્પના કરવી મુશ્કેલ નથી. ઇ. સ. ૪૦૦ માં દક્ષિણ મહારાષ્ટ્રમાં
ધન્ય કટક મુકામે અન્ન સંગ્રહાલય સ્થાપિત થયું હતું. ઉત્તરમાં તાતેર દેશમાં અને જવાલા-
મુખી મુકામે-કે ત્યાં મુખી હિંદવાસિઓ તે વખતે પહેળી ગયા હતા ત્યાંના સંગ્રહ પશુ એવે
મોટા હોતા કે ૪૦૦૦ ગિબિત પુસ્તકો મુસલમાન રાગજો દીલ્લી આણ્યાં ! મુબાઇમાં
“ મશાદી અન્ન-સંગ્રહાલય ” તું જે મકાન બંધાયું છે તેવું એક મકાન સંગ્રહ શુજરાતી
ભાષાનાં કોઇ સંગ્રહાલય પાસે નથી એ સમજે જણાવતું પડે છે.

પરિપદોની જરૂર.

હવે આપણે પરિપદોની જરૂર રહેજ વિવેચન કરીશું : સામાન્ય રીતે આપણને
એમ જણાય છે કે સંયુક્ત બલથી પ્રતિભાવાન સાહિત્ય થતું નથી. સંયુક્ત બલથી શેક્સપીયર
રત્નાં જેવાં નાટકો, હોમરનાં જેવાં કાવ્યો અને મેલીયરનાં જેવાં પ્રકરણો લખાયાં નથી એ
ખરું પશુ સાહિત્ય પરિપદોને હેતુ જે કામ એકલાં માણસથી થઇ શકે તે કરવાનો હોવો ન
જોઇએ—હોતો નથી. તેનું કામ તો તેવા લેખકોની કદર કરી તેમને ઉત્તેજન આપવાનું તેમજ
કોઇ વ્યાકરણાદિ જેવાં મોટા જરૂરી અને મનગેદગાળા નિયમો નિર્ણય કરવાનું છે. એ કામો
સંયુક્ત મહેનતથીજ કરવા કાયક છે, અને તે કરવાં એ સાહિત્ય પરિપદોના ધર્મ છે. જાહેર
સમિતીઓ—પરિષદો—ભરવાનો જે ‘વા’ હમણાં હમણાં બપોરે લાગે છે તે માત્ર લોકોની
સિધ્ધિતા દુર કરી તેમનામાં જાગૃતિ લાવવા સારજ. પોતાનાં સ્વપરિજ્ઞના વિષયની કેળી રીતે
ઉન્નતિ કરવી, તેમ કરવામાં શા શા ઉપાયો યોજવા, ખામીઓ શી શી છે, નિષ્ણાદિમાં શા શા
ફેરફાર કરવા આદિ જદોજરત બહુમતિથી કરી કામ કરવું, એજ માત્ર પરિપદોના ઉદ્દેશ છે—
પછી તે કોઇ જાતની પરિષદ હો, કોઇ ધર્મની હો, રાજદ્વારી વિષયોની હો કે સાહિત્યની હો.

ખરું છે કે સાહિત્ય પરિપદોના અગ્રગણ્ય સાક્ષરો ભાષાની ઉન્નતિ કેવે પ્રકારે થશે,
વ્યાકરણ તેમજ શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ સંબંધી શા નિમ્ન કરવો, તેમજ કોશ જેવાં મહાન કામો
કરતી વખતે ફલાણા શબ્દોના અર્થ શો, શુદ્ધ શબ્દ કયો, વગેરે જેવાં નાણુક પ્રશ્નોનો નિકાલ
સમિતીમાં કરતા નથી. સામાન્ય જનોનાં મતાધિક્યથી આવી કામો કરવાનાં હોતાં નથી. તેને
સારૂ ફેટલાક ખાસ વિદ્વાનોની કમીટીઓ નિમણામાં આવે છે અને એવી કમીટીઓના સભા-

અમેરિકાના યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સના પ્રધાનની ચુંટણી; અને તેના નવા
પ્રધાન ડો. વુડ્રો વીલસનનું સંક્ષિપ્ત જીવન ચરિત્ર.

નાઇટ સ્ટેટ્સ (અમેરિકા) ના પ્રેસીડન્ટની ચુંટણીનો જતાંત બહુજ રસમય છે, તેથી તે સંક્ષિપ્તમાં આપી આજે અમે ત્યાંના નવા પ્રેસીડન્ટ ડો. વુડ્રો વીલસનનો પરિચય “સત્ય” ના પાંચકોને કરાવીએ છીએ. ત્યાં જુદા જુદા પાંચ રાજદ્વારી પક્ષ છે: રીપબ્લીકન, ડેમોક્રેટીક, લેબર, પ્રોગ્રેસીવસીસ્ટ, અને પોપ્યુલરીસ્ટ. ટેમોક્રેટીક પક્ષમાં સાહ લાખ વોટર છે. એજ પક્ષ તરફથી ઉત્તર ડોક્ટર સાહેબ ચુંટી કદાચ છે. એ પક્ષ ડોક્ટર સાહેબની ચુંટણી વાસ્તે કરેલા ખર્ચનો આંકડો અમે “સત્ય” ના માર્ચના ચૂંકની એક નોટમાં સવિસ્તાર આપી ગયા છીએ.

આવા પક્ષોની કપાકપી, તે કે નવા પ્રેસીડન્ટની ચુંટણી દર ચાર વર્ષે થાય છે તે હવેથી દર ૭ વર્ષે કરવાનો વિચાર આવે છે છતાં, ચુંટણી વર્ષ દોઢ વર્ષ પહેલાંથી રાજ થાય છે, અને તે રાજ દર વખતે (માત્ર ?) સાહચાર કરેલ રૂપિયાનો ધૂમટો થાય છે ! માર્ચના “સત્ય” ની નોટમાં તો માત્ર અમે એકજ પક્ષનો ખર્ચ-ટેમોક્રેટીકનો-આપી ગયા છીએ. આ પ્રેસીડન્ટને વાર્ષિક રૂ. ૧,૫૦,૦૦૦ નો પગાર અને રૂ. ૧,૮૦,૦૦૦ નું-માથા કરતાં પાછી મોટી નેદું-અથુ (allowance) આપવામાં આવે છે !

વોટરોને લાંચ આપવાનો તો કે નિરપેષ છે-તેને વાસ્તે અનેક કાયદા છે-છતાં તે બધાં કાયદા પુસ્તકોમાંજ લખાયલા રહે છે ! જે રાને પૈસા ખર્ચવામાં આવે છે તે ગેતાં તો ગમે તેવા “પાર્ટિમિટ્ટી એન્ટ” ના ગેર્માં પાણી પ્રથા વિના રહેતું નથી ! મોટા રાજેશોમાં તો આખા આખા મહિનાનું ખર્ચ વોટરોને, અમુક પક્ષની તરફેણમાં મત આપવાનો હક્ક મળે તે સાર, આપવામાં આવે છે ! આવા “વોટરો” થી “ન્યુ યોર્ક” રાજેશો બધાં હોટેલો ચુંટણીને આગળે મટીને બરાબમાં હોય છે ! ઉપરાંત તેઓ ચુંટણીને દિવસે ભૂલથી કોઇ બીજા ઉમેદવારને મત આપી ન દે તે સાર ચુંટણીને દિવસે તેમને એકાદ બે પાઉંડની દરિયા આપવામાં આવે છે ! ! ઘણીકે ટેકાએ તો આવા પાંચ પાંચ વોટરોનાં એક એક ટાળાને અમુક રકમ આપી ખરીદી લેવામાં આવે છે અને તેમનું “ખદાર” પરબાર ચુંટણીને રમશે “પાઠવી” દેવામાં આવે છે કે નેથી બીજાઓની તેમનાં પર નજર બગડે તર્હી ! દરેક પક્ષ અને પત્ર સામાને ઉતારી પાઠવા બનતું કરે છે.

રોડડો બાજુની બોલનારાઓને બે ત્રણ રાત આગળથી એક રાતના એક ભાષણના-રૂ. ૩૦-૧૫૦ આપી રોકવામાં આવે છે જેમને તે રાતનો ખર્ચ પોતાને “ફી” આપનારામાં મોંબરી વખાણ કરવાનો હોય છે. કોઇ કોઇની ફી તો રૂ. ૩૦૦૦ સુધીની (એકજ રાત વાસ્તેની) હોય છે ! ! એક આયુ” વિરાજ મકાન બાદે રાખી ત્યાં અનેક મેનેજર અને ક્લાર્ક રોકવામાં આવે છે. રોજી પ્રથમ એક રૂ. ૨૫૦ પાનાનું પુસ્તક કપાતી ઘેર ઘેર મોકલવામાં આવે છે, જેમાં પોતાના પક્ષના ઉમેદવારને ચુંટી કાઢવાની તરફેણમાં એકથી એક સુંદર દલીલો રજૂ કરેલી હોય છે. જેમ જેમ દિવસ પાસે આવતા જાય છે તેમ તેમ ખોડાંજી અને હોટેલોમાં ગઈ વધતી જાય છે. દરેક બહુને વાર્તાલાપ આજ વિષયમાં આથી પ્રેસીડન્ટ કોણ ચુંટારે તેની કંપનાના ઘોડા પણ એજ દિશામાં દોડે છે. મુંબાઈ યુનિવર્સીના “લિટુ ઉપાધ્યક્ષ મહેા” આ “પારોર ખમણું” ...વગેરેની પીરસણીઓની બુઝાથી કંઠમેલોએ કદાચ આવે વખતે ત્યાં મોકલવામાં આવે તો તેમને અહિંના કરતાં પધારે શાંતિ ગળી ચુકેલ છે !

હુંમાં અમેરિકાના પ્રેસીડન્ટની ચુંટણી એટલે આખાની ડેરણી કહેવત “ પંચે ચોરી, પંચે ન્યાય, પક્ષ વિનાનો પાછો નાંચ ” નું પ્રત્યક્ષ દર્શનજ, અને આ બધી તૈયારીઓ ન્યાયનું સાક્ષ્ય મળવાનું હોય તેને આગલે દિવસની તૈયારીનું !

પણ એટલું ખરું કે આ ચુંટણીમાં જેનો પક્ષ કરવામાં આવે છે તે પંજી કોઈ અસાધારણ કાઢીને મંતુ'ય હોય છે, સાધારણ માણસનો પતો ત્યાં લાગતો નથી.

૬૦. વુડ્રો વીલસનનું જીવન ચરિત્ર.

અમેરિકન લોકો જેવી આમણીની બધી વસ્તીમાં સુશિક્ષિત, સુપરેક્ષ, શોધક અને કર્તવ્યપરાયણ છે. સ્વતંત્રતાનો વાસ તો બીજા પ્રદેશો કરતાં અને વધારે જાણીતું આવે છે. વેદાંત તરફ-પૂર્વની (આખણી) યોગાદિ વિષા તરફ-પણ ત્યાંની પ્રજા બીજી એવી આમણીની પ્રજા કરતાં વધુ આકર્ષાય છે. જેસો પણ બીજા ખડો કરતાં પ્રમાણમાં-અમેરિકાના વ્યાપારિક સાદસને પરિણામે-આ પ્રદેશમાં વધુ છે, તેથી દુનિયાના કોઈપણ પૈસાદાર ખડો તરીકે તે ગણાય તેા તેમાં નવાઈ નથી. અખી દુનિયાનો વ્યાપાર એકદામ કરવામાં તો ત્યાંના વ્યાપારીઓ એકઠા છે. એવા વેપાર એકદામ કરવાના એમના સ્વભાવને લાગીક વખતે તો રાજ્યોને વચમાં પડી અટકાવવા પડે છે !

યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં પ્રજાસત્તાક રાજ્ય હોવાથી યુજીવાન દુરિયાવાર માણસને પોતાના યુજીનો પશ્ચિમ ક્ષેત્રવાનો સારો પ્રસંગ મળે છે. ઉપરાંત આવી એક સુપરેક્ષી પ્રજા સમક્ષ પોતાની કસોટી કરા-

૧. યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સના પ્રમુખ બીજા હેરોના રાજ્યસભાન ગણાય છે. દરેક સ્ટેટ ને પોતાપોતાની વ્યવસ્થા કરી લે છે તે સ્ટેટના લોકો તરફથીજ ચુંટાયલા સભ્યોની એક સભા એ વ્યવસ્થા કરે છે. જનસુઆરીની ૧ થી તારીખે સર્વે પ્રતિનિધિઓ પ્રમુખ તથા ઉપપ્રમુખની ચુંટણી કરવા એકઠા થાય છે અને ચુંટણીને સાર મતપત્રકો લખે છે. આમ દરેક સ્ટેટનાં મતપત્રકો એકઠાં થયા પછી ૧ થી ફેબ્રુઆરીએ રાજ્ય સભાના સભ્યો મળી મતપત્રકો ગણે છે ને વજુમત મેળવનારનું નામ જાહેર કરે છે. એટલે કે, લોકજન રાજ્યસભાના પ્રમુખ, ઉપપ્રમુખ ચૂંટી કાઢે છે. યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં જનસભાન પ્રમુખરશને આવી શકે છે અને પ્રમુખરશને હોય ત્યાં સુધી તેને બીજા કાંઈ ધંધો કરવા દેવામાં આવતો નથી. ધાધું કરી એક પ્રમુખ બેવાર ચૂંટી કાઢી શકાય છે. ત્રીજવાર તેનેજ ચૂંટી કાઢવાનો વિવાદ નથી. ..

આ વખત ત્રણ ઉમેદવાર હતા. મી. ટેફ્ટ (ગઈ વખતના પ્રમુખ), ને મી. રૂઝવેલ્ટ (આગલા પ્રમુખ), અને મી. હુડ્રો વીલસન (હાલના પ્રમુખ). ન્યૂયોર્ક વોશિંગ્ટન યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સનાં પ્રથમ પ્રમુખ હતા. આઠ વર્ષે એટલે બે વખત સુધી ચૂંટાયા પછીથી ત્રીજ વખતે તેમણે પોતાના પોતાને ચૂંટવાની ના પાડી હતી; કારણ કે તેમ કરવાથી રાજ્યગાદીની માફક એકજ માણસની માલિકી થઈ જવાનો ભય રહે છે. મી. નેફ્ટને પણ એજ કારણે ત્રીજવાર ચૂંટાયા ના પાડી હતી. મી. રૂઝવેલ્ટ પોતાની પછી પોતાના અંગત મિત્ર મી. ટેફ્ટને ચૂંટી કાઢવામાં મદદ કરી હતી ને તે ચૂંટી કાઢ્યા હતા; પણ પાછળથી તેમનામાં વિચારભેદ પડવાથી આ વખતે તેમણે ત્રીજવાર યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સના ઇતિહાસમાં પહેલીજવાર ઉમેદવારી કરી હતી.

યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સની વસ્તી ૬ કરોડ માણસની છે. એ બધી પ્રજાની, આગળ કહ્યું તેમ, આ પ્રમુખ રાજનું ગણાય છે. તે બે ઉત્તિયાંશ રાજ્યસભાના સભાસભ્યોની સંમતિથી પરાસાચો સાથે સલાહ કરી શકે છે, તેમજ સ્ટેટસના અમલદારો તથા પરાસાચોમાંના એલચીઓની ચુંટણી કરે છે. તેમ એના પગર કાંઈ કાચકો પસાર થતો નથી. તે બે કાંઈ કાચકોની વિરૂદ્ધ હોય તો કોંગ્રેસ અને સેનેટ એવી બે બે સભાઓ ત્યાં છે તેમાંની કોંગ્રેસના કે અને સેનેટના સર્વોચ્ચનોની મદદ પડે છે.

વચાની હોવાથી અહિંની માફક કાર્યાપોઆ અમગવથો બહાર પડતા નથી ! અંધકરધાન ગમે તેની શિક્ષા રસથી લાયકાત તેવા વગર મળતું નથી. તેને વાસ્તેના ઉમેદવારો તો અસામાન્ય કોટીના હોવાં જોઈએ, અને ડોઁ છુટ્ટા વીલસન તેવા એક અસામાન્ય કોટીમાંના હોવાથી અને તેમને પ્રધાનપદ મળવાથી અમે તેમનું અવિરત વાંચકોને આજે સમર્પિત કરીએ છીએ.

પૂર્વ વૃત્તાન્ત.

૭ ઉરૂં સાહેબનો જન્મ છે. સ. ૧૮૫૮ માં રટેન્ન (વર્જનીયા) ખાતે થયા હતા. એમના છુટ્ટા દાદા ' રફોર્ડ ' હોઈ વીલસન દાદા ' આયરીશ ' હતા. એમનું કુટુંબ બ્રિટી ' પ્રિસબિટરિયન ' પંથનું છે. ઇ. સ. ૧૮૭૬ માં એ ' યેલ્યુએટ ' થયા. બાદ ' જૉન હૅબીન્સ ' અને ' વર્જનીયા ' વિશ્વવિદ્યાલયોમાં અભ્યાસ વધારી કાયદાનું અધ્યયન કરી યોગ્ય દિવસ ' બેરીસ્ટરી ' કરી. કેટલેક ડેકાણે પ્રોફેસરશીપ કર્યા બાદ ઇ. સ. ૧૮૯૦ માં એ બ્રિન્સટન ખાતે ' કાયદો અને રાજકારણ ' એ વિષયના પ્રોફેસર નીમાયા. ત્યાર બાદ પૂરાં એક ડઝન વર્ષે એ બ્રિન્સટન યુનિવર્સિટીના અધ્યક્ષ નીમાયા. સ્વભાવે એ બહુ મજતાવડા અને સાદા હોઈ બહુ જ ન્યાયપરાયણ છે. અત્યારે એમની ' સારી ' માં પાંચજ વર્ષે શાકી છે.

સ્વભાવ,

એ જાતે બહુ ઉદ્યોગી અને નિયમિત કામ કરનારા છે. સામેા માણસ કંઈ કહેવા આવતાં તેને સંતોષી સાંભળી લે છે પણ તેના કલાપર કરી લેખાઈ ન જતાં પોતાના મતાનુસાર કામ કરે છે. જે વિષયમાં એ રાજાવડા હોય તે વિષયમાં તેમનું ચિત્ત એકાગ્ર હોય છે. ધર્મસંબંધી એમનો મત એવો છે કે તત્ત્વજ્ઞાન અને તર્ક-સાક્ષી ધર્મ જૂદો ન પડવો જોઈએ. એ બહુ વિનોદી હોવાથી આખા દિવસના બનાવોમાંની વિનોદી વાતો ધેર આવી કરે છે. તે વાતો કરતી વખતની તેમની એકદીગ એવી તો હોય છે કે તે સાંભળનાર પેટ પકડીને હસ્યા વગર રહે નહીં. એ કોઈ વાત શુંત રાખતા નથી જુદા જુદા કવિઓની, કવિતાઓ, કુટુંબીવળી- રમતો, જગતના રાજકીય બનાવોમાંના ફેરફાર, વૈયક્તિક બાબતો, તત્ત્વજ્ઞાનની પ્રચલિત કલ્પનાઓ વગેરે પર બાણજી આપતી વખતે પણ એ વિષયને રહેલી, બાંધે સમજાય તેવી અને વિનોદી બાબા વાપરે છે. રાજકીય બાબતોના અમગવથોમાં કેટલીક બાબતોને શુંત રાખવાની, સંકિત હોવી જોઈએ, તેઓ બહુ ' પેક ' હોવા જોઈએ એમ સાધારણ માન્યતા છે. પણ ડોક્ટર સાહેબ એવા માણસોને નિરાશ કરે છે. એક બાબતને હાથમાં લેતાં તેને એવી દ્રઢતાથી એ વળગી રહે છે કે એક ફેતલ ધાંધે અથવા હાર ધાધ ત્યાં સુધી તેને-વચમાંથી-ઝડતા નથી એક તત્ત્વજ્ઞાનના એ અવ્યાસી છે. ' રૉર્ડ ' હેન્ડની કસાથી સારી રીતે પરિચિત હોવાથી એ પોતાનું લેખનકાર્ય અલ્પ સમયમાં કરી રાકે છે.

નિર્વચનતા, સાદાઈ, રહેણીકરણી ઇત્યાદિ.

ડોઁ વીલસન નાનપણથી જ કસરત કરતા. હાનુએ એઓ જુદી જુદી રમતોમાં બાજ લે છે. ' પોલો 'ની રમત એમને વિશેષ પ્રિય છે. એ નથી ચિરંટ પીતા અને નથી મથ પીતા. પરાણુઓને સારી ચીરંટ યરમાં રાખે છે ખરા. એ મિતાહારી છે અને પૂરતી લંધ લેવાની બહુ કાળજી રાખે છે-એમનો ઉંઘમાં ખસલ ખોંચે એવું માનસિક અસ્વાસ્થ્ય એમને કોઈ છે નહીં ! ગાયન સાંભળવાનો એમને બહુ શીખ છે અને એકદરે એમની રહેણી કરણી સારી છે. અધ્યક્ષ નીમાયા કે તરતજ એ કુટુંબીવળી એક મેચ જોવા ગયા ત્યારે એમને સાર એક ખાસ બહુ મહત્ત્વની જગ્યા તૈયાર રાખી હતી, પણ બીજાઓ અડચણ વડી ઉભા રહેલા છે એવું જોઈ પોને તે સુખાસને જોવા પચંદ કયું નહીં. એક સાધારણ માણસની માફક એ ગર્દીમાં ધસ્યા અને બીજા નાગરિકો પ્રમાણે ઉભા રહી એમણે ' મેચ ' જોઈ ! ગાર્ડ માસના પહેલા પખવાડીયામાં પણ એના જેવાજ એક કડવા બહુમત્વ એમને મળ્યા હતા; એક ટ્રેનમાં એ ન્યુયાર્કથી મિન્સટન ખાતે જતા હતા. તે ટ્રેનમાં ઉતારાએની પુષ્કળ ગીર્દી હતી. કેટલાંક ઉતારાએએ એમને ઓળખ્યા

હતા કે પ્રમુખ છે; તે છતાં પણ ફાઈએ એમને બેસવાની ન્યાયા આપી નહોતી ! એક કલાક સુધી એ ખરેખરે ઉભા રહ્યા હતા. માર્ગમાં એક રેલરોને કેટલાક ઉતાર્યો એમના. પણ ઉપર થઈને, તો કેટલાક ચામ-ડાના કાથળાને આવ્યા મારીને, ચસાર થયા હતા. ન્યુ બ્રન્સવિક ખાતે એમને એક ખાલી ન્યાયાએ બેસવાનું મંજૂર હતું; પણ તે ઈબ્બામાં કેટલીક બાબતો ઉભી રહેતી હતી. ડોક્ટર જો કે યાત્રી ગયા હતા છતાં પણ પોતે પોતાની ન્યાયાએથી હટીને એક બાબતે બેસવા ન્યાયા આપી હતી !

પ્રિન્સટન યુનિવર્સિટીને મુદારવાના પ્રયત્ન.

યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સની મોટામાં મોટી યુનિવર્સિટીઓમાંની પ્રિન્સટન યુનિવર્સિટી ખૂબ નબળી હતી; પણ આપણી ધણી એક ઉપયોગી સંસ્થાઓ જેમ ધણીક વખતે એકાદેક કસબનું સ્વરૂપ ધારણ કરે છે તેમ તેના પણ તેવાજ 'અવતાર' થયા હતા. આનું સ્વરૂપ બદલી તેને આદર્શ વિશ્વવિદ્યાલય બનાવવું એવી ઈચ્છાથી ડોક્ટર સાહેબે બનતી મહેનત કરી; પણ ધનિકો અને વિદ્યાસપ્રિય જનોએ પ્રથમ તેમને યસ પ્રાપ્ત થવા દીધો નહિ. આથી કંટાળીને ડૉ. વીલસને મર્મમાં કહ્યું " પૈસા કરતાં મુદારણા અને લોકહિતની કલ્પના તરફ આપણું હૃદય વધારે છે " એમ આ દેશના લોકોને લાગે છે. તે પણ કંઈ નહીં તો હાલમાં તો ખરું જાણીતું નથી. આજકાલ મુદારણા કે લોકહિતની કલ્પના કરતાં પૈસાની કલ્પના અને પૂનર્જન વધારે ઈષ્ટ લાગે છે ! " પણ આથી એમણે પ્રયત્ન કરવા ઘણી દીધા નહિ.

ડોક્ટરશીપ.

ડૉ. વીલસનને ડોક્ટરની પદવી મળી ત્યારે એમના નિર્ણયનો વિષય " કોન્સેશનલ ગવર્નમેન્ટ " હતો. આ લેખમાં એમણે કોન્સેશનલ પ્રતિનિધિઓના હાથમાં રાજ્યકારભારનાં સૂત્રો રાખવાં હજી છે કે નહીં એનું કલ્પિત વિવેચન કર્યું હતું. યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સમાં વિદ્યાર્થીઓને રાજકીય બાબતો શીખવવી એ અનિષ્ટ માનવામાં આવતું નથી-મતલુ તે તેમને ખાસ શીખવવામાં આવે છે. ન્યારે પ્રેફેસર હતા ત્યારે એમણે કાયદો અને રાજકીય બાબતોના કેટલો અને કેવો સંબંધ છે, તે વિદ્યાર્થીઓને સ્પષ્ટ રીતે સમજાવવા અને પોતે એ બેટ બાબતોના સારો અવધાન કરેલા હોવાથી એ વિષયનો સ્પષ્ટ કરવા સૌથી વધુ લાયક માણસ પણ એજ હતા. પોતાના વિદ્યાર્થીઓને એમણે સારી રીતે શીખવ્યું હતું કે " નીતિ અને ન્યાય એ બેટનો બહુ ધનિષ્ઠ સંબંધ છે અને એ બેટના મળખૂત પાયાપરજ રાજકીય બાબતોનું મકાન ચલતું જોઈએ."

વાંચન, વક્તવ્ય શક્તિ, ઈત્યાદિ.

એમનું વાંચન અગ્રાધ છે અને વિદ્વતા તો વાંચન અને અવલોકન શક્તિ પર અવલંબિત હોવાથી અને તે બેટ ડોક્ટર સાહેબમાં હોવાથી તે હોય તેમાં નવાઈ નથી. એમની વક્તવ્ય શક્તિ એવી તો ઉત્તમ છે કે ક્રોડાઓ તેમાં લીન થઈ જાય છે. એક વિષયને હાથમાં લેતાં તેનો પૂરોપર સંબંધ એ સમજાવે છે. તે વિષયની ઉપપત્તિ, સામગ્રી બાબત મુદા પ્રમાણે અન્ય વિદ્વાનોના મત વગેરે એમના ક્રોડાઓને સાંભળવા મળે છે. એમનો એવો મત છે કે " એક વિષયની માત્ર માહિતી આપેલી શા કામની ? તે માહિતીમાંની વિવિધ બાબતોનું વર્ગીકરણ કરી તે ધરથી શું શીખવું એ જો ન કહીએ તો તે માહિતીની બહુ કીમત નથી. " કોલેજમાં પ્રેફેસર હતા તે વખતે જેમ એક હોશિયાર વકીલ પોતાનાં અસીલોને 'કેસ' સાબીત કરવા સારું ન્યુરી 'સન્ડુખ બાજુ આપે છે અને ન્યુરીના ચહેરા ઉપર પોતાનાં બોલવાની અસર જ્યાં સુધી થયેલી તેને જણાવ નહીં ત્યાં સુધી પોતાનું બાજુ બનતાં સુધી બંધ કરતો નથી તેમ પ્રેફેસર સાહેબ પણ પોતાનાં ક્રોડાઓના ચહેરા પરથી તેઓ એમના કહેવાને પૂરુંપૂરું સમજ્યા છે કે નહીં તેની અદ્યક્ષ બાંધતા !

ગવર્નર તરીકેની નીમણુક અને " કોકસ " નો અનુભવ.

ઈ. સ. ૧૮૧૦ ની સાલમાં ડૉ. વીલસન ન્યૂનર્સી સ્ટેટના ગવર્નર થયા. એ સંબંધીની હકીકત ખુબ વિશિષ્ટ છે. ન્યૂનર્સી સ્ટેટની સર્વ સત્તા અમુક એક પાર્ટીએ પોતાને હસ્તક કરી લીધી હતી. પણ એક ચુંટણીમાં પોતાનો પરાજય થવાનાં વિનંદ તેમને દેખાવાથી આલાકીથી તેમણે ડૉ. વીલસનને ઉમેદવાર તરીકે પહોંચાર પાડ્યા, અને તેમને પોતાનું હુકિયાર બનાવવાનો સંકલ્પ કર્યો. તેમને એમ લાગતું કે થોર્પ-પરિટને વ્યવહાર અને આપણી આલાકીનો શો અનુભવ ?-આપણે કહીશું કે ' આમ કરવું; નહીં તો આમ થશે ' વગેરે તો એ આપણને માની ધણુંક પોતાનાં કામો તો આપણી હસ્તકજ કરાવશે ! પણ વીલસન સાહેબ આથી આશ્ચર્ય પામ્યા અને ચોખ્ખું કહી દીધું કે ' મારા અને તમારા વિચારો તદ્દન ભ્રૂતા છે. ' એ ઉપરાંત એમણે એવી એક શસ્ત્ર રણ કરી " હું ગવર્નર થાકું તો સિમથ સાહેબે ' સિનેટર ' ની જગ્યા સાથે ઉમેદવાર થવું નહીં-થશે તો મારે તેમની વિરુદ્ધ બોમ્બડ પડશે; કારણ કે મારાં મનને હુંસહ લાગનારીજ દરેક બાબત તેમને પસંદ છે ! " સિમથ પહેલે-કોકસ પહેલે-તે કમળ ક્યું. અને જણાવ્યું કે મૂળે તો મી. સિમથની તબીબતજ સારી ન હોવાથી તે આ વખતે બીજાકુલ ઉમેદવારી કરનાર નથી. આથી ડોક્ટર સાહેબે ઉમેદવારી કરી અને તે ચૂંટાયા.

પણ સિમથ સાહેબે તુરતજ પોતાની તબીબત સારી હોવાનું જાહેર કરી તેઓ ' સિનેટર ' થવા કાશીરા કરવા લાગ્યા. ડૉ. સાહેબે તુરતજ સિમથ સાહેબને લખ્યું કે " તમે સિનેટર થવાની તમારી કોશીશો છોડી દીધી છે એવી ખાતરી આપવાશે તમારા પત્ર મને ગુરુવાર સુધીમાં નહીં આવે તો શુક્રવારે સવારે હું તમારી વિરુદ્ધ બોલીશ. " સિમથ સાહેબે તેમ ન લખતાં " તમે મારી વિરુદ્ધ આપણી ઉતાવળે મત ફરીવરો નહીં-જરાય થોભજો " એવો ગોળગોળ જવાબ આપ્યો. પણ વીલસન સાહેબ આવી જાણમાં સપડાય તેમ નહોતું. તેમણે તુરતજ ' પોતાનો મત સિમથના મતની વિરુદ્ધ છે ' એવું જાહેર ક્યું. એટલુંજ નહીં પણ ' કોકસ ' -મૂળ એ અમેરીકન સપ્ટ છે-પાર્ટીનું ખડું પોષણ પણ ખુદ્દ કરી દીધું.

કોકસ પાર્ટીના ત્રાસ !

માઝમરી સુધામે જેમસ છ. માર્ડીન નામના એક જણને ચુંટણી પ્રત્યક્ષ કરવામાં આવી; પણ કોકસ પાર્ટીની બહીકથી લેજરલેટરો જરા વિચારમાં પડ્યા. આથી ડૉ. વીલસને તેમને ઉદ્દેશી જણાવ્યું કે " આ લોકોને જોઈ બીરો નહીં; એમનું આ ચંત્ર એક કિલ્લો છે અને તેમાં ખરે ખરનાં માણસો હોઈ તેમની પાસે તોષો છે, એમ લાગે છે; પણ લોકો તો માત્ર બનાવટી સેવાપતિઓ છે. અને તમને દેખાતી તોયો તે તો માત્ર રમકડાં છે. આથી ન ગભરાતાં આગળ વધી એ ચંત્રને એક ધક્કો મારો કે જેથી પોતાની મેળેજ તે થડી ઊંઘશે. "

લેજરલેટરે ખરેજ તેવા ધક્કો માર્યો, જેના પરિણામમાં સિમથને માત્ર ૪ મત. મળ્યા. અને માર્ડીનને આજીરા ! ડૉ. વીલસનની ન્યાયપરાયણતાનો આ એક દૃષ્ટાંત છે.

અચકર્તૃત્વ.

ડૉ. વીલસન મહા વિદ્વાન છે, એટલુંજ નહીં પણ તે એક ઉત્તમ લેખક પણ છે. એમણે ઐતિહાસિક અને રાજકીય બાબતો પર અનેક ગ્રંથ લખ્યા છે જે ઘણી પ્રશંસાને પાત્ર થયા છે. કેટલાક ગ્રંથોનાં નામ આ મુજબ છે:—Congressional Government—A Study in American Politics; The State Elements of Historical and Practical Politics; Division and Reunion; An Old Master and other Essays; Georg Washington અને A History of the American People. આ પુસ્તકો સત્તા સમાન ગણાય છે, અને મહેત્તોમાં સિખવાય છે.

વકતૃત્વ.

ડૉ. વીલસન એક મોટા અપાર એલનાર વક્તા નથી પણ તેમની બોધણ કરવાની હતા અને અવાજ એવાં છે કે દરેક તેમને બરાબર સંભળી શકે છે. માંચને લેખન, અને વિદ્યા એ ત્રણે જોનામાં હોય અને સાથે સાથે વકતૃત્વ શક્તિ પણ ઉત્તમ હોય તો વકતૃત્વ કેમ કેવા પ્રકારનું થઈ શકે તેની ખ્યાલ વાચકોને સંહજ આવશે. એ બાબત આજુ ન લખી હોતાં તેની નોટસ માત્ર લખી રાખે છે. બીલ્ડ કુદ તૈયારી ન કરતાં પણ એ સર્વોદ્દત બાબત કરી શકે છે. પ્રતિપક્ષીને ક્યો મુદ્દો બેલ બદલો છે એ બતાવતાં એ તે મુદ્દો એવી તો ઠેકડી હલાવે છે અને સામાન્યજાની બૂલ એવી તો હાસ્યાસ્પદ કરી બતાવે છે કે તે એક નાના ખાળકના મનમાં પણ ઠસી ભથ્થે છે. ઉપરાંત, કોઈપણ વિષયપર એ, બાબત આપી શકે છે!

અધ્યક્ષસ્થાનની પ્રાપ્તિ.

ડૉ. વીલસન યુનાઈટેડસ્ટેટના અધ્યક્ષ થવા સાર હમેશ્વર તરીકે ખુદા પ્રકાશ ત્યારે કેટલાકો બહુ આશ્ચર્ય અસ્થિ થયા. મી. ફ્રેન્કલિન અને મી. ટેફ્ટ આગળ એમને કુતેહ મળશે નહીં, એવું સ્પષ્ટ તેમણે કહી દીધું હતું. પણ આખરે થયું એ લોકોની ધારણા વિરુદ્ધ. ન્યૂયોર્કનાં મતપત્રકપરથી જાણાય છે કે ડૉક્ટર સાહેબને ૬,૬૮,૦૦૦, મી. ફ્રેન્કલિનને ૪,૬૩,૦૦૦ અને મી. ટેફ્ટને ૪,૧૯,૦૦૦ મત મળ્યા હતા. ખૂબી તો એ છે કે ત્યાંની હંમેશાની રીતબાત મુજબ પ્રતિપક્ષીપર હલકા પ્રકારના હુમલા કરી ડૉક્ટર સાહેબે અધ્યક્ષપદ પ્રાપ્ત કર્યું નથી. એ પોને જન સમજ સારું નહ પેલાને શા શા મુદ્દાસ બોલે કરવા છે તે લોકોને કહી બતાવ્યું. મતદારોની ખુશામત (આગળ તેનો પ્રકાર બતાવેલો છે) એમણે કરી નથી તેમ લાંચ પણ આપી નથી !

દલતા.

એક વખતે કૉલોર્નમાં વાદવિવાદ સભામાં ચિઠ્ઠીઓ નખાઈ. જેને જે વિષયની ચિઠ્ઠી આવે તે વિષયપર બોલવું એવા કસબ થયા. ડૉક્ટર સાહેબને માથે આ વખતે “ નિયતિત વ્યાપારપદ્ધતિ ” નું સમર્થનનું જે જોનાં એ કદા વિરોધી છે—કરવાનું આવ્યું ! આથી એમણે માત્ર વાદવિવાદ પૂર્વ પછી બાબત આપવા સાફ ના પાડી ! એમના તે વખતેના વિચારો, આપણા કેટલાક આગેવાનોને ફરજતે બદલાતાં જેમ તેમના વિચાર પછી બદલાય છે તેમ બદલાયા નથી. વક્તાની યાદીમાંથી પોતાનું નામ અણુને વખતે નીકળી જવાની પરવા ન કરતાં એમણે પોતાની સદસદ્ ચિત્તબુદ્ધિ વિરુદ્ધ રાજોની કસરત કરી નહિ !

મનોદાર્થ.

એ માત્ર રાષ્ટ્રમાંજ પોતાનું મનોદાર્થ બતાવનાર નથી. ફીલીપ્પાઈન નામના એક યુનાઈટેડસ્ટેટસના તાલામાં આવ્યાને હજી વીસ વર્ષ પણ પૂરાં થયાં નથી—અને તેમને રવરાત્યને હક આપવાનો તો હજી પૂરો એક દરોડોએ વીલો નથી; પણ તેમનાપર ‘ આપણી સત્તાનો ભાર આજુ રાખવો હમિત નથી; એવું લાગવાથી ડૉક્ટર સાહેબ જલદીજ તેમને પૂર્ણ સ્વાતંત્ર્ય આપવાનો વિચાર ધરાવે છે.

એમણે સંભાળી લીધેલો પોતાના ઝોધો.

ઝોધો સંભાળી લેતી વખતે એમણે ઘણાં સાદાં પોષાક પહેર્યાં હતાં. તેમ રણગારમાં પણ સાદાં રેખાંત્રી હતી. પહેલાં બને નવા ઝોધોદારો વિદાય થતા પ્રમુખ મી. ટેફ્ટની મુલાકાતે ગયા હતા. ત્યાંથી સરખસરપે બધા કેપીટોલ તરફ ગયા હતા. માર્ગમાં લોકોનાં ડોળાંએ તેમને આવકાર આપ્યા હતા. કેપીટોલમાં વંદા જળે ડા. વીલસનને ઝોધોના સોગંદ લેવરાખ્યા હતા બાદ સત્તામતિની રી તેઓ કુદી હતા, ડા. વીલસનને ઝોધોને સ્વીકાર કરી બાબત કરતાં બહુચાલુ હતું કે “—અમેરીકા ધણી— ધનગન દેરા છે પરંતુ તેમાં સારી ચોગે, સાથે ખરાબ ચોગે પણ દાખલ થઈ છે. જીંદગી જીવનાર માટે માણસ બંતાને જે હાડમારી વેઠી પડે છે તેની કિંમત અમેરીકાનેમી નથી. ” તે પછી સરકાર કઈ કઈ બાબતોમાં

ફેરફાર કરવા ધારે છે તે સંબંધી એમણે કહ્યું હતું કે “જગતનું ધોરણ કે જે કર નાંખવાની વાળખી રીતિનું ઉત્પાદન કરે છે તેમાં અમે ફેરફાર કરીશું; બેંકોમાં અને ચલણના ધોરણમાં, ઉદ્યોગ અને ખેતિ-વાદીના ધોરણમાં; મનુષ્ય આરોગ્ય નળવવાને લેવાતાં ઉપાયોમાં, શુદ્ધ ખોરાક પુરો પાડવાના ખાસ કાનૂનોમાં, મનુરોની સારી હાલત બનાવવામાં અમે ફેરફાર કરીશું. સરકારનું સિધ્ધાંત સૂત્ર ન્યાય અને કાંઈજ નહીં પણ કેવળ ન્યાય છે. ” તેમણે બાણ્યુ યથ રહ્યા પછી તેઓ મી. ટેક્ટર સાથે સરપસને આકારે વ્હાઈટ હાઉસમાં, અથા હતા તેઓ દેખાવ એમીલ માસના પહેલા અડવાદીયાના ‘પાયેનાં ગેઝેટ’માં મુદ્રાવના રહેવાશીએએ જોયો હતો. કેટલીક સ્ત્રીઓએ ઘોરિસ્વાર યથ પોલીસના કામમાં મદદ આપી હતી !

મી. ટેક્ટર, આગલા પ્રમુખ, ફેબ્રુઆરીથી છુટા થયા છે અને તેમણે રાજ્ય માહિએથી ઉતરી ચેસની મુનિવર્સિટીમાં કાયદાના પ્રોફેસરનો આધો દીધો છે. તેનો પગાર મહીને રૂ. ૧,૨૫૦ જે છે !

ઈશ્વર આવાં નરરત્નોનો હિંદને જલદીજ પરિચય કરાવે !

* પૂણ !

શુજરાતીની ભેટમાં (જગન્નાથની મૂર્તિ અથવા ભારતના લલિપ્થમાં) પ્રગટ થયેલો

નિરંજન અથવા કાળો પહોડ.

કે

બંગાલીમાં તેજ હતિદાસના આધારે .

જાળખાતો કલાચંદ્ર—કલાચાંદ કે મહાશ્વેત !

લેખક—V. J. Varma

જગતપ્રસારક સૂર્યદેવ પોતાનો સમગ્ર દિવસનો પ્રવાસ સંપૂર્ણ કરીને સ્વરથાને વિશ્રાંતિ લેવ પધારતા હોયની,હેવો સંધ્યા સમયે સૂર્યાસ્તાના અવલોકનથી ખાસ યતો હતો. જેમ કોઈ મનુષ્ય અત્યંત પ્રવાસના પરિશ્રમથી વ્યાકુળ થઈ જાય છે, તે પ્રમાણે ચાર મહાર પર્વત અખંડ પ્રવાસના શ્રમથી પીડિત પ્રમાણે એક રત્નરંગના ગોળા સમાન દેખાતા હતા અને સકેતથી સંસારીજનોને ઉપદેશ આપતા હતા કે, “જેમ હું તારા કાર્ણમાં સદૈવ તપ્પર રહીને પરિશ્રમ કરું છું અને વિશ્રાંતિ પામી પુનઃ કર્મપરાયણ થાઉં છું, તેમ ત્વમે પણ કરો—અર્થાત આલસ્ય-પ્રમાદને પરિહાર.”

“શુજરાતીની” ચાલુ સાલની ભેટનું અવલોકન કરતાં બંગાલી બાપામાંના ‘પ્રવાસી’ માસિકમાંના બા. ૧૧ ખં. ૨ અં. ૪ માંથી ‘નિનિ રાગ રાગ સંમિશ્રણ’ એ રીખનો અનુવાદ કરતો હચિત ધારી આ લેખ લખવામાં આવ્યો છે, કારણ ‘શુજરાતી’ એ આપેલી ભેટનો તથા પ્રસ્તુત હું કે નવલકથાનો પત્રો ખરો ખોટ મજતો આપે છે.

‘લેખક’

હાવા રમણિય સંધ્યાકાળના સમયે એક ન્હાનકડા પરંતુ સૌખ્યપૂર્ણ ઉદ્યાનમાં પુષ્કરણી ઉપર બેસીને એક બાળુ એક સુંદર પ્રાકારુ તરણુ પોતાનું સંધ્યા સમયનું નિત્ય કર્મ કરતો હતો તે બીજા બાળુ જ્ઞાપાયમાં સ્ફટિકવનુ જળ અનેક હૃદયવિચિત્ર રંગે રંગાયતું હેતું મધુર હતું તેમાં ડિંગા કરતી કમલિની પોતાલા મધુર દૃશ્યમાં મધુરુબધુ બ્રમરેને પ્રવચન કરતી હતી; પરંતુ તે બિચારા હુબધને લેની ખબર પહુ નહોતી.

પુષ્કરણી ઉપર બેઠેલા તરણુ પોતાના કર્મમાં એટલો ખંધા એકચિત્ત થઇ ગયો હતો કે લેનાથી પ્રકૃતિ દેવીની આ ધરના જોઇ રાકાની નહીં—જેતે નહીં તે પોતાની સંધ્યાના મંત્રો ગણગણતો હતો.

આ તરણુની ઉમર આશરે છતીસેક વર્ષની હોઇ તે ધણેજ ખલવાન જાણતો હતો. લેને હજુ બરોબર મૂળ પહુ ફરી નીકળી નહોતી. લેનો વર્ણુ ગૌર હોઇ અંગકાન્ત સતેજ હતો. લેને અદેર પહુ અપ્રતિમ સુંદર દેખાતો હતો. લેના કેસ કાળા બ્રમર જેવા રંગના હોઇ તે બેંગાલીની પદ્ધતિ પ્રમાણે રાખવામાં આવ્યા હતા. લેણે પોતામાં નેત્રો મીચેલાં હોવાને લીધે લેને સાચકાલિન નૈસર્ગિક રમણિયતા દેખાવી અસકયવત હતી; પરંતુ જેનું ચિત્ત ધન્યરમન થઇ હોય છે લેનાથી પડીચોનાં મધુર ગાયન, પુષ્પોની સુગંધ, તરણતિકાઓની આલ્હદક સોભા અને આ સર્વને રોજનીય કરનારો સંધ્યાકાળના વખતના આકાશનો દેખાવ, એ પ્રકાર કેમ સ્વદમન રાકાય ? અરુ.

યોગ સમયમાંજ તે ઉદ્યાનમાંજ એક સોળ સતર વર્ષની અકાળ બાલિકા વિદાર કરવા મટિ આવી. લેની સાથે એક દાસી સિવાય બીજું કાંઇપહુ નહોતું. તે નૂતન યૌવનાશ્રુદ બાલિકા અપ્રતિમ સુંદર હતી; લેનું ચરીર લાંબું, ખલવાન અને સુંદર હતું, તથા સુખાકૃતિનો લક્ષણો બલિષ્ઠતા યૌવન સૌંદર્યની દૃઢતાથી સાક્ષી આપતા હતાં. લેનાં લંબ અને ચંચલ નેત્રો અત્યંત આકર્ષક લાગતાં હતાં, પાઠક ! આ બાલિકા જાણે સાક્ષાત રતિ જેવીજ દેખાતી હતી. પોતાના સૌંદર્યમાં વધારો કરવા લેણે એક પાતળી શુભાખી સાડી પહેરી હતી. લેનો અંદરો કેમક સુરિમત અને સુંદર હોઇ લેને અધિક તેજસ્વી કરવા મટિ કે કેમ લેનાં આરકત બાહ્ય પ્રદેર ઉપર કેસલાપની એકાદ લટ ફરતી હતી. અદાદા ! લેનું હાથ અપ્રતીમ સુંદર સ્વરૂપ બનાવવાને મટિ વિદ્યાતાએ પોતાનું અખૂટ ભુધિ સર્વરેવ વાપરું હશે હેમાં સંદેહ નથી.

તે બાલિકા પોતાની દાસી સાથે ફરતી ફરતી ઉપર દશવેલી પુષ્કરણી પાસે આવી પહોંચી. લેની દૃષ્ટિએ તે તરણુ પડયો. લેનું સર્વાંગ સુંદર સ્વરૂપ જોતાજ તે અતિત થઇ જતાં હતી ત્યાં સ્વપ્નવતુ ઉલીજ રહી. લેને લાગ્યું કે આ કોઇ દેવ પ્રરૂપ હશે આ વખતે તે તરણુનાં નેત્રો મીચેલાં હોઇ તે અચળ હતાં. તે બાલિકા ધીમેથી પોતાની દાસીને કહેવા લાગી; “દેખો-દિલ-દેખો.”

દાસી પહુ સ્તંભિત થઇ. તે ચાલુજ હોવાથી લેણે સખીના મનને હેતુ જાણી લીધો. તો પહુ તે જાણે અજ્ઞાત હોય તેમ બોલી;—“કયા—”

“શું તું અથ છે ! તે તરફ જ, કોઇ તરણુ ત્હારી દૃષ્ટિસમિપ આવે છે ?” બાલિકાના ગાલ આરકત થયા તે પેલા તરણુ તરફ એકાદ દૃષ્ટિથી જોઇ રહી હતી. દાસીથી હવે ના કહેવાઇ રાકાયું નહીં. તે બોલી, “દિંગ; પરંતુ આપણે લેનું શું કામ છે ?”

“કેમ શું કામ છે ? ત્હને તે ધણેજ મિય લાગે છે. હું ત્હેના તરફ એકાદદૃષ્ટિથી જોયાજ કરીરા.” તે બાલિકા થોડો વખત અટકી, પછી શુદુસ્વરે દાસીને કહેવા લાગી; “દિલ ત્હને હું, સત્યજ હું છું. કે હાવા તરણુ અજાપિ પધંત મ્હે દિંગ નથી. ખરેખર ! વિવાદ થાય તો હાવાથી જ—” આજળ તે કંઈ બોલનાર હતી પરંતુ અટકી ગઇ, અને દાસીના મ્હે તરફ ઉત્સુકતાથી જેવા લાગી. ત્હને લાગ્યું કે મ્હારા કથનને દાસી અનુમોદન આપશે.

પરંતુ દિલે લેને ઉપદેશ પ્રશ્ન કર્યો:—“કુત સુદરતા ઉપર હુબ્ધ યથા” નહિને “ગિજિસાહેબને આમ કરવું શોભે છે કે? આપણી યોગ્યતાને આપણે અવશ્ય વિચાર કરવો જોઈએ.”

“પરંતુ તેના ગળામાં યજ્ઞોપવિત છે, એ ઉપરથીજ એ નીચ જાતિનો નથી, તેમજ તેની મુદ્રા ઉપરથી તેમ શરીર ઉપરના કેટલાક અવકાશો ઉપરથી આ કાંઈ મોટા યોગ્ય શ્રીમંત પુરુષજ હશે તેમાં કંઈ સંશય નથી, તંજ સાંમળ, જો, એ કંઈ મંત્રપાઠ કરે છે. એ ઉપરથી શું તેની વિદ્વતાની કલ્પના નથી થઈ શકતી?” એટલુંજ નહિ પરંતુ એ બલવાન છે એમ કહેવાની હવે કંઈ જરૂર નેવું જાણીતું નથી. ખરી હું માઠું મન લેને અર્થજી કરું તો લેમાં અવિચાર રાનો?” બાલિકા આ વખતે તિરસ્કાર પૂર્ણ નેત્રોએ દિલ તરફ જોતી હતી. દિલ શું ઉત્તર આપે? લેને કંઈ પણ પ્રત્યુત્તર સૂચ્યો નહિ; તો પણ એ ધર્મનિક્ષ હોવાથી લેને આમ કરવું યોગ્ય લાગ્યું નહિ; તે ઉદાસ વૃત્તિએ બોલી “પણ, તે તો હિન્દુ છે ને!”

“છાને રહ્યો દિલ, મહારો નિયમ ત્હારા હાવા ક્યનથી ફરે તેમ નથી પરંતુ ઉદાસ દેવ થયો.” તે મુગ્ધ બાલિકા નિશ્વસાત્મક સ્વરે બોલી.

આ વખતે પ્રકૃતિ દેવીએ પોતાનો અત્યુત્કવત દિનકર દીપ હોવાથી જવાથી કાંઈ સાદી ખેડવા માંડી હતી. આકાશમાં તારકમણ ચમકવા લાગ્યા; પરંતુ અંદર કંઈ ઉગ્યું નહિ. લેને એમ લાગ્યું હશે કે દિનકરની જે અવસ્થા મધ્ય તેજ આપણી થયો. અમે તેમ હોય; પ્રકાર ગયો!

તરણે પોતાનું સંસ્થાકર્મ પૂર્ણ કર્યું અને ધીમે ધીમે તે ઉવાનની બહાર નીકળ્યો પરંતુ આ વખતે સર્વત્ર શત્રિ દેવીના સોબની અધકારવું પૂર્ણ સામ્રાજ્ય પ્રસરી રહ્યું હતું. લેને પ્રકાશનો એક પણ પુંજ જોવાયો નહિ. ગિચારા તરણે પોતાના ઉપર શું પ્રસંગ આવી પડનાર છે લેની કલ્પના પણ નહોતી. કારણ “નં જાને જાનકીનાથ પ્રાતાકાલે કિં ભવિષ્યતિ”

આપણી આ ઘટના સમયે અંજ દેરાની સ્તબધાની ઝોડ હતી અને તેજ સ્વર્ણે સુલયમીન નામનો એક અદ્ભુત બાદશાહ રાજ્ય કરતો હતો. તેની રાજ્ય કરવાની પદ્ધતિ સર્વ સંમત હોવાથી લેની કાષ્ટીકીમાં લાકડા ટંકા વિગેરે વિશેષ પ્રમાણમાં થતા નહોતા. તે હિન્દુઓને યોગ્ય માન મરતવો આપતો હતો. અને લેમને મોટા મોટા હોદ્દાઓની જગ્યાએ ઉપર નિયમ પણ કરતો હતો. તેનામાં મનુષ્યની પરીક્ષા કરી લેવાની સક્રિય ધણી અદ્ભુત હતી. તે કોઈનું પણ મન દુભવતો નહોતો છતાં તે કેટલાંક કૃત્રિમે ઉતાવળથી પાર પાડવા જતો અને તેથી તેના હાથે કોઈ વખતે અન્યાય પણ થઈ જતો; છતાં એકંદરો લેનું દરદર દયાળુ અને નિર્મળ હતું.

સુલયમાન બાદશાહને તે દેરાની રીત રિવાજનુસાર ઘણી બેગમે હતી. પરંતુ તે સર્વેમાં કુત એક બેગમથી એક કન્યાનીજ માનિત થઈ તેનું નામ દુલારી હતું. બાદશાહસ્વાથીજ સર્વને પ્રિય હતી અને તેના શણુ પણ ઉત્તમ પ્રકારના હતા સર્વના તરફ પ્રેમદષ્ટિથી જોતી હોવાથી તેની વિરુદ્ધ હોય કોઈ નહોતું. જ્ઞાનપ્રાપ્તિ પ્રત્યેક જોને તે પ્રિય હતી. તેનું સૌંદર્ય એક પરીને પણ લગને એકું હતું પરંતુ તેને તેનો મિત્રપુત્ર નમ નહોતો. શાહજાદા પોતાનાં દાસીઓ સાથે પણ મગદિવાને ચાલતા હતા; છતાં સૌના કરતાં લેની ખીત દિલ નામની દાસી ઉપર વિશેષ હતી.

બાદશાહને સૃષ્ટિ સૌંદર્ય અતિશય પ્રિય હોવાને લીધે લેણે રાહરેમાં અનેક વિદ્વાદોવાનો કર્યા હતાં. અને તે દરેક ઉવાનો સુદર તથા સુરોમિત લતાઓથી અને કૃત પુષ્પોથી પરિપૂર્ણ હતાં. આ અનેક ઉવાનો પૈકી ખાસ દુલારી મહેન એક ઉદ્દૃષ્ટ ઉચ્ચ જનાવવામાં આગ્યું હતું ત્યાં સુદર શાહાનહી હમેશાં ફરવા જતી હતી.

બાદશાહે પોતાની પ્રિય અને એકની એક પુત્રીને અનેક પ્રકારનું શિક્ષણ આપી હોશિયાર કરી હતી. પરંતુ તે જેમ જેમ મોટી થવા લાગી તેમ તેમ લેના લેના વિવાદની ચિંતા પણ સાથે સાથે થવા લાગી કારણ

પોતાના જેવી યોગ્યતા વાળી વ્યક્તિ રોહી કાઢવાનું કાર્ય કંઈ સુગમ નહોતું. મુસલમાન કે હિંદુ ગમે તે હોય પરંતુ બન્નેમાં આ વિવાદ થોડે ઘણે અંશે જાણીય છે. આથી કરીને કેટલીક વખત તુકરાન પણ થવાનો સંભવ રહે છે, કેટલીક વખત આખરે પણ કલેક લાગે છે; પરંતુ આ તરફ કોઈ વિશેષ લક્ષ્ય આપવું નથી. અરેતુ: રાહાબલી લખમમ સત્તર અઢાર વર્ષની યરા આવી હતી, પરંતુ બાદશાહ હજુ લેને માટે યોગ્ય સ્થળ રોહી રાક્યો નહોતો. આજ વખતે એક વિવરણ પ્રકાર બન્યો. અને તેથી કરીને રાહાબી ચિંતા દુર થઈ તથા રાહાબલી પણ સુખી થઈ. વાચકોના લક્ષ્યમાં તે પ્રકાર હવે જણાવીશ, આવશે.

કલાચંદ્ર અથવા કાલાચાંદ એ એક ઉચ્ચ કુટુંબના. બ્રાહ્મણ પુરુષ હતા. હેના વંશમાં આ પૂર્વે જગદાનંદરાય નામનો એક પ્રસિદ્ધ પુરુષ થઈ ગયો હતો, અને તેથી કરીને કલાચંદ્ર વિશેષ પ્રખ્યાતિને પામ્યો હતો. એ અતિશય બુદ્ધિમાન, બલશય, સુદર ગીરવર્ણી તરણ હતા તથા બગાલી તથા ફારસી બોલોનો ઉત્તમ જ્ઞાતા હતા. કેટલાક સંસ્કૃત શ્લોકો પણ લેને મોડે હતા. એટલું જ નહિ પણ અધ્યાપક પણ તેમજ શસ્ત્રવિદ્યામાં પણ તે નિપુણ હતા. એકદર કલાચંદ્ર હોશિયાર અને સદાચારી તરણ હતા.

કલાચંદ્ર ધણેજ વિદ્વાન અને શુદ્ધ કૃષક તરણ છે હેતુ જોડાધિપતિ સુલતમાન બાદશાહની બ્યાનમાં આવતાજ હેમણે લેને પોતાની ફેજમાં જગ્યા આપી. બાદશાહ શુભીનની પરીક્ષા કરવામાં ધણેજ ચતુર હતા અને તેથી કરીને કલાચંદ્ર ઉપર લેનો પ્રેમ મોડો; પરંતુ કલાચંદ્ર બાદશાહને ખૂબ રીતે ઓળખતા હતા.

ધીમે ધીમે ઉંચે અડગતાં પોતાના અસૈદ્ધિક પરાક્રમથી અને શુભોપી કલાચંદ્ર એકદમ સેનાપતિ થયો; પરંતુ લેનામાં લેશ પણ અભિમાન આપ્યું નહિ. તે પ્રથમ પ્રમાણેજ પોતાનું વર્તન રાખતો હતો, લેણે પોતાના નિત્યકર્મનો પણ ત્યાગ કર્યો નહોતો. છેક એકાંત સ્થળે જઈ તે પોતાનું માત્ર સાંચકર્મ એકામંચિંત્યથી ખૂબ કરતો હતો. એવાજ એક સમયે ઉપર વર્ણવ્યા પ્રમાણે રાહાબલીએ લેને જોયા અને લેની સાથે વિવાહ કરવાનો પોતાના મન સાથે નિશ્ચય કર્યો; પરંતુ આ હકીકત કલાચંદ્ર જાણતો નહોતો. તે બિચારો પોતાના કતર્મમાંજ મગ્ન હતો. જો કે કલાચંદ્ર ચતુર હતા પરંતુ જનનિખાતામાંના પ્રકાર રૂઢમંત્રે રાકવાનું તેનામાં સામર્થ્ય નહતું. સિવાય હેનું તે બાનુ લક્ષ્ય પણ નહતું.

રાહાબલીની ઇચ્છા દારી પાસેથી લેની માતાના-બેગમના-અને તેની પાસેથી બાદશાહના કાને આવી. લેને ખેલાં તો આ સ્ટેજ મોટું લાગ્યું પરંતુ પુત્રી ઉપર લેની અતિશય પ્રીતિ હોવાને લીધે અને કલાચંદ્ર ઉચ્ચ પંક્તિનો બ્રાહ્મણ હોવાં ઉપરાંત મોટા હોવા ઉપર હોવાથી આ પ્રકાર લેને કંઈક સહુકિતક લાગ્યો, તથા લેણે આ સંગ્રામી કલાચંદ્રને ખૂબી જોવાનો નિશ્ચય કર્યો; પરંતુ લેણે ઉતાવળ કરી નહિ. સેનાપતિને તે સારી રીતે ઓળખતા હતા. તોપણ આ કલ્પિતમાં કનક અને કાન્તા એ બેનાથી મોહિત ન થાય હેવા મનુષ્ય તો વિરજન હોય છે, આથી કરીને કલાચંદ્ર આગળ આ વાત કાઢીશું તો તે એકદમ કબૂલ થશે હેવી લેની નિશ્ચયાત્મક ધારણા હતી.

આશરે મહર રાત્રિ વીતિ ગઈ હતી. સેનાપતિ કલાચંદ્ર પોતાના નૂતન બાગમાંના બંગલામાં એક પ્રસન્ન દિવાલખાનામાં એક પુસ્તક વાંચતો બેઠો હતો. થોડો વખત વીત્યો હશે એટલામાં બાદશાહ તરફથી કોઈ નોકર લેને જોડાવવા આવ્યો. પ્રથમ તો લેને આશ્ચર્ય લાગ્યું, પરંતુ બાદશાહના સ્વભાવથી તે સારી રીતે પરિચિત હોવાથી લેને વિચારમાં વળત ન કાઢતાં કપડાં પહેરી તરતજ બાદશાહ પાસેજ નિકળ્યો. જ્યારે જ્યારે છે તો બાદશાહ લેની માર્ગમતીક્ષ કરતા આસ મહેલમાં બેઠા હતા હમણાં યુધ્ધની કે કોઈપણ પ્રકારની ગળબડ ન હોવા છતાં આટલી રાતે જઈ તે શું સુખ કામ હશે કે મહેને ખાસ મિલાવી મંગાવ્યો, હેવા વિચારના વખતમાં જોઈયાં ખાતો કલાચંદ્ર બાદશાહ બેઠા હતા ત્યાં આવ્યો અને અદબથી સુજનો કર્યો.

“સેનાપતિએ કહેલા મુનરાનો અત્યાનંદથી સ્વીકાર કરીને બાદશાહ બોલ્યો; “કલાચંદ્ર ! હવે સુધી ત્હમોરો વિવાહ થયો નથી ખરું ને ?”

“હા નામવર, હું હજી અવિવાહિત છું ?”

“ત્હમને સર્વ અનુકૂળ છે છતાં હજી શા માટે અવિવાહિત રહ્યા છો ?”

કલાચંદ્રને આ પ્રશ્ન સાંભળી આશ્ચર્ય લાગ્યું. આજ બાદશાહ આટલા બધા હંદા હતરીને શા માટે પ્રશ્ન કરે છે ? એ બાબત ત્હને આશ્ચર્ય લાગ્યું. તે થોડો વખત વિચાર કરી બોલ્યો; “આ ખાનગી બાબતમાં આપે લઈવ ના આપણું એવું હતમ છે.”

“ત્હમે સંભારો નહિં. ત્હમો ચતુર, વિદ્વાન અને શૂરવીર છો. ત્હમારું કંઈપણ યાચ હેવી મહારી હથેયલા છે. આ વિવાહના કાર્યમાં ત્હમારા સરીખા તરજો પૂણ કેટલીક વખત ફસાય છે.”

“મહારાજ શું કહું ! આ વિવાહની બાબતમાં મને રવતંત્રતા હોવી જોઈએ. જેની સાથે આપણે જન્મ પર્ષતનો સ્વાભાવ જોડાનાર અને જે બધી દુઃખ સુખની ભાગિયણ યનાર તે વરેજ પસંદ કરવી જોઈએ. હું મ્હને યોગ્ય લાગે હેવી સીસાથેજ વિવાહ કરીશ.” કલાચંદ્રે સ્પષ્ટ અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો.

બાદશાહ થોડો વખત અટકીને બોલ્યો; “સેનાપતિ ! ત્હમારી ઇચ્છા એકાદ શાહબંદી સાથે વિવાહ કરવાની છે કે કેમ ?”

કલાચંદ્ર ચક્રિત થયો. ત્હને આ અનપેક્ષિત પ્રશ્ન સાંભળી આશ્ચર્ય લાગ્યું. બાદશાહના ઉપરુક્ત પ્રશ્ન ઉપર જોણે ધણા સમયપર્યંત વિચાર કર્યો ત્યારે તેના હૃદયમાં કંઈક પ્રકાર પડ્યો. બાદશાહને એક પ્રીય પુત્રી છે જે ઉપર ધરેલી છે એ તે જાણતો હતો, પરંતુ શાહબંદી થઈ એટલે શું ? તે આપણા લાયક હશે કે કેમ ? પારો કે લાયક હોય તો પણ શા કામની ? કાણ તે જિન ધર્મીય છે, જોણે પુણ્ય વિચાર કર્યો, પરંતુ ધર્મબાહ વર્તન કરવું ત્હને અત્યંત લાગ્યું તે ગંભીરતાથી બાદશાહને કહેવા લાગ્યો; “આવિંદ ! ફામા કહે. મહારી એટલી બધી યોગ્યતા નથી, એટલુંજ નહિં પરંતુ ધર્મ વિરહ વર્તન કરવું મ્હને મનાસ લાગતું નથી; તેથી કરીને મ્હને આપ કાંઈપણ શાહબંદી સાથે વિવાહ કરવાને માટે આગ્રહ કરશે નહિં. હું એ બાબતમાં સંમત નથી.”

આ ઉત્તર સાંભળી બાદશાહ સ્તબ્ધ થયો. કલાચંદ્ર મ્હને હાલો ઉત્તર આપે હેવી ત્હને કંઈપણ પાણું નહોતી. કલાચંદ્રનો અત્યંત સાંભળતાંજ તે કેધે બરાચો અને કઠોર સ્વરે બોલ્યો; “કલાચંદ્ર ત્હમે વિચાર કરીને ઉત્તર આપ્યો છે ને ?”

“આવિંદ ! આ આપનો ખતેદમ કદાપિ અવિચાર્યું કરતો નથી. મ્હને મહારો ધર્મ પણો પ્રિય છે. આપ નામવરને મહારા ઉપર કેધે બરાચવું કંઈ કાણ નથી.” કલાચંદ્રે સાંતતાથી કહ્યું.

આ કથનથી બાદશાહનો કેષાગ્નિ દ્વિગુણિત થયો. તે પગ પછાડીને બેઠો, “અફસોસ, સદહંતર અફસોસ, આ કાફર આટલો બધો નીચ દરો હેવો મ્હને સ્પર્ષે પણ ખ્યાલ નહોતો.” મહારી સાથે આટલું બધું ઉદ્વેગપણું ? શિશુઓમાં !”

તે જિવાનખાનામાં એક વૃદ્ધ શરતુ ધણેજ બસવાન અને હથપુટ ભીમકાય અફઘાન આવીને મુનરો કરીને ઉભો રહ્યો. તે આશ્ચર્યથી ચક્રિત થઈ ગયો હોય હેવું જાણતું હતું.

કલાચંદ્ર આ પ્રકાર સાંતતાથી જોતો હતો. તે સમજ થયો કે હવે તેના વિનાશકાળ પાસેજ આવી પહોંચ્યો હતો; આટલું છતાં પણ તે ધેર-શાલી તરફ જિન થયો નહિં.

બાદશાહે શિશુઓને હુકમ કર્યો કે;—“આ મનુષ્યને કેદ કર. બાદશાહનું કંઈ અમાન્ય કરનારને કેવું પ્રાયશ્ચિત્ત બોધવું પડે છે તે સર્વેજ જાણવું જોઈએ. કાલેજ તેનો ન્યાય કરી શિક્ષા કરવામાં આવશે. હેને લઈજી જુએ છે શું ?”

શિશુઓનાં તે કોણ ? મિત્રોને હુકમનો ચાકર ! કલ્યાણદ્રને તે સારી રીતે ઓળખતો હતો. અને તેના ઉપર તેની પ્રીતિ પણ હતી. પણ તે શું કરે ? આ વખતે તેને બાદશાહનો હુકમ માન્ય કરવો પડ્યો.

તો પણ કલ્યાણદ્ર સાંત હતો. તેનું ચિત્ત નિવશ્ય અનિત થયું નહિ. બહીષ્કારી થી થવાનું છે ? થવાનું હશે તે થશે; પરંતુ હાવા પ્રસંગે ધૈર્યવ્યુત ના થવું એ શ્રેયસ્કર્તવ્ય છે.

यं हि न व्यथयंत्येते पुरुषं पुरुषर्षभ ।

समदुःखसुखं धीरं सोऽमृतत्वाय कल्पते ॥

(શ્રી મીતા અં ૨, શ્લોક-૧૫)

મહારાજ દિવસ-પૂર્ણ થયો હતો; રસ્તા ઉપર અસપ્ત બનેલી આવતી માહુમ પડે છે. ધાન્ય ગઈ જણાય છે ! એ તે બહુકતાથી પરંતુ ખિન્ન મુદ્રાથી એક વિવશિત દિશા તરફ અનિમિષ નેત્રે નેત્રે રહ્યા છે. કેટલાક આપસ આપસમાં વાન કરતા કે;—અરે ! પછોળ ખરાબ પ્રસંગ આવ્યો સેનાપતિ સરખા મનુષ્યની ખોટ બાબેલ પૂરી પડશે. તરફ હોવા છતાં કેટલા બધા હોશિયાર !”

યોડા વખતમાં સર્વે સાંતતા જણાવા લાગી એટલામાં કોઈના બચકર અવાજનો પ્રતિધ્વનિ સર્વેના કાન ઉપર પડ્યો;—“ આપણા પરમપૂજ્ય બાદશાહનું કથન-હુકમ અમાન્ય કરનારને જાણવામાં આવેલી-શુભા રેવાની-શિક્ષા આજ સેનાપતિ કલ્યાણદ્રને આપવામાં આવી છે; તથા તેને વધ રવાન તરફ લાવવામાં આવે છે, તો તેના તરફ કોઈએ સહાનુભૂતિથી ના લેતાં તિરકાર યુક્ત દૃષ્ટિથી જોવું. રાજ્યાણા અનુગ્રેય છે. તેનો અનાદર કરનારને જે શિક્ષા ડરાવવામાં આવી છે તે થયેલ જોઈએ.

યોડાજ વખતમાં કલ્યાણદ્રને વધરવાન માટે નિયત કરવામાં આવેલી જગ્યાએ લાવવામાં આવ્યો. અને બાદશાહ પણ પોતાની ફર દૃષ્ટિથી તેનો શિરઘેટ કરવા હુકમ આપ્યો; પરંતુ પાઠક ! જુઓ તો ખરા ! આ શું ? તરતજ એક સુકુમાર બાલિકા ‘ સુહુર ! ખામેશ ! ’ નો પોકાર કરતી આવળ આવી. સર્વે આ બાલિકા તરફ આશ્ચર્ય યુક્ત દૃષ્ટિથી જોઈ રહ્યા. મિત્ર પાઠક ! આ બાલિકા, અન્ય કોઈ નહોતી પરંતુ શાહજહાન હતી. શાહજહાનને સાદોજ વેપ ધારણ કર્યો હતો. તેનાં નેત્રોમાંથી આંસુ નીકળતાં હતાં. શુભાખી ગાલ ઉપર તરતજ પહેલાં બે ત્રણ આંસુનાં ટપકાં તેની દીનમુદ્રામાં ઢોળેલાં કરતાં હતાં. તે કેક શિશુઓનાં પાસે ગઈ. શિશુઓમાં તેને સલામ કરી તથા તે કલ્યાણદ્ર સાદ ત્યાંજ ઉભો રહ્યો. કલ્યાણદ્રની મુદ્રા બહુ-પણ ગંભીર અને નિર્વિકારી હતી; પરંતુ શાહજહાનને જોઈ તે ચકિત થયો, તથા શાહજહાન શિશુઓની તરફ કહે છે તે સાંજળવા માટે આનુર થયો. શાહજહાનને કહ્યું ‘ બાણીએ કહ્યું, ‘ શિશુ ! ન્હાનપણથી તમને રહેને ધણું લાડ લડાવ્યાં છે, અને ત્યાર ઉપર એક બેટી પ્રમાણે પ્રેમ રાખ્યો છે, એથી કરીને ત્યાર બાદ પદ કાન લગાડે ધ્યાન નખાવે, તમે જુરોથી ત્યાર જીવન કાર કરો. મને ગમે તેમ કરો પરંતુ આ તરફને બચાવો. કૃપા કરો હૈન રપરી પણ કરેલા નહિ. એ નિરપરાધી છે. ”

શિશુઓનાં વધો વધ હતાં એટલુંજ નહિ પણ તે કોમળ મનનો હતો. પોતાની પ્રિય પુત્રી જેવી રાજ કન્યાનું બાપણ સાંમજાનાં તેનાં નેત્રોમાં શુક નેત્રોમાં અથ જલસાઈ આવ્યાં; અને તેણે સતત નેત્રે એક વખત કલ્યાણદ્ર તરફ જોયું. કલ્યાણદ્ર ઉપકારના અરીમ ઔરમાં દબાતો હોવાથી સાંત પણ દીન મુદ્રાથી શાહજહાન રહ્યો. તેનો ઉભો રહ્યો. શાહજહાન પણ તેના તરફ જોઈ રહી હતી—અત્યંત ધીર થયું—હવે શાહજહાનના પ્રગટ પ્રેમથી—સૈદ્ધર્થથી અને હારતાથી કલ્યાણદ્ર ધણુંજ આશ્ચર્ય પામ્યો. કલ્યાણદ્રને અઘાપિ પર્યંત સ્ત્રીના દૃષ્ટિ અને પ્રેમની ઓળખ નહોતી. તે નહોતો જાણતો કે સ્ત્રીના દૃષ્ટિમાંથી પ્રેમનો પ્રવાહ નિરંતર વહા કરે છે. મનુષ્યના જીવનનો એકાદ અંશ પ્રેમમય હશે, પરંતુ કોઈ તો આપણું જીવન પ્રેમમય હોય છે, આ સખળી કૃપિતિ આજેજ કલ્યાણદ્રના જીવનમાં આવી,

તે ગદ્ગદિત વાણીથી શાહાબદીને કહેવા લાગ્યો, “હે રાજકન્યા ! તું મને દેવી હોય એમ જણાય છે. આ એક મૃત્યુના કારમાં ઉમેલા ગરિબને બચાવવાને ત્હેં કેટલા બધા સોદસને હડાપુ છે ? અહાંડા ! મ્હેં મહારા દેહ પણ ત્હને અર્પણ કર્યો હતો, પણ મહારે થયતી શિક્ષા ભોગવવીજ પડશે. ના, ના, હવે તને સુખી કરો.”

શાહાબદી કંઈ પણ બોલી નહિં. તેને અનુભૂત આનંદ થયો ! એટલામાં આ બાતમી બાદ-શાહને મળતાં તે ત્હાં આવ્યો અને પોતાની પ્રિય કન્યાને પ્રેમથી આગ્રિંગન કરતો બોલ્યો, “મહારી પ્રિય પુત્રી ! બાદશાહ જે કાર્ય કરવા નાસિપાસ થયો તે ત્હેં ઉત્તમ પ્રકારે કર્યું.” પછી તે કલાચંદ્ર તરફ ફરી બોલ્યો, “સેનાપતી કલાચંદ્ર ! ત્હમે આ સંબંધી વિવાદ લાવશે નહિ. મહારા સ્વભાવથી ત્હમે અજ્ઞાત નથી, જેમાં મહારી આ પ્રિય-પુત્રીનું મુખ તેમજ મને પણ મુખ ચાલી શિક્ષાજા ! સેના-પતિને માન સહિત રાજમહાસયમાં લઈ આવો. આજ મને નીત્ય આનંદ થયો છે.”

કલાચંદ્રના આનંદની સીમા હવે સહી નહોતી. પરંતુ તેને પોતાના ચરિત્રચલ્લ થયલા મનને સાંત કર્યું. તેજ દિવસે રાત્રે ધણાજ ઠાડમાંથી કલાચંદ્રનો શાહાબદી સાથે શૈવપદ્ધતિથી વિવાદ થયો, અને આવી રીને અધિકાર ઉપર ઉચ્ચ પ્રેમે જ્ય મેળવ્યો.

કલાચંદ્રે જોકે શાહાબદી સાથે વિવાદ કર્યો તો પણ ત્હેણે યવન ધર્મનો બિલકુલ સ્વીકાર કર્યો નહોતો. આમ છતાં પણ સમાજના નૂતન વિચારના મનુષ્યો (orthodox) એ ત્હેને બહિષ્કૃત કર્યો અને અંગત મનુષ્યો પણ ત્હેનો તિરસ્કાર કરવા લાગ્યાં. ધરનાં મનુષ્યોના અત્યાચારથી જ તેણે પ્રાયશ્ચિત લીધું. પરંતુ સમાજે ત્હેનો સ્વીકાર કર્યો નહિં. કલાચંદ્રની હિંદુધર્મ ઉપર નિંદા હતી. ત્હેણે પોતાનો પ્રાણપ્રિય ધર્મ છોડ્યો નહિં. સમાજ પોતાને શુદ્ધ ગણે તો એમ જાણવામાં આવતાં તે જગન્નાથના દેવાલયમાં જઈ ત્યાં સુકામ કરી રહ્યો, કારણ હવે આપણા ઉપર દુષ્ટા કરે છે કે કેમ તે પણ તેને ભેડું હતું. તેડું મન શુદ્ધ હતું. મ્હેં કોઈ પણ પ્રકારનો અપરાધ કર્યો નથી એવું તેડું મન સાક્ષિ આપતું હતું. તેડું મન હાર અને ઉચ્ચ હતું. તે પ્રેમનો-સાત્વિક-પ્રેમનો-મૂખ્યો હતો.

તે સાત દિવસ સુધી દેવાલયની અંદર ઉપવાસી બેસી રહ્યો હતો; પરંતુ કોઈ પણ પ્રકારે તેડું સાંતવન થયું નહિ. એટલુંજ નહિં પરંતુ આ બધ મનુષ્ય છે એવું પુલરીની ધ્યાનમાં આવતાં ત્હેણે તેને ત્યાં રહેવા દીધો નહિં. પુલરીએ કલાચંદ્રનું પુષ્કળ અવમાન કર્યું. એકંદરે ત્યાંથી પણ તેને વિમુખ ખરત ફરતું પડ્યું.

તે પોતાના હિંદુધર્મીઓ પાસે પાછો આવ્યો. ત્હેણે સમાજને ઘણી પ્રાર્થના કરી, “જરાજ વિચારોથી મનુષ્ય નીચ બને છે અને ઉચ્ચ વિચારોથી ઉચ્ચતા પ્રાપ્ત કરે છે. મ્હેં જરાજ બુદ્ધિથી કંઈ પણ કૃત્ય કર્યું નથી. મ્હેં શુદ્ધાંતઃસરણીજ આદર કર્યો છે. પ્રેમથી એકથ વધે છે એ તાવની મને પ્રતીતિ થઈ છે.....” વિગેરે પુષ્કળ રીતે પ્રાર્થના કરે કહું પરંતુ ત્હેડું બોલતું કોઈએ સાંભળ્યું નહિ; ઉલટું ત્હેડું સર્વત્ર અવમાન થવા લાગ્યું.

થયું. સાંતવાળી હદ આવી રહી. ત્હેનો સાંત વિચાર પગટાઈ ગયો. તે પુત્રી બન્યો. ત્હેની હિંદુધર્મ ઉપરની શ્રદ્ધા ઘટી ગઈ. ત્હેણે તરતજ મુસલમાની ધર્મનો સ્વીકાર કર્યો અને પોતાનું મુખ નામાં બદલી મહમદ નામ ધારણ કર્યું. ઉલટું શુસ્તાના આગેરાથી ત્હેણે હિંદુધર્મનો ઉચ્છેદ કરવાની લીમ પ્રતિજ્ઞા કરી. ઇતિહાસ જાણે છે કે ત્હેના લીણ અત્યાચારથી હિંદુ લોકો ત્હેને રાક્ષસ કહે છે અને તેજ નામથી હજી પણ કેટલાક ત્હેનો તિરસ્કાર કરે છે. આ પ્રમાણે એક વખતે હિંદુઓએ પોતે પોતાના હાયેન પોતાના ધર્મનાથનો ઉપાય ગણી મૂક્યો. પરંતુ સમાજ આ તરફ લક્ષ્ય આપે તોને ?

અંગ્રેજી માસિકોના કેટલાક સર્વોત્તમ લેખોનો સારાંશ (સટિક).

એશિયાના પિતામહ કાઉન્ટ ઓકુમાનું આદર્શ જીવન-મી. રોડનો મત હતો કે વર્તમાનપત્રો તથા માસિકોના લેખક તરીકે સંત નિદાલસિંગ આખી પૃથ્વીમાં દુર્ગતિ અદિતીય છે ! ઇ. કિલન અને મી. ગાર્વિન કરતાં પણ તેને મી. રોડે કેટલેક અંશે ચક્રિયતા માન્યો હતો. એમના લેખમાં નવી વીરતા જ્ઞાતિ અનુભવથી તેમજ સુદૃઢ અજ્ઞાસને પરિણમે રેડહેલ હોય છે, અને છતાં એવી સરસ, તથા મધુર શબ્દામાં તે વર્ણિત હોય છે કે આનંદ તેમજ જ્ઞાનશક્તિ ધરાવે છે. આ કારણથી હમને એ પંખગી મદા લેખકનો હીંદુસ્તાન રીબુ) અદ્વાધાત્-એપ્રિલ માં ધણે લાંબે વખતે-હવે એઆ લખખરું ઇંગ્લંડ તથા અમેરિકાના મન્નિકોમાં, તેઓના લાંબાઓના આમંત્રણ તેમજ સારા લવાજમને માન આપીને લેખો લખે છે-આવેલા લેખને આનંદથી અગ્ર-પ્રથમ સ્થાન આપીએ છીએ. મેડેરટન ઇંગ્લંડનો તથા મદદમા દક્ષિણ તરફથી લીરતા “ ટ્રેડ ઓફ મેન ” (જી. ઓ. એમ.) કહેવાય છે તેમ જૅપાનના કાઉન્ટ ઓકુમાને તે સંત નિદાલસિંગ સમસ્ત એશીયાના જી. એલ. એમ. -પિતામહ-કહે છે. દ્વાર એ મદાપુરણું વય ૭૫ વર્ષનું છે. અને જૅપાનની રાજસભાથી પણ રાખતા સહાદ્યાર તરીકે વિશેષ સત્તા ભોગવનાર એકર રોડસમેનો જે કહેવાય છે તેમાંના કાઉન્ટ ઓકુમા મુખ્ય છે. નાણાં, પરદેશ તથા એલીરાડી ખાતાના પ્રધાન તેમજ વડા પ્રધાનને આદિ તેઓ ભોગવી ચુક્યા છે. તેથી માનધાનની તેમને હવે તૃષ્ણા રહી નથી. હવે તે તે વાનપ્રસ્થાગ્રમમાં દેશના પિતા તરીકે, એશીયાના યુર તરીકેનું દાર્જિંગ કરે છે ! એશીયાના દરેક ખુણામાં ધું આવે છે તેનું આગળની તારીખ સંબંધિતું છેલ્લું જ્ઞાન તે ધરાવે છે. પૃથ્વીનાં વર્તમાન પત્રોના લેખોના સાર તથા કાષ્ઠા, વાંચતા માટે એના પ્રાઇવેટ સેક્રેટરીઓ તૈયાર કરતાજ હોય છે. પરદેશી માત્ર જૅપાન આવતાં, કાઉન્ટ ઓકુમાને મળતા અને તેની સાથે વાર્તાલાપ કરવામાં મદદ માન સમજે છે, અને દરેકને પોતાની પરિપક્વ ભુષિ તથા સજ્જનો લાભ લેવા દેવામાં કાઉન્ટ ઓકુમા ઉદાર છે. તેની જલદુતતા તેની મુલાકાત લેનારને તેની રાનચીન પરથી પ્રત્યક્ષ જાણે આવે છે. મનુષ્યની સુખદૃષ્ટિ તથા ઉદ્ધારિત માત્રના કામને પોતાનો ટેકા આપતા તે સતત ઉદ્બોધ કરે છે. તેને મળનારોએ એક મતે તેને નવીન એશીયાનું સર્વોત્તમ પુણ્ય કાર્ય છે. તે આત્મમાની છે. પરંતુ અભિમાની નથી. વિવેકો, શાંત, દરેક, તથા શાંતિપ્રિય એવી એની પ્રકૃતિ છે. જીવનની હોડમાં જે એશીયાવાસીઓ પાછળ મરી જાય છે અને હકથી આગળ ન વધવાનાં બદનાં કાઢે છે તેમને માટે એ ખંડાભિમાની (દેશભિમાની માત્ર નથી) ને મદાશોક થાય છે. એશીયાએ જગતના જ્ઞાન ભાંડારમાં જે દિરસો આપ્યો છે તે માટે તે મગર છે. પરંતુ તેના મુખ પત્તા એક નાના ખુણા પરથીજ હજી અંધકારને મડો ખરેયો છે, હજી પશ્ચિમથી તે ધણું માછળ છે, પશ્ચિમના પ્રમાણમાં ખાસકે છે, તેના, મનુ-રીયાના રજૂકેરો તથા તુચીમાની સામુદ્ધનીમાં રહીયો પર જૅપાનીઝોએ મેળવેલી મદાન ક્ષેત્રો છતાં એ વીરધીર રાજદારી અંગીકાર કરે છે.

કાઉન્ટ ઓકુમાનો જન્મ જાપાનનો અમેરિકા સાથે કરવા. અનુભવવાળો સંબંધ થયો તેની ધણી પૂર્વે, ૧૮૩૮ માં થયો હતો. એ સમુદાયની સ્ત્રીય જાતોના છે. તેના પિતા અને ૮ વર્ષના મેલી મરણ પામ્યો પણ ચતુર માતાએ અને સારી રીતે ઉછેર્યો અને કેળવેલ. મોતાના વર્ષના જમીનદારોની શાળામાં ચીનાઇ સાહિત્યનું પ્રારંભિક શિક્ષણ લઈને, તે નાગાસાકી ખાતે ખ્રીસ્તી મીશનરીઓએ સ્થાપેલી શાળામાં ગયો હતો. ત્યાં તેણે અંગ્રેજી, ઇતિહાસ, ગણિત તથા બાઇબલનો અભ્યાસ કર્યો. પાશ્ચાત્ય સ્ત્રીવીર્યોદ્ધનનો અર્દો અને પરિચય થયો. ૧૮૫૩ માં જાપાન પર વેર વાળવા અમેરિકાનો કાણ્સો કોમોડર પેરીની સરદારી હેઠળ ચડી આવ્યો ત્યારે શીંગેનોશુ ઓકુમા ૧૫ વર્ષનો હતો. પરંતુ વયના પ્રમાણમાં હુદ્દિ ધણી વધેલી હતી. જે દેશોનતિ કરવી હોય તો પાશ્ચાત્ય રીતિનું અનુકરણ અનિવાર્ય છે એમ તેની ખાતરી થઈ, અને તે દિશામાં તેણે કાર્ય આરંભ્યું. પરિણામે નવી સરકાર દસ્તીમાં આવતાં પરદેશ ખાતામાં મદદનીશ તરીકે તે નીમાયો. પાશ્ચાત્ય પદ્ધતિ તેણે લાખલ કરવા માંડી. આ પછી તે ધીમે ધીમે મોટે ઓધે ચડ્યો અને અંતે ૧૮૭૩-૮૦ માં નાણાં ખાતાનો પ્રધાન નીમાયો. સરકાર પ્રજાનિર્માત્રિન કરવા માટે તેણે ખુબ ચળવળ કરી પરંતુ તેથી ઉલટું તેને પ્રધાન પદનું રાજીનામું આપવું પડ્યું અને આથી પ્રજામત કેળવવા તેણે પોતાનો પ્રેમસીવ પક્ષ ઉઠાવ્યો. કથે અને ૧૮૮૮ માં પ્રજામતનો જય થયો તેનું મુખ્ય કારણ તેની કાર્યદક્ષતા હતું. પોછા પ્રધાન મંડળમાં તે આવ્યો. પરદેશો સાથે લેખિત સંબંધ કરવાનું કામ તેને સોંપવામાં આવ્યું પણ આ વખતે કાઉન્ટ જાપાનના સરકાર કે કારણે નામના મેળવી નહોતી તેથી જાપાનને કાઉન્ટ ઓકુમા લાગે એવી રીતે રચી રચી પડી હતી. આ કારણથી જાપાનનો પ્રોત્સાહ ધીમે ધીમે કેટલાક ઉદ્યોગ મૂર્ખોએ લીધેલો જાપાન કાઉન્ટ ઓકુમા પર આરોપ મુક્યો અને એક દિન એક દિવાનાએ તેના પર બોમ્બ છોડ્યો. પણ પ્રભુ કૃપાથી તે બચી ગયો, પણ પગ કપાવવો પડ્યો. તે દિવાનાએ બાદ તરત છરીથી આપઘાત કર્યો. પોતેજ પોતાના ફાતિગરનું કામ કર્યું હતું.

૧૮૦૮ પછી કાઉન્ટ રાજદારી પ્રકરણનો ત્યાગ કર્યો છે. હવે તો તે કેળવણીના કામ પરજ મુખ્ય લક્ષ આપે છે. ટોકીઓની જાસેદા યુનીવર્સિટીના તે (૧૮૮૨ થી) સ્થાપક તેમજ ચેન્સેલર છે. તેમાં ૬૦૦૦ વિદ્યાર્થીઓ છે અને પોલીટીક્સ, સોશીયોલોજી (સમાજ ક્રાંતિ શાસ્ત્ર) તથા વ્યાપાર શાસ્ત્રના વિષયોનું ઉત્તમ શિક્ષણ માટે તે ખાસ પ્રખ્યાત છે. આ યુનીવર્સિટીની વિશેષતા એ છે કે સરકાર તરફથી તેમાં એક વેતની પણ મદદ લેવામાં આવતી નથી, કારણ કે કાઉન્ટ ઓકુમાનો એવો મત છે કે સરકારના દાન લાવવાથી કેળવણીની સ્વતંત્ર જાત પર હમણાં ખરાબ અસર થાય છે. સ્થાપકની પ્રતિષ્ઠિત ૨૫ નાના ઓકુમા ૨૫ હજારો યેનનું એટલે આ યુ. માંથી પાકવા છે જેમણે જાપાનની ઉન્નતિમાં આગળ પડતો ભાગ લીધો છે. વળી જાપાનની સ્ત્રીઓનાં ઉચ્ચ શિક્ષણ માટે સ્થાપેલી સ્ત્રીઓની યુનીવર્સિટીના પણ તે એક સ્થાપક તથા નેતા છે. સ્ત્રીઓનાં શિક્ષણ, ઉન્નતિ તથા સ્વતંત્રતાનો તે જાપાને દિશાવતી છે. જાપાનમાં સરકારી દેખરેખ હેઠળ નેશા વાડો ચાલે છે તે કાઠી નાંખવાની તે ખાસ લીમાયત કરે છે. એ લોકો બળી ગયો ત્યારે તે હમેશ માટે નષ્ટ કરવાની તેની ચૂચના હતી. કાઉન્ટ ઓકુમા દેશમાં રથે રથે હવે-હવે લાવેલો આપે છે, અને લેખો પણ દેશદેશોના પત્રોમાં પુષ્કળ

લખે છે: " નવીન જોવાનના ૫૦ વર્ષ " નામનું જોવાનની સાંપ્રત ઉન્નતિના ઇતિહાસનું તેના કૃત પુસ્તક તેના સ્મારક રૂપે છે. એ પ્રથમ સના સમાન ગણાય છે. કાઉન્ટ ઓકુમાની એકજ દુર્જલતા છે અને તે જ્યાં ફક્ત-અક્ષર પૌરાણિક પહેરીને સુંદર દેખાવાની છે-દેશી કે પાશ્ચાત્ય ગમે તે પૌરાણિક તે બહુજ-સુંદર દેખાય એમ સાચવીને પહેરે છે. ઉપરોક્ત અક-સ્માતથી-તે રંગેને લગડો દેખાય તે સાર તેણે લાકડાંનો મગ બેસાડવા અમેરીકાથી ખાસ સર્જન બેસાડ્યો હતો. હવે તે સહેજજ લગડાય છે. વાડીઓ તથા ઝાડો ફળવરાનો તે ખાસ જોખ્યું છે. તેની વાડીઓ ખાનગી વાડીઓમાં જોવાનમા સૌથી સુંદર છે. કાઉન્ટ અપુત્ર છે, પણ પુત્રી છે, તેથી જમાઈએ, જોવાનનાં રીવાજ પ્રમાણે સસરાના કુટુંબનું નામ ધારણ કર્યું છે એના જમાઈ રાજ તે જોવાનના પ્રધાન કાઉન્ટ મત્સુરાનો બીજો પુત્ર થાય છે.

ફ્રાન્સ ઉજળડ થતું જાય છે-તેના ઉપાયો-ફ્રાન્સ સૌથી મુશ્કેલી દેશ ગણાય છે. જેટલા વિદ્વાનો, તથા બુદ્ધિમાનો ફ્રાન્સમાં છે તેટલા ક્રાઈ બીજા દેશમાં નથી. નાણુક દુનર: મંદીમાં તો તેમની બરોબરી કરવાની કાંઈ પ્રમજ નથી. છતાં, કહો કે, એ અતિ બુદ્ધિમતાને લીધે તેને એક નવીન રાજ લાગુ પડ્યો છે અને તે રાજ તે પ્રબલીનતા છે ! હવે કાંઈ બીજી પ્રમંથી ઓછાં થતાં નથી. તેમજ પરચુતા પણ મોડા નથી, પરંતુ થોડીજ સ્ત્રીઓને ઓછી સંતતિ હોય છે. ૧, ૨ અને ૬૬ તો ૩ થી માતાપિતા સંગૃહ થાય છે. કૃત્રિમ રીતે તેઓ જલધારણુનો અટકાવ કરે છે અને તેનું કારણ વધારે પુત્રો પુત્રીની તેઓ બરોબર બરદાસ ન કરી શકવાનું, સારી કેળવણી ન આપી શકવાનું તથા પોતે તેમજ તેઓ સુખ પૂર્વક નહીં રેડી શકવાનું આપે છે. આ કારણો અમુક અંશે ગમે તેવાં વળનદાર હોય પરંતુ પ્રમની વૃદ્ધિ એ એક રાજદારી મુંડી છે તેમાં ફ્રેન્ચ નિયામો, મોટાથી રંગીલી ફ્રેન્ચ પ્રમનાં એ અશુભ પૂર્વ વિચિત્ર વર્તનથી બહુ ગભરાયા છે જે જર્મનીને ફ્રેન્ચ એક પ્રાંત સમજતા તે હવે તેનાથી વસ્તીમાં ટુંટું બન્યું છે અને ગળા જશે કે શું એવો સકારણુ લખ ફ્રેન્ચ રાજ-દારીઓને પેટા છે. આ વિષયપર વિવેચન કરતાં ફ્રાન્સના નોવેલ રીબ્યુટ ના એક ગત્તાં કમાં ડો. પી. ગેલાર્ડ કહે છે કે દર વર્ષે જન્મ લગભગ મરણુ જેટલાંજ થાય છે, અને કેટલાક વર્ષમાં તો મરણુ જન્મથી થોડા હજાર ઉટા અધિક હોય છે. ૧૮૭૦ માં ફ્રાન્સ તથા તેના હરિફ જર્મનીની વસ્તી ૩૫-૩૬ કરોડ હતી હવે ફ્રાન્સની ૪ ત્યારે જર્મનીની ૬ કરોડ છે. અને પેરીસમાં તો જર્મનો એટલા બધા છે કે જર્મનો કહે છે કે ફ્રેન્ચ રાજધાની તો જર્મન સહારાબનું એક નગર છે ! ફ્રેન્ચ રાજધાનીએ બચરામ કુટુંબને વિતેજન આપવા અનેક કાયદા કર્યા છે પણ તેથી કાંઈ અર્થ સરતો નથી. એક કાયદો એવો કાઢ્યો છે કે કારખાનાનો કામદાર, કારખાનામાં અકસ્માત થવાથી મરણુ પામે તો તેની વિધવા તથા કુટુંબનું પોષણ કારખાનાવાળાએ કરવું ! આથી પોર્લાવાળાં કે બેરીવાળા કમદારોને કારખાનાવાળા ઉઠતા નોક-રીએ-રાખતા નથી ! એજ પરિણામ આવ્યું છે. પ્રો. લેનેલોમ કહે છે કે એક ઉપાય એ છે કે પ્રમવાળાને પગાર " પ્રહર્યારી " આપી વિશેષ આપવો તેમજ સરકારી નોકરીનાં પસંદગી આપવી ! બીજો રામચાણુ ઉપાય એવો રચવે છે કે, બચરાવાળને કરોથી મુક્ત કરવા કારણ કે તેઓને આડકતરા કર વધારે આપતા પડે છે અને બાક પ્રમને ઉછેરવાનું કામ તેઓ કરે છે તે એક રીતે દેશનુંજ કામ કરે છે. પ્રો. ના ગત સાથે ડો. મળતા થાય છે અને પોતાને

૩' છોકરાં છે અને તેને ધણા ખર્ચ થાય છે એમ ટેકાળાં જુલાવે છે. (-સૂચના ઉત્તમ છે પણ જોયો સરકારી નોકરો ન હોય' તેનું કેમ કરવું અને સરકારી નોકરીમાં કેટલા બાબતોને સંભવા ? સાથ એ છે કે, પ્રભાએ સ્વાર્થ-ક્રમી કરીને સાદાઈ વપારથી એજ ખરો ઉપાય છે. દક્ષિણ અમેરિકામાં અનેક પ્રભાસતાક રાજ્યોએ ૨૫ વર્ષ પછી જોયો કુમાર રહે તેમને ૫૫ વર્ષના થાય ત્યાં સુધી, પરણે નહીં તો અમુક થોડે થોડે વધતા જતા પ્રભાજનો અને પછી ઘટતા જતા પ્રભાજનો કર નાંખ્યો છે, એ પણ એક સમજાણ ઉપાય છે. વળી જોયો અહાયર્થ ન પાળે એવા કુવાસઓને ખાસ શિક્ષા કરીને, તે શિક્ષા તેઓ પરણે તો તથા ત્યારેજ માફ કરવી એવી મતલબનો કાયદો ઘડવાથી પણ કાંઈક લાભ થાય. પરંતુ કર્તવ્યબુદ્ધિ તથા સાદાપણ એ બે વિના ગમેતેવા ઇલાજ માત્ર હાથેટકણજ યથા પડશે).

સરસ્વતી યાત્રા અથવા હરિદ્વારના અહમદાબાદીઓ સાથે સાથે વિહાર—ગાંધીજી માસના મૅડર્ન રીવ્યુ (કલકત્તા)માં અમેરીકન સન્વાસી મી. માયરન એચ. ટ્રેલપસ કહે છે કે દિંદના બાળકો દિંદના કુદરતી દેખાવો જોવા કે જંગલ, પહાડ છતાંદિને નીકળતાં નથી તે શોચનીય છે. પશ્ચિમમાં એથી ઉલટું છે. ઇંગ્લંડમાં આડી વાડી જગાઓ, અમેરીકામાં પહાડો અને આખા યુરોપમાં પહાડ અને જંગલો મગજના કામ કરનારાનો પુષ્ટિ આપનારો અને આનંદ વર્ધક પ્રેરાક છે. યુરોપની દૈનિકીને વિદ્યાર્થીઓને, સ્વીટઝર્લૅન્ડના આડી વાળા અને પહાડ વાળા દેખાવો, ઓસ્ટ્રીઆના દીરાસ, ઇટાલીના આદ્રપસ પવતો, જર્મનીના ધાણ જંગલો, વેલ્સના પહાડો, અમેરીકામાં સફેદ પહાડો વર્ષના ત્રણ મહિના, મગજને ઠંડક અને શરીરને બળ આપનારા યથા પડે છે. પણ દિંદના વિદ્યાર્થીને તો દિંદના મોટા અને ઉમદા પહાડો અને જંગલોની જે કુદરતની સુંદરતાના ખગળા રૂપ છે તેની બીલકુલ ખબર નથી.

હે દિંદો બાળકો ! તમારા પૂર્વજો દિમાલયમાં આશ્રય લેતા અને ત્યાં દેવતાઓનો પાસ છે એમ કહેતા અને કેકાસ જૂવન ત્યાં છે એમ કહેતા તેનું કારણ એટલુંજ કે મનના મનને વધારનાર ઝાડ અને પહાડો શરીર અને મનને દૈવી સક્તિઓના અર્પનારા છે.

હરદ્વારની શુરકુલ કોલેજ પ્રાચીન શિક્ષણ પદ્ધતિને સજીવન કરશે એમ દેખાય છે. આ શુરકુળના વિદ્યાર્થીઓ દિમાલયમાં આનંદ વિહાર કરવા સરસ્વતી યાત્રાએ નીકળ્યા હતા ત્યારે હું પણ તેઓની સાથે અનિશ્ચિત તરફે હતો. રસ્તો પકાણુકાટથી કુલુની ખીણોમાં યથા જવાનો પસંદ કરવામાં આવ્યો હતો. હમેએકંદર ૨૫ આસામી હતા. ૧૯ વિદ્યાર્થી, તેમના સુપરી-ટેન્ડ હું પોતે અને ચાર ચાકરો હતાં. હમે તા. ૩૧ મી ઓગસ્ટે પકાણુકાટથી નીકળ્યા અને ૩૫ માઇલને અંતરે સીમલા છે ત્યાં ૧ લી અકટોજરે પહોંચ્યાં હતાં. હમારો સામાન ૮ વશદાર નિમકદલાથ અચ્ચરે ઉચકીને યથા જાં હતાં દીવસના દસથી બાર માઇલ હમે કાપનાં. અમે બહુ કુચ કરનાં તો દીવસના ૨૨ માઇલ સુધીની. કરતાં-હમે માર્ગમાં રાત્રીએ કે વિશ્રામ સાર આર્થ સમાજ મંદીરોમાં અપવા તો દિંદુ દેવાલયોમાં ઉઠારો કરતા અને કેટલીક વખત ડાક બંગલોમાં પણ ઉતરતાં. ઓરક દરેક ટેકણેથી વેચાતો મંગાવી. હમારા નોકરો બનાવતાં. હમારો ખરચ બહુજ જુગ જેવો થતો તો કે હમારે રહેલે વિનાના રરનામાં યથા જવાનું હતું. હમે લગભગ માયાદીઠ માત્ર અર્ધા રૂપીઓ રોજ આવતો. લગભગ રૂ. ૨૫૦ ખચ્ચરવાળાને આપવા

પડ્યા હતા. તે મળીને એ ખર્ચ થયો હતો. આ રીતે જાને, જેમ અમેરિકામાં (હું જાતે કા-
લેજમાં હતો ત્યારે ૨૦૦ માઇલ સુધી પોતાનો સામાન ઉંચકી લઇ જતો) લઇ જાય છે તેમ
દરેક વિદ્યાર્થીએ પોતાનો સામાન લીધા હોય તો જમન. હવે અમે તાલુકાના ખેતરો
અને બેજનાથની ખીણમાં થઇ, પ્રાચીન દુનર- ઉદ્યોગનું સ્થાન કાંઠા અને પછી
કુલુ દેશમાં ગયા. બોઆસની ખીણ દુનિયામાં સૌથી સુંદર ગણાય છે. મને
પોતાને તો લાગે છે કે એના નેરો દુનિયામાં હોય ! હવે હવે બીધાસથી સુંદર પદો અને
ઝાડોમાં થઇ નરકકંઠ પહોંચ્યાં. એ આપણું દેવતાના વાસનું સ્થાન મૂકે શકાય. અંતમાં મને
કલા વિના ચાલવું નથી કે હરદાર યરકુંડના વિદ્યાર્થીઓમાં મેં જે વિશિષ્ટ લક્ષણો જોયાં. સવા-
રના ચાર, પાંચ વાગે દરેકને ઉઠવું અને સુવર્ણથી અને પ્રકાશમાં આવી કસાક આવી આવવું
અને કલાકોના કસાક સુધી ખુલ્લે પગે ટેકા ટેકા વાળા ખદખદ ૨૨૫૫૨ ચાલવું ૨- માંદો
માંદો ૫૨૨૫૨ સંપ અને એકદિશી. વડિયા તરફ પુનઃલાવ અને પોતાનામાં નાનાઓ તરફ દયા
અને કશ્ચા એ તેઓની નૈતિક શિવિ દતો એક બીજા સાથે મિષ્ટ ભાષણ બોલવાને તેમના
અભ્યાસ તેમના સ્વભાવ રૂપ થઇ પડ્યો હતો. મેં મારો આખો મુસાફરીમાં તે ખામીથી કાઢી
પણ મીનસ ખાંચાપત્રો જોયા નહોતા. પશ્ચિમના વિદ્યાર્થીઓમાં જે કે આ શુભ વારંવાર બાધકા-
પણને મળતો ગણવામાં આવે છે પરંતુ એવું કશું નથી.

પ્રાચીનકાળમાં સમસ્ત આર્યાવર્ત રું એક નહોતું 1-મોડન રીબુ (કલ-
કતા) ના એંગ્રેજના અંકમાં પ્રો. રાધાકૃષ્ણ મુકરજી એમ. એ. ૨૨ પાનાના એક અનિ-
ર્ણના લેખમાં લખે છે કે પ્રાચીન દિવસ લેખોના એક એના મોટા વિસ્તાર અને અનેક
રાજ્યોના રાજ કરના હોવાને લીધે હવે અમાન્ય માની લેવામાં આવ્યું છે. ઉત્તરથી દક્ષિણ
પર્યંત ૨૦૦૦ માઇલ અને પૂર્વથી પશ્ચિમ પરંત ૧૬૦૦ માઇલના વિસ્તારવાળા આ દેશને
એક કલ્પનામાં લેવા એ થતું શક્ય છે. એનું સૈવકય સમાન પુરાવખંડના અર્ધ ભાગના નેટલું
છે. આ દેશ ગ્રેટબ્રિટનના કરતાં ત્રણ ગણો મોટો છે. બીજીય ટાપુઓ કરતાં પણ દશગણો છે અને
ક્રાન્સ અને જર્મની એ બેમાંના કાઠના પણ સૈવકય કરતાં ૭ ગણો મોટો છે. સમસ્ત દ્વિ-
એક દેશ પૂર્વકાલમાં ગણાતો તે તેની ઉત્તરદક્ષિણની મુખ્ય નદીઓના નામ ગણાવના
નિમ્ન પ્રખ્યાત પ્રાચીન રમોકથીજ સિધ્ધ છે.

મંગે ચૈવ મોક્ષાર્થિ સવસ્થાતિ ।

નર્મદે સિન્ધુ કાવેરિ જલેડસ્મિન્ સન્નિધિ કુરુ ॥

તેમજ બીજા એક પુરાણના મ્તેક સમસ્ત વિદ્વાની સાત પવિત્રથી સીમા બાંધે છે.

મહેન્દ્રો મલયાઃ સહ્યઃ શુક્લિમાનુશ્વ પર્વતાઃ ।

વિન્દ્યદ્વય પારિવત્રઃ સર્વૈર્લે કુલ પર્વતાઃ ॥

પણી એજ પ્રપણે બીજા એક નીચેમ મ્તેક સાત પરિવ ગણના પ્રાચીના નામ
૪ આખો દિવસ એજખાવ છે અને જનલે છે કે દિવસે જાનુ પરિવ છે. આ સાને સ્થળની
જાત કરવાનું કથન કરવાનું મૂળ એજ દરો કે આખો દેશ ફરી કુદરતની ખુબીઓ કલ્યાદી
બીજાનાય અને સાથે રાજ તથા શુદ્ધિ વિસ્તાર થાય

અયોધ્યા મયુર માયા-કાંશી કાઠ્ઠી અવન્તિકા ।

પુરી દારાવતી ચૈવ સંપત્તે મોક્ષદાયિકા ॥

જનની જન્મભૂમિસ્થ સ્વર્ગદિપિ ગરીયસી (સ્વર્ગ થકી પણ જન્મભૂમિ માત્ર ભૂમિ વધારે છે.) એ પણ દેશેષતા સુચક વાક્યજ છે. મનુષ્ય એ દેશને “ તે દેવનિર્મિતદેશ પ્રહાવર્ત્તપ્રચક્ષતે ॥ ” દેવનિર્મિત બ્રહ્માવર્ત કહે છે.

પાણિની તથા કાંશ્યાપત્યાં વ્યાકરણમાં દક્ષિણ દેશનાં સ્થળોનાં નામો છે, તેમજ અશોકની મહા આદાના લેખોથી પણ સિદ્ધ થાય છે કે ઇ. સ. પૂર્વેના એ જમાનામાં આગા દિંદુરતાન બધાને સુગત હતો. મહાભારતકાર પતંજલિથી જણાય છે, કે મહાભારત પાણિનીની પૂર્વે હતું. પાણિનીની અષ્ટાધ્યયીમાં અર્જુન, વાસુદેવ અને શુભિષ્ટરનાં નામોનાં કથનથી તે સાબીત થાય છે. દિંદુરતા એકતામાં ધર્મની સત્તાની સાથે રાજનીતિ, પણ કારણજૂત હતી. ઇતિહાસથી જણાય છે કે અનેક પ્રાચીન આર્ષ રાજ્યોએ આપા દિંદુરતા ચક્રવર્તી થવાની અભિલાષા દર્શાવી છે. તે સાબીત કરે છે કે તે લોકોને સમસ્ત દિંદુરતા જુગોળતું પુરું જાન હતું. આવો એક રાજ્ય મદાન અકબર પણ હતું. અને તેની રાજધાની દીલ્લીમાં હતી મ. અકબરના જવાજ, પ્રતાપી અને ચક્રવર્તી પ્રાચીન હર્ષવર્દન યદ્ય ગયો એલે, ઇ. સ. ૧૦૬-થી ૧૪૮ સુધી આપા દિંદુર ઉપર રાજ કર્યું હતું. એનાથી પણ અગાઉ સમુદ્ર ગુપ્ત યદ્ય ગયો. અને એના સૈન્યમાં તેની રાજસત્તા ગંગા નદીના પ્રદેશથી માંડી તામીરદેશ સુધી હતી. એથીએ પૂર્વે, એવાજ સાર્વભૌમ રાજ્ય મદાન અશોક યદ્ય ગયો એના રાજ ૨૬ છેક અફઘાનીસ્તાનથી માંડી મૈસૂર સુધી હતી. દિંદુરતા રાજનીતિક ઇતિહાસમાં સમસ્ત દેશની એકતા કરવામાં અદ્યુગ્મત અવસ્થા અંત-પ્રથમ પદે આવે છે. પણ આજુકાના એ શેઠ શિવાય પણ ખીજા ધણા એવા સાર્વભૌમ રાજ્યો આ દેશમાં યદ્ય ગયા છે ! તેમને તથા નીચે પ્રમાણે એક-બા બીજા પંદરી મળી હતી:— (૧) અધિરાજ, (૨) રાજધિરાજ (૩) સામરાજ (૪) અકરાજ. અતિ પ્રાચીન “ ઐતરેય બ્રાહ્મણ ” ગ્રંથમાં ૧૨ ચક્રવર્તી રાજ્યોનાં નામ આપ્યાં છે.

દાસના જમાનામાં એક દેશથી બીજે દેશ લઇ જવા લાવવાનાં સાધન સહેલાં છે. રેલ્વે તાર, અને વિજળીક બળના વજો બહેળાં હોવાથી દીંદુરતા જુગોળ વિદ્યા સંબંધી એકતા પૂર્વે વધી પણ વિશેષ નક્કર અને સરલ યદ્ય છે. પરંતુ પ્રાચીન કાળમાં આ દેશ-દેશજ નહોતો. પરંતુ અનેક દેશોનો સમૂહ માત્ર હતો એમ કહેવું એ સત્ય તથા ઇતિહાસથી વિરુદ્ધ છે.

હવામાં ફરતા જુતોનો થતી પધરામણી તથા તેમની ઉતારી લેવામાં આવેલી છપ્રીઓ !—તું તવલકયા જેવું જાસતું ચિત્તાકષક વર્ણન પેરીસના પ્રો. ચાર્લ્સ રીચરના એ સંબંધી સચિત્ર નવીન ગ્રંથ ઉપરથી, તેના સાર રૂપે મી. વીલીયમ એચ કાપ્પાંગન એપ્રીલના થીયોસોફિસ્ટ (અધ્યાર) માં આપે છે. થીયોસોફીસ્ટો તથા ગુપ્ત માનસિક શક્તિ માનનારા ઇંગ્લેન્ડની ‘ સાહીટીક રીસર્ચ સોસાયટી ’ ના સાયેન્ડીસ સમાસરો (જેમાં એક ૨૧. મી. ડબલ્યુ ટી. રેટ્ડ પણ હતા) બીજાના દિલ્લમાં બરાતા અને શોકમને સતાવતાં એવા દિંદુરતાની ગામડી જુતોને માનતા નથી. પરંતુ મુન્દેરા જુતોને માને છે. તેમને મતે એ જુતો કહેા કે મૂત્તાગાઓ હવામાં ફરે છે અને અમુક અધરસોફિસ્ટ માનસિક શક્તિ ધરાવનાર જુતો.

મનુષ્યને તેના સરેલા જખણ ત્રેરે છે. ખી. રહેને એ સહિત દત્તી એવો તેનો રાગો હતો. એટલુંજ નહીં પણ તે જૂન વિજે સરીર કારણ કરીને આપણી નિષ્ટ આવી શકે છે, અને જેની આજો ક્ષમને જેલ સાવાજ જેવી ખાસ દેવતાથી દેવ તેમને દેખાવ પણ છે. તેમજ તેમના ફોટો પણ પાડી ચકાવ છે । એટલુંજ નહીં પણ ખી. રીચેટ કહે છે કે ખી પાડવા છે. તેનું રોમાંચક વર્ણન સંભળે જૂન તથા ગ્રા. રીચેટ વચ્ચે મધ્યસ્થ થીસ લીંગ લેંગે દત્તી તે રર વર્ષની એક મુવતી, દસતી, રમતી, કોટીએન બાળા છે. તે દેખીતી રીતે સમાધિમાં મસ્ત (બેમાન) થતી ત્યારે તેને અમુક જૂનો મગજ આરતી તેને જે મુખ્ય જૂન મગજ આવતો તે વીન્ડોન્ડો કરીને હતો.

જે પર ફોટોગ્રાફ લેવા તથા જૂનેની વાન જાનુઆ માટેની આક કચા સાર પસંદ કરવામાં આવેલું તેના આંખના એક ખુટામાં દાઢ કાઢતી. તે ખુટામાં ખાટી, આરતી કે ફીચર કાંઈ પણ રાખવામાં આવતું નહીં. બોલકાઓ ખુટો એક પડાથી છુટી પડવામાં આવતો. વયમાં એક ઘોડી ખુટી મુવતી એવા ઉપર ' મીડીઅમ ' (રિપિય) ન્યારે ગર-નિશ (દાન્સ) માં આવે ત્યારે અટકતી. જઠાર પણ એક રેગમ રાખવામાં આવતી. બે ખાણુ છ માણી સાર ત્રણ ત્રણ એક રાખવામાં આવતી આ વખતે બ્યારથા કરવાની પ્રપણીઆણી રિપિયને પીનાતી રજર કપડાં દહાડી નાંખવા કહેતી અને તેને જાણે દાઢ અને બીજો કેમ પડેરત કહેતી કે જેથી કાંઈ કપડો સંભવ ન રહે. જૂન આરવાને જાણે કેલ બેલૂક બનાવતું નથી તેની સાચેતી તરીકે રિપિયને કોઠાપર મૂકી રાખવન પણ કરી જેનાં કે પછી વધેપટે તે કપડ વર્તેલ આવે. ન્યારે રિવો દોઢવતી અધાર થતું ત્યારે જૂના દેખાવો થા થતા. બેસના-રામોના માથા ઉપર વાછુંન વામતાં-પીઠ ઘેલવામાં આવતી. રેગમ જાણે કચરાણી દેવ એમ કહેતી. એટલુંજ નહીં પણ માણસની મદક આસ લેતી, દહીંતી, અને દસતી સાથે દાણી. છાકાની અંદર દહાડોને અવાજ થતો તે પણ સંભળતું । રેગમ જમીન ઉપરથી અત્યથ થતું નથી. દાઢર રહેલાના મોઢાપર અદરજ રહેમાં દવામાંના દાંધો આકર્તા, તાણી પડતી, મુઠ તાણતી અથવા તો નાક પકડતાં. મજામાંથી વરગુઓ કહાડી જતાં અને પછી મુઠાં, પડેરજ પર અને કોઠા પર નાંગો લાખી જતાં. એ આજુજ અદરજ જૂનમાંથી અનુભવમાં આવ્યાં. એક વખતે રેગમ પર એક કચતી જિમ્મી મુવતામાં આવી હતી. અને તે જૂન મદાલ્લા ' વીન્ડોન્ડો ' કહે ત્યારે સુતી અને ઘેલતી. ન્યારે તે ઉંદરમાંથી પીનાતી રોગાણી બેગમાં જતી ત્યારે જાણે મગજમાં મધ દેવ તેમ ખુટામાં વારણ જ્યાં બેસતી. પણ પછી રેગમ પર મુઠાં તે ચાંદ અને કલાસ થા જતી. એક મીડીને વખત એવું જેવામાં આવ્યું કે જે મેથી જાં અજવાળું જાણતું તે ફાસડરસનું હતું કારણ એ બેસત, જૂના મજામાંથી રોગાણીની પેડી મળી આવી હતી જે વીન્ડોન્ડોના કક્ષ પ્રમજે તરત લાપટ કરવામાં નહીં આવતી તે દેખાવાની વસ્તુ દેખાતી નહીં. જેવામાં આવેલી જૂનેની ઉખીઆ ખુટતી મનુષ્યો જેવી નથી પણ જાણે કામની વા ધાતુની કંચન થા ચેતન વિનાની પુવતી દેવ અને તેની ઉખી લેવી દેવ તેના જેવીજ જન્મ છે. પણ આ ઉખીએ કાંઈ પણ ઉતરણીનું પરિજ્ઞમ છે એમ લાગ્યું નહીં ફોટોમદ મનુષ્યોના નહીં પણ દીક્ષાના દેવ તેજ જાણે છે એ તેની મેડી હુદિ છે ખાટી, પડેર તેનું કારણ આદિક. થમાં રપડ નહીં તરકર છે એમ આદિક અજાણ તથા સારથેતી પછી કહેવતી તે દિગ્મન થાતી નથી. પાંચ માન્ય પડેલાં દહા બીજા જાણી જ્ઞતી અત્રી કરવાની જરૂર છે.

વિજ્ઞાન, વૈદ્યક તથા વિદ્યા સંબંધી નવીન શોધો

તથા વિચારો (સરિક).

યુરોપને ભોગે અમેરીકાને ગરમ કરવા માટે બાંધવામાં આવનારું પ્રયત્ન બાંધકામ—અમેરીકાનો વારંવાર અંગ્રેજો તથા યુરોપીયનો પર ચીકાતા ત્યારે મશ્કરીમાં કહેતા કે હમે તમને ચાહીએ તો ઠંડીથી કાર કરી નાંખીએ ! તે મશ્કરી મનાતી પણ તેમાં સત્યાશ છે. અમેરીકાના મેક્સીકાના અખ્યાત આગળથી પાણીનો ગરમ પ્રવાહ એટલાંટીક મહાસાગરમાં એક રેખા રૂપે વહન કરે છે તે યુરોપના અમુક ભાગની તથા એટલીટનની વહેતાં વહેતાં એક પ્રકારની પ્રદક્ષિણા કરે છે—અને ઇંગ્લેન્ડ અતિશીત કટિબંધમાં છતાં ત્યાં તેના પ્રમાણમાં, અસલ ઠંડી નથી તેનું કારણ ઉક્ત ગરમ પ્રવાહની ગરમી છે ! પ્રભુએજ આ યોજના ઇંગ્લેન્ડમાં મનુષ્ય જીવી શકે તે સાર જણી કરી છે ! જે વાત અમેરીકાનો દારપમાં કે કોપથીજ કહેતા તે હવે તેઓ ગંભીર રીતે સ્વાર્થે શુદ્ધિથી કહે છે. આ ગરમ પ્રવાહ—ગરમ રૂઝીમ અખ્યાતમાંથી નીકળીને, ફ્લોરીડાની સામુદ્રધુનિમાંથી યમને અમેરીકાને પૂર્વ કિનારે કિનારે ચાલતાં એટલાંટીક મહાસાગરમાં ધીમે ધીમે પંખાકાર પથરાયને ટૂંક એટલીટન સુધી જઈ તે ટાપુને પોતાની ગરમીથી સેવે છે. ફ્લોરીડાની સામુદ્રધુનિમાંના સૌથી સાંકડાં ભાગમાં આ ગરમ પાણીનો ગરમ પથાસજ માધ્યમ પહોંચે છે, પરંતુ સૈંડી હૂક આગળ તેનો પટ ૩૦૦ માઈલ દુરો, એમ મનાય છે. તે રોજ પાંચ માઇલની ઝડપે વહે છે. અમેરીકાના અખ્યાત એજીપ્તર મી. ફેરલ એલ. રીકરની એવી યોજના છે કે, ઉત્તર અમેરીકાને કિનારે ન્યુફાઉન્ડ લેન્ડથી તે જ્યાં સમુદ્ર ઉંડો થાય છે ત્યાં સુધી એ ગરમ રૂઝીમના પ્રવાહથી આડો ૨૪ માઇલ પહોંચે એક જગતજસ્ત ઠાટ ચાલી સેવા. આથી ગરમ પ્રવાહ યુરોપ જતો અટકશે. અને પ્રવાહની ઉષ્ણતા એ તરફના ખંડમાં દાસ અતિશીત છે તે બધી ગરમ થઈ જશે. આથી ન્યુફાઉન્ડલેન્ડ, નોવાસ્કોશિયા, લેબ્રેડોર અને ઠંડ ઉત્તર ધ્રુવ સુધી ગરમી થશે. જેથી એ પ્રદેશનું સ્વરૂપ ફરી જશે, અને જંગલ મંગલ થઈ જશે, આથી અમેરીકાના એક ભાગ ગરમ ને બીજા ઠંડો એવો ભેદ નહીં રહે. પ્રોફેસર જર્વિસ અનુમાન કરે છે કે જો આમ થયું તો ઇંગ્લેન્ડને તે કારે પડી જશે અને તે ઉત્તર ધ્રુવ જેવો અતિશીત પ્રદેશ થઈ જશે અને વર્ષના ૯ માસ બરફથી ઢાંકાપડો રહેશે. મેશક આ 'કરવું' હોઈ આમ લખવા જેવું સહેલ નથી, પરંતુ અહીં તો મોંઘ સંક્રમતાની ચર્ચા થાય છે. એ મહાન ઠાટ બાંધવાનો ખર્ચ બહુ નથી, ફક્ત સાઠ કરોડ રૂપિયા અડસટવામાં આવે છે, જે પાનામાંની નહેરથી બહુ ઓછા છે.

વડોદરાની મહાપુલ્કિશાળી ગાયો—ચોડાવરસ પહેલાં વડોદરામાં મારા જોવામાં એક ગાય આવી હતી. એ ગાય ગામમાં આમ તેમ ફરી પોતાનો જોરાક મેળવી પછી તરસી થાય એટલે હમેશાં નજ ઉપર પાણી પીવા આવતી હતી. પરંતુ નજ ઉપર ટાંકી અથવા પાણીની ઘડી જાનરેલો માટે મુશ્કેલી નહોતી. એટલે એ શાહણી-ઘડી-ગાય પોતાની તરસ મટાડવા માટે એક યુક્તિ કરતી હતી. નજને ચાવી નહોતી પણ ટેસ હતી. તે ટેસને દબાવવાથી નજમાંનું પાણી બાહાર આવતું

હવે. એ ગાય નળપર આવીને પોતાના કપાળથી તે ટેસ દગાવતી હતી એટલે પાણી નળની નીચેની ફરસખંદી ઉપર પડી પછી તે ફરસખંદી પરથી મોરીમાં જતું હતું. એટલે ફરસખંદી-પરથી મોરીમાં પાણી જવાને કેટલીક સેકન્ડલાયની હતી; એ ત્રણ મુટકા પીવા જેટલું પાણી ફરસખંદીપર પડ્યું છે એવો અંદાજ ગાયના સમજવામાં આવતાં તે નળપરથી પોતાનું કપાળ લઇ લઇ મોરીના મોંઢા પાસે જઈ પાણી પીતી હતી. એ પાણી ઘણ રહેતાં વળી પાછી તે નળ પાસે જઈ પોતાના કપાળ વડે નળની ટેસ દગાવી વળી પાછું થોડું પાણી ફરસખંદી પ્દ પાડતી. એવી રીતે તે પોતાની તરસ હમેશાં નિવશિત રીતે મટાડતી હતી-આલશિશક્ક, વડોદરા.

વિમાનનો ઉતાર ગરૂડા.—અઘાપિ પર્વત લગાઇ જમીનપરની હતી. ઉન્નતિ યતાં તે પાણીપર નૌકાની યથ-અને દવે તે ક્ષેત્રજિંદુ દવામાં વિમાનોનું યથું છે; હનરો કુટ, અનેક માઇલની ઉંચાઇએથી બહુનમાંથી તોપના ગોળા મળ્યાવે તેના શો ઉપાય ? તેને કપાં પકડ્યા જવા અને પકડ્યા જતાં તો કપાંના કપાં અનંત આકાશમાં પલાયન કરી જાય ! આનો ઉપાય મોટાં કદનાં બાજ અથવા ગરૂડ પક્ષીઓ છે એમ શોધી કાઢ્યું છે. આ વિચાર એક એવું નાનું પક્ષી માર્ગમાં આવતાં વિમાની પોતાનું સમતોલપણ જાણે છે તો તેનું મરણ થયું હતું તે પરથી સૂચ્યો હતો. જે નાનું પક્ષી પણ વિમાનને હંકાવે તો બાળક કે બકરાને ઉપડી જાય એવું ગરૂડ પક્ષી કે બાજ પક્ષી શું ન કરી શકે ? આ કારણથી માથુસ વિનાનાં બહુનો દવામાં ચક્રાવચામાં આવ્યાં હતાં. તેપર માંસના ટુકડા બાંધ્યા હતા. બાદ તેની દિશામાં બાજ પક્ષીઓ ઊડતાં તે તેમનાપર તુટી પડ્યાં હતાં, અને યંત્રના તેઓએ ટુકડે ટુકડા કરી નાંખ્યા હતા ! મોંઢો મોંઢો લડતાં તેઓએ વિમાન ઉધાડતાં કરી નાંખ્યાં હતાં ! બાજ, ગીધ આદિ ગરૂડ જાતના પક્ષીઓને આ પ્રમાણે દવામાંના વિમાનોપર હલેલો લઈ જતાં ક્રાન્સમાં ફળવવામાં આવે છે, અને ફળવનારાઓને ખાતરી છે કે, જે કામ પાંખ વગરના લાખ માથુસ ન કરી શકે તે એ પક્ષીઓ ઉડીને કરી શકશે ! એ પક્ષીઓ માથે, પગ તથા પાંખ એ ત્રણ શસ્ત્રોથી લડી શકે છે તેમજ ઉપર તેમજ નીચેથી જમે ત્યાંથી હલેલો લઇ જઈ શકે છે. તેથી દવામાં ઉડેલા વિમાનીઓને તેમનાથી થોડું બહીલાનું નથી ! પણ વિમાનીઓ પણ કાંઈ કાચા નથી. તેઓએ પક્ષીઓ વિમાનને ઉડાડાઈ મરણ પામે તે સાર વીજળીક તારોની તરી વિમાનની આસપાસ ગુંથવાનો વિચાર કર્યો છે. પણ આ તારથી તેમજ વિમાનમાં વીજળીનું યંત્ર રાખવાથી ભાર તથા ખટપટ તથા જોખમ વધવાનો ભય છે જેથી તે શક્ય મોટીમાં લાવવી કાંઈ રહેલું કામ નથી.

ફરૂડ રોગા રોગા પદ્મચુરુ હન્ડીટ્યુટુરુ પદ્મચુરુ પદ્મચુરુ—અસ, પદ્મચુરુ પદ્મચુરુ વરુઓમાં ખટાસ આવવાનું કારણ દવામાંના જંતુઓ સૂક્ષ્મ તેમાં લખલ થવા પામે છે તે છે એવી મંદાન શોધ ઈન્ડોનાર તથા દડકાવાં વગેરેના ઉપાય તરીકે શરીરમાં તેજ રોગથી પીડાતા પ્રાણિના જંતુની રસી, એ રોગના રોગીના શરીરના રક્તમાં લખલ કરવાની ચિકિત્સા શોધી કાઢનાર પ્રખ્યાત ફ્રેંચ વિજ્ઞાન પારમ્યુરના નામથી પેરીસમાં જન્મતાં જનવરો, પર પ્રયોગ કરતા જે ફુનાનું સૌથ મોટામાં મોટું ખાતું-પેરમ્યુરે ઇન્ડીટ્યુટુરુ-જોલવામાં આવ્યું છે-તેના વડા તરીકે ડો. મેચનીકાક અસાધ્ય રોગોના પ્રકરણમાં એક પ્રમાણુ સમાન યુરોપમાં મનાય છે. હાસ અથવા ખાટાં ફુધનાં પાનથી દીધાંય થવાય છે એવા સિધ્ધાંતનું પ્રતિપાદન કરતાં આખું યુરોપ એ હાસ પીનું યથ ગયું હતું ! તે હમે સત્તના એક ગતિકમાં કહી ગયા હોએ. એડેરેક પવના એક ગતિકમાં

આવનાં તે ખરી પડે છે અને સમુદ્ર પુરો થનાં પણ નવા કોઈ છે. ગમે તેટલાં તરતના નવા આત્મા હોય પણ રાતો સમુદ્ર આવનાં તે અગ્રીમ પડવાના । આનું કારણ શું હશે તે હજી કળાનું નથી.

પક્ષીઓના આહારથી તોઆ!—આપણા પાશ્વર્ય પડોશીઓમાં સ્વતંત્રતા એટલું બધું વિશેષ છે કે, રાત્રી દરમિયાન સારા અવનવા અખનરા તેઓ અવરતવર કરતાજ રહેતા જોવામાં આવે છે. બોસ્ટનની ‘ નેચરલ હીસ્ટરી ’ (કુસ્તરી ઇતિહાસ યાને કુસ્તરનાં નાનાં પ્રાણીઓ વગેરેની આસીયતનાં જ્ઞાનની) પ્રાસાદીતા સર્વે મી. ટ્રેડવેલે હમાણાં વિવિધ પક્ષીઓના આહારનું પ્રમાણ્ય તેમને અવગણીને જોઈયું છે. એક નાની ‘ રોબીન ’ નામની રાત્રી ચંદ્રી એક દહાડામાં ફેટ કીડા ખાઈ જઈ શકી હતી. કાગડો એક દહાડામાં પોતાના વજનથી બમણા વજન જેટલા કીડા સ્વાદા કરી જાય છે. બાજ પક્ષી ૫૦૦ મચ્છરો એક રાતમાં હોઠમાં કરી મૃત્યુ હનું. ૧૦ મચ્છરદાનીનું કામ એક બાજ પક્ષી કરે છે । પરંતુ સૃષ્ટિનો આ નિયમ હેતુ પૂર્વક છે. જો પક્ષીઓ આટલા જીવજાતો ન ખાતા હોત તો મનુષ્યો પણ જીવતા ન હોત ! જેટલા જીવજાતો ખેતરોમાં પાકે છે તેટલા બધાજ જીવતા રહે અને પક્ષીઓ તેમને ઝડપપણ સફા ન કરતા હોય તો એક કેટલેક સાથે-દીરઘની ગણતરી પ્રમાણે, નવ વરસમાં મનુષ્યો આ પૃથ્વી પરથી નષ્ટ થઈ જાય !

નવીન ગ્રંથો તથા રીપોર્ટનું અવલોકન.

કાઠીવાવાડી સાહિત્ય—અર્થાત્ “ સૈરાજ દેશની અપ્રસિદ્ધ કવિતાઓનો સંગ્રહ, ”—ભાગ પહેલો—સંશોધી પ્રસિદ્ધકર્તા, રા. કદાનજી ધર્મસિંહ, ૧ હી આશ્રિત, પૃ. ૧૦૬, કિં. ૦૦૮-૦૦.

સાહિત્યના લેખન તથા પ્રકાશન દ્વારા પોતાની આજીવિકા ચલાવનારા જે માણસ ગાંધિયા ગુજરાતી લેખકો છે તેમાં રા. કદાનજી ધર્મસિંહનું નામ પણ અગ્ર છે. સારી કવિતાના તેમજ સરલ ગદ્યના તેઓ સારા લેખક છે. મુખ્યથી ‘ રીટાવર ’ થઈ હવે તેઓ તથા તેમનાં જાણીતા પત્ની અ. સૌ. મોજીકાજી કદાનજી રાજકોટ વાનપ્રસ્થ થયા છે. અને ત્યાં પણ કવિત્વ પોતાના સાહિત્યોન્નતિના ઉદ્યોગ ચાલુ રાખ્યો છે એ તેમના અવલોકનાર્થ પ્રાપ્ત થયેલા પ્રસ્તુત ગ્રંથથી નિર્દિત થાય છે અને તેથી આનંદ થાય છે. ગ્રંથનું નામજ સૂચવે છે કે તે ધણી ગ્રંથથી તૈયાર કરેલો છે. આ પ્રથમજ પ્રસિદ્ધ થયેલાં કાવ્યો ગુજરાતી કાઠી સાહિત્યપર ધણો નવીન પ્રકાશ પાડે છે, અને તેના અન્યભાગો પણ તેવાજ પ્રકાર પાડતા રહેશે એવી આપણે આશા રાખીએ. ગ્રંથમાં આવેલાં લુહાં લુહાં, બહુ મુજે ગવાતા હુહાં, દેદિયા, સોરઠા, કુંડિયા, જોડકણાં તથા ઉખાણાં વગેરે અવલ્ય કરવાથી, કાઠીવાવાડી રાજ્યો તથા સીપુરોમાં વારંવાર જે ટેક, ધૈર્ય આદિ સર્વોત્તમ ગુણો હોય છે તેનો અદ્ભુત યોધ થાય છે. આવી કવિતા પરદેશી કવિતાના કૃત્રિમ રૂપાંતર કરતાં ગુજરાતીઓના આરિયને વજ્રજ તથા રૂપ આપવામાં અતિ વિશેષ કિમની થઈ પડે એમ છે.

પ્રસિદ્ધ કર્તા તરફથી ૧ પ્રતાપિક સોરઠા, ૨ સોરઠના છનિદાસ, ૩ બડાના છતિદાસ અને ૪ ગોદિલ, ઝાલા, હાલા વગેરે રાજ્યોના છતિદાસ સંબંધી તથા ૫ પ્રજાજી, જે પાંચ વિભાગમાં આશરે સો કવિતાઓ વિલકત કરવામાં આવી છે. ધણીક કવિતાની ઉપર કવિ કહાનનું શાથી કવિતાની જાણ. ઉપર થઈ તેનો ઐતિહાસિક વૃત્તાંત આપ્યો છે. તેથી ગ્રંથની કિંમતમાં વધારો થયો છે. પ્રકિર્ણમાંની કેટલીક કવિતાઓ તો એવી સુંદર છે કે હમે તેમાંથી એકાદ બે કદાચ હમારા આવતા અંકમાં ઉતારીશું. આશા છે કે કવિતાપ્રિય સાહિત્યવિદ્વાસીઓ તો કહાનનું આ છેલ્લી કૃતિની ચોખ્ખી દર કરશે. ગ્રંથની કિંમત માફકસરળ છે.

ફેસિંગ હુરાવ આપે અનાયાશ્રમનો ચોથો વાર્ષિક રીપોર્ટ:—ઇ. સ. ૧૯૧૨ ના આખા વર્ષનો આ રીપોર્ટ વડોદરા ખાનેનાં હિજા આશ્રમ તરફથી અમને મળ્યો છે. આ રીપોર્ટ ચોથા વરસનો છે. આ આશ્રમમાં આશરે ૩૦ અનાથો છે. કેટલાંક વધુ દર્તા પશુ તેમના વાંધીઓ પાછળથી તેમનું ભરણ પોષણ કરવાની શરતે લઈ ગયા હતા. આ શ્રમનો રીપોર્ટ ખર્ચ જયાંયા સાર સંસ્થિત પ્રકટ કરવામાં આવેલો છે તે ઉત્તમ છે. રેશનરી અને દદ વગરની જાહેરખબરોમાં આનાં આશ્રમોએ નકામો ખર્ચ કરવો પડતો નથી એ ખર્ષ છે, પશુ આ આશ્રમે અમારા ધારવા મુજબ આવી જાગેનાં દદ કરતાં વધારે કરી દશે તેમની તે જાહેર પ્રજાની તેની ચોખ્ખાના પ્રમાણમાં બહુ જગ્યામાં આવેલું નહીં હોય. આશ્રમ પોતાની શક્તિ અનુસાર બહુ સાફ કામ કરે છે. એક બાઈએ આશ્રમને બહુ સારી મદદ કરી છે અને બાંધખોળમાં પશુ કરવાનું વ્યવ આપ્યું છે. સાથી વધુ ધ્યાન એમનારી ખીના એ છે કે આશીરવાદી બે નાનાં અનાથોને ત્યાંનાં આર્થ બંધુઓએ, તેમની મા મુસલમાન થઈ જવાથી, મુખ્ય ખાતે મોકલી આપ્યા હતા; જ્યાંથી તેમને ઉકત આશ્રમમાં મોકલી આપવામાં આવ્યા હતા. અમે આ અનાથોને નજરે એવાં દર્તા અને તેમને ઉછેરવાનું કામ કેટલું મુશ્કેલી ભર્યું હતું તેની કહવાના તેજ વખતે કરી હતી. જાગકો, અમને ખબર છે ત્યાં સુધી. ફ્રેંચ રિવાજ ખીજ કાંઈ ભાષા જણાતાં નહોતા પશુ આશ્રમના એક ઉત્સાહી દાર્પકર્તા રા. અંબાલાલ ગોપાળજી દેસાઈ કે જેઓ ફ્રેંચ જાણે છે તેમણે બહુ મહેનત લઈ આ બાલકોને જાણતાં રીખવ્યું હતું. આ બાલકોના ચહેરા ઉપરથી તેઓ આગળ જતાં બહુ હોશિયાર થશે. એમ રપટ જણાવું હતું. મંત્રી, રા. મણીલાલ વસનજી દેસાઈ, ખી. એ. એલ. એલ. ખી. આશ્રમને પોતાથી બનતી દરેક પ્રકારની મદદ કરે છે. આશ્રમને જોઈ આવેલા કણાઓને તે વિશે પૂછનાં તેઓ સાંભિમાન જણાવે છે કે “આશ્રમનાં બાલકો એનાં તંદુરસ્ત અને હૃદ્યમાન છે કે ગુરુકુળના શરણાર્થીઓ પશુ તેમના કરતાં લાગ્યેજ કાંઈ પશુ પ્રકારે ચડતા હશે.”

ઇ. સ. ૧૯૧૩ માટેની કારોબારી કમીટીમાં નીચલા ચૂરણોનાં નામ જોવામાં આવે છે:—રા. મગનલાલ દરગોવિંદલાલ કાંટાવાળા, એમ. એ.—પ્રમુખ; રા. નંદનાથ કેદારનાથ દિક્ષિત, ખી. એ. એમ. સી. પી; પ્રી-સપાઝ—મેન્ટેનીંગ કોસેન્સ—ઉપ પ્રમુખ; રા. મણીલાલ વસનજી દેસાઈ, વડાલ વરિષ્ઠ કોર્ટ,—મંત્રી; રા. મગનલાલ રતનજી વિદ્યાપી, ખી. એ. ખી. એસ. સી. સાપ્ત-સ ટીચર—મેન્ટેનીંગ કોસેન્સ—ઉપમંત્રી; અને ખીજ ચાર સભાસદો. આશ્રમને મળેલાં કેટલાંક સર્ટીફિકેટોમાંનું એક અમે નીચે આપીએ છીએ:—

"When visiting the manager on business he requested me to see his boys and I am very pleased with the general appearance of the lads, who look healthy, happy and well and are a credit to the Manager and his Staff."

(Sd) Geo. Eldridge

M. E. Mission, Baroda Camp.

આશ્રમે જગ્યા લીધેલી છે. માંચ તે બધાની આપવા સાચા મદદની જરૂર છે. (મહાન ૬૮માં ૩. ૨૫૦) આપનારી સ્વાસ્થી યાદગારી જળવાઈ રહે તેવી પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે; તો આશા છે કે ધનિક જરૂર આશ્રમને તેવી મદદ કરી બંનતી સંગવડ કરી આપશે. અને આશ્રમની ઉન્નતિ ધ્વજીએ ધીએ.

M. M. J.

“રામાયણનું રહસ્ય.”

આ નામના હમે ૨ જી વર્ષના ‘સત્ય’ના મહાકાને બેટ તરીકે આપેલાં પુસ્તકનું નામ તો કાંઈક શુભ લાગે છે, પરંતુ તે અંચ કેટલું ચિત્તાકર્ષક તથા વિદ્યા યુક્ત હોવા સાથે કેટલું રસીકું અને સદ્બોધક છે તેની ખાતરી હમને તે અંચના વાંચનારાઓ તરફથી હમણાં પર નિત્ય પ્રતિ આવતાં પ્રશંસાનાં પત્રોથી સિદ્ધ થાય છે.

બેટના કામ માટે જેમણે તેથી યોગ્ય વંધારે નકલો હમે છપાવી હતી તે હવે ખમાસ થયા આવી છે. આટલે જેમણે તે પુસ્તક ૬૭ નહીં વાંચ્યું હોય તેમને તે શીઘ્ર મંગાવી લેવા વિનંતિ છે.

કીમત ૭ આના-વી. પી. પ્રેસ

૧ આનો. પોસ્ટેજ માફ

મુબઈ } મોતીલાલ ત્રિ. દલાલ
નં. ૮૨, } દાહકોટ પકીવ.
અંદાવાડી. } બ્યવસ્થાપક, તંત્રી, સત્ય

આ પત્રના ત્રીજા વર્ષનું લવાજમ સંત્વર મોકલી આપવાની આફ્રિકાના આંદોલને ખાસ વિનંતિ

આવતો જૂનનો ચંક પ્રગટ થતાં આ પત્રનું ૨જું વર્ષ સમાપ્ત થશે, અને વર્ષનું લવાજમ હમેશાં આશ્રમથી લેવાનો હમારો નિયમ હોવાથી, આફ્રિકામાં વસતા હમારા સુદ મહાકાને વિનંતિ છે કે તેઓએ આવતા વર્ષનું લવાજમ

૩. ૨-૧૨-૦૦ તથા આવતા વર્ષે હમે જે બેટ પુસ્તક આપનાર છીએ તેના પોસ્ટેજને

૧ આનો મળીને કુલ ૩. ૨-૧૩-૦૦ હમને

જૂનની અંત સુધીમાં અથવા જુલાઈની પ્રારંભ સુધીમાં મળી ગય તે સાર તરથી મોકલી આપવું. બેટનું પુસ્તક ગણ બેટ કરતાં વધુ વધારે મોટું તથા સારું થશે, જેની કીમત હમે આવતા ચંકમાં આપીશું. બેટ જૂનની આખર સુધીમાં તૈયાર થઈ જશે તેથી જેમનું લવાજમ ૩. ૨-૧૩-૦૦ આવશે તેમને તે તરત હમે મોકલી આપીશું.

જુલાઈ સુધીમાં આફ્રિકાના જે આંદોલન લવાજમ નહીં આવે તેમનાં નામે હમારે કપી કર્યા પડશે, કારણકે આફ્રિકામાં વી. પી. થઈ રહ્યું નથી.

મુબઈ નં. ૮૨ | મોતીલાલ ત્રી. દલાલ.
અંદાવાડી. બ્ય. - તંત્રી - સત્ય

ત્રીજા વર્ષની હમારી ખાસ બેટબુક.

“પરદેશગમન નિર્ણય.”

(કર્તાના ફોટો તથા જીવનચરિત્ર સહિત)

મૂલ જગમેટ રૂપે લખનાર-બાપુ શ્રીશ ચંદ્ર ખાસુ

એમ. એ. એલએમ. બી.

દાંધ, વધારાના સેશ-સ જજ, ગોરખપુર (સંયુક્ત પ્રતિ)

આ પત્રનો ઉદ્દેશ, સગીન જ્ઞાનનો પ્રચાર કરવાનો હોવાથી હમે કેવળ જ્ઞાનતંત્રીઓને ઉત્કેરનારી નવમકથાઓ બેટ પુસ્તક તરીકે ન આપતાં, એ ઉદ્દેશને પ્રુષ્ટિદાયક કોઇ મુંઢ મંથજ હમારા મુલ આદેશના હસ્તમાં મેલવાનો નિયમ રચ્યો છે. તે પ્રમાણે હમે આવતાં માસ-થી શરૂ થતા હમારા નવા (૩ જ) વર્ષની બેટબુક તરીકે ઉક્ત પુસ્તક આપવા દેશવ કર્યો છે.

૨-અંધને વિશેષ આકર્ષક કરવા તેના મદદ વિદ્યાન કર્તા બાપુ શ્રીશ ચંદ્ર ખાસુને મુંઢ જોડા, આર્ટ પેપર પર ફોટો તથા તેમનું ટુંક જીવનચરિત્ર તથા અંધની અનુક્રમશ્ચિકા તેમજ દરેક નિયમનાં વર્ગચોવય હેડિંગો, એટલાં વાનાં મૂલ ગ્રંથ કરતાં પણ વિશેષ આપવામાં આવ્યો છે.

૩-કાશીની અંગરવાલ કેસ કામના એક ગૃહસ્થને પરદેશગમન કરનાર સાથે બાવદાર રાખવાના આરોપના સંબંધમાં ન્યાયજહાર પ્રમાણી તેણે સાતિના પટેલ પર નુકસાનીની ફરયાદ માંડવાથી જે પ્રખ્યાત મુકદ્દમા ઉક્ત જજ સન્મુખ લામખાગટ દરેજા આસરે ચાર માસ પર્વત ચાલ્યો હતો, અને જે તરફ સમસ્ત દેશનું જલપૂર્વક લક્ષ આકર્ષ્યું હતું તેનો જજે આપેલો મુદ્દાનો તે આ ગ્રંથ છે. અદાવિદવા, સરખતા તથા રૂપબદ્ધતાનો આ ગુણો એક નમૂનો છે. એ જજમેટ પરથીજ એવો અભિપ્રાય આપવામાં આવ્યો હતો કે તેના કર્તાનો સમજજ નહીં પણ દાહોદાટના જજ થવા થોડા છે. આ કેસમાં પરદેશગમન સંજ્ઞાનુસાર છે કે નહીં તે વિશે કાશી, કલકત્તા વિગેરેના સૌથી નામાંકિત તથા પ્રમાણુ રૂપ ગણાતા મદામદો-પાખાચો તથા ફોલોએના સરફત પ્રોફેસરોએ, એક અથવા બીજા પક્ષના ટેકામાં જુગાની આવી હતી. વિદ્યાન જજે તેનો સાર આપીને, તેનું ખંડન મંડન કરીને પરદેશગમન વેગે સાબેન અનુક્રમ છે એમ સંકેશ નવા પ્રમાણુ-પ્રથમજ વાર કેટલાંક પ્રમાણુની તો કોઈ પણ પક્ષના વિદ્યાન સાક્ષીઓને પણ ખજર નહોતી !- આપીને, સર્વ સાધારણને પણ સમજ પડે એવી સરળ શૈલીથી સિદ્ધ કર્યું છે. ‘સત્યના’ એક ગતારમાં એ ગ્રંથના એક ભાગનો સાર હમે આપ્યો છે તે પરથી વાચકને અંધ કેટલો પ્રામતી તથા નીચ પ્રમાણથી જાણુ

છે તેનો ખ્યાલ આવ્યો હતો. વિશેષ ખાત્રી એ અમલ જોવાથી થયો. આ અંધ મુજરાતી સાહિત્યમાં એક કાવ્યમના વધારા રૂપે થઈ પડ્યો. પરદેશીમનનો પ્રશ્ન સર્વે દિન સાતિઓમાં હજુ જોવાથી અચોંસ છે તે જોતાં તે અંધ મહત્ત્વ મેળવવા સાતિઓએ 'સત્ય' આદક થવું ઉચિત છે.

૪-અંગ્રેજીમાં મૂલ બેન્કમેટ અલ્લામાદા અંગ્રેજ દૈનિક 'લીડર' પત્રની આફ્રીસ તરફથી છપાઈ છે. તેમાં અનુક્રમણિકા, સેન-હોડીંગ ઇત્યાદિ કાંઈ નથી. અને વગર 'લેડ' નો ઝીણાં રાષ્ટ્રમાં ડેમી ૮ પેઇ ૧૦૫ પાનાં ખીચોખીચ ભર્તે છે. ભાષાંતરમાં જ્યાં વધારે રે-કાય છે. તેથી હમારા અચનાં પાનાં, જેનું કદ સુપરરોયલ ૧૬ પેઇ-હમારી ગણ બેટ જેટલાં જોડા-જેટલાં રાખવામાં આવ્યું છે, તેનાં પાનાં આશરે ૨૦૦ થવાનો સંભવ છે, અર્થાત્ આગલી બેટ છુક કરતાં હાલનો અંધ દોઢાંથી બમણાં કદનો થશે. અંગ્રેજી અંધની કીમત રૂ. ૧ છે.

૫-આ વર્ષની બેટ-છુકતું આફ્રીકીંગ ગવા વર્ષના જેવું જ સારું (કપડાંની પરીવાણું) થશે, અને કાગળ પણ ઉંચા એજેં ૬૦ સ્તરી વાપરવામાં આવ્યો છે. છુટક પુસ્તકની કીમત અંગ્રેજી પુસ્તક કરતાં ખાસ ભાષાંતરની વધારે મહેનત છતાં, તથા તેનાં કરતાં તેમાં અનેક વધારા હોવા છતાં, તેનાથી પણ આછી એટલે ૧૨ આનાં રાખવામાં આવી છે.

૬-બેટ પુસ્તકનું ભાષાંતર મૂલ ૫૨થી ખાસ કરાવવામાં આવ્યું છે અને આ પત્રના તંત્રીએ પોતે તેનું સંશોધન કર્યું છે તથા જાતે મુકે તપાસ્યાં છે તેથી ભાષાંતરની શુદ્ધિ, તથા ભાષાની સરસતામાં પણ કાંઈ ન્યૂતતા નહીં રહે તેની ખાત્રી આપવામાં આવે છે.

૭-ઝોગરટ પછી પ્રારંભમાં પણ આદક થવા છતાં આ અંધ બેટ તરફ ખાત્રી સહા-ઈ નહીં, કેમકે તેની 'સત્ય' માટે ખાસ વધારે મત છપાવવામાં આવી નથી. માટે વખત-ર શીઘ્ર આદક થવાની વિનંતિ કરવામાં આવે છે.

મુખ્ય,
નં. ૮૨, કાંધવાડી-ગીરગામ.

} આતીલાલ ત્રિ. હલાલ
હાઇકોર્ટ વકીલ.
વ્યવસ્થાપક-તંત્રી, 'સત્ય'.

ભેટ પુસ્તક આવતી તા. ૧ લી. જુલાઈથી

વી. પી. કરીને ત્રીજા વર્ષનું લવાજમ વસુલ

કરવામાં આવશે.

દમરા ત્રીજા વર્ષની ભેટ-શુક્ર (પરદેશગમન નિર્ણય) આ માસની સગમન અને છપાઈ બંધાઈ તૈયાર થઈ જવાનો સંભવ છે. માટે સ્વતઃ આદેશને નિવેદન છે કે, તેઓએ દમરા ઉપર મેણામાં મેણું આવતી તા. ૩૦ મી જૂન સુધીમાં, દમને લવાજમ રૂ. ૨-૩-૦ તથા ભેટ-શુક્રનું સાંગત પૌરોગ ૧ આનો મળીને રૂપીયા સવા બે મનીઓઈરથી અથવા દાંચે દાંચ મોકલી આપવા લવાજમ મળેથી ભેટ શુક્ર તેમના પર વિના વિચલે રવાના કરવામાં આવશે. મ. ઓ. થી લવાજમ મોકલવાનો આદેશને દમરી પહેાંચ મળશે એ તેમને જાણ થશે, તેમજ ભેટ શુક્ર સીધતર મળશે. માટે વી. પી. દમે કરીએ તે કરતાં તેઓને મ. ઓ. કરવાનીજ દમે બસામણ કરીએ હોએ. જુલાઈનું ' સત્ય, ' વી. પી. નાં કામ છનાં નિર્ણમિતજ નીકળશે, કેમકે ભેટ શુક્ર વી. પી. કરવામાં આવનાર છે.

રૂ. ૨-૫-૦ નું વી. પી.—મુંબઈની બહારના જે આદેશ લવાજમ તથા પૌરોગ અર્થે તા. ૩૦ મી જૂન સુધીમાં નહીં મોકલી આપે તેમને નવા વર્ષની દમરી સુંદર મોટી ભેટ શુક્ર, “ પરદેશ ગમન નિર્ણય ” રૂ. ૨-૫-૦ નાં વી. પી. થી લવાજમ તથા ભેટ શુક્ર પરનું સાંગત પૌરોગ વસુલ કરવા, આવતી તા. ૧ લી જુલાઈથી તા. ૧૦ મી જુલાઈ સુધીમાં રવાના કરવામાં આવશે. સ્વતઃ આદેશ તે વી. પી. સ્વીકારીજ લેશે એવો દમરો વિશ્વાસ છે.

ભેટ-પુસ્તક—કેતું સુંદર અને ઉપયોગી પુસ્તક છે અને ગુજરાતી સાહિત્યમાં એક ફેવાં સંગીન વધારા રૂપ છે તે પાછળ આપેલી વીગતો જોવાથી વિદિત થશે. એવું પુસ્તક ગુજરાતી ભાષામાં છેજ નહીં, અને પરદેશગમન સાંજનુકૂલ છે તે એવી તો ઉત્તમ રીતે સિદ્ધ કરવામાં આવ્યું છે કે એ ત્રિપ પિંચ દિવસ ધરાવનારાઓએ અવશ્ય તે પુસ્તક વેચાતું બેઠા, અથવા તે, મેળવવા, માટે ‘ સ્વચંદ્રા, ’ આ. વર્ષના, ચાલક, ધનુ મેઘ, વે.

નવા આદેશ—ગુજરાતી ભાષાનું ‘ સત્ય ’ સૌથી સરતું તથા ઉત્તમ માસિક છે તે દ્વે સર્વે તરફથી સ્વીકારવામાં આવ્યું છે. તેના આદક યવાચકાનારાઓને વિનંતિ છે કે તેઓએ આવતા અંકથીજ આદક થવું કારણ કે પાછળથી આદક થનારાઓ દમરી પાસેથી આવતા આદેશ મેળવવા મંત્રણી કરે છે જેમાં તેમને વારંવાર નિરાશ થવું પડે છે. અને દમે તરતના અપ કરતાં જાહે વધારે આદેશ પ્રગટ કરી રાખતા નથી. ભેટ-શુક્ર પણ પાછળથી મળી, ચકશે કે-કેમ તે દમે કહી ચકતા નથી, કેમકે આદેશની સંખ્યાથી ધણી વધારે મોટી સંખ્યા દમે છપાવી નથી. તા. ૩૧ મી જુલાઈ પછી આદક થનારાઓને દમે ભેટ-શુક્ર આપવા બંધાતા નથી.

આહુક તરીકે ન રહેવા ઇચ્છનારા આહુકોને વિનંતિ— સભા માસિક આહુકની વ્યાસક્તિ જે હિતેષ સેવા કરી છે અને આ પત્ર જનસમાજને ઉપયોગી જે કામ કરી રહ્યું છે તથા હવે પછી કરવું રહેશે તે જોતાં દમારા જૂના આહુકોમાંથી કોઇપણ નીકળી નહીં જાય એવા વિશ્વાસ છે. તે છતાં, જેમાંની કઇએ નજ હોય તેમને ખાસ વિનંતિ છે કે, પોતાની તે ઇચ્છાની દમને જરૂર એક પોસ્ટ કાર્ડ લખીને વિના વિશ્વે ખબર આપવા કૃપા કરવી કે જેથી દમને નાદક વી. પી. તથા પોસ્ટોર્ગનો ખર્ચ થાય નહીં.

ગયા જાનેવારીથી આહુક યનારાએ ભેટલુક મેળવવી હોય તો—તેઓએ આ વર્ષના ખાકીના ૭ માસનું લવાજમ તથા ભેટલુકનું પોસ્ટોર્ગ મળીને રૂ. ૧-૩-૦ મોકલી આપવા કારણ કે આવતા આખા વર્ષનું લવાજમ આગમ્યથી આપનારનેજ ભેટલુક ઉપર અધિકાર છે. ગયા જાનેવારી અથવા ખીજ માસમાં આહુક યનારને આવતા વર્ષના ખાકીના ૬ માસનું લવાજમ ભેટલુકનાં વી. પી. થી ખીજ સાથેજ વસુલ કરવામાં આવશે. માટે જે કાઢને વાંધો હોય તો દમને આવતી તા. ૩૦ મી સુધીમાં લખી જણાવવું.

વી. પી. ન કરાવવું હોય તો—તેની પછી દમને આવતી તા. ૩૦ મી સુધીમાં ખબર આપવી અને શામાટે તે કરવાનું મુજતથી રાખવું તે પણ વિદિત કરવું. મુખ્યના આહુકનું પછી વી. પી. થીજ લવાજમ વસુલ કરવામાં આવશે, કારણ કે રૂ. ૨૧ જેટલી નાની રકમ ખીજોથી ઉધરાવવાની વ્યવસ્થા નથી.

મુખ્યાઈના આહુકો—ને ખાસ કરીને વિનંતિ છે કે તેઓએ પોતાનું લવાજમ રૂ. ૨-૩-૦ દમારી ઓફીસ (મીન્સેસ સ્ટ્રીટ-પીરવાઈ ખીર્ડીંગ નં. ૨, ૧ લો માળ) અથવા ઘેર (નં. ૮૨ કાંદાવાડી, તખાકુવાળાને નવો માળો, ૨ જો માળ) આવતી તા. ૧ લી થી તા. ૧૦ મી જુલાઈ સુધીમાં મોકલી આપવું. તેથી તેમને વી. પી. તથા પોસ્ટોર્ગનો મળીને જે આનાનો લાભ થશે. તેમને ભેટલુક હથોડાપ આપવામાં આવશે.

આફ્રીકા પગેરે પરદેશના આહુકો—એમને વી. પી. ઘણું શક્ય નથી. માટે તેઓએ લવાજમના તથા ભેટલુકના પોસ્ટોર્ગનો મળી રૂ. ૨-૧૩-૦ મનીઓર્ડર આપવા પોસ્ટલ ઓર્ડરથી દમને સત્તર મોકલી આપવા કૃપા કરવી. તે સભેથી ભેટલુક તરત રવાના કરવામાં આવશે. જેમનું લવાજમ આવતી તા. ૫ મી આગસ્ટ સુધીમાં નહીં મળી આવે તેમનું નામ લાચારીએ આહુકનાં રજીસ્ટરમાંથી કાઢી નાંખવામાં આવશે.

વી. પી. કરતી વખતે જુદી ખબર પોસ્ટકાર્ડથી આપવામાં આવનાર નથી—આટલા નાનાં લવાજમ માટે જુદા પોસ્ટકાર્ડથી વી. પી. કરતી વખતે આહુકને ખબર આપવાની હમે જરૂર જોતા નથી. માટે આહુકને તેની વાટ ન જોવા વિનંતિ છે.

મુખ્ય }
નં. ૮૨, કાંદાવાડી.

મોતીલાલ ત્રિ. દલાલ.
વ્યવસ્થાપક-તંત્રી, સભા

સુવિજ્ઞાનં ચિકિત્સુયે જનાય સચ્ચાસચ્ચ વચસી પરપ્રધાતે ।

તયોર્યત્સત્યં ચતરદૃર્જાયસ્તદિત્સોમોઽયતિ હન્યસત્ ॥ ઋગ્વેદ, ૭-૧૦૪-૧૨

અર્થ:—(ચિકિત્સુયે) જ્ઞાની (જનાય) જનને માટે, એ (સુવિજ્ઞાનમ્) જાણવા ભેગ છે કે, વચ્ચ, અસત્+ચ) સત્ અને અસત્ (વચસી) વચનો (પરપ્રધાતે) પરપર એક બીજાને દબાવવાની રૂપદો કરે છે; પરંતુ, (તયોઃ) તે બેમાંથી, (ચત્+સત્યમ્) જે સત્ય છે, (ચતરત્) એ બેમાં જે (ઋજીયઃ) ઋણ અકુલિષ છે (તદ્+ચત્) તેનું (સોમઃ) પરમાત્મા (ભવતિ) રક્ષણ કરે છે, તથા (અસત્+આ+હન્તિ) જે અસત્ય છે તેનું હનન કરે છે

પુસ્તક ૨ ભુ.

ભુન, મન ૨૨૧૩.

અંક ૧૨ મે.

આશાભંગ પ્રેમી.

(ગઝલ)

‘દગાબે દિલ’ બગરી, લગાબે આગ એ ઝગરી,
જગાબે પ્રેમ નહીં જાગે, કહે બયગમ કયમ આસે ?
પરાગે કેં નહીં રાગે, નહીં લમરો કદી રાગે,
નથી પરવા અમીસની, મય્યો એ મરત ગુંબરે.
પદાધરી નહીં જાણે, ખદાકારી મહોં મ્હાણે,
અને ખૂતી વળી ટાણે, તહોં તો વાચ વસમા છે:
ભયો આશાસની તીચે જે છે ભાપ બેગીડા,
કદી તું ચાહતી ત્હેને સલામી નેની ભોગોને ?
લગાવી લાન આગમને, તશ સંસાર આગમને,
હૃદયે રાખ રોળીને, લગારી ખસ તું કહતી લે.
શરીરે ખાક ચોળીને, હૃદયે રાખ રોળીને,
નિકલ જ પછી વચરાને, સમાધિ ત્હાં તું સાધી લે.

નદી આરે નિરાશા શું, ઉન્હાં એ સારશે આંસુ,
રૂઝી મરશે અરે ! ભમરો, અજલ ખાણું તું પી લેશે.

હાસમ હીરજી ચારણીયાં.

નાતં ભતના ગુણ દોપો !

(હલ્કા, કહેવતો ઇ.)

૫. ડયો પાડો ને ફૂતરો, ત્રણે ભતનાં દેથી;
નાગર કાગડ ને ફૂકડો, ત્રણે ભતનાં હોંસી. ૧
ભત ભતનો વેરિ તે ભત ભતને ખાય;
ભાટ બ્રાહ્મણ ને ફૂતરાં, ભેઈ ભેઈ ધુરકાય. ૨
ભાટ બ્રાહ્મણું લાકડું, વણ પેસારું પેરો;
સામું ભેતાં ઉખા રે' ને, આરો કે'તાં બેરો. ૩
ભાટ બ્રાહ્મણું લાકડું, વણ પેસારું પેરો;
ચોરે ૧ કલિયે આવજો, તો થર આવીને બેરો. ૪
ભાટ બ્રાહ્મણને કુવાડિયા, ૨ એ મુખ મોળા હોય;
એક ન કાપે લાકડાં, બીજને નવ દે કાચ. ૫
નાગર નાચણ ને પાવડી ૩, શિંગી ૪ ને સોનાર;
એ પાંચ ન થાય આપણાં, છઠ્ઠા ખિડાવાળ. ૬
આશા પાસા અગન જળ, કમ કઠોર કુમાર;
એ તો ન હોય આપણાં, સાવજ સર્પ સુનાર. ૭
જટકામણું જટકામણું ૧ તે વાંચે ઉડી જાય;
આપે ધરના વિષને, પુન્ય કયાંથી થાય ? ૮
આગળ બુદ્ધિ વાણિયો, ને પાછળ બુદ્ધિ બ્રહ્મ;
તરત બુદ્ધિ તરકડો, જે ગોદો મારે ધંમ. ૯
વાતે રીઝે વાણિયો, રળી રીઝે સ્ત્રીપૂત;
બ્રાહ્મણ રીઝે લાડવે, કલસે રીઝે ભૂત. ૧૦
ભેઈભેઈ સો બ્રાહ્મણ ને ફૂતરો - સરદાર;
લડવામાં તો સરસપટ, ને પગારમાં તેવાર. ૧૧
સ્ત્રીપૂતણીનો રાસડો, ને કઠિયાણીનો કાપ;
વાણિયાણીનું વગોળું, ને સાહુ જોનો આપ. ૧૨
ઉંચા ભેયો બળદિયો, ને નીચા ભેઈ નાર;
એકલ પીડો વાણિયો, એ ત્રણેનું મોં બાળ. ૧૩

પાંચસો મળ્યા પીંભરા ને છસો મળ્યા નાઈ;
આપે જઈને ચેરો ઘાંચો, મુઠં માખ ન સાધી. ૧૪
કરો તુરક ન છેડિયે, બાજરે બકાત;
જંગલ ભત ૧ નં છેડિયે ઉન્હાણે અંગાર. ૧૫
જળ ગાદી પગ સાથરો, અજવાળી પાણી રાત;
ભાથી ૨ ભૂપ સરીખરો, આખરે બિલની ભત. ૧૬
રાળા કણુળ ૩ ચંગરાં ૪, કાછડિયા ૫ કોદાળ; ૬
પાંચ મળીને આપિયાં, બિરદ પાંચ તાકાળ. ૧૭
કલક ૭ કણુબી ને કંચવો, કણુબી અને મજક;
એટલાં ઊંઘાં ૮ ગુણ કરે, (પણ) વણુ ગુંધા અરીક. ૧૮
કાંઠાં ૯ તો ગાંઠાં ૧૦ બસાં, તાળં બસાં તરક;
ટાં ૧૧ તગમગાં ૧૨ ભસાં અથ ભૂખાં અથ ભરખ. ૧૩
ગોલાં, દોલાં ને ગાદલાં, કાગડ અને કપાસ;
એ તો ફૂંચાં ગુણ કરે, ફૂંચાં વગર વિનારા. ૨૦
ચેયો ચોયે વાડને, પુરબોયો પુરે કુરે;
મસાણી ઉડી મજસકે, પૂછ કે દોઢ મુલો ? ૨૧
ટોપી પેર્વામાં ત્રણ ગુણ, નહિ વેરો કે વેઠ;
બાવો બાવો સહુ કહે, ને મુખે ભરે પેટ. ૨૨
દાદી મુંઢ મુંઢવિને, નવશં કાપું મૂખ;
ચોખાણું શું કામ છે, શિશાંબાનું ૧૪ સૂખ. ૨૩
કાળા બાહોનાં કાંચાં બાંચાં, લુધાર બેટાં બાંચ;
લવાડણું પાણી પાંચે, ને એમજ મેઘાં યાચ. ૨૪
કાડી લેદે કેળી લેદે, એ તો સહુએ જાણ્યું;
સાહુને વેચારી લેદે, એ તે હંબા કાણું ૧૫ ૧ ૨૫

૧ સુસવમાનની-એક ભત. ૨ શરો. ૩ કણુબી.
૪ આમડિયા. ૫ કઠિયા બ્રાહ્મણ. ૬ બહુ ખાનાર
અકાંતિયો. ૭ લોટ. ૮, કચરો. ૯ કાડી. ૧૦
ધસાયેલાં નિર્ધન. ૧૧ સ્ત્રીપૂત. ૧૨ ધનવાન.
૧૩ અધિકાં. ૧૪ ખાધાનું. ૧૫ શું ?

૧ ગ્રામનો ચોરેક, એક ભંદર જગ્યા. ૨ કુહાડા.
૩ બાવલ, ભેળી ૪ શિંગાળા દોર. ૫ સોના.
૬ ફેતરાં.

વણન કરે તે વાણિયા, બહુ વેપારે વાંચ; - દારી સતી યાચ નહિ, વાળ ન યાચ હીર. ૨૯
 સવળાનું અવળું કરી, મેળને ખાણિયે નાંચ. ૨૬ ખોલે તરક ને માણિયો, ચીમડ કવનન ધુંદ; ૩૦
 માત્રમાં મારે તોલમાં મારે, મુંઝમાં માટે વાણિયો; કલુષી પિશુન માનવી, રેળ બળ ધન હુંદ. ૩૦
 લોડું ધાસે લાકડ ધાસે, ધાસે મેઢો ખાણિયો. ૨૭ તાણત ઘેઝાં તરકડાં, વિવાહ ઘેઝી નાર; ૩૧
 તરક પિંજરો ચામડો, મેરં મેમણું ને મિયાં; હોળી ઘેઝાં હિંદુડાં, તણે એકલ વાર. ૩૧
 ખોલે ખવાસ ને ખારવો, એમાં કેણુ બચા? ૨૮ બિડાં કુત્તાં ને બામણાં, સાંડાં ને સૂતાર; ૩૨
 ગોલી ન યાચ ગરાસણી, ખોલે ન યાચ પીર; કપલ ઘોડી ને બળ ઘણું, છઠ્ઠાં બુચો ચુનાર. ૩૨
 (શ. કહાનજી ધર્મસી (રાજકોટ) હેત “ કાડીયાવાડી સાહિત્ય ” માંથી)

આત્માનો અનરો યોગ.

(મઝલ—કૃત્વાલી.)

રંગે રંગમાં ભરીને રાગ, ઝિંકુ છું તાન પ્યારાનું;
 જલાલી અંતરે ચેરાગ, ધડે છું ધ્યાન પ્યારાનું.
 નજર જ્યાં જ્યાં ફરે મ્હારી, છાંપી ત્યાં ત્યાં તરે ત્હારી;
 બધું આકાશનું ચક્રકર, બન્યું ચોગાન પ્યારાનું.
 રમજતો જંગલે જંગલ, જગાવી દહોદિલ દંગલ;
 સુખારક નામ મંગલ એ, જપું છું પ્રાણ પ્યારાનું.
 મંદુર કંઈ પશિયોનાં ગીત, મીઠાં મુંદરી સંગીત;
 પશુ પ્રાણી પદાર્થે પ્રીત, છે ઉત્તાન પ્યારાનું.
 સમીરની હ્રેરમાં નાચે, રવિનાં તેજમાં રાચે;
 હલ્લની ચમુચો વાંચે, ભરેલું જ્ઞાન પ્યારાનું.
 ચરમ જ્યાં જ્યાં ફરે મ્હારી, નિહાળું સ્થાસની સ્વારી;
 બનાવી સૃષ્ટિની કપારી, કરે સા પાન પ્યારાનું.
 બધું તરુપ ભાસે છે, છતાં યે દૂર નાસે છે;
 ઘડી પાસે ઘડી ફરે, અજળ છે જ્ઞાન પ્યારાનું.
 મ્હોરો લેગી, થશે ભેંગી, બન્યો છું રાગનો રાગી;
 વિયોગી પ્રેમનો યોગી, ગળતું જ્ઞાન પ્યારાનું.
 ન જનમાં કે રૂચે વનમાં, નથી શાન્તિ ત્રિભુવનમાં;
 રટન રેણું રંગે રંગમાં, નિરંતર નામ પ્યારાનું.
 ન રૂચે કંઈ પીતું ખાણું, ન સૂચે આવણું જાણું;
 ઉડી છે આગ અંતરમાં, ચડું દ્રુપાન પ્યારાનું.
 નજર જાંખી બની જોતાં, નથી જાંખી ચની રોતાં;
 જગતમાં મારતો ગોધાં, ગણું અદેશાન પ્યારાનું.

કહે લોકા પ્રભુ આધિન ભક્તોને સદા રહેતા;

ખખર લેતા નથી જાને ? ગયું ક્યાં ભાન પ્યારાનું ?

ભળું શા ભક્તિના નેમે, અને પૂછું ક્યા પ્રેમે ?

ન જાણો નાથ ! એ જાને ? રહું. શું. માન પ્યારાનું ?

જલાવી દીપ જુહિનો, ચઢાવી ધૂપ-શુદ્ધિનો;

હિતારી ભક્તિની આર્તિ, ધરું છું ધ્યાન પ્યારાનું.

ચઢાવી શીલની શેલી, શિરે ભક્તિ મુકટ મેલી;

હૃદય રસ રાગને રેલી, કરું છું ગાન પ્યારાનું.

ત્યજ સંસાર સુખ સજ્જન, સમર્પી માંસ ને મજ્જન;

હુંટાવી લોકમાં લજ્જન, સહયું સન્માન પ્યારાનું.

કરું છું ધ્યાન દાતા ! કરો કોઈ અંતરે જાતા !

ભરો કોઈ ભીખની ઝાલી, દધને દાન પ્યારાનું.

ખિચાઈ પ્રેમધેનું આ, પ્રભુચરણે રજીનું આ,

ન મળતાં પ્યાર આ શુભશુભ અને જોગન પ્યારાનું.

વસન્ત.

“ ધુધટ ખોલો સનમ પ્યારી. ”

જતાવો ના સનમ પ્યારી ગુનરીને સિતમગારી,
જણાવો શંકનો. શો વાંક, ધુધટ ખોલો સનમ પ્યારી,
અદાલતે ધક્કેના આદિલ, કરું ફરિયાદ ક્યાં તારી,
રહમ કર થઈ હવે તોખા, ધુધટ ખોલો સનમ પ્યારી.
ઝકડી ઝંઝિરે જુલફથી, ખનાવ્યો ખૂત તે બંદી,
ફર્યો હું ફેલમાં ફંદી, ધુધટ ખોલો સનમ પ્યારી.
ગુલાબી માલની સુરખી, લાઇ ધક્કે કીધી લુરકી,
ભભાળ્યું ભાન ભભગારી, ધુધટ ખોલો સનમ પ્યારી.
જુલ્મે તું ધમની લકડી, લાઈ જે હાથ લાવોથી,
નમાવ્યો ફેરવી માથે, ધુધટ ખોલો સનમ પ્યારી.
ચળકતી ચરમ ચમકારે, ચતુરા ચિત્તને ચોથું,
અપંગ કીધો અપગોથી, ધુધટ ખોલો સનમ પ્યારી.
ફના થઈ જીંદગી મારી, મહેબૂબ મહેબૂબે તારી,
હવે દે હાથથી તારી ! ધુધટ ખોલો સનમ પ્યારી.
અકાઝું ફેટખાનું આ, તિરાખોથી દીધું જાણી,
કહું શું વાત અંધારી ! ધુધટ ખોલો સનમ પ્યારી.

ભદ્રકર્તા કંટેકા વાગે, કચર તું માર છુબ મારે,
 યહો બેહોશ બુદ્ધાધી, ઘુંઘટ ખોલો સનમ પ્યારી.
 નિશા જગની નિશા મારી, લીધા દિને નિશાધારી,
 નિશાએ આસ.તો આપો, ઘુંઘટ ખોલો સનમ પ્યારી,
 વહે ના આંખથી આંસુ, સનમ ગણ ના કદિલુ દેયું,
 રહે છે દિલ ઝાઝું બે, ઘુંઘટ ખોલો સનમ પ્યારી
 ન આંસુ લોહનારું કે, ન મુલુનારું દુઝો મારું.
 ગુમરું અર્જ ક્યાં મારી, ઘુંઘટ ખોલો સનમ પ્યારી.

X X X X X

ખુદાઈ નૂર બર નિશા, રહમથી એક કરી બેને,
 હણી દિલ ચરમ કાલિયથી, જરા આ દાસને બેને.
 ગુલાબી ગાલની મુરખી ધીમેથી ચુમવા દેને;
 અરે નાપાકને તું પાક મહોખતથી કરી દેને;
 અદાસતે ઈશકના આદિલ કદમ પોમી ફરી કહું છું,
 જરા તું અર્જ આ ધરજે, રહમ અન્તે હવે કરજે.

નડીઆદ,

સી. બી. પટેલ.

આ પત્રનું સમાપ્ત થયલું બીલું વર્ષ-ત્રીજા વર્ષનો પ્રારંભ અને આશાઓ.

આ માસિક પત્રિકાનું બીલું વર્ષ, આ મારે, ગયા પહેલાં વર્ષ પેઠે, નિર્વિઘ્ન સમાપ્ત થાય છે, તે સાથે પ્રભુનો હમે પાડ.માનીએ છીએ. જે ગ્રાહકો તથા અન્ય સન્ન-નોએ આ પત્રની અદ્ય સેવા અને સ્વસ્થ પ્રવાસની કદર કરી છે તે મારે હમે તેમનો પણ આ પ્રસંગે અંતઃકરણથી ઉપકાર માનીએ છીએ. હમારા લેખકવર્ગને પણ વિસ્મરણ કરી જવા લેઈએ નહીં. તેમનો તો ખાસ ઉપકાર માનવો ઘટે છે. તેમાં અચૂસ કરીને રા. મગનલાલ માણેકલાલ ઝવેરીએ હમને જે સહાયતા કરી છે તેને માટે તો હમે તેમના ખાસ આભારી છીએ. એ લેખકોએ સ્વતંત્ર લેખો, અનુવાદો, અવલોકન આદિથી આ પત્રની અનેકથા સેવા કરી છે, અને એક માનાધિકારી ઉપનંતીની ગરજ પણ સારી છે. હમારા ગ્રાહકોની હમે યથાશક્તિ કેટલે અંગે સેવા કરી છે તેની લાંબી ચર્ચા કરવાની અંગે જરૂર નથી. તેઓ પોતેજ તે લેખ શક્યા હશે. ગુજરાતી માસિકોપર એ એક મોટામાં મોટો અપવાદ એ હતા કે તેઓ અનિયમિત છે. હમારા ૧૯૧૧ નો જુલાઈથી તે આજ સુધી આ સાથે નીકળેલા મોટામાં એક હમે નિયમિત પ્રગટ કરી શક્યા લાગ્યલાથી થયા થયા છીએ. અને તે રીતે એ અપવાદમાંથી હમે તો મુક્ત થયા છીએ, એ

હમે હમારા સદ્ભાગ્યનીજ વાત સમજાવે છીએ. એક માસનો અંકે બીજા માસમાં ગયો નથી, એટલુંજ નહીં પણ તા. ૧૫ મી સુધી. પણ કાલકે પણ કવચિત્જ ગયો હશે, અને અનેક અંકો તો તા. ૧ થી ૨ છે અથવા તા. ૫ મીની અંદરજ પ્રગટ થઈ ચુક્યા છે. હમારા આદેશને એથી ઘણો સંતોષ થયો છે એજ હમને પુરતો. સંતોષ છે. ચાલુ નિયમિતતા સાચવવી એ કંઈ સહેલું નથી. અનેક ઉપાધિવિશેષોની અપેક્ષા કરી, અગવડો ઉપવક્ષ કરી, તથા ખાસ અગવડો કરી રાખવાથીજ ધર્મીઓની પેઠે નિયમિત ચલાય છે. હમારી નિયમિતતા હમે આગામી વર્ષમાં પણ ચાલુ રાખીશું એમ ખાતરી આપવાની ભાગ્યેજ જરૂર છે.

આ પત્રના ઉદ્દેશ વિષે હમે હમારા પ્રથમ વર્ષના અંકમાં વિવેચન કર્યું હતું, તેથી પિષ્ટપેપપણુ કરવાની જરૂર નથી. સામાન્ય પ્રજામાં, સંગીત તથા ઉપયોગી સર્વ પ્રકારના-ધર્મ તથા સમાજ કે જોનો બીજાના મિત્રા લખી ત્યાજ કરે છે તે સુધ્ધા-જ્ઞાનનો પ્રચાર કરવો, તથા શિક્ષિત પ્રજામાં તેની રૂઢિ કરવી, સુધ્ધિપૂર્વક વિચાર કરવો તથા કરાવવો, હુંકમાં સત્યનું મંડન કરવું, અને તે પ્રીતિ તથા મિત્રભાવથી. અને, એવી રીતે કે સાથે સાથે રસ અને આનંદ પણ આપે, એ આ પત્રિકાનો ખાસ ઉદ્દેશ છે. ભારતવર્ષ દેશની ઉન્નતિનાં જે અનેક સાધનો છે તેમાં તેના વતનીઓનાં જ્ઞાનવિકાસ તથા શુદ્ધિવિકાસને હમે એક મુખ્ય સાધન ગણીએ છીએ; અનેક અન્ય સાધનો-સાહસ, ઉદ્દામ, એકસંપ, ધન, મન, તનની સંપત્તિ સદિષા પ્રચારનાં ઇત્યાદિ-તેના ઉત્તેજક તથા અનેક રીતે, એક કારણરૂપ ગણીએ છીએ; ઉદ્દેશ હમે દૈનિક અંશે સક્ષ કર્યો છે તેનો નિશ્ચય સુખ વાચકાએ પોતે કરવાનો છે. તેજો હમારા મધ્યસ્થ છે. હમારે તો એટલુંજ નિવેદન કરવાનું, કે આ પત્રને પોતાની હદમાં નમુનેદાર બનાવવાને હમારી તરફથી કાંઈ પણ જાતની કસર કરવામાં આવતી નથી; તેથી તે નમુનેદાર બન્યું છે એમ કહેવાના આશય નથી. તેમાં અનેક દેખા છે, અને સંપૂર્ણ સંપૂર્ણતા તો અસંભવ છે. પરંતુ હમે પ્રયાસમાં મંદ નથી, ઉદ્દેશ સક્ષ કરવામાં શિયિત્ર નથી. ઉપયુક્ત વિષયો ન રહી જાય તે સારૂ ગયા મે માસથીજ આ પત્રનું કદ વધારીને ૪૮ નાં પદ પાનાં (વત્સર ખખરના ઉપરાંત) કર્યાં છે. જોજોજ ૮ તોડા જેટલું તેનું વજન હવે થઈ જવાથી પૃષ્ઠની સંખ્યામાં એકનો પણ વધારો કરતાં દર આઠકે ૩ આનાનું પોસ્ટેજ વધારે પડે એમ છે. નહીં તો એથી પણ વધારે પાનાં વધારવાની હમારી ઇચ્છા હતી. જતાં જે વધારવાની હમારી ઇચ્છાને હમારા આદેશો જે હદવધી પુષ્ટિ આપે તો તેનું કદ તેજો ઘણું વધારાની શકે એમ છે. જે આદેશ પોતાના મિત્રોમાં આ પત્રનો પ્રચાર કરે અને એકંદર એકક, આઠક એકાદજ આઠક વધારી આપે તો બીજા બે ફોર્મ વધારતાં હમને ભારે પડે નહીં. આવના આખા વર્ષમાં ૫૬ પાનાં તો જાણીને માટેજ ચાલુ રાખવાનો હમારો સંકલ્પ છે; પરંતુ જે પુરતો આઠક સંખ્યા વધશે તો પોસ્ટેજ ડાક કરીને પણ તેથી એ વધુ પાનાં આપતાં હમે અચકાઈશું નહીં. આ બાબતમાં હમે હમારું કર્તવ્ય કર્યું છે-હવે હમારા હિતૃષીઓ તથા આદેશો પોતાના હિતસાધન-કરવાનું બાકી રહ્યું છે.

કેપળ કૌંઠીટી (કદ-જથ્થા) નીજ બાબતમાં નહીં પણ કૌંઠીટી (જાત-ઉત્ત-મતા) ની બાબતમાં હમે વધારાકિત પ્રયત્ન કરીએ છીએ અને કરીશું, એમ જણાવવાની

જરૂર જોઈએ' છીએ. પાનાં ભરવા ખાતરજ એક-અક્ષર. પણ 'સત્ય' માં આવવા દેતા નથી. એટલુંજ નહીં પણ જે વાન, ધીમન કે વિચાર સામાન્ય રીતે અન્ય દૈનિક, સાપ્તાહિક પત્રોદ્ધાર જાણુવવામાં આવી સુકયાં હોય તેના પણ ઉત્તરો માત્ર આ પત્રમાં કદાપિ કરવામાં આવતા નથી. જે વિષય બીજા કોઈ પણ ગુજરાતી પત્ર-દૈનિક, સાપ્તાહિક, પાક્ષિક કે માસિક-માં ન આવ્યો હોય તેનેજ 'સત્ય' માં સ્થાન મળે છે. હમે એકાક કેટલાક અનુવંદી કરીએ છીએ પણ તે પ્રથમ પંક્તિનાં અગ્રેષ્ઠ પત્રોમાંથી, અને તેમાં પણ ઉત્તમ વિષયો તથા ઉત્તમ લેખો જે હોય તેજ, અને તેમાં પણ તેનો ગુજરાતી પ્રગ્નને કામનો તથા લાભ-નોજ સાર આપીએ છીએ. ગમે ત્યાંથી ઉતારા આપવાને બદલે આ પ્રમાણે તરી તારની કાઢીને તે આપવામાં કેટલા ગણે અધીક શ્રમનો વ્યય થાય છે તે જાણુવવાની જરૂર નથી. અનુભવ વિના તે કહ્યું કહિન છે; પરંતુ એ ભોગ હમે આનંદથી આપીએ છીએ. સુંદી કાઢેલા લુદા લુદા ઉપયુક્ત વિષયોના સરિક ફફડાએ શ્રેષ્ઠી કાઢવામાં, પત્રક કરવામાં અને તેનો સાર નીચેની કાઢવામાં અને તેને વળી ટુંકી ટિક્કથી બોધદાયક તથા રસિક બનાવવામાં જે અત્યંત શ્રમ લેવા પડે છે તેની કદર મુત્ર આહકો જુએ છે, એથી હમારો શ્રમ સફલ છે, વળી લેખો પણ સુંદી કાઢેલા વિષયો ઉપર કાળજી ભરેલી રીતેજ જે લખેલા હોય, જેમાં મોટે ભાગે નવું તત્ત્વ નવીન પ્રકાશ જેવું હોય તેનેજ સ્થાન આપવામાં આવે છે તે વાંચકો ભેતા આવ્યા હશેજ. હમારો ઉદ્દેશ પ્રખ્યાત લેખકો કરતાં ઉત્તમ લેખોનો છે. ઉત્તમ હોય, પછી તે અજ્ઞાત, અપ્રસિધ્ધ, અ. બ. ક. નો કેમ ન હોય તો પણ તે હમે અવશ્ય પ્રગટ કરીએ છીએ. ન્યારે સાર તરીકે પ્રસિધ્ધ થયેલા પુરોના લેખો પણ જે કેવલ સામાન્યજ અર્થિત ચર્ચાના હોય તો તેની, નામને ખાતરજ, હમે પરવા કરતા નથી. હમને તો લાગે છે કે વિદ્વાન તરીકે નામના પાત્રી સુકેલા ગુર્જર સાક્ષરોને ઉત્તમ લેખો લખવાનું પ્રયોગનંજ નથી રહ્યું તેથી શાથી, તે દિશામાં તેમની પ્રવૃત્તિ અતિ મંદ થઈ ગઈ છે. તેઓ પ્રસિધ્ધિનું પેન્થન લઈ વાનપ્રસ્થ થઈ ગયા છે ! યોગજ માસિકોના રણસિત્રમાં તેઓ ભેવામાં આવે છે. આશા છે કે તેઓ હવે એ વાત પણ લક્ષમાં લેશે કે પ્રસિધ્ધિ પ્રાપ્ત થયા પછી પણ પોતાનાં જ્ઞાન, શક્તિ તથા શુદ્ધિનો લાભ પ્રગ્નને અવર નર આપવો એ પરમાર્થરૂપે પણ એક કર્તવ્ય છે.

આ માસિક કોઈ પણ ગુજરાતી માસિક કરતાં કદના પ્રમાણમાં સત્તું છે, અને તે હવે હમે હમારો પત્રનું કદ વધાર્યાથી વધારે ખર્ચ થયું છે. ૧૨ અંકોના ૫૬ પાના અર્થાત્ વર્ષના ૬૭૨ પાનાં અને તે રોપજ ૮ પેજ કદનાં થયાં. અર્થાત્ "સત્તાં સાહિત્ય" એથી અર્ધાં કદના જે પુસ્તકો કાઢે છે તેવડાં ૧૩૪૪ પાનાં થયાં, તેમાં ભેટ શુકનાં આશરે ૨૦૦ પાનાં ઉમેરનાં ૧૫૪૪ પાનાં થયાં. "સત્તાં સાહિત્ય" નાં પુસ્તકોમાં રંગો. પાપકા જેવા ઝીણા ટાઇપ ખાત્ર આવતા નથી, તેમજ તે દરવર્ષે માત્ર ૧૨૦૦ પાનાંજ આપે છે, અને કાળજી પણ હક્કા વાપરે છે; એ ભેનાં એના કરનાં એ હમારું પત્ર સત્તું છે, મોથું તો નથીજ એ દેખીતું છે. આશા છે કે આ બાજત હમારો મિત્રોને આહકસંખ્યા વધારવામાં સહાયજીત થઈ પડશે.

હમને કહેતાં આનંદ થાય છે કે ગયા વર્ષના કરતાં આહક સંખ્યા વિશેષ છે. જે જૂના સર્વે આહકો ચાંદું રહેવાં કૃપાં કરશે તો નવાં આહકોથી એટલી વૃદ્ધિ થવાનો સંભવ

છે કે જોથી હમે ઉપર કહ્યા પ્રમાણે હમારા પત્રમાં સુધારો વધારો કરી શકીયું. જો યોગ્ય ઉત્તેજન મળશે તો સચિત્ત લેખો પણ દાખલ કરવામાં આવશે.

આ આત્મકથા લખાવીને વાંચકોને હમે કંટાળવા સહાતા નથી. વર્ષમાં એકજ વખત હમે આત્મનિવેદન કરીએ છીએ, અને એટલું તો આવશ્યક છે. ગ્રાહકોને હમે હમારા લવાજમ ભરનારા માત્ર નહીં પણ અંગત મિત્રો ગણીએ છીએ; અને ધણાખરાનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન કે પરિચયનો હમને લાભ ન મળેલો હોવા છતાં તેમના મારેનો હમારો સ્નેહ નામ માત્ર નથી એ હમે તેમને વિશ્વાસથી કહીશું. હમને આશા છે કે તેઓની પણ હમારા પ્રત્યે એવીજ સહૃદય માયાળુ લાગણી છે. પરમાત્મા પૃથિવમાં ગમે તે સ્થળે વસતા હમારા ગુજરાતી બંધુઓની આ પત્ર રૂપ નિમિત્તદ્વારા સેવા કરવાનું સામર્થ્ય પ્રેરા એજ હમારી નમ્ર યાચના છે.

કલિકાલ માહાત્મ્ય-તેનો મૂલ-ઉદ્દેશ શું હોઈ શકે ?

હીંદુ ધર્મની અનેક વ્યાખ્યાઓ કરવામાં આવી છે. તેમાં જે આપણે, “ કલિકાલમાં ધર્મ, સત્ય, આયુ આદિનો લોપ થશે એવી માન્યતા જે ધર્મનું અંગ છે તે ” એવી એક ઉમેરીએ તો તે વ્યાખ્યા બીજી કરતાં એાછી અર્થસૂચક ગણાશે નહીં; હીંદુ માત્રમાં કયે કાલના પ્રભાવની માન્યતા એટલી વ્યાપક છે-આગાખાની, પંથના ધરમાણની ખોળાઓ પણ કયે અને તેને અતેના કલિકા માને છે-કે, અનેક કહેવતો અને નૈરાસ્યદર્શક ઉદ્દેશોની તે માન્યતા હીંદુસ્તાનમાં એક કારણ અને સાધન થઈ પડ્યાં છે. શાસ્ત્રરૂપ ગણાતા સમસ્ત અવર્તિત પ્રયોમાં કલિકામાં શા શા ગળ્ય ગમખાર બતાવે બતાવ નિર્માણ છે તેની ઘણી ઉદાર રીતે પુષ્ટિ, અને ચુંટી મારેલી ભવિષ્યવાણીઓ પણ ભાખવામાં આવી છે, અને કલિને પ્રારંભમાંથી આગળથી તે વધતે વધતે, અંતમાં અત્યંત ધાર. એધારી રાત જેવો કાળો થતો ચિતરવામાં લુધિકરૂપના અને દોશનો સંપૂર્ણ આશ્રય લેવામાં કાંઈપણ પ્રકારની કંલુ-સાધ કરવામાં આવી નથી. એવા ચિત્રોની અસર સામાન્ય પ્રગંપરે કલિકાકાલના ભવિષ્યના ચિત્રકરોએ ધારેલી તેથી મનઘાનતી થઈ પણ છે. કલિજન્મ હીંદુમંત્ર અત્યંત નૈરાસ્યવાદી થઈ છે. પરિપાટીથી વિપરીત કાંઈપણ બનાવ બન્યો તો તરતજ ઉદ્દેશ નીકળે છે કે “ કલિકાલ છે ને ! ” કાંઈપણ મનપસંદ ન થયું તો કલિનો દોષ ઝટકાડવામાં આવે છે. જે કે નૈરાસ્યવાદીઓના કલિ એ મેલમાં મેરો દિશાનો થઈ પડ્યો છે, પરંતુ સહાને શક્તા આદરવાનું તે એક ખડનું પણ થઈ પડ્યું છે ! લિચુક આલોચોતે તેમની અશ્રદ્ધા કરનારા મુધારકોને ગાત્રીપ્રદાન કરી સંતોષ પામવાનું પણ કલિકાલ એ જેવું તેવું શસ્ત્ર નથી. સુધારાને પણ કલિપ્રભાવની સફળતાના ઉદ્દેશ્ય તરીકે આંગળી બતાવી તેનાથી દૂર રહેવા ચેતાવવામાં આવે છે, કલિકાલનાં માહાત્મ્યની માન્યતાએ સામાન્ય પ્રજાનાં મન એટલો બંદીવણી, ભગવાની અને વહેમાવી દીધાં છે, અને તેમના વિચારપ્રવાહને એવી ઉડી દિશામાં ગમન

કરાવ્યું છે, વિચાર કરવાનાં સ્વાભાવિક દ્રષ્ટિબિંદુને એટલું ખુલામાં ખસેડી દીધું છે કે, એ માન્યતાજ ન્યાં સુધી ધણે અંશે કલ્પિત છે એમ તેમની ખાતરી કરી, આપવામાં ન આવે ત્યાં સુધી તેમના, ભવિષ્યની સ્થિતિ સંબંધી કલેશજનક વિચારો દૂર કરવાની અન્ય સર્વે ચેષ્ટાઓ પાણીમાંજ જવાનો સંભવ છે.

કલિમાં વિશ્વાસ બેસવાનું શું કારણ-?-તેમાં સત્યાભાસનો અંશ.

કલિના ગૌરવ વિષે પ્રગળે એટલો દૃઢ વિશ્વાસ બેસવાનું કારણ શું ? મોટે ભાગે ભવિષ્યવાણિઓ સત્ય છે ! સત્ય પડી છે. એજ કારણ છે. પ્રગળે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી વિશ્વેશ શું જોઈએ ? હમરો વર્ષ પર ભાગેલી ભવિષ્યવાણિઓ તેઓ નજરો નજર, અક્ષરે અક્ષર ખરી પડતી જાય છે !-એમ તેમને દેખાય છે. પરંતુ દીર્ઘ વિચાર કરનારાઓને ચેતવવાની જરૂર નથી કે, કલિપ્રભાવ તેટલેથીજ સત્ય નથી દરતો. ભવિષ્યવાણિઓ ખરી પડવાથી કાંઈ કલિનો પ્રભાવ તે છે એમ સિદ્ધ થતું નથી. તે કાર્ય કારણ સંબંધ સિદ્ધ કરીને રજાપવો જોઈએ. પરંતુ અહીંજ બાહ્યગરની વિદ્યાએ એ મુદ્દિ સાંધી દીધી છે. નિરશક રીતે ભવિષ્યવાણિઓ કલિના પ્રભાવનું ફલ છે એમ લેખકોએ માની લેવાથી, વાયકોએ પણ માની લીધું છે. બિચારા વાયકોને એ પર વિચારજ કરવા દેવાનો પ્રસંગ કે અવકાશ આપવામાં આવ્યો નથી. મારામારીના એક મુકદ્દમામાં ફર્જાંદીને સોજ સૂઝમાં હતાં અને તેના વકીલે તહોમતદારના સાક્ષીને ઉચ્ચ પાણત તપાસમાં તહોમતદારજ મારું એ તો તેથી સિદ્ધ છે એમ માની-મનાવી લાધને, મારનો સોજો હતો એજ ઉચ્ચ પાણત તપાસમાં કબુલ કરાવ્યું ! કલિ નામનો શબ્દ છે, એ કોષના અર્થથી સિદ્ધ છે, એ નામનો કાલ છે; યુગ છે તે પણ જ્યોતિષના અર્થથી સિદ્ધ છે, અને કલિયુગમાં શું બનશે તે પણ ખરેખરાત બને છે, પછી ભવિષ્યવાણિનો કરનાર ભવિષ્યવેતા હોવામાં સંશય શો ? એ કલિના પોતાના પ્રભાવથી છે એની થી સાબિતી, એવો તો ચોતા વક્તા કોઈએ સવાલજ ઉઠાવ્યો નહીં, એજ મહા આશ્ચર્ય છે. તહોમતદારને દંડવાનો જજને દરાવજ કરી મૂક્યો હોય, માત્ર તેને સુન્દેગાર ઠેરવવા કાંઈક શોધી કાઢવાનીજ તત્ત્વીજ કરવામાં આવે તેવોજ કલિકાલને દુષ્ટતાના આરોપથી દંડિત કરવાનો ઉપદેશત ન્યાય છે. ગમે તે બનતું હોય, હમરોને બદલે લાખો વર્ષ પૂર્વેથી તે બનશે એમ કેમ કહેવામાં નહીં આવ્યું હોય ? અને બને પણ ખરું, પરંતુ તેમાં કલિકાલ કેવી રીતે ઉત્તરદાતા ? તે પોને જાતે જવાબદાર કેવી રીતે ? એ અપરાધ તેણે પોતાની ઇચ્છાથી, આગળ પડીને કીધો છે એમ શા પરથી દરે છે ?

પ્રાચીન અને અપ્રાચીન શાસ્ત્રોમાં શું મુખ્ય ભેદ છે ?

હમારા અદ્યતન પ્રમાણે એ ભવિષ્યવાણિઓ જોતાં, તેના કરનારાઓમાં ઝાડકીલ કે અન્ય સાંપ્રત તારિણીપ્રસાદ આદિ જંગાદી અને અગ્રિજી જાપેલા વર્તારા કાઠનારાઓ કરતાં અતિવિશેષ ભવિષ્યજ્ઞાન જણાતું નથી. ભવિષ્યજ્ઞાન તો એવો મહાન વિષય છે કે પરમાત્માને પણ તેનું આ ક્ષણે સંપૂર્ણ જ્ઞાન હોવા વિષે અનેક આસ્તિકોને પણ શક છે. જગત્ માનવી વિદ્યાના જ્ઞાતા, સજ્જિના જ્ઞાત નિયમો, મહાનિયમો અને ઉપનિયમોના યાત્રાચલન અભ્યાસી વિજ્ઞાનવેતાઓ તથા ઇતિહાસવેતાઓને પણ, દૂરનું ભવિષ્ય તો બહુ દૂરની

વાત છે પરંતુ આવતી, કાલે પોતે શું કરશે અને શું નહીં કરી શકે તે પણ જાતી ટોળીને કહેવાની હાથ ભીડતા નથી; તે પછી રાહુ સૂર્યને ગળી જાય છે તેથી મહત્ત્વ યાવ છે. અને દાન આપવાથીજ સૂર્ય મુક્ત થાય છે એવાં જ્ઞાનનાં ધરાવનાર સત્યુગમાં બેઠાં કરોડો વર્ષ પછી ચંનારા કલિના બનાવોની નસેનસ અને બાલેબાલ ભ્રમ શકે એ બહુ સંભવતું તો નથી. આમ કહીને કાંઈ દમ, એ-વિદ્વાન સાંપ્રત, રાજકારોએ જાણી બેઠને લોકોને દગ્ગા છે કે ઉધા પાટા બંધાયા છે એમ કહેવા માંગીએ છીએ એવું સમજવાનું લાગે. ઉદતું તેમના હેતુ સ્પષ્ટ હતો. પ્રજાને આડે મારો જતા અટકાવવાના શુભ હેતુથીજ કલિયુગરૂપી બંધ તેઓએ બાંધ્યા; અને ધણે અંશે તેઓ પ્રાચીન પરિપાટીનું એ દ્વાર રક્ષણ કરવામાં સફલ પણ થયા છે; પરંતુ એ લાભના સામા પાસામાં કેટલીક ગંભીર દાનિ થઈ છે. તે સરવાળામાં જણાવ્યું નથી. પ્રાચીન આર્યશાસ્ત્રો તથા અર્વાચીન આર્યશાસ્ત્રો ઉભયનો હેતુ પ્રજાને ધાર્મિક બનાવવાનો હતો તથા છે. પરંતુ પ્રાચીન શાસ્ત્રોની વિશેષતા એ છે કે પ્રજાને સ્વશુદ્ધિથી જાણી કરીને ધાર્મિક કરવાનો તેમના ઉદ્દેશ હતો, અને અર્વાચીન શાસ્ત્રોનો મહા દોષ હમને તો એજ ભાસે છે કે પ્રજાને અજ્ઞાતી, વહેમી અથવા અધઝઝાદા કરીને તેને તેઓએ ધાર્મિક બનાવ્યા છે. પ્રાચીન આર્યો વિશ્વાસથી ધાર્મિક હતા. વર્તમાન આર્યો પણ ધાર્મિક છે, નથી એમ નહિ; પરંતુ બેદ જુવો ! તેઓ સમયથી ધાર્મિક છે ! નહીં તો અમુક દેવ અપ્રસન્ન થશે, નહીં તો શીતલા આમ કરશે અને ગણપતિ તેમ કરશે એવો ભય પ્રાચીનોને નહોતો. અધઝઝાદા, અને અજ્ઞાત એ પણ પ્રજાને ધાર્મિક બનાવવાની એક રીતિ છે ખરી, અને તે વધારે સરસ અને સહેલી તથા અટમટ વિનાની પણ છે, પરંતુ તેથી પ્રજાની કાર્પશકિત મંદ પડી જાય છે. તેથી, કર્મને માટે ધર્મ નહીં પરંતુ ધર્મને માટે કર્મ થઈ જાય છે, એવી ઉલટ પુનઃ રિપતિ થઈ જાય છે. કલિને યુગવિશેષ, સત્તાવિશેષ અને રાજરૂપ માનવાથી પણ મનુષ્ય અધર્મ કરતાં ડર્યા છે ખરા. પરંતુ મૂલ વાત સત્ય ન હોવાથી, બકર કાઢતાં ઉંટ પેઠું છે. અનેક સત્યુગની કુંદર વાતો પણ કલિયુગમાં નિષિદ્ધ ઠાકી બેસાડાઈ છે, તથા અનેક સત્ય મુધારાને પણ ખરાજ કુધારા સાથે બેસાડી દઈને એ સર્વેથી પ્રજાને દુર કરી નાંખવામાં આવી છે. એથી પ્રજા અમુક વાત ધાર્મિક છે કે અધાર્મિક તે માટે અમુક નિયમોથી સ્વતંત્ર વિચાર ન કરતાં, શાસ્ત્રમાં તેને ધાર્મિક કહી છે કે નહીં એટલેજ પ્રજા કરે છે ! અમુક ઝીજ ‘ એટી ’ કહેવાય કે નહીં, અંગારાસમાં અમુક ઝીજ ખવાય કે નહીં ખવાય, અમુક ઝીજનો રજસ્વલાથી સ્પર્શ થાય કે નહીં, તેની ટીપ જેવી મનસ્વી (arbitrary) છે તેવીજ ધર્મ તથા અધર્મનાં કાર્યોની ટીપ કલિયુગ માટે મનસ્વી પણ રચવામાં આવી છે. તેને સત્ય માનીને લોકો વારંવાર જે ખરું જોતાં ધાર્મિક તેને અધાર્મિક અને અધાર્મિક તેને ધાર્મિક માની બેઠા છે. પરદેશગમન, સન્ધસ્ત, દત્તપાદિ વાતોને કલિમાં અધાર્મિક ઠરાવી છે. પરંતુ તેનું કારણ જુવો તો તો કાંઈ નહીં ! કલિરાજની આજ્ઞા ! નિર્દોષ ગિચરા કલિનું નામ બદલામ કરવા જેવું આ છે. અનંત કાલના અમુક સાગનું તે નામ માત્ર છે. અમુક ખીનીટ અથવા વર્ષનો તે એક સરવાળો કે ગુણકાર છે. કાલના તે એક કલિપત ભાગ છે, છતાં જ કલિને દાવપચવાળો માણસજ બનાવીને સતોષ ન કરતાં, તેને અજ્ઞાતીઓના મનોરાજ્યમાં ગાદી સુધી અધાવીને કલિરાજ બનાવવામાં આવ્યો છે ! એજ સતોષ છે કે ટાઇ રિજીસ્ટ્રી તેની દૃષ્ટિ મૂર્તિ નથી બની.

મૂળ ઉદ્દેશ સ્તુત્ય દુરો પરંતુ એકંદર થયલી હાની.

કલિયુગમાં મનુષ્યને અધાર્મિક થવાની વૃત્તિ થશે એવો 'કલિયુગના' આરંભમાં લખ આપવાથી, મનુષ્યો પાંપકર્મથી દૂર એ ઉદ્દેશ સ્તુત્ય હતો તે હમે કહી ગયા છીએ. હવે અધાર્મિક થવાની વૃત્તિ થશે એ વાત મનાવવા સાર પશુ રાત્રિકરોએ જેવી તેથી શુદ્ધિમતા દર્શાવી નથી. કલિમાં શા શા અધર્મ થશે તેની એવી મુદ્દિત સંકલના કરી છે કે પ્રથમ પ્રિમો (prima facie) એ ભવિષ્યવાંચિને સ્વયં પહેલી તરીકે પસાર કરી દેવામાં આવે. પરંતુ લખનારાઓ પાસે કલિની કુંડલી કે જન્માક્ષર નહોતા કે જ્યોતિષની ગણતરીપરથી ભવિષ્ય ભાખી શકે. કલિના લક્ષણના ચિત્રનારાઓએ મનુષ્યના વિવિધ સ્વભાવો, તેમની દુર્ભક્તતાઓ, તેમનાં લયલોભ, સ્વાર્થ પરમાર્થ આદિ શુભો, તથા સમાજની પરિસ્થિતિનું બહુ સારું અવલોકન કર્યું હતું. કલિમાં લોકો કેવા થશે એવું અનુમાન કર્યું તે માત્ર પ્રત્યક્ અવલોકનનું. પ્રતિષ્ઠિત અને ભાષાની સફાઈનું મિત્રશુ માત્ર છે. તેઓએ ભવિષ્યમાં કલિકાલમાં લોક અમુકતમુક વર્તન કરશે એમ લખ્યું છે, તેમજ લોકોને તેમ ખરેખાર કરતા જોઈને, આપણે લખનારાઓની દેવીવાણી સફલ થયથી જોઈને, તેમને ભવિષ્યવેતા તરીકે પૂછ્યે છીએ; પરંતુ તેઓએ તેટલું બહું પરાક્રમ કર્યું નથી. તેને માટે અવકાશ નહોતો. મનુષ્ય સ્વભાવના કાલમનાં તત્ત્વો લક્ષમાં રાખીને, લોકો અમુક અમુક પ્રસંગે શું કરે તેજ તેઓએ કર્યું છે. તેમનાજ સમયમાં લોકો જે પ્રકારનું વચ્ચુતઃ ખરાબ કે તેમને મને ખરાબ વર્તન ચલાવતા તેનાથી પણ વધારે ખરાબ વર્તન હવે પછી ચલાવશે એ કરતાં વધારે ભવિષ્યના ઉંડાણમાં તેઓ ઉતર્યા નથી. એમની ભવિષ્યવાણી સૂક્ષ્મ રીતે તપાસતાંજ એમ જણાઈ આવે છે, અને કેટલીક ભવિષ્યવાણી તો ખોટી પડી છે તે ઉપરથી ખરી વાત પકડાઈ આવે છે.

હમે જે પુરાણો વાંચ્યા છે તેમાં કલિધર્મનું સૌથી પુષ્કળ તથા સરસ નિરૂપણ વિષ્ણુ પુરાણમાં જોયું છે. તેથી તેનીજ સદાવતારથી, એ ધર્મનું પૃથક્કરણ કરીને હમારો પક્ષ સિદ્ધ કરવા પ્રયત્ન કરીશું. શ્રી વિષ્ણુપુરાણના ૬૬૩ અંશના પ્રથમાધ્યાયમાં, મૈત્રેયના પૂજવાથી મહર્ષિ પરાશર કલિમાં શી સ્થિતિ થશે તે કહે છે. તેના કેટલાક સાર નીચે પ્રમાણે છે:—

“ સર્વવર્ણની કન્યા સાથે વિવાહ કરવાનું યોગ્ય ગણાશે. ”

આ વાત વ્યવહારમાં તદ્દન ખોટી પડી છે. ઉદ્દું, સર્વે અર્થોત્ ૪ વર્ષ કેવલ પોતાપોતામાંજ લગ્ન વ્યવહાર કરતા અટક્યા છે, એટલુંજ નહીં પણ પેટાત્તાતિઓમાં પણ કરતા નથી ! ખાદ્યજોમાં નાગર મને તે નાગરને પણ કન્યાદાન કરતો નથી. વડનગરો કદાચ વિરાનગરને આપશે નહીં, એટલુંજ નહીં પણ સુરતી વડનગરો કાઠીયાવાડીને આપતાં વિચાર કરશે ! કાઠીયાવાડમાં તો સુરોપમાં વ્યાપારના એક સંપ સાર “ ટ્રેડ યુનિયન ” થયાં છે; તેવાં લગ્નવ્યવહારનાં એકડા, ગોળ વગેરે નામથી ‘ દૂરદે ’ અને યુનિયનો થયાં છે. તેની પહાર પોતાની ન્યાતવાણને પણ કન્યા આપવી હરામ છે, તો પેટા વર્ણ અને વર્ણ તો દૂરજ રહી !

કદાચ એમ કહેવામાં આવે કે “ કલિકાલનું માહાત્મ્ય ખરું પડશે તે આસુબિલથી અને તેને મળેલા ટેકાથી સિદ્ધ થાય છે. સુધારકો વર્ણવણના ભેદ વિના લગ્ન વ્યવહાર સિદ્ધ કરવા મથે છે, અને કેટલાક કરતા પણ યંવા છે, તે કલિ ભવિષ્યનું મંગલાચરણ છે. ” તેના

ઉત્તર એ છે કે, કદાચ સુધારકો ઘોષા સૌ વર્ષ બાદ વિજયી થાય તો પણ તેથી કલિમાહાત્મ્ય ખરું પડવાનો સંભવ નથી, કેમકે આ દેશની પેઠે જન્મથી નહીં પરંતુ યુરોપ તથા આશીન કાલ પેઠે, ભવિષ્યના સંભવિત સુધરેલા આર્યો, શુલ્કર્મ રત્નભાવે અનુસાર લગ્ન કરશે. યુરોપમાં અદ્વિતા જેવી વર્ણ વ્યવસ્થા નથી, છતાં ગરીબની કન્યા ધનાઢ્યને પરણવાનું કે ગર્ભશ્રીમંતનો પુત્ર કામલા વીણતીને પરણવાનું બહુ અસાધારણ છે; જેઓ પરણે છે તેમનો માતૃપિતા તેમજ મિત્રમંડળ ત્યાગ કરે છે. પાશ્ચાત્ય પ્રજામાં પંજુ લગ્ન, પ્રમાણમાં સમાન રિયતિ, તથા સમાન વિદ્યા પ્રાપ્તનાર વચ્ચેજ થાય છે. તે રિયતિનું નામ શુલ્ક કર્મનીજ વ્યવસ્થા છે. કલિના જ્યોતિર્વિદ્યોએ એવી કાર્મિક વર્ણ ન કહી દોષ તો પણ, પ્રથમ તો તેઓ ખોટાજ પડે છે, કેમકે તેમના લખવા પ્રમાણે તો ઉત્તરોત્તર ક્રમે ક્રમે રિયતિ બગડશે, કે જેમ થયું નથી. વર્ણવર્ણ વિલક્ષિત થઈ-અને એવી મદત્વની વાત તો દરેક જાણવાનું જ ભૂલી ગયો છે-અને સત્યુગની માની લીધેલા કારણ કે તે ખરું નથી તે મદ્દાભારતમાં આવતાં અનેક પ્રમાણથી સિદ્ધ છે, અસવર્ણ લગ્ન પ્રતિબંધ કરતાં પણ વધારે સખ્ત પ્રતિબંધ કલિયુગમાં થઈને સત્યયુગનો પણ સત્યયુગ હાલ તો પ્રવૃત્તમાન છે! હવે પછી કદાચ સુધારાવાળાઓ કાળા અને જન્મની ગાતિ તથા જન્મની વર્ણ લગ્ન પ્રસંગમાં નષ્ટ થઈ તો પણ ઉત્તરોત્તર બહુતા થશે એવું જે કહેવામાં આવ્યું છે તે તો ખોટુંને ખોટું જ રહ્યું. જે સુધારકો ભવિષ્યમાં ખરા પડે તો તો કલિયુગમાં હજી જન્મવાની કહેલી અનેક મુખ્ય વાતો બહુજ ખોટી પડવાનો ભય છે, તે હમે આગામી અંકમાં સિદ્ધ કરીશું, અને સાથે સાથે કલિનો મૂક તથા વાસ્તવિક અર્થ શું છે તેનો પણ નિશ્ચય કરવા પ્રયત્ન કરીશું.

(અપૂર્ણ)

જન્મની બધિરતા અને મુગ્ધતા-તેનાં કારણો, લક્ષણો તથા ઉપાયો.

બહેરાં મુંગાઓને પશ્ચિમમાં કેવી રીતે શિક્ષિત કરવામાં આવે છે ?

જન્મથી બહેરી તથા મુંગી અને નસાણું ત્યાં સૌ તેમ વળી અવગ એવી અમેરીકન બાલક મીસ હેલન કેલર બી. એ. (માન સહિત) નાં આત્મજીવનનું, હમે 'સત્ય' ના નવેમ્બર માસ (વર્ષ બીજું, અંક ૫ મા) ના અંકમાં કાંઈક વિવેચન કાઢું હતું. તે વિદુષી પ્રંતાયશ્ચ બધિના-મુંગાનાં જીવનની અસાધારણતાથી હમને બહેરા મુંગાઓની સંખ્યા, રિયતિ તથા શિક્ષણનાં સંબંધમાં સંશોધન કરવાની પ્રવૃત્તિ થઈ, અને તેને પરિણામે હમને જે વિગતો મળી છે તે એટલા બધા અંશમાં વિચિત્ર, બહુવાચક અને માનવદયાનાં સોતનું વહન કરાવનારી પ્રતીત થઈ છે કે હમે હમારો શ્રમ સફળ થયેલો માનીએ છીએ, અને હમારા સંગ વાચકો સમક્ષ ધણા આનંદથી તે રજૂ કરીએ છીએ.

પ્રત્યુની લીલા અપાર છે. ચત જન્મનાં સંચિત પાપને ફક્ત જે આત્માઓની વાણિનો પ્રસાદ પ્રત્યુ તેમના આ જન્મમાં આપી શક્યો નથી તેની ખોટ એ દયાલુ દેવાધિદેવે પોતાની વિશેષ કૃપાવડે યથાશક્ય રીતે પૂરવા પ્રયત્ન કર્યો છે એજ મુખ્ય સાર ઉપર બધિરો તથા મુગ્ધોનાં લક્ષણો તથા તેમની સ્વાભાવિક અપ્રગટ શક્તિઓનું જ્ઞાન થતાં આપણે આવું પડે છે. મુગ્ધોમાં વાણિની શક્તિ તેમનાં ગત્રોમાં, તેમના હાથ અને હાથનાં નાકાઓમાં ઊભાભિન્ન થઇ હોય છે અને તેમની હલ સ્પર્શ અને જડ થઇ છે તો તેને બદલે એ હાથ આદિ અવયવો દલાવીને પશુ મુગ્ધો પોતાની ઇચ્છાઓ અને પોતાના ભાવો પ્રગટ કરી શકે છે. જે દેશોમાં મુગ્ધોને શાળામાં શાસ્ત્રીય શિક્ષણ આપવામાં આવતું નથી તે દેશના મુગ્ધો કુદરતી ચિન્હોથી પોતાનો વ્યવહાર વગર શિખવે જતાઓ, ઉત્તમ રીતે ચલાવે છે, અને મુગ્ધો તો પરસ્પર સહાનુભૂતિની એકતાને લીધે, ગમે તેટલા દૂર દેશના હોઇ પ્રથમજ વાર મગ્યા હોય તોયે બહુજ ઉત્તમ રીતે પોતપોતામાં વાર્તા કરી શકે છે ! અને પ્રવાહી વાણીથી તે ઓછી ઝડપથી કે વધારે કંઠાળાભરી હોતી નથી. પ્રશ્ન મુગ્ધોને એ વાણિ સપાટાગ્રંથ જાણવા-સ્થાથી શિખતી દેહે, અને વળી એ નવી વાણિની વિશેષતા એ છે કે, તે કુદરતી હોવાથી સર્વે દેશોમાં ચાલે છે. મુગ્ધોનાં ચિન્હોની બાબા જામેનોદની “ એસ્પેરેટો ” થી ‘ પંજુ વિશેષ સાંવજનિક તથા વિશેષ સ્વાભાવિક છે ! એટલુંજ નહીં ’ પણ, મુગ્ધોને વાણિ વિના ચાલે છે, પરંતુ વારંવાર બોલતા મનુષ્યોને મુગ્ધોની બાબા વિના ચાલતું નથી. સ્ત્રીમર, કારખાનાં વગેરે અમુક સ્થળોએ નિરંતર એટલે તો અવાજ થાય છે કે એક બીજાના કાનના પરસ્પર ધર્મણુ થતા હોવા છતાં અક્ષર પણ સાંભળી શકતો નથી. તેથી બહારીઆ વિગેરે હસારતથીજ સર્વે કામ ચલાવે છે અને તેમને કાંઇ જાતનો વાંધો કે દરકત આવતી નથી.

એટલુંજ નહીં પણ સાંપ્રતકાલનાં સંશોધન તથા જ્ઞાનથી સિદ્ધ થયું છે કે મુગ્ધો મનુષ્યો જો મૌનનું તત લીધું છે તેનો આ જન્મમાં અવંધિ નહીં આવે એવા કોઇ નિયમ કે શાપ કે તાત્ત્વલેખ કૂર દેવે પ્રગટ કર્યો નથી. જન્મથી મુગ્ધો મનુષ્યોની હલ, કંઠ તથા તેનું મોંટકું વગેરે વાણિદર્શક અવયવો તો બીજા જેવાજ સાખીત અને સંપૂર્ણ છે ! જેમની હલ ટુંકી હોય છે, અથવા હોતી નથી, અથવા તોતગતી હોય છે એવા તો ચોડાજ હોય છે. મુગ્ધોમાં મુગ્ધો હોય છે તેનું કારણ મીસ હેલન કેવર વિશે લખતાં કહ્યું હતું તેમ તેઓ ખ્દેરાં છે તેથી છે. તેઓ અક્ષરોના અવાજ ન સાંભળી શકતા હોવાથીજ, પોતે એ અવાજનો પડવો પાડતાં, નકલ કરતાં, નથી. અક્ષર શ્રવણનાં સ્પર્શમણિનો સ્પર્શ માત્ર ન થવાનો રહી જતો હોવાથી એ લોખંડ મુવર્ણુ થતું નથી. તેમના કાનનો પડલો તદ્દન કાઢેલો કે ગેપ હોવાથી, મગજ આકાશનું દ્રવ્ય જે અક્ષર, તેનાં શ્રવણથી શૂન્ય રહે છે. જે બાલકોને જ્યપણુમાં અકસ્માતથી વડેઓ વનમાં લઇ ગયાં છે અથવા મનુષ્યના સંસર્ગથી જાણી જોઇને દૂર રાખ્યાં છે, અથવા ખ્દેરાં મુગ્ધોની પાસેજ રાખ્યાં છે તેઓ મોટાં થવા છતાં નિકટવર્તી વનચરોનાં અવાજ સિવાય બીજા કશો ઉદ્ગાર કાઢી શક્યાં નથી. વિજ્ઞાનવેતાઓએ ખાસ પ્રયોગથી એ વાત નિશ્ચિત કરી છે. એ મુગ્ધોના વાહી સખથી અવયવો સંપૂર્ણ હોવાની એક બીજી સાખીની એ છે કે, તેઓ હાસ્યરસ કરી શકે છે, હુમ પાડી શકે છે અને સ્વર કે જે કંઠમાંથી નીકળે છે તે કાઢી શકે છે. તેમજ કદો તે અક્ષર પણ શિખવેથી બાકી શકે છે.

માત્ર તેને ગુજરાતી (જે તેની માતૃભાષા 'ગુજરાતી હોય તો) આવડતું નથી ! અને ગુજરાતીના અઠાનવું કારણુ જે કારણુસર ખંગાલી બાલક ગુજરાતીનું અઠાન છે તેજ છે—ગુજરાતી સાંભળ્યું નથી તેથી. સાંભળ્યા વિના નક્ક ક્રેમ કરી શકે ? અને શિક્ષણ એ નક્કલજ છે. શિષ્ય ગુરૂનો નેકલ કરનાર વાનર માત્ર છે ! અવાજ અને વાણિ એ કણુનો વિષય છે અને કણુ નષ્ટ હોવાથીજ અવાજની નક્ક કરી શકતો નથી. માટે, મુંગાપણનો અર્થ ખરૂં જોતાં માત્ર “ પોતાની માતૃભાષા બોલવાનું અઠાન ” એટલેજ છે. મુંગાપણું બહોરાપણાની એક શાખી અને પરિણામ છે.

બહોરાઓ શું સર્વથા સાંભળી શકતા નથી !

બહોરાઓ શું તોપના ગોળા પણ સાંભળી શકતા નથી ? બાની ગણતરી કરવામાં આવી છે. અને અનેક પ્રમાણેને આધારે પોતાનાં બહોરા મુંગાપણાનાં પુરતકમાં ડા. કેર લવ કહે છે કે જન્મથી મુંગાઓમાં અર્ધાં અર્ધજ સર્વથા બધિર હોય છે. તોપના ગમે તેટલા ભાષક કારમા અવાજથી તેમની શક્તિ કે નિદ્રામાં કાંઈ પણ રંગ ભંગ થતો નથી. ડા. કેરનો મત એવો છે કે તદ્દનજ હુંડ બહોરા તો ૧૦૦ એ ૧૫-૨૦ થી વધુ નહીં હોય. કાન આગળ બહુજ મોટેથી અવાજ કરતાં ૧૦૦ એ ૨૫ બહોરા શું નહીં તો પણ ખચિત કાંઈ અવાજ થયો એટલું કહી શકે છે, જ્યારે બાકીનો પા ભાગ સ્વર વ્યંજનનો ભેગ પાડી શકે છે.

વસ્તીમાં કેટલો ભાગ બહોરા મુંગો હોય છે.

૧૮૫૧ માં ગ્રેટબ્રિટન અને આયર્લેન્ડની જે મર્ડુમશુમારી (સેન્સસ) લેવાઈ હતી તેમાં એમની સંખ્યા ૧૭૬૪૯ હતી, જ્યારે ૧૯૦૧ માં તે ૨૧,૮૫૫ હતી. આ પ્રમાણે આપણી રાજકર્તી પ્રજામાં ૧૮૫૧ માં દર ૧૫૫૦ મનુષ્યે, અને ૧૯૦૧ માં દર ૧૮૯૭ મનુષ્યે એકજ મનુષ્ય આ બોડનો ભોગ યથ પડ્યો હતો. આ ઉપરાંત ૧૯૦૧ ના વસ્તી ૫૦ નકમાં બ્રજ્જંડ અને વેલ્સમાં ૧૮,૫૦૭ જેટલી કેવલ બહોરાની સંખ્યા આપવામાં આવી હતી, જેમાંના ૨૪૩૩ ન્હાનપણથી બહોરા વર્ણવવામાં આયા હતા. અને એકદર બહોરાપણમાં આ આકેગઓ ઉમેરતાં વધારે થયેલા લાગે છે. વળી બહોરાં મુંગાઓની એ સંખ્યા સંપૂર્ણ નથી. ઘણાએ તે વર્ણન નહીં પણ આપ્યું હોય.

જગતની બહોરાઓ માટેની શાળાઓ કેટલી છે ?

અન્ય સુધરેલા દેશોમાં બહોરામુંગાઓને બોલતાં તથા લાલુતાં શીખવવા માટે અનેક શાળાઓ પણ છે ત્યારે આ દેશમાં તેવું કશું નથી એ આપણા દેશીઓની પરમાર્થ કુશિક્ષણ જેવી તેવી ટિકા નથી. સત્ય છે કે, હવે યુરોપ તથા અમેરીકાની સરકારો તે શાલઓ નિભાવે છે, પરંતુ તેને પ્રારંભ કરનારા તો પરમાર્થી, આત્મભોગ આપનારા અને એ કુદરતના કાપના ભોગ યથ પડેલા બાળકાનું જીવન સુધારવાને પોતાનું જીવન અર્પણ કરનારાઓજ હતા. તેમણે કામ કરી દેખાડી સત્તાવાળાઓનું લક્ષ એવું અને એ કમનસીબ બાળકોનો સરકારની દયા પર કેટલી હક છે તે સિદ્ધ કર્યું. આ દેશના લોકો તો હજી મંદિરો આજી હોય તેમ મંદિરો, તથા વાડીઓ તથા લગ્ન મંડપો બાંધતાં પરવાર્થી નથી. અપંગો માટેની શાલા પણ મદારણી વિક્ટોરીયાના રમારક તરીકે મુંબઈમાં પ્રથમજ (મીશનરીઓનો

પુરુષાર્થ બાદ કરતાં) હિંદુસ્તાનીઓ તરફથી થઈ છે, (અને જો હા. જનપતિ, એમ. એમ. એન્ડ એસ. પોતે અપંગ થયા નહીં હોતે તો યોગ્ય અપંગ અધ્યક્ષ વિના તે સ્થપાવી પણ બહુ સંભવિત નહોતી). બહેરાઓનું સંકટ તો બહુ ઓછું છે તેમનો કોણ ભાવ પૂછે ! અરવ. પશ્ચિમમાં તો બહેરામુંઝાઓની શાળાઓજ નથી, કાર્કેએજ નથી, (તેનું વર્ણન હવે પછી આવશે) પરંતુ જગતમાનમાં બહેરામુંઝાઓની ઉન્નતિ માટે જે પ્રયાસ થાય છે તેના સમાચાર તથા તેની તુલના-કરીને એ પ્રાપ્ત જ્ઞાનનો પ્રચાર કરનાર અને એ જ્ઞાનને પરિણામે સૂચેલી વિશેષાન્નતિની સૂચના કરનાર ખાસ સરકારી ખાતું પણ યુનાઇટેડકેરેટ્સની રાજધાની-જે તેનું કામ જોતાં એક અંશે જગતની રાજધાની છે-વાશિંગ્ટનમાં છે. એ ખાતાનું નામ “ વૉલ્ટા બ્યુરો ફોર ધી દિફિકલ ઓફ નૉલેજ રીસેર્ચીંગ ટુ ધી રેફ ” છે, જેનો અધ્યક્ષ ડૉ. હીટ્ઝ છે. તેની તરફથી ૧૯૦૦ ની સાલમાં પ્રગટ થયેલા આંકડાઓમાં નીચલા ખાસ જણાવવા જેવા છે:—

દેશ	શાળાઓની સંખ્યા	શિક્ષકોની સંખ્યા	વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા
હોન્ડુસ્તાન.	૩	૧૩	૭૩
ચીન	૩	૧૦	૪૩
જપાન	૩	૨૪	૩૩૭
૧ એશીયા	૯	૪૭	૪૫૩
૨ યુરોપ	૪૫૦	૩૧૫૨	૨૫૮૮૬
૩ ઉત્તર અમેરીકા	૧૩૫	૧૪૯૦	૧૧૭૬૦
૪ દક્ષિણ „	૭	૩૪	૨૨૯
૫ આસ્ટ્રેલેશીયા	૭	૪૬	૩૩૨
૬ આફ્રીકા	૭	૧૬	૧૨૭
કુલ	૬૧૫	૪૭૮૫	૩૮,૭૮૭

આ પ્રમાણે પૃથ્વીમાં લગભગ આળીસ દળર બહેરા મુંઝાઓ લાગે છે. ખીમ સંજોમાં, તેઓ ભારરૂપ યંત્રોને બદલે જગતનો ભાર ઉઠાડનારા યરો ! એશીયાખંડ એકજ ઓડને લીધે નકામા પડેલા મનુષ્યોને સદજ પરમાર્થ-પુરુષાર્થથી ઉપયોગી તથા શુદ્ધ બનાવવામાં હરસે કર્તવ્યશૂન્ય છે તે ઉક્ત આંકડાઓ સિદ્ધ રીતે આપે છે. જાતમજુદના ખંડમાં દયાના સિદ્ધાંતનું દાસ્ય કરવામાં આવે છે ! નિરસદેહ, અજીવ (active) દયામાં દાલ તો આપણા કરતાં પાશ્વર્યો અનિષ્ટજા ચઢે છે. આપણા દેશમાં દયાશુષ્કિની નૂનતા નથી પરંતુ અશુદ્ધિપૂર્વક માની લીધેલા ધર્મનાં કારણથી થયેલી અધિગ્રહ તથા ધર્મધિત્તાની કેટલીક ભ્રમણે તેમની ઉપી ગઈ નથી.

ખીમ જાણવાનો આંકડાઓ.

જગતના આંકડાઓ સરખાવતાં એવા નિષ્ક પાલુ રચાપિત થયો છે કે, દર સો જીવતાં બહેરાં મુંઝાઓમાં ૬૦ જનમપી તથા ૪૦ તે બાદ અકરમાત્, રોગ બાદિથી થયાં હોય છે.

હવે જુદા જુદા દેશોમાં શું પ્રમાણ છે ? ઉપરોક્ત ડે. કેર લેવે “ડેફ-મ્યુડીઝમ” નામના ગ્રંથમાં આપેલા આંકડાઓ જણાય છે કે, સૌથી વધુ પ્રમાણ સ્વીટઝર્લેન્ડના પદાડી દેશમાં છે ત્યારે સૌથી ઓછું સીસોનના ટાપુમાં છે. સ્વીટઝર્લેન્ડમાં દર ૪૦ મનુષ્યે, આસ્ટ્રીયામાં દર ૭૬૫ મનુષ્યે, પ્રશીયામાં ૯૭૭ એ, બાલ્કીના જર્મનીમાં ૧૦૭૪ એ, યુનાઈટેડસ્ટેટ્સમાં ૧૪૫૯ એ, ફ્રાન્સમાં ૧૬૦૦, ઇંગ્લેન્ડમાં ૨૦૪૩, બેલ્જીયમ તથા સ્પેનમાં આશરે ૨૨૦૦, હોલેન્ડમાં ૨૯૮૫ તથા સીસોનમાં દર ૪૩૨૮ મનુષ્યોએ ૧ બ્લેરો મુગો છે. ઇંગ્લેન્ડનું પ્રમાણ અગાડી આપ્યું છે.

હિંદુસ્થાનના બ્લેરોમુગોની સંખ્યા.

હિંદુસ્થાનમાં બ્લેરોમુગોનું પ્રમાણ દર ૧૪૫૯ મનુષ્યે ૧ નું આવે છે. અર્થાત્ ઇંગ્લેન્ડ કરતાં બમણું તમા પડોશી સિસોનથી ત્રણગણું છે ! આ હીસાએ ૭ થી ૧૬ ની ઉમરનાં છોકરાંઓને નીશાળે જવા લાયક ગણતાં અને કુલ બ્લેરોમુગોના ૫ મો ભાગ તે વયનાં છોકરાંઓ ગણતાં, હિંદુસ્થાનમાં ૪૦,૦૦૦ એ વર્ષના બ્લેરો વિદ્યાર્થીઓ હોવા જોઈએ ! તેને સ્ટે રેકાર્ડ ૭૩ બજે છે. હાલ વધ્યા હશે તો માંડ સો હશે !

એ દાખ ઓધે ઉતરે છે !

બ્લેરો મુગોપણનો શાપ વારસામાં પણ ઉતરી આવી શકે છે એ વિષે તો રાક્ષ નથી. “ઉતરી આવે છે” તેને બદલે “ઉતરી આવી શકે છે” એમ હેતુપૂર્વક જ કહ્યું છે, કારણ કે બ્લેરો મુગો પતિપત્નીઓની સંતતિ કાંઈ બ્લેરી મુગીજ અવતરવી જોઈએ એવા કાંઈ સિદ્ધાંત નથી. “બ્લેરો મુગોઓનાં લગ્ન” એ વિષય ઉપર અને એજ નામનું પુસ્તક લખનાર ગ્રેફિસર એડવર્ડ એલન ફ્રેન્ચ પોતાના ગ્રંથ સાર એ સંબંધી આંકડાઓ મેળવવામાં ૭ વર્ષ કાઢ્યાં હતાં. તેણે એ ગ્રંથમાં આપેલા આંકડાઓ પરથી જણાય છે કે, તેને પતિપત્ની ઉભય બ્લેરો મુગો એવાં ૩૩૫ જોડાંની વીગત મળી હતી. તેમાંનાં ૮૩ જોડાંઓને તો સઘર્ષજાળ બાળકો બ્લેરો મુગો જન્મ્યાં હતાં. એ ૩૩૫ જુગલ જોડાંઓને કુલ ૭૭૯ બાળકો અવતર્યાં હતાં, તેમાં ૨૦૨ જન્મથી બ્લેરોમુગો હતા ત્યારપર્યં કે માળાપો બન્ને બ્લેરોમુગો હોય તો બાળકોનો આશરે ચોથો ભાગ બ્લેરોમુગો જન્મે છે, તેમજ ચોથા ભાગ જેટલા જોડાંના સઘર્ષજાળ બાળકો બ્લેરોમુગો જન્મે છે. જો એ માળાપોના પિત્રાધરો પણ બ્લેરો હોય તો સિદ્ધ થાય છે કે વંશપરંપરા બ્લેરો કુટુંબના તેઓ છે. એવા વંશપરંપરા બ્લેરો જેમના માળાપ હોય છે તે છોકરાંઓમાં બ્લેરોપણું હિંદુસ્થાની પણ અધિક પ્રમાણમાં રોય છે. એવા ૧૭૨ દેસ જેમાં સગાઓ પણ બ્લેરો હતાં તેમને થયલાં કુલ ૪૨૭ પુત્રપુત્રીઓમાં બધાં ૧૩૦ (લગભગ ત્રીજો ભાગ) સર્વથા બ્લેરો જન્મ્યાં હતાં—ત્યારે ૪૯ જોડાંઓને સઘર્ષજાળ બ્લેરો બાળકો જ થયાં હતાં. જેઓને બ્લેરોપણું જન્મથી નહીં પણ નાની વયમાં રોગાદિ અકસ્માતથી લાગુ પડ્યું હોય છે તેમની સંતતિને પણ બ્લેરોપણું લાગુ પડવાને કાંઈક ઓછો સંભવ પણ છે ખરો. એવાં મા કે બાપની સંતતિમાં દર ત્રણસોએ એક બાળક બ્લેરો જન્મે છે, જે પ્રજનનાં સામાન્ય પ્રમાણથી વિશેષ છે. બીજી જાણવા જોગ વાત આંકડાઓ ઉપરથી એ તરી આવે છે કે માળાપો બન્ને બ્લેરો હોવાથી કાંઈ બ્લેરો મુગોનું પ્રમાણ વિશેષ આવડતું નથી. ઉલ્ટું કાંઈક ઘટે છે ! એક

બહેર હોય તો કાંઈ વધારે સંખ્યા બહેરી થવાનો ભય છે, માટે પણ બહેરી સાથે બહેરાનોજ પરચાવવો એ ઉત્તમ છે ! ૩૦૭૮ લગ્નો એવાં થયાં હતાં કે જેમાં મા અથવા બાપ એકજ બહેર મુક્યું હતું; તેમને થયેલાં કુલ ૬૭૮૨ છોકરાંઓમાં ૫૮૮ બહેરાં જન્મ્યાં હતાં, અર્થાત્ ૧૦૦ એ ૮-૬ ટકાજ બહેરાં જન્મ્યાં જ્યારે ૨૩૭૭ કેસોમાં મા તેમજ બાપ બહેરાં હોઇને તેમને ૫,૦૭૨ બાળકો થયાં, તેમાં ૪૨૬ બહેરાં હતાં અને તેથી પ્રમાણ ૧૦૦ બાળકે ૮-૪ આબુ હતું, જે ૮-૬ થી કાંઈક ઓછું છે.

વળી માદ રાખવું કે મા કે બાપજ બહેરાં હોય તોજ બાળકને બહેરાપણું લાગવાનો સંભવ છે એવા નિયમ નથી. ૨-૩ પેઢીને આંતરે-આંતરે પણ તે આવે. દાદા અને પાંત કે દિદિત બહેરાં હોય અને મધ્યનો પિતા ખાસ્સો સાંમળતો હોય !

મી. ફેચે ઉપલા આંકડા મોટે ભાગે બહેરાંઓની શાળાઓના વિદ્યાર્થીઓ તથા તેમનાં માતાપો પરથી મેળળ્યા છે, એટલે સરેરાસના સત્ત વિશે શક રહેતો નથી. (અપૂર્ણ).

ધાતુઓ અને શબ્દોના સંબંધનો કાંઈક ખ્યાલ.*

સંસ્કૃત ભાષા અત્યંત સ્વાભાવિક ભાષા છે. એના સપળા શબ્દો ધાતુજ યા યોગિક છે. સર્વથી મહેલાં સંસ્કૃત શબ્દોનો, યોગિક અથવા ધાતુજ હોવાનો પત્તા મદરિં શાક્ટાયનાચાર્યને લાગ્યો. નિરૂપતમાં ચાસ્કાચાર્ય લખે છે કે:—નામાન્યાચાર્યતિજાતીતિ શાક્ટાયનો ધૈર્યાકરણઃ નૈરુત્ત. સમયચ્ચ અર્થાત્ ધૈર્યાકરણ અને નૈરુત્ત શાક્ટાયનાચાર્યના મતમાં છે કે સંસ્કૃત ભાષાના સપળાં નામ આખ્યાતજ અથવા ધાતુજ છે. આ વાતનું સમર્થન મહામત્યમાં બજવાન પતંગલિચે, “નામચ ધાતુજમાહુ નિરુત્તે ક્વચરણે શાક્ટસ્ય ચ” ઇત્યાદિ લખીને કર્યું છે; એના અર્થ એવો છે કે શાક્ટાયનાચાર્ય પોતાના વ્યાકરણ અને નિરૂપતમાં નામને ધાતુજ કહ્યાં છે. એ શાક્ટાયનાચાર્ય વ્યાકરણ અને નિરૂપત પર ગ્રંથો લખ્યા હતા તેમાંના કેટલાકનો તો લોપ થઇ ગયો છે. પણ ઋક્ત, ધાતુપાઠ, ડગાદિ વગેરે આજ સુધી મળી આવે છે.

ભરતવર્ષના વિદ્વાનોનો એવો રીવાજ હતો કે, વખતેવખત તેઓ પ્રલીન ગ્રંથોનો સુધારો યા સંસ્કરણ કર્યા કરતા હતા અને અત્યંત બેદ પડી જતાં, તેઓ નવિન ગ્રંથો બનાવના હતા. સ્વયં વેદોની સંદિલતુ કેટલીએ વાર સંકલ્પ વળું છે, (આ સંકલ્પ છે) અને ખરું જોતાં કાંઈ ભલિની ઉન્નતિ માટે એ ઉપયુક્ત પણ છે. ચલ્પિ એવું કરવું તે વિદ્યા અને વિજ્ઞાનને માટે અવશ્ય લાભકારી છે. પણ ઐતિહાસિક વિચારોને માટે હાનિકારક છે. ઐતિહાસિક તથા રોધનારાઓ પાછળ મળી આવતી જતી વાતોને જોઇને ચક્રામાં પડી શકે છે; અને મંથતર્જના કાળને સંકેતે વર્ષ પાછળ ધસી શકે છે. આવી ભારતવર્ષના મંથકરેલા વિષયમાં પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોને ભ્રમ થયો છે. તે સર્વથી અનિવાર્ય છે.

ધાતુપાઠમાં ધાતુઓના સંમ્મલ છે. એ ધાતુઓની જગના પણ કરી દેવામાં આવી છે. પરંતુ એની ખરી સંખ્યા કેટલી છે તેનો નિશ્ચય હજી સુધી થયો નથી. કાંઈએ ૧૭૦૦, કાંઈએ ૨૪૬૦ તો

* આજ જન્મ-બોદન વર્માંના મૂળ લેખ પરથી

કોઈએ કાંઈ સંખ્યા માની છે. પ્રાચીન આચાર્યોની એ વિષયમાં એવી શિક્ષા છે કે “ઘાતું-જ્ઞાત્વા પ્રત્યયં કલ્પનીયં । પ્રત્યયં જ્ઞાત્વા ઘાતું કલ્પનીયઃ” અર્થાત્ જો ઘાતુનો પતો લાગી નય, તો પ્રત્યયની કલ્પના કરી લેવી જોઈએ, અને પ્રત્યયનો પતો લાગે, તો ઘાતુની કલ્પના કરી લેવી જોઈએ; આ ઘાતુએ આર્યોએ કયાંથી લીધી; એ વિષયમાં પ્રાચીનોએ કોઈ મત પ્રકટ કરીએ નથી, પણ અર્ધાંશી અધિક ઘાતુએ અનુકરણજન્ય છે, તેથી અનુમાન થાય છે કે આર્યોએ રાખેલો અનુકરણથી ઘાતુએને લીધી છે. એજ ઘાતુએથી આર્યભાષા નીકળી હતી, અને તેની સાથે સંબંધ રાખનારી સઘળી ભાષા નીકળી છે. આર્યલોક સારસ્વત પ્રદેશમાં રહેતા હતા, પણ પાછળથી, ત્યારે તેમની સંખ્યા વધી ત્યારે કશ્યપ સાગરથી ગંગા યમુનાના કિનારા સુધી વિસ્તાર પામ્યા, એથી તેમની પ્રાંતિક ભાષાઓમાં ભેદ પડી ગયો. સ્વયં વ્યાકરણમાં પ્રાચ્ય પ્રતિચ્ય, આદિ કેશનના પ્રયોગ સંબંધી સૂત્રો નેપાળી એવું અનુમાન થાય છે. ઘાતુઓના અર્થમાં પણ ક્રમશઃ અતર પડવા લાગ્યા. રાખેલો અક્ષરોમાં પણ અલ્પસઃ યતાં યતાં વિપર્યય થઈ ગયો. કોઈ ઘાતુનો કહીક આખ્યાત રહ્યો, ત્યારે કહીક તેના વિકારનેજ પ્રયોગ અવરોધ રહ્યો. યાસ્કઆચાર્ય નિરુક્ત માં શવતિ ઘાતુપર લખે છે કે—શવતિઃ ગતિઃ કર્મ્મા કંચોજેષુ વિકાર इत्यादर्याणाम्. અર્થાત્ શવ્ ઘાતુનો ગતિ કરવી એવા અર્થ ઇશનના એક વિશેષ પ્રાંત નામે દેશમાં થાય છે. પણ આર્યોની ભાષામાં આ ઘાતુથી બનેલો માત્ર શવ રાખેલો પ્રયોગ અવરોધ રહી ગયો છે.

આને અમે કોશિક રાખેલો ઇતિહાસ લખવાનું સાદુસ આ આધારપર કરીએ છીએ, અને આશા રાખીએ છીએ કે વિદ્યારાજીઓને તે રૂચિર થઈ પડશે.

પત્=પડવું

ત્યારે કોઈ પદાર્થ ઉભેથી પડે છે, તેના પડવાથી ત્યારે પડ્ અથવા પત્ ઉત્પાદિત થાય છે. એ પ્રકારે પદાર્થોના પતનથી વારંવાર રાખેલો યવા જોઈને, આર્યોએ પત્ ઘાતુને પડવાના અર્થમાં ગ્રહણ કર્યો ત્યારે તેમને કોઈ પદાર્થના પડવાનો સંકેત દર્શાવેલો પડતો, ત્યારે તેઓ પત્નો પ્રયોગ કરતા હતા. કાળક્રેદથી એના પતિત્, અપપત્, પપાત આદિ આખ્યાન રૂપો થઈ ગયાં. પછી ક્રિપસર્ગોદ્દાર એના અર્થમાં વિશેષતા ઉત્પન્ન થઈ.

એ પત્ ઘાતુથી પત્ર રાખેલું થયે, એનો અર્થ પાતર કે પાંદડું છે. પાંદડું સુકાયથી અથવા તુટવાથી ગ્રાસપરથી ખરે છે. એથી આર્યોએ પાંદડાને પત્ર કહેવાનો આરંભ કર્યો. પછી પત્ર રાખે પડવાના બાવથી અલગ થઈને આકૃતિઓને લગાડવામાં આવ્યો. અને જે પદાર્થો પાતળા, લાંબા અને પહોળા યતા હોય તેને પત્ર રાખેલો વાચ્ય કરાવવામાં આવ્યા. તે એટલે સુધી કે મોજપત્ર (મૂર્જપત્ર) કે જે એક વૃક્ષની છાલ છે તેને પણ પત્ર રાખેલો ગ્રહણ કર્યો. પંખીના પંજાને પાંદડાના આકારમાં જોઈને પત્ર કહેવા લાગ્યા. અને બાહુને પંજા લગાડતાં હોવાથી તેને પત્રગ્રી કહેવાનો પ્રારંભ કર્યો.

પૂર્વકાળમાં ત્યારે લોકોએ જેમને ખાવાનું શરૂ કર્યું, ત્યારે તેઓ ખાવાના પદાર્થને પાંદડાં ઉપર લઈને ખાતા હતા. જેમ જેમ આનંદસ્વકતા વધતી ગઈ, તેમ તેમ લોકો ધણું પાંદડાં કુસથી જોડીને પડિયા, પતરાળી, વગેરે કરવા લાગ્યા. આમ કરવાને તેમને કેટલાંએ પાંદડાં લઈને ઉપર રાખીને સાંધવા પડતાં. એવી રીતે સાંધેલા પાંદડાને પણ પત્ર કહેવા લાગ્યા. એ લોકો એવાં પગોથી બનેલાં વાસણને પાત્ર કહેતા હતા; ધણુ દુગ પછી ત્યારે એ લોકોએ માટી વગેરેનાં વાસણો બનાવવાં શરૂ કર્યાં ત્યારે તેને પણ જોજ આકાર અને જોજ પ્રમાણના હોવાને લીધે પાત્ર કહેવા લાગ્યા. એ પ્રકારે રક્તે રક્તે પાત્ર રાખે વાસણના અર્થમાં રૂઢ થઈ ગયો.

પાત્રેથી એ લોકો પદાર્થોને ઠોંગતા હતા ત્રીજી પાત્ર રાજ્ય પાછળથી ઠાંકણના અર્થમાં અને આવરણકારક વસ્તુઓને માટે પણ પ્રયોજવા લાગ્યો, સ્વયં સંદિગ્ધમાં । હિરણ્યમયેન પાત્રેણ સત્યસ્યાપિ હિતં મુલ્યં । તે ઠાંકણના અર્થમાં પ્રયુક્ત થયેલો છે. એ ઠાંકણેથી ઠોંગેલા પદાર્થોનું રક્ષણ થતું હતું. એ બાંધવે લઇને પાત્ર ના બે બિન્ન વર્ણોને, પાછળથી પૃથક કરીને વા અને વ્ર એ બે ધાતુઓની કલ્પના કરવામાં આવી. એ બંને રક્ષાના અર્થમાં પ્રયુક્ત થાય છે, અને એનાથી કેટલાકે રાજ્યો સંસ્કૃત ભાષામાં નીકળ્યા છે.

એજ પત્તુ ધાતુથી પતન રાજ્ય બને છે, તેનો અર્થ પડતું થાય છે. એ રાજ્યનો તેને બદલે બેલતાં બેલતાં ર થઈ ગયેલ એ પ્રકારે પતન થી પર્ણ રાજ્ય થયો, અને એનું વાચ્ય પાંદડું કપું, કેમકે પાંદડું સૂકાયાથી કે તરડાથી ઝાડપરથી પડે છે. તે પછી પર્ણ રાજ્ય ઉપરથી પડવાવાળા પદાર્થોના અર્થના ભાવમાં તે આવ્યો અને મુર્ચના કિરણોને લોકોએ ઉપરથી નીચે અથવા આકાશમાંથી પૃથ્વી ઉપર આવતાં લેઇને સુપર્ણ કહેવાનું શરૂ કર્યું । કેવલ ઢીક લાગવાથી, લાભદાયક હોવાથી તે માટે ચોક્કસ રાજ્ય પર્ણ ની અભાગ સુ ઉપસર્ગ વધારી દીધો. વેદોમાં સુપર્ણ રાજ્ય સૂર્યના કિરણોને માટે મળી આવે છે. નિર્ધનમાં કશય પ્રત્યપતિએ સુપર્ણ નો પાડ રદિમનામ્ માં કર્યો છે, લોકોએ પાખીઓને પણ ઉપરથી નીચે ઉતરતો લેઇને તેમને પણ સુપર્ણ કહેવાનો આરંભ કર્યો. ઘણા કાળ પછી સુપર્ણ રાજ્યનો અર્થ ઉડનાર થઇ ગયેલ અને પર્ણ ઉડવાના અર્થમાં કામ આવવા લાગ્યો. સુપર્ણ ને લોકોએ આકાશમાં ઉમેરાતાં પક્ષીની થોડે પૂર્વમાંથી પશ્ચિમમાં હજીને જતાં જોયા. અને તેને પણ સુપર્ણ કહેવા લાગ્યા. વેદોમાં કેટલીક જગ્યાએ સુપર્ણ રાજ્યનો પ્રયોગ સૂર્ય આદિના અર્થમાં થયો છે.

પક્ષીઓના ઉડવામાં પ્રધાન સાધન તેમનાં પીંછાં છે. પીંછાનો આકાર પણ પાંદડાં જેવાજ હોય છે. તેથી પીંછાને પણ પર્ણ કહેવાની પ્રથા પડી. પાંદડાં પાનખર જતનમાં ખરી પડે છે. અને પીંછાં પણ પ્રાપ્ત અવસ્થા ખરી પડે છે. પાનખર જતન પછી નવાં પાંદડાં નીકળે છે, અને થોડા દિવસમાં આખું ઝાડ ટંકાઈ જાય છે, અને તેજ પ્રમાણે તે સમય ગયા પછી પક્ષીઓનું અંગ પણ ટંકાઈ જાય છે. એમ પર્ણ પાછળથી સ્વતંત્ર ધાતુ બની ગયો, અને તેનો અર્થ આગ્રહન કરવાના અર્થમાં બની ગયો.

પાંદડું અથવા કોઈ બીજી ચીજ ઉપરથી પડે છે, ત્યારે તે એક પદાર્થથી પૃથક થઇને અન્ય પદાર્થને પ્રાપ્ત થાય છે; એ બંને બાબોને લઇને પત્તુ ના વર્ણવિકારદ્વારા બીજા બે ધાતુઓ પદ્ અને પદ્ ની ઉત્પત્તિ થઈ. એમાંથી પડેલાનો અર્થ પ્રાપ્ત કરતું, અને બીજાનો અર્થ પૃથક થતું થાય છે. એ બંને ધાતુઓ વાસ્તવિક રીતે પત્તુ ધાતુના રૂપાંતર છે. એજ પત્તુ ધાતુથી વર્ણવિકાર અને વર્ણવિપર્યયદ્વારા પદ્ અને તપ્ એ બે ધાતુઓની ઉત્પત્તિ થઈ. તેમાં પદ્ નો અર્થ બહુવું, અને તપ્ નો અર્થ ધરમ થતું. આકાશથી વરસાદ વગેરેના પડવામાં પદ પદ થા પડ પડ નો ઘુમુલ રાજ્ય થાય છે. તેથી પદ્ ધાતુ પ્રથમ રાજ્ય કરવાના અર્થમાં આવ્યો. પાછળથી બહુવું અને વારંવાર વાક્યોત્પારણના અર્થમાં પ્રયુક્ત થવા લાગ્યો. મુર્ચના કિરણ સાથે સાથે જરમી પણ પૃથ્વીપર આવે છે. તેથી એને માટે વિપર્યય દ્વારા પાત ની જગ્યાએ તાપ રાજ્ય વ્યવહાર થવા લાગ્યો. પાછળથી તપ્ નો પ્રયોગ જરમી પદોત્પારણના અર્થમાં થવા લાગ્યો. એજ પ્રકારે પત્તુ થી પદ્ ધાતુ પણ વિકારદ્વારા થયો. તે ગતિ વગેરેના અર્થમાં યોજવા લાગ્યો, એ પદ્ ધાતુથી પદ્ય રાજ્ય થયો છે. તેનો અર્થ માર્ગ છે. કેમકે માર્ગે ચાલીને એક સ્થાનપરથી બીજા સ્થાનપર લોક જઇ પહોંચે છે.

આ રીતે પત્તુ ધાતુથી પદ્, પદ્, પદ્, પદ્ વગેરેના જેવા અનુકરણરૂપ બીજા પણ કેટલાકે ધાતુઓ અને રાજ્યોની સૃષ્ટિ કાળાંતરે અને અવસ્થાંતરે થઈ છે.

દીપ:—૧ પત્, પય્, પદ્, પદ્, વગેરે એના અનુકરણ અને સમાનાર્થક છે.

૨ સ્વયં પત્ ધાતુના પછુ ઉડવાના અર્થમાં પ્રયોગ થવાનો પત્તા ઘટાકા રાજ્યથી લાગે છે.

૩. સુચની અમીને નાનંતમાં વ્યાપેલી જોડને તપ્ ના ત્ ના લોપ કરીને અપ્ પયો, તેનો અર્થ વ્યાપ્ત થયું છે. જાપ્ થી ઘપ્ હાત્ત પયો છે, કેમકે વાવરમાં બીજને આખા ખેતરમાં પહોંચાડવું પડે છે.

અનુવાદક—ડૉ.

ગાળી છંદગી પર્યંત ભુખ્યામાં જડાયલો રહેલો રાજપુત કેહી !

અધ્યયન

જોડકાં જન્મવા માટે આખી જીંદગી કરવું પડેલું પ્રાયશ્ચિત.

(એક કુરુણારસિક સત્ય કૃત્ય ઐતિહાસિક વાર્તા)

પ્રથમ આલસમાં આવેલ પિતેરાલોમાં, ત્યારબાદ સેન્ડ માર્ગે રાઈટના ટાપુમાં અને અંતમાં બે સ્ટાઈલના કેડખાનામાં જે મનુષ્યને હળમળ ૪૦ વર્ષથી થયું વધારે સમય, સુધી ગોંધા રાખવામાં આવ્યો હતો, જેને કેડખાનાના અધિકારી તેમજ તેમાં આવતા તમા કાઠપણ મનુષ્ય સાથે તેની ખરી સ્થિતિનું જ્ઞાન થાય તેથી એકપણ સંબોધાચાર કરવાની મના કરવામાં આવી હતી, જેની હસ્તીની દરેકે દરેક નિરાશાની ઓળો નિર્દયતાથી નાશ કરવામાં આવ્યો હતો અને જેના દુઃખનો અંત તેના પોતાના દેહાંતથીજ આવ્યો હતો તે કાણ હતો ? આ સવાલ જેઓ આ દુઃખી કેલીની દયાનનક સ્થિતિનું બ્યાન સાંભળતા હતા તેઓ સમજાતાં મનમાં હ્રૂણવતો હતો. લોકો પોતાના મનમાન્યા વિચારો પ્રદર્શિત કરતા હતા. કેટલાક કહેતા હતા કે તે ફ્રેંચની રાણી એનીના માનીતાઓમાંનો એક હતો; જેની આવી દયાનનક સ્થિતિ થવાનું કાશ્યુ માત્ર તેના તરફ ફ્રેંચ પ્રદાપધાન કાર્ડિનલ આકારીનીની ઇર્ષ્યા હતી. ત્યારે બીજાઓ દલતાઈ કહેતા હતા કે તે ઇંગ્લેંડના રાજા આર્ચર્ડ બીજાનો વ્યભિચારોત્પન્ન પુત્ર, યુધ્ધ ઓફ મોતમથ, હતો. વળી કેટલાક ત્યાં સુધી કહેવાની હિંમત કરતા હતા કે તે હુધ ૧૪ માં જેને જેઓએ "ધી આન્ડ મોનાર્ક" ની ઉપમા આપી છે તેનો નજીકનોજ સગો હતો.

[illegible]

તેના અલિનહાં સગીર હુધં ૧૫ માને તેની પુષ્પ વયે પહોંચ્યા તેના આગલા દિવસ સુધી આ બેદનો ખુલસો કરવા આનાકાની કરી હતી; ન્યારે તેની પુત્રી એસ એફ બેરી આ બેદનું સ્વરૂપ જાણવા રહી અને કંઈતી તેની પાસે આવી ત્યારે તેણેજ ના છુટકે આ બેદનું સ્પષ્ટીકરણ કર્યું. યોગાન કલાક બાદ ડ્યુક એફ રોયલ્યુ જે એસની સાથે ખ્યારમાં પડ્યો હતો તેના હસ્તમાં કેટલાક દસ્તાવેજોનું બંડલ આપ્યું. આ દસ્તાવેજો આ શ્રમ વાર્તાના સ્પષ્ટીકરણ રૂપે હતા. જે વાર્તા આ દસ્તાવેજોની મદદથી પ્રસિદ્ધિમાં આવી છે તે ખરેખર ધ્યાનમાં રાખવા લાયક છે.

સર્વ દસ્તાવેજોમાંના એક અપ્રતિમ દસ્તાવેજનું મથાળું નીચેપ્રમાણે હતું:—“ દુખી શાહાનહો કે જે હુધં ૧૪ માના હુકમથી ‘કેદખાન’નું સેવન કરતો હતો તેના અત્યાધિક પોતાના મરણ સંમયે શાહનહોની કેળવણી અને જન્મનું આપેલું જ્ઞાત.” દસ્તાવેજમાં આપેલા જ્ઞાતોના સાર નીચે પ્રમાણે છે:—

હરવી સન ૧૬૩૮ ના સપ્ટેમ્બર માસની પાંચમી તારીખની મધ્યાહ્ને હુધ ૧૩ માની રાણી એની એફ એસ્ટ્રીઆએ પરણ્યા બાદ વીસ વર્ષની મુદતે તેના ધણીની અપૂર્વ પુરાણી વચ્ચે ક્રાન્સના ગાદીવારસને જન્મ આપ્યો. રાજની પુરાણી હુકે સમયને માટેજ હતી; કારણ કે યોગાન કલાક બાદ એક દારીએ રાજને ખબર આપી કે રાજમાતાને બીજો પુત્ર સાંપડ્યો. હુધ આથી ધણેજ ગમરાયો. વળી આજ સમયે એક બેરીનું બાપેલું બલિય તેની નજર આગળ ખડું રહ્યું તેથી તે બેમાન અવરથામાં જમીન પર તુટી પડ્યો. પેરીસમાં એમ કહેવાતું હતું કે જે બેરીએના કપન મુજબ રાજમાતા બે પુત્રને જન્મ આપે તો તે રાજ્યને માટે ધણેજ તુકરાનકારક નીવડશે : બેરીએની જે !

જોડકાં ગાદી વારસોનું શું કરવું?—રાજાની મૂંઝવણી.

ગાદીના વારસ તરીકે જોડકાં બાળકોની નૈમિત્તિક બીજાને માટે “ ક્રેસ્ટીક રાજ્યવારસોને લગતા હો ” માં કોઈ પણ બંદનનું વિધાન નહોતું, તેથી રાજ ધણેજ મુંઝવ્યો. તેણે સર્વ મુત્રવલ્લને ઉબરે ખાટી કરવા રાજ્યના મહા પ્રધાન પ્રખ્યાત કાર્ડિનલ રોયલ્યુને બોલવવા મણસો દોડાવ્યા. ન્યારે તે રાજ પાસે આવ્યો ત્યારે રાજ્યે પોતાના મનનો ઉબરો ખાટો કર્યો અને પટેલી આજ્ઞામાંથી ઉબરાનો રસ્તો મુક્યો. કાર્ડિનલે તરત જ જવાબ કર્યું, “ કદાચ રાણી બીજા ઉકરાનેજ જન્મ આપે તો તે વાત કુપી રાખવી, કારણ બલિયમાં તે પણ રાજ ચલાવી હમણાથી અને રાજ્યના લોકમાં તેના બાપ સાથે લડાઈ કરે. ” જેમ ધાસ્તી હતી તેમજ બન્યું. રાણીએ બીજા પુત્રને જન્મ આપ્યો. આ પુત્ર પ્રથમ જન્મેલા પુત્ર કરતાં પણ વધારે કોમળ અને દેખાવડો હતો તે જન્મ્યો ત્યારથી રહવા લાગ્યો. તે કને ક્યો રહવાનું બંધ કરતો નહોતો. કદાચ તેને પોતાના બલિયમાં ઘડવાના દુઃખની માહિતી થઈ ચૂકી હતી ! હુધ્યે આવી પટેલાધર્મસંકરને અંગે કાર્ડિનલની શીખામણને જાલુસરી ચાલવા દુરસ્ત ધણું. જેઓ આ સમયે હાજર હતા તે સંધ્યાઓએ આ વાન બહાર નહીં પાડવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી. આ બીજા જન્મેલા બાળકને એક દારીની સંભાળમાં સોંપવામાં આપ્યું; અને તે આ ભેદ કોઈને કહે નહીં તે બાળન તેવી પાસે પ્રતિજ્ઞા લેવડાવી; તે ઉપરાંત કદાચ તે આ ભેદ ખુલ્લો કરે તો તેને માથે નાંખવાની ધાસ્તી બજાવવામાં આવી હતી. જન્મથીજ દુખી શાહનહોની છાંદગીની રાજઆત આવી કરણજનક સ્થિતિમાં યઈ.

આપના ગરીબખાનામાં શાહનહો !

રાહી માતૃપિતાના દરબારમાંથી હાંપી કઢાવવા રાજપુતને ન્યાં સુધી બચપણની રાજઆતમાં આવ્યો ત્યાં સુધી એક આપના ગરીબ મકાનમાં પુરતી સંભાળથી રાખવામાં આવ્યો. ત્યાર બાદ તેને એક ઉમરાવને સ્વધીન કર્યો; આ ઉમરાવની દેખરેખ હેઠળ આપણી વાર્તાના નાયક યુવાનીના પુત્રબાદમાં આવ્યો. તે પોતાના મિત્રોમાં સર્વ કરતાં ધણેજ ચતુર અને બુદ્ધિશાળી હતો. તેના મુખ ઉપર શાહી દબદબાનાં દરેક ચિહ્નો માલુમ પડતાં હતાં. તે આ ઉમરે પડેલો તે પટેલાં તે ચોતે કેણું હતો તે જાણવાને ધણા પ્રયત્નો કરતો હતો; કારણ તેના રજક ઉમરાવ પાસેથી તેને વાપરવા માટે આપવામાં

આવતા પૈસા ઉપરથી તેની એટલી તો ખાતરી થતી હતી કે તે કોઇ સાધારણ મનુષ્યનો પુત્ર નહોતો. તેના માતાપિતા કોણ હતાં ? તેઓ કયાં હતાં ? અને તે તેમની સાથે શા માટે નહોતો ? આ સવાલોએ તેના મનમાં બૃહદ ધાલી હતી. જો કે તેના પ્રત્યેક સવાલનો જવાબ મળતો મુશ્કેલ હતો તો પણ એક દિવસે તેની ગુન્નવલ્લુ સમાધાન આકસ્મિક રીતે થયું. તેના જન્મનો બેઠ ખુશી ગયો અને પોતે વિચાર કરેલ ચઇ ગયો.

લંડન ખુલ્યો !

૦. તેના વાલીની ગેરહાજરીમાં તેના હસ્તમાં એક ખતપત્રોની પેટી આવી. તેણે ઉઠાડી આ સર્વ પત્રો તપાસ્યા. આ સર્વ પત્રો રાજમાતા અને કાર્ડીનલ માર્ગરિન (ફ્રાન્સનો પાદરી મદદાપદાન) તરફથી આવેલા હતા. તે સર્વ પત્રો તેણે લયલાલવા માંડયાં; સર્વ પત્રો તપાસતાં તેને માનુષ પડ્યું કે તે પોતે કોઇ સાધારણ વ્યક્તિનો પુત્ર નહોતો પરંતુ ફ્રાન્સના મદદારાજનો પુત્ર હતો ! અને મદદાન હાઇ ૧૪ મનોને જોડકો બાઇ હતો ! તે સમયમાં ફ્રાન્સની સત્તા પ્રબળ હતી અને સમસ્ત યુરોપમાં તે ક્રાણી મદદાન રાજ્ય મનાવું હતું. વળી તેના મનમાં વિચાર થયો કે કદાચ તેને રાજપુત તરીકે જાહેર કરવામાં આવે તો બલિષ્ઠમાં પોતે પણ રાજ ચઇ શકે તે સંભવિત હતું.

અર્દીથીજ તેની છાંદગીનો નાટકીય ફેરફાર થવા લાગ્યો અને યુવકને મઠે એક અન્યથા આકૃત આવી પહોંચી. જો તે હાઇ ૧૪ માનોને જોડકો બાઇ હોય તો તેની મુખાકૃતિમાં હાઇના જેવી સરખામણી હતી ? આ સવાલનો જવાબ મળે તો આખા મનમાં અલેક્સી શંકા દૂર થાય ખરી. તેણે એક સમયે તેના વાલીને રાજની છબી દેખાડવા કહ્યું. વાલીએ જવાબ આપેલ કે તેની પાસે રાજની છબી નહોતી. પણ તે ઉમરાવના મકાનમાં રહેતી એક ખુબસૂરત દાસી કે જે રાઇનમદાને ધણાજ ખાતરી આપતી હતી તેણે રાજપુત માટે રાજની છબી આપી આપી. જ્યારથી તેણે તે છબી જોઇ અને તેની તથા રાજની મુખાકૃતિમાં સમાનતા જોઇ ત્યારથીજ તે અર્ધા ઝાંડા જેવો ચઇ ગયો હતો. તેની અને તેના પિતા વચ્ચે એટલી બધી સમાનતા હતી કે કદાચ તેઓ બંનેને એક સાથે ઉભા રાખવામાં આવે તો એક બીજાને ઓળખી શકવા મુશ્કેલ હતું.

આવી બન્યું !

કરેલી સોમયથી મુશ્કેલ થતો અને તેના જન્મનો બેઠ તેનાથી હુપો રાખવામાં આવ્યો હતો તેથી શુરસાના આવેશમાં પોતાના સ્વરૂપના પ્રત્યક્ષપ્રમાણ રૂપે રાજની છબી દેખાયાં લઈ તે પોતાના વાલી પાસે ગયો, અને બોલ્યો " જુઓ મહેરબાન ! મારા અને આ છબી વચ્ચે શો ફેર છે ? આ છબી જે કોઈની છે તે પોતેજ હું છું ! " આ સાંજગતની સાચેજ તે ઉમરાવે ધાસ્તી અને ગળાસટમાં પોતાને ત્યાં જ બન્યું હતું તેની રાજને. ખજાર આપવાને એક માણસને દોડાવ્યો. ચોટાળ કલાક દરમિયાન રાજને શુરસાના આવેશમાં બંને વાલી અને રાઇનમદાને આદરસ પવતિમાં આવેલા પિનેરોવાના બચકર કેદખાનામાં કેદી તરીકે રાખવાનો હુકમ કર્યો. ત્યાં ઠંડી અને બેજ એટલી બધી હતી કે ત્યાં મોડા સવામાં આવતા કેદીઓના માથાના વાળ અને હાંવ પણ ચોટી વારમાં ખરી પડતા હતા ! અર્દી રાઇનમદાનો વાલી જેને જુહો માત્ર નીમકદલાતી હતી તે પોતાના રાહી સગીરને તેના નરીબને આવીન વધારે દુઃખદાયક સ્થિતિમાં મુગી મરણ પાળ્યો.

રાજખંડુએ કેદી બંધુને બીજા કેદખાનામાં મોકલ્યો.

રાઇનમદાની તેના વાલીના મરણ બાદની સ્થિતિ ખરેખર કંઈજાનક હતી. તેના કરતાં વધારે દયાનુક સ્થિતિનું અવલોકન દુઃસહ છે. આજ સમયથી તેણે પાત્ર પોતાના ઉપર પોતા દુઃખથી સર્વ ચીજને ધિક્કારવા માંડી. બચકર કેદખાનું કે જેની વિવાદ પર દરદરેશ બચક પડ્યા કરતો હતો તેના સંપર્કમાં રાઇનમદાને દુનિયાની સર્વ ચીજોથી અગ્રમ રાખવામાં આવ્યો હતો. તે પોતાની માની

દુનિયાની બહાર શું થતું હતું તે બાબતે જોઈ શકતો હતો. ને : મનુષ્ય તેને દિવસમાં એ વખતે જોઈને આવવા આવતો હતો તેની સાથે એક પછી રાખે જોઈવાની તેને મના કરવામાં આવી હતી. તે અતિશય દુઃખના પંજામાં સપડાયો તેના કરતાં તે મરણને, અવકારે આવવાને માટે પ્રયત્ન કરીને કરતો હતો તે થોડું જ આશ્ચર્યકારક છે. તેના બાઈ ને આ સમયે કાનસનો રાજ થયો હતો, અને દુર રહેો રહો અમન ચમનમાં દિવસો ગાળતો હતો તેને પોતાના બાઈની કટલાબના સ્થિતિ વિષે બાબતે વિચાર આવતો હતો. પછી જ્યારે એક દિવસે પોતાની સ્ત્રી મિત્રોને જોઈ સ્ત્રી મિત્રો ધણી હતી. છૂંદી નામધારી રાજાએ એવાજ દત્તા. આવવાની બાઈને માટે પોતાની માતાના એવેરાતના કાગીના નપાસતો હતો ત્યારે એકાએક પોતાની માતાના હસ્તાક્ષરના પત્રોનું એક બંધન તેના હસ્તમાં આવ્યું. તેની અંદર કમનસીબ સાહજાદાને માટે કેટલાક પત્રો હતાં. આવી રીતે અચાનક તેને તેના બાઈની હયાતીની યાદગારી આવી, અને ગદન વિચારમાં પડ્યો. વળી આ સમયે યુરોપનાં ધણાં ખર્ચા રાજાએ તેની સામા કાવત્રાં કરતાં હતાં. આલેસમાં આવેલું કેદખાનું તેઓમાંની કોઈ પણ સત્તાને હસ્તક નયો, અને તેની સાથે દુઃખી સાહજાદો પણ તે સત્તાને હસ્તક થયો એવી ધાર્તીથી તે વ્યાજુલ થઈ ગયો; કારણ આવા કટાક્ષીના સમયમાં તેની ગાદી એક પળ પણ સલામત રહેશે તે ધારતું કશું જ સાદસિક હતું. વળી તેની વ્યાજુલતા વધી તેનું કારણ એ પણ મળી રાખ્યું કે તેના મનમાં એવી ધાર્તીથી રચાન લીધું હતું કે તેના બાઈને પક્ષ કરી સમસ્ત યુરોપ તેને ગાદીએથી ઉઠાડી મુકી દુઃખી સાહજાદાને ગાદી સોંપે ! તદુપરાંત તેની પોતાની છઠ્ઠી જોખમમાં આવી પડે ! ઉપર પોતે એજ વિચાર પર આવ્યો કે ગમેતેમ કરીને આ બેદી કેદીને કોઈ બીજી સલામત જગ્યાએ ખસેડવો, અને તરતજ તેને માટે હુકમ કરવામાં આવ્યો.

આ બચકર કેદખાનામાં લગભગ નવ વર્ષ પસાર કર્યા બાદ એક દિવસ કેદખાનાના ઉપરીએ આવી કહ્યું : " એક ફ્રેન્ચ અમીર આપ સાહેબને મળવા ઇચ્છે છે અને થોડા સમયને માટે વાતચીત કરવા માંગે છે. " આદલાજ રાખે ઉપરથી દુઃખી કેદી એટલો બધો ગભરાટમાં પડ્યો કે અત્યુક્ત સમયપર્યંત તેના હોઠની બહાર એક પણ શબ્દ નીકળ્યો નહીં. તે મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો " આ નૂતન મનુષ્યને મારી પાસે અને વળી થોડી ધણી વાતચીત કરવાને માટે આવવાનું કારણ શું હતું ? શું મારો છટકારો કરવા તો નહીં આવ્યો હોય ? " આવા ધણા ધણા વિચારથી તેનું મન ઉત્તેજાયું. જ્યારે તેને જોઈવાની સંકિત આવી ત્યારે તેણે પૂછ્યું. " મારી પાસે આવનાર શબ્દ કયો છે ? " તેના પ્રત્યુત્તર મળ્યો " ધી સાર્કમસ આઈ સાર્કમાર્સ. " ફરીએ " સાર્કમાર્સ " રાખેને આશ્ચર્યથી ઉત્તર કર્યો, કારણ તે નામને સમય કાનસમાં ઘણાજ માન સહિત ઉત્તર થતો હતો, અને તે એટલો બધો આશ્ચર્ય સાથે આ માનવતં નામ જોઈતો તેનું કારણ કદાચ તેના મનમાં એમ પણ હોય કે તેના દુરમન રોડીયુને મારી નાંખનારાઓમાં ને સાર્કમાર્સ હતો તે આ નૂતન આવનાર શબ્દ હતો. આવા નામની ઉપાધિ ધરાવતો પુરૂષ ખરેખર સારીજ ખબર લાવશે એવું તેના મનમાં થયું. તે ખબર બીજી કોઈ નહીં પણ તેની સાથે તેના બાઈએ પોતાને ઇટાલિ કરવાનું કહેલું મોકલ્યું હતું તે દરો એવી આશા તેને હાજીબર રહી. સાહજાદાએ આ વિચાર ખાંધવામાં એક ગંભીર શુભ કરી હતી તે આપણે આગળ ઉપર જોઈશું.

આઈ આઈને જાવથી રહે વર્ષ લેખાંડોના છુરખો પંદરવાં રાખે છે.

પછી તેણે કેદખાનાના ઉપરીને કહ્યું " સાર્કમાર્સને કહે કે હું તેને મળવાને ઘણાજ આતુર છું. " એક પળ બાદ બન્યું, હેખાવડો અને બમકાળંધ કપડામાં સજ્જ થયેલા એક અમલદારે આવી ઘણાજ માનથી માથું નમાવ્યું અને જોઈતો " ખુદાવિંદ ! અને રાજ તરફથી આપને આ નાનકડું બંધન આવવાનો હુકમ થયો છે ને હું આપને સ્વાધીન કરું છું. તેની અંદર એક ચીજ છે જેના ઉપરથી તેની સાથે મુકેલા પત્રમાં દર્શાવ્યા મુજબ કરવાનો છે. આપ રાજાએ હુકમ વાંચી રહો ત્યાં સુધી હું બહાર જવાની આજ્ઞા માથું છું. " આટલું જોઈતો તે બહાર ગયો અને ધીમે રહીને ખાણું બંધ કર્યું. ત્યાર બાદ તેણે રાજાને હુકમ અવધી દિતિ સુધી વાંચ્યો, અને ફુજવા દાણે બંધન જોડવા માંડ્યું. તેમાંથી

આવતા પૈસા ઉપરથી તેની એટલી તો ખાતરી થતી હતી કે, તે કોઈ સાધારણ મનુષ્યનો પુત્ર નહોતો. તેના માતાપિતા કોણ હતાં ? તેઓ ક્યાં હતાં ? અને તે તેમની સાથે શા માટે નહોતો ? આ સવાલોને તેના મનમાં બહુ ધાલી હતી. જો કે તેના પ્રત્યેક સવાલનો જવાબ મળ્યો નહોતો. તેણે પછી એક દિવસે તેની ગુપ્તચલનું સમાધાન આશ્રિત રીતે થયું. તેના જન્મનો એક ખુદી ગયો અને પોતે વિચાર કરતે થઈ ગયો.

સંસ્મરણ !

૦. તેના વાણીની ગેરહાજરીમાં તેના હસ્તમાં એક ખતપત્રોનો પેટી આવી. તેણે ઉઠકાપી આ સર્વ પત્રો તપાસ્યા. આ સર્વ પત્રો રાજમાતા અને કાર્ડિનલ, માર્કારિન (ફ્રાન્સનો પાદરી. મહાપ્રધાન) તરફથી આવેલા હતા. તે સર્વ પત્રો તેણે ઉચ્ચાવવા માંડ્યાં; સર્વ પત્રો તપાસતાં તેને માન્ય પાત્રું કે તે પોતે કોઈ સાધારણ વ્યક્તિનો પુત્ર નહોતો પરંતુ ફ્રાન્સના મહારાજાનો પુત્ર હતો ! અને મહાન હુકમ ૨૨ માનો એટલો બાદ હતો ! તે સમયમાં ફ્રાન્સની સત્તા પ્રબળ હતી અને સમસ્ત યુરોપમાં તે સાચી મહાન શક્તિ મનાતું હતું. વળી તેના મનમાં વિચાર થયો કે કદાચ તેને રાજપુત તરીકે જાહેર કરવામાં આવે તો બનિયમાં પોતે પણ રાજ થઈ શકે તે સંભવિત હતું.

અર્દાશીજ તેની છંદગીનો નાટકીય ફેરફાર થવા લાગ્યો. અને યુવકને મટિ એક અન્યથા આકૃત આવી પહોંચી. જો તે હુકમ ૨૨ માનો એટલો બાદ હોય તો તેની મુખાકૃતિમાં હુકમ ૨૨ જેવી સરખામણી હતી ? આ સવાલનો જવાબ મળે તો આપણા મનમાં આવેલી શંકા દૂર થાય. ખરી, તેણે એક સમયે તેના વાણીને રાજની છબી દેખાડવા કહ્યું. વાણીએ જવાબ આપ્યો કે તેની પાસે રાજની છબી નહોતી. પણ તે ઉમરાવના મકાનમાં રહેતી એક ખુબસૂરત દાસી કે જે રાહબંદાને ઘણાજ ખર્ચાથી ચાલતી હતી તેણે રાજપુત માટે રાજની છબી આણી આપી જવારથી તેણે તે છબી જોઈ અને તેની તથા રાજની મુખાકૃતિમાં સમાનતા જોઈ ત્યારથીજ તે અર્ધા માંડ જોવા થઈ ગયો હતો. તેની અને તેણે પિતા વચ્ચે એટલી બધી સમાનતા હતી કે કદાચ તેઓ બન્નેને એક સાથે જોવા રાજવામાં આવે તો એક બીજાને ઓળખી શકવા મુશ્કેલ હતું.

આવી બન્યું !

કેટલી રોષથી ખુશી થતો અને તેના જન્મનો એક તેનાથી છુપો રાજવામાં આવ્યો હતો તેથી ગુસ્સાના આવેશમાં પોતાના સ્વરૂપના અવરૂપમાંથી રૂપે રાજની છબી દાવમાં લઈ તે પોતાના વાણી પાસે ગયો, અને બોલ્યો “ જુઓ મહેરબાન ! મારા અને આ છબી વચ્ચે શો ફેર છે ? આ છબી જે કોઈની છે તે પોતેજ હું છું ! ” આ સાંભળતાની સાથેજ તે ઉમરાવે ધારતી અને ગળચરામાં પોતાને ત્યાં જ બન્યું હતું તેની રાજને. ખજર આપવાને એક મણસને દોડાવ્યો. યોદ્ધાને કસાક કરમિયાન રાજને ગુસ્સાના આવેશમાં બંને વાણી અને રાહબંદાને આલેસ પર્વતોમાં આવેલા પિનારોવાના બંધકર કેદખાનામાં કેદી તરીકે રાજવાનો હુકમ કર્યો. ત્યાં કંડી અને બેન એટલે બધા હતા કે રવાં મોકલવામાં આવતા કેદીઓના માથાના વાળ અને હાંત પણ ઘેલી વારમાં ખરી પડતા હતા ! અર્દાશીજ દાનો વાણી જેનો ગુહો માત્ર નીમકદવાલી હતી તે પોતાના રાહી સમીરને તેના નેશીબને આવીન વધારે દુઃખદાયક સ્થિતિમાં મુકી મરણ પામ્યો.

રાજબંધુએ કેદી બંધુને બીજા કેદખાનામાં મોકલ્યો.

રાહબંદાની તેના વાણીના મરણ બાદની સ્થિતિ ખરેખર કંઈજાનક હતી. તેના કરનાં વધારે દયાનંક સ્થિતિનું અવગોચન દુઃસહ છે. આજ સમયથી તેણે ખમ પોતાના ઉપર પડેલા દુઃખથી શરૂ થીજને ધિક્કારવા માંડી. બંધકર કેદખાનું કે જેની દિવાલ પા દરદરેશ બરફ પડવા કરતો હતો તેના ભોંયરામાં રાહબંદાને દુનિયાની સર્વ ચીજોથી અલગ રાજવામાં આવ્યો હતો. તે પોતાની નાની

હુનિયતી બહાર 'શું' થતું હતું તે - બાળેજ - જોઈ - સંજોગ હતો - એ : મનુષ્ય તેને - દિવસમાં - બે વખત બોલન આપવા આવતો હતો તેની સાથે એક પછી રાજ બોલવાની તેને મના કરવામાં આવી હતી. તે અતિશય દુઃખના પંજામાં સપડાયે તેના કરતાં તે મરણને આવકાર આપવાને માટે મનુષ્ય માર્યાના કરતો હતો તે થોડુંજ આશ્ચર્યકારક છે. તેનો બાઈ જે આ સમયે શાન્સનો રાજા થયો હતો, અને દુર રહ્યો રહ્યો અમન ચમનમાં દિવસો ગાળેનો હતો તેને પોતાના બાઈની કટલાઈના કથિતિ વિષે બાળેજ વિચાર આવતો હતો. પણ જ્યારે એક દિવસે પોતાની સ્ત્રી મિત્રોને-એને સ્ત્રી મિત્રો ધણી હતી. છૂંદ નામધારી રાજાએ એવાજ દના આપવાની બંધોસને માટે પોતાની માતાના કવેરાતના દાગીના નાસાસતો હતો ત્યારે એકાએક પોતાની માતાના હસ્તાક્ષરના પત્રોનું એક બંદલ તેના હસ્તમાં આપ્યું. તેનો અંદર કમનસીબ શાહનશાને માટે કેટલાક પત્રો હતાં. આથી રીતે અચાનક તેને તેના બાઈની દયાતાની યાદગીરી આવી, અને ગદન વિચારમાં પડ્યો. વળી આ સમયે યુરોપનાં ધણાં ખસાં રાજ્યો તેની સાથે કાવનાં કરતાં હતાં. આદ્યમાં આવેલું કેદખાનું તેઓમાંની કોઈ પણ સત્તાને હસ્તક નહોતું, અને તેની સાથે દુઃખી શાહનશા પળ તે સત્તાને હસ્તક થશે એવી ધારતીથી તે વ્યાજુળ થઈ ગયો; કારણ આવા કટાકટીના સમયમાં તેની માંદી એક પળ પણ સલામત રહેશે તે ધારતું ધર્મજ્ઞ સાદસિક હતું. વળી તેની વ્યાજુળતા વધી તેનું કારણ એ પણ માની શકાય કે તેના મનમાં એવી ધારતીએ સ્થાન લીધું હતું કે તેના બાઈનો પક્ષ કરી સમરત યુરોપ તેને માંદીએથી ઉઠાડી સુધી દુઃખી શાહનશાને માંદી સેવે ! તદુપરાંત તેની પોતાની છ'દગી જોખમમાં આવી પડે ! ઉઘટે પોતે એજ વિચાર પર આવ્યો કે ગમેતેમ કરીને આ ભેદી કેરીને કોઈ બીજી સલામત જગ્યાએ ખસેડવો, અને તરતજ તેને માટે દુકમ કરવામાં આવ્યો.

આ બચકર કેદખાનામાં લગભગ ત્રણ વર્ષ પસાર થયાં બાદ, એક દિવસ કેદખાનાના ઉપરીએ આની કહ્યું : " એક દેવ્ય અમીર આપ સાહેબને મળવા હયો છે અને યોગ્ય સમયને માટે વાતચીત કરવા માગે છે." આદવાજ રાજા ઉપરથી દુઃખી કેદી એટલો બધો ગભરાટમાં પડ્યો કે અત્યુ સમયપર્યંત તેના હોઠની બહાર એક પણ રાજ નીકળ્યો નહીં. તે મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો " આ નૂતન મનુષ્યને મારી પાસે અને વળી યોગ્ય ધણી વાતચીત કરવાને માટે આવવાનું કારણ શું હશે ? શું મારો છટકારો કરવા તો નહીં આવ્યો હોય ? " આવા ધણા ધણા વિચારથી તેનું મન ઉસેરાયું. જ્યારે તેને બોલવાની શક્તિ આવી ત્યારે તેણે કહ્યું " મારી પાસે આવનાર ગૃહસ્થ કોણ છે ? " તેનો પ્રત્યુત્તર મળ્યો " પી માર્કવર્થ એક સૌકિમાર્સ. " કેરીએ " સૌકિમાર્સ " રાજાને આધર્મથી ઉચ્ચાર કર્યો, કારણ તે નામનો સમય શાન્સમાં ધણાજ માન સહિત ઉચ્ચાર થતો હતો, અને તે એટલા બધા આધર્મ સાથે આ મન-વંત નામ બોલ્યો તેનું કારણ કદાચ તેના મનમાં એમ પણ હોય કે તેના દુરમન દારોડ્યુને મારી નાંખનારાઓમાં જે સૌકિમાર્સ હતો તે આ નૂતન આવનાર ગૃહસ્થ હતો. આવા નામની ઉપાધિ ધરાવતો પુરુષ ખરેખર સારીજ ખબર લાવશે એવું તેના મનમાં થયું. તે ખબર બીજી કોઈ નહીં પણ તેની સાથે તેના બાઈએ પોતાનો પ્રકારો કરવલું કહેલું મોકલ્યું હતું તે દરો એવી આશા તેને ફાળખર રકુરી. શાહનશાએ આ વિચાર બાંધવામાં એક ગંભીર ભૂલ કરી હતી તે આપણે આગળ ઉપર જોઈશું.

ભાઈ ભાઈને ભયથી ૨૮ વર્ષ લોખંડનો યુરખો પહેરાવી રાખે છે.

પછી તેણે કેદખાનાના ઉપરીને કહ્યું " સૌકિમાર્સને કહે કે હું તેને મળવાને ધણેજ આવુર છું. " એક પળ બાદ બચ્ચ. દેખાવેરો અને બપોજાંબ કપડામાં સજ્જ થયેલા એક અમલદારે આવી ધણાજ માનથી માથું નમાવ્યું અને બોલ્યો " યુદ્ધવિદ ! અને રાજ તરફથી આપને આ નાનકડું બંદલ આપવાને દુકમ થયો છે જે હું આપને સ્વાધીન કરું છું. તેની અંદર એક ચીજ છે જેનો ઉપયોગ તેની સાથે મુશ્કેલ પત્રમાં દર્શાવ્યા મુજબ કરવાનો છે. આપ રાજાજનો દુકમ વાંચી રહો ત્યાં સુધી હું બહાર જવાની આજ્ઞા મારું છું. " આટલું બોલી તે બહાર ગયો અને પીએ રહીને બારણું બંધ કર્યું. ત્યાર બાદ તેણે રાજાને દુકમ અપૂર્ણ છતિ સુધી વાંચ્યો, અને મુજતા દાવે બંદલ ધાવ્યા માંડ્યું. તેમાંથી

લોખંડને એક છુરખો મોઢા અવાજ સાથે જમીન પર પડ્યો. ત્યાર બાદ હૃદયબેદક થીસ-સાથે ડુખી શાહ-
નદો પણ જમીન પર પડ્યો.

‘પ્રખ્યાત મહાન ફ્રેન્ચ લેખક વોલ્ટર પોલાના “ સીકલે ડી હુઇ ૧૪ ” નામક પુસ્તકમાં કહે છે કે “ થોડા દિવસ બાદ એક અપ્રસિદ્ધ કેદીને ધણીજ સુખદાયી કુન્સના કીનારાથી દૂર આવેલ આઠઠ ઓફ સેન્ટ માર્ગેરાઈમાં મોકલવામાં આવ્યો હતો. તે સાધારણ કેદી હતો; યુવાન, અને ઉમદા ખવાસનો લાભેતો હતો. મુસાફરી દરમિયાન એ કેદીએ પોતાના મુખ પર છુરખો પહેરેલો હતો; તેના દાઢી આગળના બાજુ સાથે એક ચાંપ હતી જેનો સંબંધ છુરખાની સાથે હતો. આથી ગ્રાંત તે ખાઈ શકતો હતો. કદાચ તે પોતાની મોઢા પરથી આ છુરખાને કાઢી નાંખે તો તેને મારી નાંખવાનો હુકમ આપેલો હતો. આ બચકર ટાપુમાં ૨૬ વર્ષ પર્થત શાહનદાએ દિન રાત લોખંડી છુરખા સાથે ગાળ્યા. કદાચ આ છુરખાને ઘસે- ટવામાં આવે તો આખેલુબ હુઇ ૧૪ માનું બીલું સ્વરૂપ લાગ્યા વિના રહેત નહીં. જે કોઈ આ વાર્તાના જ્ઞાતા હતા તેઓમાંનો કોઈપણ આત્મા શાહનદાને પડેલા ડુખની માફક તેના ઉપર, લુલ્લમ સુલરે તેની ધાસ્તીમાં આ વાર્તાનું સ્પર્શીકરણ કરી શક્યો નહીં. શાહનદાની સાંત પણ બચકર જાંદગીમાં સદન કરેલા ડુખનું, દુઃખસાગરમાં ઢોંકા ખાતાં મગજનું, આપત્તિ સમયની ધીરજનું, નશીબના ધાતકીપણનું પૂર્ણ વર્ણન કરવાને કોઈપણ કલમ અશક્ત છે. આખરે તેનો મગજ આત્મા તેના દેહને હમેશને મટિ છોડી ચાલતો થયો. આવી રીતે મનુષ્ય જાતને મટિ અસહ જાંદગીનો અંત આવ્યો. તેણે મરણપર્થત પણ પોતાના મુખદ્વારા આજીવનો એક પણ રાજ જાહેર કાઢ્યો નહોતો. તેની સદનશીલતા અને પરિતાપ સમયનાં મૈત્ર્ય કેદખાનાના અમલદારના પરિવરત્ત હૃદયને પીગળાવી નાંખ્યું હોય તો તે અશક્ય નથી.

કેદમાંથી છુટવાની કેદી શાહનદાની વ્યર્થ યુક્તિઓ.

તેણે પોતાની ટાપુના કેદી તરીકની જાંદગીની સારઆતના દિવસોમાં જાહેરની દુનિયાના સંખ-
ધમાં આવવાને ઘણા પ્રયત્નો આદર્યા હતા. જેમાં એક પ્રયત્ન નીચે પ્રમાણે કર્યો કહેવાય છે:— “ એક દિવસે કેદીએ ચાંદીની રકાબી, લેતા ઉપર છરીથી પોતાનું નામ લખી કેદખાનાની બારીદ્વારા નીચે પાણીમાં નાંખી કે જ્યાં આગળ એક મછવાે હતો. મછવાનો માલીક કે લેની આ રકાબી ઉપર નજર પડી તેણે આ રકાબી હાંચકી લીધી અને કેદખાનાના દરોગાને આપવા ગયો. આ રકાબી જોઈ દરોગો એકદમ અમક્યો અને તે મછવાવાળાને પુછ્યું, “ બોલ આના ઉપર શું લખેલું છે? તે તે જરાખર નાંખ્યું છે? અને તારા સિવાય બીજા કોઈ મનુષ્યે તારી પાસે આ રકાબી આવી તે નેલું છે? ” તેના ઉત્તરમાં તેણે જવાબ આપ્યો “ સાહેબ! મને કાંઈ વાંચતા લખતાં આવડતું જ નથી, મને તે હાલ જ નથી છે, અને કોઈએ મને આ રકાબી સાથે લેવા જ નથી. ” તે ગરીબ ગણસને જ્યાં સુધી દરોગાની ખાતરી થઈ કે તેને વાંચતાં લખતાં આવડતું નથી ત્યાં સુધી સખ્ત જાંદગીસ્તમાં રાખ્યો હતો. આખરે દરોગાએ તેને કહ્યું “ જા, તને વાંચતા નથી આવડતું તેથી તું બાંચરાળી છે. ” વળી એવું કહેવાય છે કે એક સમયે એક મુસાફરને કેદખાનાની બાહ્યના પાણીમાંથી એક ખમીસ જાણ્યું હતું. તેના ઉપર શાહનદાએ પોતાના જમીની અને ધાતકી હાલતની બીના લખેલી હતી. કમનશીબ ક્ષીર આ ખમીસ લઈ કેદખાનાના રક્ષકને આપવા ગયો અને તેણે તેમાંનો એક પણ રાજ વાંચ્યો નહોતો તેવી પ્રતિજ્ઞા કરી. પણ જે દિવસ બાદ તેનું તેના બીજાનામાં ખુન થયું. આવી રીતે શાહનદાને મટિ બીલું ખુન થયું !

જેસ્ટાઈલમાં આગમન—લોખંડને જાહેરે મખમલનો છુરખો.

જે કે શાહનદાને આ દુઃખદ પ્રસંગે મરણ વડાણું લાગતું હતું; હરહરેશ તે મરણને મટિ પ્રાર્થના કરતો હતો તોપણ મરણ તેની પાસે આવતું નહોતું. સેન્ટ માર્ગેરાઈના ટાપુમાં મરણથી પણ વધારે દુઃખદ ૨૬ વર્ષ ગાળ્યા બાદ તે મનુષ્યને તેના લોખંડી છુરખા સાથે પેરીસના ઐતિહાસિક જે જેસ્ટાઈલ નામક મહાકાશમદમાં લઈ જવામાં આવ્યો હતો. તે જોઈ બચકર કેદખાનું હતું પણ તેને જે સંક-

ટમાંથી મુક્ત કરવામાં આવ્યો હતો તેની સાથે સરખાવતાં તે સ્વર્ગસ્થ હવું એવું કહેવાય છે કે આ કેદખાનામાં તેને જોઇતી દરેક ચીજ પુરી પાડવામાં આવતી હતી. તેને સતાર વગાડવાનો ધણોજ શોખ હતો. તેમજ તેને જમદાર પ્રકારનું લીનન થયું પસંદ હતું. હવે તેને સારામાં સારો ખોરાક આપવામાં આવતો હતો. તેમાં રક્ષક તેની હાજરીમાં બાથેજ બેસતો હતો. આ સર્વ માનપાન માત્ર તેના દુઃખની મરદમી રૂપે હતાં એમ તે પોતે લેખતો હતો. તેના મોંઢા ઉપર લોખંડી છુરખાને બદલે મખમલનો છુરખો નાંખવામાં આવ્યો હતો તો પણ તે છુરખો એક પણ પાલું મોંઢા ઉપરથી કાઢી નાંખવાની છુટ આપવામાં આવી નહોતી. વૈધ સાથે પણ તેને જાલવાનીજ અને માત્ર છબ બતાવવાની પરવાનગી આપવામાં આવી હતી. ૪૩ વર્ષ પર્થિત બચકર દુઃખ બોગવ્યા બાદ તેણે આખરનો શ્વાસ પોતાની મોંઢા ઉપર છુરખા સાથેજ સુક્યો. કદાચ ત્યાર પહેલાં આ છુરખો ઉઘાડવામાં આવ્યો હોત તો તેને રાજના નજીકના સમા તરીકે પીછાન્યા વિના ચાલતેજ નહીં.

કેદખાનાના દફતરમાંથી નીચે પ્રમાણે વર્તાવ મળી આવે છે:-“ આઘલ સેન્ટ માર્ગસાઇટમાંથી જે છુરખાવાળા કેદીને સીક્રમસર્ આઢી લઈ આવ્યો હતો તે અપ્રિસિદ્ધ કેદી ઈ. સ. ૧૭૦૩ ના નવેમ્બર માસની તારીખ ૧૬ મી ને સોમવારને દિવસે ૧૦ વાગે ન્યારે તેનો છુરખો ઉઘાડ્યો ક્યો ત્યારે મરણ પામેલો માણસ પડ્યો છે. તેને કોઈ પણ બલતો બચકર રોજ લાજુ પડ્યો હોય એમ લાગતું નથી. તેની તબીબત તે મરણ પાડ્યો તેને આગલે દિવસે કાંઈક નરમ લાગતી હતી. તેને તા. ૨૦ મી નવેમ્બર ને મંગળવારે ખેંચેલના ચાર વાગે સેન્ટ પોલના કબ્રસ્તાનમાં હાટવામાં આવ્યો, તેની દફન દિવામાં ૪૦ x ૬૦ ફીટ ખસ્ય થયો છે.

સાહબરી કે જે દુનિયામાં માત્ર થોડીજ સમય પડેલાં આવ્યો હોત તો જગતના મદાન રાજાઓ માનો એક ગણાત, તે આવી કંઈક રીયલિમાં પોતાની ૧૫ વર્ષની ઉમરે મરણ પાડ્યો. તેનો જીન્દો માત્ર તેની જરૂર નહોતી તેજ હતો. તેને હાટવાની ક્રિયા કરનારાઓની પણ નાજુ બહાર તેનું નામ હતું. એવું કહેવાય છે કે ન્યારે તેના શરીરનો નાશ કરવાને માટે તેની રાખ પેટીમાં કળા ચૂનો વિગેરે મુકવામાં આવ્યું ત્યારે તેનું માથું કાપી નાંખવામાં આવ્યું હતું થતો તેના શરીરમાં જખમે કરવામાં આવ્યા હતા. તેના શરીરના આવા બચકર નાશથી તેને ઉપદ્રવ કરનાર તેનો રાક્ષસ બાઈ સતોષ પાડ્યો નહીં. તેણે તેની રિયલિની કોઈપણ નિરાની તેની પાછળ રહે નહીં એવા ઉપાયો શોધ્યા. દરેક દરેક ચીજ કે જે તેના લેરા પણ સંબંધમાં આવી હતી તે સર્વનો નાશ કરવામાં આવ્યો. તે જે રૂપના પાત્રોમાં જમ્તો હતો તેને ગાળી નાંખવામાં આવ્યાં. જે સામાન અને પચારીનો તે ઉપયોગ કરતો હતો તે સર્વ અગ્નિને સ્વામિન કરવામાં આવ્યાં અને દિવાલો કે જે તેના અંગોલા સાફી હતા તેને ટંકવી તેના ઉપર ફરીથી ચૂનો છંડાવવામાં આવ્યો કે જેથી કોઈ પણ મનુષ્ય આ અધમાધમ બનાવનો પતો મેળવવા સક્તિવાન થાય નહીં !

વત્થલિત નરક જે આપણા રાજાઓ ઉગ્રતામાં જેને અદ્ધા ન હોય તેણે તેની ખાતરી કરવા માત્ર આ વાર્તા વાંચવાની છે. ગાદી સાર પુત્ર જેવા અને સહોદર નિર્દોષમૂર્તિ બાદ જેવાને પણ જેઓ અવલુનીય દુઃખમાં મરણ પર્થિત રાખે છે તેમને માટે નરક શિવાય બીજું શું ? ઈર્શના આગલા (હાલ ૫૬૫૨) સુલતાન અબ્દુલ દમીદે પોતાના બાઈ હાલના સુલતાનને ૨૦ વર્ષ કેદમાં રાખ્યો હતો. તે, રાજ ૧૪ મા હુઇની દુષ્ટતા સન્મુખ તો દયા છે ! સારે બાથે લોક રાજ્યને કીધે હવે આવાં નીચ કામે માટે અવકાશ રહ્યો નથી.

પરીખ.

ડૉ. સેમ્યુઅલ જૉન્સનનું (હાસ્ત્યરસિક) જીવનચરિત્ર.

આ દેશનાં નરસતોનાં અનેક જીવન ચરિત્રો હમે આત્માર સુધી આપ્યા પછી, કાંઈ નહીં તો વિવિધતા ખાતર હવે જીવનચરિત્રના નામક માટે આપણે પશ્ચિમ પ્રતિ શ્રી દ્રષ્ટિ કરીશું. પાશ્ચાત્ય મહાપુરુષોમાં ઈંગ્લંડના મહાન ક્રાશકાર અને લેખક પ્રખ્યાત ડૉ. જૉન્સનના કરતાં વધારે અદ્ભુત, અને રસીકું જીવનચરિત્ર જાગ્યેજ નહોતું. સર્વાનુમતે સ્વીકારાય છે કે તેના મિત્ર અને પ્રશંસક ભક્ત મી. ઝૉઝવેલે તેનું જે જીવનચરિત્ર લખ્યું છે તેની જોડી નથી કે જૂની દુન્યામાં છે જ નહીં ! અને ડૉ. જૉન્સન જેટલો પોતાનાં જીવનથી પ્રખ્યાત નથી તેટલો તેના ભક્ત ઝૉઝવેલે તેનાં લખેલાં ચરિત્રથી પ્રખ્યાત થયો છે ! મહાપુરુષોનાં પ્રશંસકો અનેક હોય છે, પરંતુ જે નિવાર્ણજીવી ઝૉઝવેલે જૉન્સનને અર્પણ કરી છે તેવી હજી સુધી તો કાંઈએ કરી નથી. ઝૉઝવેલે સાથે જૉન્સન જોડે તેને પણ તે ભક્ત માન સમજતો, તેનાં ખાસડાને પ્રથુ તે પુષ્પ માનતો અને તેના શબ્દ માત્રને મહાપ્રભાણ, ગાઈનલથી પણ અધિક માનતો. ઝૉઝવેલની-જોડી શોધવા માટે તો તર્કશક્તિના પ્રદેશમાં, બનાવટી વસ્તુઓવાળાં ડાનકવીફ્રોટ અને બદ્દભદ્ર જેવા ગ્રંથોના આશ્રય લેવા પડે એમ છે. અને તેમ છતાંએ મ્હાન મુખે કહ્યું કરવું પડે છે કે, સહિ પાંખા ડેન કવીફ્રોટને અને અખાસંકર બદ્દભદ્ર દેવને ઝૉઝવેલે કરતાં વધારે એકાદી, વધારે એક પછે ખડા રહીને ચઢાતા નહીં હોય. જૉન્સનનું ઝૉઝવેલને, કૃષ્ણનું ગોપીચાને લાગતું તેમ, સર્વ દિવ્ય અને પ્રિય લાગતું ! જૉન્સનની કુર્બાલીઓ, કુર્બાણી, તેની શ્રમમાં શ્રમ તથા સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ વાતો પણ ઝૉઝવેલ, પોતાના દેવાધિદેવની પ્રશંસા અને મહત્તા તરીકે વર્ણવ્યા વિના રહ્યો નથી ! જૉન્સનના દરેક દરેક વિષયપર શા મત હતા તે ઝૉઝવેલે તેને પૂછી લેતો, માછળથી નોંધ છુટકાં ટપકાવી લેતો અને તે તેણે પોતાના એ સ્વૃક્ષ પર-મેશ્વરના ચરિત્રમાં સવિસ્તર આપી છે. સાંપ્રત લેખકો દરદમેશ જૉન્સનનો મત શો દનો તે આપતા જોવામાં આવે છે તેનું કારણ કાંઈ પણ વિષય પરનો જૉન્સનનો મત લઈને પ્રગટ કરવા વિનાનો ઝૉઝવેલે શખ્વો નથી તે છે ! આથીજ જૉન્સન ખર્ક કહે છે તેમ, છે-તે કરતાં તેનાં ઝૉઝવેલથીજ જીવનચરિત્રનાં સૂક્ષ્મદર્શકમાંથી છે તે કરતાં અતિ મોટો લાગે છે. જીવનચરિત્ર કાંઈએ પણ રમુજ અને વાંચનાલાયક લખ્યું હોય તો તે નિરસદેહ ઝૉઝવેલે જૉન્સનનું છે. કાલાંઈલ કહે છે કે, જીવન ચરિત્ર કાંઈ નામકોની પ્રશંસાવલી ન હોવી જોઈએ, પરંતુ તેમના ઉમદા તેમજ છુરા કામોનાં સત્યદર્શક દર્પણ રૂપ હોવાં જોઈએ. આ કરતાં કહ્યું કસોટી કદાવી અશક્ય છે. છતાં તેમાં ઝૉઝવેલ જેટલો સંપૂર્ણ રીતે ક્ષેત્રમંદ ઉતરે છે તેટલો બીજો કાંઈ જીવનચરિત્રકાર જાગ્યેજ ઉતર્યો હતો.

ડૉ. જૉન્સનનું જીવનચરિત્ર આ અંક માટે પસંદ કરવાનું કારણ ડૉ. જૉન્સનનાં જીવનની ઝૉઝવેલે આપેલી સંપૂર્ણ માહિતી હોવાનુંજ નથી. નામકનું ચરિત્ર એટલું હાસ્ત્યરસિક, એટલું સંપૂર્ણ, એકંદરે એટલું અદ્ભુત અને વિચિત્ર છે અને વળી વિરોધનાં રસોથી ભરપૂર છે, અને તે સાથે એ ક્ષેત્રમાં મનુષ્યનાં આચાર વિચારમાંથી એટલો બોધ લેવા લાયક છે કે તેને પસંદગી આપવાના હમારે દેખીતું પ્રથમ કર્તવ્ય સ્પષ્ટ પડે છે.

ડૉ. જૉન્સનનો જન્મ તથા પિતા.

ડૉ. સેમ્યુઅલ જૉન્સનનો જન્મ ઇ. સ. ૧૭૦૯ ની ૧૮ મી સપ્ટેમ્બરને દિને લીચફીલ્ડ ખાતે થયો હતો. તેનો પિતા માધકલ ચોપડી વેચવાનો એ ગામમાં ધંધો કરતો હતો, અને જન સમાજમાં તે એટલો પ્રતિષ્ઠિત હતો કે, તેને ગામના મેટ્રોપોલિટન તરીકે નીમવામાં આવ્યો હતો. પરંતુ માધકલ સાહેબને ચોપડી વેચવા કરતાં વાંચતાં સારી આવડતી હતી. તેથી તેની દુકાન ધીમે ધીમે લાંબી પડી હતી. પરંતુ દુકાનને બોજે તેનું બેળું તાણું થયું હતું, અને વેચવાને બદલે વાંચ્યા કરેલી ચોપડીઓને પ્રતાપે તે તેનાં આખાં પરગણામાં એક સૌથી વિદ્વાન પુરૂષ ગણાતો.

પુત્રનાં લક્ષણ પારણેથી જણાયાં હતાં. તેની જે માનસિક, શારીરિક તથા નૈતિક વિચિત્રતાઓએ તેને ઉત્તરવસ્થામાં બલે કે ખૂર નામે જગવિખ્યાત કીધો તે વિચિત્રતાઓ તેના જન્મથીજ તેનામાં જોવામાં આવી હતી. તે બાલ્યવસ્થાથી પ્રચંડ શારીરિક-જે કે સુપ્રમાણુ વિનાના-પ્રમાણુનો તથા બહવાન માંસતંતુઓનો હતો. તે વારંવાર ધણી ચંચળતા દેખાડતો, છતાં તેને અનેક રોગો લાગુ પડેલા હતા અને તેની જડતા, કઠંગપણું તથા આક્ષર્ય તો કહો-વતરૂપ થઇ પડ્યા છે. તે ચીડીઓ હતો પણ દયાળુ અને ઉદાર હતો. તે જડો અને જોડાળો હાટનો તો હતોજ, તેમાં વળી અધુરામાં પુરું, આંધે ઉતરી આવેલી કઠંગાળની ગાંઠોએ તેની બદસુરતીમાં વધારો કીધો હતો. ઇંગ્લંડની પ્રજાની એ સમયમાં એવી માન્યતા હતી-અને હજી પણ તે સર્વાંશે નષ્ટ નથી થઇ-કે રાજકર્તાના હાથના પુણ્યસ્પર્શથી રોગ સારો થઇ જાય છે. તેથી રાણીને સ્પર્શ કરાવવા તેને બીજે વર્ષે ઇંગ્લંડ સહ જવામાં આવ્યો. રાણીના પગારદાર પાદરીઓએ ધણીએ પ્રાર્થના કરી, રાણીએ પણ હાથ ધગાડ્યો પરંતુ રોગ તો રહ્યોજ. વ્યાધિ વધતાં ઉલટું બાલક જૉન્સન કેટલાકે વખત સાફ એક આંખ ઝોઇ બેઠો, અને બીજીએ પણ કાચુંજ ધણો વખત સુધી બેઠું શકતો. આવી ઉપોધિઓ છતાં, આકસ્વની પોતે મૂર્તિ છતાં, તેને વિદ્યારેનીની તો પ્રથમથીજ એવી પ્રસાંદી હતી કે જે પછી શાળામાં જતો ત્યાં તે સૌથી પ્રથમજ નંબરે આવતો. જ્ઞાન તો તેના મગજમાં સાગરમાં નદી આવે તેમ રેલા પેઢે એની મેળે આવતું. ૧૬ થી ૧૮ વર્ષની વય સુધી તે પિતાને ઘેર રહ્યો પણ ત્યાં પણ તે નવરો નહોતો. પિતાની પુસ્તકની દુકાનને તેણે પોતાની લાંબાંચેરી બનાવી દીધી. જે પંજુ ઉત્તમ પુસ્તક તેને લાગતું, અને પુસ્તકમાં જે પંજુ ઉત્તમ તેને લાગતું તે, તે વાંચી લેતો. તેના મગજની અદ્ભુત આહક અને પાયક શક્તિ હતી. વાંચવામાં વિષય કે સમયનો કાંઈ નિયમ નહોતો. પરંતુ એ રીતે સામાન્ય તથા વિચિત્રતા સુક્ત જ્ઞાન તેણે એટલું તો મોટા પ્રમાણમાં જમા કરીધું હતું કે, જ્યારે તે આકસ્ફડની પેંઝોક પુલીવર્સીટીમાં દાખલ થયો ત્યારે એના પરીક્ષક જેટલા એનાં ગે.ગનાં માટમાં જેની શરીર રચનાથી તથા એની અજબ રીતભાવોથી તેટલાંજ એના જ્ઞાનનાં વિસ્તારથી ચકિત થયા હતા.

આકસ્ફડમાં જૉન્સન માંડ બેજ વર્ષ રહ્યો હતો. તે ધણો દરિદ્રવસ્થામાં હતો. કપડાં અને જોડાને કીંગડાનું પણ ટકાણું નહીં એવી દરિદ્રવસ્થામાં પિતાની ઉપરોક્ત મિદ્ધતાસુક્ત અસાંસારિકતાથી તે આવી પડ્યો હતો. ઉમરાવોના આકસ્ફડમાં જાણના ચદ્દેજો બેઠેજો

સોળે શશુગાર સજેલા પુત્રો જોન્સનનો છુટમાંથી તેનાં પગનાં આંગળાં દાંત કાઢતાં હતા તે જોઈને એકવાર હસ્યા હતા. તેથી તે ત્યાંથી નાસી ગયો હતો. જોન્સન ગરીબ હતો પરંતુ મગર અને બેપરવા હતો. ગરીબાઈથી તે ખુશમત્તો નહીં પણ ઉલ્ટો ચઢાઉ અને નિરપેક્ષ થઈ ગયો હતો. તેનાં પગની આ સ્થિતિ જોઈને કોઈ દયાલુ તેનાં ધરનાં આગળ ચુપ રીતે છુટનો નવી જોડી મુકી ગયું હતું. પરંતુ તે ચુપચુપ લઈ મેલવાને બદલે, તુમાખી જોન્સને તે નવી જોડીને બારી-ઝીંકી ફેંકી દીધી ! અને દાંતીયા કાઢતાં વયોવૃદ્ધ બૃટનેજ ચલાવ્યાં કીધાં ! આકસરના ગર્ભ શ્રીમતે વિદ્યાર્થીઓએ જોન્સનનાં પગને બદલે માથું જેવું જોઈતું હતું !! તેઓ છુટનાજ અભિમાની હતા ! જોન્સન તેમના છુટ કરતાં પણ પોતાનાં માથાંને વધારે અભિમાની હતો. તે ચીંથરે દાંત હતો; પરંતુ કોલેજમાં ભલભલાની તે તમા કરતો નહોતો. તેનાં શરીરની કુરપતા, તેના વજનની અસ્વચ્છતા એ સમગ્ર છતાં, પોતાનાં વાક્યાતુર્પ અને વિદ્યા વિશેષતાથી અનેક વિદ્યાર્થીઓને તે ગુરુ થઈ પડ્યો હતો. કોલેજના નિયમોનું અપમાન કરવાનાં દરેક કાવત્રાં અને બંડમાં જોન્સન હમેશાં અગ્રેસર હતોજ. પરંતુ તેનાં માનને લીધે ગ્રેફેસરો તેને ક્ષમા કરતા. જોન્સન પી. એ. ની ડીગ્રી અવરણ લેતો; પરંતુ તેના પિતાની દરિદ્રતા એટલી બધી વધી પડી હતી કે તેને, તરત આપ્યા જવા વિના છુટકો નહોતો. જેઓએ કોલેજ દરમીયાન તેને નિભાવવાનાં વચન આપ્યાં, હવાં તેઓએ તેનું પાલન ન કર્યું અને તેથી વજર ડીગ્રીએ, ડીગ્રી મળવાની અણીએ, ૧૭૩૧ ની પાનખરમાં ૨૧ વર્ષની વયે જોન્સનને પાછા ઘેર ફરતું પડ્યું. બીજો વર્ષ પિતાનો દેહાંત થયો અને જોન્સનને વારસામાં રોકડા ૨૦ પાઉંડ મળ્યા.

જોન્સનનું ગાંડાપણ તથા દુઃખી હોવન.

આ પછીનાં જ ત્રીસ વર્ષ જોન્સને કાઢ્યાં છે તે મહા દુઃખથી ખીચાખીચ ભરેલાં છે. તે આજો જન્મ અડધા ગાંડો હતો એમ કહીએ તો ચાલે. જેવું શરીર તેવુંજ મગજ રોગ-ગ્રસ્ત હતું. તે એવાં ગાંડાં અટક્યાળાં કરતો કે જેવાં કરનારને વારંવાર ગાંડાં દેખાતીને, તેમનાં વીલ નહ કરવામાં તથા તેમ કરનાર કેદીઓને કેદમાંથી છોડી મુકવામાં આવ્યા છે. તે હમેશાં એવી રીતે બહાડ કર્યાં કરતો, મોં એવું વાંકું ટીકું કરતો તથા એવા તો ચાળાચરકા કરતો કે જેઓ એને ઓળખતા નહોં હોય તેઓ તો બહીજ જતા. મિત્રમત્રમાં જન્મવા ગેર હોય તો વચમાં એવાં તો નીચો વળી પડેશમાં ગેરહોળી બાધના છુટજ જેવી કહાડતો ! એવીંતા એકદમ ભરસભામાં પ્રાર્થના કરવાજ મંડી જતો ! અમુક રસ્તા અને ગલી ઉપર વિનાં પાયે તેને એવો ભિરસકાર હતો કે તેમની પગાર ને ચણા ખાતરજ ગમે તેટલો ચૂકવો લેતો ! યંબી રસ્તે જતાં જેટલા ધાંભલાઓ આવતા તેને અડકતો તથા મથુતો જતો, અને જે ભોગભોગે કાંઈ અડકવા કે મથુવાનો રહી ગયો તો ઠેક પહેલેથી પાછી એજ ક્રિયા આરંભતો ! રોગને પ્રતાપે તેની માનેદિયો અતિશય મંદ પડી ગયો. બ્યારે કરપના શક્તિએ ઉઘડે પ ધારણ કર્યું ત્યારે રોગે તેને શોકગ્રસ્ત કરી નાંખ્યો; દરિદ્રતા તથા સાહસની નિષ્ફળતાએ તેનાં ગુંદરમાં ભોજનમાં પંચ કાંટા નાંખ્યા. આવા દુઃખથી અનેક જણે કંટાળીને આત્મધાત કીધી છે. જોન્સન પણ હાંદગીથી કંટાળેલો તો હતો, છતાં આપધાત ન કીધો તેનું કારણ એટલુંજ કે મોતથી તે બહુજ બહીતો. એ ચોખ્ખીયાંથી તે એટલો ભડકતો કે સતના રખેને દુઃખ મરતો તો નથી એ વિચારમાં તે અજાણી ઉકેતો.

હાલમાં આપણા દેશમાં જિવી લેખકોની સ્થિતિ છે તેવીજ સજ્જત, અસી જ્ઞાન-સનના સમ-
ર્થમાં હતી. જે ગુર્જર સાક્ષરો પ્રેમના અનાજની કુપાદ કરે છે તેઓએ જ્ઞાન-સનના જીવન
પરથી ધણી ધીરજ ધારણ કરવાનો પાઠ શીખવો હોય છે. જ્ઞાન-સન આવી પ્રખર વિદ્વાન છતાં
૩૦ વર્ષ સુધી તેનો કોઈ ભાવ પૂજ્ય નહોતું. તે પ્રથમ શિક્ષક થયો. પછી એક શૈલીધાને
ત્યાં 'કરપેનીપન' તરીકે રહ્યો; પરંતુ એ અભિમાની માની આત્મા એવી ઝોનેરી પરત્રંત્રતા
સદન કરે એ અસંભવિત હતું. આદે લેટીન કવિતાનાં ભાષાંતર કરવા વગેરેની યોજના કરી
પરંતુ આદેક ન થવાથી તે પણ માંડી વાળી. આ પ્રમાણે કમાવાની અનેક યોજના કરતો,
પણ કરામાં શુદ્ધિ ન વળતાં તે બીજે જામ નથી યોજના પાર પાડવા ઉપડી જતો.

આવી ભટકતી અને કંગાંસ જાળતાં અધુરામાં પૂર કાઢી આરમાં પડ્યા ! એવા
અણવક સાથે કોઈ સર્વાંગ મુદર એસરા તો આરમાં લપડવાનો સાર નથીએ લખજ નહોતો.
ધારી ચકાવ તેમ તેનાં કામખાણનું લક્ષ્યબિંદુ તે મીસીસ એલીઝાબેથ પોર્ટર નામની એક કદરૂપી
વિધવા હતી. અને તે પણ જ્ઞાન-સનની પત્ની થવા કરતાં કાણી થવા વધારે લાયક હતી. તેની પુત્રીજ
પુત્ર જ્ઞાન-સનથી ૭૭ વર્ષ નાની હતી. સામાન્ય દ્રષ્ટિએ તે આ વિધવા બદ્ધસ્વર ભાસતી. તે
દીગણી, નંદી અને ખર્ચગી હતી. અહેરાને અર્ધા ઈંચ જાડા 'ફજ' ના રંગોથી લાલ રંગતી
અને રંગરંગી વસ્ત્ર પહેરીને, ગામડીયણ હોઈને મોટી શોહાણીના જેવો કમકા કરીને, તથા
દાસ્યજનક દાવભાવ કરીને આગતી. પરંતુ જ્ઞાન-સનને મન તો જાણે આકાશમાંથી ઉવંશી ઉતરી
આવી ! જ્ઞાન-સનની વિયય વાસના તીવ્ર હતી પણ આંખ નખળી હતી. તેને કાંઈ મીસીસ
પોર્ટરના ગાલ પરની લાક્ષણ રંગને થર છે તેની ખજર પડતી નહોતી અને તે તો તેને કુદરતીજ
સમજતો ! કોઈ ખરી 'દેશનેજલ' સુંદરીને તેને એકજ આરમાં પેતાની પ્રિયા સાથે સર-
ખાવી હોય તોજ તેને બે વચ્ચે કેટલું ગાજ્યું હતું તેનો ખ્યાલ આવતો. પરંતુ અતુમાન તથા તર્ક
માત્રથી જ્ઞાન-સનને તો તેની બહાલી "તેડી" એ ઉપનામેજ તેને એ દેવથી બોલાવતો-ઓ-
ઓમાં સૌથી સ્વરૂપવતી, સૌથી લાલ્લવતી અને સૌથી કુશલ લાગી ! તથાસ્તુ જગતનું તેમાં
શું મંદુકે બાઈ પાસે થોડો પેટો પણ હતો. કુળ સારું હતું. છેકરે રટીમરનો કેટલો હતો, અને
સ્વરૂપી તો કાચી ખાણ હતીજ. એટલે જ્ઞાન-સને તેને પરણવાનો દ્વં સંકલ્પ કર્યો. લગ્ન ૧૭૩૫
ના જુલાઈ માસમાં થયું. એ જ્ઞાન-સન તે ૬૪ મે વર્ષે મરી ગઈ ત્યાં સુધી લગ્નને દહાડેજ. જે જમમાં
હતો, તેજ જમમાં રહ્યો હતો. જમના પણ લાસ છે ! તેથીજ આ લગ્ન ધાપાં કરતાં વધારે
સુખદાયક નિવડ્યું હતું. વખતે વખતે કંકાસ કળ્યા મના પણ એકંદર સંસારનો સમુદ્ર ચાંત હતો.

હવે એ જર્મન યુગમાં રોપ. રોને, વધારે પુરુષાર્થ કરવાની જરૂર પડી. યોજનામાં જામ
લીયરીડ નજીક તેણે એક ઘર ખરીદ કર્યું અને જાહેર ખજર આવી કે વિદ્યાર્થીઓને તે
ખાનગી લણવશે. પરંતુ ૧૮ મહીના ચાલ્યા ત્યાં પણ ત્રણજ વિદ્યાર્થી આવ્યા. ઘાનતંતુના
દેશને લીધે તે એવાં તો સજ્જત મોં મચડતો કે તથા માખાપો પુણેને એની પાસે મોકલતાં
જહી જામ એ સ્વાભાવિક હતું. આ મોં વાંકું ટીકું કરી નાંખવાથી તો એને બે વખત ૧૭૩૫
તથા ૧૭૩૬ માં નિરાશમાંથી રક્ષક મળી હતી. આજ કારણથી એને લીયરીડની શાળાને
પણ અતો બંધ કરતી, પડી જ્ઞાન-સન જે મોં મચડતો નો અપરિપ્રખ્યાત નાટકકાર મેરીકને ૩
વિદ્યાર્થીઓમાંનો એક હતો તે લંડનમાં ચાળા પાડી અનાજ તથા આખી મિજલસમાં પેટ અને
પાંસળાં દસતાં દસતાં ફાળી જતાં.

અંથાવલોકન.

પરમહંસ રામકૃષ્ણ સુધાસિન્ધુ ખંડ-૧:-અનુવાદ કરી પ્રસિદ્ધ કર્તા, રા. નર્મદાસંકર બાબાસંકર: પ્રકાશક, અન્યમુક્તાવલિ એડીસ-સાહચાર, સુરત, પાનાં ૭૮, કીમત ત્રણ આના.

અન્યમુક્તાવલિનો આ પ્રથમ મહુકા અમને તેના પ્રકાશક, કે જેઓ દર એક રૂપિયા દીઠ ૮૦૦ પાનાં આંતું અનુવાદિત સાહિત્ય આપવાની ઈચ્છા ધરાવે છે, તેમના તારકીય સમાલોચનાર્થે બેઠ મળ્યું છે. અનુવાદકના પોતાનાજ રાષ્ટ્રમાં કહીએ તો “ શ્રીયુત મહેન્દ્રનાથ સુતા, તે રામકૃષ્ણ પરમહંસના અનન્ય ભક્ત હોઈ તેમણે જે કાંઈ નજરે લેયું તે લખી રાખ્યું; તેમની નિત્ય નોંધને આધારે આ ગ્રંથ લખાયો છે. સાંભળેલી વાતો આમાં દાખલ કરી નથી. ”

અનુવાદ સારી રીતે કરવામાં આવેલો હોઈ, વિષયને બહુ રસમય કરવામાં આવેલો છે. લેખકનો પ્રયાસ સ્તુત્ય છે.

પણ એક વાત, આપણા લોકો દલકા પ્રકાશની સ્ટેશનરી વાપરી સસ્તી કીમતે પુસ્તકો આપે છે. લાકડાના માવા આદિમાંથી બનાવેલા સસ્તા કાગળોનો ચોટાક દિવસમાંજ બૂકો અને પાછો મગો યાચ છે અને ગમે તેવું ઉપયોગી સાહિત્ય નકામું થઈ પડે છે. આવી રીતે સસ્તું તે મોંઘું પડે છે તો પણ એવી સસ્તાઈનો ઉપયોગ મો? આપણામાંના ઘણાક લોકો ધર્મીક વખતે પોતાના ખોરામાંથી ભાગ આપવા આહતા નથી તે ઉચિત નથી. સારી સ્ટેશનરી લઈ થોડાક દ્રવ્યભાગ આપી સારું સસ્તું સાહિત્ય ફેલાવેલું ખરું ઉપયોગી સસ્તું સાહિત્ય કહેવાય; અને જોઈ દેશસેવાઈ થઈ શકે. દલકા સ્ટેશનરી વાપરી એકી કીમતે વેચવું એ સસ્તાપણનો ‘ રાજ ધાત્રવા ’ બદાબર છે.

(૧) નવલકથા રામકૃષ્ણ, ભાગ ૧ લો (૨) નામદાર શહેનશાહ અને શહેનશાહ બાબુ (૩) છાંદાલાલ પદ્મોદિની અને (૪) વૈરાગ્ય બોધકાવ્ય:—વિવિધ, અંથમાલાના ૨૮—૩૧ સુધીના આ ચાર મહુકા તેના પ્રકાશક—સસ્તું સાહિત્યવર્ધક કાર્યાલય, મુંબઈ, તારકી બન્સ લોકનાર્થે બેઠ મળ્યા છે. દરેકની કીમત ૨ આના પાંચ પુકું ૦.

(૧) રા. દ. ફ. હેડરની લખેલી એક મરાઠી વાર્તામાલાનું રા. રત્નસિંહ દીપસિંહ પરમાર પાસે કરાવેલું આ ભાષાન્તર છે. સાધારણ રીતે ગુજરાતી વાર્તાઓના ‘ તફાથી ’ કરનારા વાર્તા લેખકો કરતાં મહારાષ્ટ્રીય વાર્તા લેખકો ઉચ્ચ પ્રતિભા હોય છે તેથી વાર્તા બહુ સારી રીતે લખાય તેમાં શક નથી. રા. રત્નસિંહને એક સરળ ભાષાન્તર કરતાં તરીકે હવે ઘણા આજખતા હશે. અસલ વાર્તામાંનાં મરાઠી નામોને, ઇતિહાસ સાથે નવાં સંબંધ ન હોય ત્યાં, ગુજરાતી નામોમાં ફેરવાં હોત તો વધારે સારું થાત. કહે પંદર નાનીનાની રસમય વાર્તાઓનો લગભગ ૧૨૫ પાનાંમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. દરેક વાર્તા બહુ રસમય છે.

(૨) રા. અમૃતલાલ સુંદરજીની આ કૃતિ તેમની હમેશની સ્ત્રી-આલોકને પ્રિય-સાદી સરળ ભાષામાં લખાઈલી હોઈ કહે ૩૪ પ્રકરણોમાં આપણા મહારાજ અને મહારાણીનાં આંતરિક જીવનવર્ણી શું બોધ લેવા લેઈએ તેમનું ચરિત્ર કડું છે તે બતાવેલું છે. મહારાજ અને મહારાણીનો ફેરો પણ આપવામાં આવેલો છે. વિષય તેમજ લેખક વિષે કંઈપણ કહેવું વિષયેય સમાનજ કહેવાશે. ૫૫ ૧૦૦ આશરે.

(૩) આ પુસ્તક તેના લેખક રવ૦ હાથલાલ સેવકશમતા પુરોની રજાથી છાપવામાં આવેલું છે. લેખક ગુજરાતી ભાષાના એક સારા લેખક હતા જેનો પરિચય આ “ પદ્મોદિની ” કરાવે છે. આશરે ૧૦૦ પાનાંનાં આ પુસ્તકમાં ૧૩૫ પદનો સમાવેશ કરવામાં આવેલો છે.

લગ્નપતરાય; તેનું શુભરાતીમાં અનુવાદ કરાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર રા. ગણપતિ કેરાવલાલ રામ્ભા-પાટી (શુભરાત). પૃષ્ઠ સંપત્ત ૧૬ પેટ, ૨૫૪; પાઠ સોનેરી પુઠું. -કી. ર. ૧૧.

ન્યારે પ્રખ્યાત લાલા 'લગ્નપતરાય' પ્રખ્યાત પણ નહોતા, ન્યારે તેઓ લાહોરમાં પણ વખીલાત કરતા નહોતા અને નવયુવાન દત્તા તે વખતે (૧૮૬૬) તેમણે ચોતાના પરમિત્ર અને આર્થસમાજની ઉન્નતિ અર્થે સહકાર્ય કરતા પં. શુરદત્તનું અંગ્રેજીમાં જીવનચરિત્ર લખ્યું હતું. પં. શુરદત્ત મોટું સમસ્ત આર્થસમાજ વાસ્તવિક રીતે અભિમાની છે. અપૂર્વ બુદ્ધિબલ અને અદ્વિતીય સ્મરણશક્તિ ધરાવનાર એ સુરેષ્ જે પ્રતિદેવીનીજ ઉપાસના કરી હતે તેા તેણે તેની પણ પ્રસાદી ચઢેલ મેળવી હતે. ઠેક એમ. એ. માં પદાર્થ શાસના વિષયમાં તેઓ ખસાર થયા ત્યાં સુધી સર્વ પરીક્ષાઓમાં સહેલાઈથી ફર્સ્ટ ક્લાસ ફર્સ્ટ આવ્યા હતા. પ્રથમ તેઓ નારિતક મતના હતા અને આર્થ સમાજમાં હાખલ થવા છતાં, તેમની ઉચ્ચશક્તિત્વ સંબંધી શંકા નષ્ટ થઈ નહોતી. પરંતુ ન્યારે અમેરિકામાં સ્વામી દયાનંદ મરણ સમ્યાપર હતા ત્યારે તેમને લાહોર સમાજ તરફથી પ્રતિનિધિ તરીકે મોકલવામાં આવ્યા. સ્વામી દયાનંદને આનંદ પૂર્વક મોકલું ને મહા દુઃખ સહન કરતા પં. શુરદત્તે જોયા તથા " હે પ્રભુ, તેની ઇચ્છાએ મેં સરણ હોવા હું " એવા અંતિમ ઉદ્ગાર કાઢીને ને રાત્રિ, ધૈર્ય અને આસ્તિક્ય પૂર્ણતાથી ફેડ ત્યાગ કર્યો તેથી શુરદત્તની ઉચ્ચશક્તિત્વ વિશેની શંકાને સર્વથા લોપ થયો. પ્રત્યક્ષ દર્શનની તેના પર એવી અદ્ભુત ચર્મકારિક અસર થઈ. પં. ન. બમાં આર્થ સમાજની સંસ્થાને ને ઉપદેશતા પ્રાપ્ત થઈ છે અને પં. ન. બને કૃતિવાચકો વર્ગ મોટી સંખ્યામાં સમાજમાં જોડાયો છે તે પં. શુરદત્તનાજ પ્રયાસને થોડો આભારી નથી, તેઓ મહા સમર્થ વક્તા હતા, અને ગમિગામ વાર્ષિકોસરો પર તેમનું અંગ્રેજી બાપજી હમેશાં સુખ્ય હતું. લાહોરની દયાનંદ આંશ વેદિક કોલેજના મૂલ ચોળકો અને સ્થાપકોમાં પણ તેઓ સુખ્ય હતા. સંખ્યાના હાસવો તથા અન્ય પ્રસંગે કોલેજ મટિ તેઓ એવી દૃઢવેધક અપીલ કરતા કે હુમરો ફરીયાનો વરસાદ વરસેતો. " એમ. એ. થતાં સુધી તેમને સંસ્કૃતનું વિરોધ જ્ઞાન નહોતું, છતાં સમાજમાં જોડાયા પછી તેની એવી ધૂની લાગી કે ૬ માસમાં પાણિની અને મહાભાષ્ય સમાપ્ત કરી નાંખ્યો, અને વેદના સ્વચ્છિ પૂર્વક અર્થ કરવાની તેમાં શક્તિ આવી. તેમણે વેદમંત્રોના ને અર્થ કર્યા છે તેનાં કેટલાંક ઉદાહરણો તેનાં મંથમાં જોવામાં આવે છે. સ્વામી દયાનંદ પછી વેદના સ્વતંત્ર રીતે અને ગતિ ન કરે એવા અર્થ કરવાની અંગ્રેજી બહેલા સામાજિકોમાં તેનામાંજ શક્તિ હતી. વળી ચોળાભાસ કરવાની પણ તેમની ઇચ્છા હતી અને કહેવાય છે કે એ પ્રક્રિયામાં કાંઈ બૂલ કીધાથીજ તેને ક્ષય લાગુ પડયો અને ૨૭ વર્ષની વયે તેનો દેહાંત થયો. જીવન પર્યંત આર્થ સમાજનીજ સેવા કરી એ તેનું જીવન હતું. વેદિક ધર્મની શ્રેષ્ઠતા યુરોપ અને અમેરિકા તથા આ દેશના અંગ્રેજી પંડિતો સમક્ષ સિદ્ધ કરવા અંગ્રેજીમાં તેમણે એક માંસિક " વેદિક મેંગેજીન " પ્રગટ કરવા માંડ્યું હતું અને તે દ્વારાજ નિર્બાહ કરવો એવા તેના સંકલ્પ હતા. પરંતુ થોડાજ અંકો નિકળતાં દેહાંત પ્રાપ્ત થયો હતો. આ થોડા અંકો હજુ પણ વિદ્વાન વર્ગ આનંદથી વાંચે છે. આત્મા વિષે તો એનો નિબંધ ચર્ચકોની ધર્મ સમાજમાં નાચેવામાં આવ્યો હતો. પં. શુરદત્તની સ્મરણશક્તિ એટલી તીવ્ર હતી કે એક વખતે એક મેટ્રી સભામાં માણસોં જેમ આવતા તેમ તેનાં નામ પૂછી લેતો અને સભા વિસર્જન થયા પછી દરેક જેમ હતું તેમ તેનાં નામો તેનેજ પાઠાં કઢી સંભળાવતો. તેને સંસ્કૃત ભાષા પર જેટલો પ્રેમ હતો તેટલોજ બીજાને પણ નાદ લગાડ્યો હતો. અનેક રૂઢો. તેની ખાસે પાણિનીનાં સૂત્રો બહુવા આવતા ! યુવાન પંડિતને પુછ્યું કે આ વયોવધોને શીખવીને શું સાર ? તેનો ઉત્તર પંડિત આપતા કે આ નામમાં ન લાજ થાય પરંતુ આવતા નામમાં હાસના સંસ્કાર પડશે તેથી અવશ્ય લાભ થશે ! પં. શુરદત્ત પ્રથમ કક્ષાના લેખક હતા. ખંડનપર તેમનો જીવ નહોતો. તેઓ મંડન પ્રિય હતાં અને વેદ ધર્મની સનાતનતા, તેની શ્રેષ્ઠતા, શુદ્ધતા, તથા તેની ઉચ્ચ ફિલ્સુફી સિદ્ધ કરવી એજ એમના લેખનનો અભિલાષ હતો, ૨૭ વર્ષમાં તેમણે ને કામ કર્યું તે ઉપા આંકેશના (૭૨) વર્ષની વયમાં પણ

ખીબ કરે તો ખુદ ગણાય. તેમનું જીવન દરેક રીતે આદર્શ હતું. યોગદર્શી કૃપાનારા અર્થે તેને 'કાલદી-
વર' નું તેલ મળ્યું કરવા. કહેતા, પરંતુ તેમણે તિરસ્કારથીજ એ વાતની સાફ ના માફી હતી.
એ તેમના જીવનની ઉચ્ચ ભૂમિકાની જેવા તેવી સાફી નથી. "આવાં એક ઉત્તમ જીવનનું મરિત
લખનાર લાલા શાંતપતરાય છે. 'સુન્દરતામાં બાબાંતર થઈ' સુંદર રીતે કરવામાં આવ્યું છે. લાલા લખપતરાયે
પં. શરદાત્તની 'ડાયરી' માંથી આવેલા ઉતારાથી અંચ પ્રમાણ પુરવ્ક થયો છે. અને તેમનાં લખાણોની
પણ પાછલા મકરંદોમાં કેટલીક ચુટીલી આપવામાં આવી છે. આર્થસમાજમાં શરદાત્તનું નામ ધરમથ
થઈ પડ્યું છે. તેમણે પોતાની અટક 'વિવાર્થી' ધારણ કરી હતી અને હાલમાં અનેક તે ક્રમિક
મર્ચાંદાથી ધારણ કરે છે તેનું મૂળ પં. શરદાત્ત છે. આ મહાપુરુષ કવિ રોહીની પેઢે બર યુવાવસ્થામાં
શાંત થયા પરંતુ રોહી પેઢે નામ અમર કરી ગયા છે. આ ઉપયુક્ત-અંધર્માં બાબાંતર પ્રમંદ કરવા
મટે રા. ગણપતિ શર્માને ધન્યવાદ થટે છે. આર્થ સામાજિકો તે તે પ્રેમપૂર્વક વાંચરોજ; પરંતુ સમસ્ત
હૃદીઓ મટે તે વાંચવા જેવા અંચ છે.

સૂક્ષ્મદર્શક માંથી.

ધીઓસોફી, કૃષ્ણમૂર્તિ અને સેંદૂલ હિંદુ કોલેજ.

કૃષ્ણમૂર્તિ પુરાણના પૂર્વ કાંડ તો ઇતિશ્રી થયો છે, અને ઉત્તર કાંડમાં તો માત્ર કોઈની
આઠા બર લાવવાનો ક્રિયા કરવાની છે. કૃષ્ણમૂર્તિ, મહર્ષિ મૈત્રેય, જરથોસ્ત્ર ઇત્યાદિ પ્રાચીન ધર્મા.
આર્યોના ધીઓસોફીરોએ શોધી કાઢેલા સાંપ્રત અવતાર હોષ એનાં હજારો વર્ષ પૂર્વેનાં અનેક પૂર્વ
જન્મોનાં જ્ઞાતાં અને 'એડસીયોન' ને નામે ઓળખાવીને ખીસીસ એની ખીસંટે આપ્યો છે. તે
જ્ઞાતામાં સત્યાંશ હશે તોપણ પૂર્વ જન્મનાં એ સંસ્કારો અને કુર પિતા નારાયણીયાના કમળમાં તે
આવવાથી એને જ જવાનાં એ તો નિર્માણ છે. ખીસીસ એની ખીસંટે કૃષ્ણમૂર્તિને કલ્કી અવતાર તરીકે
સંસ્કાર કરાવવા અને આવતા પેશંબર તરીકે તેને માન્ય કરાવવા જે નવો પથ " પૂર્વમાં ઉગતા
તારાની સંસ્થા" ને નામે રચાયેો હતો, તે હવે કૃષ્ણમૂર્તિ રૂપ તારાનો ક્ષિતિજમાંથી લોપ થઈ જવાથી
એની મેજે નાશ થવાનોજ સંભવ છે. ખીસીસ ખીસંટે અપીલ કરે તોપણ ચુકાદાના આ ભાગમાં ફેર
થવાનો સંભવ નથી. ગમે તેવા ખરાબ પિતાનો ગમે તેવા સારા પુત્ર પર વાલીપણુનો
અકાટ્ય અધિકાર છે એ સિદ્ધાંતને આધારે જરટીસ એકવેલે ખીસીસ એની ખીસંટેને
પુત્રને સોંપવા આઠા કરી છે. ખીસીસ ખીસંટે સામાન્ય રીતે દુરમનોને પણ ન્યાયી અને
નિષ્પક્ષ છે, પરંતુ અહીં તો શેખરહીનો ધીનો ઘાડવોજ ઢોળાઈ જતો હોવાથી; તેના પિતા
માત્ર કડક સ્વભાવનો હોવાથી અને તેની પાસે વાલીપણું હોય દેવાની ધીર-રીવાજબલ પાવર
ઓફ એટર્ની પર સદી કરાવી લીધા માત્રથી, સ્વાર્થવૃત્તિને વચ થઈને વાલી વાલી
થવા અયોગ્ય છે એવો પક્ષ તેને લેવો પડ્યો હતો. એથી બાલકનો શિક્ષણને પણ હાનિ થશે
એવો પ્રતિવાદીનીએ દર્શાવેલો ભય પણ અસ્થાને હતો; કમ્પે ૧૦૦૦ માઇલ દુર ઓકસર્ફ તે
લગભગ સંતાડવાજ તેને તે મૂકી આવી હતી. પિતાના હાલની પહોંચ પહાર બાળકોને મૂકી દેવા
એ તો તેની પોતાની ચોખ્ખા હતી અને તેજ બાળવ તેને ન આણુવાની દલીલ બનાવવી એ એક
કાંકરે એ પક્ષી ખાર વાળેજું છે!

મીસીસ એની ખીસંટ થી સોસાઇટીની પ્રધાના થઇ ત્યારથી એણે તેમાં જખરી ધાંધલ મચાવી મૂકી છે. બહો બોલો “કન” એ આજ્ઞાટ પ્રધાન હતો ત્યાં સુધી શાંતિ અને સરળતાથી કામ ચલતું હતું. ખાંધેછાંડ અને માંડવાળના નિયમથી કામ લઇ એ બૌદ્ધ અમેરીકન કામ લેતો હતો. તેમજ તીવ્ર મતભેદ હોય તેની સામે થઇને સાદસ પશુ નહોતો કરતો. મીસીસ એની ખીસંટે તો કનસના દેહાંત થતાંજ પ્રમુખ થવા ઉમેદવારી કરતાંજ ધડાકા કરવા માંડ્યા તકીયા તળેથી મહાત્મા તરફનો કાગળ કાઢ્યો જેમાં લેનેજ પ્રમુખ નીમવી એવી આજ્ઞા હતી. આ કાગળ ખનાવતી છે એમ તો કાંઈ થીઓસોફીસ્ટે ના કહ્યું-મહાત્મા માનનારથી એમ કેમજ કહેવાય ?-પણ અનેક આગેવાનોએ એ પત્ર પ્રગટ કરવા માટે તો વાંધો લીધો અધુરામાં પૂરું મીસીસ ખીસંટે થીઓસોફીસ્ટોને ધમકી આપી કે મને જે પ્રમુખ નહીં કરો તો હું તમારી સોસાયટી માંથી રાજીનામું આપીશ ! પ્રમુખ થવા પછી ગી. લેડગીટર જેને અતીતનાં કામને ઉત્તેજન આપવાના પોતે સ્વીકારેલા અપરાધ સાર રાજીનામું આપવાની ફરજ પડી હતી તેને બધાની સમ્મતિ વિના પાછો સ્વીકારવામાં નહીં આવે એમ એકવાર અલખચચન આપવા છતાં, રસતાથી મંડળમાં લીધો. અનેક આગેવાન થીઓસોફીસ્ટો તેથી સંરંધા છોડી ચાલ્યા ગયા-જેમાં એક ‘પાયોનીયર’ પત્રનો આગેલો તંત્રી તથા સોસાઇટીનો ઉપપ્રધાન પ્રખ્યાત મી. રીનેટ હતો પછી સેંટ્રલ હીલ્ડ કોલેજ રચાવી તેમાં કાશીના પંડિતો સાથે લડી, પછી એણે હીલ્ડ નેશનલીસ્ટોને ગાળો ભાંડી અને રાજકોશી કહી ધગોળ્યા તેથી તેઓ કુદરતી છંડાઇ પડ્યા. તેઓ કોનાથી ગાંઠ્યા ગયા કે મીસીસ ખીસંટથી ડર ? તેમણે પશુ વહેણારી અને આગત્રી પાછલી તાણ કરી ! પછી કૃષ્ણમૂર્તિનું તોફાન ઉઠ્યું કહ્યું. પ્રખ્યાત પં. ભગવાનરાસ એમ. એ. થી. સો. ના હાંદ વિભાગનો મંત્રી તેની વિરુદ્ધ થયો એટલે તેનાપર પશુ તેની ધરાણ ધક. જર્મનની તમામ થી. સોસાઇટીઓ સાથે પશુ બાજબાજી થઇ અને “થીઓસોફીસ્ટ” થી બચુપ છે કે તેની સનદ મીસીસ એની ખીસંટે ઝુંટવી લીધી છે !-મીસીસ એની ખીસંટ નિરસદેહ મહા પરાક્રમી છે, અનેક ઉત્તમ કામો કરે છે પણ તે સાથે ભાગે નહીં એટલાં બોખરાં પણ કરે છે !

X

X

X

X

અનેક વર્તમાનપત્રો, સાથે પણ તેણે દંગલ જેમાવી છે. અલ્હાબાદનાં ‘લીડર’ સાથે તો ચાલુજ છે. મદ્રાસના હીલ્ડ સામે તો જલનક્ષીની ફર્ષાદ મંડાવી અને પોતે મત્રસના બળથી તો, ડો. નેર સામે તેજ પ્રકારની માંડી. તેમાં પણ તે ‘હારી ગઇ અને સામું લેડગીટર માટે ત્રણે હારી ગયલા કેસમાં સર્ટીફિકેટ મળ્યું. જ્યાં સુધી લેડગીટરને એ તિત્તાંજનિ આપશે નહીં ત્યાં સુધી થી. સોસાઇટીમાં શાંતિ નથી. જ્યાં સુધી ‘તે જશે નહીં ત્યાં સુધી રીસાઇ ગયલા આગેવાન થીઓસોફીસ્ટો પાછા ફરશે નહીં. કાશીના પં. ભગવાનરાસ એમ. એ. જેવા મહા વિદ્વાન થીઓસોફીસ્ટને પણ એ મડળમાંથી સગભગ ખસી જવું પડ્યું છે. એક લેડગીટરે સો આગેવાનોને મીસીસ ખીસંટ પાસે ફેંકવી દાંધા છે ! જેમ કન્સેવેટીવ પાર્ટીનો મી. એમ્બર્જન ‘ઇરીશ ઇનીયસ’ છે તેમ થી. સો. નો બૂતપૂર્વ ફેરવડ અને હવે સાદો મી. લેડગીટર ‘ઇરીશ ઇનીયસ’ છે ! જે મૃતિમ રીને અલ્હાબારીને સખ સનોત ઉપદેશ આપે, ફાર્ટમાં બુખાની આપતાં એ કૃત્ય નિંદનારી પ્રજને હાંદ ડાહ્યા કાંઈ અને અપકૃત્યના ટેકામાં પ્રાચીન ગ્રંથોનાં વળી પ્રમાણે ટાંકે લેવા મનુષ્ય અચિત્ત થીઓસોફીસ્ટ સોસાઇટીમાં સ્થાનને

યોગ્ય નથી. કૃષ્ણમૂર્તિને અવતાર મનાવવાનું કુદરત ઉભું કરનાર મૂલ પુરુષ પણ તેજ છે. મીસીસ એની પર તેને અદ્ભુત કાચુ છે. તે એના સુમ સુર યજ્ઞ પડશે છે. જ્યાં સુધી બળે કરીને પણ એ મહાત્માને અઘાર ધામધાં મુક્ત નહીં કરવામાં આવે ત્યાં સુધી થીઓસોશી મંડળમાં શાંતિ થવી દુસ્તર છે.

x x x x x x

સંદેહ હોંદુ કોલેજને થીઓસોશીસ્ટોએ પોતાના લોહીનું પાણી કરીને પોથી હતી તે પણ મી. લેડગીટરે ઉભા કરેલા કૃષ્ણમૂર્તિના જુદાને અંગે ચાલેલાં વાંધાઓમાં સુપ્રગમ ગઈ છે. એ મતનો થીઓસોશીસ્ટ શિક્ષકો વિદ્યાર્થીઓમાં પ્રચાર કરતા હતા. એ કોલેજ હોંદુઓની હોવાથી આ નવે પંચ દેશાવવાની કોલેજના દરજીઓએ મના કરી હતી. તેને બહારથી માન આપવા છતાં અંતરથી શિક્ષકો દુઃખી થયા હતા. અત્યંત શ્રદ્ધાને લીધે તેમનું ચિત્ત ચક્રિત થયું હતું અને નવીન પ્રકારની પૂજાઓ પ્રવૃત્ત કરવા તેમનું હૈયું ધડકતું રહેતું હતું. પ્રીન્સીપેલ એરડેલે બીસંટ પૂજામત યજ્ઞાઓ અને એવી ભવિષ્ય વાણી કરી કે એક પ્રસંગે તે પૃથ્વીની અધિષ્ઠાત્રી થશે, જગત્ તેને નમશે ! ! આ નવીન ગુપ્ત મંડળનાં સભ્યો ઉપર આવી વિચિત્ર વાતોથી ભરેલો-લખેલો ખાનગી કાગળ 'લીડર' (અસ્દાબાદ) ના તા. ૧૩ 'મી એપ્રીલના અંકમાં કોલેજ કમીટીના સેક્રેટરી પં. ભગવાનદાસ જે પોતે એક પ્રખર થીઓસોશીસ્ટ છતાં લેડગીટર બીસંટની નવીન વિચિત્ર ભગવતિઓ ખરી થીઓસોશી (જાણકાન) ની વિરુદ્ધ છે એમ કહીને સખ્ત ખંડન કરનાં અટકયા નહોતા, તેમની તરફથી પ્રગટ કરી દેવામાં આવ્યો હતો. આ પ્રકાશનથી થીઓસોશીસ્ટ શિક્ષક મંડળ કોધે ભરાયું. તેમ કરવાનું કાંઈ કારણ નહોતું કારણ કે પોતાના મતથી તેમને શા માટે શર્માતું ? પરંતુ પ્રભુ હવે તેમને હૃદ પહાર ગયલા ધારથી એમ તેમને પણ દેખાયું-અને બીજાં ધક્કાજ ન હોવાથી ૧૯ જાણે સામટાં રાજીનામાં આપ્યાં. આથી કાંઈ કોલેજનું કામ સ્તબ્ધ થયું નથી એમ કોલેજ કમીટી જણાવે છે, કારણ કે કુલ સ્ટાફનો તે એક નાનો ભાગ છે. અને ૧૯ માંનાં ધણાની તો જવાની તૈયારીજ હતી. કોલેજના સત્તાવાળાઓએ રાજીનામાં સ્વીકાર્યાં છે અને ધક્કાખરાની જગ્યાએ નવી નીમણૂક પણ કરી છે. ૧૬ માંથી ૩ જ જાણે માનાવિકારી હતા તેથી અર્થમાં કાંઈ બહુ મોટો ફેર પડેલો સંભવિત નથી. કોલેજ હોંદુ યુનીવર્સિટીને હરવર્ક જતાં સુધી પ્રેસીડન્ટ તરીકે ચાહુ રહેના મીસીસ બીસંટે લખ્યું છે. કોથનાં ગમે તેટલાં કારણ છતાં મીસીસ એની બીસંટ જે શાંતિ તથા ઉદારતા જતાવી છે તે જેવી તેવી અનુકરણીય નથી થીઓસોશીસ્ટોના દાયમાંથી કોલેજ હવે હોંદુ યુનીવર્સિટીના નેતાઓના દાયમાં આવશે. મીસીસ બીસંટ પોતેજ તે આપી છે. થીઓસોશીસ્ટોએ હોંદુ સમાજના ઉત્કર્ષ માટે પોતે ઉછેરેલી કોલેજ આપી દેવા કરતાં વધારે મોટો પરમાર્થ કદપણે અસાધ્ય છે. કોલેજ પોતાના દાયમાંથી જતી રહેવાંથી થીઓસોશીસ્ટો તો જગતી જોડ જશે. કદાચ કોલેજમાંથી પણ ચાલ્યા જવું પડશે એવો થીઓસોશીસ્ટોને ખ્યાલ તે વખતે નહીં હોય. તે છતાં તોયે તેઓ gracefully, વિવેકપૂર્વક ચાલ્યા ગયા છે એ તેમની ભરણા ખાસ વખાણને પાત્ર છે. હમારા મત પ્રમાણે થીઓસોશીસ્ટોમાં સૌ સદ્ગુણ છે અને એકજ અવગુણ છે. તે અવગુણ તે તેમનું બેળપણ છે. ગમે તેવી અમાન્ય વાત તેઓ રાહ પેડે આપી ને આપી ગળી જાય છે. તેમને સ્વપ્ન બહુ આવે છે અને દિવ્યશક્તિ એટલાં બધાં પ્રુધી થયાં છે કે, અર્થશક્તિનો

ઉપયોગ કરી શકતા નથી. એ એકજ વાત તેમનાં સદ્ગુણોને એક કાણું આપી માટલી નકામી કરી દે એમ નકામા કરી દે છે. મીસીસ એનીબીસટ જેટલી તેને વ્યક્તિ છે તેટલીજ મહિમાદિની ફાટપુટ કરાવીને પાડી છે. જો હજુએ એ મહાવિદ્યુતી જરા શાંતિથી કામ લેશે અને પોતાના ગમે તેવા વરંગોને સિદ્ધ સિદ્ધિ તરીકે મનાવવા થીઓસોફીસ્ટોને તથા હીંદુઓને અતિ આગ્રહ નહીં કરે તો સંસ્થા ડામાડોલ સ્વરૂપમાંથી નીકળીને પાછી સ્થિરતાને પ્રાપ્ત થશે. થીઓસોફિકલ સોસાયટી પણ, ખાસ કરીને તેનું બાહ્ય મંડળ (અફ્ઝેટેરીક સેક્શન) દેશની ચઢાણ તો, હજી ધણી સેવા કરી શકે એમ છે.

X X X X X X

ઉપરું કપ્પા પછી થી. સો. ના અનેક દેવોઝ તરફનો હીંદી વિભાગના મંત્રી ૧. મુકબલ નારાયણ ગુરુપર લખેલો પત્ર (તા. ૨૩ મે ના દૈનિકામાં) પ્રગટ થયો છે. તેમાં આ કેસથી થીઓસોફીની નૈતિક ક્ષેત્રે થઈ એવાં પડિતના કથનને તેઓ હસી કાઢી કહે છે કે શરમમાં હમારાથી ડાકીએ હિંચી ચલી નથી. મીસીસ બીસટપર પણ તેઓ અક્ષેપ મુકે છે કે મી. લેડબીટરની અવાચ્ય અનીતિમય સૂચના સાથે મીસીસ બીસટ મળતી થાય છે એમ તેણે બદ નક્ષીવાળા કેસોમાં પૂર્વે કહેલું સ્વીકાર્યું છે ને તેથી તેણે પણ પ્રધાનપદનું રાજીનામું આપવું જોઈએ.

રખડતાં કૂતરાંનું શું કરવું ?

અમદાવાદની મ્યુનીસીપેલિટીએ શહેરમાં રખડતાં કૂતરાંઓને ઝેર આપીને નષ્ટ કરવાનો ફાવ કર્યાથી અમદાવાદી નાગરિકોમાં એક દિને સાયકાલે જાગૃતિ આવી હતી. અને થોડાં અઢવાડીયાં પર તેઓએ મ્યુનીસીપેલિટીને ફાવ રદ કરવા અથવા અમલ ન થવા દેવા વિચાર ચલાવવા એક સભા ભરી હતી. પશુ પક્ષીઓને પોપચામાં વેંજીવ-જૈન ગુજરાત ધણું નાણું ખરચે છે. તેમની દયાની લાગણી દરેક હિતજનને પાત્ર છે, અને થોડાં દોરવણીથી તેનાથી ધણું ઇષ્ટ પરિણામ આવવાનો સંભવ રહે છે. કમનસીબે માત્ર જીવોની સંખ્યા પાળવી એવી સંકુચિત તેમની દ્રષ્ટિમયોદ્ધા થઈ ગઈ છે. જીવની ઉપયુક્ત નહોતાં તેમનું અસ્તિત્વ પણ હાનિકારક હોય તો પણ તેમને જીવાડવા તેઓ ઉપયુક્ત જીવોને જીવાડવા જેટલાજ પ્રયત્ન કરે છે. મનુષ્યોની તથા પશુઓની હિંસા કરનાર સર્પ જાતિના પણ જૈનો તથા વેંજીવો રક્ષક છે, અને મરણ પછી પણ તેમના ડાબુઓ થાય છે અને ધૂન સહિત થોડા સન્માનથી એ મૃત નાગદેવતાના રાજનો અગ્નિસંસ્કાર કરે છે! દયાનાં પાત્રોની દૈયા નહીં પણ નિર્દોષિણ હોવા જોઈએ એટલી એકજ નાની શરત જો તેઓ સ્વીકારે તો હમે જૈનો તથા વેંજીવોને પગલે ચાલવા તૈયાર છીએ. હમારે મતે, એક ઝેરી સર્પને હજીનાર ઢાળી, દસ દોર તથા પાંચ મનુષ્યોને જીવતાં બચાવવાનું પ્રાક્રમ કરે છે. એક સર્પ કે વીંચણ વળી પાછા પ્રજેત્પત્તિ કરીને, મનુષ્યનો નવા અનેક દુઃખનો ઉઠા કરે છે. તેઓનું દનન કરવું પણ જો પાપ હોય તો અચ્ચીત મનુષ્યે જીવવું જ દરમ છે! જગતમાં પશુ પક્ષીને મનુની પ્રજા જેટલીજ જીવવાનો હક છે. તે હમે આનંદથી સ્વીકારીએ છીએ. પરંતુ જો તેઓ હાનિકર્તા હોય તો મનુષ્યોએ તેમને નષ્ટ કરવા એ એક પરમધર્મ છે. કૂતરાંઓ પણ હિંસક છે, જોકે સર્પ, સિંહની રાક્ષિના નહીં એ ખરું છે. એ કૂતરાંઓ બીજી રીતે તેમનાથી બદલર છે. તેઓને નગરની મધ્યમાં રાખવામાં આવે છે કે જો અધિકાર સિંહ બાંધે નથી. કૂતરાને સાંકળી બાંધી ઘરમાં રાખવાનો વાંધો નથી; પરંતુ રસ્તામાં તેમને ભટકવા દેવા, રસ્તાના તેમને જાગીરદાર બનાવવા, રાહદારીઓને કરચા, ભસવા, ધુરકવા દેવાના અધિકારી

બનાવવા એ. અચ્ચીન માણસે વસાવેલાં શહેર પર માણસ કરતાં કુતરાના હક વધારે ભુના છે. એમ કહેવા બરાબર છે. તેઓ દરકાય છે તેથી નેકડો હમરો મનુષ્યો તેમજ કીમતી ઠેરેલાં. પ્રાણુ. દર વર્ષે જાય છે. એમની! ફરદુપતા પશુ પતિરસ્કાર કરવા જેવી નથી તેથી જોતજોતામાં મહોદ્દામાં ખુણા સુધાં તેમનાથી ભરાઈ જાય છે, અને રાત્રે ઉંઘવું એ તેમની ખાંસ મહોદ્દાની વચ્ચે અચકચ થઈ પડે છે. એથી પશુ વિશેષ હાનિ તેઓની રસ્તા વચ્ચેની ખિલ્તસ ચોટાઓ છે. નિંદાળે જતા વિદ્યાર્થીઓ તથા કન્યાઓને એમનું ઇચ્છેક વર્તન બહુ ઉત્તમ બોધ પાડે નથી. તેમનાં વર્તનથી એક સપ, મૈત્રીઓના પાડે પશુ શિખવા અચકચ છે. કેવલ દયાના નામથી ઉશ્કેરાઈ ન જતાં અમદાવાદ વગેરેના ધ્યા-ધર્મીઓએ કુતરાને શુભાવી દેશ રક્ષાર્થે એમની કંઈ પચટણુ હિમી કરી શકાય એમ છે તેના વિચાર કરવો ઘટે છે. ઉત્કત સભામાં અનેક ચિત્રવિચિત્ર સૂચનાઓ કરવામાં આવી હતી. એકે તો દરખાસ્ત કરી કે (રા. દરિયાજ મંજારામ વડીલ !) દરેક હીંદુએ અકેકે કુતરે ધરમાં પાળવું ! હીંદુ. કોણ અને કોણ નહીં તેજ નક્કી નથી. એ વાત બાલુએ રાખતાં એ સભાને સકલ હીંદુઓને કહેવાનો શો હક છે ? નહીં ખાલે તો શું કરવું ? જેને અચકવાથી હીંદુને રનાનપ્રાપ્તિયત કરવું પડે છે તેને પાળવાની વચ્ચે સત્તાએ આઠા કરવી, કેટલું જોડું ? રાજ-કોટમાં મહાવિચાર પછી મહાજને કુતરાને ધરમાં બેમાં રાખ્યાં હતાં તે ઉઠાં વડી લડીને મરી ગયાં હતાં. અન્યથાજે મોટા ખાડામાં રાખ્યા હતાં ત્યાં પશુ વાનરના એ ભત્રીજાઓએ એવીજ વર્તણૂક અસાધી હતી. જો પુરતા પૈસા હોય તો એક વખત સર્વે કુતરાને પકડીને એ માટેની ખાસ પાંજરાધિખમાં ભરવા, અને ત્યાંજ બ્રહ્મચર્ય પાત્રન કરાવીને મનુષ્ય પર્યંત તેમને પાળવા. પરંતુ તે માટે એટલું ધન જોઈશે કે તે વડે તો એક કોણે કે આઈનેજ રથાપી શકાય ! જ્યાં સુધી અંતાય બાળો તથા અપંગોને પશુ પુત્રું અત મળવું નથી ત્યાં સુધી કુતરાની જાળવણીની વાતો કરવી એ જોટે છેટેથી શરૂઆત કરવા જેવુંજ લાગે છે. ઝેર આપવું એ નિસ્સંદેહ દુષ્ટતા છે, અને બીજા ઉપાયથી એ જાત જતી હોય તો તેજ લેવો બહેતર છે. પશુ ઉપાય કયાં છે ? શું કરવું તે સભામાં કોઈને પશુ મુજબું નહિ, દરેક સૂચના એક પછી એક હસી કાઢવામાં આવી તેથી સભાને ફજેતો થયેલા ન દેખાય તે સ્પષ્ટ વિચાર કરવા કમીટી નીમવાની દરખાસ્ત પસાર કરીને સભા વિસર્જન થઈ ગઈ હતી અને કુતરાઓ મુક્ત થઈ ગયા હતા ! કમીટી વંચર જોટે દંડી પડી જશે-જઈ સુધી નહીં હોય તો-એ અમારી ખાતરી છે. કુતરા જેવી જાન માટે તેમના નાઇ શિવાય બીજા ઉપાય નથી. જ્યાં સુધી ઝેર કરતાં આઠો કુર ઉપાય ન સુઝે ત્યાં સુધી નકામી હો હા કરવા કરતાં, મ્યુનીસીપાલિટીને પોતાનું કામ કરવા દેવું એજ ઇષ્ટ છે, કુતરાં મરશે તો તેથી અનેક ઉંદર ખિલાડી, વગેરે નાનાં પ્રાણીઓના પ્રાણુ બચશે. જોના તથા વંચુવોને તે એક જોવા તેવા દિલાસો નથી.

પાટીદાર પરિપદ-ઉઝાની દેવીને પરિપદ અતે બહેસી નીરાંત.

મોતા ! (હાલે સુરત) મુકામે ગયા માસના મધ્ય પછી મળેલી બીજી પાટીદાર પરિપદ તેણે કરેલા કેટલાક દિગ્ગમત ભરેલા માર્ગો માટે મુજરાનની સામાજિક સુધારણાના ઇતિહાસમાં વાદચ્છાર રહી જશે. પરિપદનું મુકામ બહુદીવા સુધારક વિદ્વાનના રૂપમાં હતું તેથી આ પરિપદ અપૂર્વ ફેરમંદ થવાની આશા રજુરી હતી. વગેરે સંબંધના દેના અનં. નાજ પોલીસ તથા મેંસસ કમીશનર

કરી છે કે પેટની પથ્થુ જરૂર નથી, કારણ કે ફૂતરાઓનાં પેટ કાઢી લીધા બાદ તેઓ જીવને તેવા લાંબા વખતે જીવતા રહ્યા હતા. હવે વખતે માથુસતું પેટ પથ્થુ એ લોકો ખીંચી દેવાડશે ! નાળ કાપી નાંખે છે તેવી આંતરકાની મતિ યશો કે શું ?

હવે અનાજ મોદીને ત્યાંથી નહીં પણ ગાંધીને ત્યાંથી મળશે !—પ્રખ્યાત ફ્રેંચ રસાયણિક વિદ્વાન મો. બાર્થેલેમની એક અભિપ્રાય કૃત્રિમ ખોરાક બનાવીને મનુષ્યને ખેતરોથી રત્નતંત્ર કરવાની છે. તે કહે છે કે, રસાયણીની પ્રયોગશાલામાં કૃત્રિમ ખોરાક બનાવવા માટે સુખ્ય સાહિત્ય ગરમી છે. તે એક તો સ્ર્જામાંથી તથા બીજી પૃથ્વીના આંતર ગર્ભમાંથી મેળવી શકાય તો બસ. સર્જ તો માથે છે ને ઘેર બેઠાં કીંતનદ્વારા આવે છે તેથી તેને ખાદ્યો નહીં પડે, પણ પૃથ્વી ખોદવી પડશે. તેને પાતાલ સુધી ખોદવાની જરૂર નથી. માર્શ્યને મતે ૩ માઇલ ખોદી એટલે બસ. હવે આ કામ ઈજનેરોનું છે, અને એ કે આજે તે અશક્ય લાગે છે, પણ આવતી કાલના ઈજનેરોને તેટલું ખોદકામ રમત લાગશે, પૃથ્વીના આંતર-માંથી જે ઝરા વહેશે તેથી પૃથ્વી બસ વાડીવાડી થઇ જશે.

જાણે આ સિદ્ધ થયું હોય એવા ઉત્સાહમાં આવી બાર્થેલેમ કહે છે કે આથી સમાજ સ્થિતિ એટલી પરિવર્તિત થશે કે, લગ્ન, નીતિ, ધન, સમાજ, વ્યાપાર આદિ સંબંધિ આપણા દાસના વિચારમાં આપણને ફેરફાર કરવો પડશે, કારણ કે ખેતી તમા તે સંબંધી સમગ્રા ઉદ્યોગ નષ્ટ થશે. વળી હવે પશુપક્ષીને નાશ કરવો પડશે નહીં અને ખોરાક માટે લુચ્ચાઇ દરિદ્રાઇ નહીં કરવી પડે, કારણ કે તે પાણીને મૂલ્યે મળશે. તેથી આપણી નીતિ પણ સુધરવાનો સંભવ છે. ક્રાન્તિમાં પણ શોષસંસ્ક્રીઓ વસે છે ખરા પરંતુ રસાયણે એટલા ચમત્કારો કરી બતાવ્યા છે કે આ નવી વાતને સર્વથા અસંભવિત કહીને દસી કાઢવી એકંદી નથી.

લંડનમાં કેટલો ધુમાડો થાય છે !—એટલો થાય છે કે મકાનો મીસાની ચીમનીના ધુમાડાને ગોટગોટથી કાળા પડી ગયા હોય છે. એવી ગયુનરી કાઢવામાં આવી છે કે દર વર્ષે લંડનમાં ચીમનીમાંથી નીકળતા ધુમાડાને તોળતાં તેનું વજન ૭૬૦૫૦ ટન થાય છે અને લંડન ૧૧૭ સમયોરસ માઇલ હોવાથી તેના દર એકર દીક દર વરસે એક ટન, અને દર ચોરસવારે અઢી રતલ ધુમાડાના રજકણો તેના પર પડે—એટલે છે.

કેળવણીનો જળ સર્પ—મનુષ્ય તો શું પણ સર્પ જેવી જંગલી જાત કેળવણીથી કેટલી સુધરે છે તેના એક દાખલો હાલ મળ્યો છે. લંડનના એક મદારીને એક જલસર્પ (ઇલ્-૦૦૧) મળતાં, તેણે તેને દરેક અગ્રેજી અક્ષર જેવું પોતાનાં લાંબા શરીરની આકૃતિ વાળતાં શીખવ્યું. શિક્ષકની ઇચ્છા ટપ સમજી તે એની મેળે એ. ખી. સી. ડી. વગેરે આકૃતિ કરતું થયું અને અતે શિક્ષકનું નામ બોલતાં તે માહેલા સંમળા વર્ણોની આકૃતિ વાળી બતાવતું ! જાહેરમાં આનું પ્રદર્શન કરવાનું કરાવ્યું હતું પરંતુ તેની કહને ખખર પડી. તે તેથી બંદુ ઉદ્દેશતું અને બંદીતું રહેતું. દારૂ આપવાથી લાંબુબાજ શાયદો થયો અને જાનવર અતે મરી ગયું.

ગણિતશાસ્ત્રના ટ્રિફિસર ઘોડાઓ:—જર્મનીના સરવાળા કરતા ઘોડા વિષે તો આગળ લખી વખત લખાઇ ગયું છે. તેમના ચમત્કાર આગળ ઉક્ત 'ઇલ્' કાંઇજ નથી. ઘોડાઓ ગણિતના

પ્રોફેસર પશુ યથ શકે છે એવી કાંઈને ખજર નહોતી, જર્મનીના એડમિડેટ નગરમાં ઘોડાના શિક્ષક હેર કેલ પાસે ૫-૭ વિદ્યાન ઘોડાઓ છે. તેઓ સરવાળા મણીને તેનો જવાબ કહી શકે છે! કાળાં ખાટીયાં પર સરવાળાની મોટી રકમો લખીને એ ઘોડાઓ તે જોઈને 'પછી જે રકમ' આવે છે તેનો જવાબ ખરી ઠોઠીને આપે છે. ધારો કે જવાબ ૮,૬૨૫ 'હોય' તો આગળ જમણા પગથી ૮ વાર ખરી ઠોઠશે, આગળા ડાબાથી ૯ વાર, પાછલા જમણાથી ૨ વાર અને પાછલા ડાબાથી ૫ વાર ઠોઠશે. આ પ્રમાણે સરવાળાજ નહીં; પશુ બાદબાકી, ગુણાકાર, તથા દ્વિભાજક પશુ કરી શકે છે. રફેર-પુટ પશુ કાટે છે. પછી લનમાં શું બાકી ? ને બીજા ગણિત તો અંકગણિતથી સહેલું છે! ઘોડા વિચાર કરી શકે છે તે આથી સિદ્ધ થવું હાલે છે. આમાં તરકટ કે ગુપ્ત નીસાની જેવું કાંઈજ નથી તેની દરેક ખાત્રી કરવામાં આવે છે. પ્રાણિશાસ્ત્રના પ્રખ્યાત પ્રોફેસર ડૉ. ડીગ્રામર તથા અન્ય પ્રખ્યાત સાયેંટીસ્ટોએ મુલાકાત લઈને દરેક જાનની ખાતરી કરી છે. એ ઘોડાઓને સેન્સસમાં બહેલા પશુ લખવા પડશે; કારણકે નામો પશુ ખરીથી ઠોઠા મારીને લખે છે! મૂળ આરટન નામક એક શિક્ષક હેન્સ નામના પોતાના ઘોડાને, બાલકને કોર્ગાઈટનની પદ્ધતિથી શિખવે તેમ શિખવેા હતા. આરટને આ વિદ્યા હેર કેલને જાનાવી અને વારસામાં પોતાના ઘોડા તેને આપેા. આ ચમત્કાર તપાસવા માટે દેશ પરદેશોનું એક કમીશન નીમવાની સૂચના કરવામાં આવી છે. હેર કેલ પોતાની વિદ્યા હજી કાંઈને બતાવતો નથી તેથી તેને ખીમને શિખવવા આગ્રહ કરવામાં આવશે. અસલી હાંદી જેવા જર્મની નથી તેથી જરૂર શીખવશે.

જુદી જુદી પ્રજાઓનાં આયુની સરેરાસ નીચે પ્રમાણે:-

કે'મ જર્નલ ' લ જર્નલ,' આપે છે;

દેશ	વર્ષ-માસ	દેશ	વર્ષ-માસ.
સ્વીડન-નોર્વે	૫૦-૨	પ્રશીયા	૩૯-૪
ડેનમાર્ક	૪૮-૨	રુટ્શી	૩૯-૩
આયર્લેન્ડ	૪૮-૧	પોર્ટુગાલ	૩૬-
ગ્રેટબ્રીટન	૪૫-૫	રોમાનીયા	૩૫-૧૧
બેલ્જીયમ	૪૪-૧૧	ઓસ્ટ્રીયા	૩૪-૨
સ્પીટઝર્લેન્ડ	૪૪-૪	બમ્બેરીયા	૩૩-૭
હોલેન્ડ	૪૩-૦	ટર્કી	૩૩-૫
રશિયા	૪૩-૭	સ્પેન	૩૨-૪
ફ્રાન્સ	૪૩-૬	ગ્રીસ	૩૨-૪

આ પરથી એજ સાર નીકળે છે કે જેમ હિતર પ્રદેશ વિશેષ તેમ હીંધાંયુ વિશેષ છે. અતિહિંધા બલ્કેરિયામાં સાથી વિશેષ છે છતાં સામાન્ય આયુ તો જાડુ આછો છેજ. અત્યંત હાંદુરતાન સાથી હિતર છે. તેના વનનીની સરેરાસ આયુ માત્ર ૨૪ ની છે.

વૈદ્ય હુદીમાને નામ કરવાની અમૂલ્ય તક—મો. દુબેન નામના પેરીસના એક વાનપ્રસ્થ બાપાસીએ આપી છે. તેને દરેક માત્ર સરહીનું છે. જરાકમાં સરહી થઈ જાય છે. જે

તેને સાંભળે કરે તેને રૂ. ૬૦૦૦૦ નું ધનાંશ તે આપે છે. ૮૭ જીજ્ઞાસુઓએ તેના પર પોતાની દયા અજમાવી જેમણે છે પણ ફોર્કટ, એ રકમ, ન્યુ ચોર્કની બેંકના પ્રમુખ મી. ચાર્લ્સ શી-લેએ પોતાના જમાવેને સાંભળે કરનારને 'સાં લાખ પાઉંડની આપવા કહાડી છે. તેના પ્રમાણમાં કોઈજ નથી. હાંદના કેટલાક વૈદ્યો મરેલાં શિવાંધ બધાને સાગ્ન કરવાનો દાવો કરે છે તેઓએ કંઈક કરી બતાવવાનો આ પ્રસંગ છે.

૧ સમુદ્રયાત્રા વિરૂદ્ધ તો પશુઓ પણ છે !—એમ જાણીને સમુદ્રયાત્રા અર્થાત પરદેશ ગમનના વિરોધી સંરક્ષકો (હજી કોઇ સલાહ હોય તો) આનંદ થશે. પશુઓને સ્ટીમરમાં બીમકુલ રહેન પડતું નથી. માત્ર હવ તરફના રીહાજ સ્ટીમરમાં આનંદી રહે છે. બીજા બધા સમુદ્રયાત્રાની વિરૂદ્ધ છે. બાધ તો સૈથી વિરૂદ્ધ છે. સ્ટીમરમાં તે એધારા આંસુ પાડી રડવાન કરે છે અને દયા આવે એવા શબ્દો કહ્યાં કરે છે. ઘોડાને પણ જીવું ગમતું નથી. પક્ષીઓ બેસક ધણી ખુશ હોય છે. પણ આકાશ તેમનો વિષય છે, અને મનુષ્યો અને પશુઓ પૃથ્વીગામી હોવાથી તેઓ પક્ષીઓથી જુદા પડે એ સ્વાભાવિક છે.

કરોળીયા ઇંગ્લેન્ડે !—પાતામાની ગંભીર નહેર બાંધવામાં હ કરોળીયાઓ પણ કામે લાગ્યા છે ! તેઓ જે અદ્ભુત પાતળા દોરા ઉત્પન્ન કરે છે તે સિંહનીપરને સર્વે માટે અનિવાર્ય છે. પેટીનમના તારને બદલે એ પાળેલા હ કરોળીયા જે દોરા વણતા જાય છે તે માપ વગેરે લેવાના કામમાં આવે છે. ગમે તેટલી પાતળી દોરી કરતાં આજી જગ્યા તે રાંઠા હોવાથી, ગજુતરી વધારે ખરી થાય છે. સૂક્ષ્મદર્શકમાંથીજ જેમણે શકાય અથવા મદા સૂક્ષ્મ કાટખુણા અથવા લાંબાક માપવા માટે દોરી તો ધણી થવાથી બહુ જડી અને અંતે જારી થઇ જાય. તેથી ઇંગ્લેન્ડની રાયલ વેદ શાસ્ત્રમાં પણ અંતે કરોળીયાના તાંતજાળ કેટલોક વખત ધમાં વાપરવામાં આવે છે. ખગોલવેદના ગજુતરી માર્ગનાં ગાંધકોમીટર, ટ્રાન્સીટ સર્કલ વગેરે યંત્રોમાં વાળુતાણુ તરીકે કરોળીયાના દોરાની ગુંથણી કરવામાં આવેલી હોય છે. તેથી જેમની ગજુતરી વધારે સારી રીતે થઇ શકે છે. કરોળીયાનું રેશમ પણ એક એક, અદ્ભુત ચમત્કાર છે ! મનુષ્ય તેની જેડી બનાવી શકતો નથી, અને એ પટ્ટાદને શરણાંગત થયું પડે છે.

કય રોગથી બચવા કાનમાંથી દાસ દ્યોઃ !—એવી કંડી સૂચના વર્ણનીય યુનો-વર્મિટીના ડો. જૉન ઇ. ડેવીસ કરે છે. તે કહે છે કે મનુષ્ય નાક વાપરતાં શીખ્યો તે પહેલાં તે કાનમાંથીજ શ્વાસ લેતો હતો. જ્યારે મનુષ્યના પુર્વજ (ડાર્વિન મન પ્રમાણે) મરુપ સ્વરૂપ હતા ત્યારે માછલી જેમ હાલ નાક વિના ચલાવે છે અને ' હ્રિસ ' માંથી શ્વાસ લે છે તેમજ શ્વાસ લેતો હતો. હજી મનુષ્યમાં અવશેષરૂપે કાનમાંથી શ્વાસ લેવાનું સાદિત્ય, અનુપયોગથી ઘણું પસાવા છતાં તદ્દન નષ્ટ થયું નથી અને તે ખીલતી શકાય. ડો. કહે છે કે જો નાનપણથી શીખવવામાં આવે તો કાનની પાંખેની પણ આંખના પોપચાં પેટ ઉઘાડ દાંક ચાઈ શકે. હાલ તો કડક છે ! સાળેડીરોનો મન જાણુવા જેવો થઇ પડશે.

કુતરાં ખિસાઠાં અને ઉંદરોને ચમુની ખાસ આપશ્યક્તા નથી !—ખાસ કરીને કુતરાં, ખિસાઠાં અને ઉંદરના સંબંધમાં એમ છે. એઓ દિવસરો પેટ આંખ પર ઝાઝો લેવોતો રાખના નથી ! ખિસાડી તથા ઉંદર સત્રે અધારામાંજ પોતાનો ધંધો કરે છે એ

પ્રસિદ્ધ છે. તેનું કારણ 'સાયેન્સીફિક' છે. એમની દ્રાણ તથા સ્પર્શેન્દ્રિય-ધણી તીવ્ર તથા નાણુક છે-નાણુકજ ઘણું ખરું તીવ્ર હોય છે. કુતરા વાસને આધારે ચાંચા બન્ય છે. અર્ધગતા છતાં તેઓ દૂર ચાંચા જઈ શકે છે. કુતરાની કર્ણેન્દ્રિય પણ અતિ તીવ્ર હોય છે. ખિસાડીની મૂળના વાળ જે શરીરનાં પટ જટલાજ લાંબા છે તે વડે તેઓને રસ્તો જડે છે. તે જમીનને અડકાડીને તેઓ માર્ગ શોધી લે છે. એ મૂળના વાળ આખા શરીરનાં જ્ઞાનતંતુ સાથે જોડાયા છે તેથી જસ પણુ સ્પર્શનું એ વાળને તરત જ્ઞાન મ્લાપ છે. ઉંદર મામા તો લગભગ અર્ધગજ છે. સ્પર્શ, શ્રવણ દ્રાણ તથા માંસતંતુ પરજ તેઓ આધાર રાખે છે. મનુષ્યની ચક્ષુ શક્તિ ધણી ખાસી છે તેટલી પશુ આદિ પ્રાણીઓની નથી. પણ તેઓની દ્રાણ તથા સ્પર્શેન્દ્રિયો મનુષ્યોની તે ધ્વંસિયોથી જગત્તર છે.

પગ અને મોંથી ઉત્તમ ચિત્ર કામ કરનારાઓ !-પગથી હાથનું સવસ્તુ કામ કરતી ઓંતું વિવેચન હમે સ્ત્રી પ્રકરણમાં ક્યું છે. તેથી પણ અદ્વિજન ઉદાહરણો પુરુષોમાં મળી આવે છે. શ્રી. બદ્રીમ દાહસ્ત નામનો અંગ્રેજ ચિત્રકાર પ્રખ્યાત છે. ૮ ની વયે તેના જન્મે હાથ હમેશ માટે દ્રામ તજે છુટા પડી ગયા હતા. છતાં તે ચિત્ર કામ જે ખરું જોતાં હાથનાં આંગળાનોજ વિષય તે વિના પણ ચિત્ર કામ શીખીને રહ્યો. અકસ્માત પછી જે વર્ષોમાં હુંમરશાળામાં ઉત્તમ ચિત્ર માટે તેણે પ્રથમ વર્ગનું સર્ટીફિકેટ પ્રાપ્ત ક્યું. શ્રી. દાહસ્તે મોંમાં પીછી રાખીને એવાં સર્વોદ્કૃષ્ટ ચિત્રો ચિત્તવાં છે કે સ્વર્ગસ્થ મહારાણી વીક્ટોરીયાએ તેનાં અનેક ચિત્રો ખરીદ્યાં હતાં. પ્રખ્યાત ફ્રેંચ ચિત્રકાર મોં. ફેકોષ હમેશોજાનને તો જે હાથ નંથી ને બ્યાજમાં એક પગ નથી તે પણ મોં વડેજ ચિત્રકામ કરે છે અને એનું સરસ કે ૪ હાથે પગવાળા ક્રાન્સનાં સર્વોત્તમ ચિત્રારાઓની દરીશદમાં આ પાંગળો કંગલો ૧૮૯૬ માં છૂટી ગયો હતો. જળીતી ફ્રેંચ ચિત્રારી માદમવાઝલ (' મીસ ' માટે ફ્રેંચ શબ્દ) રેખીન હાથ હીન હોવાથી પગથી ચિત્ર ચિતરે છે અને એવાં મુંદર કે આપણાં રાજમાતા એલેકઝાન્ડ્રીએ પોતાની એક જમી તે કુમારિકા પાસેજ ચિત્રાવેલી છે. મનુષ્ય સાદિત્ય વિના પણ કેવું પરાક્રમ કરી શકે છે અને હાથ પગ વિનાના મનુષ્ય સર્વથા નકામા છે એ માન્યતા કેટલી ભૂલ ભરેલી છે તે બતાવી આપનારા આ જે દાખલા સારા જોઈ પાડો છે.

સ્વાદિષ્ટ દારૂગોળો અને મોંમાં ધડાકા !-સાથી પ્રખ્યાત પ્રાણુપાતક દારૂગોળો તે ' કોર્ડાઈટ ' છે. કંબનસીએ તેના સ્વાદ મીઠો અને ખાદ્ય છે, કારણ કે પાંચમાં ત્રણ હીરસા તેમાં નાઇટ્રોજીનસરીન છે. તે ચાવવાનો મુંદર જે યુરોપમાં બહુ ખપે છે તે તરીકે વાપરવાના લશ્કરીઓ બહુ શીખીન છે. સરકાર તંત્રથી તેઓને એજ દારૂગોળો કાતુંસમાં ભરવા મળે એમ તેઓ વારંવાર ચલાય છે કે જેથી ખાવા પણ વપરાય. ઘોડા જથામ ખાધેથી તેની અસર દારૂ જેવી છે; તેથી જાગૃતિ આવે છે. ઝાણું લેતાં ભાંગ ચડનાં આકાશ તજે અને ઘર ઉપર ટેપાય છે તેની અસર થાય છે. તેને અનેક વિચિત્ર સ્વપ્ન તરંગો છૂટે છે, પરંતુ ધણીવાર તેનાથી મહોકાણુ વળે છે. જો કે ચાવનાં સામાન્ય રીતે એ દારૂગોળો છૂટતો નથી પરંતુ વીજળીક સ્પર્શ થતાં અથવા તેને જોરથી ચાવતાં વખતે તે છૂટવાનો સંભવ છે. આથી જે જર્મન તથા એક ઑસ્ટ્રીયન સીપાઇ મોંમાં ચાવતાં ધડાકા થવાથી ઉડી ગયા છે ! અંગ્રેજ લશ્કરમાં પણ એ ટેવ હતી અને તેની ખબર પડતાં સખત ઉપાયો લેવામાં આવ્યા હતા.

ફીલ્ડમાં સ્ત્રીના હક વિષે જાતિ અનુભવ— રીવ્યુ એન્ડ રીવ્યુઝ (સ'ડન) ના એક ગ્રંથમાં ડૉ. ટેક્સ હલ્ડીન, એમ. પી. જણાવે છે કે ઈ. સ. ૧૯૦૬ ના સાલમાં અમીર, પાદરી અને શહેરીઓની મળેલી ફીનીશ પાર્લામેન્ટમાં કોઈએ પણ સ્ત્રીને હક ખાતલ કરવા વધી ઉઠાઓ નહોતો અને એવો ભય પણ દર્શાવવામાં આવ્યો નહોતો કે સ્ત્રીઓ એથી પોતાની જાતિ (જોર) તથા જશે અથવા તો સ્ત્રી અને પુરુષ વર્ગમાં કંઈએ પેસશે. વ્યવહારમાં પણ એ ભય ખોટો-કાલ્પનિક ઠર્યો છે. ઘણીવાર એવું પુષ્ટવામાં આવે છે કે ક્યાં સુધી સ્ત્રીઓએ મત આપવાનો હક વાપર્યો છે. તો તેનાં જવાબમાં કહું છું કે ફીનલેન્ડની સ્ત્રીઓએ પોતાની ફરજ જાળવી છે, તેઓ મત આપવા મરદના જેટલાં જ જ્યામાં જતી જણાતી હતી. છેલ્લી વાર સુદણી વખતે સ્ત્રી મત આપનાર સ્ત્રીઓની સંખ્યા ૫૪૮ થી ૬૦૫ ટકા હતી અને પુરુષ વર્ગમાં મત આપનારાઓ ૬૪૯ થી ૭૦૫ ટકા ગણાયાં હતાં. આથી એમ ચોખ્ખું જણાય છે કે રાજ્યાધિકારને લાયક સ્ત્રીઓ નથી એ માનવું સ્વીકારવા ભેગ નથી.

ઘણા માણસો એમ અભયમ પામે છે કે સ્ત્રીઓ ફીનીશ હાથેટમાં શું કરે છે ? એના જવાબ એટલાજ છે કે તેઓ ત્યાં પાર્લામેન્ટની કમીટીમાં નીતિ અને વ્યાવહારિક વિષયોની ચર્ચામાં ભાગ લે છે એટલુંજ નહિ પણ કાયદા, મજુરી, વ્યાપાર, અને નાણાની ખાજ તમાં પણ ભાગ લે છે. મરદ કરતાં સ્ત્રીઓ પાર્લામેન્ટની બેઠકમાં વધારે નિયમિત હાજરી આપે છે અને એથી પણ વિશેષ સાનંદાચર્યની વાત એ છે કે મરદો કરતાં એકાં બોલે છે ! (ઘરમાં પણ એમ હોય તો પછી કાંઈ ખોટું રહે નહીં !)

માત્ર પંચે હાથનું સંઘળું કામ કરતી એક સ્ત્રી-તેનું મુગારક નામ મીસીસ પીઅર્સ છે. આ વિચિત્ર સ્ત્રી ઇસ્ટર્ન (ઇંગ્લંડ) માં છે. તે ખિયારી હુંદી, હાથ વિનાની છે, જ્યો તે પોતાની હાથની લોટી હાથને બાંધે પગને આંગળે પહેરે છે ! તે દરેક દરેક કાર્ય પોતાના પગે કરે છે—તે થોડા વખતપર એકને ત્યાં જમવા આવી હતી. તેણે ત્યાં આવેલાં બધા માણસોની અજાણશી વચ્ચે, પોતાના ખાવાના કાંચ અને છરી પગે વતી ઉંચકી આનંદથી બોળનનો ઉપભોગ કર્યો હતો. ધરધણીઆણી તરીકે મીસીસ પીઅર્સ ખરેખર એક અભયમ પૂનશુ છે. તે ખાવાનું રાંધે છે, ધર સાફ કરે છે, ટુંકમાં ધરધણીઆણીની તમામ ફરજો જાળવે છે. તેને સાત બાળકો થયાં છે તેમાંનાં છ મરી ગયાં છે અને સાતમો ઇલાકો છે. તેને પણ છેલ્લા ચવાથી મીસીસ પીઅર્સ હાથ દાદીનું પદ ભોગવે છે. તે હાથે પગે લખે છે. તે પણ ધણું સાફ જાહે છે. વિષય જાત કામ પણ, સારી રીતે પેરેજ કરે છે. તે હાથ પગે કામ કરે છે ને જમણે પગે વસ્તુઓ ખસેડે છે. કંઈ વસ્તુ માંગવામાં આવી હોય તો તે જ્યાં હોય ત્યાં તેના પગ મુએથી પહોંચે છે અને લાવી આપે છે. ટુંકમાં જેમ બીજા માણસો હાથવતી સહેલાઈથી કામ કરે છે તેમ એ સ્ત્રીના પગ કરે છે. આ બાબ જનમથી હુંદી બની કે અકસ્માતથી તે જણાયું નથી. પરંતુ આ જિના, અગ્વાસથી ગમે તેવી કઠિનતા નહીં થઈ શકે છે તેના એક અત્યુત્તમ મુસાવો તેમજ દાખલો છે.

સ્ત્રીને પુરૂષે તથા પુરૂષે સ્ત્રીને મારવાનાં મુરતો !—આપણા જ્યોતિષના મંથોમાં સ્ત્રીનાં પણ મુદત્ત કલાં છે તો મુરોપીયનોમાં સ્ત્રીએ પુરૂષને તથા પુરૂષે સ્ત્રીઓને પરંપર

મારવાનાં મુદ્દતો છે—દહો કે દેવા. ત્યાં સુધી સુધારો પાછળ દતો ત્યાં સુધી ઇંગ્લેંડમાં એમ માનવામાં આવતું કે ધણુને પોતાની સ્ત્રીને સુધારો 'ઇસ્ટર' ના. પર્વનાં સામનાર પુરતો દેક છે । આને લાલ લાક કેટલોક સ્ત્રીને સ્વાદ ચખાડવા બીજાકુલ સુકતો નહિ. પણ પાછો એવો પણ ધારો દતો કે સ્ત્રીઓને પોતાના ધણીને ઇસ્ટરના મંગળવારે મારવાનો દેક છે ।

“ તમે બાંધવીને પરણ્યા કેમ ? ”—એ પ્રમાણેના પ્રશ્નના પાસ્ટકાર્ડ વિશાલુતના એક સાદસિક પત્રે કેટલાક સુદી કારણ ગૃહસ્થો પર મોકલી આપ્યા હતા. તેમાંના નીચલા કેટલાક ઉચર વાંચવા જેવા છે:— ૧. હું પોતેજ, ૧૧ વર્ષ થયાં એ પ્રશ્નનો જવાબ મેળવવા માથાકોઠ કવં છું. ૨. કારણકે સારાણે કંચુ કે બીજાં પાંચ પુરુષો મારી માગણી કરતા હતા. ૩. મારા બાપે કંચુ કે ૮ વર્ષ સુધીનું સંવનન જસ છે. ૪. શ્રીમતીને પરણ્યા પહેલાં બધે લાક જતાં કંટાળી ગયો અને તેના ખર્ચનો જવાબો કરવા. ૫. મહેરબાની કરી મને ઉચકેરા નાં. ૬. પહેલાં હું ધારતો હતો કે તે દબારમાં એક હતી, હવે મને લાગે છે કે એકમાં તે દબાર જેવી છે । ૭. તે વખતે મને લાલ લેટલો અનુભવ નહોતો. ૮. મારે વિરહ દિગ (box) ના માણસની જરૂર હતી તેથી—તા ૯. લઇ તે વિરહ છે. આ મસકરી રૂપ જવાબો, પદ્ધતિ પછી ગ્રેમ પૂર્વે લેટલો નથી રહેતો છતાં લગ્નથી આનંદો સ્વભાવ પણ જતો રહે એટલા બધા તેઓ લગ્નથી દુઃખી નથી થતા તેના પુરાવા રૂપ છે.

સ્ત્રીઓની સુખમાં ટોપીઓ—તી રેશનથી સભ્યમાં તેની પાછળ વિસંતારાઓથી રંગભૂમી-પર કેખાતું નથી એ વાજબી ર્થાદે એટલું કહ્યું સ્વરૂપ લીધું છે કે, સુનાઇટેડ રેટસના રેકસાસ રાજ્યની રાજસભામાં એક સભાસદ તેનો અટકાવ કરવાનું બીજ લીધ્યો છે । એ ર્થથી વધુ ઉચાઇની ટોપી કે તે પરતું પીછું હોવાની તથા કોનારી ૪ ઇંચથી વધુ પહોળી હોવાની મનાઇ કરવામાં આવી છે. સભામાં આવી વધુ મોટી ટોપી, પહેરનારીને ૩ વર્ષ નવી ટોપી ખરીદવા દેવામાં આવશે નહીં તેમજ તે પછી અચુકજ જાતની સસ્તી ટોપી પહેરવા દેવામાં આવશે । અમેરીકનો સ્વતંત્રતા આપે છે, અને માત્ર જેનો તે દુરપયોગ કરે છે તેનીજ સ્વતંત્રતા અચુક અસામાં લાક લે છે. આ દેશમાં સ્વતંત્રતાનો કોઇ દુરપયોગ કરે તો તેથી સ્વતંત્રતાનીજ નિંદા કરીને તે લાક લેવાની ચૂમના કરવામાં આવે છે ।

સીપૂજા તે આનું નામ—હીંદુસ્તાનમાં સીપૂજા માત્ર સજ્જમાં અથવા તેને મારવાના અર્થમાંજ પ્રયુક્ત છે. પરંતુ યદ્ય તાર્પસ્તુ પૂજ્યતે એ મતુ આવાને અવધારમાં તો સુનાઇટેડ રેટસના ઓફીસો રાજ્યેજ અમલમાં આપી છે. ગરીબ સ્ત્રીઓને બાળકો ઉછેરતાં ધણું કષ્ટ પડે છે, અને કષ્ટ પૂરું લેવાની ના નથી, પરંતુ વધારાના ખર્ચ માટે મહા આપેલા થક પડે છે. તેથી એ રેટે કોર્પોરેશન કવો છે કે ૧ જાળકની માતાને ૧૨ માસે ૩ પાઉંડ તથા દર વધુ માગક માટે ૨૮ શીલિંગ મળશે. આ જાલકો ઉછેરવાના ખર્ચને રેટેને ફાળો ને પતિ જરૂરો હોય તો નહીં મેજે. દરિદ્ર નિષ્કાં અથવા પતિનું ક્યાનિજ તેનો લાલ મળશે.